De Afscheiding van 1834. Deel 1. Gorinchem en 'Beneden-Gelderland'

C. Smits

bron
C. Smits, *De Afscheiding van 1834. Deel 1. Gorinchem en 'Beneden-Gelderland'*. Drukkerij-Uitgeverij De Nijverheid, Oudkarspel 1971

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/smit303afsc01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

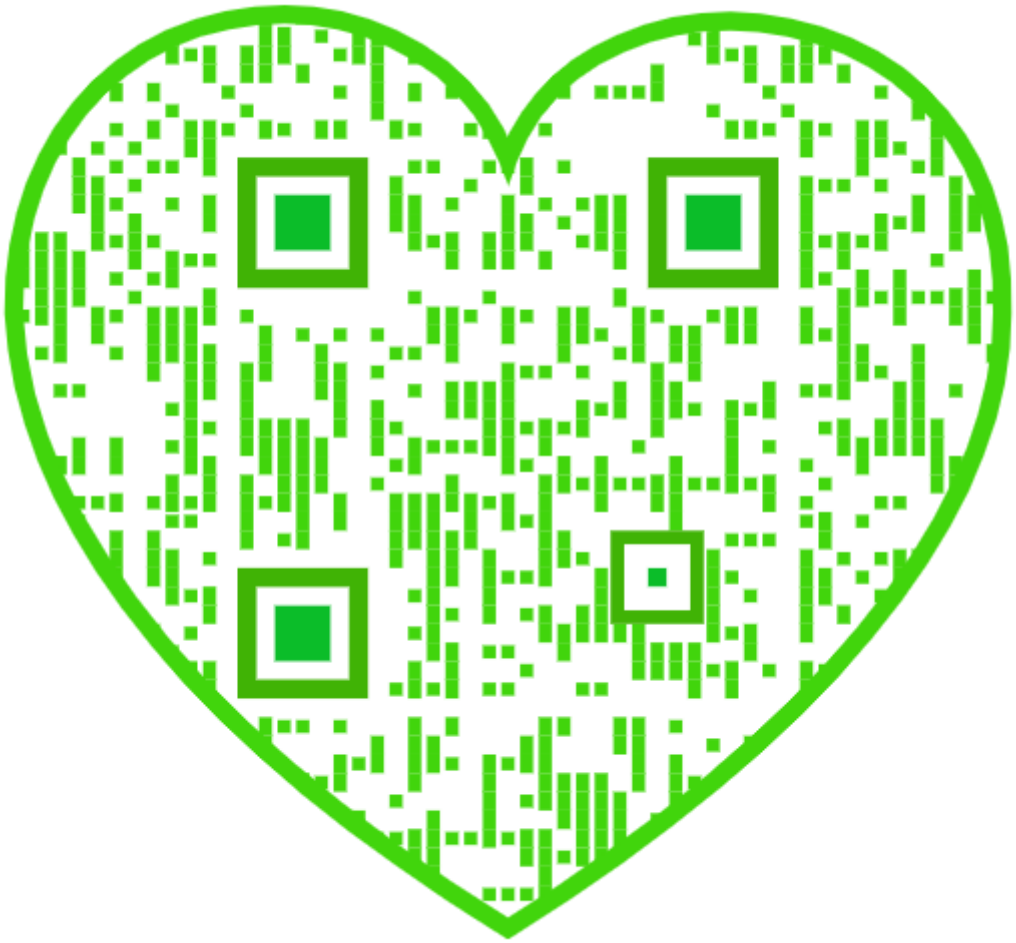

En de Geest en de bruid zeggen: Kom!
En die het hoort, zegge: Kom!
En die dorst heeft, kome; en die wil,
neme het water des levens om niet.

Openbaring 22 vers 17

Opgedragen aan de nagedachtenis van

A A R N A U T H A S S E L M A N
geb. Bruchem 1780 - overl. Gorinchem 1838

en in hem aan dat handjevol

landbouwers
bakkers en kooplui
‘arbeiders en dienstbaren’

begenadigde zondaars
toortsdragers
vervolgde Afgescheidenen

in de Alblasserwaard
in ‘Beneden-Gelderland’
te Gorinchem

anno Domini 1835

Woord vooraf

Hoewel het aanvankelijk mijn bedoeling was, slechts een boekje van bescheiden omvang te wijden aan de Afscheiding van 1834 te Gorinchem, is dit werk tot een tamelijk omvangrijk geheel uitgedijd.

De Afgescheiden kerken van ‘Beneden Gelderland’ vormden tot circa 1886 één geheel met die van de classis Gorinchem. Deze kerkelijke eenheid heeft zijn ontstaan te danken aan de arbeid van ds. Hendrik Peter Scholte. Voor de duidelijkheid zij vermeld, dat het verband van de Afgescheiden gemeenten in 1892 de naam Gereformeerde kerken in Nederland aannam; daarnaast zijn ook vele Christelijke Gereformeerde kerken en Gereformeerde gemeenten uit Afgescheiden kerken ontstaan.

Onder ‘Beneden-Gelderland’ wordt in het kader van dit boek verstaan: het gebied om Vuren, Herwijnen, Haaften, en Tricht, alsmede de Bommelerwaard voornamelijk ten westen van de lijn Zaltbommel-Hedel.

Bij mijn onderzoek bleef lange tijd in de gegevens een lacune bestaan. De kerkelijke archiefstukken uit de eerste tijd na de Afscheiding ontbreken namelijk in de meeste plaatsen, waar door mij een onderzoek moest worden ingesteld. Wat erger was: ook de notulen van de classis Gorinchem (waar in de eerste jaren belangrijke zaken aan de orde geweest zijn) waren onvindbaar en zij zijn dit tot op heden nog.

Vergissen wij ons niet, dan zijn zij in het jaar 1847 door de groep ds. H.P. Scholte meegenomen naar Amerika.

Door de voortreffelijke dissertatie van dr. L. Oostendorp, H.P. Scholte, Leader of the Secession of 1834 and Founder of Pella (zie literatuurlijst) kwam ik op het denkbeeld, mij in verbinding te stellen met Pella.

Ik moge in dit woord vooraf in het bijzonder Mrs. Martha Lautenbach, Director of the Department of Archives, Central College, Pella, Iowa, U.S.A., hartelijk bedanken voor het vele werk, dat zij voor mij heeft willen verrichten. Ik heb haar reeds geschreven, maar ik wil het nu publiek herhalen, dat zij met haar arbeid de Nederlandse kerkgeschiedenis ongetwijfeld een grote dienst heeft bewezen. In de literatuurlijst heb ik vermeld, welke belangrijke stukken ik in fotocopie, uit Pella mocht ontvangen.

Ik heb mij in dit boek een tweetal uitstapjes veroorloofd. In de eerste plaats heb ik iets langer stilgestaan dan strikt nodig bij de vonnissen van de Gorcumse rechtbank. Toch meen ik, dat daardoor het inzicht kan worden verdiept in hetgeen de Afgescheidenen, die voor de rechtbank werden gedaagd, hebben geleden.

In de tweede plaats heb ik uitvoerig stilgestaan bij enige aspecten van

het godsdienstige leven in enige dorpen in het door mij beschreven gebied, teneinde, nu zich daartoe de gelegenheid bood, iets aangaande het ‘conventikel’- of ‘gezelschap’-leven in het nabije verleden, vast te leggen.

Daarnaast heb ik wellicht meer dan in een werk als dit gebruikelijk, de ‘gewone man’ in de kerk voor de aandacht van mijn lezers geplaatst en hier en daar enige gegevens van genealogische aard ingevoegd.

De noodzakelijke opsomming van namen, die hier en daar is gegeven, zal wellicht niet de belangstelling hebben van elke lezer - de schrijver hoopt, dat dit wel het geval zal zijn met de meer algemene aspecten van de Afscheiding, die in dit boek aan de orde worden gesteld.

De draad van de geschiedenis voert ons vanzelf naar enige bijzonderheden aangaande de emigratie van ds. Scholte met vele zijner aanhangers naar Noord-Amerika.

Een boek als dit ontstaat, zoals iedere deskundige wel weet, niet alleen op de studeerkamer, maar het wordt voor een belangrijk deel opgebouwd uit het materiaal, dat eerst her en der, met name in allerlei archieven, moet worden gevonden.

Ik ben derhalve aan vele instanties en personen dank verschuldigd. Allen te vermelden is welhaast onmogelijk.

Ik meen echter met name te moeten noemen: de ambtenaren van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, evenzo die van het Rijksarchief in Gelderland te Arnhem, het personeel van de Griffie van de Arrondissementsrechtbank te Dordrecht, van het Gemeentearchief te Gorinchem en van het Kadaster te Dordrecht.

Bijzondere dank ben ik ook verschuldigd aan de heer H. van Hoogdalem Hzn., archivaris te Gorinchem voor de vele mij verstrekte inlichtingen; aan dr. J. Wesseling te Groningen voor zijn vele raadgevingen en aanmoediging. Zelf reeds jaren bezig met historisch onderzoek onder meer aangaande de Afscheiding, heeft laatstgenoemde mij, uit rijke ervaring puttend, kunnen helpen.

Van mijn neef dr. Jan Smits te Eindhoven, mocht ik zeer vele inlichtingen ontvangen aangaande Gorcumse geslachten en gebeurtenissen. Moge zijn scherpzinnig en onvermoeid naspeuren zijn neerslag vinden in de rij van historische werken over de goede stad Gorinchem.

Het noemen van al deze personen en instanties betekent vanzelfsprekend niet, dat behalve de schrijver, andere personen ook maar enige verantwoordelijkheid zouden dragen voor de inhoud van dit boek.

Ik dank hartelijk de vele kerkelijke autoriteiten, zowel te Gorinchem, in de Alblasserwaard als in ‘Beneden-Gelderland’, die hun archieven voor mij openstelden, mij inlichtingen gaven of op andere wijze mij behulpzaam wilden zijn. Niet gaarne zou ik in deze opsomming vergeten de vele personen in de dorpen langs de Waal en in de Bommelerwaard, die mij niet alleen voorthielpen, belangrijke oude stukken uit hun boekenkasten te voorschijn brachten, maar mij op mijn speurtochten ook gastvrijheid verleenden.

Schrijver dezes is geboren te Gorinchem en Vrijgemaakt Gereformeerd;

hij verklaart van harte te zijn en te willen zijn een zoon van de Afscheiding.

Naar ik meen zal de kerkelijke strijd in ons land in de komende jaren, met als achtergrond het al dan niet vasthouden aan de Heilige Schrift en aan de aloude Belijdenis van de kerk in deze lage landen - de Drie formulieren van Enigheid - evenals in de tijd van de Afscheiding, worden beheerst door de vraag: wat dunkt U van het onderscheid van de ware en de valse (d.i. de onwettige) kerk?

Wij komen op dit onderscheid terug in de 'Inleiding' van dit boek.

Moge op de basis van Gods ganse Woord en de Belijdenis, die dit Woord naspreekt en die in ons land met bloed is bezegeld, een één-zijn mogelijk worden van velen, die nu kerkelijk gescheiden leven.

De basis voor deze eenheid kan niet worden gevonden in menselijke geschriften; anderzijds mag deze eenheid niet op grond van zodanige geschriften worden afgewezen; de kerk belijdt: En gij zult niemand uw vader noemen op de aarde; want Eén is uw Vader, namelijk Die in de hemelen is (Mattheus 23 vers 9).

Voorts, met behoud en in de lijn van hetgeen ik hierboven schreef, nog dit: op mijn speurtochten heeft mij, ten aanzien van het godsdienstige leven in 'mijn' gebied, het meest getroffen het worstelen om de zekerheid des geloofs.

In deze mededeling ligt mijn verantwoording inzake het laten afdrukken van de tekst Openbaring 22 vers 17 vóór in dit boek.

Door iedere gelovige mag deze tekst in vrijmoedigheid worden opgenomen. Daarvoor is niet een lange en vreugdeloze weg nodig, want Christus de Koning der Kerk, is DE via dolorosa eenmaal gegaan, om een eeuwige verzoening teweeg te brengen voor allen, die tot Zijn Bruidsgemeente behoren.

Tenslotte: dit werk zal Deo Volente worden gevolgd door één of meerdere studies betreffende de Afscheiding in andere delen van ons land.

Haren-Gn., september 1970
C. Smits

Inleiding

In het jaar 1834 en in de jaren daarna, verlieten velen de Nederlandse Hervormde kerk.

Voor zover deze personen toetraden tot een ‘Afgescheiden gemeente’, aanvankelijk vaak ‘Christelijke Afgescheidene gemeente’ geheten, werden zij Afgescheidenen genoemd; hun tegenstanders gebruikten ook wel de naam ‘Separatisten’.

De ‘beweging’, die hen verenigde, noemen we: de Afscheiding van 1834. Wij merken op, dat het woord ‘Afscheiding’ ontleend is aan een zinsnede van artikel 28 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, waar staat, dat het de plicht van alle gelovigen is ‘zich af te scheiden van degenen, die niet van de Kerk zijn’. Deze formulering gaat weer terug op Bijbelteksten als Openbaring 17 vers 2 en 2 Johannes vers 10 en 11.

Deze Afscheiding nu, zal ongetwijfeld tot aan het einde der dagen door de één worden verworpen als een sectarische misstap en door de ander in dankbaarheid worden herdacht als een werk Gods tot reformatie van Zijn kerk.

Schrijver dezes zal gaarne worden gerekend tot degenen, die laatstgenoemde overtuiging zijn toegedaan.

Ten aanzien van de feiten aangaande en rondom de Afscheiding zijn de orthodoxe onderzoekers het over één ding eens.

En dat is, dat omstreeks het jaar 1834 in de Hervormde kerk een proces van diep verval gaande was; precieser, dat werd geduld, dat tal van waarheden in de Heilige Schrift ons geopenbaard publiek werden ontkend en bestreden.

Wij kunnen hierop niet in den brede ingaan, maar voor wat noodzakelijk gezegd dient te worden, moet toch een plaats worden ingeruimd. Voor het overige zij verwezen naar de meer algemene werken over de Afscheiding in de literatuurlijst in dit boek genoemd.

De vervallen toestand van de Hervormde kerk zou men samenvattend met twee punten kunnen beschrijven.

In de eerste plaats noemen we dan het feit, dat door Koning Willem I in 1816 de Dordtse kerkenordening ter zijde was gesteld. Daarvoor in de plaats was gekomen een Algemeen Reglement van het Nederlands Hervormd Kerkgenootschap. In strijd met wat de Heilige Schrift ons leert over de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk, werd een landelijk genootschap gesticht - het oppergezag werd aan een synode gegeven.

> Enigheid der Nederlandse Hervormde Kerk is vervat, te goedertrouw aannemen en hartelijk geloven...

Volgens dit nieuwe formulier behoefde men niet te verklaren, dat de Belijdenisgeschriften in alles met Gods Woord overeenkomen, maar dat men de **aangenomen** Formulieren van Enigheid aanvaardde, **voor zover** zij met Gods Woord overeenstemmen. Het woordje 'aangenomen' was niet zonder betekenis; het drukte de mening uit van enige opstellers van de formule, dat de Dordtse Leerregels niet overal door de kerk waren aangenomen, en dat deze dus in hun geheel buiten de leer der Hervormde kerk vielen.[1]

De tegenstelling was dus - afgezien van het laatstgenoemde: **omdat** (quia) de Belijdenis met Gods Woord overeenkomt, of **in zover** (quatenus) de Belijdenis die overeenstemming bezit.

In feite was door één en ander de leervrijheid, die verscheidene predikanten en hoogleraren reeds geruime tijd voorstonden, in de Nederlandse Hervormde kerk officiëel aanvaard. De dwaalleer, die al was binnengeslopen, kon zich ongehinderd verder verspreiden.

Wij willen opnieuw, thans aangaande dit punt, dr. W.J. de Wilde citeren.[2]

> Uit het verschil met het oude formulier blijkt wel duidelijk de bedoeling van de opstellers. Er moest wat meer ruimte komen, om de liefhebbers van een slappe aftrek van de gereformeerde belijdenis niet in het nauw te brengen. Toch durfde men geen opruiming onder de formulieren te houden, hoewel men het wel met een slinksche streek heeft geprobeerd. Het woord 'aangenomen' voor 'formulieren van Eenigheid' moest dienen om ongemerkt de Leerregels van Dordt te schrappen, omdat men in den waan verkeerde, dat die niet overal b.v. in Friesland niet, waren aangenomen, door de Provinciale Synodes..... De Voorzitter der Synode en de meeste leden hebben dadelijk de sluwe woordenkeus niet doorzien, maar Donker Curtius[3], de Scriba, en zijn aanhangers, hebben de goedgeloovige rest er in laten loopen. Donker Curtius heeft nl. zelf toegestemd dat hij en de zijnen bedektelijk door dit 'overeenkomstig' losmaking van de kerkleer hebben bedoeld, om aan de liberale predikanten, onder den schijn van gebonden te zijn, de vrijheid, in welker bezit men feitelijk was, wettiglijk te verzekeren.
> ..... In 1816 was te Groningen een boek verschenen, dat heette: 'Chris-

1 Vgl. I. de Wolff, De strijd om de kerk in de 19e eeuw; Boersma, Enschede, 1954, pag. 24.
2 A. w. pag. 23 en 24.
3 H.H. Donker Curtius (1778-1839), na 1825 president der Algemene Synode.

Wij mogen over deze zaak citeren dr. W.J. de Wilde, in leven Nederlands Hervormd predikant te 's-Gravenhage:

> Het Reglement van 1816 is onwettig ingevoerd, het is een revolutionnaire daad geweest. En zoo is onze huidige bestuursorganisatie een vrucht van de revolutie, ook al heeft de koning zich later uit de bestuursbemoeiingen teruggetrokken.
> Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken als wij het karakter dezer organisatie revolutionnair en ongereformeerd noemen.....
> Het oppergezag berustte bij de Synode, terwijl dit gezag in 1827 nog weer geconcentreerd werd in de Synodale commissie. 'Bij zeer weinigen stond nu de regeering' (art. 31 Ned. Gel. Bel.), terwijl alles eigenlijk nog weer aan 's konings wil onderworpen was. Zoo was dus feitelijk weer de Roomsche hiërarchie ingevoerd en was de Kerk geworden een godsdienstig genootschap door den wil des menschen geformeerd, niet Christus, maar de mensch was het Hoofd der Kerk geworden; dat was de zaak op z'n kop zetten, dat was revolutionnair.
> Maar ongereformeerd was het ook, daar de ambtsdragers werden uitgeschakeld en de ambtsmacht overgedragen werd bij (aan?) zeer weinigen, terwijl deze macht niet over te dragen is, maar aan den ambtsdrager is gebonden.[1]

In de tweede plaats moeten we constateren, dat de in de kerk binnengeslopen dwaalleer werd getolereerd.

Hierover kan tweeërlei worden opgemerkt.

Het oude ondertekeningsformulier voor predikanten was terzijde gesteld; daarin stond onder meer:

> Wij ondergeteekenden verklaren opregtelijk... dat wij van harte gevoelen en gelooven dat alle de Artikelen en stukken der Leer in de Belijdenis en Catechismus der Gereformeerde Nederlandsche Kerken begrepen, mitsgaders de verklaring over eenige punten der voorzeide leer in de Nationale Synode, Anno 1619 te Dordrecht gedaan, in alles met Gods Woord overeenkomen. Beloven derhalve, dat wij de voorzeide Leer naarstiglijk zullen leeren en getrouwelijk voorstaan...

Vanaf 1816 moesten de aankomende dienaren des Woords echter onder meer ondertekenen de woorden:

> Wij ondergetekenden verklaren..... dat wij de leer, welke overeenkomstig Gods heilig Woord in de aangenomen Formulieren van

1 Dr. W.J. de Wilde, Geschiedenis van Afscheiding en Doleantiè van Hervormd standpunt bezien, Veenman, Wageningen, pag. 15. Dr. De Wilde wil, zoals de titel van zijn boek reeds enigszins duidelijk maakt, de Afscheiding bestrijden. De schrijver doet dit op een zakelijke wijze.

> tendom en Hervorming vergeleken met den protestantschen kerkstaat, bijzonder in de Nederlanden'. Daarin heet het: 'blijf weg met uwe leer van drieëenheid'; de belijdenisgeschriften onzer kerk worden genoemd: 'allerellendigste formulieren'. De Catechismus is: 'een oud schoolboek hetwelk zich noch door stijl noch door inhoud meer aanbeveelt'. De schrijver smeekt den koning toch 'de Dordtsche kluisters te verbreken'. Meerdere werken van dit gehalte verschenen in dezen tijd. O.a. een geschrift van ds. Brouwer van Maassluis 'Bijbelleer aangaande den persoon van Christus', waarin de Christus verloochend wordt; door iemand beschreven als: 'dat Maassluische brouwsel, dat zoo een bedorven smaak en zulk een verstikkende kracht heeft, dat een iegelijk, die daarvan drinkt, zeker daaraan omkomt'.

Wij moeten het hierbij laten, hoewel ten aanzien van het punt leervrijheid en dwaalleer een overstelpende hoeveelheid materiaal zou kunnen worden aangevoerd. Wij willen echter nogmaals vaststellen, dat de leer van de Heilige Schrift door predikanten en hoogleraren ongestraft mocht worden ontkend en bestreden.

Onder deze omstandigheden arbeidden of begonnen te arbeiden de latere Afgescheiden predikanten: Hendrick de Cock, Hendrik Peter Scholte, George Frans Gezelle Meerburg, Anthony Brummelkamp, Albertus Christiaan van Raalte en Simon van Velzen.

Op 14 oktober 1834 scheidde ds. H. de Cock met een groot deel van zijn gemeente Ulrum, zich af van de Hervormde kerk. Dit geschiedde na een langdurig proces, waarin De Cock eerst was geschorst en later - op 29 mei 1834 - geheel van zijn dienst was ontzet. Het stuk, waarin Hendrick de Cock en zijn gemeenteleden afscheid namen van de Hervormde kerk, staat bekend als de Acte van Afscheiding of Wederkeer (Ulrum).

In dit stuk wordt duidelijk omschreven, dat de gemeente van Ulrum niet een overijlde stap heeft gedaan; meermalen, zo luidt het, heeft men zich gewend tot de provinciale en synodale kerkbesturen, maar alles tevergeefs.

Ook wordt in de Acte verwezen naar artikel 29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, waarin onder meer staat:

> De merkteekenen om de ware kerk te kennen, zijn deze:
> zo de Kerk de reine predikatie des evangelies oefent;
> indien zij gebruikt de reine bediening der sacramenten,
> gelijk ze Christus ingesteld heeft;
> zo de kerkelijke tucht gebruikt wordt, om de zonden te straffen.

Terecht stelden de latere Afgescheidenen, dat zij deze kenmerken van de ware kerk niet meer vonden in de Hervormde kerk en op grond daarvan scheidden zij zich af 'van degenen, die niet van de Kerk zijn' (artikel 28 Nederlandse Geloofsbelijdenis).

Wij zullen in dit boek tal van voorbeelden aantreffen van personen of

groepen van personen, die zich, in allerlei delen van het land, afscheidden in 1834 en volgende jaren. En bijna steeds vinden wij in hun ‘afscheidsbrief’ een verwijzen naar de artikelen 27-29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, in welke artikelen dus in den brede wordt gesproken over de kerk, inzonderheid over het onderscheid tussen de ware en de valse (d.i. de onwettige) kerk.

En hier gaan - bij gelijke kennis van de ‘feiten’ - de voor- en tegenstanders van de Afscheiding uiteraard uiteen.

De tegenstanders zeggen: de Hervormde Kerk was in 1834 wel in diep verval, maar zij vertoonde daardoor nog niet de merktekenen van de valse kerk.

Wij kunnen niet anders zeggen, dan dat zij die wel vertoonde en de Heilige Schrift is er vol van, dat men de dwaling in de kerk niet mag laten begaan (2 Thess. 3 vers 6; 2 Thess. 3 vers 14; Titus 3 vers 10; 2 Joh. vers 10 en 11; Openb. 2 vers 1-7).

Men kan zich van deze vragen niet afmaken met de bewering, dat er fouten zijn gemaakt, met name door ds. H. de Cock en ds. H.P. Scholte. Ook indien dit zo zou zijn geweest, kan dit niets veranderen aan ons oordeel, dat in de Hervormde kerk van 1834 de dwaalleer een wettige plaats kon innemen en dat alle protest tegen deze dwaalleer het kloppen aan dovemans deurs was. Ook dit laatste kan met de stukken worden bewezen, bijvoorbeeld met die aangaande ds. Simon van Velzen.[1]

Degenen, die het ontstaan van de Afscheiding voornamelijk willen verklaren uit de fouten en karakters van De Cock en Scholte, zullen moeten toegeven, dat Van Velzen, Brummelkamp, Van Raalte en de zachtmoedige Gezelle Meerburg van geheel ander karakter waren dan de eerstgenoemden en dat hun ook niet de vermeende fouten van De Cock en Scholte kunnen worden ten laste gelegd, maar dat zij uit de Hervormde kerk zijn gestoten, louter op grond van hun verzet tegen de getolereerde dwalingen.

Tenslotte delen wij hier mede, dat ds. H.P. Scholte, zich, na te zijn geschorst op 29 oktober 1834 als predikant van Doeveren, Genderen en Gansoyen, met het grootste deel van zijn gemeente van de Hervormde kerk afscheidde. De schorsingsgrond was uitsluitend het feit, dat hij op vrijdag 10 oktober 1834 te Ulrum had gepreekt zonder toestemming van de consulent aldaar en dat hij dit op zondag 12 oktober daaraanvolgende had herhaald in de open lucht en daarbij ook de doop had bediend.

Ds. Scholte wachtte, na de schorsingsbul te hebben ontvangen, de verdere procedure niet af, maar kwam reeds op 1 november 1834 met zijn gemeente tot afscheiding. Ulrum was de eerste, Genderen de tweede Afgescheiden gemeente.

1 Officiëele stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. Kerkgenootschap van de leeraren H.P. Scholte c.s. Inzake S. van Velzen, pag. 161-254, met name 183-199.

Scholte werd spoedig daarna gedwongen de pastorie te Doeveren te verlaten - het gebouw is er nog op de, in de laatste oorlog zwaar gehavende ‘Schans op D'Oeveren’. Hij betrok na zijn vertrek uit Doeveren een gedeelte van een huis te Genderen, waar hij tot ongeveer midden 1835, althans officiëel, bleef wonen. Na die tijd vestigde hij zich te Gorinchem.

Wij zullen in de eerste hoofdstukken van dit boek zien, hoe de Afscheiding, mede door de arbeid van Scholte vanuit Gorinchem, zich snel verbreidde in Zuid-Holland en Beneden-Gelderland.

Hoofdstuk 1
‘De algemeene uitgang’ (Gorinchem)

Nadat, zoals we zagen, begin november van het jaar 1834 de beweging, die we ‘de Afscheiding van 1834’ noemen, in Genderen, Doeveren en Gansoyen haar beslag had gekregen, kwam er ook in de stad Gorinchem grote deining in het kerkelijke leven binnen de Hervormde kerk.

Wij zullen er nog nader op ingaan, hoe het - naar de mens gesproken - kwam, dat de vonk van de kerkreformatie zo spoedig en zo snel naar Gorinchem oversloeg.

Op grond van tal van gegevens moeten we aannemen, dat er in de eerste decennia van de 19e eeuw - evenals op zovele plaatsen van het land - ook te Gorinchem vele mensen waren, die pal stonden voor het rechtzinnige geloof, intensief meeleefden met het wel en wee van de kerke Christi, de oude schrijvers zoals à Brakel, Van der Groe, W. Teellinck en Thomas Watson kenden en op hun gezelschappen veel spraken over de dingen van Gods Woord.

Welnu, velen van deze mensen scheidden zich al spoedig af van het Hervormde kerkgenootschap.

Reeds in 1835 werd er te Gorinchem een kerkeraad gekozen en kwam het eigen kerkelijke leven van de Afgescheiden gemeente ook verder op gang. Evenwel ligt er een, zij het ook dunne, nevel over de gang van zaken gedurende de eerste jaren.

De notulen van de kerkeraad beginnen namelijk eerst met: 4 juni 1839. Gelukkig hebben wij voor het tijdvak 1835-4 juni 1839 de beschikking over andere bronnen, waardoor we ons een beeld kunnen vormen van de Afscheiding ter plaatse, in die jaren.

In de eerste plaats willen wij hier noemen, dat in de ‘HANDELINGEN der Algemeene Synode’ van de Afgescheiden kerken, gehouden te Amsterdam de 2e maart en volgende dagen, anno 1836, onder art. 25 onder meer wordt vermeld:

‘2°. Eene copie van de handelingen der vereenigde opzieners van Rotterdam, Gorcum en Leerdam, benevens Ds. Scholte, bevattende de provisionele schorsing van Ds. Joh. van Ree.....

9°. Eenen brief van den Gorcumschen Kerkeraad aan Ds. Joh. van Ree’.

Bedoelde stukken waren bij de synode ingekomen.

Verder weten we, dat op 5 februari 1836 de kerkeraad van Leerdam, de Gorcumse kerkeraad - met name de beide ouderlingen A. Hasselman en J.M.J. de Rouville - heeft te hulp geroepen voor de schorsing van een Leerdamse ouderling.[1]

Dit zijn dan de eerste handelingen van Gorcumse kerkeraad naar buiten - althans voor zover ons is bewaard gebleven.

Wij krijgen echter reeds veel meer licht, als we de VERKLARING lezen, die voorin het eerste lidmatenboek van de 'Christelijke Afgescheidene Gemeente binnen Gorinchem' geschreven staat.

Vanwege het belang van de zaak vermelden wij deze hieronder in haar geheel.

VERKLARING

De ondergeteekenden: Jacob den Dekker, Gijsbert Snoek, Izaak Johannes Drost, ouderlingen en Machiel van Merkom en den heer Teunis van Andel, Diakenen, tezamen uitmakende het Collegie der Kerkenraad van de Christelijke Afgescheidene gemeente binnen Gorinchem, verklaren:
Dat in den jare 1835 bij de algemeene uitgang uit de zich thans noemende gereformeerde gemeente, binnen deze stad is tot stand gekomen, eene afgescheidene gemeente, ten doel hebbende eene algeheele wederkeering tot de voorvaderlijke belijdenissen en inzettingen.
Dat bij den aanvang dier gemeente zijn gekozen en bevestigd:
tot ouderlingen: Laurens Hasselman[2] en Johannes Martinus Jacobus de Rouville en
tot diakenen: Lucas van der Linde(n) en P(ieter) Welle, alsook in 1837 Jan Daniel Brandt, welke als zoodanig uit Amsterdam, alhier ter woon komende, op zijne attestatie mede was aangenomen.
Dat de Administratie en andere stukken van die gemeente was opgedragen en waargenomen door den heer L. Hasselman, welke in 1800 acht en dertig, binnen Gorinchem is overleden, en daarna aan deszelfs schoonzoon, den heer Jan Daniel Brandt, overgedragen.
Dat bij de overname van gemelde stukken door den heer J.D. Brandt, is gebleken, dat de Lijsten der gemeente enz. in het geheel niet of althans slof en zeer gebrekkig waren aangehouden.

1 Geroepen om vrij te zijn. Gedenkboek Gereformeerde kerk, Leerdam, 1835-1960. Samengesteld door ds. K. Deddens; Verschoor, Culemborg, 1960.

2 Wij komen op deze persoon uitvoerig terug. In tal van andere, officiële stukken wordt hij niet Laurens, doch Aarnaut Hasselman genoemd. Zijn handtekening is: Aarnaut.

Dat er van tijd tot tijd vele onaangenaamheden waren gerezen, over de leerwijze en nieuwe stellingen van Do. Scholte, welke ook vrijheid op de door hem geformeerde Utrechtsche regelen had gevraagd en verkregen, onder den naam van ‘Christelijke Afgescheidene gemeente’, waarmede men zich indertijd vereenigde, onder voorbehoud, om, bij nadere wijziging, of het in werking brengen van een algemeen Reglement, hetzelve voor vervallen te verklaren; over welke regelen steeds menigwerf oneensgezindheden ontstonden, waarom men dan ook beproefde het Utrechts(che) Reglement te doen vervallen, en zich onder de simpele Dordtsche Kerk-ordeningen van 1618 en 1619 en vroegere te vereenigen.

Dat dan ook op den tweeden Augustus 1800 twee en veertig eene zoodanige vereeniging is tot stand gekomen, en ontbonden het vroegere bestuur onder het Utrechtsche Reglement.
Dat de Heer Brandt in zijne gezegde betrekking van Administrateur bij eene Algemeene vergadering der gemeente in dato 9 Augustus 1800 twee en veertig, weigerde de stukken enz. tot voornoemd kerkbestuur behoorende, om verschillende redenen te laten volgen.
Dat voornoemd kerkbestuur, van terzijde, op den 29 juli 1844 door broeder Diaken van Merkom nog eene poging bij den Heer Brandt heeft aangewend, ten einde de naamlijst, onder belofte van getrouwe teruggaaf, alsmede der notulen, ter overneming voor de gemeentelijst, zoo lang in gebruik te bezitten, en zoo hij soms genegen mogt zijn, het volstrekt onder zich te houden, hij alsdan zoude vergunnen dat zulks ten zijnen huize, door een daartoe afgevaardigde wierde overgenomen, waarop hij moest te kennen geven, dat men wegens de onjuistheid, gebrekkigheid en onvolledigheid derzelve, niets aan dezelve had. Weshalve de tegenwoordige kerkeraad heeft moeten besluiten de gemeente zoo als die in zijnen oorsprong was, met de aanteekeningen van Algemeene en bijzondere gebeurtenissen, ook omtrent bijzondere personen, te laten varen, en dus de gemeente zooals die zich onder de gemelde Dordtsche kerk-ordeningen vereenigde tot hun beginsel of grondslag te stellen, voor zoo veel betreft, de hierachter volgende lijst der **Ledematen, gedoopte kinderen** en zonder **voorafgaande belijdenis aangenomen Leden** dezer gemeente.

.....(volgen enige bepalingen aangaande het register zelf).....

Aldus gedaan en besloten in de gewone kerkeraadsvergadering, den twintigsten Augustus achttienhonderd vier en veertig.

De President: J. den Dekker
Ter ordonnantie van derzelven
De Secretaris: M. van Merkom

Ongetwijfeld een merkwaardig stuk. Met deze verklaring zitten we midden in ons onderwerp en worden we aanstonds geconfronteerd met de problematiek van de jonge Afgescheiden gemeente te Gorinchem.

Wij komen op allerlei aspecten en personen, in dit stuk genoemd, nog in den brede terug.

Maar we zijn nog lang niet aan de 20e augustus 1844 toe. Daarom volstaan we met thans slechts het volgende te noemen.

Uit het stuk blijkt, dat de eerste ledenlijst en de eerste notulen al heel gauw zoek waren. De heer J.D. Brandt heeft bij herhaling geweigerd een aantal kerkeraadsstukken, waaronder een lidmatenregister, aan de kerkeraad ter hand te stellen.

Nu heeft de heer J.D. Brandt ongetwijfeld grote verdiensten gehad voor de Afgescheiden kerken, en voor hem was een factor - blijkens de 'Verklaring' - dat zijn schoonvader de stukken niet geheel in orde had (ook deze heeft grote verdiensten voor de Afscheiding, maar is vermoedelijk meer zakenman geweest dan administrateur en scriba); doch de heer Brandt had beter gedaan, de waardering van bedoelde stukken aan de kerkeraad zelf te laten. Zouden ze weinig waarde gehad hebben, dan zou de kerkeraad dit zelf wel hebben bemerkt.

Wij hebben echter getracht het 'eerste lidmatenregister' enigszins te reconstrueren. En daartoe hebben wij een onderzoek ingesteld in het archief van de Nederlandse Hervormde kerk te Gorinchem.

Wij geven in chronologische volgorde weer hetgeen wij betrekkelijk de Afscheiding in dit archief vonden.

Eén van de eerste voorboden van een naderend 'conflict' is ongetwijfeld hetgeen wij lezen in de notulen van 27 maart 1834 (!)

'Ten aanzien van het bewijs van lidmaatschap ingeleverd door Petronella Toepoel, nu Smits is besloten dezelve voor het tegenwoordige als lidmaat der gemeente te erkennen, doch onder toezigt te stellen van den wijkpredikant, uit hoofde van ongunstig getuigenis wegens hare gevoelens ten aanzien van deze en gene stukken van de godsdienst, welke zij zogt voort te planten, ten einde wanneer gegronde klagten daaromtrent mogten inkomen, alsdan dezelve voor deze vergadering te ontbieden'.

Deze Petronella Toepoel, was op 22 november 1831 te Haarlem gehuwd met de te Gorcum woonachtige Hannes Smits Pzn. Beiden zullen we straks aantreffen onder de eerste Afgescheidenen te Gorcum.

Wat precies de gevoelens van Petronella Toepoel 'ten aanzien van deze en gene stukken van de godsdienst' waren, weten we niet. Wel weten we, dat er reeds in het jaar 1824 enige deining was ontstaan te Haarlem rondom een 'gezelschap', waarin een zekere D.W. Rookmaker een leidende positie innam. Het is hier niet de plaats op één en ander diep in te gaan, maar - vanwege de verbanden, die hier liggen - zij vermeld, dat de gouverneur van Noordholland op 27 januari 1824 aan de minister van Erediensten schreef: 'Er bestaat zedert eenige maanden binnen Haar-

lem een kleine, doch steeds toenemende maatschappij van christenen, welke zonder geestelijk hoofd, doch onder het bestuur van zekere Heer Rookmaker, zich aan buitensporig mysticismus, bedenkelijke godsdienststellingen, en volkomen afscheiding van alle bekende geloofsleere overgeven'.

Nadere bestudering van de stukken leert, dat het nogal wat meeviel met de gevoelens van deze groep.

De minister zegt in zijn antwoord onder meer, dat in Axel 'de zogenaamde Vijgeboom' een dergelijke kring om zich heeft verzameld.

Welnu, Petronella Toepoel is geen vreemde geweest in deze kring. Op grond van onze nasporingen aangaande het geslacht Toepoel te Haarlem, is dit komen vast te staan.

De heer D.W. Rookmaker schrijft zelf aan de burgemeester van Haarlem uitvoerig over de steenhouwer Toepoel, vermoedelijk de vader of de oom van Petronella.[1]

19.4.1835. A.J.C. ten Hagen verzoekt attestatie naar elders, 'daar hij zich niet langer met het tegenwoordige kerkbestuur vereenigen kan'. Hij krijgt een bewijs van lidmaatschap 'zonder meer'. Ook deze persoon vinden wij later bij de Afgescheidenen.

9.6.1835. Brief van L. van Bergeijk c.s.

'Wierd voorgelezen een brief aan deze vergadering gezonden van den volgenden inhoud.

> Aan de Kerkeraad der Hervormde Gemeente te Gorinchem om te doen dienen, waar zulks behoort.
>
> Wij ondergetekende verklaren door deze te blijven bij de onvervalste wetten, bepalingen en verordeningen der geloofsbelijdenis der Gerifformeerde Kerk, zooals dezelve bepaald en vastgesteld zijn door onze voorvaderen in den jaaren zestien honderd achttien en zestien honderd negentien en verwerpen alles wat daartegen in of uitdirect strijdig is, waarom wij door Gods genaden die voorzegde leer zullen voorstaan, ons volgaarne aansluijten waar derzelve met mond en in geschrift rond uit worden geleerd en beleden zonder eenige achterhouding.
> Redenen waarom wij ons Lidmaatschap van onder het tans bestaand hervormd kerkbestuur opzeggen, dewijl hetzelve bestuur zich aan die voorvaderlijke geloofsbelijdenis en bepalingen niet meer verpligt gehouden acht. Alzoo teekenen te Gorinchem den 2 Junij 1835
>
> (w.g.) L. van Bergeijk, J. van Bergeijk, geb. Koejemans A.M. van Bergeijk

1 Uitvoerige gegevens hierover in dr. F.L. Bos, Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834, deel I. Dit werk wordt verder geciteerd als: 'Bos, Archiefstukken'.

De vergadering besloot hierop de bovenstaande brief vooreerst in advies te houden'.

Dit is de eerste 'acte van afscheiding' te Gorinchem. We moeten immers aannemen, dat A.J.C. ten Hagen zich slechts met een veel korter epistel heeft gewend tot de Ned. Herv. kerkeraad dan het gezin Van Bergeijk.

25.6.1835. 'Wierd voorgelezen een brief aan deze vergadering van J.M.J. de Rouville en H.H. de Rouville te kennen gevende, dat zij verwagten en het er voor houden, dat hunne naamen en die van des laatst-ondergeteekendes kinderen uit het boek der Hervormden alhier zullen worden uitgedaan. De vergadering besloot ook deze brief in advies te houden en bij de notulen te bewaren'.

14.7.1835. 'De Voorzitter deelt aan de vergadering eenen brief mede van A. Hasselman, E. Hasselman, geboren van den Boogaard en W.L. Hasselman, behelzende berigt van hunne afscheiding van het Hervormd Kerkbestuur en Kerkgenootschap en verzoek om zoo voor zich als voor twee nog onmondige kinderen Jacoba Klasina en Laurens Willem Hasselman om uit het Ledematen- en Doopboek te worden geschrapt en buiten alle betrekkingen met het Hervormd Kerkbestuur en Kerkgenootschap gesteld te worden. De V. besluit hierop deze brieven even als de vorige in advies te nemen en bij de notulen te bewaren'.

In dezelfde vergadering wordt medegedeeld, dat er nog 3 brieven zijn ontvangen met hetzelfde verzoek als boven; er staat echter bij: 'den behoorlijken vorm niet in acht genomen'.

Deze brieven zijn van: Lucas van der Linden, Hendrika Melgers, huisvrouw van G. Kreijvelt en Jan E(c)khar(d)t.

Van één en ander zal bericht worden gegeven aan het classicaal bestuur van Dordrecht, met de vraag, hoe in deze zaken te handelen 'vooral of dit (bestuur) het geraden oordeelt de namen der afgescheidenen van den preekstoel aan de Gemeente bekend te maken'.

Wij merken hier terloops op - wij komen er nog op terug - dat op maandagavond 13 juli 1835 door ds. H.P. Scholte te Gorinchem een godsdienstige bijeenkomst werd geleid.

24.9.1835. 'De voorzitter deelt aan de Verg. een brief mede van M. van Merkom, J.T. van Merkom, geb. Vastenouw, behelzende berigt van hunne afscheiding van het Hervormd Kerkbestuur en Kerkgenootschap en verzoek om zoo voor zich zelven, als voor hunne kinderen: Teuntje Elisabeth, Johanna Elisabeth en Lambertus van Merkom, uit het Ledematen- en Doopboek te worden geschrapt'.

14.10.1835. Advies etc. van het classicaal bestuur van Dordrecht. Het gedrag van de kerkeraad wordt goedgekeurd. Ook t.a.v. het provisioneel in advies houden van de berichten van Afscheiding. Achter de namen van de Afgescheidenen dient 'een renvooi' te worden geplaatst, 'naar de handelingen der kerkeraads-vergaderingen, waarin de berigten waren gebragt.'

‘Dat men provisioneel moet wachten met het openlijk aflezen van derzelver namen, alsmede dat het uitdoen van namen in het Doopboek in geene de minste aanmerking mag komen.’

Er wordt besloten ‘eene lijst van afgescheidenen te maken’.

Wij merken op, dat noch van het verschijnsel van het ‘een renvooi’ plaatsen, noch van een lijst van afgescheidenen, in de archieven iets te vinden is. Er is ingekomen een brief van genoemd classicaal bestuur. In deze brief wordt gevraagd ‘ingevolge eene uitnoodiging van Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de zaken der Hervormde Kerk’, beantwoording van eenige vragen, en wel ‘betreffende den stand in de Burgerlijke Maatschappij, het zedelijk gedrag, den invloed in de gemeente en het handelen in veler naam van A. Hasselman en J.M.J. de Rouville, zich in een adres aan Z.M. noemende afgevaardigden der afgescheidene Gemeente van Gorinchem.’

Wij merken op, dat één en ander aangaande dit adres wordt vermeld in Bos, Archiefstukken, deel II, pagina 403. In september 1835 waren een groot aantal adressen bij de Koning ingediend ‘door de bedrukte en dolerende gemeenten’.

De raad van de Herv. gemeente te Gorinchem antwoordt als volgt (circa 14.10.1835 dus):

> Aan het HoogEerw. Klassikaal Bestuur van Dordrecht
>
> De kerkeraad der Hervormde Gemeente van Gorinchem heeft de eer in antwoord op Uw H Ew. missive in dato 1 October 1835 waarin verlangd wordt onderrigt aangaande de personen van A. Hasselman en J.M.J. de Rouville, zich noemende afgevaardigden der afgescheiden Gemeente van Gorinchem, met betrekking tot derzelver stand in de Burgerlijke Maatschappij, zedelijk gedrag enz.; alsmede of zij lieden zijn van eenigen invloed en beschouwd kunnen worden als werkelijk te handelen in naam van velen in onze Gemeente, te berigten:
> Dat A. Hasselman is zeepzieder en winkelier en J.M.J. de Rouville winkelier en splitter in de Loterij,[1] dus behoorende tot den Burgerstand. Zij zijn bekend als groote voorstanders van den gewezen Predikant H.P. Scholte en van deszelfs aanhang, die niets onbeproefd laten om leden der Gemeente, ook jonge lieden, afkeerig te maken van het bijwonen van de openbare godsdienst en tegen de dienst der Predikanten vóór in te nemen; ook de jeugd te verwijderen van derzelver catechisatien: redenen waarom de kerkeraad genoemde personen niet anders kan beschouwen dan als schadelijke voorwerpen voor de godsdienstige belangen der Gemeente. Echter kunnen wij

1 Later werd een ‘Splitter in de Loterij’, ‘gedelegeerde’ genoemd. Splitter of splitser i.d.l. is iemand, die loten splitst en verkoopt.

> berigten, dat zij tot hiertoe op het grootste gedeelte der Gemeente geen invloed hebben, door hetwelk in tegendeel hunne onrustverwekkende handelingen met afkeuring ja verontwaardiging beschouwd worden. Eindelijk wanneer meergenoemde A. Hasselman en J.M.J. de Rouville voorgeven uit naam van velen in de Gemeente te handelen, meenen wij dit niet als overeenkomstig met de waarheid te kunnen beschouwen, daar tot en met heden 10 October 1835, slechts een getal van achttien aan den Kerkeraad alhier schriftelijk verklaard heeft zich van onze Gemeente af te scheiden: onder welke achttien nog verscheidenen worden gevonden bij ons als zoodanigen bekend, dat men van hen zeggen moet: **zij weten niet wat zij doen**...

Vervolgens wordt de wens uitgesproken:

> ....dat het Z.M. moge behagen het bewuste Request te wijzen van de hand, dewijl het te vreezen is, dat, wanneer zij eenmaal als Gemeente zijn gevestigd, zij meerdere Proselieten maken zullen, niet alleen hier maar ook in de omliggende plaatsen, waardoor niet dan verwarring en onrust kan geboren worden; daar het reeds hier en elders gebleken is, met welke wederregtelijke bedrijven zij hunne zaak zoeken voorttezetten.

Dit stuk spreekt grotendeels voor zich. Een enkele opmerking. Dat A. Hasselman en J.M.J. de Rouville niet ten onrechte spraken van: ‘uit naam van velen’ zal uit het verdere verloop van de geschiedenis wel duidelijk worden. Nog voor het einde van het jaar 1835 scheidt zich een groot aantal personen - per brief - af van de Hervormde gemeente.

Anderzijds is het aantal van achttien voor ons bijzonder interessant. Dit aantal zal wel ongeveer het getal volwassenen aangeven, dat zich in Gorinchem zelf op 10 oktober 1835 had afgescheiden. Wij zeggen: ongeveer. Ongetwijfeld moet aan de reeds genoemde personen worden toegevoegd: Pieter Welle, mr. broodbakker, wonende in de Gasthuisstraat. Deze had op maandagavond 13 juli 1835 zijn woning beschikbaar gesteld voor een bidstond, waarin ds. Scholte was voorgegaan.

In de tweede plaats: in 1835 was niet iedereen, met name uit de eenvoudige stand, zo vlot met de pen, dat hij ook aanstonds zijn daad van Afscheiding schriftelijk bevestigde. Ook kan zich iemand uit de omliggende dorpen (bijvoorbeeld Dalem) hebben gevoegd bij de Afgescheidenen te Gorinchem; dit ging uiteraard om buiten de Raad van de Hervormde kerk binnen Gorinchem.

In de derde plaats: in oktober 1835 woonde ds. Scholte met zijn vrouw S.M. Scholte-Brandt reeds in Gorinchem, getuige onder meer de bekende brief die Mevrouw Scholte, gedateerd 24 augustus 1835 uit Gorinchem schreef aan haar moeder en broer; in het pamflet ‘Adressen ingediend door de gemeente Jesu Christi te Amsterdam’ schrijft ds. H.P. Scholte: ‘12 november 1835. Tot narigt van mijne vrienden en bekenden dient dat

mijne woonplaats gedurende de wintermaanden is ten huize van den Heer A. Hasselman te Gorcum.'

Op grond van al deze gegevens menen wij, dat op een enkele naam na (te veel of te weinig) de ledenlijst van de Afgescheiden Gemeente binnen Gorinchem - zo zij zou zijn opgemaakt - er op 10 of 14 oktober 1835 als volgt zou hebben uitgezien.

1. L. van Bergeijk
2. J. van Bergeijk-Koejemans
3. A.M. van Bergeijk
4. Jan E(c)khar(d)t
5. A.J.C. ten Hagen
6. A. Hasselman
7. E. Hasselman-v.d. Boogaard
   2 kinderen: J.K. Hasselman
   L.W. Hasselman
8. W.L. Hasselman
9. Hendrika Kreyvelt-Melgers
10. Lucas van der Linden
11. Johanna F.C. Lintner
12. M. van Merkom
13. J.T. Merkom-Vastenouw
    3 kinderen: T.E. van Merkom,
    J.E. van Merkom,
    L. van Merkom
14. J.M.J. de Rouville
15. H.H. de Rouville
16. W. de Rouville-van Erp
    3 kinderen: J.M.J. de Rouville
    Jr., J. de Rouville,
    W.H. de Rouville
17. Ds. H.P. Scholte
18. S.M. Scholte-Brandt
19. H. Smits
20. P. Smits-Toepoel
    1 kind: Pieter Smits
21. Pieter Welle

14.10.1835. Wij lezen tenslotte nog in het kerkeraadsverslag van de Hervormde gemeente van die datum, dat er een brief is ingekomen van Johanna Frederika Cornelia Lintner (ook wel genoemd Naatje Lintenaar of Naatje Lindner), waarin zij mededeelt zich af te scheiden van het Hervormde genootschap.

17.12.1835. De notulen van de Hervormde kerkeraad melden de afscheiding van:

de echtelieden Reinier van Halen en Neeltje Cornelia Spaan

Jan van der Wiel

Elisabeth Dekker(s)

Idem met bijvoeging, dat zij en hun kinderen uit ‘het doopboek’ mogen worden ‘uitgeschrapt’:

Gijsbert Snoek

Dirkje Maria Sizoo

Hendrik Horst

Antonia van Es(t)

L. van Bergeijk, als vader van Maria Anna van Bergeijk

Pieternella Strang

Nikolaas Vermeulen

Jan Sterkenburg

20.12.1835.	Jacob den Dekker bericht zijn afscheiding ‘zoo voor zich zelve als voor zijne kinderen’:
	Willemke den Dekker, Aagje den Dekker, Huibertje den Dekker en Bastiana den Dekker
27.12.1835.	Bericht van afscheiding van:
	Cornelia van 't Hoff
	Jakobus Bollée
	Josina Carolina de Meijer
	Johannis van de Water
	Gerrit Kreyveld en Hendrika Melgers (de laatste reeds eerder afgescheiden), alsmede voor hun minderjarige kinderen:
	Geertrui, Hendrieka en George
	Nicolaas Leenders met twee kinderen:
	Lena Leenders en Willemina Leenders
	Cornelis van 't Hoff en Teuntje Stavast en voor hun kinderen:
	Elisabeth van 't Hof en Adriana Maria van 't Hof
	Johannes Hendrikus de Man en Jannigje Storm met hun kinderen:
	Adrianus, Cornelis en Johannes Hendrikus
6.1.1836.	Leendert van Bergeijk
	Maaike Wannée
24.3.1836.	Grietje van Witte, weduwe van Reier Dorresteijn
	Wilhelmina Dorresteijn
	Christina Goes
	Dina de Vries
	Johannes Valke
	R.K. van Duuren, ‘ook voor deszelfs kinderen’
	Jan Cornelis den Boef en Bastiana Hakkers, ook voor hun kinderen:

	Catrina den Boef en Cornelis den Boef
	Philippus Kreuk en Katrina Bücheim (ook genoemd: Catharina Boegheim) met 3 kinderen: Hendrik Kreuk, Matthijs Kreuk en Elisabeth Kreuk
	Adrianus de Vries en Jenneke van de Graaf, met hun zoon: Arie de Vries
11.5.1836.	Cornelis Ekhard
	Laurens de Bruin en A.M. de Bruin, geb. Duppe

'Verder wierd voorgesteld om degeenen, die hunne kinderen onwettig buiten de Gemeente door een onbevoegd persoon lieten doopen, in de huisbezoeking voorbij te gaan, hetwelk wierd goedgevonden.

Ook is besloten, daar Laurens de Bruin behoort tot de kerkdiakenen, van zijne afscheiding kennis te geven aan H.H. Kerkvoogden, hetwelk door Ds. Praeses wierd op zich genomen.'

18.5.1836. Ook thans wordt er een ingekomen bericht van Cornelis Eckhard, Laurens de Bruin en A.M. de Bruin, geb. Duppe (alle drie ook genoemd onder 11.5.1836), inzake hun afscheiding, besproken.

22.3.1837.	Voegt zich bij de Afgescheidenen:
	Cornelis Bergeijk, met zijn kleinzoon
	Abraham van Tiel

28.3.1839.	C. van Bergeijk
19.6.1839	Adrianus Meijer
	C.K. van Hulst
	Jacoba Martina van Baalen, huisvrouw van A. Blom
15.12.1839.	Juffrouw van Deventer met haar kind Wernard

Uit later tijd - d.w.z. nà 1836 - geven we nog de volgende bijzonderheden:

22.6.1837.	Maaike Wannée keert terug tot de Hervormde Kerk.
25.8.1837.	M. Kouwenberg, geb. Wannée idem.
28.3.1839.	Nicolaas Wedemeijer en Pieternella Strang keren terug.
19.6.1839.	R. Heijmans keert terug.
20.9.1839.	A. Meijer keert terug.

Op grond van het bovenstaande mogen we het aantal volwassenen onder de Afgescheidenen te Gorinchem in mei 1836 - wanneer ‘de algemene uitgang’ uit het Hervormd Kerkgenootschap ten einde geraakt - ramen op 65, voor zover het inwoners van de burgerlijke gemeente Gorinchem betreft; er waren ook personen uit de omgeving aangesloten bij de Afgescheiden gemeente te Gorinchem, maar hun aantal onttrekt zich aan onze waarneming. Mogelijk waren er onder de ‘Afgescheidenen’ personen, die reeds vóór 1835 hadden gebroken met de Hervormde kerk. Het aantal kinderen is ongeveer 75 geweest, zoals in het volgende hoofdstuk nader zal blijken.

Wij vinden namelijk de meeste in dit hoofdstuk genoemde namen terug onder een stuk van 1 oktober 1836.

De sterke groei van het aantal Afgescheidenen te Gorinchem tussen 14 oktober en eind december 1835 moet worden gezien als een rechtstreeks gevolg van het instituëren van de gemeente. In de ‘Lijst der texten’ van ds. H.P. Scholte lezen wij, dat door laatstgenoemde op 20 november 1835 te Gorinchem de kerkeraad werd bevestigd. A. Hasselman en J.M.J. de Rouville waren, zoals wij zagen, de eerste ouderlingen; Lucas van der Linden en Pieter Welle, de eerste diakenen. Wij mogen 20 november 1835 dus nemen als datum van het ontstaan van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem.

Alvorens te handelen over het wel en wee van de Gorinchemse gemeente, willen wij in hoofdstuk 2 de stukken bespreken, die verband houden met het eerste request door deze gemeente gericht aan de Koning.

Hoofdstuk 2
De requesten aan de Koning van 14 september 1835 en van oktober 1836

Wij hebben in het eerste hoofdstuk gezien, dat A. Hasselman en J.M.J. de Rouville ‘zich noemende afgevaardigden der afgescheidene Gemeente van Gorinchem’ in september 1835 een adres aan de Koning richtten, waarin zij - en anderen - vroegen als gemeente te worden erkend.

Wij laten de tekst van de betreffende stukken hieronder volgen.

Herv. Eered.
21 Dec. 1835 no. 10

Aan Zijne Majesteit,
den Koning der Nederlanden,
Prins van Oranje, Groot Hertog van Luxemburg, enz., enz.

Sire!

Wij ondergeteekenden, afgevaardigden der onderscheidene van het sedert 1816 bestaande Hervormde Genootschap, afgescheidene gereformeerde Gemeenten in de Provincie Zuid-Holland, Gelderland en Noord-Braband, geven met den verschuldigden eerbied te kennen, dat zij uit naam hunner onderscheidene gemeenten, zich tot Uwe Majesteit wenden om de navolgende reden.
Sedert het opmaken en teekenen van ons nevens gaande request om bescherming van de vrijheid onzer consciëntie en van onze openbare en gemeenschappelijke godsdienstoefeningen, is het ons voorgekomen dat men welligt ook daardoor ons bij Uwe Majesteit zal trachten tegen te werken door ons te beschuldigen dat wij bijeenkomen op ongelegener tijd en plaats; wij nemen bij deze de vrijheid om Uwe Majesteit eerbiedig te kennen te geven, dat wij bereid zijn om in onze onderscheidene gemeenten, op eigen kosten, zonder bezwaar van 's lands schatkist, plaatsen in gereedheid te brengen, om aldaar onze godsdienst uit te oefenen en die plaatsen aan de burgerlijke overheid onzer gemeenten op te geven, opdat daarover het behoorlijke toezigt genomen moge worden.
Het is daarom dat wij bij dezen Uwe Majesteit ernstig en dringend verzoeken, dat het Uwe Majesteit moge behagen om nevens be-

scherming van onze consciëntie en godsdienstvrijheid, ons tevens te vergunnen zoodanige plaatsen op onze eigene kosten in gereedheid te brengen, opdat wij daarin zonder iemands bezwaar onze godsdienst kunnen uitoefenen, overeenkomstig onze van ouds erkende, en door de grondwet gewaarborgde formulieren van eenigheid der Gereformeerde Kerk in Nederland.

't welk doende met verschuldigden eerbied (volgt ondertekening welke nagenoeg gelijk aan die van het eigenlijke request, hetgeen hieronder wordt afgedrukt).

Aan Zijne Majesteit,
den Koning der Nederlanden,
Prins van Oranje, Groot Hertog van Luxemburg, enz., enz.

Sire!

Geven met den verschuldigden eerbied te kennen ondergeteekenden, afgevaardigden en opzienders der onderscheidene Gemeenten, welke zich, volgende onze op Gods Woord gegronde geloofsbelijdenis en verdere formulieren van eenigheid, hebben afgescheiden van het sedert 1816 bestaande hervormde Genootschap; dat zij zich, uit naam dier onderscheidene gemeenten, wenden tot Uwe Majesteit om bescherming van onze openbare godsdienstoefeningen. De daad der afscheiding, Sire! sedert het laatst van het vorig jaar op onderscheidene plaatsen van ons Vaderland begonnen en verder voortgezet, is openbaar en behoeft geen verder betoog; wij vermeenen echter, als getrouwe onderdanen, verpligt te zijn Uwe Majesteit, aangaande die afscheiding, eenige nadere inlichting te moeten geven, opdat wij daardoor de lasteringen eenigszins mogen tegenspreken welke waarschijnlijk bij Uwe Majesteit aangebragt worden, om Uwer Majesteits harte voorin te nemen tegen dat gedeelte Uwer Majesteits onderdanen hetwelk getrouw wenscht te blijven aan de zuivere en onvervalste belijdenis onzer Gereformeerde Kerk, waarvoor onze voorvaderen, onder aanvoering en opwekking van Oranje, goed en bloed hebben veil gehad. Wij weten, Sire! dat onze tegenstanders, welke vooral onder de predikanten en derzelver onmiddellijke aanhangers gezocht moeten worden, die scheiding willen doen voorkomen als eene scheuring der Gereformeerde Kerk in Nederland; juist het tegendeel is waarheid, wanneer ten minste de eenigheid niet gezocht wordt in verwerping van al het kenmerkende onzer Kerk: de laatste tijden toch hebben ten allerduidelijkste bewezen dat het ligchaam, hetwelk met den naam van hervormd kerkgenootschap bestempeld wordt, werkelijk juist het tegengestelde is van de Gereformeerde Kerk. Die Kerk toch kan en moet aan hare belijdenis des geloofs en verdere eenigheidsbanden gekend worden; toetsen wij nu daaraan, in opregtheid des harten, het tegenwoordige hervormde genootschap in leer, in tucht en in wetgeving, dan is er niets te vinden van hetgeen in de formulieren van eenigheid als kenmerken der

Gereformeerde Kerk worden aangewezen. In de leer heerscht zo groote losbandigheid onder het hervormde genootschap, dat zelfs de grondleer des christendoms, de leer der H. Drieëenheid, ja zelfs de volmaakt heilige en regtvaardige menschheid van onzen Heere Jezus Christus wordt aangetast; dat van de plaatsbekleedende borggeregtigheid van den eenigen en algenoegzamen Middelaar, Verlosser en Zaligmaker der uitverkorene gemeente, niet meer in de predikatiën wordt vernomen, dat de zaligheid van zondaren afhankelijk gemaakt wordt van het pogen en willen der zoodanigen, welke in Gods Woord

genoemd worden **dood in zonden en misdaden;** en daar, naar het goddelijk getuigenis, de minste bijvoeging der menschelijke werken tot verkrijging der zaligheid, de genade Gods vernietigt, en de Apostel Paulus den vloek uitspreekt over een iegelijk die een ander Evangelium verkondigt als hetgene verkondigd is, zoo kunnen en mogen wij ook niet anders dan de dwalingen van het hervormde Genootschap van harte te verwerpen, en, in de mogendheid des Heeren, vast te houden aan onze, met het bloed onzer voorvaderen bezegelde geloofsbelijdenis der Gereformeerde Kerk; en deze daad kan en mag nimmer met den naam van scheuring der kerk bestempeld worden, daar dezelve integendeel het eenigste en veiligste middel is om scheuring der Kerk te verhoeden, dewijl, volgens onze aloude belijdenis, alle diegenen verworpen moeten worden, door middel der kerkelijke tucht, die secten en muiterij in kerke en waereldlijke regimenten aanrigten; hetwelk in het hervormd Genootschap onmogelijk is, daar in dat Genootschap de eene professor aan toekomstige predikanten kan leeren dat de banden onzer Gereformeerde Kerk verscheurd zijn, zooals Hofstede de Groot te Groningen, en een ander die banden nog eenigszins wil vasthouden, gelijk Heringa te Utrecht; daar een gedeelte predikanten aan het hoogste kerkelijk bestuur van het hervormde Genootschap kan vragen handhaving van de formulieren, terwijl een ander gedeelte kan vragen afschaffing derzelven, terwijl dat hoogste bestuur beide partijen kan dulden en tevens zichzelve onbevoegd erkennen, om duidelijk en onbewimpeld voor de wereld te verklaren, hoedanig de verbindtenis der predikanten moet opgevat worden, maar evenwel onderwerping blijft vorderen aan wetten en verordeningen, die in vele opzigten lijnregt strijdig zijn met Gods onfeilbaar Getuigenis, hetwelk alle heerschappijvoering over het erfdeel des Heeren volstrektelijk verbiedt. Dit alzoo zamengestelde Genootschap kan niet gescheurd worden, want die scheuring bestaat reeds in de daad, dewijl er geen innerlijke eenigheid bestaat; daar integendeel zij, die zich van dat Genootschap openlijk afscheiden, in de daad innig vereenigd zijn, door denzelfden band des gemeenschappelijken geloofs tezamen den hals wenschen te buigen onder het jok Jesu Christi, en van harte verwerpen alles wat scheuring en verwarring in het koningrijk van onzen Heer en Meester kan te weeg brengen.

De andere hoofdbeschuldiging, welke tegen ons wordt ingebragt, is: dat wij oproer en muiterij verwekken in den burgerstaat, dat onze openbare godsdienstoefeningen aanleiding geven tot storenis van de openbare orde en veiligheid, en dat wij daarom door Uwe Majesteit niet beschermd mogen worden. Was dit waarheid, dan moest men eerst aangetoond hebben, dat de grondslagen van onze Kerk de zaden tot zoodanige storenis bevatten; doch dan zou men ook tevens de, tijdens de bezwering der grondwet, nog bestaande Gereformeerde Kerk van dezelfde zaak moeten beschuldigen, maar dan heeft ook het bloed onzer vaderen gestroomd ter handhaving van beginselen die nadeelig zijn voor de openbare orde en veiligheid, en welk oordeel moeten wij dan vellen over Oranje en Nederland, die zooveel in de vroegere tijden hebben gedaan en geleden, opdat die beginselen dieper wortel mogten schieten in de harten der bewoners van ons, eertijds

zoo bloeijend en voor de geheele wereld ontzagchelijk vaderland. Neen, Sire! de beginselen van onze gereformeerde godsdienst prediken in alle, niet tegen Gods Woord strijdende, dingen volkomene onderwerping aan de door God gestelde magten in de wereld, en nimmer kan aan hen, welke die beginselen van harte belijden en aanhangen, de minste oproerigheid worden te last gelegd, en de geschiedenis der laatste dagen heeft krachtig bewezen, dat de afgescheidene gereformeerden, onder tegenstand, verguizing en vervolging, door Gods genade geleerd hebben, om niet weder te schelden, als zij gescholden worden, niet te dreigen als zij lijden, maar dat zij, de wrake overlatende aan den Almagtige, de verdrukking verdragen, de schande verachten en God, hunnen Schepper, hunne zielen bevelen met weldoen. Onze openbare bijeenkomsten, waarin wij zingen, bidden, Gods Woord hooren verkondigen, wor-

den belemmerd, geregtelijk vervolgd, beboet, terwijl de wereld zelf meer en meer overtuigd wordt, dat wij geene burgerlijke wet overtreden. Onze eigenlijke tegenstanders nemen daardoor gelegenheid om ons te kwellen, te bespotten, te vervolgen; daardoor wordt het zaad van burgerlijke oneenigheid ruimschoots gestrooid en gekoesterd, en de werkelijke vijanden van onze wezenlijke welvaart juichen in de toekomstige beroering van Nederland.

Men zal wellicht zeggen dat wij dan moesten afstaan van onze vorderingen, dat wij onze onderlinge bijeenkomsten moesten nalaten; maar, Sire! moeten wij en wij alleen dan verstoken worden van eene bezworene vrijheid? zijn wij dan geene onderdanen van uwe Majesteit, in dat land, waarin de **volkomen** vrijheid van godsdienstige begrippen van **elk** gewaarborgd wordt, waarin aan **alle** godsdienstige gezindheden, in het koningrijk bestaande ge**lijke** bescherming verleend wordt, en waarin de belijders der onderscheidene godsdiensten **allen** dezelfde burgerlijke en politieke voorregten genieten; in dat land, waarin **geene openbare oefening van godsdienst** kan worden **belemmerd,** dan in gevallen dezelve de openbare orde of veiligheid zou kunnen storen; in dit land, waarin aan Uwe Majesteit de zorg is opgedragen, dat **geen godsdienst** gestoord worde in de **vrijheid van uitoefening,** die de grondwet waarborgt. Nu worden wij gestoord in onze huizen en in de open lucht, en de hervormde predikanten worden gehandhaafd in het bezit der kerken, die op sommige plaatsen genoegzaam niet bezocht worden. Sire! wij mogen het ernstig en eerbiedig vragen: moeten onze conscientieën dan alleen gekluisterd worden, is het dan voor ons alleen misdaad om God te dienen naar de overtuiging onzer conscientie? Terwijl de nieuwmodische predikanten vrijuit mogen prediken en doen wat zij willen, en door het schelden op dweepers, scheurmakers en onruststookers de ware gereformeerden nog meer hatelijk zoeken te maken; moeten wij dan alleen aan de bespotting en verguizing onzer andersdenkende landgenooten worden overgelaten? Moeten wij alleen door militairen gestoord, voor regtbanken vervolgd en beboet worden, op grond van eenige artikels, die kennelijk een geheel ander doel hebben, en nimmer vroeger zoodanig toegepast zijn in de geheele uitgestrektheid van het fransche keizerrijk, noch niet zoodanig toegepast werden in het anders geheel niet burgerlijk rustige fransche koningrijk? En aan dat alles kan Uwe Majesteit in eens een einde maken, door Uw Koninklijk Woord te doen hooren tot erkenning van grondwettige regten, tot schorsing der storenis en vervolging. Wij vragen geen geldelijke onderstand voor de onderscheidene bedienaren des Woords in ons midden, wij vragen geen geld voor onze armen, wij vragen geene woningen voor onze herders en leeraars, wij vragen geen genade wanneer iemand onzer burgerlijk kwaad doet; wij vragen alleen handhaving van regt en billijkheid, en ons vereenigende met het adres door onze geloofsgenooten in Groningen en Drenthe, onlangs aan Uwe Majesteit aangeboden, verzoeken wij dringend, dat het Uwe Majesteit zal gelieven, op grond van art. 190-193 en 196 onzer bezworene grondwet, te besluiten dat onze onderscheidene gemeenten gehandhaafd worden in de vrijheid van geweten, in het regt om God in

het openbaar te dienen, overeenkomstig onze van ouds erkende formulieren van eenigheid; opdat daardoor alle verdere storenis onzer rust moge geweerd worden, en wij alzoo, in alle godzaligheid en eerbaarheid, een stil en gerust leven mogen leiden, of dat anders openbaar moge verklaard worden, dat zulk eene godsdienst, als wij belijden, in Nederland niet mag bestaan, opdat zij, die de eere Gods zwaar op het hart weegt, en, op grond van Gods Woord, Gode gemeenschappelijk wenschen te dienen, zich, in de kracht van onzen Drieëenigen Verbondsgod mogen voorbereiden voor de verdere vervolgingen, of in een ander oord der wereld eene veilige schuilplaats gaan zoeken, gelijk in vroegere dagen onze vervolgde geloofsgenooten uit Frankrijk en Schotland, ja zelfs de vervolgde Joden uit Spanje en Portugal, zoodanig eene schuilplaats in het herbergzame Nederland mogten aantreffen. God de Almachtige, de Verbondsgod van Willem I en Oud Nederland, beware

genadiglijk ons tegenwoordig Vaderland voor de oordeelen, die in Zijn Woord dat niet liegen kan, gedreigd worden over elk die Hem en Zijne dienst verlaat en Zijn volk tegenstaat en vervolgt, omdat zij Hem gemeenschappelijk en openbaar met ligchaam en ziel wenschen te dienen en te verheerlijken.

't welk doende met verschuldigden eerbied

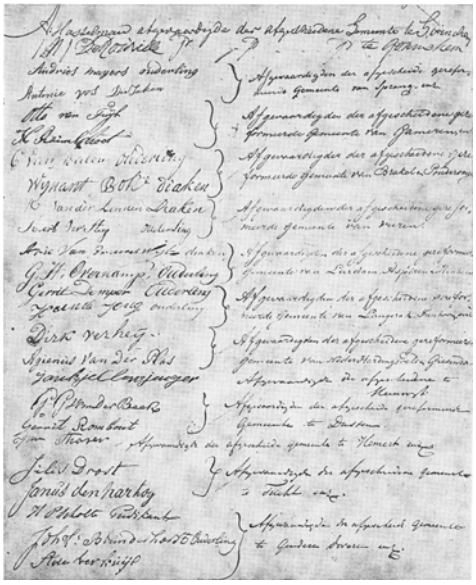

Wij geven de hoofdzaken van de ondertekening hieronder nogmaals weer in drukletters.

A. Hasselman, J.M.J. de Rouville, Gorinchem; Andries Mayers, ouderling, Antonie Vos, diaken, Sprang enz.; Otto van Tuijl, H. Ruimschoot, Game-

ren enz.; C. van Balen, ouderling, Wijnant Bok, diaken, Brakel en Pouderooyen; K. van der Linden, diaken, Aart Versteeg, ouderling, Vuren; Arie van Bruinswijk, diaken, G.H. Overkamp, ouderling, Leerdam; Gerrit Demper, ouderling, Koen de Jong, ouderling, Langerak, Tienhoven enz.; Dirk Verheij, Agienus van der Plas, Neder-Hardinxveld en Giessendam; Jan Killewinger, Sleeuwijk; G.G. van der Beek, Gerrit Rombout, Dussen; J.W. Straver, Hemert enz.; Jilis Drost, Janus den Hartog, Tricht enz.; H.P. Scholte, predikant, Johs. Branderhorst, ouderling, Arie Verkuijl, Genderen, Doveren enz.

Nog is bij het adres gevoegd een stuk, met nagenoeg de ondertekening als boven, waarin de ‘afgevaardigden’ aan Isaak Overkamp (Leerdam) en Janus den Hartog (Tricht) machtiging verlenen de requesten der onderscheidene gereformeerde gemeenten aan de Koning te overhandigen en ‘tevens in onze plaats en in ons belang datgene mondeling aan Uwe Majesteit meetedelen, wat zij te dezen dienstig zullen oordeelen. Wij hebben deeze volmacht gegeven opdat de veelheid der Commissiën Uwe Majesteit niet hinderlijk mocht zijn’.

Dit stuk - dat geschreven is door ds. H.P. Scholte - is het enige van de drie hierboven genoemde, dat het gegeven bevat: Gorinchem, 14 september 1835.

Wij willen uit de formulering van één en ander nog enige conclusies trekken.

De ondergetekenden noemen zich wel ‘afgevaardigden der onderscheidene..., afgescheidene gereformeerde Gemeenten in de provincie Zuid-Holland, Gelderland en Noord-Brabant’ en dit is ook juist, maar het is duidelijk, dat de 12 genoemde gemeenten - zuiver geografisch gezien - afgezien van het verre Sprang en Tricht liggen in: de Alblasserwaard, de Vijfherenlanden, de Tieler- en Bommelerwaard en het land van Altena. Nu was dit in 1835 het grootste deel van het werkterrein van ds. Scholte (daarnaast had ds. Scholte, zoals bekend, zijn bemoeiingen met Amsterdam, Utrecht etc.). Wij zullen een en ander zó moeten zien, dat het request en de ondertekening bovenomschreven tot stand zijn gekomen op een door ds. Scholte geïmproviseerde kerkelijke vergadering. Hierop wijst ook de term ‘afgevaardigden’. Deze vergadering is gehouden te Gorinchem.

Het antwoord op het adres van 14 september 1835, bovengenoemd. en op vele andere requesten, gaf de Landsregering op 11 december 1835 (Herv. Eeredienst no. 15/71 - vgl. Bos, Archiefstukken, II, pag. 487).

Alle verzoekschriften ‘zooals zij zijn liggende’, moeten worden gewezen van de hand.

Zouden de Afgescheidenen volharden in hun voornemen, ‘afzonderlijke nieuwe godsdienstige genootschappen te vormen’ - zo vermeldt bedoelde koninklijke beschikking - en zou daarbij blijken, dat de openbare orde of veiligheid daardoor niet gestoord wordt, dan zullen nadere adressen

kunnen worden ingediend, ‘welke vergezeld zullen moeten zijn van hunne reglementen en statuten, ten einde daarop finaal te beschikken; en nadat één en ander in het belang eener goede politie zal zijn onderzocht en daarin niets gevonden, dat de publieke rust en orde zoude kunnen storen, met de goede zeden strijden of eenig inbreuk maken op de bezittingen, regten of titels van de gevestigde Hervormde - gereformeerde - Kerk...; dan, dat inmiddels, zolang zoodanige toelating door Ons niet zal zijn verleend, de Adressanten geen aanspraak kunnen maken op de vrijheid van godsdienstoefening en de bescherming alléén aan de bestaande kerkgenootschappen bij de Grondwet verzekerd, en dat mitsdien voorloopig de door hen zonder verkregene toelating feitelijk opgerigte gemeenten als onwettig niet kunnen worden geduld’.

Bovengeciteerd besluit van de Landsregering bracht in de gelederen der Afgescheidenen grote ontsteltenis te weeg. Werden de Afgescheidenen in hun godsdienstige bijeenkomsten op deze wijze niet als het ware vogelvrij verklaard? Geen vrijheid van godsdienstoefening voor die rustige burgers van Gorinchem, een paar winkeliers, bakkers, een olieslager en een schipper, als zij 's zondags bijeen kwamen, om Gods Woord te horen verklaren of bedienen!

Van 2 tot 12 maart 1836 komt de eerste Synode van de Afgescheidenen te Amsterdam bijeen. Zij noemt zichzelf in één van haar stukken ‘de Algemeene Synode der Gereformeerde Kerk onder het Kruis, in naam en op last der gemeente Gods vergaderd...’

Eén van de taken, die de Synode krijgt is het geven van een reactie op ‘de ministrieele aanschrijving van 11 december 1835’ (hierboven geciteerd).

Het is niet onze taak de inhoud van het op de Synode van 1836 opgestelde Smeekschrift aan de Koning, geheel weer te geven. Men vindt de voornaamste passages ervan in dr. J.C. Rullmann, De Afscheiding etc. pag 166 v.v.

Wij noemen slechts, dat in het adres wordt gezegd, dat de Afgescheidenen niet anders willen dan de aloude Gereformeerde leer bewaren en handhaven; men vraagt bescherming. Men zegt aan Zijne Majesteit geen nieuwe reglementen of statuten te kunnen voorleggen, omdat men alleen maar is teruggekeerd tot de oude instellingen der vaderen: ‘en om alle dubbelzinnigheid en onzekerheid te vermijden’ biedt men aan Zijne Majesteit ‘onze Formulieren van Eenigheid, benevens de Liturgie...’ Verder: ‘Wij wenschen op niemands bezittingen, inkomsten of titels eenige inbreuk te maken’. Tenslotte: ‘...wij vragen geen andere rechten dan die ons, burgers van Nederland, volgens de Grondwet toekomen, en dus ook het recht om onzen godsdienst uit te oefenen in het openbaar’.

Dit adres werd reeds op 16 maart 1836 door een Commissie van de Synode, bestaande uit ds. A. Brummelkamp (Gelderland), H.G. Klijn (ou-

derling te Utrecht) en V. Koningsberger (ouderling te Leiden) aan de Koning overhandigd. Wij merken op, dat het concept van het adres ter Synode was opgesteld door ds. H.P. Scholte. Het was wel iets gewijzigd, maar toch gekozen in plaats van het ontwerp van ds. H. de Cock. Wat onze aandacht trekt is, dat de Dordtse Kerkenorde niet wordt genoemd als grondslag voor kerkinrichting en kerkregering. Zoals bekend zal over een aantal jaren in de kring der Afgegscheidenen een hevige twist uitbreken over aard en plaats van een kerkorde.

Het antwoord op het adres van de Afgescheidenen van 16 maart 1836 is geweest een koninklijk besluit van 5 juli 1836.

Aangezien de meer algemeene werken over de Afscheiding slechts fragmenten van bedoeld K.B. geven,[1] menen wij er goed aan te doen de gehele officiële tekst als bijlage in dit boek op te nemen (Bijlage II).

Een enkele zaak uit het K.B.! Verwezen wordt eerst naar de duidelijke sprake van het door de regering gegeven antwoord van 11 december 1835. De adressanten, A. Brummelkamp c.s., zo heet het, zijn, wel verre van aan voorschreven beschikking te voldoen, voortgegaan in hun onrust en verwarring veroorzakende onwettige handelingen; hen wordt verder verweten, dat zij: ‘niet alleen bij voortduring ongeoorloofde godsdienstoefeningen gehouden hebben, maar ook ouderlingen en diakenen aangesteld, predikanten beroepen en ingezegend’. Ook het houden van een synode wordt de Afgescheidenen bijzonder kwalijk genomen. Nadat in den brede betoogd is, dat de zogenaamde Gereformeerde kerk of genootschap en gemeenten ‘worden gehouden als geen wettig bestaan hebbende en mitsdien - voor zoo veel des noods -’ worden gehouden ‘als ontbonden, en derzelver samenkomsten als zoodanig, uit dien hoofde worden verboden’. Willen de adressanten echter ‘toelating’ verkrijgen, dan zullen zij zich onder overlegging van de vereiste opgaven en ontwerpen betreffende de door hen gewenste reglementen en kerkelijke organisatie, door tussenkomst van de gouverneur der provincie, kunnen wenden tot de Koning ‘bij een door hen individueel geteekend adres, waarvan de naamteekeningen zullen moeten zijn gecertificeerd door den burgemeester der gemeente...’

Tenslotte nog een belangrijke bijzonderheid uit het K.B.

Een eventuele ‘toelating’ zou slechts kunnen worden overwogen: ‘...wanneer in eenige plaats een eenigszins aanmerkelijk aantal personen mogt zijn, welke eene gemeente van de voornoemde afgescheidenen **zouden wenschen te vormen**...’

Zoals te begrijpen, vervulde ook de inhoud van dit K.B. de Afgescheidenen met grote zorg. Men kon er duidelijk uit lezen, dat nieuwe vervolging

1 Bos, Archiefstukken, deel III, pag. 293 v.v. (no. 165); Rullmann, De Afscheiding 169 v.v.

aanstaande was. Men kòn van de zijde der Afgescheidenen nu eenmaal niet verklaren, dat men voornemens was een gemeente van afgescheidenen te willen vormen, aangezien men in vele steden en dorpen reeds meer dan een jaar als plaatselijke kerk leefde, onder de ambtelijke bearbeiding van ouderlingen, diakenen en predikanten.

Anderzijds was er bij de tegenstanders van de Afgescheidenen blijdschap en voldoening.

De bekende ds. C.W. Pape te Heusden, schreef op 10 juli 1836: Dat Koninklijk Besluit van 6 juli is in groot tenu en in orde. In het bijzonder beviel mij dat waarmerken der namen door burgemeesters, dat individueel indienen van petitiën, met één woord het geheele Besluit. 'Ik wenschte, dat men op het idee kwam om den Koning en zijne ministers plegtig daarvoor te bedanken'.[1]

In het licht van het bovenstaande nu moet men zien het feit, dat de jonge Afgescheidene gemeente te Gorinchem zich in oktober 1836 wendt tot Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden. De handtekeningen moeten worden gelegaliseerd door de burgemeester van Gorcum. Deze sluit van ondertekening uit, degenen die op een vastgestelde tijd - op één dag van 10 tot 12 uur - niet aanwezig kunnen zijn en ook enige lidmaten, die niet in de burgerlijke gemeente Gorinchem wonen.

De tekst van het verzoekschrift is - evenals dergelijke stukken uit vele andere plaatsen en uit onderscheiden provincies - gebaseerd op een adres van de Afgescheidenen te Amsterdam aan de Koning, verzonden in de tweede helft van september 1836.[2] Maar aangezien het onderhavige request met zijn handtekeningen en de stukken, die er betrekking op hebben, een specifiek Gorcumse aangelegenheid vormen, willen wij ze zo volledig mogelijk weergeven. Zij geven tal van bijzonderheden, waarvan wij anders, door het ontbreken van de eerste notulen van de kerkeraad en door het teloor gaan van het eerste lidmatenboek, geen weet zouden hebben.

1. Request (Algemeen Rijksarchief. Archief Dep. Herv. en andere Eerediensten. Inv. nr. 495).
No. 1358a
Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.

> De ondergeteekenden, inwoners der burgerlijke gemeente **Gorinchem** welke zich bij acte, ingeleverd ter plaatse waar zulks behoort, vrijwillig en duidelijk verklaard hebben af te scheiden van het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap, zoo als dat sedert 1816

1 Bos, Archiefstukken, III, pag. 317, 318.
2 Idem IV, pag. 4 v.v.

bestaat, en ook met geen ander Genootschap in verbindtenis staan, maar zich houden aan de Formulieren van eenigheid der Christelijk Gereformeerde Kerk in Nederland, en zich overeenkomstig dezelve wenschen vereenigd te houden als eene kerkelijke gemeente: gezien hebbende hetgeen door hunne geloofsgenooten te Amsterdam is opgesteld, om aan Uwe Majesteit te worden opgezonden; geven bij deze eerbiediglijk aan Uwe Majesteit te kennen, dat zij, zich met de opgegeven redenen vereenigende, bij deze met den verschuldigden eerbied verklaren, ten gevolge van Uwer Majesteits besluit van 5 Julij 11.:

1°. Dat wij, zonder bezwaar van 's Lands schatkist, zorgen en zullen zorgen voor gebouwen ter uitoefening onzer Godsdienst, voor de bezoldiging onzer Herders en Leeraars, voor het onderhoud onzer armen; dat wij ernstiglijk ook voor het vervolg verklaren, geene aanspraak te maken op onderstand van het Rijk, of op eenige wettige bezittingen, inkomsten of regten van eenig' mensch of Genootschap; dat wij integendeel ernstig protesteren tegen bezoldiging onzer Leeraars van wege het Rijk, daar toch nooit de geldelijke onderstand van den Staat het gebrek van geestelijkheid kan vervullen, maar integendeel dienstig is om luije herders, buik- en brooddienaars en menschenbehagers te maken.

2°. Dat wij wederkeerig ernstiglijk verlangen, dat noch het Rijk, noch eenig ander mensch of Genootschap aanspraak make op beheersching of regering der Kerk of van derzelve handelingen, zoo die Kerk zich onthoudt van burgerlijke bemoeijingen; en dat voor ons de weg niet gesloten worde, om de vrijwillige gaven voor Kerk en armen te ontvangen en te beheeren.

3°. Dat wij ernstiglijk vragen, dat de vervolgingen ophouden ter zake van Godsdienstoefeningen, en dat niemand om eenen titel of kleeding lastig gevallen worde, zoo die titel of kleeding niet strijdig is met den Woorde Gods en onze als onschadelijk erkende Geloofsbelijdenis, of geene burgerlijke en staatsonderscheiding te kennen geeft.

4°. Dat wij, ten bewijze dat wij geene reglementen of organisatie verlangen of begeeren op te rigten, strijdig met den Woorde Gods en onze Formulieren van eenigheid en Liturgie aanbieden, om, wanneer Uwe Majesteit belang stelt om te weten hoe wij in voorkomende gevallen handelen, eene algemeene Kerkvergadering te beroepen, opdat de Opzieners der Gemeenten alsdan uit den Woorde Gods eene zoodanige Kerkeördening mogen zamenstellen, als zal bevonden worden te behooren.

5°. Dat wij, ten gevolge van dit alles, aan Uwe Majesteit dringend verzoeken, de openbare Magten in het Rijk, die dit enigszins kan aangaan, nadrukkelijk aan te bevelen om ons in de vervaardiging en gebruikmaking van plaatsen tot onze openbare Godsdienstoefenin-

gen niet te storen, en te zorgen dat de verstoorders van de openbare Godsdienstoefeningen naar de wetten des Lands gestraft worden; dewijl de Overheid daartoe het zwaard draagt; om de boozen te straffen en de vromen te beschermen.
Hiermede bevelen wij Uwe Majesteit en deszelfs doorluchtig Huis in de bescherming des allerhoogsten Konings.

Wij drukken hieronder de lijst van namen van de ondertekenaars af, in de volgorde, waarin zij onder het stuk voorkomen.

Een H achter de naam betekent, dat de betreffende persoon ook voorkomt in Hoofdstuk 1, onder degenen, die zich - schriftelijk - afscheidden van de Hervormde kerk te Gorinchem.

Aarnaut Hasselman H
Wed. J.D. Brandt geb. Koopman
D.M. Sizoo H
Maike Wannee huisvrouw van B. Kouwenberg H
Nicolaas Wedemeijer H
De We Dorresteijn (weduwe) H
Cornelia van 't Hoft H
J.H. de Man H
Johan Vranssiena Goes
Getruida van Brummen
Machiel van Merkom H
L. de Bruin H
X Handmerk van Gerdina van Mourik, huisvrouw van Jan van der Lip
B. Hakkers, huisvrouw van C. den Boef H
J. Storm, huisvrou van J.H. de Man H
L(aurens) van Bergeijk H
T. van Andel
X Handmerk van Nicolaas Leenders
C. van 't Hoft H
Leendert van Bergeijk H
Hannes Smits
Jacob den Dekker H
Jan Sterkenburg (‘en vrouw’ is doorgehaald) H
Johanna Fredrieka Cornelia Lintner H
X Handmerk van Antonia van Enst H
Pieter Welle
A.P. de Winter
An. Ledan
Johannis van de Water H
Kornelis Ekhardt H
Dirkje van Aalsburg huisvrouw van P. Welle
Jobje Koejemans huisvrouw van L(aurens) van Bergeijk H
Elisabeth Mets huisvrouw van A. Ledan
J.M.J. de Rouville H
Nikolaas Vermeulen H

H.H. de Rouville H
J. Bolléé H
D. Goes
Jan Eckhart H
X Teuntje Stavast, huisvrouw van C. van 't Hoft H
A. de Vries H
J. van Vastenouw huisvrouw van M. van Merkom H
Neeltje Sleeuwenhoek, huisvrouw van Gijsbert de Koning
Gijsbert Snoek H
A.J.C. ten Hagen H
R.K. van Duuren H
Johannes Valke H
E. Hasselman, huisvrouw van A. Hasselman H
M. Blankers, huisvrouw van T. van Andel G. Kreijvelt H
H. Melgers, huisvrouw van G. Kreijvelt H
Dirk Jan Veen
Johannes Willem van Akkeren
Hendrik Horst H

‘Gezien voor legalisatie van vier en vijftig handteekeningen, hierboven

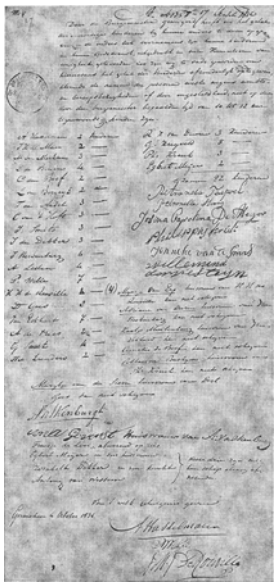

No. 1358a

gesteld in tegenwoordigheid van ons Burgemeester der stad Gorinchem, den 1n. Oct. 1836.

w.g. (Mr.) A. van Hoey J.J. zn.

Aan het bovengenoemde stuk is het nevenstaande toegevoegd. Een aantal lidmaten was blijkbaar verhinderd op het door de burgemeester vastgestelde uur: 1 oktober 1836 van 10 tot 12 uur naar het stadhuis te komen, teneinde zijn of haar handtekening te plaatsen.

Dit stuk leert ons, dat er op 1 oktober 1836, in ieder geval 82 kinderen tot de gemeente behoorden. Het aantal zal wel iets groter zijn geweest, aangezien ouders, die tot de gemeente behoorden, maar niet woonachtig waren in de burgerlijke gemeente Gorinchem, niet mochten tekenen.

Verder zien we nog tegen de namen van:

Petronel(l)a Toepoel
Petronella Strang H
Josina Carolina de Meijer H
Philippus Kreuk H
Jenneke van de Graaf H
Willemina Dorresteyn H
Mijntje van Erp, huisvrouw van H.H. de Rouville H
Adriana van Duuren, huisvrouw van Jan Sterkenburg
Kaatje Muilenburg, huisvrouw van Jan Eckhard
Cornelis den Boef
Catharina Buchijm, huisvrouw van Ph. Kreuk H
Marijtje van der Sterre, huisvrouw van Dirk Goes

Van deze laatste 6 wordt vermeld, dat zij niet kunnen schrijven. Vervolgens zien we nog de handtekeningen van:

A. Valkenburgh
Anna Goverts (?), huisvrouw van A. Valkenburgh

Tenslotte zien we nog vermeld:

Fransje van Looi, afwezend op reis
Egbert Meijer en zijn huisvrouw Elisabeth Dekker H en zijn knecht Antonij van Wessem.

Van deze laatste drie wordt vermeld: ‘deeze drie zijn met hun schip alsnog afwezende’.

Dit aanvullende stuk is gedateerd 4 oktober 1836 en getekend door de ouderlingen A. Hasselman en J.M.J. de Rouville; alsmede door P. Welle, diakenen. Het ontbreken van de naam van Lucas van der Linden wijst er op, dat deze op 4 oktober 1836 niet binnen Gorinchem woonachtig was. In een straks te noemen stuk, schrijft de burgemeester, dat: ‘...ook alle personen door ons van ondertekening geweerd zijn, die in naburige gemeenten wonen...’

Op grond van één en ander komen we nu tot de volgende conclusie aangaande het totaal aantal leden van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem op 4 oktober 1836. We rekenen daarbij niet met een klein aantal personen, die in hoofdstuk 1 wel vermeld worden als zich te hebben afgescheiden van de Hervormde kerk, maar die het request niet

hebben ondertekend. Op grond van gegevens in het eerste lidmatenboek menen wij, dat bedoelde personen op 4 oktober 1836 geen lid waren.

Wij menen dus in de ondertekening van het request het lidmatenregister naar de stand van 4 oktober 1836 te hebben, met uitzondering van enige personen uit de omliggende plaatsen.

Leden van wie de handtekening werd gelegaliseerd	54
Kinderen	82
6 leden, die niet kunnen schrijven	6
8 leden, van wie de handtekening niet is gelegaliseerd	8
4 leden uitstedig	4
	———
	154
Gezin Lucas van der Linden en nog enige personen ‘die in naburige plaatsen wonen’	10
	———
Totaal aantal lidmaten	164

Naar aanleiding van het request van de Afgescheidenen van 1/4 oktober 1836 vraagt de Staatsraad, Gouverneur van Zuid-Holland A.F.J.A. Graaf van der Duyn van Maasdam (1771-1848) advies aan Burgemeester en Wethouders der Stad Gorinchem (bij schrijven no. 1358a/23308) en verzoekt tevens ‘eenige berigten omtrent het gedrag en de omstandigheden der requestranten mede te deelen’.

Burgemeester en Wethouders van Gorinchem antwoorden hierop als volgt:

No. 32/621
Gorinchem 15 October 1836

Aan den HEdG Heer
Staatsraad, Gouverneur van Zuid Holland

Ter voldoening aan uwer HEdG missive van den 8 dezer No. 1358a/23308, en met terugzending van het daarbij gevoegde request aan Zijne Majesteit ingediend door eenige ingezetenen dezer stad, zich noemende afgescheidenen van het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap, hebben wij de eer op hetzelve te berigten:

1°. Dat voorschreven request, ofschoon vervat in eenen stijl die ons in verzoekschriften minder voegzaam toeschijnt, echter de verklaring inhoudt bij L.A. van het 2e Lid des Koninklijken besluits van 5 Julij Jl. (SB No. 42) gevorderd, doch de vereischte opgaven en ontwerpen, betrekkelijk de door hen gewenschte reglementen en Kerkelijke organisatie daarbij niet zijn overgelegd, welke stukken waarschijnlijk bij het Amsterdamsche request, waarmede zij zeggen zich te vereenigen, zullen gevoegd zijn, dat wij over den inhoud dier reglementen derhalve niet kunnen oordeelen, en alzoo ons bepalende bij den inhoud van het request geene zwarigheid zien in het toestaan van der requestranten verzoek, zoo zij zich voortdurend rustig en vreedzaam gedragen, en overigens aan al de bepalingen voldoen van 's Konings besluit dd. 5 Julij Jl.;

2°. Wat, voorts, de omstandigheden en het gedrag van de requestranten aangaat, moeten wij UHEdG te kennen geven: dat, behalve de Heer Hasselman, zeepzieder; Mejufvrouw de Wede-Brandt, rentenierster, T. van Andel,

koopman, P. Welle en H. Smits, meesters broodbakkers, J.M.J. de Rouville, splitter der Loterij, L. van Bergeijk, winkelier in manufacturen, L. de Bruin, meester loodgieter, M. van Merkom, meester stoelenmaker en J. den Dekker, landbouwer, allen tot den stand van arbeiders en dienstbaren behooren en hun gedrag algemeen stil en rustig is;

3°. Dat wij in acht nemende het voorschrift van 's Konings besluit dd. 5 Julij Jl., L b 2e lid, begeerd hebben dat ieder individueel het request onderteekenen zou en niet ook in naam van huisvrouwen, meerderjarige kinderen of andere bij hen inwonende personen, terwijl, wat de minderjarige kinderen aangaat, wij oordelen, dat deze stilzwijgend den staat hunner ouders volgen; en ook alle personen door ons van de onderteekening geweerd zijn die in naburige gemeenten wonen, in weerwil dat zij te kennen gaven zich alhier aangesloten te hebben; en zulks omdat de requestranten zich zelve noemen: inwoners der burgerlijke gemeente van Gorinchem.
Wij vlijen ons hierdoor aan uwer HEdG intentie voldaan te hebben.

Burgemeester en Wethouders der Stad Gorinchem
w.g.
A. van Hoey J.J. zn.

Ter ordonnantie van dezelven
w.g.
J. van Borcharen

Wij kunnen wel tussen de regels door lezen, dat het niet de bedoeling is van B. en W. van Gorinchem, het de Afgescheidenen ook maar in enig opzicht moeilijk te maken. Zeker, men is gebonden aan het K.B. van 5 juli 1836, maar men vertrouwt, dat de ontbrekende stukken (reglementen etc.) wel bij het Amsterdamse request zullen zijn gevoegd, en dat zo de zaak in orde is.

Niet alzo echter de landsregering, daarin geleid door de minister van justitie mr. C.F. van Maanen (1769-1849), die reeds in de Franse tijd de hoogste rechterlijke functies bekleedde, door de minister van eredienst, ook wel genoemd ‘Directeur Generaal van het Departement van de Hervormde en andere Eerediensten’, mr. F.W.F.T. baron van Pallandt van Keppel (1772-1853), en door J.D. Janssen (1775-1848), die zoals dr. F.L. Bos vermeldt, ook ‘in verschillende betrekkingen veel invloed (had) op den gang der kerkelijke zaken onder Koning Lodewijk en tijdens de Fransche overheersching;... 1815 Secretaris en Adviseur bij het Departement van de Hervormde en andere Eerediensten.[1]

In een stuk, gedateerd 9 maart 1837, gericht aan de Gouverneur van Zuid-Holland, deelt het depart. voor de Herv. en andere erediensten mede, dat

1 Bos, Archiefstukken, I, 109; aan dit werk zijn ook de personalia van Van Maanen en Van Keppel ontleend.

‘op stukken van den aard, als deze adressen, geen acht kan worden geslagen; en dat zij voor het overige worden verwezen naar het Koninklijk besluit van den 5 July 1836, (Staatsblad No. 42), op het adres van A. Brummelkamp c.s. en bijzonder aan den duidelijken letter van het tweede punt L.A. van het gedacht besluit’.

Dit stuk, in origineel aanwezig in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag (Herv. Eredienst, inv. no. 495) is mijns inziens geschreven door de Adviseur Janssen, bovengenoemd. Er wordt gesproken van ‘adressen’ - meervoud. Inderdaad betreft het hier het antwoord van de regering op een groot aantal adressen uit de provincie Zuid-Holland.

Ter vergemakkelijking van verder onderzoek vermelden wij hieronder de volledige lijst van de eerste ondertekenaars in de diverse plaatsen. Het is duidelijk, dat de originelen van al deze requesten een groot aantal namen bevatten van Afgescheidenen in de verschillende plaatsen van de Alblasserwaard en aangrenzende gebieden.

Jan Koers c.s. te Ameide; H. van Middelkoop c.s. te Tienhoven; I(zaac) J(ohannes) Drost c.s. te Asperen; Cs. Wm. den Hoed c.s. te Bergambacht; Evert van Kampen c.s. te Bodegraven; Aarnout Hasselman c.s. te Gorinchem; G. van Iperen, geb. Versteeg te Floogblokland; F. Stek c.s. te Kedichem; Gerrit Demper c.s. te Langerak; C. van den Berg Jzn c.s. te Leerbroek; G.H. Overkamp c.s. te Leerdam; Aart Oosterom c.s. te Meerkerk; C(ornelius) van der Meulen c.s. te Middelharnis; Bart Pellikaan c.s. te Nieuwland; Cornelis den Hartog c.s. te Noordeloos; Dirk Ras c.s. te Ooltgensplaat; Sander Bison c.s. te Oud-Beyerland; Jacob de Gorter c.s. te Schiedam; H. van Erk c.s. te Schoonhoven; Antonie Kool c.s. te Schoonrewoerd; Jacob Duim c.s. te Sommelsdijk; Jb. van de Roovaart c.s. te Stad aan 't Haringvliet; Arien Kreeft c.s. te Stellendam; H. Alblas c.s. te Tienhoven; Jacob van Ham c.s. te Zuid-Beyerland en Pieter Driesse(n) c.s. te Zwijndrecht.

Voor wat Gorinchem betreft betekende de geschetste ontwikkeling, dat ook in maart 1837 geen vrijheid van godsdienstoefening aan de Afgescheidenen werd verleend. Het zou nog tot het jaar 1841 duren, aleer de gemeente door de regering erkend werd en ‘vrijheid’ verkreeg.

Jacob de Gorter en echtgenote (emigreerden van Schiedam naar Pella, Iowa)

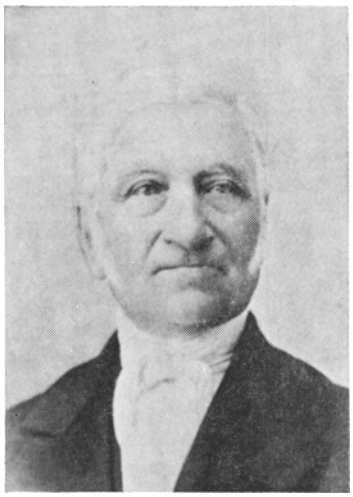

Isaäc Overkamp, geb. 's-Gravenhage 26.2.1810; secretaris van ds. H.P. Scholte te Utrecht, bekleedde te Pella verschillende functies; overl. Pella, Iowa 21.10.1895

Aafje Kruyt, echtgenote van G.H. Overkamp, geb. Heukelum 6.9.1804, overl. Pella, Iowa 20.4.1903

G.H. Overkamp, geb 15.2.1808. 's-Gravenhage; geëmigreerd vanuit Leerdam; overl. Pella, Iowa 10.8.1894

Hoofdstuk 3
De suikerraffinadeur, de kandijkistemaker en de zeepzieder

In de herfst van het jaar 1835 woont, in een kapitaal zakenpand-woonhuis op de Lijnbaansgracht, bij de Looiersgracht te Amsterdam, tezamen met zijn moeder, de weduwe Sara Brandt-Koopman, een jonge man van 28 jaar: Jan Daniel Brandt.

In Gorinchem verblijven in diezelfde tijd zijn zuster Sara Maria Brandt en haar man ds. Hendrik Peter Scholte.

Laatstgenoemden hebben, na te zijn verjaagd uit Doeveren en na hun vertrek uit Genderen, een schuilplaats gevonden in het patriciërshuis, vanouds ‘De Keyser’, gelegen aan Het Eind te Gorinchem.

Daar woont Aarnout Hasselman, één der eerste Afgescheidenen, met vrouw en kinderen, onder wie Wilhelmina Laurina, oud 20 jaar.

Wij weten niet, of Jan Daniel Brandt in deze tijd zijn zwager en zuster in Gorinchem heeft bezocht of dat ‘Mejuffrouw Hasselman’ met haar vriendin, mevrouw Scholte, te Amsterdam heeft gelogeerd in het huis van de familie Brandt.

Maar we weten wèl: Jan Daniel Brandt en Wilhelmina Laurina Hasselman - zij krijgen elkaar en daarmee worden drie geslachten, die zeer veel hebben betekend voor de Afscheiding, nog nauwer aan elkander verbonden.

Brandt - Scholte - Hasselman. Wij willen in dit hoofdstuk een en ander mededelen over deze geslachten.

Het geslacht Brandt.

In het Gemeentearchief van Amsterdam vinden we het volgende bericht van ondertrouw (Nr. 649, blz. 188).

> Ondertrouw 28 mei 1802.
> Jan Daniel Brandt (geboren 1761 of 1762) van Varenholtz ‘in 't Lipse’ (bedoeld is het vorstendom Lippe - Duitsland), Gereformeerd, oud 40 jaar, wonende ‘op de Baangragt, bij de Loyersgragt in de 3 fonteinen’. ‘Ouders dood’. ‘Geadsisteert met Claus von Glahn op de Louriergragt naast 't Luth. weeshuis’
> en
> Sara Koopman van Amsterdam, Gereformeerd, oud 25 jaar (geboren

1776 of 1777) ‘wonende als boven, geadsisteert met haar moeder Johanna van Gool. Woont als boven’.

w.g. Jan Daniel Brandt
Sara Koopman

Uit het in 1802 gesloten huwelijk, hierboven genoemd, tussen Jan Daniel Brandt Sr. en Sara Koopman worden geboren:
Sara Maria Brandt (geb. 17.1.1806)
Jan Daniel Brandt (geb. 16.4.1807)

De vader J.D. Brandt Sr. overlijdt reeds op 5 december 1832. Hij woonde, zoals wij zagen op de Lijnbaansgracht in de suikerraffinaderij ‘De Drie Fonteynen’. In dit pand - later no. 198, thans afgebroken - werd van 2 tot en met 12 maart 1836 de eerste ‘Algemene Synode der Gereformeerde Kerk onder het Kruis in Nederland’, in het diepste geheim gehouden.

Sara Maria Brandt huwt met ds. H.P. Scholte (zie hieronder).

Jan Daniel Brandt Jr. zet na het overlijden van zijn vader, tezamen met zijn moeder de weduwe S. Brandt-Koopman de suikerraffinaderij nog enige jaren voort.

Jan Daniel Brandt Jr. heeft grote betekenis gehad voor het leven van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam.

Het verwondert daarom niet, dat hij in het naamregister van Bos, Archiefstukken, 20 maal voorkomt.

Wij mogen voor de meeste bijzonderheden wel naar deze Archiefstukken verwijzen.

Op 18 oktober 1835 wordt - na verkiezing op 14 oktober - de eerste kerkeraad van de Afgescheidenen te Amsterdam, door ds. Scholte bevestigd.

De enige ouderling is dan C. Deteleff, de diakenen zijn N. Obbes en de 28-jarige J.D. Brandt; een week later (25.10.1835) wordt H.H. Middel door Scholte als ouderling bevestigd.

Wij mogen wel zeggen, dat de vervolging van de Afgescheidenen te Amsterdam uitermate hevig is geweest. J.D. Brandt heeft midden in die strijd gestaan.

Van 29 december 1836 tot en met 7 april 1838 is er door de kleine gemeente van Amsterdam aan boeten en gerechtskosten betaald *ƒ* 2072,11. Op 10 februari 1836 betaalde zij mee aan boeten in andere plaatsen opgelegd de som van *ƒ* 344,85. Uiteraard voor die tijd zeer grote bedragen!

Op zondag 16 juli 1837 had J.D. Brandt Jr. in zijn woning op de Lijnbaansgracht bezoek van een paar vrienden. Toen er met orgel-begeleiding een psalm werd gezongen, eiste een voor het huis geposteerde (!) politieagent toegang, teneinde proces-verbaal te kunnen opmaken. De Heer

Brand weigerde echter de agent toe te laten, waarop deze de commissaris van politie J. de Lagh ging waarschuwen, die met agenten en soldaten kwam opdagen. Deze kon echter niet anders dan constateren dat de ‘vergadering’ uit minder dan 20 personen bestond.[1]

Op 26 november 1837 preekte ds. S. van Velzen ten huize van diaken J.D. Brandt. Bijna was de dienst geëindigd, toen commissaris De Lagh de woning op de ‘Baangracht’ met soldaten en militairen binnendrong en de gemeente het huis uit dreef. Ds. Scholte, die bij zijn zwager logeerde, werd, toen hij enige woorden tot de commissaris zei, door de militairen gegrepen en op straat gezet ‘tot groot vermaak van het gepeupel, dat op het zien van soldaten en agenten was toegesneld.[1]

Kort na de hierbovengenoemde datum - 26.11.1837 - verhuist J.D. Brandt, zoals we zullen zien, naar Gorinchem.

Nog delen wij mede, dat J.D. Brandt verscheidene requesten aan de Koning en aan het gemeentebestuur, mede heeft ondertekend. In rapporten betreffende deze requesten wordt hij - hetgeen hij ook werkelijk was - vermogend genoemd. In een rapport van 25.2.1836, wordt van hem gezegd: ‘...schijnt de voornaamste opruyer te zijn’ (nl. te Amsterdam).[2]

Het geslacht Scholte

(men zie ook de genealogie (ds. H.P.) Scholte op de pagina's 48a en 48b)

De Scholte's zijn, evenals leden van het geslacht Brandt, in de 18e eeuw uit Duitsland naar Holland (Amsterdam) getrokken.

Verder in dit hoofdstuk zullen we zien, dat een stamvader van de familie Hasselman reeds in de 17e eeuw uit Westfalen naar Amsterdam kwam.

Op vrijdag 28 juli 1775 gaat Hendrik Peter Scholte, de grootvader van ds. H.P. Scholte, in Amsterdam in ondertrouw met Maria Geertruij Spakler.

Hendrik Peter Scholte is geboren in 1739. Zijn ouders waren Hans Christoph Schultze en Anna Margreth geboren Schmöders. Deze Hendrik Peter Scholte werd gedoopt als Henrich Peter Schultze, vernoemd naar de beide doopgetuigen Peter Schultze (grootvader) en ene ‘Herr Henrich... aus Rebensdorf’. In de akte van ondertrouw (Scholte-Spakler) wordt van Hendrik Peter Scholte vermeld: afkomstig van ‘Klena’. Hiermee is bedoeld Klennow, gelegen bij Wustrow op de Lüneburger heide, destijds - zoals ook wordt vermeld - gelegen in het koninkrijk Hannover.

Bij het overlijden van deze Hendrik Peter Scholte op 6.11.1822 wordt

1 Deze berichten zijn overgenomen uit dr. J.C. Rullmann, De Afscheiding, pag. 178-181. Rullmann heeft zijn gegevens voor een deel ontleend aan het tijdschrift ‘De Reformatie’, 2e deel 1837, pag. 128 en 411.

1 Deze berichten zijn overgenomen uit dr. J.C. Rullmann, De Afscheiding, pag. 178-181. Rullmann heeft zijn gegevens voor een deel ontleend aan het tijdschrift ‘De Reformatie’, 2e deel 1837, pag. 128 en 411.

2 Bos, Archiefstukken III, 63.

Genealogie (ds. H. P.) Scholte

1. Henrich (?) Schultze

2,1 Christiaan Rudolf Scholte † 19.12.1780, Amsterdam

2.2 Hans Christoph Schultze x 2,3 Anna Margreth geb. Schmöders

2,4 Conrad Hendrik Spakler, suikerraffinadeur, Amsterdam

3,2 Jan Hendrik Scholte
geb. 1755, suikerraffinadeur
(jongere broer van 3,1)

ondertrouw 28.7.1775, Amsterdam

3,1 Henrich Peter Schultze (Scholte) X
geb. 24.10.1739,
Klennow bij Wustrow,
koninkrijk Hannover
ged. 25.10.1739 in de ev.-luth.
St. Laurentius-Kirche te Wustrow
Doopgetuigen:
Herr Henrich . . te Rebenstorf,
Peter Schultze te Klennow.
Komt circa 6.11.1760 naar
Holland.
† 6.11.1822, Amsterdam,
Lauriersgracht 105

3,3 Maria Geertruij Spakler
geb. 1741 Gütersloh (Westfalen)
† 17.11.1804, Amsterdam

3,4 Hendrik Spakler

3,5 Andries Roelofsz x 3,6 Johanna Bank
† 2.12.1828, Amsterdam
raffinadeur

ondertrouw 4.1.1805, Amsterdam

4,1 Jan Hendrik Scholte X
geb. 1783, Amsterdam;
belijdenis Hersteld Luth.
gemeente 22.1.1801.
Kandijkistemaker. † 11.10.1821,
Amsterdam, Lauriersgracht 105

4,2 Johanna Dorothea Roelofsz
geb. 1786, Amsterdam
belijdenis Hersteld Lutherse
gemeente 24.3.1802.
† 21.3.1827, Amsterdam.
(3,1 H. P. Scholte overleed ten
huize van wed. Scholte-Roelofsz)

huwelijk 20.12.1832, Amsterdam

5,3 Sara Maria Brandt X
geb. 17.1.1806, Amsterdam
ged. 5.2.1806, Amsterdam, N.Z. kapel
† 23.1.1844, Utrecht
Na haar overlijden werd haar
broer Jan Daniel Brandt voogd
over de minderjarige kinderen
(februari 1844).

13.6.1845 (2e huwelijk van ds. H. P. Scholte), Utrecht

5,1 **Hendrik Peter Scholte**
geb. 25.9.1805, Amsterdam
ged. 6.10.1805 in Hersteld
Luth. gemeente, Amsterdam
Wonende op de Lauriergracht
(in 1822 no. 105).
†25.8.1868, Pella, Iowa, U.S.A.

5,4 Maria Hendrika Elisabeth Krantz X
geb. 26.3.1820 te Maastricht
† 18.9.1892, Pella, Iowa
(Huwde 2.7.1870:
Robert R. Beard)
N.B. Op haar graf in Pella staat
geb. 26.3.1821.

5,2 Jan Andries Scholte
1810 – 10.8.1827

6,1 Sara Johanna, geb. 9.11.1833, Doeveren; huwde met dr. B. F. Keables.
† 14.10.1914, Waterloo, Iowa.
6,2 Maria, geb. 1836, Amsterdam. † juli 1836.
6,3 Sara Maria, geb. 30.11.1837. † febr. 1838, Amsterdam.
6,4 Sara Maria, geb. 6.6.1839, Utrecht; huwde P. H. Bousquet, zoon van
A. E. Dudok Bousquet - in Pella. † 14.1.1876, Pella, Iowa.
6,5 Sara Johanna Suzanna, geb. 3.6.1842, Utrecht; huwde te Pella in 1864
John (Jan) Nollen. † 1937.

Uit het huwelijk van H. P. Scholte en Maria H. E. Krantz zijn 9 kinderen geboren.
Zes van deze zijn zeer jong overleden. Wij noemen slechts de andere drie:
6,6 Henry Peter Scholte, geb. 30.11.1848, Pella, Iowa; huwde
Leonora Rose Keables. † 26.10.1918, Pella.
6,7 David Scholte, geb. te Pella.
6,8 Theodora M. J. Scholte, 23.11.1858 – 20.5.1870 (overleden op 12-jarige leeftijd.
2 jaar na sterven van haar vader).

gezegd: ‘geboren te Han(n)over’. Hij overlijdt op de Lauriergracht no. 105, kanton 5, Amsterdam. De overledene heeft onroerende goederen nagelaten. Eén van de aangevers is zijn broer (niet zijn zoon van dezelfde naam, want deze is reeds overleden) Jan Hendrik Scholte, oud 76 jaar, van beroep suikerraffinadeur.

Lauriergracht te Amsterdam
Op de voorgrond de Hazenstraat
Foto topografische atlas gem. Archiefdienst Amsterdam

Bij de aangifte van de ondertrouw wordt Hendrik Peter Scholte (de Oude) ‘geadsisteert met’ zijn oom Christiaan Rudolph Scholte († 19-12-1780), evenals zijn neef Luthers, wonende in de ‘Roosestraat’. Hieruit blijkt, dat verscheidene leden van het geslacht Scholte uit Duitsland naar Amsterdam zijn gegaan.

Lauriergracht te Amsterdam tussen Hazen- en Konijnenstraat
Het geboortehuis van ds. H.P. Scholte stond op de plaats van de winkel met het boograam
Foto topografische atlas gem. Archiefdienst Amsterdam

H.P. Scholte (de Oude) trouwt - zoals gezegd - met Maria Geertruij Spakler (1741-17.11.1804), 'van Gutersloo'[1] Luthers, wonende op de Keizersgracht, 'geadsisteert met' haar broer Hendrik Spakler.

Uit bovenstaand huwelijk wordt in 1783 te Amsterdam geboren Jan Hendrik Scholte († Amsterdam 11.10.1821). Hij ondertrouwt op 4.1.1805 Johanna Dorothea Roelofsz (1786-21.3.1827, † te Amsterdam). Deze zijn de vader en moeder van ds. H.P. Scholte.

Het echtpaar, dat zich voegt bij de Hersteld Lutherse Gemeente te Amsterdam, woont op de Lauriergracht (in 1822: no. 105). J.H. Scholte is kandijkistemaker.

Dit echtpaar heeft 2 kinderen gehad.

Hendrik Peter Scholte (de latere ds. H.P. Scholte), geb. 25.9.1805, ged. 6. 10.1805 in de Hersteld Lutherse Gemeente, overleden te Pella, Iowa op 25.8.1868.

Jan Andries Scholte (1810-18.8.1827). Deze zal zijn vernoemd naar zijn

1 Gütersloh in Westfalen. De vader van deze Maria Geertruij Spakler was Conrad Hendrik Spakler; deze kwam naar Holland. Hij was eveneens te Amsterdam suikerraffinadeur; vgl. L. Oostendorp, H.P. Scholte, pag. 19. Ook de vader van ds. Scholte zijn moeder: Andries Roelofsz († 3.12.1828) was raffinadeur, a.w. pag. 19, 20.

grootouders van moeders zijde Andries Roelofsz († 3.12.1828) en Johanna Bank.

Als H.P. Scholte huwt in 1832 zijn overleden: zijn ouders, zijn ‘vaderlijke ouders’, zijn ‘moederlijke grootvader’ en de vader van zijn bruid. Zijn grootmoeder van moeders zijde - Johanna Bank - leeft nog.

Uit de huwelijksakte van ds. Hendrik Peter Scholte en Sara Maria Brandt (geb. 17.1.1806, A'dam, gedoopt 5.2.1806, Nieuwerzijds kapel; † 23.1.1844, Utrecht) tekenen wij het volgende aan.

De bruidegom: beroepen predikant te Douvre (!) en Gendere, in het land van Heusden.

De bruid: particuliere, meerderjarige dochter van Jan Daniel Brandt, overleden en van Sara Koopman, zonder beroep.

Het huwelijk wordt gesloten op 20 december 1832, enige weken na het overlijden van de vader van de bruid (5.12.1832). Vanwege het beroep van Doeveren, Genderen en Gansoyen zal het niet mogelijk zijn geweest de huwelijkssluiting uit te stellen.

Eén van de getuigen bij het huwelijk is ds. Egbertus Begemann (oud 54 jaar); wij noemen ook nog Mathilde Jacqueline Chevallier (oud 30 jaar).

ds. H.P. Scholte en Sara M. Scholte-Brandt

Eén van de bijlagen van de huwelijksacte wordt gevormd door een certificaat inzake de inschrijving voor de nationale militie, van circa 1824. Daarin wordt als beroep van H.P. Scholte genoemd ‘kandijkistemaker’. Zijn vader was nl. in 1821 overleden. Het is bekend, dat Scholte van ongeveer 1822 tot 1827 tezamen met zijn moeder de suikerkistenfabriek

van zijn vader heeft voortgezet. Het bovengenoemde certificaat geeft uiteraard ook het ‘signalement’ van Scholte.

lengte: 1 el, 7 palm, 1 duim, 2 strepen		
(= 1,71 m en 2 mm)		
aangezicht	:	rond
voorhoofd	:	breed
ogen	:	blauw
neus	:	ordinair (= gewoon)
kin	:	rond
haar	:	blond
wenkbrauwen	:	blond

Bij loting verkreeg Scholte no. 2793 ‘hetwelk tot heden (6.12.1832) niet opgeroepen zijnde, hem tot geenen dienst heeft verpligt’.

ds. H.P. Scholte

In het jaar 1827 werd Scholte ingeschreven als student aan het Athenaeum te Amsterdam; zijn vader en moeder, alsmede zijn enige broer zijn dan overleden; hij is in zekere zin ‘alleen op de wereld’.

Financiëel is hij onafhankelijk; het testament waarbij hij de enige erfge naam is van zijn moeder en broer, verschaft hem *ƒ* 40.000,-, alsmede het bedrijfspand/woonhuis en de zaak van zijn vader. Om volledig te zijn - ds. H.P. Scholte is altijd financieel onafhankelijk geweest; hij erfde een

aanzienlijk kapitaal van: zijn grootvader Hendrik Peter Scholte, zijn andere grootvader Andries Roelofsz, later van zijn grootmoeder Johanna Bank, zijn ouders, zijn broer en van de weduwe S. Brandt-Koopman.

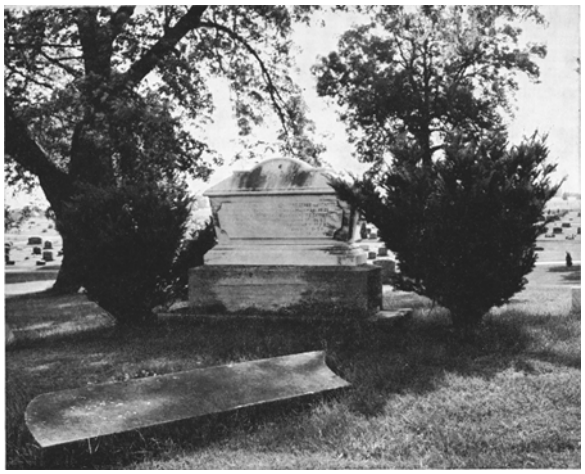

De Scholte-graven te Pella, Iowa achterzijde

In 1827 of 1828 breekt hij met de Hersteld Lutherse Gemeente en wordt Gereformeerd (Hervormd). In 1829 begint Scholte zijn studie in de theologie aan de universteit te Leiden. Precies gezegd gaat hij op 22.5.1829 naar Leiden en doet op 14.5.1832 (dus drie jaar later) zijn examen bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Holland. Op 12 november 1832 ontvangt hij het beroep van Doeveren, Genderen en Gansoyen.[1]

Op 17 maart wordt de proponent Scholte in het ambt bevestigd. Zijn intreetekst is 1 Corinthe 2 vers 2: ‘Want ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u, dan Jezus Christus en Dien gekruisigd’. Deze tekstkeuze baarde in de tijd, waarin zij werd gedaan reeds groot opzien.

1 Zie voor deze laatste data en voor een meer uitvoeriger levensbericht: J.A. Wormser, Een schat in aarden vaten, deel II: Het leven van Hendrik Peter Scholte.

De Scholte-graven te Pella, Iowa frontaanzicht

Beschrijving van de Scholte-graven

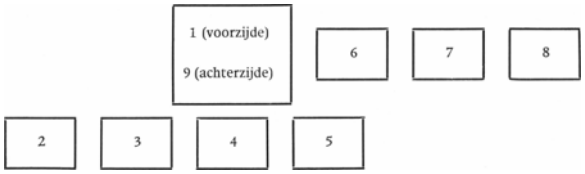

Frontaanzicht van de graven - vgl. de foto; 5 is op de foto niet zichtbaar.

De lange liggende steen op de foto van de achterzijde van de graven behoorde bij de oorspronkelijke grafkelder. Er leidde een trap naar de kelder, maar deze toegang is in latere jaren gevuld met aarde.

De opschriften van de grafstenen zijn hieronder aangegeven. De tussen haakjes geplaatste woorden bevatten de toelichting, zoals men ons die zond uit Pella.

1. Henry P. Scholte
   born
   Sept. 25, 1805
   died
   Aug. 25, 1868

   Theodora M.J.
   dau. of
   H.P. & M.H.E. Scholte
   born
   Nov. 23, 1858
   died May 22, 1870
2. Robert Pierre Scholte
   1896-1957
3. Lillian Belle
   Hanson Scholte
   1900-1959

(R.P. Scholte was de jongste zoon van H.P. Scholte & Leonora Scholte - de no.'s 6 & 7 - Kleinzoon van ds. H.P. Scholte; no. 3 was zijn vrouw)

4. Henry Paul Scholte
   1882-1950

   Maria Gaass Scholte
   1885 -
5. Their little son - Henry Peter Scholte - lies buried here
   Dec. 6, 1917 - Feb. 12, 1918

(Henry Paul Scholte was de oudste zoon van 6 & 7)

6. Henry Peter Scholte
   1848-1918
   (op achterzijde van 6. staat:)
   Henry P. Scholte
   born Nov. 30, 1848
   died Oct. 26, 1918
   Eldest son of H.P. Scholte founder of the colony and his wife Maria
7. Leonora Rose Scholte
   1860-1943
   (op de achterzijde:)
   Leonora Rose Keables
   born in Pella, Mar. 27, 1860
   married to Henry P. Scholte
   Oct. 30, 1878
   died Dec. 7, 1943
8. Mrs. Harriet Vander Linden

nee Yeather
1870-1958
A Friend

9. Henry Paul Scholte, born Nov. 5, 1882 to Henry Peter and Leonora Scholte,
Married Oct. 16, 1916 to Maria Gaass
died Feb. 19, 1950

Mrs. M.H.E. Beard nee Krantz
born March 26, 1821
married to H.P. Scholte
June 16, 1845
married to R.R. Beard
July 2, 1870
Died Sept. 18, 1892

Gelukkig is zij bewaard gebleven door de nauwkeurigheid van Scholte's eigen aantekeningen.

Op 26 maart 1833 werd het toegestroomde kerkvolk - zo schrijft Oostendorp - opnieuw verblijd door de besliste keuze van de nieuwe dominee. Scholte bepaalde 's morgens zijn gehoor bij een typische lijdensstof: Aanschouwt uw Koning; terwijl hij 's middags een inleiding hield op het preken uit de Heidelbergse Catechismus.

Kinderen geboren uit het huwelijk van ds. H.P. Scholte en Sara Maria Brandt.

1. Sara Johanna, geboren 9.11.1833, Doeveren; huwde met dr. B.F. Keables; † 14.10.1914, Waterloo, (Iowa).
2. Maria, geboren 1836, Amsterdam; † juli 1836.
3. Sara Maria, geboren 30.11.1837; † 16.2.1838, Amsterdam.
4. Sara Maria, geboren 6.6.1839, Utrecht; huwde in Pella P.H. Bousquet (zoon van A.H. Dudok Bousquet); † 14.1.1876, Pella.
5. Sara Johanna Suzanna, geboren 3.6.1842, Utrecht; vermoedelijk ook vernoemd naar Suze van Hall (Helena Susanna van Hall-van Schermbeek, echtgenote van mr. A.M.C. van Hall); huwde in Pella in het jaar 1864 met John (Jan) Nollen; † 1937.

Sara Maria Brandt overlijdt, zoals we zagen, op 23 januari 1844.

Op 13.6.1845 hertrouwt ds. Scholte te Utrecht met Maria Hendrika Elisabeth Krantz, geboren 26.3.1820)[1]; zij overlijdt te Pella, Iowa op 18.9.1892 Maria Krantz was de dochter van Johannes Justus Krantz en van Maria Theodora Christoffels. De getuigen bij het huwelijk zijn: Jan Willem Daniel Krantz,[2] 29, broeder van de bruid; A.A.W. Schuijl, 46; ouderling Willem Horst, 41, fabrikant en de secretaris van Scholte: Isaac Overkamp, 35 jaar oud ‘zonder beroep’.

Wij achten het van belang hier aan te stippen, dat in de bijlagen van de trouwakte wordt vermeld, dat de vader van de bruid reeds in 1820 (geboorte bruid) wordt aangeduid als ‘rentenier’, hij is dan 44 jaar. Als het paar Scholte-Krantz huwt, is hij reeds lang overleden, en wel op 10 april 1827, oud 50 jaar; ook dan wordt hij ‘rentenier’ genoemd. Het is ons daarom een raadsel, hoe Leonora R. Scholte-Keables in haar boek ‘A stranger in a strange land’ kan vermelden, dat ‘vader’ Krantz als leraar in de sterrenkunde zijn dochter Maria meenam naar Parijs en aldaar tegenwoordig was, toen zij in de ‘Grand Opera’ een piano-concert

1 Volgens trouwakte; op de grafzerk in Pella, Iowa staat 1821.

2 Op de laatste zondag - voor het vertrek naar Amerika - afgesneden van de kerk door de kerkeraad Scholte te Utrecht, wegens - volgens Scholte - zeer kras verzet tegen de plannen van zijn vrouw en haar zuster Hubertina Krantz, naar Amerika te gaan. J.W.D. Krantz zou onder meer ‘in het geheim zijn WelEerw.'s huisvrouw (trachten) op te zetten, dat zij haren man niet zou volgen in den weg, dien hij zich aangewezen zag naar Noord-Amerika’.

gaf. Immers, toen de rentenier Krantz overleed, was zijn dochter Maria 6 jaar oud.

'Vader' Kranz zou zich volgens genoemd boek sterk hebben verzet tegen het gaan van Scholte en zijn vrouw naar Amerika. Deze mededeling is evenzo raadselachtig, want in 1847 was de vader van Maria Krantz, reeds 20 jaar overleden. Ook een stiefvader lijkt ons, op grond van de beschikbare gegevens, onwaarschijnlijk.

In de notulen van 16 juni 1845 van de gemeente te Utrecht lezen we:

> Heeft de voltrekking van bovenstaand huwelijk in den naam des Heeren en in tegenwoordigheid der Gemeente plaats gehad door den Wel. Eerw. Ds. A. Brummelkamp, die tot dat einde van Arnhem was overgekomen. Alvorens tot de huwelijksbevestiging over te gaan, heeft ZWEW. eene toepasselijke en stichtelijke leerrede gehouden.

Maria Scholte-Krantz is de geschiedenis ingegaan als het vrouwtje, dat geestelijk instortte, toen zij, in Pella arriverende, op haar vraag: 'Dominee, waar is nu Pella?', ten antwoord kreeg van haar op de wildernis wijzende man: Hier is Pella, wij gaan hier een mooie stad bouwen.

Wij stellen vast, dat het toch ook een gewaarwording wàs - en verder, dat zij aan ds. Scholte negen kinderen schonk. Het echtpaar bracht echter zes van deze kinderen op jeugdige leeftijd naar het graf.

Wij noemen de 3 kinderen, die niet jong zijn gestorven. Deze zijn te Pella geboren.

6. Henry Peter Scholte, geboren 30.11.1848
7. David Scholte
8. Dora Scholte, 23.11.1858-20.5.1870. Gestorven dus op 12-jarige leeftijd, twee jaar na het overlijden van haar vader.

Tenslotte vermelden wij hier nog, dat de weduwe Maria H.E. Krantz, op 2 juli 1870, op 50-jarige leeftijd, hertrouwde met de 24-jarige Robert R. Beard.

Het geslacht Hasselman

1. Bernt Hasselmann, geboren circa 1610 te Lipperode, nabij Lippstadt, ten westen van Paderborn in Westfalen. Zijn zoon:
2. Johann Cort Hasselmann, geboren circa 1640 te Lipperode huwde op 12.3.1669 met Elisabeth Tonia (ook: Tonisdochter) Segers te Lipperode. Johann Cort is jong overleden. Zijn zoon:
3. Johann Conrad Hasselman(n), gedoopt 17.1.1765 te Lipperode, emigreerde naar Nederland en overleed in 1733 te Lienden.
   Werd in 1701 poorter van Amsterdam. Beroep bakker. Woonde Herengracht.
   Huwde op 28.10.1698 Kristijntje Lourense van Weerden-

burg. Dit huwelijk bracht mede, dat hij zich op den duur in de Betuwe vestigde. Eén van zijn kinderen (tweede zoon) was:

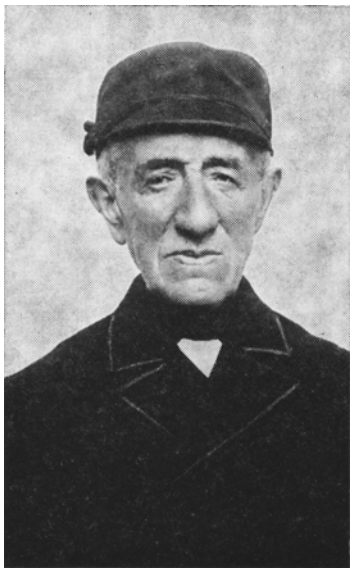

J.G.N. Hasselman, geb. 29.2.1833, overl. te Poederoyen.
Zoon van C.J.P. Hasselman; kleinzoon van Jan Hasselman en Geertruida Niclara Klop

4. Lourens Hasselman, geboren in 1704 te Lienden. Herbergier en grondbezitter.

   Huwde in 1729 met Maria van Eck, daarna in 1765 met Hendrika van Beersdam. Zijn zoon:

5. Louwrens Hasselman werd 'aangenomen' in 1772 en huwde met Wilhelmina Kwik (Quik) te Bruchem (Gld.).
   Uit dit huwelijk zijn - te Bruchem (Gld.) - 5 kinderen geboren, van wie wij er 2 zullen aantreffen onder de Afgescheidenen te Gorinchem, namelijk één als lidmaat (Aarnaut) en één als adviseur van de kerkeraad in moeilijke zaken (Jan Hasselman, te Aalst).
   De hier bedoelde kinderen zijn (in de juiste volgorde vermeld):
   - 6.1 Jan Hasselman, geboren 17.4.1773, gedoopt 25.4.1773.
   - 6.2 Hermanus Johannes Hasselman, geboren 1.10.1774, gedoopt 13.11 1774, schoolmeester te Nederhemert. Zijn zoon Laurens Wilhelmi Hasselman Hzn.,[1] geboren 1807, overleden 4.10.1874 te Emmic-

1 Een broer van deze: Adam Peter Hasselman, geb. 1805 te Nederhemert, molenmaker en timmerman, huwt op 13.2.1836 Alida Christina Gerdessen Timmermans, geb. 1809 te Noordeloos, dochter van Arnold Joost Timmermans, burgemeester en secretaris van Noordeloos en Adriana Maria Gerdessen. In 1847 emigreerde het gezin A.P. Hasselman naar Pella, Iowa.

hoven (Almkerk) leidde het destijds zeer bekende Instituut-Hasselman ook genoemd ‘Instituut voor Jonge Heeren’ te Almkerk-Emmichoven. Vele gereformeerde predikanten hebben aan dit Instituut hun eerste opleiding ontvangen.[1]

6.3 Johanna Petronella Hasselman, geboren 25.8.1775, gedoopt 3.9.1775.

6.4 Wilhelmina Hasselman geboren 27.8.1777, gedoopt 31.8.1777.

6.5 Aarnaut Hasselmann, geboren 4.3.1780, gedoopt 12.3.1780, † 21 oktober 1838 te Gorinchem.
Huwt op 14.5.1813 te Werkendam met Elisabeth van den Boogaard, geboren te Werkendam 8.4.1787, overleden te Gorinchem 2.1.1858. Laatstgenoemde stamde uit een aanzienlijke Werkendamse familie.

Heden ten dage wonen nog verscheidene nakomelingen van Jan Hasselman (6.1) bovengenoemd te Poederoyen.[2]

Alvorens tot Gorinchem terug te keren, noemen wij reeds nu enige bijzonderheden aangaande Jan Hasselman (6.1). Geboren te Bruchem, huwt met Gertruide Niclara Klop; schoolmeester te Aalst in de Bommelerwaard. Hij wordt genoemd in Bos, Archiefstukken, II, 373. Ds. O. van Tricht schrijft gedateerd 29.7.1835 een brief aan de Secretaris en Adviseur Janssen, om deze te melden, ‘hetgeen l.l. Zondag in Pouderoijen in den Bommelerwaard is voorgevallen’.

In het kort komt zijn verslag hierop neer, dat ds. H.P. Scholte l.l. zondag in Poederoyen heeft gepreekt. ‘Eene groote schaar, zamengevloeid uit de dorpen van den Bommelerwaard, het land van Heusden, den Thieler- en Alblasserwaard en Gorkum, wachtte hem’. Als Scholte komt, preekt hij op een ruim veld, staande op een boerenwagen en ‘op denzelven een lessenaar met een foliobijbel’. Er waren circa zeshonderd toehoorders.

Voorwaar geen alledaagse gebeurtenis.

Scholte logeert die zondag ‘bij den schoolmeester Hasselman’ te Aalst. Deze is dus onze Jan Hasselman (6.1). Uit dit gegeven, maar ook uit vele andere blijkt, dat J. Hasselman één van de promotors van de Afscheiding in de Bommelerwaard is geweest.

Het is hier de plaats op te merken, dat hij nogal eens verwisseld is met zijn broer Aarnaut Hasselman, die in Gorinchem is gaan wonen. In het naamregister van Bos, Archiefstukken, wordt zonder meer gesproken van Hasselman, A. Dr. G. Keizer (De Afscheiding) meent, dat A. Hasselman te Gorinchem dezelfde is als de schrijver van enige brochures J. Hasselman. Evenzo komen we als een hardnekkig misverstand in de literatuur tegen de vermelding, dat Aarnaut Hasselman te Gorinchem, kostschoolhouder is. Bijv. in Rullmann, De Afscheiding en in dr. J.H. Gunning, H.J. Budding (pag. 483). Dit is onjuist. Aarnaut Hasselman wordt, als hij te Gorinchem

1 Vgl. H. Bouma, Een vergeten hoofdstuk, Boersma, Enschede, 1959; blz. 133.

2 Zie ook Nederlands Patriciaat: Jaargangen 3, 17, 49 en 50. Het wapen van het geslacht Hasselman(n) vertoont o.m. een steigerend paard met ruiter.

woont, in alle officiële stukken genoemd: koopman en/of zeepzieder. Wel is hij vóór zijn Gorkumse tijd kostschoolhouder geweest, nl. te Zaltbommel.[1]

Jan Hasselman, te Aalst, heeft in de tijd van de Afscheiding enige brochures geschreven. Wij vinden bijvoorbeeld in 'De Reformatie', 1e deel, 1837 (pag. 176 v.v.) een recensie van een door hem geschreven werkje: De Hope; Godsdienstige verhandeling over Romeinen 12 vers 12; te 's-Gravenhage bij J. van Golverdinge, 1836.

De recensent, kennelijk ds. H.P. Scholte, schrijft onder meer: 'De Heer Hasselman, die schoon geen geördend Leeraar zijnde, onder de groote menigte der leerenden en predikenden in ons land, uitblinkt door de genade, die in hem werkt...'

Ook schreef Jan Hasselman: 'De Afscheiding der Geloovigen van het Hervormde Kerkbestuur etc.', 1841. Dat hij zijn gedachten op een krachtige manier onder woorden kon brengen, blijkt wel uit het volgende citaat uit dit boekje (blz. 16): 'De Dordtsche nederlaag is in den krop van het slangenzaad altoos blijven steken'.

Brandt - Scholte - Hasselman. Zoals gezegd treffen wij leden van deze geslachten in de herfst van 1835 te Gorinchem aan. Wonderlijke leiding Gods. Is het niet merkwaardig, dat hier drie geslachten samenkomen, die vanaf dat jaar gerekend, in een nabij verleden, allen uit Duitsland zijn weggetrokken? Ieder op hun wijze worden zij door God, de HERE in dienst gesteld van een werk van kerkreformatie in de stad Gorinchem en haar omgeving.

In 1835 woont Aarnaut Hasselman op het Eind te Gorinchem. Uit een onderzoek op het kadaster te Dordrecht is komen vast te staan, dat A. Hasselman eigenaar geweest is van het pand 'De Keyser', thans Eind 6 en 8. Niet alleen aan de gevellijst etc. kan men, ook thans nog, zien, dat dit vroeger één pand geweest is, maar aanwijsbaar zijn ook allerlei nu dichtgemetselde verbindingen tussen beide nummers.

Wij beschikken over berichten - zie hieronder - waaruit blijkt, dat niet alleen de familie Hasselman, maar ook het gezin Scholte, alsmede de weduwe Brandt-Koopman in dit perceel woonden; in het tijdvak 1835-1838: wijk B, no. 136. Wij vonden de navolgende gegevens, die één en ander bevestigen.

1. Gemeente-archief Gorinchem

> Schrijven van B. en W. te Gorinchem aan B. en W. te Utrecht.
> No. 44/120
> 25 januari 1838
> Bericht wordt, dat wijkmeesteren in Wijk B verklaren, dat H.P. Scholte behoort tot de 'Jagers van de Utrechtsche Hoogeschool'...,

1 Zaltbommelse Almanak 1813.

> ‘en dus niet verpligt om zich voor de Schuttersdienst aan te geven, zoo lang dat corps niet zou zijn ontbonden’. ‘Van de opheffing van woonplaats (namelijk bij zijn verhuizing van Gorinchem naar Utrecht - schrijver) is aan den Heer Scholte behoorlijk akte verleend’.

Hierna komt een tweede schrijven.

> B. en W. van Gorinchem aan Burg. en Wethouders te Utrecht.
> No. 214/165
> 7 februari 1838
>
> In antwoord op UWelEd. missive van den 29 Januarij J.l. No. 129, hebben wij de eer UEd. Achtb. te informeeren, dat de heer H.P. Scholte zijn domicilie alhier gevestigd, opgeheven heeft volgens de voorschriften van het alhier vigeerend reglement op de inwoning en de instructie voor de wijkmeesteren dezer stad; zoo dat de acte in 1836, aan hem alhier afgegeven tot overbrenging van zijn domicilium naar Utrecht voldoende kan worden beschouwd. Dat gezegde Heer Scholte na den 16 July 1836 alhier dikwijls verblijf heeft gehouden is ons bekend, als wanneer hij bij zijne schoonmoeder Me jufvrouw Brandt zijnen intrek heeft genomen, met welke hij vroeger ook hetzelfde huis bewoonde; doch na de legale opheffing van zijn domicilium moesten de wijkmeesteren hem natuurlijk van de Registers der bevolking afvoeren.
> Volgens onze nadere informatie behoort de Heer Scholte tot de Comp. Jagers der Leidsche Hoogeschool, en het is ons dus aangenaam onze opgave, bij missive van 25 Jan. J.l. No. 44/120 gedaan, in zoo verre te kunnen rectificeeren.

2. Uit één en ander wordt duidelijk, dat het gezin ds. H.P. Scholte enige tijd in Gorinchem zijn domicilie heeft gehad. Gedurende welk tijdvak woonde ds. Scholte met de zijnen te Gorinchem?

Op 5 april 1835 woont hij nog te Genderen[1]; in de processtukken betreffende een godsdienstoefening gehouden op 13 juli 1835 staat vermeld: H.P. Scholte te Genderen.

Eén van de belangrijkste gegevens is hierbij hetgeen wij vonden in het Archief van de gemeente Eethen c.a. (Eethen, Genderen en Heesbeen). In een afschrift van een brief van de burgemeester aan de gouverneur van Noord-Brabant, gedateerd 6.11.1835, staat onder meer: ‘Daar de Heer Scholte met deszelfs huisgezin reeds een geruimen tijd, zich niet meer te Genderen bevindt en dezer dagen het grootste gedeelte zijner meubelen heeft wezen halen en vervoerd zijn en ons de heilige verzekering is gegeven, dat de Heer Scholte kamers te Gorinchem heeft gehuurd...’ (De burgemeester verwacht ook geen godsdienstoefeningen meer, geleid door ds. Scholte, en verzoekt op grond daarvan terugtrekking van de troepen).

1 Officiëele stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. Kerkgenootschap, ds. H.P. Scholte e.a., pag. 222 v.v.

Op grond van één en ander mogen we zeggen, dat ds. Scholte te Gorinchem heeft gewoond van omstreeks augustus 1835 tot en met 16 juli 1836 (zie brief van B. en W. hierboven).[1]

Er zijn uit dit tijdvak enige brieven bekend, door ds. en mevrouw Scholte uit Gorinchem geschreven. Enige van deze brieven worden genoemd in het belangrijke werk van dr. J.H. Gunnink, getiteld H.J. Budding, leven en arbeid.

Terloops zei hier vermeld, dat Gunnink spreekt over tientallen brieven, gericht aan ds. H.J. Budding, die hij heeft kunnen inzien. Het is schrijver dezes, ondanks verscheidene pogingen, niet gelukt, deze geestelijke 'nalatenschap' van ds. Budding op te sporen. Bestaat zij nog wel? Ongetwijfeld zou hieruit veel kerkhistorisch materiaal kunnen worden opgediept.

Gunnink vermeldt onder meer brieven van ds. H.P. Scholte uit Gorinchem geschreven aan ds. Budding, met als data: 16 dec. 1835; 9 jan., 30 jan., 24 febr., 15 april 1836. Ook met als data: 3 aug., 26 aug. 1836; 30 juni, 11 juli 1837 en 29 aug. 1838; ds. Scholte logeert dan te Gorinchem. Een enkele bijzonderheid uit de brief van 16 december 1835. Wij zagen dat, na het K.B. van 11 december 1835, de Afgescheidenen gingen denken aan het bijeenroepen van een Nationale of Generale synode. Dit blijkt ook uit bedoelde brief. Scholte schrijft, dat hij hiermee doende is. Eerst zullen echter de provinciale vergaderingen afgevaardigden dienen te kiezen, 'en dan een predikant met een ouderling uit elke provincie te committeeren ter algemeene kerkvergadering te Gorkum of Amsterdam...'

Wij zien hieruit wel, welk een belangrijk centrum Gorinchem voor de Afgescheidenen was. Het heeft maar weinig gescheeld, of de eerste Generale synode was niet gehouden in Amsterdam in 'de 3 Fonteynen', maar op het Eind te Gorinchem in het huis vanouds 'De Keyser'.

Amsterdam was natuurlijk meer centraal gelegen, maar voor de Afscheiding, in het jaar 1835, beslist geen centrum. In Gorinchem zou men ook ongehinderd kunnen vergaderen - spreekt een ander bericht niet over het voor de Afgescheidenen 'veilige Gorinchem'? Later zal die veiligheid maar betrekkelijk blijken.

Gedateerd 24.2.1836 schrijft Scholte aan Budding, dat hij op reis gaat naar Amsterdam, om daar de Generale synode te gaan bijwonen. (2-12 maart 1836). 'Mijn adres is aldaar bij de Wed. J.D. Brandt in de suikerraffinaderij de 3 Fonteynen, Baangragt bij de Looyersgragt'. En: 'Mijne vrouw is reeds te Amsterdam om in het ouderlijk huis vrucht voort te brengen; de Heere sterke haar en doe haar de kracht ondervinden van

1 Geheel vast staat de datum van het vertrek van ds. Scholte uit Genderen, niet. Het zou kunnen wezen, dat Scholte zijn vrouw reeds in juli of augustus 1835 naar Gorinchem bracht, maar dat hij zelf nog enige weken in Genderen bleef ingeschreven. Vgl. brief van C.W. Pape van 7 oktober 1835; Bos, Archiefstukken II, pag. 498. Dr. Van der Does (De Afscheiding, pag. 89): 'Scholte vestigde zich in het voorjaar van 1835 in Gorinchem'.

1 Timoth. 2 vs. 15. Zij is mij een trouwe gezellin op reis naar het vaderland'.[1]

3. In het dubbele herenhuis B 136 op het Eind te Gorinchem woont ook - zoals gezegd - Aarnaut Hasselman.

Maar is dit herenhuis 'De Keyser' nu hetzelfde, als waar ds. Scholte woonde en waar, volgens de brief van B. en W. van Gorinchem in 1836 ook de weduwe Brandt-Koopman woonde?

Dit is inderdaad het geval, zoals moge blijken uit de gegevens aangaande het overlijden van laatstgenoemde.

Volgens het Gemeente-archief van Gorinchem overlijdt Sara Brandt, geboren Koopman op 5 oktober 1838, oud 62 jaar, in het huis Eind B 136.

Wij merken op, dat wij haar handtekening, als no. 2, aantroffen onder het request aan de koning van 1 oktober 1836. In maart 1836 woonde zij nog in 'De 3 Fonteynen' te Amsterdam. Maar de laatste jaren van haar leven heeft zij in Gorinchem doorgebracht.

Kort daarna, nl. op 21 oktober 1838, overlijdt in hetzelfde perceel, Eind B 136 Aarnaut Hasselman, oud 58 jaar en 7 maanden, zeepzieder, geboren te Bruchem (Gld.).

Naar aanleiding van beide sterfgevallen schrijft ds. H.P. Scholte in 'De Reformatie' van 1838, vierde deel, pag. 341:

> Aarnout Hasselman, overleden op zondag 21 October 1838 te Gorinchem.
>
> De Koning der Kerk heeft naar Zijn welbehagen weder eenen Zijner dienaren op aarde van zijn moeijelijken post afgeroepen, naar de woningen des eeuwigen vredes.
> Onze broeder Aarnout Hasselman is op rustdag den 21. October (1838) in den Heere ontslapen. Als opziener der afgescheidene gemeente te Gorcum, heeft hij getrouw gearbeid aan de opbouwing der gemeente, en ondervond in ruime mate den strijd en de beproeving des geloofs, welke in onze dagen aan die bediening verbonden is. Sedert lang naar het ligchaam kwijnende, heeft de Heere hem eindelijk een ziekbed van eenige dagen geschonken, waarop hem de genade verleend werd, om met bedaardheid, klaarheid en volle verzekerdheid des geloofs, den grond zijner verwachting, èn voor zich zelven, èn voor de Kerk, in het gezigt der eeuwigheid, voor de aanwezige bloedverwanten en andere betrekkingen, bloot te leggen, en die grond was alleen, geheel en onverdeeld Christus en Zijne aangebragte eeuwige gerechtigheid. Hij heeft de geneeskundige hulp aangenomen, omdat dit, zoo lang hij leefde, zijne christelijke verpligting was, doch met de bewustheid, dat deze ziekte ter dood was. Terwijl een gedeelte der gemeente door de wereld vervolgd werd, is hij uit deze wereld tot God gegaan, en is voor de troon des eeuwigen Gods een getuige te meer tegen de verdrukking van Christus' discipelen op aarde.

1 Het ongeveer in maart 1836 geboren kind van het echtpaar ds. Scholte-Brandt, geheten Maria, overleed in juli 1836 (zie 'genealogie Scholte').

Een getuige, die zelf gedeeld heeft in die verdrukking, doch die, als ouderling der gemeente, niet meer bereikbaar is voor de wereldsche regtsvervolging. Hij rust in vrede, en de God van alle vertroosting maakt Zijn goeder-

> tierenheden groot onder de achtergeblevene huisgenooten en verdere in den Heere geloovende naastbestaanden en broeders.
> Het huis van rouw, waaruit voor ruim 14 dagen de schoonmoeder van onzen Herder en Leeraar Ds. H.P. Scholte, door onzen nu ontslapen' broeder ten grave begeleid werd, en waarin nog weder een kindeken[1] tot God is opgenomen, was eene plaats, waar de getrouwigheden van onzen God, te midden der beproevingen, werden groot gemaakt. De Koning der Kerk stoote uit genade andere en meerdere arbeiders in Zijnen oogst, en doe de gemeente uit den nood tot God roepen. Dat roepen zal niet te vergeefs zijn, want de Heere heeft zelf tot Zijne gemeente gezegd: 'Doet uwen mond wijd open, en Ik zal hem vervallen', Psalm LXXXI: 11.

Wij zijn enigszins op de geschiedenis vooruitgelopen. Immers hetgeen hierboven staat, gebeurde en werd geschreven in het jaar 1838.

Voor wij de draad weer opnemen bij het jaar 1835 willen wij opmerken, dat ds. Scholte terecht in zijn met veel liefde geschreven 'in memoriam A. Hasselman zegt, dat de strijd aan deze niet is voorbijgegaan.

Het staat vast, dat de woning van de heer Hasselman vanaf het begin een toevluchtsoord is geweest voor de Afgescheidenen. Ds. Hendrick de Cock en zijn reisgenoot P.R. de Wit van Wildervank hebben er gelogeerd, toen zij op weg waren naar ds. Scholte te Doeveren. Dit was op 7 en 8 mei (Hemelvaartsdag) 1834.

Aarnaut Hasselman - beschermer, edelman naar de geest. Alsnog na meer dan 125 jaar een postuum eresaluut voor hem.

Aarnaut Hasselman - het blazoen van zijn geslacht bevat een ruiter te paard. Hij heeft dit wellicht zelf nooit geweten. Hij is de Ruiter op het witte paard uit het negentiende hoofdstuk van de Apocalypse gevolgd, de Koning der koningen, de Here der heerscharen en hij heeft daardoor de gemeente van de levende God, de bruid van Christus, gebouwd in de oude stad Gorinchem en in de Alblasserwaard. Ja, wie weet, hoe ver door Gods genade, zijn werk heeft gereikt en nog reikt? Want de Geest Gods blaast waarheen Hij wil; voor Hem geen grenzen van ruimte of tijd.

Aarnaut Hasselman - zijn naam is jaren na zijn dood te lezen geweest, als bewijs van zijn priesterlijk hart in een Armhuis te Gorinchem. Totdat, kort geleden, ook dat hout en die verf werden vernietigd, toen het Armhuis van bestemming veranderde en werd ingericht tot een asyl voor mensen, die evenals het voorgeslacht van Hasselman, vanuit de vreemde naar Nederland trokken.

Maar in het boek van H.A. van Goch, van Arkel's Oude Veste, wordt 'het houten bord met de gouden letters in de eetzaal' gelukkig vermeld:

> Arnout Hasselman
> Johannes Martinus Jacobus de Rouville

en anderen, 'regeerende Diakonen' van het Hervormd Diaconie Armhuis, Gorinchem, den 1en Juli 1817.

1 Sara Elisabeth Brandt, † 27.10.1838, vgl. pag. 69.

Aarnaut Hasselman - hij heeft midden in de strijd gestaan. De laster richtte zich ook tegen hem. Schreef de fanatieke C.W. Pape uit Heusden, die de zachtmoedige George Frans Gezelle Meerburg, predikant te Almkerk, een dweper noemde, ook over hem geen lelijke lingen? Wij zullen ze hier niet weergeven, maar Pape heeft het wel goed gezien, als hij schrijft, dat 'zekere Hasselman te Gorinchem... de groote steun van Scholte' is.[1] Aarnaut Hasselman - op zondag 21 oktober 1838 - nu ruim 130 jaar geleden - van zijn moeilijke post afgeroepen naar de woningen van de eeuwige vrede. De gedachtenis van de rechtvaardige zal tot zegening zijn (Spreuken 10 vers 7).

Het gezin van ds. Scholte heeft zich omstreeks augustus 1835 in Gorinchem gevestigd. Wij weten dit ook uit een brief van mevrouw S.M. Scholte-Brandt uit Gorinchem geschreven aan haar moeder de wed. Brandt en haar broer Jan Daniël.

Hoewel deze brief ook - in het verleden - elders werd gepubliceerd, menen wij, dat hij in dit werk een plaats dient te hebben.

Gorinchem, 24 augustus 1835

Hartelijk geliefde Moeder en Broeder.

Ik kan u nu weder iets van ons wedervaren melden van gisteren. Het heeft er gisteren zeer gespannen, de Heere heeft ook klaar Zijn almacht betoond in de beveiliging van onze personen; want hoewel het door genade eene eere zou zijn geweest om Zijns Naams wille geslagen en mishandeld te worden, evenwel mogten wij de beschermende hand des Heeren daarin erkennen, dat zij ons niet hebben kunnen aanraken.
Vrijdag werd bepaald, dat Dominé te Gameren zoude prediken, de vrienden kwamen ons Zaturdag afhalen, er waren toen vreemde geruchten, dat er dragonders zouden komen. De Burgemeester was door vromen aldaar trouw en herhaalde malen gewaarschuwd, om toch toe te zien, wat hij deed, evenwel, de last van den gouverneur gold bij hem meer, dan alle waarschuwingen op Gods Woord gegrond.
Zaturdagavond vergaderde ten huize daar wij waren ook een menigte, daar mogten wij ook getuigen zijn van de krachtdadige werking van Gods Heiligen Geest in jonge menschen, zelfs in kinderen van niet ouder dan 12 jaren; wij mogten daar in stilte te zamen zijn. Zondagmorgen verschenen ook werkelijk de dragonders van Bommel, gedeeltelijk te voet, gedeeltelijk te paard, misschien 90 of 100 man. Op den bestemden tijd gingen wij naar dat het was in een boomgaard, waar een boerenwagen gebragt was voor Dominé zoo als gewoonlijk. Juffrouw Hasselman[2] en ik zaten achter den Dominé op den wagen, en achter ons zaten ook nog menschen. Wij hadden gebeden en gezongen, toen de Burgemeester kwam, vergezeld van den luitenant, en vroeg aan den Dominé wie hij was - en of die vergadering op zijn last daar verzameld was? en verzocht toen de menigte uit een te gaan en rustig tot hunne woningen terug te keeren, opdat hij niet genoodzaakt zoude zijn strengere maatregelen te nemen. De Dominé vatte

1 Bos, Archiefstukken, III, pag. 412.
2 Wilhelmina Laurina Hasselman, oud 20 jaar.

het woord en bewees den Burgemeester dat de wet op deze vergadering niet toepasselijk was, en ook dat wij

niets kwaads bedoelden, maar integendeel alleen daar waren gekomen, om God in waarheid te dienen, dat wij ook, naar het bevel des Heeren, de onderlinge bijeenkomsten niet mogten nalaten, en verzocht den Burgemeester daarbij tegenwoordig te willen blijven, om te hooren wat er gebeurde en dat hij het krijgsvolk, dat nu tegenwoordig was, rondom de menigte mogt scharen, opdat de kwaadwilligen, die er in menigte waren, verhinderd mogten worden om wanorde te stichten. De Burgemeester hield zich daar maar alleen aan, dat hij zijn last, door den Gouverneur hem opgelegd, moest volvoeren. Na veel woordenwisselingen, zeide de Dominé hem eindelijk, als wij eenmaal in den dag des oordeels voor Gods regterstoel zullen moeten verschijnen, dat het ons dan niet zoude verontschuldigen te zeggen: ‘ik heb last van den Gouverneur ontvangen’. Toen verwijderde hij zich met nogmaals de menigte te verzoeken uiteen te gaan; maar niemand ging. Dominé gaf toen op Ps. 119: 65, 87, 88. Wij begonnen te zingen en opeens kwamen de dragonders tot aan den wagen, waarop wij zaten; zij begonnen toen de menigte met uitgetrokken sabels uiteen te jagen en de menschen schrikkelijk te slaan, en toen het paardevolk er ook tusschen kwam, dachten wij dat de wagen het onderste boven zou gaan. De menschen bleven tusschen de wielen zitten, om bij ons te blijven, maar met geweld werden zij weggehaald. Dat slaan met de sabels was verschrikkelijk; een man, die achter ons op den wagen zat, kreeg ook zoo, opdat hij er af zou gaan; en dat schelden en vloeken op den Dominé van dat volk was erg! Zij zouden ons er ook afgeslagen hebben, maar de luitenant verbood het; maar o! dat weerhouden van den Heere, dat niemand onzer zich met geweld verzette, want dan zoude het een bloedbad geworden zijn, en dat wonder van den Heere, dat wij zoo stil en gerust op onze plaatsen bleven zitten, dat ons gemoed niet ontroerde, dan alleen om dat geweldig vloeken; want ik kan zeggen, ik zat zoo gerust, terwijl de sabels voor en achter ons heen zwaaiden en het paardevolk gedurig tegen den wagen reed! Het was de Heere alleen, die ons kalmte schonk, anders was het onmogelijk; maar de dankbaarheid bij mij schiet veel te kort.

Ik zal u nog kort zeggen, dat er twee bij ons van daan naar den kroonprins geweest zijn met een brief van Dominé. Zij hebben den Prins zelven niet gesproken, maar een adjudant, zij hebben ook antwoord van den Prins aan Dominé meegebragt. De Gouverneur had het (soldaten)volk gevraagd om te gebruiken en den sterken arm te bieden in burgerlijke zaken; dat de Prins er op dit oogenblik niet aan kon doen, dat de Dominé zich tot den Gouverneur zoude te wenden heben. Dit is ook gebeurd, er zijn weder twee bij den Gouverneur geweest met een brief van Dominé. Zijn Exc. was ziek, maar zij hebben den secretaris gesproken; zij zouden het inzien, maar omdat het niet op zegel-papier was, konden zij er niet mede werken, en zal na deze week weder een rekwest naar den Gouverneur worden gezonden. Dominé zal over het gebeurde van gisteren naar den Koning schrijven; denkelijk zal het een brengen, die zelf erg geslagen is en dus hetzelve ook best kan verhalen.

De Dominé heeft ook een algemeen rekwest gesteld voor de Afgescheiden gemeenten, denkelijk zal het in de volgende week den Koning gebragt

worden. Er zal dan uit elke afgescheidene gemeente alhier eene commissie gaan: door de eerste commissie zal het rekwest worden overhandigd en de volgende zullen zich daar allen op beroepen, en de plaatselijke omstandigheden zullen zij dan ieder zelf aan den Koning mededeelen Het rekwest is krachtig, en ten slotte wordt aangedrongen: dat de Koning zich verklare te beschermen, of, zoo niet, dat de geloovigen dan in de kracht van een Drieëenig God zich mogen voorbereiden tot verdere vervolgingen, of in een ander oord der wereld een veilige schuilplaats mogen zoeken, zooals de geloovigen in vorige dagen uit Schotland en Frankrijk, ja zelfs de joden uit Spanje en Portugal zulk een schuilplaats vonden in ons herbergzaam Nederland.
O, mij dunkt, die nu nog langer onder het Hervormd Kerkbestuur blijft en in zijn hart gevoelt het Godonteerende van dat bestuur, dat toch met zijne da-

den stilzwijgend de vervolging goedkeurt en er daardoor ook deel aan heeft! Och, dat degenen, die den Heere in opregtheid wenschen te dienen maar mochten uitgaan en daardoor de genade onzes Heeren inroepen, opdat zij ook niet eenmaal hier op de aarde zullen moeten deelen in de plagen, die de Heere zijne vijanden gedreigd heeft en die Hij ook zekerlijk over hen brengen zal.
Dominé moet Donderdag voor de regtbank van 's-Hertogenbosch en Zaturdag weder te Tiel komen. DDs. van Rhee en Meerburg moeten Woensdag verschijnen voor eene commissie van het klassikaal bestuur, zij zullen zeker spoedig afgezet worden. De vijanden zullen dus weder medewerken dat de zaak van Gods koninkrijk bevorderd wordt, en daartoe zijn zij gedurig middelen in de hand des Heeren; als de Heere ons maar geeft te zien.
De hartelijke groete ook van Dominé en van al onze vrienden.
De Heere schenke U Zijne genade!
Zoen onze Sara!

Uwe liefhebbende dochter en zuster,
(w.g.) Sara

Wij krijgen uit deze brief niet de indruk, dat het echtpaar Scholte-Brandt op 24 augustus 1835 in Gorinchem logeerde. Neen, men gaat vanuit het domicilie te Gorinchem naar Gameren.

Het request, waarover in deze brief wordt gesproken is het door ons reeds besproken request van 14 september 1835 (hoofdstuk 2).

'Zoen onze Sara' - Dit slaat op Sara Scholte, op dat ogenblik het enige kind van het echtpaar Scholte, die kennelijk logeerde bij oma Brandt-Koopman te Amsterdam.

Aan het begin van dit hoofdstuk spraken wij over het huis op het Eind, vanouds 'De Keyser'. Dit pand is tot 1872 verbonden geweest met hetgeen thans is Bornsteeg 20. Bij de verkoop in 1872 werd onder meer bepaald, dat de verbinding tussen toen Bornsteeg 112 en Eind B 179 (thans no. 8) moest worden verbroken door dichtmetseling. Deze dichtmetseling is thans nog te zien in de 'gewelven' van genoemde panden.

Aarnaut Hasselman gebruikte het perceel, thans Bornsteeg 20, als zeepziederij. Ook daarvan zijn thans de overblijfselen nog te zien. In een koopakte van 1872 wordt dit pand genoemd 'de halve maan'.

Jan Daniel Brandt huwt - zoals reeds gezegd - Wilhelmina Laurina Hasselman, het oudste van de drie kinderen uit het huwelijk van Aarnaut Hasselman en Elisabeth van den Boogaard. De beide andere kinderen zijn: Jacoba Klasina Hasselman, geboren 13.9.1827 en Laurens Willem Hasselman, geboren 2.1.1830.

Wilhelmina Laurina werd geboren 29 januari 1815; bij de geboorte-aangifte fungeert als getuige een lid van een (ook later) bekende Gorcumse familie: Teunis Horneer, oud 53 jaar, boekhandelaar. Wilhelmina Laurina doet belijdenis des geloofs in 1832, dus reeds op 17-jarige leeftijd.

J.D. Brandt en W.L. Hasselman huwen op 29 juli 1836 te Gorinchem.

Brandt is dan 29 jaar, Wilhelmina 21 jaar.

Het huwelijk is kerkelijk bevestigd in de Afgescheiden gemeente te Gorinchem, door ds. H.P. Scholte, zwager van de bruidegom. Wij hebben dien-

aangaande zekerheid, daar Scholte het in zijn ‘Lijst der texten’ vermeldt. Het is interessant de vier getuigen even te noemen.

1. Jan Hendrik Verwey, 33, aannemer. Wij vinden hem - ook later - niet onder de lidmaten van de Afgescheiden gemeente.[1]

2. Hendrik Peter Scholte, 30, zonder beroep, wonende te Utrecht. Ds. Scholte was juist, zoals wij zagen, naar Utrecht verhuisd, voornamelijk om - zoals wij zullen zien - te ontkomen aan de officier van justitie te Gorinchem.

Ten stadhuize heeft men bijkbaar niet willen vermelden: H.P. Scholte, van beroep predikant. Scholte voegt aan zijn handtekening niettemin toe: V.D.M.

3. Johannes Martinus Jacobus de Rouville, 56, koopman; ouderling van de Afgescheiden gemeente.

4. Lucas van der Linden, 32, korendrager, wonende te Dalem, diaken van de Afgescheiden gemeente.

Wij zien dus, dat bij de bruiloft van Jan Daniel Brandt, de Gorcumse kerkeraad - uitgezonderd Pieter Welle - tegenwoordig is geweest.

Het echtpaar Brandt-Hasselman is niet aanstonds na zijn huwelijk in Gorinchem gaan wonen. Voor zover wij kunnen nagaan heeft J.D. Brandt nog ruim een jaar de suikerraffinaderij ‘De drie Fonteynen’ in Amsterdam voortgezet.

De weduwe Brandt-Koopman is kort na het huwelijk van haar zoon, verhuisd naar Gorinchem. Wij treffen haar handtekening immers aan onder het request aan de koning van 1 oktober 1836.

In 1837 - omstreeks december - is het echtpaar Brandt-Hasselamn naar Gorinchem gekomen. Wij kennen niet precies de drijfveer, die er toe geleid heeft, dat J.D. Brandt zijn bedrijf in Amsterdam liquideerde. Een vermoeden hebben wij wel. Als wij lezen in het ‘In memoriam’ van de hand van ds. Scholte betreffende Aarnaut Hasselman († 21.10.1838): ‘Sedert lang naar het ligchaam kwijnende...’, dan wordt het wel duidelijk, dat A. Hasselman reeds in 1837 zijn welbeklante zeepziederij, Bornsteeg, thans ‘Fa. van Seters’, niet meer kon leiden, zoals het behoorde. Zijn schoonzoon heeft toen de leiding overgenomen en is van ‘suikerraffinadeur’, ‘zeepzieder’ geworden.

J.D. Brandt heeft de leiding gehad van de zeepziederij ‘de halve maan’ tot 1872. Vanwege de geschiedenis van Gorinchem in het algemeen vermelden we dit. Zal het bijzonder interessante gebouw, met enige zeer oude gedeelten, Bornsteeg no. 20, binnenkort ook vallen onder de hamers van de sloper?

In 1872 wordt - volgens kadastrale gegevens en volgens diverse advertenties in de Nieuwe Gorcumsche Courant - het gehele complex, thans Born-

1 Jan Hendrik Verwey, geb. Zaltbommel 1801; op 1.1.1830: timmerman, woont dan in huis bij fam. Hasselman.

steeg 20 en thans Eind 6 en 8, publiek geveild. Het éne perceel gaat dan voorgoed uiteen in twee panden, aangezien er verschillende eigenaars komen. Thans no. 8 wordt gekocht door Johannes Coenradus Bonza(a)ijer Cornelis Gerarduszoon 'wijnkooper' te Gorinchem, het andere gedeelte, thans Eind no. 6, wordt gekocht door ds. E.F. Smit, destijds predikant van de Afgescheidenen te Gorinchem; maar in die tijd spreekt men van 'Christelijke Gereformeerden'.

Uit het huwelijk van Jan Daniel Brandt en Wilhelmina Laurina Hasselman zijn, voor zover wij weten, 5 kinderen geboren.

1. Sara Elisabeth Brandt, geb. Amsterdam 1837, overl. Gorinchem 27.10. 1838, oud 17 maanden.
2. Sara Elisabeth Brandt, geb. 5.9.1840; zij huwde met mr. Paulus Adrianus Tukker. In 1872 wonen zij in Breda: Mr. Tukker wordt in de akten genoemd 'advocaat en zeepzieder'.
3. Sara Brandt, geb. 16.2.1842.
4. Christina Johanna Brandt, geb. 24.2.1844.
5. Jan Daniel Brandt, geb. 30.1.1846. Bij de geboorte-aangifte fungeren als getuigen: Jan Kant van Andel, 33, koopman en Jan Hendrik Verwey, 44, timmerman, welke laatste ook, zoals wij zagen, optrad als getuige bij het huwelijk.

De echtgenote Wilhelmina Laurina Brandt-Hasselman overlijdt te Gorinchem op 7 februari 1851, oud 36 jaar.

Op 4 juni 1857 huwt Jan Daniel Brandt voor de tweede maal en wel met Johanna Catharina van Tilborgh, die op 23 september 1820 te Gorinchem werd geboren.

Volgens het Bevolkingsregister te Gorinchem vertrekt Jan Daniel Brandt met zijn gezin op 6.8.1872 - hij is dan 65 jaar oud - naar de omgeving van zijn geboorteplaats, namelijk naar Nieuwer-Amstel.

De kinderen Sara Brandt (2) en Christina Johanna Brandt (3) gaan met hun vader mee. Jan Daniel Brandt Jr. gaat op 14.12.1872 naar Sliedrecht.

Al spoedig, namelijk op 8.5.1875 vertrekt het gezin van Jan Daniel Brandt uit Amstelveen en gaat zich vestigen in Amsterdam.

Jan Daniel Brandt vestigt zich in zijn geboortestad op de Nieuwendijk, no. 76. Als hij daar op 22 maart 1878 overlijdt, wordt als zijn beroep opgegeven: handelsagent.

Steeds staat als godsdienstige richting aangegeven: Christ. Afgescheiden, Christelijk Geref. of 'G.G.'. In het archief van de Gereformeerde kerk van Amsterdam komen echter noch Jan Daniel Brandt zelve noch zijn vrouw en kinderen voor, zodat wij vermoeden, dat zij zich te Amsterdam hebben aangesloten bij de Kruisgezinden. Het archief van deze gemeente is echter tot op heden onvindbaar.

Wij hebben met opzet zo uitvoerig stilgestaan bij de persoon van Jan Daniel Brandt, omdat zijn persoon, familie en verdere omstandigheden als het ware de achtergrond vormen, waartegen wij verscheidene dingen aangaande de Afscheiding te Gorinchem beter kunnen zien.

Jan Daniel Brandt is onmiskenbaar een belangrijke persoon geweest voor de Afscheiding èn te Amsterdam èn te Gorinchem.

Ook zijn schoonvader Aarnaut Hasselman noemden wij als één van de personen, die door hun steun de zaak der Afscheiding in Gorinchem en wijde omgeving bevorderden.

Jan Daniel Brandt is jarenlang - met enige onderbreking van 1837 tot 1865, dus over een tijdvak van 28 jaren - scriba geweest van de kerkeraad, zoals wij nog nader zullen zien. Zijn handschrift beheerst - afgezien van het lidmatenregister - de nog aanwezige notulenboeken van de Gereformeerde kerk van Gorinchem uit die tijd.

Er waren niet veel aanzienlijken of rijken bij de eerste Afgescheidenen te Gorinchem.

Aarnaut Hasselman en zijn familie maakten daarop een uitzondering. Daarnaast mogen wij wel noemen Teunis van Andel, geboren te Andel op 21 januari 1809, die zich reeds op jeugdige leeftijd te Gorinchem vestigde. Wij komen ook op deze persoon nog terug. Zijn zoon Cornelis van Andel, geboren 15 januari 1834, werd burgemeester van Gorinchem. Teunis van Andel vestigde te Gorinchem een bedrijf, dat thans nog bestaat, de N.V. Teunis van Andel. Het begin van de activiteiten van deze N.V. ligt op de Appeldijk en in de Keizerstraat, waar Teunis van Andel een oliemolen bezat.

De bekende ds. H.J. Budding heeft vele malen bij T. van Andel gelogeerd; beter gezegd: hij was er voor en na zijn verblijf in Amerika kind in huis.

Er is een brief bekend van de vader van ds. Budding aan zijn zoon gericht, gedateerd 4 juli 1851 aan: ‘Den WelEerw. Heer H.J. Budding, ten huize van den Heer T. van Andel, Olieslager te Gorinchem.[1]

Dat was toen Budding in 1851 berooid uit Amerika terugkwam. Gunning schrijft: ‘Te Gorcum bleef hij enigen tijd, waar een rijk koopman, die de zaak der Afgescheidenen omhelsd had, zich zijner aantrok.[1]

Tenslotte noemen wij nog de heren Arnoldus Blankers en Jan Blankers, afkomstig uit Veen (N.-Br), aldaar geboren resp. 26.8.1815 en 30.8.1811.

Wij treffen deze heren eerst circa 1841 aan onder de leden van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem. De familie Blankers oefende de graanhandel uit. Ook zij werd in Gorinchem tot aanzienlijke posten geroepen (gemeenteraad, Kamer van Koophrandel, etc). T. van Andel en A. Blankers bezaten samen een steenoven onder Spijk.

Het is voor de Afscheiding te Gorinchem van groot belang geweest, dat er enige personen waren, die financiëel in meerdere of mindere mate draag-

1 Dr. J.H. Gunning, (ds.) H.J. Budding, pag. 226.

1 Dr. J.H. Gunning, (ds.) H.J. Budding, pag. 226.

krachtig waren. Niet, als zou door aards bezit de geschiedenis van de kerk worden bepaald. Maar de beter bedeelden konden in die tijd tot grote steun zijn voor hun arme broeders en zusters. Het regende in de tijd van 1834-1841 in Zuid-Holland boeten. Verhagen vermeldt, dat er tot februari 1837 reeds aan boeten en proceskosten in ‘Zuid-Holland en Beneden Gelderland’ betaald of ingevorderd was de somma van *ƒ* 6.145,41. Vergeten we niet, dat de algemene toestand van de bevolking in die tijd toch al niet rooskleurig was. Velen geraakten door boeten, excecuties en gevangenschap tot diepe armoede.

In het volgende hoofdstuk willen wij iets vertellen van die eerste tijd na de Afscheiding te Gorinchem, inzonderheid over de reactie van de overheid op deze beweging.

De panden Eind 6 en 8 te Gorinchem. Vroeger één pand: ‘De Keyser’ - woonhuis van Aarnaut Hasselman, ds. H.P. Scholte en de familie J.D. Brandt
Foto G.J. Waltheer, Gorinchem

Hoofdstuk 4
Over soldatenvolk, de bakker in de Gasthuisstraat en de officier van justitie

Wij schrijven: Gorinchem, maandag 13 juli 1835. In de Gasthuisstraat, het derde pand vanaf de Botersteeg, recht tegenover de Tinnegietersteeg, woont mr. broodbakker Pieter Welle met zijn gezin.

Zes en dertig jaar oud is onze bakker, geboren te Lexmond in het jaar 1798. Behalve het winkelwoonhuis met bakkerij, uitkomende in de donkere Koekenbakkersteeg, bezit hij in Gorinchem nog een grote tuin met tuinhuis gelegen aan de later gedempte Melkgracht bij het Vijfherenlaantje en de Warmoesstraat.

Pieter Welle en zijn vrouw Dirkje van Aalsburg zullen aan de morgen van bovengenoemde dag niet vermoed hebben, dat er 's avonds door militairen patrouille zal worden gelopen, ten gevolge van een samenkomst te hunnen huize. De mr. broodbakker heeft ds. Scholte uitgenodigd, hedenavond een gezelschap te komen leiden.

En de negen-jarige Gijsbertje Welle, het oudste dochtertje, zou hartelijk hebben gelachen, als men haar zou hebben gezegd, dat zij over 12 jaar zal orgelspelen tijdens een dienst, geleid door de nu nog jonge ds. Scholte. Maar die dag komt - en de dienst zal worden gehouden in een groot kerkgebouw in St. Louis, Missouri U.S.A.

Pieter Welle zal met vrouw en 8 kinderen in 1847 op de boot stappen, op weg naar de nieuwe wereld... Gorinchem, Rotterdam, Baltimore, Pittsburgh, Cincinnati, St. Louis, Keokuk, Pella. Maar voor het zover is, zullen er nog vele stormen over de hoofden van Pieter Welle en de zijnen razen, en zullen er nog vele grootse, maar ook droevige dingen gebeuren in de gemeenschap waartoe zij behoren.

Maandag 13 juli 1835 in Gorinchem.

De gebeurtenissen van die dag, waaraan soldaten te pas komen, vormen slechts een klein gedeelte van een lange reeks spectaculaire verwikkelingen rond de Afscheiding binnen een grote cirkel om de stad Gorinchem.

Laten wij er iets van mogen noemen.

Op zondag 5 april 1835 werd te Genderen door militairen het bezoek, dat ds. H.P. Scholte in zijn tijdelijke woning, in ‘de Hoef’, ontving, weggejaagd. Let wel, er was geen sprake van een godsdienstoefening.

Cornelius Welle, oudste zoon van Pieter Welle, geb. Gorinchem 13.9.1828, overl. Marion County, Iowa

David Welle, zoon van Pieter Welle, geb. Gorinchem, overl. Pella, Iowa, 1.9.1902

Johannes (John) Welle, zoon van Pieter Welle, geb. Gorinchem, overl. Newton, U.S.A.

Ds. Scholte ‘zat in het hoekje van den haard een pijp te rooken’. Vrienden - ‘daaronder waren er van zeer verre’ - kwamen ds. Scholte ‘in de drukkende omstandigheden bezoeken en een woord van troost toe spreken’. Aan het door de burgemeester van Eethen c.a. opgemaakte proces-verbaal danken wij de kennis, dat onder ‘de vrienden van verre’ zich ook bevond éne Jacobus Bollée.[1]

Deze Bollée was een timmerman/aannemer te Gorinchem, wij troffen zijn naam aan in de hoofdstukken 1 en 2.

Op 18 april 1835 werden enige bezoekers van ds. Scholte in zijn tijdelijke pastorie te Genderen gearresteerd, omdat zij geen reispassen bij zich hadden. Zelfs ds. C.W. Pape te Heusden gaat dit te ver; hij vreest er de schuld van te zullen krijgen. Men beschouwt mij, zo klaagt hij ‘als de aartsvijand van alle vroomen, door wiens toedoen de stichting van Gods volk!! met geweld wordt teruggehouden. Ik ben een Sanherib en nog erger als Kajaphas etc., etc.’[2]

Naar aanleiding van het optreden van de curassiers te Genderen schrijft ds. Scholte een adres aan de Koning, gedateerd 6 mei 1835.

Zondag 12 juli 1835 preekt ds. Scholte te Vuren; er worden ook kinderen gedoopt van de Afgescheidenen. Er wordt vermeld, dat in dezelfde diensten ambtsdragers van Vuren, Poederoyen en Brakel bevestigd worden.

Het getal van de toehoorders, ‘die uit het naburig Gorinchem en vele andere plaatsen waren zamengekomen, (was) zeker niet minder dan 500’.

De Afgescheidenen van Vuren en ook Scholte zelf zijn, na enige tijd, wegens het houden van deze diensten door de rechtbank te Tiel veroordeeld. Wij noemen Klaas van der Linden en Jan Schouwenburg uit Vuren, die zes maanden achter slot en grendel hebben doorgebracht.

Het geheel van de diensten met hun grote toeloop brengt sterke deining teweeg; er worden cavaleristen naar Vuren gezonden.[3]

Twee weken later, zondag 26 juli 1835, als Scholte weer te Vuren of te Beesd wordt verwacht, verschijnt hij in Poederoyen, en preekt voor een grote schaar, ‘zamengevloeid uit de dorpen van den Bommelerwaard, het land van Heusden, den Thieler- en Alblasserwaard en Gorkum’.

Op een ruim veld, dat men u thans nog wijst, als u in Poederoyen komt, en dat toebehoorde aan Hendrik van der Mooren, waarnemend burge-

1 Scholte, Officiële Stukken, pag. 222-225; Bos, Archiefstukken II, pag. 307 v.v. Bos spreekt - vermoedelijk op grond van hetgeen letterlijk in het proces-verbaal staat vermeld - van: ‘Jacobus Boele van Gorinchem’; de naam is dus: Jacobus Bollée.

2 Bos, Archiefstukken, II, pag. 313.

3 Idem, pag. 365-373; dr. G. Keizer, uit de geschiedenis der Gereformeerde Kerken, Kampen, 1905.

meester (!), wordt een leerrede gehouden. Naar Poederoyen gaan 40 dragonders met een officier...[1]

Terwijl ik dit schrijf ligt vóór mij het ‘Arme Boek Der Geloofs Genooten van de waare Gereformeerde Kerk in de Gemeenten Pouderoyen en Brakel door den thans Regeerende Diaken, Wijnant Bok, over den Jaaren 1835’. De hierin vermelde opbrengsten van de collecten voor de armen zijn uiteraard gering - 24, 25 en 28 juni ruim zestig cent; 5, 13, 19 juli ook ongeveer *ƒ* 0,60 per keer. Maar dan komt 26 juli 1835: ‘Met den openbaaren Gods Dienst van Ds. Scholte *ƒ* 35,35’.

De volgende zondag, 2 augustus 1835, houdt ds. Scholte in het dorp Tricht, na te zijn afgestapt bij de reeds genoemde Janus den Hartog, een hagepreek ten aanhoren van ongeveer 1300 personen, ‘die van alle oorden derwaarts waren toegevloeid’.

De 1300 personen hebben het volle pond gekregen: de dienst heeft geduurd van 's morgens negen tot 's middags twaalf uur. Tekst: Joh. 3 vers 5. Bij vonnis van 5 augustus d.a.v. wordt Scholte door de rechtbank te Tiel, met vier ouderlingen en vier diakenen, alsmede Jan Walraven, allen uit Vuren, veroordeeld in een boete van *ƒ* 60,-, hoofdelijk, benevens in de kosten der procedure.[2]

De dienst te Gameren, op zondag 23 augustus 1835, noemden wij reeds in het vorige hoofdstuk. Zoals wij zagen, kwamen de dragonders daar niet te laat - naar de overtuiging van de autoriteiten - en werden de samengekomen gelovigen uiteen gejaagd. Ook deze plaats, een boomgaard naast het huis met schuur van Johs Pr van de Werken, kan men u thans nog wijzen.

Vuren, Poederoyen, Tricht en Gameren - wij hebben ze bij elkaar genoemd, daar de Afgescheidenen in deze plaatsen met hun voorganger ds. Scholte, allen vielen onder de harde maatregelen van de gouverneur van Gelderland, W.H.A.C. baron van Heeckeren van Kell (1774-1847). Vanwege zijn houding - het doen beschikbaar stellen van militairen aan de burgemeesters van de ‘bedreigde plaatsen’, werd hij uiteraard zeer geprezen door de minister van binnenlandse zaken, diens ambtgenoot van eredienst en door H.H. Donker Curtius te Arnhem, president van de algemene synode der Hervormde kerk.[3]

Noemen wij thans nog één en ander betreffende de provincies Zuid-Holland en Noord-Brabant.

Zondag 9 augustus. Ds. Scholte preekt te Asperen 's morgens en 's middags voor enige honderden mensen, ‘welke zoo binnen als buiten het huis

1 Bos, Archiefstukken II, pag. 373-376.
2 Bos, II, pag. 379.
3 Bos, II, 378, 386.

van Arie en Cornelis Bruijnswijk vergaderd waren'. De morgendienst duurt van 9 tot 12 uur. Tekst: Romeinen 5 vers 1 en 2. De officier van justitie te Gorinchem stelt zich voor de zaak ten spoedigste te vervolgen.[1]

Reeds een paar dagen later is Scholte te Langerak en houdt samenkomsten op een weiland en ten huize van Gerrit Demper, en wel op woensdag 12 en donderdag 13 augustus.[2]

Wat Brabant betreft: op 19 juli 1835 - dus één week na 'Vuren' en één week voor 'Poederoyen' preekt ds. Scholte te Genderen; er waren circa 500 à 600 mensen.[3] Donderdag 23 juli preekt hij te Sprang.

Donderdag 23 juli preekt hij te Sprang.

De gouverneur van Noord-Brabant vraagt om bijstand van detachementen cavallerie voor de plaatsen Genderen en Sprang. Naar Genderen vertrekken 36 ruiters.

Waar dit alles heen gaat, weet niemand. Althans de burgemeester van Eethen, Genderen en Heesbeen niet. Hij zal toch wel hebben gegruwd van het denkbeeld, dat er in zijn rustige dorp een compleet bloedbad zou worden aangericht.

Pape schrijft op 15 augustus: 'Scholte zal, naar mij berigt wordt, morgen te Genderen oefenen. De burgemeester is verlegen wat te doen'. Hij zal, zo meent Pape, aan Scholte verzoeken de vergadering te ontbinden; zo dat niet helpt, zal de officier het doen; 'is dit vruchteloos, dan zal hij zijne kurassiers laten opzitten, zich voor het huis van Scholte doen scharen en hun bevelen geven om hunne pistolen te laden. Helpt ook dit niet, dan zal hij - niets doen'.[4]

Inderdaad wordt er op zondag 16 augustus 1835 een dienst gehouden te Genderen in de open lucht. Ook hier wijst men u nog de plaats aan 'tuin en boomgaard' waar de hagepreek gehouden werd. De tekst is Mattheus 1 vers 28-30: Komt tot Mij, allen die vermoeid en belast zijt...

De burgemeester schat de massa volks op 600 à 700 man, veelal uit vreemdelingen bestaande, zelfs uit onderscheidene provincies. Burgemeester Boll verzoekt Scholte de menigte te laten uiteengaan. Scholte repliceert, en zegt daarbij onder meer, dat hij in de afgelopen week - dat was dus op 12 of 13 augustus, zoals we boven zagen - te Langerak zulk een vergadering had gehouden en daarin door de burgemeester van die plaats niet was verhinderd geworden.

Als Scholte weigert de vergadering te ontbinden, zal de ruiterij moeten optreden.

De ruiters vinden echter een hek, toegang gevende tot het erf 'de Hoef',

1 Bos, II, 398.
2 Bos, II, 399.
3 Bos, II, 413, 414.
4 Bos, II, 420.

gesloten. Tegen zulk een versperring is er in het jaar 1835 in de Nederlandse wapensmidse blijkbaar nog geen tuig op het aambeeld gelegd. Dan maar met 5 ruiters zonder paard en 2 marechaussees het terrein betreden en - zo lezen we: ‘zijn de manschappen door de menigte heen gegaan in alle rigtingen, waarop het volk zich geduriglijk eenigermate verwijderde of uiteenging, maar achter hen zich dadelijk weder aansloot, hoewel sommigen zich geheel verwijderden, doch anderen òf door de doorgangen van het huis òf door den boomgaard als anderzinds zich weder bijeen verzamelden en men eindelijk weder begon met zingen uit een der psalmen, terwijl de manschappen al werkzaam bleven’. Zo gaat dat maar door, daar in Genderen op die hete zondagmorgen 16 augustus 1835.

De burgemeester verzuimt echter niet, al doende, van enige aanwezigen naam en woonplaats te noteren, mensen naar het uiterlijk te zien van de meest gegoede stand. En dan blijkt, dat inderdaad de menigte uit onderscheidene provincies komt - Den Bosch, Rotterdam, Waalwijk en Babilonienbroek worden genoemd. Er zijn zowaar ook 2 Gorcummers bij: Jacobus Bollée - wij troffen hem reeds eerder in Genderen en Antonie Pieter de Winter, op dat moment nog wonende te Middelburg, maar enige maanden later te Gorinchem woonachtig, waar wij hem in 1837 op een notariskantoor aantreffen en waar hij in 1844 overlijdt.[1]

Ds. C.W. Pape uit Heusden is over de gang van zaken in het land van Altena niet erg te spreken; te meer, daar er geruchten zijn, dat de Prins van Oranje - de latere Koning Willem II - ‘de secte is toegedaan’. Hij zou vermomd de vergadering te Asperen op 9 augustus 1835 hebben bijgewoond.[2]

Nog even een pluim voor de burgemeester van Eethen, Genderen en Heesbeen, Valerius Geertruidus Andringa Boll. Toen hij, ongetwijfeld bezweet en vermoeid, is thuisgekomen na bovengenoemde kerkdienst, moet hij wel reeds geweten hebben, dat hij een briefje zou krijgen met de woorden: zich in het vervolg ‘niet te laten verhinderen door de afsluiting van den toegang door een hek, maar zoodanige afsluiting alsdan te forceeren...[3]

Van zijn kant echter schrijft de burgemeester, gedateerd 16 augustus 1835 aan de gouverneur van Noord-Brabant, dat hij het niet onmogelijk acht, dat door strengere maatregelen de rust eerder gestoord dan gehandhaafd zal worden. En dat de commanderende officier van de ruiterij hem er op

1 Bos, II, 421-423.
A.P. de Winter wordt genoemd in D. de Rijcke, Huibert Jacobus Budding en zijn kring, Archief 1906, uitgegeven door het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen. Antonie Pieter de Winter was evenals Marinus Noels (aanvankelijk kruidenier) één der eerste Afgescheidenen te Middelburg. De Winter wordt genoemd ‘de enige Mijnheer uit het gezelschap’, hij was te Middelburg ‘gouvernementsdrukker’ en had, ondanks zijn slecht gezicht, een keurige hand van schrijven.

2 Bos, II, 424.

3 Bos, II, 426.

heeft gewezen, dat de cavallerie ‘op gesloten plaatsen, tuinen, boomgaarden enz. minder (geschikt) kan werken en dat op dergelijke plaatsen beter door infanterie kan worden geageerd en (dat hij) daarom gaarne zoude zien door infanterie ondersteund te worden...[1]

Wij deden slechts een greep uit de vele bijeenkomsten van de Afgescheidenen in de omgeving van Gorinchem; bijeenkomsten, waarin ds. H.P. Scholte voorging en waarvan de bijzonderheden bewaard zijn gebleven door opgemaakte processen-verbalen, vonnissen, etc.

Nog één geval willen we echter noemen - en wel uit het jaar 1836.

Als ds. Scholte in 1836 te Gorinchem verblijf houdt (hij is dan reeds officiëel verhuisd naar Utrecht), wordt hij in de maand juli bezocht door twee broeders uit Zuid-Beijerland: J. van Ham (ouderling) en Hendrik Barendrecht (diaken). Deze broeders komen namens de gemeente van Zuid-Beijerland raad vragen, daar het plaatselijk bestuur heeft medegedeeld, dat de Afgescheidenen des zondags niet langer mogen vergaderen met een getal boven de 20 personen.

Scholte zegt toe, zelf naar de polder ‘De Hitsert’, waarin Zuid-Beijerland gelegen is, te zullen komen. Het gerucht, dat Scholte naar ‘De Hitsert’ komt, verspreidt zich met grote snelheid en kracht door de Hoeksche Waard. Als de grote dag nabij is, is de burgemeester reeds lang gewaarschuwd en deze denkt met 5 man marechaussee uit Numansdorp al een heel eind te komen.

Op zondag 28 augustus 1836 willen de Afgescheidenen hun samenkomst houden - zoals gewoonlijk - in het huis van Hendrik Barendregt (29 jaar, geboren te 's-Gravendeel), maar het loopt geheel anders. Als de 5 man marechaussee het dorp binnen trekken, wordt ‘het dorp als met mensen overstroomd’. Zuid-Beijerland telt 1300 inwoners, maar er komt een menigte van vreemdelingen en ingezetenen op de been, van ver boven de 2000 mensen.

Een weide is gauw gevonden; Jan Blaak (diaken) zorgt voor de bekende boerenwagen, tafel met lessenaar en Bijbel. En burgemeester J. Verhoeven kan niet anders doen dan proces-verbaal opmaken; hij kan later melden: ‘dat alles zonder de minste wanorde in stilte is afgeloopen, hebbende de te Numansdorp gestationeerde brigade marechaussee voor de handhaving van orde en rust gezorgd’.

In Den Haag ziet men evenwel een andere taak voor marechaussee en plaatselijke politie, maar de burgemeester komt er toch af met een nadere verantwoording: hij heeft inderdaad niet kunnen vermoeden, dat er 2000 man op de been zou komen. Voor dragonders of infanterie voelt onze burgemeester echter niets; evenmin als de veldwachter Ary Blaak, die de zaak van de Afgescheidenen min of meer was toegedaan.[2]

1 Copieboek burgemeester, gemeente Eethen c.a.

2 Bos, III, 442-444; dr. Joh. de Boer, De Gereformeerde Kerk te Zuid-Beijerland 1836-1936, drukkerij Libertas, Rotterdam 1936, 58 bladzijden.

Voor de ‘Rechtbank van Eerste Instantie te Dordrecht, Correctionele Politie’, worden op 19 april 1836, Hendrik Barendrecht, ds. H.P. Scholte en Jan Blaak veroordeeld tot respect. *ƒ* 50,-, *ƒ* 20,- en *ƒ* 8,- boete. De kosten zijn *ƒ* 188,97. Totaal alzo *ƒ* 266,97 boete voor de arme gemeente van Zuid-Beijerland. De betreffende proces-stukken worden bewaard op het gemeentearchief van Dordrecht.

Wij verstaan, dat door al deze gebeurtenissen, waarbij het af en toe warm toeging en waarbij veelal ook hoge boeten werden opgelegd, die dan door onvermogen tot betalen weer gevangenisstraf met zich sleepten, de Afgescheidenen in grote verdrukking kwamen. Anderzijds kwam de Afscheiding door één en ander in het centrum der belangstelling. Vanzelfsprekend waren er bij de duizenden toehoorders vele nieuwsgierigen en ook wel personen, die op relletjes belust waren. De Afgescheidenen begeerden die volksoplopen niet; zij wilden - als vroeger - in alle eenvoud een predicatie horen, die naar Gods Woord zou wezen - zij waren hongerende en dorstende naar de gerechtigheid.

Het is evenwel te begrijpen, dat, onder de geschetste omstandigheden, het simpele gerucht, dat ds. Scholte zou komen of aanwezig was, de menigte deed toestromen.

Zo ook te Gorinchem op de 13e juli 1835, één dag na het optreden van Scholte te Vuren. Keren wij, om hiervan nader te vernemen naar Gorinchem terug.

Maandagavond, 13 juli 1835 in Gorinchem. Ds. Scholte gaat voor in een samenkomst in de bakkerij van Pieter Welle, tegenover de Tinnegietersteeg in de Gasthuisstraat. De plek waar het pand van Pieter Welle stond, wordt thans ingenomen door het westelijke deel van de winkel van P. de Gruijter N.V., Gasthuisstraat no. 24.

Juist aangaande deze samenkomst is er nogal enige lectuur, aangezien na de veroordeling door de Rechtbank te Gorinchem, ds. H.P. Scholte c.s. in beroep zijn gegaan. De zaak heeft op 2 december 1835 gediend voor het Hoog Gerechtshof te 's-Gravenhage.[1]

Toch zullen we hier niet alle juridische argumenten ‘pro’ en ‘contra’ de Afgescheidenen vermelden. De belangstellende lezer zij daarvoor verwezen naar de in onderstaande noot genoemde literatuur. Gelukkig is later ook bij de tegenstanders van de Afscheiding het inzicht doorgebroken, dat de

1 Vgl. H.P. Scholte, Kort verslag eener Regtsvervolging voor de Regtbank te Gorinchem etc. (1836); en: A.W. van Appeltere, Pleitrede in de zaak van H.P. Scholte c.s. etc., 's-Grav./A'dam, 1836. Mr. Adriaan Willem van Appeltere was substituut prokureur-generaal bij genoemd hoog geregtshof. De ‘pleitrede’ van mr. Appeltere behoorde bij zijn requisitoir tegen de appellanten en werd door hem beschouwd als de tegenhanger van de pleitrede van mr. A.M.C. van Hall, die de Afgescheidenen verdedigde.

overheid destijds verkeerd handelde met het vervolgen van de Afgescheidenen.

Uit de processtukken, waarop we in het volgende hoofdstuk zullen terugkomen, blijkt, dat naar aanleiding van de genoemde bijeenkomst in de beklaagdenbank terecht kwamen: Pieter Welle, ds. H.P. Scholte; Aarnaut Hasselman, die wij reeds eerder ontmoetten - hij woonde, zoals we zagen, op het Eind, thans 6 en 8 - en Naatje Lintenaar, zoals ze genoemd wordt - in werkelijkheid heette zij: Johanna Frederika Cornelia Lindner, 43 jaar oud, geboren en wonende te Gorinchem, van beroep schoolhouderesse.[1]

In het 'kopieboek' van de uitgaande stukken van B. en W. te Gorinchem, jaar 1835, lezen we het volgende:

> Aan de Gouverneur van de Provincie Zuid-Holland.
>
> No. 533
> Gorinchem, 15 Julij 1835
>
> De Heer Scholte, gewezen predikant te Doeveren en Genderen heeft l.l. zondag te Vuren, Prov. Gelderland in het open veld eene godsdienstoefening gehouden, en, naar men zegt aldaar eene afgescheidene gemeente gesticht. Des avonds van den volgenden dag heeft hij alhier in een bijzonder huis eene bijeenkomst gehouden, zoo als meermalen is geschied, doch die ditmaal meer dan vroeger de aandacht der ingezetenen schijnt getrokken te hebben, waarschijnlijk uit hoofde van het opzien door het voorgevallene op den voorgaanden dag te Vuren verwekt.
> Ofschoon dus de zaak zelve op zich zelve van geen belang is, achten wij het echter raadzaam UHEdG. daarvan mededeeling te doen om dat van wege de Politie of Justitie dienaangaande rapport is gedaan of gedaan zou kunnen worden aan de hoogere autoriteit en het niet volgzaam zou zijn, dat UHEdG. door geruchten die meestal overdreven zijn, of wel zijdelings van het voorgevallene wierd geinformeerd.
>
> w.g. A. van Hoey
> J. van Borcharen

Het is duidelijk, dat het gemeentebestuur van Gorinchem het de Afgescheidenen niet moeilijk wil maken - wij wezen hierop trouwens reeds eerder.

Geheel anders echter de officier van justitie van de rechtbank van eerste aanleg te Gorinchem: mr. P.L. Begram (van Jaarsveld).

1 In het 'Beredeneerd Verslag van den Toestand der Gemeente Gorinchem', jaar 1859 (Horneer, Gorinchem) wordt vermeld, dat de gezusters Lindner een 'kleinkinderschool' hielden. Op de 5 bewaarscholen te Gorinchem gingen in dat jaar in totaal 72 kinderen.

In 1840 wordt hij gekozen tot lid der provinciale staten van Zuid-Holland; in 1848 tot lid van de dubbele Tweede Kamer. Als candidaat voor de Tweede Kamer valt hij in november 1848, niettegenstaande zijn grootgrondbezit, vooral doordat hij zich als officier van justitie door zijn grote gestrengheid bij het volk gehaat gemaakt heeft. Aldus het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek. De Afgescheidenen, die voor de rechtbank te Gorinchem werden getrokken (o.a. uit Gorinchem, Giessendam, Leerdam en Langerak) hebben veel van hem te lijden gehad. Wij komen er uitvoerig op terug. Eiste de officier bij een andere rechtbank wel eens *ƒ* 8,- voor het houden van een ongoorloofde samenkomst, mr. Begram vroeg al gauw het maximum, nl. *ƒ* 100,-.

Mr. P.L. Begram woonde destijds in de Arkelstraat in het herenhuis, waar later notaris A.M. Brouwer zijn kantoor en woning had.

In de notulen van de Gereformeerde kerk van Gorinchem, 9 november 1866, lezen wij, dat het hoofd der school Abraham Willem van Kluyve Azn in de kerkeraadsvergadering komt en mededeelt, ‘dat bij ZEd. door den Heer Begram, ten behoeve onzer Armen, is gedeponeerd de som van *ƒ* 100,-, als blijk van erkentenis voor ZEd. herbenoeming als lid der 2de Kamer der Staten-Generaal. De vergadering besluit, dat de diakenen hiervoor eene schriftelijke dankbetuiging aan genoemden heer zullen doen geworden’.

De heer Begram hier bedoeld was precies gezegd Warnardus Cornelis Mathildus Begram (23.5.1823-6.5.1890), tweede zoon uit het huwelijk van genoemde mr. P.L. Begram en F.A.A. Verhagen. De vader kon het niet verkroppen, dat de 2e zoon niet zoveel talent had als de eerste. De eerste werd bestemd voor de rechtenstudie, maar overleed jong; Warnardus werd landbouwkundige. In 1859 werd hij voor het eerst voor het district Gorinchem gekozen tot lid van de Tweede Kamer. Conservatief - gekant tegen A.R.-richting (Kuyper in zijn optreden sedert 1870) - ongehuwd. Hij was - zoals uit zijn levensgeschiedenis bekend - wel van een enigszins ander karakter dan zijn vader.

Welnu, mr. P.L. Begram licht aanstonds de gouverneur in. Daaraan zal het gemeentebestuur van Gorinchem geen ogenblik hebben getwijfeld.

Aan den Staatsraad, Gouverneur van Zuid-Holland.

No. 14b
Gorinchem, den 14. July 1853

Nadat de gewezen predikant Scholte in het naburig Dalem[1] den 12e der loopenden maand in de open lucht gepredikt, kerkeraden bevestigd en kinderen gedoopt had, heeft dezelve hier gisterenavond binnen een bijzonder huis in eene talrijke vergadering van allerlei lieden voorgezeten.

De Commissaris van Policie heeft er zich met mijn overleg toe be-

1 Gemeente Dalem en Vuren.

paald om het gebeurde gade te slaan en door de agenten te doen bewaken, zonder zich te laten gelegen liggen aan eenige zamengevloeide volkshoopen, welke spoedig zijn uiteengegaan.
Niettemin heeft de Heer Plaatselijke Commandant[1] het doen rondgaan van patrouilles noodig geoordeeld, zijnde in den afgeloopen nacht er ook heden alles hier zeer rustig geweest.
Zoo men verspreidt, is de bedoelde Predikant naar de Lingestreken vertrokken om aldaar hetzelfde bedrijf voort te zetten, hetgeen ik de eer heb aan UHEdG. te melden.
De Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te Gorinchem,

w.g. Begram

Deze brief gaf weer stof voor een andere.[2]

Aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken

No. 1458/19802
's-Gravenhage, den 16. July 1835

Ik heb het niet ondienstig geacht, Uwe Excellentie de kopijelijke mededeeling te doen van een ontvangen berigt van den Officier bij de Regtbank van 1e aanleg te Gorinchem in d^{o} 14 July 1835 no. 14b betreffende het houden van eene godsdienstige bijeenkomst in die stad, onder het voorzitterschap van den bekenden predikant Scholte, zijnde mij een gelijk berigt van Burgemeester en Wethouders van Gorinchem ter hand gekomen, waaruit blijkt, dat de zaak op zichzelf van weinig belang is geweest, maar ditmaal meer dan vroeger, waarschijnlijk uit hoofde van het gebeurde op den vorigen dag te Vuren en Dalem, de aandacht der ingezetenen schijnt getrokken te hebben.

De Staatsraad, Gouverneur van Zuid-Holland,
(get.) Van der Duyn

Wij proeven hier weer de milde toon, die reeds eerder onze aandacht vroeg in de stukken van de gouverneur van Zuid-Holland.

Op 7 oktober 1835 velt de Rechtbank van Eerste Aanleg vonnis in de zaak van de samenkomst op 13 juli ten huize van Pieter Welle. Tegelijk wordt het vonnis geveld inzake de samenkomst bovengenoemd op 9 augustus ten huize van Arie en Cornelis Bruijnswijk te Asperen en inzake de hagepreek op 12 en 13 augustus ten huize en op een stuk weiland van Gerrit Demper te Langerak (Vonnis no. 23).

De Rechtbank van Eersten Aanleg te Gorinchem was op die datum als volgt samengesteld: mr. J.J. vander Colff, presiderend rechter; mr. C.J. Nierstrasz, rechter; mr. J.R.E. Uijtermark Rietvelt, rechter plaatsvervan-

1 J.C. Cloete, luitenant-kolonel, plaatselijk Commandant te Gorinchem.
2 Vergelijk Bos, Archiefstukken, II, 397.

ger (vervanger mr. A. Der Moeijen Leemans), mr. P.L. Begram, officier van justitie en A.J. ten Hagen Jz., griffier.

Een uittreksel uit het vonnis moge hieronder volgen.

De Officier contra

1. Hendrik Peter Scholte, 29 (jaar), geboren te (verder aan te duiden met *) Amsterdam, w. (= wonende te) Genderen, van beroep Gereformeerd predikant;
2. Aarnoud Hasselman, 55, * Bruchem, w. Gorinchem, van beroep koopman;
3. Naatje Lintenaar, 43, * en w. Gorinchem, schoolhouderesse;
4. Pieter Welle, 36, * Lexmond, w. Gorinchem, broodbakker;
5. Arie van Bruijnswijk, 56, * en w. Asperen, bouwman;
6. Cornelis van Bruijnswijk, 43, * en w. Asperen, bouwman;
7. Jan van Someren Arieszoon, 52, * en w. Asperen, bouwman;
8. Arie van R(h)ee, 37, * Katwijk aan Zee, w. Heukelom, schipper;
9. IJzaäc Overkamp, 25, * 's-Gravanhage, w. Leerdam, vroeger onderwijzer der jeugd, thans zonder beroep;
10. Gerrit Demper, 42, * en w. Langerak, bouwman;
11. Huibert van Zessen, 31, * en w. Langerak, bouwman;
12. Coenraad de Jong, 33, * en w. Tienhoven, bouwman;
13. Huibert Alblas, 38, * en w. Tienhoven, bouwman;
14. Willem Theerds, 49, * Amsterdam, w. Nieuwpoort, kuiper.

Hendrik Peter Scholte is gedaagde, wegens de bijeenkomsten te Gorinchem, Asperen en Langerak; de personen 2-4 wegens de bijeenkomst te Gorinchem, 5-9 wegens de ‘hagepreek’ etc. te Asperen, 10-14 wegens idem te Langerak.

Scholte heeft ‘uitgeoefend de betrekking van hoofd en redenaar in eene vereeniging van meer dan twintig personen, zonder machtiging der hooge overheid te zamengekomen om zich na vooraf beraamd overleg (sic!) bezig te houden met godsdienstige plegtigheden, mitsgaders het werkelijk houden en besturen van godsdienstige redevoeringen en plegtigheden...’

Naatje Lintenaar heeft het na de bijeenkomst te Gorinchem wel bijzonder bont gemaakt; zij toch heeft het ‘ingezamelde geld onder hare bewaring genomen’.

IJzaäc Overkamp en Willem Theerds hebben respect. te Asperen en te Langerak de ‘betrekking van voorzanger uitgeoefend’.

Uiteraard wordt vermeld, dat Welle, de beide van Bruijnswijken en Gerrit Demper hun woning en/of weiland ter beschikking hebben gesteld.

De anderen, voorzover niet reeds genoemd zijn als ‘bestuurders’ (ouderling of diaken) opgetreden.

De artikelen 291, 292 alinea 2 en 194 van het Wetboek van Strafrecht (eigenlijk van de Napoleontische Code Pénal) zijn overtreden.

Deze luiden als volgt:

Fransche tekst.	**Nederlandsche tekst**
Art. 291. Nulle association de plus que vingt personnes, dont le but sera de se réunir tous les jours ou à certains jours marqués pour s'occuper d'objects religieux, littéraires, politiques ou autres, ne pourra se former qu'avec l'agrément du Gouvernement et sous les conditions qu'il plaira à l'autorité publique d'improser à la société.	Art. 291. Geenerlei genootschap (of gezelschap) van meer dan twintig personen, met oogmerk om dagelijks of op zekere bepaalde dagen bijeen te komen, ten einde zich met voorwerpen van godsdienst, letterkunde, staatkunde of andere zaken bezig te houden, zal opgerigt mogen worden, dan met toestemming van de Hooge Regering, en onder zoodanige voorwaarden, als het openbaar gezag zal goedvinden het gezelschap op te leggen.
Dans le nombre des personnes indiqué par le présents article, ne sont pas comprises celles domiciliées dans la maison où l'association se réunit.	Onder het getal van personen, bij dit Artikel uitgedrukt, zullen niet begrepen zijn, die hunne woonstede hebben in het huis, waar het gezelschap bijeenkomt.
Art. 292. Toute association de la nature ci-dessus exprimée, qui se sera ofrmee sans autorisation, ou qui, après l'avoir obtenue, aura enfreint les conditions à elle imposées, sera dissoute.	Art. 292. Alle genootschap van bovengemelden aard, dat zonder daartoe verleende magt opgerigt zal zijn, of na dezelve bekomen te hebben, de daarbij opgelegde voorwaarden gebroken zal hebben, zal ontbonden worden.
Les chefs, directeurs ou administrateurs de l'association seront en outre punis d'une amende de seize francs à deux cent francs.	De hoofden, bestuurders of bewindvoerders van dat genootschap zullen bovendien met eene geldboete van zestien tot tweehonderd franken gestraft worden.
Art. 294. Tout individu qui, sans la permission de l'autorité municipale, aura accordé ou consenti l'usage de sa maison ou de son appartement, en tout ou en partie, pour la réunion des membres d'une association même autorisée, ou pour l'exercice d'un culte, sera puni d'une amende de seize francs à deux cent francs.	Art. 294. Al wie, zonder vergunning van het gezag der municipaliteit, het gebruik van zijn huis of vertrek in het geheel of ten deele vergund of toegestaan zal hebben, ter bijeenkomst der leden van een gezelschap, zelfs dat de toestemming der Hooge Regering heeft, of tot eenige godsdienstoefening, zal gestraft worden met eene geldboete van zestien tot tweehonderd franken.

Scholte, Welle; A. en C. Bruijnswijk; Gerrit Demper krijgen *ƒ* 100,- boete. Naatje Lintenaar; J. van Someren, A. van R(h)ee; H. van Zessen, C. de Jong, H. Alblas en W. Theerds *ƒ* 80,- boete.

Aarnaut Hasselman en IJ. Overkamp worden vrijgesproken.

In deze zaak is door de veroordeelden hoger beroep aangetekend. Er wordt dan gesproken van ‘appellanten van een vonnis door de Correctionnele Regtbank te Gorinchem, op den 7 October 1835, ten hunnen laste gewezen’.

Het ‘Hoog Geregtshof’ te 's-Gravenhage houdt over deze zaak zittingen op 24.11, 2.12 en 3.12.1835.

Het trekt onze aandacht, dat Naatje Lintenaar (J.F.C. Lindner) wordt vrijgesproken.

‘Overwegende ten aanzien van de Appellante Naatje Lintenaar dat de aan deze Appellante ten lasten gelegde en bewezene daadzaak van de gelden, welke in de op den 13 Julij 1835 te Gorinchem gehoudene vergadering waren bijeengezameld, in hare bewaring te hebben genomen, onvoldoende is om deze Appellante deswege te kunnen houden als zullende zij geweest zijn mede hoofd, bestuurderesse of gezagvoerderesse van die vereeniging’. (Van Appeltere, Pleitrede, pag. 83). Ook Willem Theerds wordt nu vrijgesproken.

In ‘Groen van Prinsterer, schriftelijke nalatenschap’, door dr. C. Gerretson en dr. A. Goslinga, III, briefwisseling, 2e deel, pag. 135 en 136 lezen wij dat Groen aan H.J. Koenen schreef (3.12.1835): ‘Gisteren en eergisteren ben ik bij de pleidooijen in de zaak der Afgescheidenen tegenwoordig geweest. Tot mijn leedwezen had ik de zittingen in de vorige week niet bijgewoond. Scholte heeft met veel bedaardheid en deftigheid gerepliceerd en op eene gepaste wijs over de behandeling door de regtbanken, in 't bijzonder te Gorkum, geklaagd... Donker Curtius heeft uitmuntend gepleit.... Ik wenste wel, dat het pleidooi van Gefken en ook dat van Donker Curtius mogt worden gedrukt.’.

In het gehele proces verdedigde Scholte zich zelf. D. Donker Curtius (1792-1863 en J.W. Gefken (1807-1887), advocaten te 's-Gravenhage, verdedigden de overige beklaagden voor het hooggerechtshof.

Wij merken op, dat het vonnis van 7 oktober 1835 geveld over ds. H.P. Scholte c.s. het eerste is van de lange reeks door de ‘Correctionnele Regtbank’ te Gorinchem tegen Afgescheidenen, wegens het houden van zogenaamde ongeoorloofde samenkomsten, gewezen.

Wij dienen goed te verstaan, dat zulk een vonnis geweldig aankwam. De Afgescheidenen geraakten er door in nood. Nemen we eens het onderhavige geval. Afgezien van de boete(n) van Scholte betekende deze éne veroordeling voor ‘Gorcum’ *ƒ* 100,-, voor ‘Leerdam/Asperen’ *ƒ* 360,-, voor ‘Langerak’ *ƒ* 340,-. Voeg daarbij de kosten, die in sommige gevallen nog hoger waren dan het totaal bedrag van de boeten.

Het verwondert ons derhave niet, dat ds. H.P. Scholte in 1836[1] moet klagen, dat... men reeds ‘de paarden en karren van de ouderling Gerrit Demper (Langerak) te Schoonhoven, op de markt verkocht, en den anderen ouderling met een diaken[2] in de gevangenis te Gorinchem gezet, waaruit

1 Scholte, Kort verslag eener Regtsvervolging (1836).

2 Vermoedelijk zijn hiermee bedoeld Huibert van Zessen en Huibert Alblas; mogelijk ook, in plaats van één van deze beiden Coenraad de Jong.

zij door andere personen verlost waren, welke in hunne plaats de boeten betaald hadden'.

'In Gorinchem' zo schrijft Scholte vervolgens (in 1836) 'bepaalt men zich' - vanwege de hevige verdrukking door de Heer mr. Begram - 'voor de gewone bijeenkomsten, tot een twintigtal, zij worden ijverig bespied'.

Scholte klaagt ook over de onheuse behandeling ter rechtszitting door mr. Begram. Bij een van de veroordelingen merkte Begram op, toen Scholte zichzelf en de andere beklaagden verdedigde, 'dat alles, wat wij spraken, getuigenis van onze domheid gaf'.

Wat zal de verstandelijk hoogbegaafde aristocraat Scholte onder deze vernederingen hebben geleden! En dan de schande. Wie circa 1836 voor de 'Correctionnele Regtbank' moest verschijnen, had merendeels niet al te best gezelschap, afgezien van die paar brave burgers, die in woede een ander een oorvijg hadden gegeven, of die hun gewichten niet tijdig hadden laten herijken. We zullen er in dit boek nog wel nader van horen!

Maar laten we eerst een apart hoofdstuk wijden aan de stukken van het proces van 7 oktober 1835 voor de rechtbank van eerste aanleg te Gorinchem.

Hoofdstuk 5
Proces 7 oktober 1835 contra ds. H.P. Scholte c.s. (Gorinchem, Asperen, Langerak)

De bijzonderheden, die ons zijn bewaard gebleven aangaande het proces tegen ds. H.P. Scholte c.s. zijn zo vele en zijn zo belangrijk voor de beschrijving van de Afscheiding te Gorinchem en omgeving, dat wij menen, er een apart hoofdstuk aan te moeten wijden.

Het bedoelde proces leidde, zoals wij in het vorige hoofdstuk zagen, tot een vonnis te Gorinchem op 7 oktober 1835. De lijst van de 14 beklaagden gaven wij op bladzijde 83.

In dit hoofdstuk zullen wij spreken over het hoger beroep, dat leidde - zoals wij zagen - tot een uitspraak van het ‘Hoog Geregtshof’ te 's-Gravenhage op 2 december 1835.

Zonder in herhalingen te vallen willen wij een aantal bijzonderheden beschrijven, die wij aantroffen in het dossier ‘H.P. Scholte’, no. 4121, 1835, behorende tot het archief van het hooggerechtshof 's-Gravenhage, A.R.A. Dit dossier omvat 43 nummers en circa 220 pagina's!

Wij vermelden eerst, zonder in details te treden, dat mr. A.W. van Appeltere, procureur-generaal bij het hooggerechtshof te Den Haag, in verband met het opstellen van zijn bekende ‘pleitrede’ (niet ten gunste van de Afgescheidenen, maar ten einde standpunt van regering en justitie te verdedigen), de extracten van een aantal vonnissen, reeds vóór 7 oktober 1835 tegen Afgescheidenen uitgesproken, heeft opgevraagd. Als zodanig lezen wij van een vonnis uitgesproken te Assen tegen Hendrik de Cock op 25.3. 1835; te Groningen tegen Geert Siemens van der Laan c.s. op 30.7.1835 (betreft Oldehove); te Winschoten en te Leeuwarden tegen Hendrik de Cock (4.8.1835 en 8.8.1835); te Assen tegen dezelfde 19.8.1835; vrijspraak in hoger beroep voor H.P. Scholte (24.6.1835) inzake zijn optreden te Ulrum; rechtbank van eerste aanleg te 's-Hertogenbosch 3.9.1835 - vonnis inzake H.P. Scholte en Johannes Werthers, te Sprang, bijeenkomsten 19.7.1835 te Genderen en op 23.7.1835 te Sprang; Den Bosch, vonnis 25.9.1835 inzake bijeenkomst op 16.8.1835 te Genderen.

Vervolgens: vonnis rechtbank te Arnhem op 17.10.1835 inzake H.P. Scholte, Cornelis van Balen, koopman (Brakel), Dirk van Dulst, bakker (Poederoyen), Aart Versteeg (Vuren), Jan Schouwenburg (Vuren), Hendrik van der Mooren Wijnandzoon, timmerman (Poederoyen), Cornelis Nieuwenhuizen, bakker (Vuren), Klaas van der Linden (Vuren) en Jan Walraven, land-

bouwer (Vuren). De personen, bij wie geen beroep is aangegeven, worden vermeld als te zijn: arbeider. Het vonnis betreft hier een appèlzaak naar aanleiding van een vonnis van de rechtbank van de eerste aanleg te Tiel op 5.8.1835.

Tenslotte: appèl Arnhem 17.10.1835 betreffende H.P. Scholte en Janus den Hartog, landbouwer, wonende te Tricht - vonnis Tiel 2.9.1835.

Wij vermelden bovenstaande gegevens onder meer, omdat dit weer een klein staaltje is van het aantal veroordelingen, waardoor de Afgescheidenen werden getroffen. Wij schrijven: een klein staaltje!

Terugkerende tot het proces inzake Gorinchem, Asperen en Langerak, willen we in chronologische volgorde de navolgende stukken geheel of gedeeltelijk weergeven, of samenvatten.

no. 42.	Proces-verbaal Commissaris van politie te Gorinchem, 13.7.1835.
no. 41.	Proces-verbaal burgemeester van Asperen, 9.8.1835.
no. 39.	Proces-verbaal inzake bijeenkomsten te Langerak, gedateerd 13.8.1835.
no. 34.	Dagvaardingen
no. 33.	Getuigenverhoor van 8 augustus 1835 door de rechter ter instructie mr. C.J. Nierstrasz - betreft uitsluitend de bijeenkomst te Gorinchem op 13.7.1835.
no. 28.	Verhoor van Aarnaut Hasselman, H.P. Scholte en Pieter Welle door de rechter ter instructie op 4 en 15 augustus 1835.
no. 25.	Zitting van de rechtbank van eerste aanleg op 12 en 19 september 1835. Verhoor van getuigen en beklaagden.

Stuk no. 42

> Op heden den dertienden Julij achttien honderd vijf en dertig, hebben wij Wouter van Eeten, Commissaris van politie der Stad Gorinchem, onderrigt geworden zijnde, dat er ten huize van den bakker Well,[1] te dezer stede eene vergadering werd gehouden van meer dan twintig personen, waarvan het hoofddoel schijnt te zijn, om zich met godsdienstige onderwerpen bezig te houden, het gemelde huis door den Agent van politie Abraham de Jong doen surveilleren, welken agent ons heeft berigt dat op gemelden avond tusschen tien en elf ure, de navolgende personen het gemelde huis verlaten hebben, als: Hein Horst, Dirk Veen, Klaas Vermeulen, J.M. de

1 = Pieter Welle

Rouville en zoon,[2] de dochter van Bergeijk op de Varkenmarkt, Van der Linden,[3] Hasselman met vrouw en dochter,[4] Jan Eckhart en vrouw,[5] van 't Hof,[6] Adrianus ten Hagen,[7]

2 = J.M.J. de Rouville en H.H. de Rouville
3 = Lucas van der Linden
4 = Aarnaut Hasselman, Elisabeth van den Boogaard en Wilhelmina Laurina Hasselmna
5 = Catharina Muilenburg, geb. Vuren 1796
6 = Cornelis van 't Hof(f)
7 = Adrianus J.C. ten Hagen

vrouw Kouwenberg,[8] Bergeijk met vrouw,[9], Van der Schild, Maggeltje van Bergeijk met haar man,[10], de dochter van Sizoo in de Molenstraat,[11] de weduwe Sizoo met hare zuster,[12] Marcus Ravenswaaij, twee mannen uit Woudrichem, twee zoons van van Herwaarden, de zoon van Aart van Breda, twee nichten van Bergeijk uit Delft en de Heer Scholten.[13]
Uit welke personen blijkt, dat in het gemelde huis meer dan twintig personen zijn vergaderd geweest.
Van hetwelk dit proces-verbaal is opgemaakt en door ons en den voornoemden agent na gedane voorlezing onderteekend.

VAN EETEN
ABR. DE JONG

Stuk no. 41

In het jaar achttienhonderd en vijf en dertig op Zondag den negenden augustus des namiddags ten vijf ure zijn voor ons, Cornelis Joannes Hoolboom, burgemeester der Gemeente Asperen gecompareerd Johannes van der Pol, bode te Asperen, IJsaak Kamper, Pieter Reijers en Caspar van Wiske, Geregtsdienaars in het Arrondissement Gorinchem, Adrianus Frederik Schenk, Veldwachter te Leerdam en Johan Coenraad Schenk, veldwachter te Asperen - die ons verklaarden:
Dat de gewezen Predikant Scholte, niettegenstaande de ernstige aanmaning die wij hem hiertegen hadden doen ter hand stellen en waarvan een afschrift hiernevens is gevoegd evenwel heeft kunnen goedvinden om heden morgen van circa negen tot circa twaalf uren ten huize van Arie en Cornelis van Bruijnswijk kort in de nabijheid van het kerkgebouw alhier voor een aantal van enige honderden menschen te preeken, waarbij bij afwisseling werd gebeden en gezongen en waarbij door Arie van Bruijnswijk, Jan van Someren Ariezoon, Cornelis van Bruijnswijk alle drie te Asperen en Arie van Ree te Heukelum woonachtig zoo in als buitenshuis gelden zijn ingezameld.

Dat voornoemden gewezen predikant Scholte ook ten zelven huize van Arie en Cornelis van Bruijnswijk heden namiddag tusschen twee en drie uren in het bijzijn van eene menigte menschen gedoopt heeft vier kinderen

8 = Mietje Kouwenberg, geboren Wannée
9 = Laurens van Bergeijk, geb. 1783 te Brandwijk (Z.-H.) en Jobje Koejemans, geb. 1786 te Delft
10 = Mechelina van Bergeijk, geb. 18.5.1870 te Brandwijk (Z.-H.), gehuwd met W. den Dunnen, molenaar, wonende te Bleskensgraaf
11 = Dirkje Martina Sizoo
12 = Weduwe Clasina Sizoo, geboren de Looij en Franske de Looij
13 In totaal 32 personen.

als één van den zelven Cornelis van Bruijnswijk, één van H. Strobbe,[1] één van Pieter Schalk en één van Leendert Kolijn, de drie laatstgenoemden onder Heukelum woonachtig, bij welke gelegenheid werd gebeden, en onder de leiding van IJzaak Overkamp van Leerdam als Voorzanger gezongen alsmede een formulier gelezen en door Arie van Bruijnswijk en Jan van Someren Ariezoon weder geld gecollecteerd of ingezameld, - zijnde het water tot den doop aangebragt door de Vrouw van Arie van Ree te Heukelum.

Verder verklaarden voornoemde Comparanten dat in dezen als getuigen kunnen dienen:
Servaas Hamburg van Vianen,[2]... De Vries van Gorinchem,[3] Izaac Bollee,... Bollee,[4] De Reviele, de Vader, De Reviele, de Zoon,[5]... Bergeijk,[6] alle te Gorinchem,... Middelkoop van Blokland,... Middelkoop van Leer-

1 Vermoedelijk: Ernst Hendrik Strubbe, te Heukelum
2 Indien achter een persoonsnaam geen woonplaats is vermeld, staat er in het oorspronkelijke: Leerdam; A = Asperen, H = Heukelum, S = Schoonrewoerd.
3 = Adrianus de Vries
4 = Jacobus Bollee
5 Bedoeld zijn vader en zoon J.M.J. de Rouville en H.H. de Rouville
6 = Laurens van Bergeijk

broek,... Bergeijk van Arkel, Hendrik Kers, Aart den Hartog, Ruben Walg, Abraham Walg, Johanna Slagboom, Evert de Veer, Pieter den Hartog te Oosterwijk, Arie Kers, Huip Klijn, Johannes Somer, Willem Bogert, Gerrit van Arkel, Huibertje Oosterom, Arie de Jong S, Teunus Heijkop, Jacob Falk, Gijsbert Vermeulen, Leendert van der Linden, Jannigje Kool, Willem van Sluis S, Huibert van Ieperen te Leerbroek,... Kortlever, Klompmaker te Leerbroek, Kornelis van Tiel, Jan Bielen, Huig van Wingaarden, H. Knijff, H. Indeweij, Kornelis Straatman, Jan van Tiel, Huibert Brouwer, Harmen Bokkelman S, Jacob van Tiel, Isaac Overkamp, Pieter van Buren, Johannes Kleijn S, Toon Klijn, Dirk den Hartog te Oosterwijk, Koen Slagboom, Claas Burggraft, Johannes van Wingaarden, Jakobus Vermeulen, G. van Rijn, Kornelis van Veldhoven S, Otto Middelkoop S, Jan Kloek, Kornelis Sluiters, Hermanus van den Berg S, Willem van der Leeden, Jan Krijger, Toontje van Veen, Wede. de Jongen, Mees Klijn, Toontje Sink, Tijmen Dokterom te Leerbroek, Gerrit van den Broek, Willem Middelkoop, Willem Karsen, Gijsbert van Munsteren, Klaas Leman, monsr. Boeve, monsr. van Kluijven,[7] A. Voormolen, Koos Pronk, Jurg Roeland, Arie de Jong, Lambertus Vertuijn S, Jan Eckhard te Gorinchem, Huibert Verdugt, Bastiaan Kortlever, Jacob van Karsen en vrouw, Huibert Sprong, Govert het Lam, Nicolaas de Heus H, Aart Kool, Hendrik Sprong H, Evert van Santen, Teunus Verwoerd, Jan den Burger onder Schoonrewoerd, Hendrik Sprong te Acquoij, Jan de Bruijn te Acquoij, Johannes Hoevens te Arkel, Aart Klijn, Willem van der Leeden, Barend de Jong S, Cornelis van der Leeden, Peter van der Meijden, Henderik de Vries, Bart de Jong, Jan Schalk H, Johannes de Leeuw S, Huibert van Opijnen, Jan Bats, Arie van Kesteren, Andries van Os, Johannes de Keizer S, Arnoldus van Vliet S, de Weduwe de Stigter S, Arie van Rooden te Oosterwijk, Willem Sprong, de huisvrouw van Hendrik van Dilgen, Vrouw de Jong uit den Toelast te Asperen, Frits Muller, Leendert Donkers te Gorinchem, Cornelis van Aaken te Nieuwpoort, Evert Rissema H, Gijsbert van der Koppel S, Jan Zijderveld en Jacob Zijderveld en Antonie Kool S, Aart Verrips, Janus den Hartog te Tricht, Lodewijk Gerdessen te Vianen, Jacobus Eilders A, Fredrik Kool op den Acquoijschen Heuvel, Wed.e Jac. S. Vervloet, Weduwe Eimert Vervloed[8] A, Antje van Eck A, Geertje van Bruijnswijk A, Bart den Hartog en vrouw A, Gerrit Vervloed en vrouw A, Jenneke Huisvrouw van A, van Someren Az., Dientje van Someren, Maaike van Someren en Gerritje van Someren A, Gijsbert Looijen en zijne huisvrouw Cornelia van Someren met drie zijner dochters genaamd Jenneke Looijen, Jaantje Looijen en Eva Looijen, Mevrouw Gerdessen met twee dochters Kabet en Jans, Pieter Vis, Andries van Meeuwen en vrouw A, vrouw van Walg Verdugt, vrouw van Gerrit de Groot, Arie de Groot, Joh.s van Baardewijk, Cornelis van Gangelen en vrouw, Cornelis van Eck A, Huibert Verweij, Gijsbert Klijn A, Judik Gerdessen, huisvrouw van Adriaan Klijn A, Jurrie Kouveld en zijn vrouw,

7 = Abraham Willem van Kluijve Azn, onderwijzer onder meer te Heusden; in 1857 gekomen te Gorinchem.

8 = Maria Vervloed, geboren van Tongerloo

vrouw Molenberg, de Wed.e Aalbregt en haar Dochter, Weduwe Overkamp,[9] vrouw Overkamp,[10] Pieter Kiep te Herwijnen, Arend van der Post, Johannes Bossé, Abram van Ieperen, de huisvrouw van Klaas den Hartog, de vrouw van Jan Wiggelinkhuizen, Abram Middelkoop S, Jan de Kok Graduszoon te Herwijnen, Janus van Dommelen H, Arie Kleijn A, de vrouw van Frederik Bats, Mijntje van Doorn Dienstmeid bij C. van Bruijnswijk A, Hendrikus Kremer, Pieter Moolenaar A, Gerrit Vis en zijne vrouw en dienstmeid A, Geertje Vervloed te Zalt Bommel, De Burgemeester van Nieuwland, Jan de Weerd, Jan Bossé, de vrouw van Jan van Herwaarden A, de vrouw van Jan van Someren en hare dochter Meintje A, Christiaan van Venlo te Acquoij, Hermanus Bijvank, Lw. Peletier A, de vrouw van Jan Nieuwenhuizen te Herwijnen, Arie Kool S, Jan Heikoop, Gijs de Vaal van Acquoij, Maarten den Hartog S, Meintje van Dijk, Johannes Hoevens, C. van Dijk en zijn vrouw, Wouter Wouterse op den Hellouwschen Watermolen en Wouter Zwamborl te Herwijen en Gerrit Zomer en vrouw.

En eindelijk verklaarden zij comparanten dat vorenstaande opgaven de waarheid en niet meer behelzen, waarvan en van al hetwelk wij hebben opgemaakt

9 moeder van G.H. en I. Overkamp

10 = Aafje Overkamp, geb. Kruijt, geboren te Heukelum, 6.9.1804. gehuwd met G.H. Overkamp.

dit procesverbaal hetwelk, na duidelijke voorlezing, geteekend, opgezonden zal worden aan den Heer Officier bij de Regtbank van Eersten aanleg te Gorinchem.

(volgen de handtekeningen)

Een geweldig stuk werk, dit proces-verbaal! Wij tellen 8 Gorcummers onder de genoemden. Verder zien wij, dat verscheidene personen een lange wandeling hebben gemaakt, om de 'hagepreek' bij te wonen; de afstand Tricht, Herwijnen, Hellouw-Asperen heen en terug is altijd nog de moeite waard. Bovendien moeten we aannemen, dat er veel meer vreemdelingen zijn geweest. De verbalisanten zullen die echter niet hebben gekend.

We gaan nu naar Langerak en treffen daar, afgaande op het proces-verbaal, een geheel ander gezelschap aan op die door de weekse dag (donderdag) 13 augustus 1835. Reeds dadelijk trekt het in het verbaal de aandacht dat het aantal toehoorders aldaar 'begroot' wordt op 2000. Uit het feitenrelaas wordt het duidelijk, dat ook hier vele hoorders van verre zijn gekomen; immers de 28e getuige zegt, dat het gerucht 'te Amsterdam, Dordt, Rotterdam en elders algemeen was, dat Scholte te Langerak voornemens was te prediken'.

Stuk no. 39

Relateren wij ondergeteekenden Isaäc Kamper, Peter Reijers en Hendrik Sleijgel, Geregtsdienaars in het District Gorinchem, gestationeerd de beide eerste te Gorinchem en de derde te Nieuwpoort, dat wij heden den dertienden Augustus 1800 vijf en dertig, met de veldwachter van Langerak, Nieuwpoort en Ameide ons hebben bevonden te Langerak, om op te nemen wat daar zoude voorvallen bij eene groote volksvergaderoing.
Dat wij aldaar hebben bijgewoond, dat een aantal lieden, door ons op tweeduizend begroot, in den morgenstond van alle oorden is bijeengekomen op een stuk weiland van Gerrit Demper, bouwman aldaar, in welks midden een boerenwagen was geplaatst, - dat door sommige aankomenden, hunne paarden werden afgespannen, en op de achtergrond in dezelve weide zijn geplaatst, - dat echter onderscheidene rijtuigen zooals wagens en chaissen gedurende de geheele natemelden handeling door hunne gebruikers zijn bezeten gebleven.

Dat tegen den middag de eerstbedoelde boerenwagen is beklommen door den gewezen predikant Scholte, benevens door voornoemden Gerrit Demper en Willem Theerds, kuiper te Nieuwpoort, dat als toen is gehouden eene Godsdienstige rede door voornoemden Scholte, voorafgegaan en afgewisseld door gebeden en kerkgezangen, bij welk laatste door den voornoemden Theerds, de betrekking van voorzanger werdt uitgeoefend, en welke gezangen ook werden aangeheven door de verzamelde menigte, waarvan zeer vele van een kerk- of gezangboek waren voorzien.
Dat vervolgens bij het eindigen der Godsdienstplegtigheid, twee personen genaamd Huibert Alblas, bouwman te Tienhoven en Huibert van Zessen, bouwman te Langerak, ieder voorzien van een kerkzakje aan eene steel, zich hebben geplaatst op eenen dam, welke de eenige uitgang van het bewuste land was, alwaar zij van al de aanwezigen geld in dezelve kerkzakjes hebben ingezameld.
Dat door ons onder de verzamelde menigte zijn herkend de volgende Coenraad de Jong T,[1] Lodewijk Gerdessen te Vianen, Willem Rosendaal L, Maarten Oosterhout L, Jan Bouwmeester L, Nicolaas Zwijnenburg L,... Pijl L, Hendrik Middelkoop T, Hendrik de Jong T, Adriaan de Jong T, Aart Bons L, Floris Oosterhout L, Cornelis van Eijment L, Johannes Blom L, Cornelis Damsteeg L, Jan Maasland L, Dirk Boer L, Arie de Graaf L, Johannes Montaban N, Cornelis van Aken N, Cornelis de Bruin N, Cornelis Huiszer N, Koop Nieuwland N, Willem van Asch te Noordeloos, Cornelia van Hemert L, Jacob van Sliet L, Lena Brut L, Jan Verheuvel L, Bart van Zessen en zijne huisvrouw L, Adriana van Hemert L, Cornelis de Graaf L, Helena Bons L, Petronella Middelkoop te Ameide, Frederik Zweeren te Ameide, Hendrik de Groot en zijne huisvrouw L, Naan de Groot L, Maarten de Groot en zijne huisvrouw L, Kors Homburg te Vianen,... van de Water te Vianen, de gewezen Dominé van Spijk te Vianen, Jacobus de Graaf te Vianen, Philippus Homburg te Vianen,... Voormolen N, Jan Fijten te Schoonhoven, Cornelis van Heusden te Ameide, Hendrik Binschoten te Ameide, Johannes Koek te Noordeloos, Cornelis Koek en zijne huisvrouw te Noordeloos, Cornelis..., kleermaker te Noordeloos,... schoenmaker te Noordeloos, Aart Verrips te Leerbroek, Barend..., kleermaker te Leerbroek, Willem Littel te Schoonhoven, Nicolaas Ooms en zijne huisvrouw N, Reville, de oude,[2]... Reville de jonge[3] te Gorinchem, Bergeijk,[4] Lakekooper te Gorinchem, vrouw Haseslman[5] te Gorinchem, de Schoolonderwijzer te Langerak[6] en zijne huisvrouw, Bijl te Meerkerk,... ten Hagen[7] te Gorinchem, Sander van Tienhoven en zijne vrouw te Achthoven.

1 T = te Tienhoven, L = te Langerak, N = te Nieuwpoort
2 = J.M.J. de Rouville
3 = H.H. de Rouville
4 = Laurens van Bergeijk, manufacturier
5 = Mevrouw Elisabeth Hasselman-van den Boogaard
6 = Antonie Burger Valk (36)
7 = A.J.C. ten Hagen

En eindelijk dat volgens goede onderrigtingen, daags tevoren door den voornoemden Scholte, ten huize van gemelden Demper, waren bevestigd als ouderlingen, dezelve Demper, en Coenraad de Jong, bouwman te Tienhoven, en als Diakenen voornoemden Alblas en van Zessen, mitsgaders dat alstoen een kind is gedoopt van Cornelis Stolk(er) te Achthoven. En hebben wij hiervan opgemaakt het tegenwoordige proces-verbaal, hetwelk wij op den eed, bij de aanvaarding onzer bedieningen afgelegd, verklaren de volkomene waarheid te behelzen.

(volgen de handtekeningen)

Stuk. no. 34

Dagvaardingen (betreft uitsluitend Gorinchem).

Er worden nu zegge en schrijve 25 Afgescheidenen en sympathisanten uit Gorinchem als getuige gedagvaard, op 8 augustus 1835 te verschijnen voor de rechter ter instructie.

'Naatje Lintenaar' (J.F.C. Lindner) verschijnt niet, evenmin één 'zoon van Herwaarden'; Arnoldus Kouwenberg is volgens verklaring van G. Sebel, arts te Gorinchem 'uit hoofden eener verzwering aan de rechter knie, buyten staat, de straat te bewandelen'.

Stuk no. 33

Verhoor van getuigen door de rechter ter instructie op 8.8.1835 - betreft uitsluitend bijeenkomst op 13.7.1835 ten huize van Pieter Welle te Gorinchem.

Getuigenis wordt afgelegd door Elisabeth Hasselman-van den Boogaard (48), huisvrouw van de beklaagde Aarnaut Hasselman, koopman en zeepzieder; Wilhelmina Laurina Hasselman (20); Jobje Koejemans (48), huisvrouw van Laurens van Bergeijk; Jan Eckhart (43), turfdrager; Lucas van der Linden (32), korendrager; Jan Sterkenburg (35), turfdrager; Roel Heimans (43), turfdrager en verwer; Nicolaas Vermeulen (21), schoenmaker; Adrianus (J.) Cornelis ten Hagen (25), kaarsenmaker; Hendrik Horst (23), timmerman; Dirk Veen (18), boekdrukkersknecht; Johannes Martinus Jacobus de Rouville (25), koopman; Hermanus Hendrikus de Rouville (24), tabakskerver; Laurens van Bergeijk (52), koopman; Gerrit van Herwaarden (18), tabakskerver; Dirk Goes (53), kleermaker; Mietje Wannée (32), huisvrouw van Arnoldus Kouwenberg; Gerrit Kreyvelt (31), kuiper; Dirkje Martiena Sizoo (20), naaister; Clasina de Looij (48), weduwe van Alexander Marinus Sizoo, brugwachtster; Fransje de Looij (44), naaister; Aart van Breda (17), verwer.

Vanzelfsprekend geeft niet elk van deze 22 getuigen een uitvoerig relaas van de gebeurtenissen in de avond van de 13e juli ten huize van Pieter Welle. Het merendeel volstaat met te verklaren in te stemmen met een vorige getuige.

Aan Elisabeth van den Boogaard en Jobje Koejemans valt de eer te beurt het spit af te bijten en zij doen dit onzes inziens voortreffelijk. Aan hun relaas voor de rechter ter instructie en later ook tijdens de zitting van de rechtbank danken wij zeer belangrijke bijzonderheden aangaande het ontstaan van de Afscheiding te Gorinchem. Het blijkt namelijk zonneklaar, dat de Afscheiding te Gorinchem haar bakermat heeft gevonden in een gezelschap of conventikel, dat 's zondagsavonds afwisselend op vier adressen bijeenkwam, en wel ten huize van L. van Bergeijk (Gasthuisstraat), A. Hasselman (Eind), J.M.J. de Rouville (Westwagenstraat) en Pieter Welle (Gasthuisstraat).

Niet alle getuigen behoren echter tot dit conventikel.

Roel Heimans bijvoorbeeld verklaart nadrukkelijk, dat hij niets afweet van wekelijkse bijeenkomsten; zo ook Dirk Goes.

Bijzonder benieuwd is de rechtbank naar een bus, die zou zijn rondgegaan; het is duidelijk, dat zij zoekt naar eventuele ‘hoofden, bestuurders of bewindvoerders’ van het gezelschap of genootschap, in de zin van artikel 291 van de Code Pénal.

Luisteren wij thans naar de verklaringen van de vrouw van Aarnaut Hasselman, Elisabeth van den Boogaard. Deze getuige verklaart, dat zij gewoonlijk des zondagsavonds een bijeenkomst houdt, tijdens welke gebeden, gezongen en over godsdienstige onderwerpen gesproken wordt, en dat deze bijeenkomsten nu eens gehouden worden ten huize van de één, dan weer van de ander, maar dat er van die bijeenkomsten geen hoofden of voorzitters zijn. Er worden daar gewoonlijk godsdienstige gesprekken gehouden; deze worden wel eens afgewisseld door het voorlezen van een preek of enig ander godsdienstig stuk, hetgeen nu eens door deze dan weer door gene geschiedt, dat alsdan ook een gebed wordt gedaan door diegene, die daartoe lust gevoelt, en dat ook psalmen worden gezongen, welke door één der aanwezigen worden opgegeven.

Dat tot die bijeenkomsten gewoonlijk behoren: Laurens van Bergeijk en zijn vrouw Jobje Koejemans, J.M.J. de Rouville, H.H. de Rouville; Pieter Welle, Jan Eckhart, Ravenswaaij, Lucas van der Linden, Naatje Lintenaar, twee zoons van Herwaarden, Jan Sterkenburg, Klaas Vermeulen, A.J.C. ten Hagen, Hendrik Horst, Dirk Veen, Arnoldus Kouwenberg en zijn vrouw Mietje Wannée, Ditje (Dirkje) Sizoo, Fransje van Looij en een zoon van Aart van Breda.

Wij merken op, dat wij later deze 24 personen (inclusief man, vrouw en dochter Hasselman) niet allen aantreffen onder de leden van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem, hetgeen voor een deel een gevolg kan zijn van vertrek uit Gorinchem. Zeker hadden, zoals wij uit hoofdstuk 1 kunnen zien, op 13 juli 1835 niet al deze personen zich losgemaakt van de Hervormde kerk.

Elis. van den Boogaard verklaart verder, dat niet alle door haar genoemde personen even ‘gezet’ de bijeenkomsten bijwonen. Onder hen zijn er velen, die slechts nu en dan tegenwoordig zijn; anderzijds komen er op die bijeenkomsten wel eens personen, welke eigenlijk niet tot het gezelschap behoren. De bijeenkomsten worden gewoonlijk gehouden ten huize van haar (getuige), van Van Bergeijk, van Welle of van De Rouville en dat de plaats der te houden bijeenkomst gewoonlijk bepaald wordt, naarmate het de één of ander het best gelegen komt, en dat dit dan door de leden der bijeenkomst aan elkander wordt gezegd. Ds. H.P. Scholte en zijn huisvrouw zijn op zaterdag 11 juli 1835 bij haar komen logeren aangezien dominee des zondags in Vuren zou preken. Ds. Scholte nu had in die dagen juist ontvangen een exemplaar van een gedrukt adres, dat door enige Afgescheiden gemeenten in Overijssel en Drente aan de Koning is gezonden, benevens een brief inhoudende het verzoek, met de gelovigen ‘alhier’ te danken voor de vrijspraak van de predikanten H. de Cock en H.P. Scholte en te bidden, dat God het hart van de Koning mocht neigen ten gunste van het voorzeide adres.

Pieter Welle is ds. Scholte gaan bezoeken ten huize van familie Hasselman en heeft Scholte en haar (getuige) huisgenoten uitgenodigd in de avond van maandag 13 juli 1835 te zijnen huize te komen voor een ‘biduur’. Doordat er enige bekendheid aan dit voornemen is gegeven, waren er op bedoelde avond meer dan 20 personen bijeen bij Pieter Welle.

Ds. Scholte heeft psalmen opgegeven, het adres aan de Koning is door hem voorgelezen, na de inhoud daarvan vooraf te hebben ontvouwd; de Heer Scholte heeft gebeden. Ook is er nog een psalmvers opgegeven door Mechelina den Dunnen, geboren van Bergeijk, gezegd Machteltje, zuster van Laurens van Bergeijk, wonende te Bleskensgraaf.

Ook was er voorhanden een ‘armbus’; niemand heeft hiermee gecollecteerd, maar de bus is van hand tot hand gegaan. Dit gebeurt gewoonlijk op de door haar omschreven bijeenkomsten. De zo ontvangen gelden moeten dienen tot onderstand van behoeftigen, tot voor kort van de Afgescheiden gemeente van Genderen, doch thans voor die te Gorinchem. Over bedoelde gelden bestaat nog geen administratie; ze worden gewoonlijk bewaard door Naatje Lintenaar. Van hun bijeenkomst of vereniging bestaan geen hoofden; ds. Scholte wordt als herder en leraar erkend, door die leden van het gezelschap, die zich ‘van andere gemeenten hebben afgescheiden’.

Wij voegen hieraan maar aanstonds toe, hetgeen de getuigen uit Gorinchem aangaande de bijeenkomst ten huize van Pieter Welle verklaarden bij het verhoor door de rechtbank op zaterdag 12 september 1835; de zitting duurt van 10 uur tot 14.30 uur en wordt dan geschorst om op 19 september te worden voortgezet.

Stuk no. 25

(voor zover betrekking op Gorinchem).

Het aantal getuigen is tot 7 teruggebracht: Abraham de Jong (56) agent van politie, heeft niet iets anders te vertellen dan in zijn reeds genoemd proces-verbaal staat vermeld.

Verder treden weer als getuige op: Elisabeth Hasselman-van den Boogaard, haar dochter W.L. Hasselman, Jobje van Bergeijk-Koejemans, Roelof Heymans, Arnoldus Kouwenberg en Dirkje Martina Sizoo.

De beklaagden in het proces - Scholte uitgezonderd - worden bijgestaan door de bekende mr. Anne Maurits Cornelius van Hall (1808-1838). In deze zitting van de rechtbank is hij tegenwoordig. Scholte verdedigde zich, zoals gewoonlijk, zelf.

Uiteraard komen er tijdens deze zitting weinig nieuwe gezichtspunten aan de orde.

Evenwel nog een enkele bijzonderheid.

Elis. v.d. Boogaard duidt de leden van het conventikel éénmaal aan met: die ‘tot de vrienden behoren’.

‘Aan de getuige, op verzoek van den Advocaat van Hall zijnde gevraagd, of er eene vaste afspraak bestaat tusschen meer dan twintig personen om des zondagsavonds bijeen te komen, ten einde over Godsdienstige

zaken te handelen, is door haar dit antwoord gegeven: er zijn er geen twintig, er bestaat geene vaste afspraak, doch wij komen gewoonlijk bij elkander; die tot de vrienden behoort wordt toegelaten'.

Jobje Koejemans verklaart onder meer: 'dat zij Scholte wel erkent als haren leeraar, maar niet als hoofd der afgescheiden gemeente, dat zulks Christus alleen is; dat Scholte op die wekelijksche bijeenkomsten niet verschijnt, doch in deze stad komende wel eens een bezoek bij haar aflegt, gelijk zij wederkeerig bij hem doet; dat zij niet weet dat Scholte vroeger die bijeenkomsten als voorganger heeft bijgewoond of bestuurd; dat Scholte den 12den Julij jl. te Vuuren predikende, heeft bekend gemaakt, dat hij uit Groningen brieven had ontvangen om hier gelijk dáár een biden dankuur te houden voor de vrijgesproken predikanten en dat zij vervolgens hebbende vernomen, dat zulks, den volgenden avond, bij Pieter Welle zoude plaats hebben, zich dan ook naar het huis van dezen heeft begeven en daaraan deel genomen'.

Bij herhaling probeert de rechtbank vast te stellen, of er al dan niet gecollecteerd is door Aarnaut Hasselman. De 'armbus' is wel rondgegaan, maar Hasselman heeft niet gecollecteerd; één der getuigen zegt nog, dat Hasselman wel heeft geprobeerd te collecteren, 'maar dat deze niet kunnende rondgaan' (kennelijk vanwege het overvol-zijn van het vertrek) 'de bus heeft overgegeven'. Enfin, de rechtbank acht het feit van het collecteren door Hasselman niet bewezen.

Arnoldus Kouwenberg (33), kuiper, winkelier en voorzanger bij de Hervormde Gemeente, reeds lang hersteld van zijn zwerende knie, kan nu wel getuigen. Wij vermelden hem vanwege zijn functie bij de Hervormde gemeente. Hij verklaart onder meer, dat hij zich tot nog toe niet heeft afgescheiden van het Hervormd kerkgenootschap, 'doch tijd hebbende, eene bijeenkomst van eenige goede vrienden bijwoont,... gewoonlijk des zondags avonds...'.

Alvorens nog enige bijzonderheden te noemen betreffende Asperen en Langerak, willen wij er op letten wat het verhoor van de Gorkumse beklaagden Hasselman, Scholte en Welle oplevert.

Stukken 28, 29, 30 en 31

Aarnaut Hasselman geeft toe aanwezig te zijn geweest in de bedoelde bijeenkomsten. Gevraagd of hij iets weet van wekelijkse bijeenkomsten, ten doel hebbende de behandeling van godsdienstige onderwerpen, zegt hij: 'Ja, doch dat dit veel meer zijn vriendschappelijke godsdienstige gezelschappen, welke nu eens ten zijnen huize, dan weder bij een ander gehouden worden'.

'Zijt gij meermalen in handen (!) der justitie geweest?'

'Zegt neen'.

'Na gedane voorlezing volhardde de beklaagde en heeft met ons en den Commis Griffier geteekend.'

Wij reproduceren hier gaarne deze handtekeningen, waaronder de bijzonder krachtige van Aarnaut Hasselman ongetwijfeld de aandacht trekt.

Ook ds. Scholte kan niet anders doen bij het vernederende verhoor dan bepaalde vragen kort beantwoorden. Aangaande ‘Asperen’ beklaagt hij zich erover, dat in tegenwoordigheid van geregtsdienaars of politiebeambten tijdens de dienst ‘een verschrikkelijk rumoer werd verwekt, door eenige kinderen en bij het rollen eenen wagen’. Ook zegt Scholte, dat hij zich voortdurend blijft beschouwen ‘als Predikant van de gemeente van Doveren en Genderen, welke zich van het tegenwoordig hervormd kerkgenootschap heeft afgescheiden; dat hij tot de opgemelde handelingen door de hooge overheid wel niet is gemagtigd, maar tot dezelve een ieder geregtigd acht, en dat hij, desverlangd aan den Regter zal overleggen het bewijs zijner toelating tot de predikdienst en den brief, waarbij hij door den kerkeraad van evengemelde gemeente tot haren herder en leeraar is beroepen’.

Interessant is ook de verklaring van de beklaagde Naatje Lintenaar. ‘Desgevraagd heeft zij betuigd zich wel met het hart doch nog niet met der daad te hebben afgescheiden van het tegenwoordig hervormd kerkgenootschap, dat zij behoort tot een gezelschap, dat nu hier, dan daar des zondags avonds bijeenkomt om over Godsdienstige onderwerpen te spreken, doch hetwelk uit geen bepaald getal personen bestaat, dat op die vergaderingen een bus aanwezig is om des verkiezende daarin eene gift te werpen voor de behoeftige vromen; dat zij tegenwoordig die bus, den sleutel derzelve en het gecollecteerde onder hare bewaring heeft, zonder daarvan rekening of verantwoording verschuldigd te zijn; dat zij vroeger met de goede vrienden naar Genderen gaande, met hunne voorkennis die ingezamelde gelden heeft medegenomen voor dezelve gemeente, doch dat over de thans voorhanden zijnde penningen nader zal beschikt worden’.

Uit het verhoor van Pieter Welle leren we, dat hij zich heeft afgescheiden van het Hervormd kerkgenootschap, hoewel wij dienaangaande niets vonden in de notulen van de Hervormde kerk (Hoofdstuk 1). Verder vertelt hij, dat ook aanwezig waren op de bedoelde bijeenkomst: de heer van Ommeren uit Nederhemert, mevrouw S.M. Scholte-Brandt, C. van

't Hof(f) en de reeds door agent De Jong gesignaleerde twee nichten van Bergeijk uit Delft.

Naar aanleiding van de vraag wat er op de wekelijkse bijeenkomsten wordt verhandeld, lezen wij het volgende antwoord: (beklaagde Welle) ‘zegt dat daar ieder spreekt over zijn hart en dat daar ook gezongen en gebeden wordt’.

Tot zover de processtukken betreffende de bijeenkomst te Gorinchem op maandag 13 juli 1835.

Het slot kennen wij reeds. Wij lazen in het vorige hoofdstuk dat de rechtbank te Gorinchem Scholte en Pieter Welle veroordeelt tot *f* 100,- boete ieder; voor Aarnaut Hasselman volgt vrijspraak; Naatje Lintenaar, die beboet werd met *f* 80,-, wordt enige maanden later door het hoog gerechtshof te 's-Gravenhage vrijgesproken.

Thans nog een enkel woord over ‘Asperen’ en ‘Langerak’.

‘Asperen’ (9 augustus 1835)

Gerechtsdienaar Isaac Kamper schat dat er tijdens de predicatie van Scholte acht of negen honderd mensen aanwezig waren.

Iets van de vijandschap waarmee in die dagen de Afgescheidenen werden bejegend, komt in een aantal bijzonderheden betreffende de dienst te Asperen duidelijk naar voren.

Zo schaamt Johan Coenraad Schenk (25), veldwachter, wonende te Asperen zich niet, o.i. geheel vrijwillig te verklaren, dat

> alvorens Scholte is opgeklommen, door iemand de tien geboden zijn voorgelezen en door meer dan vier honderd menschen eenen psalm is gezongen, welke door eene vrouw werd opgegeven, die luide riep: ‘het elfde vers!’; dat hij getuige daarop heeft laten volgen: ‘gij spreekt van het elfde vers - spreekt liever van de zesde flesch’.

Dezelfde getuige had in de morgen van de 9e augustus een brief van de burgemeester aan Scholte overhandigd, waarin deze werd gewaarschuwd; Scholte had, na de brief te hebben gelezen, aan Schenk geantwoord: 't is goed. Kort daarna had Scholte hem ontboden en hem gevraagd, welke namen hij van de verzamelde menigte had opgetekend, waarop veldwachter Schenk had geantwoord, ‘dat zulks hem Scholte niet aanging’.

Metje van Doorn (20), dienstbode bij de beklaagden Arie en Cornelis van Bruijnswijk behoort niet tot de ‘afgescheidene gemeente’. Zij treedt op als getuige, hoewel zij de prediking niet heeft beluisterd. Zij was wel aanwezig, en zo heeft zij aangehoord, dat door eenige jongens veel leven is verwekt en met een wagen is gerold, ‘welke jongens, om opstand te maken, door den veldwachter Johan Coenraad Schenk werden aangezet, die tot hen zeide: ‘toe jongens, weert je maar’!

Arie van Bruijnswijk verklaart, dat reeds eerder - op 30 juli 1835 - Arie van Ree (Heukelum) tot ouderling en hijzelf alsmede Jan van Someren

Arieszoon tot diaken zijn bevestigd door ds. Scholte, en wel te Pouderoyen. Deze drie personen waren de eerste ambtsdragers van de verenigde Afgescheiden gemeente van Leerdam, Asperen en Heukelum.

Arie van Ree en Jan van Someren bevestigen dit. Zij voegen er aan toe, dat de bevestiging van de 'broeder van (G.H.) Overkamp, hoezeer tot ouderling benoemd, tot heden niet heeft plaats gevonden'.

'Langerak' (12 en 13 augustus 1835)

Van hetgeen een groot aantal getuigen, die de bijeenkomst te Langerak hebben bijgewoond, verklaren, noteren we het volgende.

Hendrik Middelkoop (35), wonende te Tienhoven, bouwman, verklaart te behoren tot de afgescheidene gemeente van Doveren en Genderen, 'waartoe hij als lid zich bij Scholte te Gorinchem heeft aangegeven, vermits hij getuige zich wil blijven bepalen bij de voorvaderlijke besluiten'.

Verscheidene getuigen verklaren, dat er op 12 augustus des avonds, ten huize van Gerrit Demper door Scholte een kind is gedoopt van Cornelis Stolk.

De verklaring: 'dat hij door het lopende gerucht, van de voors. Godsdienstoefening is onderrigt geworden, gelijk het praatje te Amsterdam, Dordt, Rotterdam en elders algemeen was, dat Scholte te Langerak voornemens was te prediken', komt van Johannes Duhen (70), glazenmaker en huisschilder te Nieuwpoort.

Scholte heeft vóór de collecte 'de armen van Doveren en Genderen aanbevolen', aldus J.Th. van Lacum (37) uit Vianen. Deze getuige zegt ook, dat hij na het eindigen van de godsdienstoefening 'in zeker huis, waarin Scholte en verscheidene personen hun intrek namen, eene boterham met koffij genuttigd en zich daarna van Langerak heeft verwijderd'.

Als Van Lacum heeft gesproken, zijn er alleen door de rechtbank zelve in het proces Scholte c.s. van 7.10.1835, 29 getuigen gehoord. Voor de rechter(s) ter instructie is het totale aantal nog aanmerkelijk groter geweest. Wij lazen van een 'boterham met koffij'. Het lijkt alles zo gemoedelijk, daar in Langerak op die prachtige dag in augustus 1835. Vanuit alle oorden komen de mensen toe; wagens en chaissen - de paarden worden uitgespannen en naar 'de achtergrond geleid'. Maar de vervolging woedt in feite hevig. De paarden van Gerrit den Demper zullen, naar aanleiding van deze bijeenkomst, te Schoonhoven op de markt worden verkocht, Coenraad de Jong en Huibert van Zessen (of Huibert Alblas) komen in Gorinchem in de gevangenis terecht.

De verdediging van Scholte en het pleidooi van mr. A.M.C. van Hall hebben niet mogen baten.

Maar ongetwijfeld heeft de dienst te Langerak tot in verre omtrek zijn invloed gehad; hij heeft een nieuwe impuls gegeven aan de Afscheiding. Gesterkt door Gods Woord en door de vreugde van de ontmoeting met zo vele gelovigen is men huiswaarts gegaan, uren lopend of met paard en rijtuig.

Wij besluiten met het onopgesmukte relaas van de ‘beklaagde’ Willem Theerds, zoals hij het later ongetwijfeld vele malen zal hebben verteld.

Wij verbazen ons niet, dat hij wordt vrijgesproken; min of meer spontaan fungeren als voorzanger is nog iets anders dan ‘hoofd, bestuurder of bewindvoerder’ van een genootschap zijn:

> Ik heb mij in de morgen van de 13e augustus begeven naar een weiland van Gerrrit Demper. In het midden ervan was een wagen geplaatst, voorzien van een Bijbel en ingericht om te kunnen preken. De menigte groeide van ogenblik tot ogenblik aan, komende van alle oorden, zo te voet als in wagens en sjezen. Verblijd en ontroerd over de grote toevloed van mensen, heb ik naar mijn omstanders geroepen: komt, vrienden, laat ons een versje zingen uit de 64e Psalm: 't Rechtvaardig volk zal zich verblijden...
> Vervolgens gaf Coenraad de Jong Psalm 72 vers 3 en 4 op: Zij zullen u eerbiedig vrezen; en: 't Rechtvaardig volk zal welig groeien - Daar twist en wrok verdwijnt, zal alles door de vrede bloeien... Inmiddels was de wagen beklommen door ds. Scholte, Gerrit Demper, Coenraad de Jong en door mij.
> Door ds. Scholte is toen een preek gehouden over de tekst uit de brief van Paulus aan de Romeinen hoofdstuk 4, vers 5: Dengene echter, die niet werkt, maar zijn geloof vestigt op Hem, Die den goddeloze rechtvaardigt, wordt zijn geloof gerekend tot gerechtigheid. Tenslotte heeft ds. Scholte de zegen uitgesproken. Bij het zingen heb ik steeds de betrekking van voorzanger uitgeoefend. De preek werd voorafgegaan en afgewisseld door gebed en gezang, onder meer uit de 32e Psalm:
> Rechtvaardig volk! verhef uw blijde klanken,
> Verheugd in God, naar waarde nooit te danken;
> Zingt vrolijk; roemt Zijn deugden t'allen tijd,
> Gij, die oprecht van hart en wandel zijt!

Hoofdstuk 6
Vonnissen in strafzaken van de rechtbank van eerste aanleg te Gorinchem, 1835 en 1836

Wij willen nu wat nader stilstaan bij de vonnissen van de ‘Regtbank van Eersten Aanleg te Gorinchem’, fungerende onder meer als ‘Regtbank van Correctionnele Politie’. Wij bedoelen dus te schrijven over strafzaken.

Wij doen dit om enerzijds te laten zien, met welk soort gevallen deze rechtbank te doen kreeg - nader: hoe erg het was voor deze rechtbank te worden getrokken, hetgeen ook blijkt als men op de straffen in het algemeen let; anderzijds om zo nog enige vonnissen geveld over Afgescheidenen uit de omgeving van Gorinchem aan de vergetelheid te ontrukken.

In welk gezelschap kwamen dus de Afgescheidenen, bij verhoor, bij veroordeling, eventueel bij gevangenschap?

In dit hoofdstuk beperken wij ons tot de jaren 1835 en 1836.

Aangezien wij merendeels vrij droeve zaken beschrijven, willen wij met het oog op eventueel nog levende nabestaanden, in een aantal gevallen de echternamen afkorten.

Ziehier dan onze chronologisch gehouden bloemlezing.

1835

Jan de J., wonende te Spijk heeft van de Zuider Lingedijk onder Spijk weggenomen een hoeveelheid ‘noodrijs’. Vonnis: een jaar gevangenisstraf. Hendrika B., wonende te Gorinchem, heeft ten herberge van Jan Ceelen te Gorinchem, de persoon van Huibertje Grieten, dienstmeid, moedwillig de muts van het hoofd gescheurd en haar ten bloede toe, geslagen.

Eén maand gevangenisstraf, een geldboete van acht gulden en de kosten van het proces.

Dirk L., oud ruim 16 jaar en Lod. Joh. L., oud ruim 11 jaar (!), wonende te Gorinchem, zonder beroep, hebben arglistig weggenomen twee stukken ijzer uit een schuur bij de Waterpoort der stad Gorinchem, benevens een ijzeren bout en duim, ten huize van Aart Kooij, bouwman te Kedichem.

Vonnis: Dirk L. 3 jaar gevangenisstraf, Lod. Joh. L. 1 jaar.

Lod. Joh. L., 11 jaar, zoals we zagen; ‘overwegende dat de beklaagde... hoezeer beneden de zestien jaren oud, echter in deze met oordeel des onderscheids heeft gehandeld’.

Zou het kind nog verdedigd zijn?

We zien, en we zullen ook verder nog zien, dat diefstal zwaar werd gestraft. Anderzijds kon men - huiselijk gezegd - voor een paar gulden heel wat schelden en lasteren.

Bartje V., te Sliedrecht is beklaagde wegens laster. ‘Overwegende, dat aan de regtbank bewezen is, dat de beklaagde... den persoon van Cornelis V. op zijn erf onder... heeft aangezegd, dat hij de vader was van zeker aldaar aanwezig en in eenen rolwagen gezeten kind en zulks zonder daartoe te zijn uitgetergd’.

Bartje krijgt een geldboete van een gulden en de kosten.

Jan S., smid te Gorinchem heeft (vermoedelijk 's avonds laat of 's nachts) in de Botersteeg te Gorinchem een hevig geraas verwekt en bij herhaling op de deur der woning van Abraham van Schreeven getrapt en geslagen, ‘door welke beweging de rust der geburen aanmerkelijk is gestoord geworden’. Hij wordt veroordeeld tot 3 dagen arrest.

Chronologisch komt dan op 7 oktober 1835 het vonnis no. 23 inzake ds. H.P. Scholte c.s., waarover wij spraken in de vorige hoofdstukken.

Eveneens op 7 oktober 1835: Frans G., 15 jaar, te Gorinchem heeft op de openbare straat te G. aan Antoinette van Eck verweten, dat haar dochter zou hebben gestolen. Het kost hem 50 centen + de kosten.

Maria van B., 53 jaar, te Raamsdonk is reeds meermalen en eens tot een 5-jarige gevangenisstraf veroordeeld. Zij heeft weggenomen te Giessen-Oudekerk een zilveren horloge met zilveren ketting en te Arkel een zilveren knipbeugeltje met ongeveer *f* 1,40. Vonnis: **acht jaar** gevangenisstraf. Pieter Staf, een 50-jarige metselaar uit Gorinchem, ‘heeft te zijnen woonhuize te Gorinchem arglistig weggenomen en te zijne bate verkocht eenen bonten zakdoek, toebehoorende aan Jan van Gelderen, Grenadier, destijds bij hem in kwartier’.

Pieter gaat 14 dagen het gevang in!

1836

19 maart 1836, vonnis no. 25

George Frans Gezelle Meerburg, 29 (jaar), g. (= geboren te) Leiden, w. (= wonende te) Almkerk, Gereformeerd predikant;
Andries Vogel, 61, g. en w. Noordeloos, bouwman;
Klaas Middelkoop, 56, g. Heicop, w. Hoog-Blokland, bouwman;
Cornelis den Hartog, 37, g. en w. Noordeloos, bouwman;
Willem van Asch, 30, g. Beesd, w. Noordeloos, korenmolenaarsknecht;
Maarten Oosterhout, 66, g. Nieuwland, w. Langerak, bouwman;
Gerrit Demper, 42, g. en w. Tienhoven, bouwman;
Huibert Alblas, 39, g. en w. Tienhoven, bouwman;
Huibert van Zessen, 36, g. en w. Langerak, bouwman
‘...beklaagden van overtreding der wetten op het houden van on-

geoorloofde bijeenkomsten en te dier zake gedaagden, de eerstgemelde niet verschijnende, de overige beklaagden compareerende in persoon'.

Op 13 jan. laatstleden is er ten huize van Andries Vogel te Noordeloos en op 15 jan. ten huize van Maarten Oosterhout te Langerak een ongeoorloofde bijeenkomst gehouden.

Ds. Gezelle Meerburg is in beide bijeenkomsten geweest 'de hoofdleider'. Enige andere beklaagden hebben 'de betrekking van ouderling of diaken uitgeoefend'. Vogel en Oosterhout hebben, zoals reeds aangeduid, het gebruik van hun woningen of een gedeelte daarvan afgestaan.

Vonnis: Gezelle Meerburg, Demper, Van Zessen, De Jong en Alblas, hoofdelijk *ƒ* 100,- boete; Vogel *ƒ* 90,-; Middelkoop, Den Hartog, Van Asch *ƒ* 80,-; Oosterhout *ƒ* 50,-.

Bij allen uiteraard vermeerderd met de kosten.

Op deze ene zitting werd dus in totaal tot *ƒ* 880,- boete veroordeeld. Rekenen we niet veel voor de kosten: *ƒ* 120,-, dan komen we tot een totaal van *ƒ* 1000,-. Wij mogen zulk een bedrag voor deze tijd wel schatten op *ƒ* 10.000,-. En dat in een tijd, waarin de meeste mensen in ons land het uiterst arm hadden. Enigen van de nu genoemden, waren ook in 1835 beboet, en het was al tot executies gekomen!

Antonie van K., 49, wonende te Leerdam, schipper, heeft tegen....., in het openbaar te Leerdam, gezegd dat 'zij een hoer en dievegge was'. Hij krijgt 3 gulden boete + de kosten.

7 mei 1836, vonnis no. 46.

Coenraad de Jong, 34, bouwman;
Huibert Alblas, 38, bouwman;
Leendert van der Zouwe, 40, arbeider;
Pleun van der Zouwe, 37, arbeider;
Metje van der Zouwe, 44, arbeidster,

allen geboren en wonende te Tienhoven, bekaagden van overtreding der wetten op het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten.

C. de Jong, H. Alblas ieder *ƒ* 100,- boete; L., P. en M. van der Zouwe ieder *ƒ* 10,- boete.

Het betreft hier bijeenkomsten t.h.v. familie Van der Zouwe te Tienhoven, bepaaldelijk op 17, 20 en 24 april l.l. Er waren meer dan 20 personen. C. de Jong fungeerde als 'hoofdleider', H. Alblas als 'gezagvoerder of bestuurder en wel door het doen van geldinzamelingen, in betrekking van diaken'.

18 mei 1836, vonnis no. 48; 'ongeoorloofde bijeenkomst'.

Willem van der Vlies, 50, arbeider;
Jan van 't Verlaat, 38, arbeider;
Aginus van der Plas, 38, arbeider;
Klaas Leenman, 49, arbeider, g. Moerkappel, w. Giessendam.
De eerste 3 beklaagden: g. en w. Hardinxveld.

W. van der Vlies *ƒ* 80,- boete; A. van der Plas en Klaas Leenman ieder *ƒ* 50,- boete. Vrijspraak voor Jan van 't Verlaat, aangezien niet is gebleken ‘dat hij op de gehoudene vergaderingen eenige daad heeft verrigt of eenige betrekking heeft uitgeoefend’.

11 juni 1836, vonnis no. 56.

Pieter de Mik, 63, g. Vianen, w. Gouda, hovenier en bloemist;
Jan Bouwmeester, 35, g. Ottoland, w. Langerak, arbeider;
Maarten den Hartog, 61, g. Zeyerveld, w. Langerak, kleermaker;
Gerrit Demper, 42, g. en w. Langerak, bouwman.

Er zijn bijeenkomsten gehouden te Langerak ten huize van Gerrit Demper. Pieter de Mik is geweest de hoofdleider; heeft godsdienstige redevoeringen gehouden etc.

P. de Mik krijgt *ƒ* 50,- boete, Gerrit Demper *ƒ* 100,-. De beide andere beklaagden worden vrijgesproken.

Jan Woens, 14, verver; Dirk Blom, 23, schippersknecht en Arie Kraaij, eveneens schippersknecht zijn ‘beklaagden wegens aanranding der zeden’.

Beklaagden ‘hebben in den schemeravond van den 16-en der loopende maand binnen deze stad gezwommen, te weten beklaagde Woens in de Kalkhaven, geheel ontbloot en de overige beklaagden in de groote haven, slechts ten deele van hun kleederen ontdaan; echter geenszins is gebleken dat hierdoor eenige ergernis is te weeg gebragt, veel min dat deze daden kunnen worden geacht te zijn van zoodanig aanstootelijken aard, dat daardoor eenige openbare schennis der eerbaarheid of beleediging tegen dezelve zoude zijn bedreven’.

Er volgt een vrijspraak.

Fanneke van den Berg, weduwe, heeft weggenomen uit een kopje op een ladetafel staande twee gouden oorringen ten huize van Johannes Rovers te Gorinchem.

Vonnis: ‘twee jaren correctioneel confinement’, hetgeen betekent 2 jaar gevangenisstraf.

13 juli 1836, vonnis no. 73.

Hendrik Petrus (!) Scholte, 30, g. Amsterdam, w. Utrecht, ‘zich opgevende te zijn predikant’;

Phillipus Hermanus Reijmerink, 40, g. 's-Graveland, w. te Oud-Loosdrecht, kleermaker;

Gerrit Lekkerkerk de Hoop, 37, g. en w. te Willige Langerak, bouwman; Gerrit Demper, 43, g. en w. Langerak, bouwman;

Coenraad de Jong, 34 en Huibert Alblas, 40, beiden ons reeds bekend, g. en w. te Tienhoven, van beroep bouwlieden.

In deze zaak worden Scholte, Demper, De Jong en Alblas tot *ƒ* 100,- veroordeeld; Reijmerink tot *ƒ* 80,- en Lekkerkerk de Hoop tot *ƒ* 50,-.

Speciaal aan deze zaak heeft ds. H.P. Scholte zijn ‘Kort Verslag eener Regtsvervolging voor de Regtbank te Gorinchem wegens Godsdienstoefeningen, onder het ressort der Utrechtsche Regtbank gehouden’ (Höveker, A'dam, 1836), gewijd. Voor mij ligt het exemplaar, door ds. Scholte aan ds. H. de Cock geschonken: ‘Ds. H. de Cock, V.D.M., uit broederlijke liefde. H.P. Scholte, V.D.M.’

Wat was het geval?

Scholte had gepreekt te Oud-Loosdrecht ten huize van P.H. Reijmerink op 22 mei 1836 en ten huize van G. Lekkerkerk de Hoop te Willige Langerak op 29 mei en 5 juli d.a.v. Vanuit Langerak en Tienhoven ging men in die tijd naar Willige Langerak ‘ter kerke’, aangezien deze plaats viel onder het rechtsgebied van Utrecht. Op deze wijze ontkwam men aan de vervolging door mr. P.L. Begram te Gorinchem.

Toch kwam de zaak ‘Willige Langerak’ tegelijk met de zaak ‘Loosdrecht’ voor de Gorinchemse rechtbank. Opgemerkt dient te worden, dat de rechtbank te Amsterdam reeds enige malen Afgescheidenen, aangeklaagd wegens ongeoorloofde bijeenkomsten, had vrijgesproken.

Scholte valt ter zitting de bevoegdheid van de rechtbank aan. Maar de officier zegt, dat Scholte tijdens ‘zijne dagvaardiging in deze was gedomicilieerd binnen Gorinchem’. Reijmerink en De Hoop behoren weliswaar onder het ressort van de rechtbank te Utrecht, maar de daden der beklaagden zijn verbonden aan die van beklaagde Scholte.

Mr. Begram sprak ook - aldus Scholte - ‘over onze vermetelheid, om zelven ter verdediging van onze zaak op te treden, daar wij te dom waren, om in deze iets goeds te kunnen voortbrengen.... dat een kleedermaker (deze was Reijmerink van Loosdrecht) zulke fijne onderscheidingen wist te maken, doch dat die allen niets beteekenden....’ (Scholte, pag. 5).

Terzijde merken wij nog op, dat mr. van Appeltere er in zijn requisitoir op 2 december 1835 (zie boven) ook mocht zijn, wat krasse termen tegen de Afgescheidenen betreft. Hoor maar, hij eindigt als volgt: ‘...dat het hier niet geldt een gewoon Correctioneel proces, maar dat Gij (bedoeld worden de rechters van het hoog gerechtshof) hier geroepen zijt om de regten van den Vorst met waardigheid te erkennen en te handhaven, en tevens het Vaderland vrij te waren van eene algemene irruptie (= overval) van allerei Zede- en Godsdienstbedervende sekten, die, zich op dezelfde beginselen als de tegenwoordige Appellanten beroepende, en op dezelfde gronden als zij, zich tegen de werking der Wet en van het openbaar Gezag verzettende, aldra (hetgeen God verhoede!) ons Vaderland zouden kunnen veranderen in eenen poel van verwarring en ongeregtigheid’ (pag. 67).

Wij zien, dat er in 1836 vele vonnissen zijn geweest van de rechtbank te Gorinchem inzake verboden samenkomsten van Afgescheidenen.

Elisabeth S., 40 jaar, gehuwd, heeft ergens een zilveren lepeltje weggenomen. Eén maand gevangenisstraf.

Lena W., 43 jaar, weduwe, werkster - zal vermoedelijk onder armelijke omstandigheden hebben geleefd. Zij heeft ten huize van Jan Egeter te Schoonhoven weggenomen een servet. Zegge en schrijven één servet. Zij gaat een maand de gevangenis in!

Thomas Sinoo, 17, opperman, heeft in de Gasthuisstraat te Gorinchem 'zoogenaamde slangen of vuurwerken afgestoken, zonder daartoe vooraf de toestemming van het Stedelijk Bestuur te hebben verkregen'. Volgens Gemeentelijke Verordening van 15 maart 1822 was het verboden vuurwerken af te steken binnen de stad 'zonder toestemming van den President Burgemeester'. Vonnis: één dag gevangenisstraf.

31 augustus 1836, vonnis no. 96.

Gerrit Hendrik Overkamp,[1] Jan van Someren, Arie van Bruijnswijk - we hebben de beide laatsten al eerder ontmoet - hebben te Leerdam een bijeenkomst gehouden op 3 juli l.l.

Overkamp wordt beboet met *ƒ* 60,-, Van Someren en Van Bruijnswijk met *ƒ* 100,-. Hierbij wordt overwogen dat Van Someren en Van Bruijnswijk op 7 oktober 1835 reeds waren veroordeeld wegens soortgelijke overtreding.

5 oktober 1836, vonnis no. 122.

G. Lekkerkerk de Hoop, Gerrit Demper, Huibert Alblas en Coenraad de Jong. Ook deze beklaagden ontmoetten wij reeds eerder. Wat is ook Gerrit Demper vele malen en zwaar beboet!

Bijeenkomst te Willige Langerak. De eerste drie: *ƒ* 100,- boete, Coenraad zakkenrolling.

22 oktober 1836, vonnis no. 142.

G.H. Overkamp, Arie van Bruijnswijk en Cornelis van Bruijnswijk.

Bijeenkomsten van Afgescheidenen te Asperen op 31 juli, 7 en 14 Augustus 1836.

Overkamp krijgt *ƒ* 70,- boete, de Van Bruijnswijken ieder *ƒ* 100,-.

Tenslotte voor dit hoofdstuk een nasleep van de jaarlijkse St. Maartensmarkt.

Op 7 december 1836 wordt veroordeeld Johannes Cornelis M., 50 jaar oud, wonende te Hoorn, barbier en schoenmaker. Beklaagde wegens zakkenrolling.

Beklaagde is reeds meermalen tot gevangenisstraf van meer dan een jaar veroordeeld. Zo te Utrecht in 1824 wegens 'soortgelijk wanbedrijf' tot

1 Zie voor hem Hoofdstuk 7, vonnis van 13 juni 1838. G.H. Overkamp was een broer van I. Overkamp.

5 jaar gevangenisstraf. Hij heeft ‘alsnu weder op den middag van den 14 november J.l. in de Haarstraat te Gorinchem, bij gelegenheid der Sint Maartensche paardenmarkt, arglistig en behendig een zakje, bevattende ongeveer twee en twintig guldens in gereed geld weggenomen uit den broekzak van Klaas Buijserd, bouwman, wonende onder Leerdam’.

Wij zullen wel nimmer horen, of deze barbier en schoenmaker later nog weer is veroordeeld wegens zakkenrolling. Het gordijn valt voor goed over zijn leven - de beklagenswaardige man gaat voor **tien jaar** de gevangenis in.

Hoofdstuk 7
Vonnissen 1837 tot 1 oktober 1838 Kerkdienst ten huize van Jacob den Dekker in de Zusterstraat, Gorinchem

'De Regtbank van Eersten Aanleg, zitting houdende als Regtbank van Correctionele Politie' is gedurende 1837 en een deel van 1838 bijna steeds als volgt samengesteld: mr. Rijk Petrus de Ruuk, president; mrs. Van der Colff, Der Moeijen Leemans en De Bordes, rechters; mr. P.L. Begram, officier, mr. J. Dijckmeester, substituut en A.J. ten Hagen Jz., griffier.

Het jaar 1837 gaat voorbij zonder vonnissen, gericht tegen de Afgescheidenen. In Gorinchem - zo schreef Scholte, naar wij zagen - bepaalt men zich voor de gewone bijeenkomsten tot hoogstens 20 personen. Ook op andere plaatsen zal men voorzichtig zijn geworden. Wij horen na 1836 niet meer van 'hagepreken', waar honderden aanwezig zijn.

Uit het jaar 1837 willen wij nog een tweetal vonnissen vermelden, die bijzonder onze aandacht trokken. Eén betreffende een nogal luidruchtige nieuwjaarsviering, één betreffende diefstal.

Op 14 januari 1837 wordt een vonnis uitgesproken tegen Pieter Cornelis C., 18 jaar en Martinus Adriaan B., 24 jaar, beiden geboren en wonende te Gorinchem. Goede kennissen van elkaar; beiden waren namelijk notarisklerk.

Zij zijn beklaagden 'wegens het verbreken van sluitingen'.

Beklaagden hebben gezamenlijk 'in de nacht van den 31n December 1836 op de 1n Januarij Jl. bij de Heeren Schultze, van Tilborgh, van der Colff, Blom, Begram, Mevrouw de weduwe de Jongh en bij nog andere ingezetenen dezer stad baldadiglijk een aantal glasruiten ingeslagen en verbrijzeld'.

Het is me nogal wat; bij onder anderen twee leden van de rechterlijke macht ruiten ingeslagen. De beklaagden laten zich wijselijk verdedigen door de procureur Gerard Blom.

Beklaagden hebben gehandeld 'vergezeld van verzachtende omstandigheden'. Welke deze zijn, worden we uit het vonnis niet gewaar.

Het vonnis luidt: voor elk der beklaagden 8 dagen gevangenisstraf, *ƒ* 25,- boete + de kosten.

5 juli 1837

Maagje van O, 12 jaar (!) en Jannigje van O., 13 jaar (!) beiden ge-

boren en wonende te Ameide, beklaagden, de eerste ‘wegens diefstal en de laatstgenoemde wegens medeplichtigheid aan hetzelfde wanbedrijf’. Maagje heeft ‘op den 16 Junij Jl. op de jaarmarkt te Meerkerk vanaf eene uitstal van Willemijntje Notekamp, inlandsch kraamster, wonende te Utrecht, arglistig weggenomen een houten doosje, waarin ongeveer zeventig centen, haar niet toebehoorende en de medebeklaagde Jannigje van O., (heeft) des bewust, hetzelve doosje en gereedgeld onder haren voorschoot verborgen en van het gestolenen vijf en twintig centen genoten’. De beklaagden, hoewel beide beneden de 16 jaar, hebben met oordeel des onderscheids gehandeld. Jannigje is reeds op 23 april 1836 wegens diefstal tot een gevangenisstraf van een jaar veroordeeld. Zij was dus op het ogenblik van haar daad te Meerkerk, eerst sedert korte tijd weer op vrije voeten.

Vonnis: Maagje van O. EEN JAAR GEVANGENISSTRAF.

Jannigje van O. moet nu maar eens goed worden aangepakt. Vonnis: TWEE JAAR GEVANGENISSTRAF.

Heeft ze deze 2 jaar overleefd?

Ziezo; het wordt nu weer veilig in Gorinchem en in de Alblasserwaard. De klerken, die bij minstens acht burgers van Gorinchem de ruiten insloegen acht dagen achter slot en grendel; Maagje en Jannigje voor 1 en 2 jaar naar het gevang.

Gedurende het jaar 1838 zijn er door de rechtbank te Gorinchem 4 vonnissen geveld inzake ‘ongeoorloofde samenkomsten’.

Bij het laatste van de vier, betrekking hebbende op de Afgescheidene gemeente te Gorinchem, zullen wij wat langer stilstaan.

Aangezien de kerkeraadsnotulen eerst beginnen met 4 juni 1839, zijn we dankbaar voor alle kennis aangaande bedoelde gemeente. En inderdaad komen wij uit het proces van 1838 heel wat te weten.

Vonnis van 16 mei 1838

Krijn de Haas, 58, g. en w. (= geboren en wonende te) Neder-Hardinxveld, van beroep griendbaas;

Dirk Verhey, 50, g. Werkendam, w. Neder-Hardinxveld

‘beklaagden van overtreding der wetten op het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten’.

Er is op 15.4.1838 een bijeenkomst gehouden ten huize van Krijn de Haas, van veel meer dan 20 personen.

De Haas krijgt een boete van *ƒ* 50,-, Verhey een boete van *ƒ* 30,-, alsmede de kosten.

13 juni 1838

Gerrit Hendrik Overkamp, 38, g. 's-Gravenhage, wonende te Leerdam, verwer en glazenmaker, wordt aangeklaagd wegens het houden van een onge-

oorloofde bijeenkomst, op zondag 13 mei j.l. te zijnen huize (te Leerdam). Er waren meer dan 20 personen; beklaagde was ‘hoofdleider’.

Boete *ƒ* 80,- + de kosten.

12.9.38. Ook dit is nog een merkwaardig vonnis.

Zes jongens, in leeftijden van 12 tot 15 jaar, van wie er vier reeds een beroep hebben - ‘bakkersknegt’ etc. - hebben op 12 augustus laatstleden vanuit de boomgaard van..., gelegen onder Nieuwpoort, ‘eenige afgevallen peeren weggehaald en zich toegeëigend’. Zij staan nu terecht, schuldig aan ‘oogstdieverij’.

De eis van de officier van justitie is: 14 dagen.

Het vonnis luidt: één dag gevangenisstraf en veroordeling in de kosten.

29.9.1838.

Hendrik Peter Scholte, 30, g. Amsterdam, w. Utrecht, van beroep ‘reeder’;... N.B. Deze bijzonderheid: van beroep ‘reeder’ verdient even onze aandacht. Wellicht wilde de rechtbank ook deze maal niet (zie vonnis 13 juli 1836) door de griffier laten schrijven ‘predikant’. Het is niet onmogelijk, dat Scholte de vermelding ‘zonder beroep’ al te gortig vond en dat hij zelf ‘reeder’ heeft voorgesteld. In die tijd was hij ook werkelijk ‘reeder’, aangezien hij samen met o.a. Maurits van Hall ten behoeve van Scheveningse vissers een pink exploiteerde.

Bart Pellikaan, 37, g. en w. Nieuwland, bouwman;

Klaas Middelkoop, 58, g. Heicoop, w. te Hoog-Blokland, bouwman;

beklaagden wegens het houden van een ongeoorloofde bijeenkomst op 23 mei j.l. ten huize van Klaas Middelkoop te Hoog-Blokland.

Pellikaan is daarbij opgetreden als diaken.

Scholte krijgt *ƒ* 100,- boete, Pellikaan *ƒ* 50,-, Middelkoop *ƒ* 30,- + de kosten.

Op dezelfde dag, namelijk op 29 september 1838, wordt het vonnis uitgesproken tegen Jacob den Dekker, wonende te Gorinchem.

Wij zullen hieronder kennisnemen van de processtukken.

No. 1

> Op heden den tweeden September achttienhonderd acht en dertig, compareerde voor ons Wouter van Eden, Commissaris van politie der stad Gorinchem, Abraham de Jong, Agent van politie te dier stede. Dewelke aan ons te kennen gaf, dat hij heden morgen, omnen, waaronder eenige kinderen, terwijl hij in het bijzonder onder had bevonden in den Zustersteeg te dezer stede, alwaar hij had bemerkt dat in het huis, bewoond door Jacob Dekker in Wijk C, no. 314, godsdienstige bijeenkomsten werden gehouden,

hetgeen hij konde afleiden, uit hoofde hij onderscheidene malen in hetzelve huis psalmen hoorde zingen. Dat hij ook ruim half twaalf uur, deze vergadering heeft zien scheiden, bestaande uit twee en veertig perso-

nen, waaronder eenige kinderen, terwijl hij in het bijzonder onder deze personen herkend heeft, Martinus de Rouville met deszelfs zoon Hermanus, Van Halteren, Jan Valke, Roelof Heijmans, Leendert Bergeijk, Jan de Man benevens zijn huisvrouw, de Bruin Loodgieter en de Vries, meesterknecht in de mouterij van de Heeren Van Breda. En hebben wij hiervan opgemaakt dit procesverbaal, en met den comparant na gedane voorlezing onderteekend.

w.g. Van Eden
Abr. de Jong

Uit dit stuk leren wij reeds verscheidene dingen betreffende de Afgescheiden gemeente te Gorinchem.

In de eerste plaats, dat er godsdienstoefeningen werden gehouden ten huize van Jacob den Dekker. Gelukkig bestaat het betreffende pand thans nog en kunnen wij een foto ervan afdrukken. Het is thans niet Zustersteeg, maar Zusterstraat no. 21, bewoond door de Heer G. Struik. Het achterhuis, waarin vergaderd werd, en de schuur zijn afgebroken. In een notariële akte van 3 en 10 maart 1856 wordt het perceel als volgt omschreven: ‘een woonbouwhuis met achterhuis, afzonderlijke schuur, gang met poort en erf, staande en gelegen aan de zuidzijde der zusterstraat...’

Ook uit andere bronnen, o.m. de kerkeraadsnotulen, weten wij, dat door de Afgescheidenen jarenlang - en na 1 april 1841 met goedkeuring van de zijde van de overheid - is vergaderd ten huize van Jacob den Dekker. Bij Den Dekker is wel met tegen de honderd personen vergaderd. Vergissen wij ons niet, dan was er vanaf het erf van Den Dekker nog wel een paadje, dat leidde naar Revetsteeg of Molenstraat en naar de Boerenstraat...

Het woonhuis van Jacob den Dekker, thans Zusterstraat 21, Gorinchem
Foto G.J. Waltheer, Gorinchem

De verkoop - veel later - van een strook grond, lopende achter het be-

lendende perceel, bevestigt dit vermoeden. Al deze uitpaden hadden uiteraard hun voordeel, in een tijd, dat de bijeenkomsten der Afgescheidenen ijverig werden bespied. In den regel vergaderde men, zoals Scholte schreef, in een aantal groepen, geen van alle boven de twintig. Maar nu op zondag 2 september 1838 meent agent A. de Jong toch beet te hebben. Hij telt bij het uitgaan van de 'vergadering' 32 personen. Maar daaronder zijn enige kinderen. Deze tellen niet mee, want naar de letterlijke tekst van artikel 291 van de Code Pénal, kan men die niet het daarbedoelde 'oogmerk' toeschrijven. We zullen uit de verdere processtukken zien, dat het nog een hele toer wordt tot het getal van 20 volwassenen te komen. De leden van de familie Dekker, voor zover woonachtig in het huis, waarin werd vergaderd, telden ook al niet mee!

Terloops merken we op, dat wij enige personen, zo juist vermeld, reeds eerder in dit boek hebben ontmoet. Aangezien er in volgende stukken nog meer aanwezigen worden genoemd, zullen wij straks op de leden van het gezelschap terugkomen.

In processtuk **no. 3** verklaart Abraham de Jong voor mr. A.J.T. de Bordes, rechter van instructie, geassisteerd door de 'commis-griffier' J.A. van Nieuwland, onder meer, dat het hem bekend is, dat er meermalen des zondags bij Jacob Dekker vergaderingen worden gehouden, dat hij op deze laatste zondag niets anders gehoord heeft dan het zingen van psalmen, doch er niet op gelet heeft of de uit die woning komende personen, kerkboeken bij zich hadden, ja dan neen.

'Dat hij behalve de in het procesverbaal genoemde personen nog enige vreemden en hem onbekenden gezien heeft, welke alle met de daaronder begrepen kinderen het getal van twee en dertig uitmaakten'.

'Dat hij niet juist kan opgeven hoe groot het getal der volwassen mensen was, meenende hij echter dat dit wel twintig zal bedragen hebben, terwijl de ouderdom der kinderen tusschen de zes en negen à tien jaren zal bedragen hebben'.

Jacob (den) Dekker moet maar eens verschijnen voor de rechter van instructie en wel op dinsdag 11 september 1838.

No. 5

Jacob den Dekker verklaart te zijn, weduwnaar, oud 45 jaar, bouwman van beroep, geboren en wonende te Gorinchem.

Uit andere bronnen weten wij, dat Jacob den Dekker geboren werd 14.1. 1793, dat hij gedoopt werd op 16.1.1793, en dat doopgetuige was: Elsje Goes.

Zijn vrouw Teuntje Bras is in 1838 reeds overleden.

Zijn vier dochters heten: Aagje, Willemke, Adriana en Henderijntje.

Jacob stemt toe, dat er regelmatig bij hem vergaderingen worden gehouden, zo ook op zondag 2 september l.l.

Maar nu komt het tere punt: hoeveel personen waren er in die vergadering tegenwoordig?

Den Dekker meent dat er in totaal - volwassenen en kinderen - meer dan 20 personen waren.

Maar hoe groot was het aantal volwassenen?

Den Dekker zegt dit niet te weten.

Zijn die vergaderingen van te voren bepaald?

Antwoord: ‘In zoverre dat degenen, die bij mij hunnen godsdienst willen houden, daartoe ten mijnen huize of bij Hasselman gelegenheid kunnen vinden’.

Wij hebben hier dus het belangrijke gegeven, dat de plaatsen van samenkomst waren bij Jacob den Dekker in de Zusterstraat (thans no. 21) of bij Aarnaut Hasselman op het Eind (thans 6 en 8).

Verder vernemen wij, dat bij Den Dekker ook wel eens personen komen, die niet afgescheiden zijn.

De beklaagde beaamt, dat de personen in het procesverbaal van De Jong genoemd, aanwezig waren. Verder waren nog aanwezig: Cornelis van 't Hof, Cornelis Havelaar, vrouw de Koning en Klaas Leenders, van der Schild, de vrouw van Havelaar en een hem onbekende haringboer.

Of hij weet, hoeveel kinderen aanwezig waren?

Zou hij nu met stelligheid moeten en kunnen verklaren: 10, dan begrijpen wij - op grond van de telling van agent De Jong - dat er dan 32 min 10 = 22 volwassenen geweest moeten zijn.

Den Dekker is blijkbaar met zijn gedachten sterk bezig geweest met zijn te houden ‘leerrede’. Hij zegt, niet te weten hoeveel kinderen er waren; wel weet hij ‘dat het wel eens gebeurt, dat er meer kinderen dan volwassen(en) zijn’.

Het is duidelijk, dat mr. De Bordes zo in het ongewisse blijft.

Tenslotte horen wij nog, dat J.M.J. de Rouville ouderling is; dat er wel diakenen zijn in de gemeente, maar dat deze ‘echter niet ten zijnen huize geweest zijn’. Den Dekker is voorganger geweest ‘door het lezen eener leerrede, het doen van gebeden en het opgeven van psalmen’.

Toestemming van de overheid voor het houden van de vergadering had **hij niet.**

Jacob den Dekker kan vertrekken.

No. 6

In naam der wet en des Konings worden tegen zaterdag 15 september 1838 Cornelis van 't Hoff en Van Halteren gedagvaard.

No. 8

Cornelis van 't Hof(f), gehuwd, 48 jaar, kleermaker van beroep, wonende te Gorinchem is ook niet in staat op te geven hoeveel personen zich in de vergadering hebben bevonden. Hij herinnert zich te hebben gezien: Cornelis Havelaar en vrouw, vrouw de Koning, Klaas Leenders, Bergeijk, Catarina den Boef, de Vries, Rouville de vader, Rouville de zoon, Van Halteren, Jan Valke, Roelof Heijmans, Jan de Man

en vrouw, de Bruijn en vrouw, vrouw Pol en Dirk Goes. Toch weet van 't Hoff niet zeker of Jan

de Man en vrouw aanwezig waren - maar geen nood, die beiden zijn gezien door agent De Jong en Jacob den Dekker.

Er is in de vergadering een bus rondgegaan voor de armen, ‘doch dat er geen diakenen waren’.

‘Dat er verscheidene kinderen waren, waarvan hij het getal niet weet’.

Ook Cornelis van 't Hoff kan nu teruggaan naar zijn werkplaats; hij heeft het er kwaad mee gehad - wellicht is het de enige maal in zijn leven geweest, dat hij de eed moest afleggen - zijn handtekening zet hij met bevende pen.

De tweede getuige van deze morgen, Benjamin van Halteren, weduwnaar, 51 jaar, van beroep melkboer, wonende te Gorinchem ‘verklaarde wijders conform den voorgaanden getuige, met deze wijziging, dat hij onder genoemde personen, niet weet gezien te hebben Bergeijk, Roelof Heymans en de Bruijn en vrouw, terwijl hij daarentegen buiten die personen nog gezien heeft Tonia van Es en een vreemdeling’.

Maar dan zijn we er! Ieder kan het narekenen. Cornelis van 't Hoff heeft 19 personen opgenoemd, hemzelve meegeteld. Maar Benjamin van Halteren noemt nog Antonia van (H)Es(t), die zich blijkbaar zo onopvallend bewoog, dat niemand zelfs haar naam precies kende; Den Dekker en Van 't Hoff hadden niet zo gauw aan haar gedacht. En vergeten wij de ‘vreemdeling’ niet. Den Dekker sprak reeds van een hem onbekende haringboer. Mr. De Bordes en zijn staf hebben er na het vertrek der getuigen eens een extra foliof-vel aan gewaagd. Wij achten dit stuk (**no. 7**) wel zo singulier, dat wij het hier willen reproduceren. Gelukkig, dat dit ‘kladje’ is bewaard gebleven.

In de rechter kolom is duidelijk door de griffier beschreven, dat men komt tot 21 personen. Van der Schild wordt niet genoemd. Als we één en ander nauwkeurig nagaan, blijkt dat deze slechts genoemd is door de beklaagde J. den Dekker. Het is juridisch net aan, maar als men met 20 personen een preek mag lezen, mag men het daarom nog niet met 21 mensen. Oppervlakkig gezien kan men wel zeggen, dat ieder der personen de 21e is, maar de ‘onbekende haringboer’ (no. 20 in de telling) komt er op de keper beschouwd, het meest voor in aanmerking. Het is een droeve zaak, maar zonder onze haringboer zouden wij deze processtukken wellicht nooit hebben gekend.

Van 7 van deze 21 personen hoorden wij nog niet eerder. Wij zullen ze allen voor zover mogelijk met hun volledige naam de revue laten passeren, en zo mogelijk enige bijzonderheden noemen. Een (e) achter de naam betekent, dat hij of zij reeds eerder in dit boek werd genoemd.

1. Cornelis van 't Hoff (e), kleermaker, overlijdt in 1841 of 1842.
2. Benjamin van Halteren. Wij treffen hem in geen enkel ander stuk betreffende de Afgescheidene gemeente te Gorinchem aan.

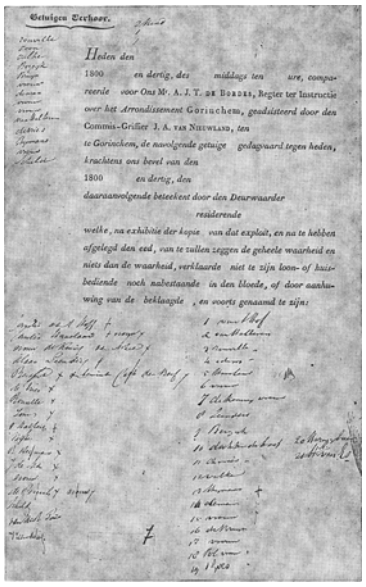

Getuigen Verhoor.

Heden den
1800 en dertig, des middags ten ure, compareerde voor Ons Mr. A. J. T. de Bordes, Regter ter Instructie over het Arrondissement Gorinchem, geadsisteerd door den Commis-Griffier J. A. van Nieuwland, ten
te Gorinchem, de navolgende getuige gedagvaard tegen heden, krachtens ons bevel van den
1800 en dertig, den
daaraanvolgende beteekent door den Deurwaarder
residerende
welke, na exhibitie der kopie van dat exploit, en na te hebben afgelegd den eed, van te zullen zeggen de geheele waarheid en niets dan de waarheid, verklaarde niet te zijn loon- of huisbediende noch nabestaande in den bloede, of door aanhuwing van de beklaagde, en voorts genaamd te zijn:

3. J.M.J. de Rouville (e). Ouderling van 1835-1839. Bakker van beroep; en
4. H.H. de Rouville (e). Van beroep tabakskerver.
   De familie De Rouville hier bedoeld, woonde aan het einde van de Westwagenstraat, het hoekhuis bij de Pompstraat, oostelijk.
   Dit gegeven omtrent het juiste adres berust op nasporingen op het kadaster.
5. C. Havelaar en zijn huisvrouw:
6. Neeltje Havelaar geboren Versteeg.

Bij deze personen moeten we even stilstaan.

Neeltje Versteeg is geboren in 1789 te Zegveld bij Woerden. Havelaar en zijn vrouw vertrekken op 30 juni 1840 met attestatie naar Spijk (Z.-H.). Op 28 juli 1844 keert de vrouw als 'weduwe Havelaar' naar Gorinchem terug. Zij overleeft haar man vele jaren, want nog in de notulen van 1863 wordt zij vermeld. Voor zover wij weten, is uit het huwelijk één kind geboren.

In één van de eerste jaargangen van 'De Reformatie' - het blad onder redactie van ds. H.P. Scholte - wordt over Havelaar en zijn vrouw gesproken.

Wij nemen het 'bericht' hieronder grotendeels over.[1]

> **De jeugd opgestookt.** Te Woudrichem woonden een paar arme luitjes. C. Havelaar en huisvrouw, de eenige Afgescheidenen in die plaats.[2] Zij hielden met niet-Gescheiden geloovigen godsdienstige bijeenkomsten... En in den namiddag van 12 Maart 1837... (liepen)... bijna al de jongens van de stad, zelfs van twintig jaar, de kinderen van den beschaafden stand niet uitgezonderd, te hoop voor het huis van Havelaar, waar het godsdienstig gezelschap gehouden werd. Herhaaldelijk openden zij de deur, totdat die van binnen op slot werd gedaan. Toen werkten zij een paal door den ring van de deur, en bonden dien vast, zoodat na het eindigen van het gezelschap C. Havelaar het schuifraam moest uitklimmen om de deur open te maken. Ieder der aanwezigen werd bij het naar huis gaan begeleid met straatdeuntjes, scheldwoorden en ketelmuziek. Ouders, wier kinderen hiermee bezig waren, stonden er met den grooten hoop om te lachen.
>
> 's Avonds zou men samenkomen bij H. Hello. Maar vanwege het vreeselijk rumoer voor de deur kon men daar elkaar bijna niet verstaan, waarom men besloot ten huize van H. Tjeenk te vergaderen. Op weg daarheen werd men begeleid met stooten en steenworpen. Toen men binnen was, begonnen de oproermakers steenen uit de straat te breken en tegen de deur en ruiten te werpen. Nu ging Tjeenk naar den burgemeester, om bescherming te vragen tegen den overlast. Maar dit had geen gevolg. In plaats toch, dat het rumoer ophield, had men dien avond ook nog hinder van de in garnizoen liggende kanonniers, die bij afwisselende groepjes in huis kwamen om te spotten. Intusschen had een heer, anders berucht om zijn gierigheid, onder de baldadige jongens centen uitgedeeld.

1 Vergelijk dr. J.C. Rullmann, de Afscheiding, pag. 194 en 195. Ook Rullmann ontleent dit bericht aan 'De Reformatie'.

2 Het tabellarisch overzicht inzake de aantallen separatisten van 1 april 1836 geeft voor Woudrichem 3 Afgescheidenen; Bos, Archiefstukken, III, pag. 180.

Sedert heeft het echtpaar Havelaar zich genoodzaakt gezien, het ongastvrije Woudrichem te verlaten en naar Gorinchem te vertrekken, waar zij tenminste veilig over straat konden gaan.

7. Vrouw de Koning ‘van Arkel’. Wij vinden haar verder niet. Het kan wezen, dat zij in Arkel woonachtig was. Niet onmogelijk is, dat zij dezelfde is als Neeltje Sleeuwenhoek, huisvrouw van Gijsbert de Koning (pag. 39).
8. Nicolaas Leenders (e). Gehuwd met Franske de Looij. Wij horen nog wel van beiden, evenals van anderen van de ‘21’.
9. Leendert van Bergeijk (e). Met zijn verloofde:
10. Catharina den Boef. Als ze gaan trouwen, zullen wij nog enige bijzonderheden noemen.
11. Adrianus de Vries (e). Zoals we reeds vernamen: ‘meesterknecht in de mouterij van de Heeren van Breda’.
12. Jan Valk (e). Geboren 22 december 1797. Gehuwd met M. Jacobs. In december 1853 met attestatie naar Dordrecht, met vrouw en kinderen.
13. Roelof Heymans (e). Wij meldden reeds (pag. 27), dat deze op 19 juni 1839 tot de Hervormde kerk terugkeerde.
14. Johannes Hendrikus de Man (e) en zijn vrouw:
15. Jannigje de Man geb. Storm (e).
16. Laurens de Bruin (e) en zijn vrouw:
17. Anna M. de Bruin, geb. Duppe (e).
    Laurens de Bruin was mr. loodgieter. Hij woonde in de Arkelstraat, het tweede huis van de hoek Eendvogelstraat/Arkelstraat in de richting van de ‘Arkelpoort’. Jaren later was daar gevestigd het loodgietersbedrijf van firma P. van de Genugten & Zn.; thans Arkelstraat no. 12, waarin gevestigd de winkel/showroom van dezelfde firma.
18. ‘Vrouw Pol’, vermoedelijk Pieternella (van der) Pol, geb. van Eck; haar man sluit zich eerst begin 1842 aan. Later wordt zij ook wel ‘Pol’ in plaats van ‘van der Pol’ genoemd.
19. Dirk Goes (e). Gehuwd met Mietje van der Ster.
20. -
21. Antonia van Es(t) (e). Op het ‘kladje’ (stuk no. 7) wordt zij Tonia van Hest genoemd. Ook over haar is verder niets bekend.

Keren we terug naar het proces.

No. 10

‘De Regtbank van Eersten Aanleg’ vindt thans in het rapport van ‘Mijn Heer den Regter ter Instructie’ voldoende aanleiding met de procedure voort te varen. Gezien ook het requisitoir van de substituut officier van justitie mr. J. Dijkmeester, wordt de zaak verwezen naar de ‘Regtbank van Correctionele Politie’ te Gorinchem.

Op woensdag 26 september 1838 worden Abraham de Jong, agent van politie, Cornelis van 't Hoff en Benjamin van Halteren opnieuw gehoord en thans door de rechtbank van eerste aanleg.

In dezelfde zitting houdt mr. P.L. Begram zijn requisitoir. Wij drukken

het betreffende stuk (**no. 13)**, geschreven door mr. Begram, hier af, teneinde iets van het handschrift, alsmede de handtekening van de gevreesde officier van justitie te kunnen vastleggen.

De inhoud van het stuk luidt als volgt:

N 85
Conclusien
Het Officie Eischer
contra
Jacob den Dekker, Beklaagden wegens overtreding der wetten op het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten.

De Officier.

Aangezien ten processe is bewezen, dat in de Gemeente Gorinchem sedert eenige jaren een groot aantal personen zich hebben afgescheiden van het hier te lande bestaand en erkend hervormd kerkgenootschap; dat vele dezer lieden in het na te melden huis des zondags regelmatig bijeenkomsten hebben gehouden aan deze hunne vereenigingen en tezamenkomsten vorm en regeling gevende, door het aanstellen van kerkeraadsleden en het bijeenbrengen van geldsommen; - dat bepaaldelijk op den 2 der loopende maand ten huize van den Beklaagden is gehouden eene vergadering van meer dan twintig personen, daaronder niet begrepen degenen, de tot het huisgezin van den beklaagden behooren, ten einde zich met godsdienstige onderwerpen en plegtigheden bezig te houden, en zulks zonder daartoe eenige voorafgaande toestemming der Hooge Regering te hebben verkregen.
2°. dat de Beklaagde bij die vereeniging is geweest de hoofdleider als zoodanig eene voorlezing heeft gedaan en Godsdienstige plegtigheden gehouden, - en eindelijk dat hij zonder daartoe vooraf vergunning van het plaatselijk Bestuur te hebben bekomen voor bovengezegde vergadering het gebruik van zijne woning heeft afgestaan en verleend.
Aangezien de Beklaagde daardoor zich heeft schuldig gemaakt aan overtreding der wetten op het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten.

Doet akte en concludeert in den naam van Z.M. den Koning
Dat bij vonnis dezer Regtbank in het eerste ressort en naar aanleiding van art. 291, 292 alinea 2 en 294 van het wetboek van Strafregt de Beklaagde zal worden veroordeeld tot betaling eener geldboete van vijftig gulden benevens in al de kosten ten behoeve van den Staat.
Gedaan ter teregtzitting den 26 September 1838.

BEGRAM

Conform deze eis wordt Jacob den Dekker op 29 september 1838 veroordeeld.
Boete *f* 50,- en kosten 5,35½.

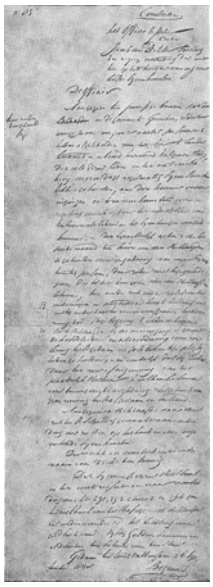

Hoofdstuk 8
Vonnissen inzake verboden godsdienstoefeningen arrondissementsrechtbank Gorinchem 1 oktober 1838-31 december 1840 Bastiaan Sterkenburg, Ds. Gerrit Baaij, Ds. Cornelius van der Meulen

Op 1 oktober 1838 verkreeg ons land een nieuwe rechterlijke organisatie. De rechtbank te Gorinchem is dan niet meer ‘rechtbank van eersten aanleg’, maar arrondissementsrechtbank.

Hoewel de Utrechtse gemeente begin 1839 ‘vrijheid’ had gekregen, door de overheid ‘erkend’ en ‘toegelaten’ was, duurden op vele plaatsen de vervolgingen voort.

Zo ook te Gorinchem en omgeving.

Mr. P.L. Begram en met hem de rechtbank te Gorinchem hebben de Afgescheidenen tot het eind van het jaar 1840 beboet en ook op andere wijze vervolgd.

Wij willen er in dit hoofdstuk één en ander van vermelden.

Het jaar 1840 is wel een bijzonder moeilijk en donker jaar geweest voor de Afgescheidenen in de streek van de Alblasserwaard en Vijfherenlanden: van binnen twist en verdeeldheid, van buiten vervolging.

Merkwaardig is, dat in het tijdvak 10 oktober 1838-31 december 1839 slechts één vonnis tegen de Afgescheiden is uitgesproken, door genoemde rechtbank. Aan het einde van 1839 - 24.12.1839 - worden de ons reeds bekende Dirk Verhey en Krijn de Haas, beiden wonende te Neder Hardinxveld veroordeeld vanwege een dienst op 17.11.1839 ten huize van Krijn de Haas. Dirk Verhey heeft een preek gelezen.

Aangezien zij reeds eerder zijn veroordeeld, bedraagt de boete voor ieder thans *f* 100,-.

Na het betrekkelijk rustige jaar 1839 - wat de justitie betreft dus - mag het jaar 1840 worden beschouwd als het topjaar van de vervolging na de Afscheiding.

De rechtbank te Gorinchem heeft in het jaar waarin Koning Willem I aftrad - het laatste jaar dus van de vervolging der Afgescheidenen - records gebroken. Meer dan eens wordt het gewone ritme van een zitting om de 14 dagen doorbroken. De zittingen zijn schier wekelijks.

Bovendien moet er enige malen een ‘buitengewone openbare teregtzitting’ worden gehouden.

In totaal zijn er in 1840 te Gorinchem, 50 vonnissen uitgesproken inzake ‘ongeoorloofde bijeenkomsten’, te weten:

27 tegen ds. G. Baaij c.s. te Leerdam;
20 tegen voorganger Bastiaan Sterkenburg c.s. te Giessendam (+ 1 op 6 januari 1841);
1 tegen de getuigen J. Morgan en E.H. Strubbe, resp. wonende te Leerdam en Heukelum;
1 tegen ds. C. van der Meulen (Middelharnis) c.s. inzake een dienst te Noordeloos;
1 tegen Jacob den Dekker c.s. te Gorinchem.

In 1 zaak, die aanhanging gemaakt was, volgde vrijspraak.

De Rechtbank is in 1840 als volgt samengesteld:

mr. P.L. Begram van Jaarsveld, president
mr. A. der Moeyen Leemans } rechters
mr. A.J.T. de Bordes } rechters
Ook wel: mr. W. van Aken } rechters
mr. R. Twiss Fzn., substituut officier;
met ingang van 23.9.1840: mr. J.H. Holle, officier van justitie.

Uit bovenstaande gegevens zien we, dat de gevreesde officier van justitie van de vorige jaren, mr. L.P. Begram thans fungeert als president van de rechtbank. Het is er voor de Afgescheidenen niet beter op geworden. Wij vermelden hieronder enige bijzonderheden, waarbij wij zoveel mogelijk een chronologische volgorde aanhouden, zonder steeds data te noemen.

Op 18 maart 1840 wordt het eerste vonnis, gedurende dat jaar tegen de Afgescheidenen, uitgesproken.

Bastiaan Sterkenburg, te Giessendam, gekwalificeerd met ‘zonder beroep’, later ook wel als ‘van beroep bedienaar des Goddelijken Woords’ wordt met *ƒ* 25,- beboet wegens het houden van een bijeenkomst op zondag 9 februari 1840 te Giessendam.

Sterkenburg heeft de leiding gehad, terwijl Aantje Boer (wed.e van Govert Tromp), winkelierster en haar zoon Huig Tromp hun huis beschikbaar hebben gesteld. Beide laatstgenoemden krijgen elk *ƒ* 8,- boete.

Een enkel woord over Bastiaan Sterkenburg[1]. Wij rekenen Sterkenburg tot de Kruisdominees. De Kruisgezinden, die beslist niet wilden weten van

1 In de ‘Kerkhistorische Kroniek’ H.M. Stoppelenburg, 's-Heer Arendskerke), 4e jaargang no. 2 vinden wij zijn portret.

het vragen van erkenning of toelating door de overheid vormden slechts een betrekkelijke eenheid. Evenwel houden zij op 5 juni 1844 hun eerste Algemeene vergadering te Linschoten. In het jaar 1869 heeft de vereniging plaats van het merendeel der Kruisgezinden met de overige Afgescheidenen. In Giessendam werd Sterkenburg met zijn aanhang in wezen niet tot de Afgescheidenen gerekend; in ieder geval traden zij ongeveer 1841, als afzonderlijke groep op naast degenen, die tot het landelijke verband van Afgescheidenen behoorden.

In april 1840 bestaat de gemeente, die Sterkenburg om zich verzamelt, uit 61 volwassenen en 57 kinderen, woonachtig te Giessendam en 17 volwassenen met 9 kinderen te Sliedrecht[1].

Op de algemene vergadering van 5 juni 1844, blijkt het, dat er maar een paar Gereformeerde kerken 'onder het kruis', in de provincie Zuid Holland zijn: Rotterdam, Woerden, Giessendam-Hardinxveld-Sliedrecht en Noordwijk aan Zee.

In Zuid-Holland had men blijkbaar de handen al vol aan de strijd tussen pro- en contra-Scholtianen. Evenwel is deze strijd niet geheel los te maken van het optreden van de Kruisgezinden. En zo merken we dan in Gorinchem ook wel enige sympathie voor de richting van degenen, 'die zich noemen onder het kruis'. Wij komen hierop nog terug, doch vermelden reeds hier, dat er weleens Gorcummers naar Giessendam gingen om bij Sterkenburg te kerken, dat Sterkenburg **in** Gorinchem wel heeft geoefend, en dat wij gevallen kennen van leden van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem, die na verhuizing zich aansloten bij de Kruisgezinden in hun nieuwe woonplaats.

Bastiaan Sterkenburg (3.1.1809-18.1.1900) werd geboren te Almkerk. Reeds in 1830 komt hij in conflict met zijn predikant ds. Sjoenis naar aanleiding van het gebruik van de gezangenbundel. Sterkenburg begint op 12 december 1834 zijn studie voor predikant aan de Leidse universiteit.

Ds. Gezelle Meerhurg te Almkerk meldt, na de Afscheiding aldaar, dat Sterkenburg zich niet bij de Afgescheidenen voegt. Noch te Leiden, noch te Groningen (waarheen hij in 1837 gaat) ziet hij zijn studie met een slagen voor zijn examens bekroond.

Scholte kwalificeert hem eenmaal als 'een gewezen student, die eerst te Leiden en daarna te Groningen zijn fortuin gezocht heeft, doch er niet in heeft kunnen slagen om in het Hervormd kerkgenootschap onder het talrijke heir van proponenten te worden opgeschreven, maar zich eindelijk zelf bekwaam genoeg heeft geacht'.

Begin 1840 gaat hij enige malen voor in een gezelschap van officiëel niet afgescheiden personen te Giessendam. Hij heeft er een goede ingang; men

1 Deze en enige volgende gegevens betreffende B. Sterkenburg en de Kruisgezinden ontlenen we aan dr. F.L. Bos, Kruisdominees; Kok, Kampen; 1953.

sticht - zoals boven reeds aangeduid - een ‘gemeente’ en Sterkenburg wordt vaste voorganger.

Na veel (20) veroordelingen te Gorinchem, is hij, afgezien van de kosten, zo'n kleine *ƒ* 2000,- schuldig. Hij betaalt de boeten niet en wordt op 31 december 1840 in de gevangenis te Gorinchem gegijzeld.

Door het ingrijpen van Koning Willem II wordt hij reeds op 6 januari 1841 uit de gevangenis ontslagen. Het is bekend, dat de Koning hem daarna in audiëntie heeft ontvangen en hem in menig opzicht uit de moeiten heeft geholpen. ‘Giessendam’ verkrijgt erkenning - de toorts van de vrijheid laait weer hoog op in Nederland; er is een stem van vreugdezang en lof, de tijd van vervolging is welhaast voorbij.

Op 13 augustus 1841 treedt Sterkenburg te Gorinchem in het huwelijk met de 30-jarige Feija Josiena de Kruijff, dochter van een grofsmid aldaar, zo vermeldt dr. F.L. Bos in zijn boek Kruisdominees.

In 1845 wordt Sterkenburg predikant te Nieuwerkerk op Duiveland; hij wordt daar door een andere Kruisdominee Cs. van den Oever in het ambt bevestigd.

In 1851 leidt hij de besprekingen namens de Algemene vergadering van zijn kerkengroep, gehouden met een deputatie van de Afgescheidenen.

Van Oosterland - waar hij vele conflicten heeft gehad - gaat Sterkenburg in mei 1851 naar Haarlem. Ook daar wordt hij predikant van de Kruisgezinden. Vele verwikkelingen veroorzaken, dat hij op 11 december 1851 ‘finaal van zijn post ontzet’ wordt. Wij zullen hem niet volgen op zijn zwerftochten. Hij blijft ‘predikant’, ‘voorganger’, ‘oefenaar’. Pogingen van hem, zich te voegen bij de kerkgemeenschap der Afgescheidenen en daar als predikant te worden aanvaard en erkend, zijn op niets uitgelopen. Sterkenburg is 91 jaar geworden en heeft tot aan het laatst van zijn leven gepreekt. Zijn laatste predicatie (30 juli 1899) is geweest over de tekst:... ik ben niet gekomen met uitnemendheid van woorden of van wijsheid, want ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u, dan Jezus Christus en die gekruisigd’.

Op 5 augustus 1840 werd Sterkenburg voor de tweede maal dat jaar door de Gorcumse rechtbank veroordeeld. De boete bedraagt *ƒ* 75,-. Van 19 augustus tot aan het eind van 1840 wordt hij dan nagenoeg iedere week tot de betaling van *ƒ* 100,- boete en de proceskosten veroordeeld.

Bijzonderheden zijn hierover niet te vermelden; het verhaal kan niet anders dan eentonig zijn - een enkele keer treft ons in de processtukken een bepaalde term, bijvoorbeeld, dat gezegd wordt van Sterkenburg en zijn groep: ‘vergadering van afgescheidenen, doch zich noemende vereenigde gereformeerden’.

Op 3 juni 1840 wordt het eerste vonnis tegen de Afgescheidenen te Leerdam c.a., gedurende het jaar 1840, uitgesproken.

Beklaagden:

Gerrit Baaij, 43 (?), g (= geb. te) Amsterdam, w (= wonende te) Leerdam, bedienaar des Goddelijken woords;
Gerrit Hendrik Overkamp, 32, g 's-Gravenhage, w Leerdam verwer en glazenmaker;
Petrus Heijkoop, 42, g en w (onder) Leerdam, bouwman.

Gebleken is, dat op zondag 10 mei 1840 'in zeker onbewoond en tot eene kerk ingerigt huis, staande en gelegen aan de Zuidzijde van de Hoogstraat te Leerdam, zoowel in den voor- als in den namiddag zijn gehouden vereenigingen van meer dan honderd personen, welke meerendeels onder den naam van afgescheidenen, in genootschap vereenigd, op voormelden daartoe vooraf bepaalden tienden Mei opzettelijk aldaar zijn te zamen gekomen, ten einde zich bezig te houden met godsdienstige onderwerpen'.

Gerrit Baaij heeft een godsdienstige rede gehouden etc. Hij krijgt *ƒ* 50,- boete; voor de beide andere beklaagden volgt vrijspraak.

Voor wij verder gaan enige bijzonderheden betreffende ds. Gerrit Baaij.

Gerit Baaij (1792-1849) werd geboren te Amsterdam. In een rapport aan de minister van justitie van 1840 wordt van hem gezegd 'vroeger kaaskruijer en knecht in eene zeepziederij te Hoorn, thans zich noemende leeraar des Goddelijken Woords te Leerdam'[1].

Werd te Utrecht opgeleid tot predikant door ds. Scholte. 'Geordend' te Utrecht op 26 april 1840. Op 10 mei 1840 verbond hij zich aan de gemeente te Leerdam.

Prompt wordt, zoals wij boven zagen, op de dag van intree, proces-verbaal opgemaakt.

In 1845 wordt ds. Baaij te Leerdam geschorst. Door het verloren gaan of ontbreken van notulen kan niet worden nagegaan, welke de gronden voor de schorsing zijn geweest. Wel weten wij, dat ds. Baaij een fel aanhanger was van zijn leermeester ds. H.P. Scholte, dat er grote verdeeldheid was in de gemeente Leerdam in die tijd en dat er ook door de groep ds. Baaij leden van de gemeente in overijling onder censuur zijn gesteld.

Wij komen hierop nog terug in verband met het kerkelijk leven in de classis Dordrecht/Gorinchem omstreeks 1845. Na zijn schorsing gaat ds. Baaij naar de streek van Zuid-Beijerland. Hij gaat daar oefenen, zeer tot ongenoegen van de classis Dordrecht c.a. Sommige schrijvers menen, dat hij vanuit Zuid-Beijerland zijn zaak te Leerdam heeft 'vereffend'[2]. Bewijzen hiervoor zijn niet te vinden.

1 Bos, Archiefstukken, IV, 401-402.
2 Dr. Joh. de Boer, Zuid-Beijerland; ds. K. Deddens, Geroepen om vrij te zijn (Leerdam).

Van augustus 1846 - februari 1848 is hij predikant in het Gelderse, namelijk te Apeldoorn.

Daar zijnde, ontvangt hij een beroep van de kleine kerk van Alto, Wisconsin, U.S.A.

Henry Harmeling heeft de geschiedenis van de Reformed Church in de nederzetting Alto over de jaren 1846-1897 in het kort beschreven[1]. Hij meldt het komen van ds. Baaij, daarvoor wonende 'in het Loo, Nederland'.

Ds. Baaij is met een grote groep Nederlandse emigranten, uit Apeldoorn en omgeving, de oceaan overgestoken. Weinigen volgden hem naar het rijke en vruchtbare Wisconsin. Hij schrijft: 'Nergens zag ik zulk schoon vee en nooit gebruikte ik zulke melk'. En: 'Acht en twintig jaren lang sukkelde mijn vrouw, hier is zij gezond en sterk'. Ds. Baaij heeft echter maar kort geleefd, na zijn emigratie. Hij stierf den 7e november 1849. Naar het getuigenis van Harmeling heeft hij - hoewel nimmer bevestigd als predikant in Alto - met veel zegen gearbeid, en dat 'in weerwil van veel moeite en wederwaardigheden en diepe armoede'. Even verder lezen we: 'De Evangeliebediening van ds. Baaij in Amerika was zeer kort, nochtans in die korten tijd hadden er vele bekeeringen plaats gehad. Veel goed zaad zaaide hij, en de Heere deed den leeraar hier en daar beginselen leggen, die de zware beproevingen der nederzetters gedurende de volgende vijf jaren konden overleven'.

Zware beproevingen... Welnu, deze zijn ds. Gerrit Baaij ook in Leerdam niet bespaard gebleven. Na de intreezondag wordt hij en met hem enige ander leden van de gemeente te Leerdam nagenoeg wekelijks veroordeeld, tot aan het einde van het jaar 1840.

Behalve de hierboven genoemden, G.H. Overkamp en Petrus Heykoop lezen we, dat van de 'Leerdammers' veroordeeld werden: Cornelis van den Berg, 38, g(eboren en) w(onende te) Leerbroek, bouwman en winkelier; Wouter van Gent, g Leerdam, w onder Schoonrewoerd, arbeider; Bastiaan Burggraaf, g Leerdam, w Schoonrewoerd, arbeider (vrijspraak); Heymen Kars, g w Leerdam; Hendrik Blokland, g Heukelum, w Spijk, bouwman; Antoni Kool, g Acquoij, w Schoonrewoerd, bouwman; Arie van Bruijnswijk, g w Asperen, bouwman; Martinus Heykoop, g Leerdam, w Renooij, bouwman.

Een kras geval zal ook altijd blijven de veroordeling van
Johannes Morgan, 40, g w Leerdam, arbeider en van
Ernst Hendrik Strubbe, 42, g onder Osnabrück, wonende te Heukelum, tuinman.

1 In Henry S. Lucas, Dutch Immigrant Memoirs and Related Writings, II, pag. 73-78.

Deze veroordeling geschiedde door de Gorcumse rechtbank op 24 juni 1840, vonnis no. 44.

Wij lezen, inzake de beklaagden:

> '...hebben niet aangeduid enige grond, uit welke aanleiding zougen en, ter zake van hunne weigering om den eed, den getuigen bij de wet voorgeschreven af te leggen, bereids, op last van voormelde Regtbank gegijzeld'.

De officier van justitie eist op grond van deze weigering: 6 maanden gevangenisstraf.

Hun eerste weigering was tijdens de zitting van 17 juni 1840, toen ds. Baaij voor de tweede maal in dat jaar, veroordeeld werd.

Ter zitting - 24 juni 1840 - weigerden Morgan en Strubbe weer.

Beiden, zo lezen we verder:

> '...hebben niet aangeduid enige grond, uit welke aanleiding zoude kunnen worden ontleend om hen van het afleggen van den voormelde eed te verschoonen, nademaal der gerequireerden bewering, dat zij dezelfde godsdienst belijden als de beklaagden, bij de wet niet als eene uitzondering of grond van verschooning is erkend'.

Ernst Hendrik Strubbe, voor de rechtszitting uit de gevangenis te Gorinchem gehaald zijnde, wil in de loop van de zitting alsnog worden toegelaten tot het afleggen van de eed. Maar dit wordt door de rechtbank niet aanvaard, aangezien 'het verzoek eerst is gedaan, nadat het onderzoek is gesloten'.

Het vonnis is conform de eis: Johannes Morgan en Ernst Hendrik Strubbe gaan voor zes maanden de gevangenis in.

Goed zullen ze het niet hebben gehad in die koude hokken aan de Keizersstraat te Gorinchem; wij lezen tenminste bij herhaling, dat de diakenen van Gorinchem en van Leerdam de gevangene 'Mordecham' uit Leerdam met stoffelijke gaven bijstand verlenen.

Met opzet schreven wij hierboven de namen van deze beide gevangenen enige malen voluit neer. Ook zij horen bij de grote schare, die gevangenisstraf heeft aanvaard om het getuigenis van Jezus Christus, ook zij mochten delen in de lijdzaamheid van de ene heilige algemene christelijke kerk.

Alle bijzonderheden van dit 'geval' zullen we nooit weten.

Ds. Scholte schreef in het blad 'De Reformatie', 8e deel 1840, dat de gemeenteleden van Leerdam, die op 17 juni 1840 voor de rechtbank te Gorinchem bezwaar hadden om in de onderhavige zaak te zweren, 'als misdadigers aan elkander geboeid, ter gevangenis werden geleid'.

Scholte tekent hierbij aan, dat zij zich beriepen op Exodus 23 vers 1b, waar in de Statenvertaling staat:... en stelt uwe hand niet bij de goddeloze, om een getuige tot geweld te zijn.

De nieuwe vertaling heeft voor dit gedeelte:

....gij moogt de schuldige niet helpen als misdadig getuige.

Dr. W.H. Gispen vertaalde in de 'Korte Verklaring' van het boek Exodus

(Kok, Kampen):... gij moogt niet een boze de behulpzame hand bieden, om een valse getuige te zijn.

Als Morgan en Strubbe zich dus werkelijk en uitsluitend op de genoemde tekst hebben beroepen, is dat beroep onzes inziens ten onrechte geweest. Immers, er staat, dat men de schuldige niet mag helpen. Maar de getuigen zagen in ds. Baaij terecht niet een schuldige, doch juist een onschuldige. Evenwel, hoe men het ook keert of wendt: het vonnis 1840, no. 44 van de Gorcumse Rechtbank kan niet anders dan bijzonder hard en wreed worden genoemd.

24 juni 1840. Cornelius van der Meulen, 39, g w Middelharnis, van beroep bedienaar des Goddelijken Woords en Johannes Zwank, 56, g Alblasserdam, w Noordeloos, bouwman, worden beboet met respectievelijk *f* 50,- en *f* 8,-. Er is een dienst gehouden op 27 april 1840 ten huize van Zwank te Noordeloos. Hierbij zijn door ds. C. van der Meulen kinderen gedoopt.

Bij het vonnis wordt vermeld, dat ds. van der Meulen, te Dordrecht is veroordeeld tot een boete van *f* 8,- op 18 maart 1840.

Wij zullen hier even stilstaan bij het uiterst merkwaardige leven van Cornelius van der Meulen (15.12.1800-23.8.1876).

Cornelius van der Meulen
(1800-1876)

Elisabeth Geertruude van de Roovaart

Wie maar iets opslaat van de vele lectuur, waarin wordt verteld over Corn. van der Meulen[1], krijgt

1 Dr. J. van Hinte; Henry S. Lucas; (zijn zoon) Jacob van der Meulen; P.J. Risseeuw, Landverhuizers; Classis Holland, Minutes 1848-1858; F. Staal Pzn., De Apostel van Zeeland, Bruinisse, 1937.

niet alleen sterk de indruk, dat aangaande dit leven gemakkelijk een historische roman zou kunnen worden geschreven, maar bovenal, dat de Heilige Geest in de tijd van de Afscheiding bijzonder krachtig heeft gewerkt, en eenvoudigen heeft bekwaamd en aangegord tot de strijd.

Corn. van der Meulen werd geboren uit arme ouders, die een groot gezin hadden. Voor studeren was geld noch gelegenheid, maar de ongetwijfeld hoogbegaafde Cornelius maakte zich door zelfstudie de beginselen der wiskunde eigen. Kort voor de Afscheiding treffen wij hem aan in zijn geboorteplaats Middelharnis, als een gegoed aannemer. Hij is de eerste Afgescheidene ter plaatse. In 1827 huwt hij met Elisabeth Geertruude van de Roovaart.

Als hij kort na 1834 op één dag twee kinderen verliest door de cholera, besluit hij te trachten predikant te worden. Reeds heeft de Afgescheiden gemeente te Middelharnis hem gaarne als oefenaar aanvaard.

In 1838 gaat hij met zijn gezin naar Utrecht. Daar leidt Scholte hem op. Ondanks het kunst- en vliegwerk - Van der Meulen moest elke week preken - wordt hij één van de belangrijkste kerkelijke leiders van de Afgescheidenen in de nieuwe wereld.

In Middelharnis is hij predikant van 30.11.1839-6.6.1841. Dan gaat hij naar Goes; althans hij gaat wonen in Goes, maar bedient het Woord in 12 gemeenten. Men noemt hem de ‘Apostel van Zeeland’. In deze moeilijke tijden van vervolging ontvangt hij veel steun van de bekende Jannis van de Luyster (geb. 12.3.1789) te Borssele, die straks met hem zal emigreren. Op 21 juni 1840 - dus nog woonachtig te Middelharnis - preekte Van der Meulen te Borssele voor duizend mensen, die zich in en om de schuur van Van de Luyster hadden verzameld. Naar aanleiding van genoemde predicatie schreef deze in zijn dagboek: ‘Alles verliep rustig en stichtelijk. Zelfs de paarden stonden vredig naast elkaar in de weide. En de Heere gaf getuigenis van Zijn Woord, dat de Waarheid is, in de conscientie van de toehoorders, inzonderheid aan Zijn kinderen’.

Van de Luyster, Jan Steketee en Van der Meulen worden vanwege het houden van deze dienst beboet, ieder voor *f* 100,-.

Cornelius van der Meulen kan worden gekenschetst als een godvruchtig en oprecht mens, iemand die nimmer zichzelve zocht, edel in handelwijze, liefdadig voor iedereen.

Zijn reis naar de nieuwe wereld in 1847, met een groot aantal Zeeuwen, is niet gemakkelijk geweest. Het schip, waarop hij vaart, de ‘Princes Sophia’ - één van de drie - vertrekt uit Rotterdam; Penne Wessel is de kapitein[1]. Het schip krijgt in Hellevoetsluis een oponthoud van zes weken. Tot overmaat van ramp breekt onder de 200 passagiers mazelen uit.

Jozias de Zoute uit Kadzand verliest 3 kinderen, en wel van 9 maanden, 2

1 Van hem wordt verteld, dat hij gevraagd naar zijn lading, ten antwoord gaf - doelende op zijn Afgescheiden passagiers: ‘Valse munt... in Nederland niet meer gangbaar’.

en 5 jaar; Abraham Bulteel, 6 weken en Catharina Bulteel, 1½ jaar uit Groede, Josua de Feijter 2 maanden, uit Baarland, Francina Zwemer, het zijn slechts enige van de vele namen, die wij vinden in het register van overledenen van Hellevoetsluis, mei 1847.

Twintig kinderen zullen niet meer meevaren; hun lichamen worden toevertrouwd aan de bodem van het land, waar hun vaderen streden voor vrijheid van godsdienst. Twintig kinderen worden begraven op het kleine kerkhof van Helvoet - zij voeren naar het Vaderhuis.

Gedurende het oponthoud in Hellevoetsluis zit Van der Meulen niet stil; hij preekt, bemoedigt en neemt afscheid in de hem zo vertrouwde gemeenten van Rotterdam en van de Hoeksche Waard en verzamelt daarbij liefdegaven voor zijn reisgenoten, voor wie het oponthoud van zes weken een financiële ramp betekent.

Wij spreken hier niet van de ontberingen, de ziekten en de honger, die het deel zijn geweest van het gezin Van der Meulen en hun tochtgenoten, gedurende de eerste jaren van hun verblijf in Michigan.

Van der Meulen is predikant geweest in Zeeland, bij Holland (Michigan), van 1847 tot 1859.

Van 1859-1861 in Chicago, Illinois. Tijdens zijn verblijf aldaar groeit de gemeente - die aanvankelijk zeer klein was - op een wonderbaarlijke wijze. Van 1861-1873 is hij predikant te Grand Rapids; hij wordt daar bevestigd door ds. A.C. van Raalte. Als hij in 1873 met emeritaat gaat, zijn twee van zijn kinderen predikant.

Ook in Amerika zijn de verliezen hem niet gespaard gebleven. In 1849 overlijdt zijn dochtertje Anna, oud 8 jaar; in 1857, tijdens een epidemie, verliest hij voor de tweede maal twee kinderen op één dag: Sara, oud 12 jaar en Anna, oud 4 jaar. Zijn vrouw overlijdt, waarna hij hertrouwt.

In 1869 is hij aanwezig op de synode van de Christelijke Gereformeerde kerken te Middelburg, waar een hereniging plaats vindt tussen het merendeel der Kruisgezinden en de overige Afgescheidenen.

Tot de laatste woorden vóór zijn sterven behoren: ‘Ik ben blij dat ik geleefd heb, en nu ben ik blij dat ik ga sterven’.

Hij wordt begraven in de emigrantengemeente Zeeland, bij zijn eerste vrouw.

Wij besluiten met een klein fragment van de toespraak door ds. Cornelius van der Meulen gehouden bij de herdenking van het 25-jarig bestaan van de nederzetting Zeeland (Michigan) op 18 september 1872.

> Heden hebben wij een vierde van een eeuw geleefd in dit land. Wie had het kunnen of durven denken, dat wij elkander dezen morgen zouden begroeten? Wij zijn onder de gespaarden en nog onder de levenden in deze gemeenschap. Velen die met ons overkwamen en zich hier vestigden, rusten in hunne graven. Hun gedachtenis blijft echter in zegening; velen van hen vieren reeds het eeuwige feest. Wij kunnen niet allen opsommen. Weest tevreden met het noemen van de eerste kerkeraadsleden die van ons zijn weggenomen door

> den dood: B. Kamps, Jannis van de Luyster, E. Niemeijer, J. Kruid, M. Westrate, J. Rabbers, R.M. de Bruyn, A. Borgers, allen ouderlingen; dan de diakenen J. Hovink, A. van den Berg, J. Wabeke, J. Boes, W. van Loo te zamen dertien in getal. Derhalve, wij zijn uitgedund. Nog enkelen zijn hier die met ons kunnen gedenken de daden des Heeren en een traan plengen voor onze dierbare vaders en broeders, die rusten op den Gods akker, van wie verre de meesten zeer zalig en ruim, den tijd met de eeuwigheid verwisseld hebben. Ja, die den grooten strijd hebben gestreden en nu als gekroonden wandelen...
> ...het zij ons een feest van dank voor ons en ons nageslacht, opdat zij nog dankoffer plengen op onze graven. En eens wordt er door ons, met voor- en nageslacht, een eeuwig feest gevierd, waar wij allen Gods wonderlijke leidingen zullen herdenken en Hem eeuwigen lof en dank zullen toebrengen[1].

Op zondag 7 juni 1840 is er weer eens proces-verbaal opgemaakt te Gorinchem - het laatste - inzake een bijeenkomst, des voormiddags, ten huize van Jacob den Dekker in de Zusterstraat, thans naar wij reeds zagen no. 21.

Beklaagden zijn Jacob den Dekker (47), landbouwer, Lucas van der Linden (37), korendrager, Gijsbert Snoek, 36, timmerman (!) allen geboren en wonende te Gorinchem; alsmede Jan Daniel Brandt. Deze laatste laat verstek gaan, hoewel hij bij exploit van de deurwaarder Michael Valke is gedagvaard.

Er is ten woonhuize van Jacob den Dekker een vereniging gehouden van personen ‘meerendeels onder den naam van afgescheidenen’. Zij zijn gewoon ‘telken Zondag twee of meermalen ter voorzegden plaatse te vergaderen’.

Er is een godsdienstoefening gehouden ‘onder de leiding van den beklaagde Brandt, die eene godsdienstige rede gehouden, de armen aanbevolen en wat gezongen zoude worden, heeft opgegeven’.

Door Gijsbert Snoek, ouderling, ‘is met luider stem voorgebeden’. Lucas van der Linden, diaken, heeft ‘liefdegaven ingezameld’.

Het vonnis luidt: Jacob den Dekker *ƒ* 75,-, de drie andere beklaagden elk *ƒ* 30,- boete.

En hier mag het relaas van de vervolging der Afgescheidenen door de justitie eindigen. Voor Gorinchem is het hierboven genoemde vonnis het laatste. Het werd uitgesproken op 15 juli 1840 (no. 57). Tezamen met de kos-

1 Wij krijgen sterk de indruk, dat een oog- en oorgetuige van deze toespraak de woorden uit de mond van spreker heeft opgetekend. Daarom hebben we (ter verduidelijking) een enkel woord gewijzigd. Tekst berust in ‘Netherlands Museum’, Zeeland, Michigan U.S.A.

ten moet worden betaald de somma van *ƒ* 179,21. We lezen er straks nog van in de notulen. Het genoemde bedrag moet, naar de geldswaarde van deze tijd worden geschat op *ƒ* 1800,-. Ongetwijfeld een zeer zware boete voor één dienst van vermoedelijk slechts een deel der gemeente. Vijf jaren heeft de Afgescheiden gemeente van Gorinchem in de verdrukking geleefd.

Zoals we zagen gaan de veroordelingen van de gemeente te Leerdam en van de groep Bastiaan Sterkenburg door tot aan het einde van het jaar 1840. Met de troonsbestijging van Koning Willem II komt de vervolging van de Afgescheidenen voor een belangrijk deel tot een einde. De inkwartiering van soldaten bij Afgescheidenen, de maatregelen tot ontbinding en gerechtelijke vervolging van godsdienstige samenkomsten houden op en de uitvoering van reeds gewezen vonnissen wordt opgeschort. Het koninklijk besluit van 5 juli 1836 wordt gewijzigd. Als vereisten voor 'toelating' van een Afgescheiden gemeente vervallen: legalisatie van de handtekeningen der ondertekenaars van een request aan de Koning, waarborgen voor het onderhoud van eredienst en armen en het bezit van een kergebouw.

Toch is hiermede de vervolging van de Afgescheidenen niet in het gehele land ten einde. De predikanten H.J. Buddingh en L.G.C. Ledeboer worden nog vele malen beboet. Zij weigeren toelating en erkenning te vragen; beiden worden - nog tijdens de regering van Koning Willem II - gevangen gezet.

Evenals deze laatste regels ontlenen wij het volgende aan dr. F.L. Bos, Archiefstukken, deel IV.

Eerst na de grondwetsherziening van 1848 breekt voor de Afgescheidenen de volle vrijheid aan.

Vanaf 1850 wordt officiëel uitgesproken, dat Afgescheidenen, die zich als gemeente vestigen zonder toelating, niet zullen worden bemoeilijkt.

'Door de wet op de kerkgemeenschappen van 1853 wordt de mogelijkheid geopend, dat gemeenten erkend worden zonder toelating te vragen'.

'Aanstonds na de in werking treding van de wet op de kerkgenootschappen stellen de Afgescheidenen pogingen in het werk om gezamenlijk erkend te worden als Christelijke Gereformeerde Kerk. Die erkenning stuit echter gedurende langen tijd af op de naamskwestie. Pas in 1870, onder Minister Van Bosse, verkrijgen de Afgescheidenen hun wensch. Alsnu wordt een officiëele verklaring omtrent het bestaan van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, waartoe 252 Christelijke Afgescheiden en 76 vroeger niet erkende gemeenten wenschen gerekend te worden, door de Regeering voor kennisgeving aangenomen'.

Voor alle duidelijkheid merken wij ook hier op, dat door deze kerkengroep in vereniging met de kerken, die uit de Doleantie van 1886 waren ontstaan, in het jaar 1892 de naam werd gekozen: Gereformeerde Kerken in Nederland. Deze wijziging betekende meer dan een naamsverandering, aangezien door de aanduiding Kerken in plaats van **Kerk,** geheel in overeenstemming met de Heilige Schrift en de Dordtse Kerkenordening, werd

uitgesproken, dat bedoelde kerkengroep niet, naar haar wezen, bestaat in een landelijk lichaam met plaatselijke afdelingen, maar dat deze Gereformeerde Kerken een verband of verbond zijn van zelfstandige plaatselijke kerken.

Als anecdotisch element moge aan het einde van dit hoofdstuk nog worden vermeld, dat de ons bekende Jan Daniel Brandt, die bij de rechtszitting op 15 juli 1840 verstek liet gaan, veertien dagen later in een geheel andere zaak werd veroordeeld.

Wij lezen:

29 juli 1840, no. 61. Jan Daniel Brandt, 33, geb. Amsterdam, won. te Gorinchem, zeepzieder. Tegen hem wordt *ƒ* 8,- geëist 'wegens het toebrengen van mishandelingen'.

Voor alle zekerheid laat Brandt zich verdedigen door mr. George Willem Vreede.

Beklaagde heeft in de avond van 8 juli 1840 'in de Borrelsteeg te Gorinchem zekeren knaap Daniel Luthart moedwillig tegen het hoofd geslagen, nadat dezelve knaap met een kluwen sajet had geworpen tegen de glasruiten van het huis des beklaagden'.

Door de rechtbank wordt onder meer overwogen 'dat de baldadigheid door voornoemden knaap jegens des beklaagdens huis bedreven, in deze als een verzachtende omstandigheid is te beschouwen'. Vonnis: *ƒ* 3,- en de kosten.

Het is Jan Daniel Brandt die avond blijkbaar te gortig geworden, toen er bij herhaling tegen de ramen van zijn woonhuis op het Eind, met een kluwen sajet werd gegooid. Hij heeft de knaap of kwajongen in de Bornsteeg een paar fikse draaien om z'n oren gegeven. Welnu, zoiets zal door de eeuwen heen in de goede stad Gorinchem wel honderd maal zijn gebeurd.

Hoofdstuk 9
Nevel en storm (1838-1839/1840)

In hoofdstuk 1 zagen wij reeds, dat de notulen van de Afgescheiden Gemeente te Gorinchem over het tijdvak 1835-4 juni 1839 ontbreken.

Evenwel konden wij reeds eerder - hoofdstuk 1 en 2 - vaststellen, dat de eerste samenstelling van de kerkeraad als volgt was:

Aarnaut Hasselman, ouderling,
Johannes Martinus Jacobus de Rouville, ouderling,
Lucas van der Linden, diaken,
Pieter Welle, diaken.

Wij zagen ook, dat wij uit de 'Lijst der texten', een manuscript van Ds. H.P. Scholte over de jaren 1833-1838, waarvan het origineel bewaard wordt te Pella, Iowa, konden aflezen, dat de kerkeraad van Gorinchem door Scholte is bevestigd op 20 november 1835.

Dit verklaart ook de vrijspraak voor Aarnaut Hasselman in het proces naar aanleiding van de dienst ten huize van Pieter Welle op 13 juli 1835 (vgl. hoofdstuk 4). Ds. Scholte mag dan gelogeerd zijn geweest bij Hasselman; men kon deze niet ten laste leggen, dat hij was geweest: 'hoofd, bestuurder of bewindvoerder (van) dat genootschap', in den zin van artikel 292 van de Code Pénal.

Slaan wij nu het eerste - het oudste ons bewaard gebleven - notulenboek van de Afgescheidenen te Gorinchem op, dan zien wij, dat de eerst vermelde kerkeraadsvergadering is, die van 4 juni 1839.

Wij hebben in hoofdstuk 3 genoemd, dat Aarnaut Hasselman is overleden op 21 oktober 1838. Zijn naam treffen we dus niet meer aan bij de kerkeraadsleden. Wel die van zijn schoonzoon - zoals we zagen; Jan Daniel Brandt is diaken.

J.M.J. de Rouville[1], ons inmiddels wel bekend, de broodbakker van de hoek Westwagenstraat/Pompstraat, is in deze vergadering voor het laatst aanwezig. Hij overlijdt op 22 juni 1839, oud 60 jaar en 8 maanden.

Gijsbert Snoek wordt genoemd: 'nieuw verkozen ouderling ... zijnde voor de eerste maal ter vergadering'.

1 Geboren te Geertruidenberg 1778; ouders Willem Hendrik de Rouville en Adriana Jozina van der Moer. Weduwnaar van Anna Monseur.

De samenstelling van de kerkeraad is dus vanaf 2 juli 1839 (tweede vergadering, notulenboek) als volgt:

Gijsbert Snoek, praeses van de kerkeraad, enige ouderling; verkozen, maar nog niet bevestigd;
Pieter Welle, diaken;
Jan Daniel Brandt, diaken en scriba;
Lucas van der Linden, diaken.

Als 'kerkmeesters' fungeren de volgende broeders: Jacob den Dekker en Jan Eckhar(d)(t); zij wonen af en toe de vergaderingen bij.

Hoewel er - voor wat betreft de eerste tijd - een lichte nevel ligt over het leven van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem, doordat de kerkeraadsnotulen ontbreken, kunnen we toch met behulp van andere bronnen tot een tamelijk volledige reconstructie komen. Wij zagen hiervan reeds één en ander in de voorgaande hoofdstukken.

Wij schreven hierboven: 1838-1839/1840.

In het volgende hoofdstuk zullen wij enige bijzonderheden noemen uit het leven der gemeente gedurende dit tijdvak.

En wij zullen dan zien, dat er reeds aanstonds moeilijkheden waren.

Wij weten, dat deze moeilijkheden weliswaar niet in 1835 begonnen. Neen, de jaren 1835, 1836 en 1837 zijn de jaren van de grote strijd, van 'hagepreken', van vervolging en van gevangenschap. Maar, naar we zullen zien, begint in het jaar 1837 de beroering in de kring der Afgescheiden kerken; wij moeten verklaren, dat zij duurt tot ongeveer 1847, het jaar van de emigratie van een grote groep Afgescheidenen onder leiding van Scholte[1].

Mag deze ontwikkeling ten dele zijn voorbijgegaan aan de Afgescheiden kerken in het noorden van het land, op het 'werkterrein' van ds. H.P. Scholte - Zuid-Holland, Utrecht, Noord-Holland en Beneden-Gelderland - heeft de strijd, waarover we nu gaan spreken, in al zijn felheid gewoed.

Al in de notulen van de Gorcumse gemeente van 1839 bemerken we iets van grote moeilijkheden. Het is wel merkwaardig, dat de notulen, die beginnen met 4 juni 1839, reeds na het verslag van 14 vergaderingen (bijna iedere week werd vergaderd) afbreken. In het notulenboek komen dan twee blanco bladzijden. Daarna komen de notulen van 14 april 1840 en volgende vergaderingen. Een verklaring voor het hiaat wordt in het boek niet gegeven. De notulen ontbreken niet, ze hebben kennelijk nooit bestaan. Naar wij weten uit de Handelingen van de Proviciale vergaderin-

1 Het hoogtepunt in de strijd met de groep Scholte was echter in 1847 al achter de rug. Reeds circa mei 1843 kan de provinciale kerkvergadering van Noord-Holland m.i. terecht schrijven (inzake Scholte): 'Wij achten ook dat de moeitevolle tijd met hem is doorworsteld....., terwijl een rustiger tijdperk voor de Gemeente schijnt aangebroken te zijn.'

gen, heeft het kerkelijke leven in het tijdvak 3 september 1839 tot 14 april 1840 in een ernstige crisis verkeerd.

Ook de kerkeraadsverklaring waarmee wij hoofdstuk 1 zijn begonnen spreekt hiervan. Wij willen nogmaals citeren:

> Dat er van tijd tot tijd vele onaangenaamheden waren gerezen, over de leerwijze en nieuwe stellingen van Ds. Scholte, welke ook vrijheid op de door hem geformeerde Utrechtsche regelen had gevraagd en verkregen ...[1]

Wij zouden ook op een andere plaats in dit boek kunnen spreken over de 'leerwijze en nieuwe stellingen' van ds. H.P. Scholte, maar wij menen, dat dit hoofdstuk daartoe het meest geschikt is. Wij menen, dat veel, van wat later komt, dan wel duidelijk zal worden. Wij kunnen niet alleen spreken van een nevel, die ligt over de eerste jaren van het kerkelijke leven; wij weten dat er ook storm heeft gewoed.

Een volledige bespreking, van de geschillen binnen de jonge Afgescheiden kerken ligt buiten het bestek van dit boek. Anderzijds moeten wij constateren, dat het kerkelijke leven op het 'werkterrein' van ds. Scholte niet kan worden verstaan zonder een schets van deze controversen, welke wij zouden kunnen verdelen in zaken van de leer en in zaken van de kerkregering.

Wij willen van beide soorten zaken de kern trachten te grijpen en weer te geven. Wij menen met een korte samenvatting de betreffende partijen toch wel te kunnen rechtdoen. Voor vollediger uiteenzettingen mogen wij verwijzen naar de literatuurlijst achter in dit boek.

Wij menen, dat dr. L. Oostendorp, in zijn 'H.P. Scholte' een uitnemende schets geeft van de onderhavige broedertwist. Schrijver dezes schaart zich na beoordeling van één en ander, in alle bescheidenheid, niet aan de zijde van de partij van Scholte. Evenwel geeft hij met graagte enige waarderende beschouwingen van Oostendorp door.

> 'He (Scholte) had envisioned a great revival of the people of God. The result had been a small church, inwardly divided and still bound to many traditions. Who shall say how largely through his own faults the limitations of the Afscheiding had resulted. Still his labors had been glorious. Nor had they been in vain in the Lord!' (pag. 144)

En, naar aanleiding van de gevraagde en verkregen erkenning ('recognition') van de Utrechtse gemeente door de Koning:

> 'Scholte had forced the hand of Church and King, showing them up as the persucating tyrants they really were'. (pag. 100)

En:

> 'Neither fear nor concession is leading him, but the vision of the

1 Bij koninklijk besluit van 14 februari 1839 werd de Utrechtse 'Christelijke Afgescheidene gemeente' erkend.

> Church in dependence on Christ, its King. Once more he is marching onward to the Freedom of the children of God'. (pag. 101)

Wij hebben behoefte deze woorden, die hoge waardering inhouden, hier neer te schrijven. Dit boek kan geen levensbeschrijving van Scholte geven, maar wij kunnen niet nalaten te zeggen, dat de Koning der kerk, Hendrik Peter Scholte geroepen heeft tot grote daden van kerkreformatie.

Onvoorstelbaar moet ook zijn werkkracht zijn geweest in de jaren 1835, 1836 en 1837. Ononderbroken bezig in de bediening van het Woord, steeds geplaatst voor de mogelijkheid of de realiteit van het uiteengejaagd worden door soldatenvolk tijdens een dienst, in de noodzaak van lange reizen om de afzonderlijke gemeenten te bezoeken, onderwijl druk doende met het schrijven van polemische geschriften en met zijn verdediging voor rechtbanken.

De zwaarte van zijn taak komt onder meer voor ons te staan, als wij letten op hetgeen Scholte schrijft aan ds. H.J. Budding, te Middelburg. De brief is geschreven vanuit Gorinchem, 3 augustus 1836.

> 'De bezwaren drukken mij van alle kanten, en hoewel ik het letterlijk niet kan vergeten dat Christus Koning is over Sion en dat Hij alles wel zal maken, is het geloof aan die waarheid dikwijls zoo flauw...
> Ik verlang wel eens naar de gevangenis, maar het is slechts om van de moeite verlost te zijn...'

Op 10 maart 1836 schrijft hij vanuit Amsterdam:

> 'Ik ben tegenwoordig bijkans elken nacht tot 4 uur bezig, maar ondervind bijzonder de ondersteunende hand des Heeren'.[1]

Vergeten wij bij de opsomming van zijn werkzaamheden niet het leiden van de provinciale vergaderingen in Zuid-Holland, Utrecht, Noord-Holland en 'Beneden-Gelderland'. Met vaderlijke tederheid zo schrijft Oostendorp, neemt de overwerkte predikant op zich 'the cares of all the churches' - de zorg voor al de kerken, op zijn werkterrein. Deze zorg bestond in het dienen met 'raad en bestier' en in het zoveel mogelijk preken in de betreffende gemeenten.

Oostendorp schrijft (pag. 82), dat het niet verbaast, dat er einde 1836 een instorting (breakdown) volgt. 'We kunnen de instorting zien naderbij komen in de spanning, die openbaar wordt in zijn brieven'.

Mr. A.M.C. van Hall moet op 27 oktober 1836 aan ds. Budding berichten: 'Scholte heeft hier voor eene talrijke schaar tot veel zegen gepredikt. Met veel deelneming vernam ik dat hij zeer ziek is'.[1]

Uit één van de brieven van Budding weten we, dat Scholte tijdens deze ziekte te Gorinchem werd verpleegd. Wij lezen (15 november 1836), dat Budding het plan heeft naar Gorinchem te gaan, om daar 'zijn, daar vertoevenden, doodkranken collega en vriend op te zoeken'.

1 Brieven vermeld in dr. J.H. Gunning, H.J. Budding.

1 Brieven vermeld in dr. J.H. Gunning, H.J. Budding.

In de ‘Lijst der texten’ lezen wij onder 15 september 1836: ‘Begin der ziekte; den 7den October voor het eerst weder op reis’. En verder onder 20 oktober: ‘weder instorting der ziekte, waardoor de bewusteloosheid voor de voorvallende zaken geduurd heeft tot op 1 January 1837’.

Bij al de waardering, die wij mogen koesteren voor de persoon en de arbeid van Scholte, voor de grootsheid van zijn zending, is het echter niet mogelijk, zijn fouten te verhelen.

Wij spreken nu niet over zijn geestelijke ontwikkeling gedurende de tijd, dat hij in Amerika woonde (1847-1868); wij spreken over zijn leven en arbeid in Nederland. Zeer kort samengevat mogen wij zeggen, dat de moeilijkheden, die Scholte veroorzaakt heeft in het leven der Afgescheiden kerken betreffen zijn overtuiging ten aanzien van de doop, van de kerkregering, van de leer van N.J. Darby, van enige nader te noemen zaken van de leer der kerk, alsmede zijn houding ten aanzien van het beroep door de gemeente te Amsterdam uitgebracht op ds. S. van Velzen en ten aanzien van de prediking van Van Velzen.

Vóór wij van elk van deze zaken iets vermelden, willen wij opmerken, dat Scholte in het algemeen niet bijzonder hechtte aan de ‘Drie Formulieren van Enigheid’, noch aan een bepaalde vorm van kerkregering. Dr. H. Bouwman durft mijns inziens terecht te concluderen: ‘Duidelijk genoeg, dat Scholte niet stond op nationaal-Gereformeerden bodem’.[1]

Bouwman zegt dit, na enige citaten te hebben gegeven uit de ‘Officiëele Stukken’. Scholte schreef daar onder meer in een opstel ‘Aan de geloovigen in Nederland’[2]:

> Een gedeelte, voor zoover de leeraars betreft, vertegenwoordigd door den WelEerw. heer de Cock, had de aandacht hoofdzakelijk gevestigd op de regtzinnige leer der Gereformeerde Kerken, het kerkelijk regeringsstelsel, zoo als dit op de Dordtsche Synode in 1618 en 1619 was vastgesteld. Dat gedeelte vormde onmiskenbaar de meerderheid der Afgescheidenen. Hoewel van harte de leer der Gereformeerde Kerk geloovende en belijdende, was toch niet zoo zeer de kerkleer voor mijne aandacht, veel minder de vorm van kerkbestuur. Onafhankelijk van eenig kerkgenootschap tot kennis der waarheid gekomen door het gebruik der Heilige Schriften, was mijne aandacht hoofdzakelijk op den persoon van Christus. In Hem gevonden hebbende den weg, de waarheid en het leven, en, gedurende mijne studiejaren in broederlijke betrekking gekomen met levendige geloovigen uit verschillende kerkgenootschappen en landen, was, en is voortdurend voor mijne aandacht de

1 De crisis der jeugd, pag. 40.

2 Compleete uitgaven van de Officiëele Stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. kerkgenootschap van de Leeraren H.P. Scholte - A. Brummelkamp - S. van Velzen - G.F. Gezelle Meerburg en dr. A.C. van Raalte; Kampen, 1863.

> gemeenschap, waarvan Christus het Hoofd is. Daardoor waren de Heilige Schriften mijn model, en nooit heb ik het van mij kunnen verkrijgen, om eenige kerkvereeniging, in eenig tijdvak der geschiedenis, als het voorbeeld van volmaaktheid te beschouwen, noch in leer, noch in vorm. (pag. 231, 232)

En even verder (pag. 233) lezen we:

> Ter goeder trouw in mijne handelingen, kon het gewisselijk niet van mij verwacht worden, dat ik na die afscheiding het woord van God onderwerpen zou aan eenig kerkelijk leerstelsel. Of de op nieuw in vrijheid geraakte gemeente zou willen binden aan de letter van eene Kerkorde meer dan twee honderd jaren oud.

Naast deze vermelding van waardering voor en hoogachting van Scholte, naast onze woorden van kritiek - ook die nog volgen - willen wij aandacht vragen voor de woorden van dr. H. Bouwman, die opwekken tot een mild oordeel: ‘Bij dezen stand van de theologische wetenschap (namelijk: verlichting, vrijzinnigheid, geringe kennis van de Gereformeerde leer enz. - C.S.) studeerden de vaderen der scheiding aan 's lands hoogescholen, zonder dat zij daar met de zuivere Gereformeerde leer en kerkregeering waren bekendgemaakt. En de kennis van de Gereformeerde waarheid, die zij uit hun opvoeding in huis of op de catechisatie meebrachten, straks gevoed door den omgang met andere vromen en door eigen onderzoek, kon wel veel van wat zij aan de academie gemist hadden vergoeden, maar nimmer geheel. En wanneer wij hierbij in aanmerking nemen, dat de vaderen der scheiding in de eerste jaren belast waren met de zorg van vele gemeenten, dat zij zelf, waar het volk aan het Gereformeerd kerkelijk leven ontwend was, op hunne eenzame posten zooveel opnieuw moesten organiseren, dat zij gedrukt werden door vervolging, gevangenisstraf moesten ondergaan, boeten betalen, smaadheid en laster verduren, dat zij, vooral De Cock en Scholte, van alle kanten aangevallen, ook in de pers, door tal van geschriften hunne tegenstanders te woord moesten staan, dan moeten wij verbaasd staan, dat zij, waar zij bijna geen tijd hadden om rustig te studeeren, het groote reformatorische werk zoo goed mochten leiden’.[1]

Thans over de op bladzijde 137 aangeduide moeilijkheden.

1. Scholte's leer aangaande de doop.

Kort gezegd leerde Scholte (en bracht hij deze leer ook in sterke mate in praktijk), dat ‘de H. Doop moet toegediend worden aan allen, die op belijdenis en wandel erkend zijn als geloovigen, dadelijk onderscheiden van de wereld’; deze doop moet ook worden toegediend aan ‘de kinderen der geloovigen’.[2]

Op de eerste Synode van de Afgescheidenen, gehouden te Amsterdam van 2-12 maart 1836 vond deze gedachtengang haar neerslag in artikel 59,

1 De crisis der jeugd, pag. 8 en 9.
2 Scholte, Bijdragen aangaande de leer en de praktijk des H. Doops, 1837, blz. X.

waar wij lezen ‘dat niemand erkend mag worden voor een lidmaat van de Kerke Christi, dan op **belijdenis des geloofs,** en geenszins ten gevolge van het van buiten leeren van eenige waarheden’.

Tegen het laatste gedeelte van deze zin zal geen weldenkend Gereformeerde bezwaar aantekenen. Tegen de gedachte, dat de gedoopte eerst door ‘belijdenis des geloofs’ lid van de kerk wordt, wel!

Dit bezwaar kwam ook van de zijde van Hendrik de Cock, reeds op de volgende Synode: 1837, artikel 52.

Op de provinciale vergadering van Beneden-Gelderland, gehouden op 8 maart 1837 te Zuilichem, verdedigde Scholte dezelfde stelling als bovengenoemd.

Wij lezen namelijk in artikel 8 van de Handelingen van deze vergadering:

> Werd gehandeld over het stuk van de bediening des H. Doops. Daarop stelde Ds. H.P. Scholte zijn gevoelens aldus voor:
> ‘Gedoopt mogen en moeten worden alle degenen welke naar Gods beloften tot Gods verbond behoren, dat is, **de geloovigen en hunne kinderen.** De geloovigen moeten gekend worden aan de merkteekenen der Christenen, dat is, **aan belijdenis en wandel,** overeenkomstig Gods Woord. Een iegelijk, welke die kenmerken vertoont, behoort als lidmaat der kerk erkend en behandeld te worden en dus de teekenen en zegelen van het genadeverbond te ontvangen voor zich en zijn zaad. Doch die deze merkteekenen niet vertoonen, mogen niet als lidmaten erkend worden en moeten dus met hunne kinderen van de Sacramenten geweerd tot op hunne bekeering’.

De handelingen vermelden dat Dirk van Dulst, de bakker uit Poederoyen, in wiens bakkerij ds. Scholte op donderdag 30 juli 1835 heeft gepreekt, de enige aanwezige was, die protesteerde. Wij zullen van Dirk van Dulst in dit boek nog wel meer horen.

Het standpunt van Hendrik de Cock werd - naar door onderscheidene schrijvers beweerd wordt - mede bepaald door de feitelijke toestand in het noorden des lands, waar vele kerkleden, door één of andere oorzaak, eerst op latere leeftijd belijdenis deden van hun geloof. De Cock, en met hem vele Afgescheidenen, konden onmogelijk stellen, dat onder die schuchteren en bekommerden niet vele ‘teedere en godzalige Christenen’ gevonden werden.

Ware dit het enige geschilpunt geweest in de Afgescheiden kerken, dan zou naar onze mening door nadere bestudering van elkanders gevoelen, maar bovenal door nadere onderzoek van Schrift, Belijdenis en dogmen-historie overeenstemming zijn bereikt.

Doch het geschil inzake de heilige doop was niet slechts één van de vele controversen; het lag echter in wezen ook **dieper** dan hierboven in het kort is geschetst.

In wezen kwamen hier aan de orde de kwestie van de aard van het verbond der genade, alsmede het verband tussen genadeverbond, doop en uitverkiezing.

Wij kunnen deze dogmatische zaken hier niet verder behandelen, wijzen

er slechts op, dat de onderhavige materie tot op vandaag de Gereformeerde kerken heeft beziggehouden.

De enige grond voor de doop aan de kinderen der kerk is de waarheid, die wij lezen in Genesis 17 vers 7: En Ik zal Mijn verbond oprichten tussen Mij en tussen u, en tussen uw zaad na u, in hun geslachten, tot een eeuwig verbond, om u te zijn tot een God, en uw zaad na u.

En, zoals staat in Handelingen 2 vers 39: Want u komt de belofte toe en uw kinderen, en allen die daar verre zijn, zovelen als er de Here onze God toe roepen zal. Indien wij daaraan toevoegen, hetgeen staat in 1 Korinthe 7 vers 14, dat de kinderen der gelovigen heilig zijn, dan verstaan wij, dat het doopsformulier van de Gereformeerde kerken zegt tot de doopouders: of gij niet bekent, dat zij in Christus geheiligd zijn...

In de kerken der Afscheiding en later onder invloed van de school van dr. A. Kuyper is over dit ‘in Christus geheiligd’ grote strijd ontbrand. Naar de overtuiging van schrijver dezes is het ‘in Christus geheiligd’ iets geheel anders dan ‘wedergeboren zijn’ of ‘te houden voor wedergeboren’.

Het gevoelen van de Afgescheidenen is onder meer geformuleerd door Helenius de Cock (zoon van Hendrik de Cock). Over het ‘in Christus geheiligd’ is door hem o.a. geschreven in zijn ‘Historisch overzicht van de Formulieren van Eenheid etc.’, pag. 73, waar hij zegt: ‘De uitdrukking is ontleend aan 1 Korinthe 7: 14: En uit vergelijking van het laatste gedeelte van dit vers met het eerste is het duidelijk, dat het heilig zijn en het geheiligd zijn ook in het N.T. niet altoos ziet op eene inwendige, door Gods geest gewrochte heiligheid des harten... Wat kan dit heilig zijn hier anders beteekenen dan het door God gebracht te zijn onder de bedeeling van zijn genade en de bediening van het verbond Gods te ontvangen’.

Wij willen dit onderdeel afsluiten met op te merken, dat, naar het gevoelen van de dogmatici der Afgescheidenen de kleine kinderen der gelovigen - de dopelingen - door dit ‘in Christus geheiligd zijn’, naar de mate van hun leeftijd alles ontvangen, wat zij nodig hebben tot behoudenis, als zij door God ‘in hunne kindsheid uit dit leven’ worden weggenomen (Dordtse leerregels, 1e hoofdstuk, 17).

Wij stonden met opzet bij deze zaak ietwat uitvoerig stil. In feite is hier aan de orde een strijd van meer dan een eeuw. Wie de leer van de doop aanvaardt, als hierboven omschreven, staat op Schriftuurlijke bodem. Hem mag niet worden verweten - zoals Oostendorp doet in zijn dissertatie - dat hij het woord ‘genadeverbond’ in verzwakte betekenis gebruikt.[1]

2. Scholte's gedachten aangaande de kerkregering

De kwesties, die hiermede verband houden, hebben ongetwijfeld in de eerste jaren na de Afscheiding grotere invloed uitgeoefend dan die aangaande

1 Oostendorp, ‘H.P. Scholte’, pag. 110: Today again Schilder and others have raised the old questions of the covenant, advocating the weakened sense of the word’.

de doop. Terloops merken wij op, dat in de kerken der Afscheiding ook moeiten rezen ten aanzien van het 'ambtsgewaad'. Wij laten deze zaak echter rusten.[1]

De gedachten van Scholte aangaande de kerkregering bevatten drie hoofdlijnen: geen bepalingen maken, 'dan die dadelijk met Gods Woord en de daarop gegronde formulieren van eenigheid konden bevestigd worden'; 'vasthouding aan de waarheid gepaard met waare verdraagzaamheid en vrijheid in mindere zaken'; 'eene synode (is) voor de afgescheidene Gereformeerden geensints... een onherroepelijke kerkelijke rechtbank'. De verdere ontwikkeling van Scholte is er één geweest in independentistische richting, dat wil zeggen: een kerkelijk bestel van gemeenten, die nagenoeg onafhankelijk van elkaar leven.[2]

Wat nu de zaak van de kerkregering verder betreft: zijn gedachten vonden hun neerslag in meer dan één kerkenordening, kort na de Afscheiding opgesteld. De preciese geschiedenis van deze ordeningen is uitermate ingewikkeld, aangezien van de voornaamste vormen ook bijna steeds varianten - met veelal kleine wijzigingen - voorkomen.

Kort samengevat liggen de zaken als volgt.

De eerste synode van de Afgescheidenen (1836), gehouden te Amsterdam, besloot, dat in het behandelen van de kerkelijke zaken de 'regelmaat' van de Dordtse Kerkenordening (1618/1619) zal worden gevolgd, 'zoo veel zulks door gebrek aan Herders en Leeraars in de gemeente en den toestand der Kerk in derzelver verdrukking geschieden kan... zullende op eene volgende algemeene vergadering (lees: synode) nader hierover kunnen besloten worden' (art. 28).

Vóór de volgende algemeene vergadering of generale synode van de Afgescheidenen in het jaar 1837 te Utrecht werd gehouden, werd er door de provinciale vergaderingen (of synoden) van Zuid-Holland, Utrecht, een gedeelte van Noord-Brabant en een gedeelte van Gelderland in de maanden juli en augustus 1837, een geheel andere K.O. opgesteld en aangewezen.[3] In het bestek van dit boek is het ook hier weer niet mogelijk zodanig in bijzonderheden te treden, dat wij alle verschillen tussen de diverse K.O.'s bespreken; de lezer zij verwezen naar de originele teksten.

De definitieve tekst van de 'provinciale' K.O. bevat 41 artikelen; zij is van geheel andere opzet dan de oude Dordtse kerkenordening, die (thans) 87 artikelen telt.

Deze provinciale K.O. is ontstaan uit een gewijzigd concept, door Scholte

1 Vergelijk over de doop, Dirk van Dulst en het ambtsgewaad nog de brief van C.W. Pape te Heusden, gedateerd 7.6.1837, te vinden in Bos, Archiefstukken, IV, pag. 138 en 139.
2 Vergelijk adres van ds. H.P. Scholte aan de Koning, 18.12.1837; Bos, Archiefstukken, IV, pag. 229 en 230.
3 Wij zullen het woord kerkenordening af en toe afkorten met 'K.O.'.

ingediend op de provinciale vergadering van Zuid-Holland, gehouden 14 maart 1837.

Inzake deze vergadering een paar namen.

Van Dordrecht waren afgevaardigd o.m. Alexander de Visser, August F. Wigny; Van Flakké onder meer (de latere ds.) Cornelius van der Meulen; uit de classis Gorinchem: A. Hasselman, A. Kool (Leerdam), K. Middelkoop (Hoogblokland) en J. Pesselse (Leerdam). Verder is uiteraard aanwezig ds. H.P. Scholte en namens de classis 's-Gravenhage mr. A.M.C. van Hall. Scholte fungeert als president, Van Hall als secretaris.

Sommige van de hier vermelde personen zijn reeds eerder in dit boek genoemd, van andere zullen we nog horen.

De opgestelde ‘provinciale’ K.O. wordt met een begeleidend schrijven de Koning aangeboden.[1]

Daarna wordt, zoals gezegd, een generale synode gehouden te Utrecht van 28 september-11 oktober 1837. Op deze synode zijn aanwezig de predikanten Brummelkamp, Scholte, Van Velzen, Van Raalte, H. de Cock en Gezelle Meerburg. Van de ouderlingen noemen we Cornelius van der Meulen (Middelharnis), A. Kool (Leerdam), Koen de Jong (Langerak) en H.G. Klijn (Utrecht).

Ds. S. van Velzen wordt gekozen tot praeses, ds. H.P. Scholte tot scriba. De synode gaat na een korte discussie aan de reeds opgestelde ‘provinciale’ K.O. voorbij.

Het resultaat van de arbeid van deze synode is een gewijzigde of herziene Dordtse kerkenordening.

In het ‘Voorwoord’ bij de handelingen van de synode schreef ds. S. van Velzen, dat ieder nu ook verplicht is, zich aan de synodale kerkenordening te onderwerpen. Alle beroerders der gemeente zouden het ongenoegen en de toorn Gods op zich kunnen laden. Genoemd wordt in dit verband het lot, dat Korach, Dathan en Abiram trof.

Evenwel werd de herziene Dordtse K.O., de nieuwe synodale K.O. dus, bijna nergens aanvaard. Scholte zelf schreef op de achterkant van zijn copie: ‘Deze Kerkeördening werd slechts in Friesland aanvaard’. Friesland was het ‘werkterrein’ van ds. S. van Velzen.

De zaak van de kerkenorde in de Afgescheiden kerken was dus nog geheel onbeslist.

De volgende fase is die van het vragen aan Zijne Majesteit de Koning om ‘vrijheid’, ‘authorisatie’ of ‘erkenning’, door de Afgescheiden gemeente te Utrecht. Dit geschiedde eind december 1838.

Scholte is inmiddels in Utrecht predikant geworden. Althans in feite. Bevestiging te Utrecht heeft echter nimmer plaats gevonden. Wel is bekend, dat Scholte èn op 28 april 1838 èn op 29 maart 1839 door de gemeente te Utrecht werd beroepen. Hij woonde daar reeds - althans officiëel - vanaf 16 juli 1836; vanaf 5 november 1837 preekt hij hoofdzakelijk in deze stad.

1 Dit gebeurt eind augustus 1837. Vgl. Bos, Archiefstukken, IV, pag. 216-218.

Het is bekend, dat de Utrechtse gemeente zich op 31 december 1838 tot de Koning wendde met een verzoek om erkenning. Dit geschiedde zonder overleg met enige andere gemeente, laat staan zonder overleg op een generale synode.

Wij merken in de eerste plaats op, dat bij het verzoekschrift - dat staat afgedrukt in Scholte's tijdschrift De Reformatie V, blz. 185-189 - was gevoegd een kerkenordening die bekend staat als het Reglement der Christelijke Afgescheiden Gemeente te Utrecht, de Utrechtse kerkenorde, ook wel het 'Utrechtsche Reglement'. In de notulen van Gorinchem 26.11.1840 wordt gesproken van het 'Utrechtsche reglement of een andere kerkordening'. De bekende 'Verklaring' van de gemeente te Gorinchem spreekt, zoals wij zagen, eenvoudigweg van de door ds. Scholte geformeerde 'Utrechtsche regelen'. Aanvankelijk was de term 'huishoudelijk reglement' gebruikt. De Regering maakte echter bezwaar tegen deze term, aangezien zij 'scheen te veronderstellen een reeds aanwezig en door het Gouvernement niet gezien **algemeen** reglement'.

De tekst van deze Utrechtse kerkenordening is niet gemakkelijk meer te vinden. Wij hebben haar daarom als Bijlage IV in dit boek opgenomen. Bedoelde tekst is genomen uit 'Reglement der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht. Met eene voorrede door H.P. Scholte'; Amsterdam, Höveker, 1839.[1]

Vergelijking van de 'Utrechtse' met de oude Dordtse kerkenordening leert, dat de verschillen groot zijn. Wij willen volstaan met te wijzen op het ontbreken van enige vermelding van of bepaling aangaande het kerkverband, dat wil zeggen aangaande de relatie met zusterkerken, in classe, provincie of gehele land.

Wat de aanvraag tot erkenning zèlf betreft: hiervan ware veel te zeggen en hiervan is in het verleden ook reeds veel gezegd. Wij moeten kort zijn, maar willen op een enkel essentiëel punt de aandacht vestigen.

a. Het antwoord van de regering - Koninklijk besluit van 14 februari 1839, no. 87 - betekende, dat de gemeente te Utrecht werd erkend. Letterlijk staat er in het K.B. (art. 1): 'De verzochte toelating wordt aan de requestranten erlangd en mitsdien het bestaan, binnen de stad Utrecht, van een Christelijke Afgescheiden gemeente, bestuurd volgens de bepalingen van het reglement, hierbij geannexeerd'.

b. De inhoud van de bijgevoegde 'Utrechtse kerkenordening' heeft kort na 1838 meer stof doen opwaaien in de Afgescheiden kerken dan het feit en de vorm van de aanvraag om erkenning als zodanig.

1 De kwestie van de preciese tekst van de Utrechtse kerkenordening is zeer ingewikkeld. Ds. H.P. Scholte c.s. dienden uiteraard een bepaalde tekst in bij hun adres aan de Koning van 31.12.1838. Algemeen Rijksarchief, Herv. Eredienst, 11 jan. 1839, no. 12. Deze tekst werd niet aanvaard. Tijdens de bespreking met ds. Scholte op 4.2.1839 zijn enige wijzigingen aangebracht.

c. **Gevraagd** werd om erkenning van een ‘Christelijke Afgescheiden gemeente’ (binnen de stad Utrecht). Hendrik de Cock, die wel bezwaren had, heeft destijds verklaard, dat de naam alleen geen oorzaak mocht zijn, de gemeente bloot te stellen aan vervolging - men liet immers de naam Gereformeerde kerk vallen en daarmee de pretentie van de enige ware voortzetting te zijn van het **instituut** van de aloude (Nederlandse) Gereformeerde kerk.[1]

d. In het antwoord van de regering wordt duidelijk gesteld, dat requestranten nu voldaan hebben aan hetgeen door het K.B. van 5 juli 1836 van de Afgescheidenen werd gevorderd.

Evenwel - en dit is een belangrijk element - werd door Scholte c.s. niet gevraagd een Afgescheiden gemeente te mogen oprichten. Men vroeg (slechts) erkenning in de burgerlijke maatschappij van een bestaande gemeente, die reeds was toegerust met een predikant, ouderlingen en diakenen. Bij een bespreking met Scholte op het ministerie van eredienst op 4 februari 1839 heeft Scholte eigenhandig toegevoegd ‘toe te laten’, zodat er daarna stond: ‘toe te laten en te erkennen in de burgerlijke maatschappij’.

e. In een nota van begin januari 1839 van mr. A.W. van Appeltere inzake het onderhavige adres[2], wordt onder meer gezegd, dat de supplianten ‘wel niets (hebben) toegegeven, maar het adres is in dit opzigt zoo kunstig bearbeid, dat men met de listige handelwijze van Scholte c.s. moet bekend zijn om zich daarvan te overtuigen, en dat de **schijn** geheel te hunnen voordeele is’.

Wij stemmen niet in met dit oordeel; wel menen wij te moeten zeggen, dat de tekst van het adres een knap stukje werk is.

f. Ook van de zijde van de regering werd knap werk verricht. Het K.B. spreekt niet van het feit, dat de requestranten een gemeente wensen te vormen, maar ‘wenschten te vormen’.

g. De minister van justitie kan niet nalaten - na 4 jaar zware vervolging - zijn rapport aan de Koning inzake het request als volgt te eindigen: ‘...en dat door zoodanig besluit (nl. de gemeente te Utrecht te erkennen - C.S.) aan de natie het schitterendst blijk zal worden gegeven van de milde beginselen van godsdienstige verdraagzaamheid, door Uwe Majesteit op zo hoogen prijs gesteld, en niet minder tevens van Hoogstdeszelfs zorg om alleen aan zoodanige verzoeken gehoor te geven, welke met de regten van de staat en van de ingezetenen in volkomen overeenstemming zijn’.[3]

Beoordelingen van het verzoek om erkenning zijn er in het verleden vele geweest - wij schreven het al. Aangezien het niet anders kan, dan dat

1 Helenius de Kock, H. de Cock, 2e druk 1886, blz. 604.
2 Bos, Archiefstukken, IV, 343-345.
3 Idem, 350-354. De minister van justitie, mr. C.F. van Maanen, rapport van 10 10 februari 1839. Het advies van de Raad van State is gedateerd 11 februari, zodat mag worden gezegd, dat het K.B. (14.2.1839) daarna wel zeer snel tot stand kwam.

deze beoordelingen naar hun inhoud, mede zijn bepaald geworden door de eraan verbonden kerkenordening, is het heel moeilijk te zeggen, hoe de historie van de Afscheiding zou zijn verlopen, indien bij de aanvraag de Dordtse K.O. zou zijn gevoegd.

De vervolging was eind 1838 allerminst afgelopen, wij zullen er nog van horen. Niemand wist in 1838, dat Koning Willem I in 1840 zou aftreden, en dat er dan onder Koning Willem II een milder bewind voor de Afgescheidenen zou komen.

En daarom willen wij aan de vele beoordelingen geen nieuwe toevoegen, maar ons aansluiten bij de mening van dr. Oostendorp. Wij geven zijn oordeel over de authorisatie-aanvraag en haar effect nogmaals weer - maar nu vrij vertaald:

Scholte had de macht van (Hervormde) kerk en Koning bedwongen... Vrees noch concessie is zijn leidsvrouw; wel het beeld van de kerk, uitsluitend onder Christus, haar Koning. Opnieuw rukt hij op tot de vrijheid van de kinderen Gods.

3. Scholte en de leer van J.N. Darby

John Nelson Darby werd in 1800 geboren te Londen.

Aanvankelijk predikant in de Engelse staatskerk. Stichter van de gemeenschap der Darbisten.

Omstreeks 1838 treedt Scholte in correspondentie met Darby. Hij vertaalt één van zijn werken.

Het resultaat is: J.N. Darby. De Tegenwoordige verwachting van de kerk van Christus. Voorrede door H.P. Scholte, 1842. In dit geschrift kwam uiteraard één van de typische trekken van het Darbisme naar voren: het chiliasme of de leer van het duizendjarig rijk; anders gezegd, de gedachte van een wederkomst van Christus - tijdelijk, gedurende duizend jaar - vóór Zijn komst als Rechter van hemel en aarde.

In Amerika heeft zich de ontwikkeling van Scholte in de richting van het Darbisme - voor zover het betreft de leer van het duizendjarig rijk - voortgezet.

Zijn laatste jaren 1866-1868 wijdt Scholte aan de uitgave van het tijdschrift De Toekomst.

Bij zijn gedachten aangaande het tweemaal wederkomen van Christus voegt zich dan een andere darbistische gedachte, namelijk de kwalificatie van de geïnstitueerde kerk als het grote Babylon.[1]

4. Controversen naar aanleiding van leerstellingen van ds. H.P. Scholte, kenbaar gemaakt in predicaties en in het tijdschrift ‘De Reformatie’.

Dit punt zou, indien het ook maar enigszins volledig zou worden behandeld, een zeer brede uiteenzetting vragen, die niet zou passen in het ka-

1 Dr. L. Oostendorp, H.P. Scholte, pag. 188-191.

der van dit boek. Wij moeten daarom volstaan met te verwijzen naar de literatuur[1] en met de aandacht te vestigen op enige vragen, gesteld door de provinciale vergadering van Zuid-Holand, gehouden te Schiedam op 11 en 12 april 1843. Deze vragen werden gesteld aan een bijeen te komen 'Algemeene vergadering', dit is een generale synode.

Genoemde datum ligt weliswaar aanmerkelijk nà het tijdvak, waarmee wij ons bezighouden in dit hoofdstuk, maar de gestelde vragen moeten worden beschouwd als de 'nasleep' van de onrust, die het optreden van ds. Scholte had teweeggebracht.

Wij noemen zo dadelijk voornamelijk slechts de **vragen,** zoals zij op de tafels van de verschillende provinciale synoden terecht kwamen, maar wij leiden de tekst ervan in met een citaat, waaruit blijkt, dat de 'vele onaangenaamheden' (Verklaring Gorcumse kerkeraad, hoofdstuk 1) hadden geleid tot een scheuring in de kerken van Zuid-Holland; hetgeen wij ook verder in dit boek zullen zien.

'Eene vergadering te Schiedam, gehouden den 11 en 12 April j.l. (1843) bestaande uit zoodanige Opzieners, die zich bezwaard vonden in de handelwijs en rigting, welke zich bij de meerderheid der gewone Zuid-Hollandsche kerkvergadering openbaarde, die zich daarom eerst aan de provinciale en klassicale bijeenkomsten hebben onttrokken, en daarna tot een vergadering tezamen gekomen zijn, nevens de gewone vergadering, en zich thans provinciale vergadering van Zuidholland noemt, verlangt dat de algemeene vergadering de hiervolgende vraagstukken behandele:'...

'Vr. 1. Of alleen diegenen bij de gemeente behooren opgenomen te worden, die belijdenis komen doen van het zaligmakend geloof, en of zij die dit niet kunnen doen, maar belangstelling in de leer der waarheid aan den dag leggen, en zich wenschen aan te sluiten bij de gemeenten, moeten worden geweerd?'

(Het antwoord, dat de Afgescheiden kerken op deze vraag gaven, was: Neen!)

'Vr. 2. Welke kinderen gedoopt moeten worden?'

'Vr. 3. Welk een belijdenis er vereischt wordt om tot lidmaat aangenomen te worden, en eene geregtigde tot het heilig avondmaal te zijn?'

'Vr. 4. Of de leden der gemeente verplicht zijn elke belijder, op zijn belijdenis en uitwendig onberispelijk wandelen, te houden voor begenadigd, zoo dat (de gemeente) daaraan niet mag twijfelen?'

'Vr. 5. Of daar geen zaligmakend geloof geoefend wordt, dan in de bewustheid, dat men in de staat der genade is?'

'Noord-Holland' gaf op deze vraag het volgende antwoord: 'Iemand kan

1 Tijdschrift 'De Reformatie', serie 1, 1837-1840; serie 2, 1841-1845; serie 3, 1846-1847; dr. H. Bouwman, De crisis der jeugd, Kampen, 1914 - met name de vele bijlagen; dr. L. Oostendorp, H.P. Scholte, hoofdstuk XVI.

naar de geregtigheid hongeren, en dus zaligmakend geloof oeffenen, zonder de bewustheid te bezitten, dat hij een geloovige is'.

'Vr. 6. Of de gedoopte kinderen moeten aangemerkt worden in hun opwassen als in het genadeverbond zijnde?'

Op deze vraag gaven de Afgescheiden kerken tenslotte als antwoord een ondubbelzinnig: Ja!

'Vr. 7. Of de geloovigen tot elke daad des geloofs van den invloed van Gods Geest afhankelijk zijn? dan of dat zij door de hebbelijke genade zich de beloften kunnen toeëigenen, en daarmee werkzaam zijn?'

'Vr. 8. Of daar zij een tweeërlei roeping, namentlijk, uitwendig en inwendig?'

'Vr. 9. Of onze Heidelbergsche Catechismus ook als een voorschrift van de practijk der Godzaligheid zij aan te merken, of alleen tot wederlegging van de dwaalgevoelens, en wel bijzonder of de daarin voorkomende leer der ellende ook alzoo door elk mensch behoort gekend te worden, zonder dienaangaande te nauwe bepalingen te maken, zal men Christus oprecht aannemen?'

'Vr. 10. Of daar in de H. Schrift ook nog gesproken wordt, van eene wederkomst van Christus, behalve zijn toekomst ten oordeel?'

Antwoord: Neen!

'Vr. 11. Of daar zal zijn volgens de Schrift een tweeërlei opstanding, zodat de ongeloovigen niet met de geloovigen zullen opstaan?'

Antwoord Noord-Holland: 'Neen! allen zullen gelijk opstaan'.

'Vr. 12. Of Christus plaatselijk in de hel is nedergedaald, en dat dienaangaande de leer van onzen Catechismus verwerpelijk zij?'

'Vr. 13. Of de sabbath onder het N. Testament verbindt tot een gezette heiliging van den 7den dag, na 6 werkdagen?'[1]

5. De verhouding Scholte-Van Velzen; de synode te Amsterdam van 1840

Op 16 november 1835 werd Scholte beroepen te Amsterdam. De beroepsbrief is getekend door Harm Hendrik(s) (Middel), die we in dit boek nog vaak zullen ontmoeten, Coenraad Deteleff, Nicolaas Obbes en de zwager van Scholte, de ons bekende Jan Daniel Brandt. Scholte nam dit beroep niet aan. Een tweede beroep van Amsterdam kwam op 12 januari 1837. Ook dit beroep nam Scholte niet aan. Hij wenste - hoewel reeds woonachtig in Utrecht - te arbeiden in de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht, zonder predikant te zijn van één van deze provincies met uitsluiting van de beide andere; hij wenste dus ook niet predikant te zijn uitsluitend van de stad Utrecht.

Op 3 oktober 1838 ontvangt Scholte voor de derde maal een beroep van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam. Scholte wees ook dit beroep af. Maar nu was daartoe, gelet op de omstandigheden, wel alle aanleiding. Scholte ontving namelijk slechts 27 van de 108 stemmen. Op 28 novem-

1 Bouwman, Crisis der jeugd, pag. 96, 97.

ber daaraanvolgende stemde de gemeente weer. Van de 68 stemmen kreeg ds. S. van Velzen er aanvankelijk 32 en Scholte 27. Daarna: Van Velzen 35 en Scholte 33. Van Velzen - predikant te Friesland - werd beroepen.[1]

Van Velzen nam het beroep aan op 15 februari 1839, maar wenste de gemeenten in Friesland zoveel mogelijk en zoveel nodig te blijven dienen. Een opvatting van het aanvaarden van een beroep, die slechts kan worden verstaan tegen de achtergrond van de predikantennood gedurende de eerste jaren na de Afscheiding.

Na enige onenigheid over deze zaak werd ds. S. van Velzen op 16 juni 1839 te Amsterdam bevestigd door ds. H. de Cock.

De verschillen over het bedienen van de Friese gemeenten werden weggenomen - zo schrijft de Amsterdamse kerkeraad, gedateerd 10 februari 1840 in een stuk, getiteld ‘De schorsing van vier kerkeraadsleden’ (in druk verschenen te 's-Gravenhage, Van Golverdinge, 1840).

Ds. Scholte zond nog wel een brief met vele bedenkingen, maar deze werden weerlegd in een brief opgesteld door de ouderling J.A. Wormser; in dit schrijven werd ds. Scholte bedankt voor de vele bewezen diensten.

De reactie van Scholte was, dat hij - waar de zaken nu zo lagen - begeerde bij gelegenheid ‘eene afscheidspredicatie te houden’; ‘hetwelk vervolgens door hem gedaan is’.

Op de provinciale vergadering gehouden te Utrecht, 22 en 23 augustus 1839 leest ds. Scholte 'n gedeelte van een brief voor van ds. S. van Velzen. Deze zou volgens besluit van de vorige vergadering met ds. Gezelle Meerburg zijn uitgenodigd, ter behandeling van een bepaalde kwestie aan de orde gesteld door de gemeente te Bunschoten; de uitnodiging aan Van Velzen is achterwege gelaten. Ds. Scholte geeft aan de vergadering de indruk, dat ds. Van Velzen een uitnodiging toch zou hebben afgeslagen. Naar wij menen blijkt dit niet zonder meer uit de in de acta opgenomen passage. Deze mening wordt bevestigd door het feit, dat ds. Van Velzen en ds. R.W. Duin kort na de aanvang der vergadering binnenkomen. Eerstgenoemde verklaart desgevraagd, dat hij aanwezig is als afgevaardigde van Bunschoten, ‘welke gemeente hem tot hunnen Herder en Leeraar beroepen heeft’.

Er ontwikkelt zich dan een bespreking over het beroep, door de gemeente Kockengen uitgebracht op de ouderling H.G. Klijn. Vermeld zij slechts, dat ds. Van Velzen met klem verdedigt, dat ‘er geen beroep mag worden uitgebracht op eenig lid der gemeente, tenzij hij vooraf geëxamineerd is’. Ten aanzien van ouderling Klijn was het zó gegaan, dat Kockengen een beroep op hem had uitgebracht vóór de examinatie.

Artikel 23 van de Acta vermeldt de volgende merkwaardigheid.

> De President (= ds. Scholte; C.S.) moet noodzakelijk eenige ogenblikken zich verwijderen. Nadat hij vertrokken is, stelt ds. Van Velzen

1 Oostendorp, H.P. Scholte, pag. 119, 120.

> aan de vergadering voor om de Dordtsche kerkordening aan te nemen, teneinde daardoor de afgescheurde gemeenten weder te winnen. Dat tevens daardoor weder een algemeene band zou zijn, waardoor ieder de zekerheid hebben zou dat overal de oude manier van kerkregering gevolgd werd.

Niet onwaarschijnlijk is, dat één en ander door ds. Van Velzen is gezegd, terwijl de vergadering was geschorst. In ieder geval komt hij er na enige tijd op terug, als ds. Scholte weer als praeses fungeert.

Scholte antwoordt dan, dat hij niet alleen 'nooit zijne stem daartoe wenscht te verleenen, maar met alle mogelijke ijver dit in de gemeente zal trachten tegen te gaan', omdat:

1°. de onderlinge verschillen niet zijn gelegen in de zaak van de kerkenordening, maar in leer, tucht en dienst;

2°. men daardoor de 'afgescheurden' in de waan zou trachten te brengen, dat men één van zin was, 'hetgeen in den grond zoo niet was'. 'Dat men liever alle kerke-ordeningen moest laten varen, en Gods Woord als eenigen regel aannemen, terwijl geen christen daartegen iets kon hebben';

3°. 'de Dordtsche kerkorde zoodanige zaken bevattede, die lijnregt strijdig waren met Gods Woord, omdat daarin de heerschappijvoerende magt werd vastgesteld van grootere kerkelijke vergadering(en) over kleinere, en dus de gelijkheid van alle opzieners verbroken werd. Dat hij dus overeenkomstig Art. 32 onzer geloofsbelijdenis alle zoodanige wetten verwierp, en zich hield aan hetgeen Christus onze eenige Meester, ons leert in Zijn Woord'.

Zijn de Acta geheel correct, dan heeft ds. Scholte in deze vergadering ds. Van Velzen enigszins onheus behandeld. Van Velzen stelde op de eerste dag namelijk de vraag, wat er de volgende dag op de voortgezette vergadering, nog behandeld zou worden. 'De President antwoordt: alles wat er nog voortgebragt zal worden, en dat ZWEW. dat zelf zal hooren. Ds. van Velzen vraagt of er ook examen zal plaats hebben van lerende ouderlingen. De president antwoordt, dat dit mogelijk, doch niet zeker is'.

Ds. van Velzen stelt dan voor, dat bij een eventueel examen alle leeraars aanwezig zullen zijn. De meerderheid der vergadering gevoelt hiervoor wel - sommigen met bijvoeging, dat men in twee of drie leeraars evenveel vertrouwen moet stellen, als in acht leeraars.

Wij merken op, dat korte tijd hierna H.G. Klijn en C. van der Meulen geexamineerd en geördend zijn geworden door ds. Scholte, zonder medewerking van andere predikanten.

Ds. van Velzen blijkt de volgende dag te zijn vertrokken; onderscheidene broeders zijn met hem gegaan. Deze tweede dag worden er, op voorstel van Scholte, geen zaken meer behandeld; de vergadering wordt na korte tijd gesloten.

Het is duidelijk, dat ook op deze vergadering tot uiting kwam, dat ten

aanzien van de kerkregering twee meningen waren ontstaan, die lijnrecht tegenover elkaar stonden.

Geleidelijk aan werd de verwijdering tussen ds. H.P. Scholte en ds. S. van Velzen groter.

In Amsterdam waren er enige bezwaren tegen de prediking van ds. Van Velzen. Wij hebben sterk de indruk, dat deze bezwaren ongegrond waren. Voor ons is echter slechts van belang te memoreren, dat ook ds. Scholte zich op een zondagmorgen onder het gehoor van Van Velzen bevond. Scholte meende op grond van het gehoorde genoeg te weten. Hij verbreidde het gerucht, dat Van Velzen 'een geraamte van leerstellige waarheden, zonder den levenden Christus, den levendmakenden Geest en het levende en werkzame geloof verkondigt'.[1] De Utrechtse kerkeraad hield de inhoud van het gerucht voor zeker en schreef de beschuldiging tegen ds. Van Velzen in een brief aan de Amsterdamse raad. In het epistel werd ds. Van Velzen tevens beschuldigd van 'dubbelzinnigheid, twistgierigheid en heerschzucht'. Al dit fraais werd door ds. Scholte als brenger van de brief, zelf voorgelezen op een vergadering van de kerkeraad van Amsterdam. Van Velzen was niet aanwezig, maar bevond zich in Friesland.

Het moet toch wel een zeer moeilijke tijd zijn geweest voor de jonge Afgescheiden kerken. Vaste regels aangaande de regering der kerk werden slechts schaars gehanteerd.

Het is ontroerend te lezen, hoe de Amsterdamse kerkeraad temidden van de beroerten, die het gevolg waren van de aanval op zijn predikant, het hoofd koel hield en in de rust des geloofs voortging:

> 'De toestand der Kerk is in vele opzigten donker... Och! dat onze gebeden opklimmen tot Hem wiens naam Verlosser is, en die Israël zal verlossen van alle ongeregtigheid. Wordt iemand echter bij het vernemen van de thans vermelde zaken twijfelmoedig, die bedenke dat de Heere alleen de magt bezit om Zijne Gemeente te bouwen en te bewaren. Hij alleen wil en zal dit ook doen'.

Door de kerkeraad van Amsterdam werd nu, bij meerderheid van stemmen op circa 27 december 1839, besloten een brief te zenden aan de Utrechtse kerkeraad, waarin de beschuldigingen inzake de prediking van ds. Van Velzen als laster werden aangemerkt; uiteraard bleef ds. Scholte in deze brief niet buiten schot.

Op 3 januari 1840 werden de ouderlingen J.A. Wormser, D.A. Budde en de diakenen H. Höveker en D. Lijsen in hun bedieningen geschorst, omdat zij niet wilden instemmen met het oordeel, dat de beschuldigingen van Scholte en de Utrechtse kerkeraad, inzake de leer en de prediking van ds. Van Velzen als laster waren aan te merken. Diaken Höveker keerde spoedig tot de Hervormde kerk terug. De drie anderen vormden gedurende

1 De Reformatie, VIII, 261.

enige tijd een tegen-kerkeraad, waarbij ongeveer 70 leden der gemeente hun zijde kozen. Af en toe ging ds. Scholte in hun midden voor!

Ds. A. Brummelkamp, zwager van ds. Van Velzen heeft in een poging deze Amsterdamse twist te beslechten op 6 en 7 maart 1840 een ‘vergadering van opzieners’ belegd.

Aanwezig waren daar onder meer de predikanten De Cock, Scholte, Van Velzen, Van Raalte, Brummelkamp, Duin en De Haan; verder noemen wij: Klijn (Utrecht), Cs. van der Meulen (Middelharnis), G. Baay (Hoorn), H. Barendrecht (Zuid-Beijerland) - deze laatsten waren òf reeds opgeleid òf nog in opleiding bij ds. Scholte. Scholte was slechts aanwezig op 6 maart; de tweede dag bleek hij vertrokken.

De vergadering - die geenszins het karakter droeg van een officiële kerkelijke vergadering - nam de navolgende conclusies aan.

Zij vroeg van ds. Scholte:

1. Erkentenis van onrechtmatige bemoeiingen in het aannemen der Amtserdamse beroeping door ds. Van Velzen.
2. Herroeping van de beschuldiging tegen de prediking van ds. Van Velzen: naardien Zijn E. niets heeft kunnen bewijzen van hetgeen hij beweerd heeft, en
3. erkentenis van onrechtmatige handel, in de daarstelling van scheuring in de gemeente te Amsterdam (Scholte preekte immers voor de groep Wormer c.s.).

Van de kerkeraad te Amsterdam:

> Erkentenis, dat de vier kerkeraadsleden Budde, Wormser, Höveker en Lijsen geschorst zijn, zonder dat er gronden ener rechtmatige schorsing aanwezig waren en dat hierin met overijling is te werk gegaan.

Van de geschorste leden van de kerkeraad:

> Erkentenis, dat zij onrechtmatig gehandeld hebben in het daarstellen van zodanige afzonderlijke bijeenkomsten, die kennelijke strekking hebben tot scheuring der gemeente of zelfs reeds de beginselen van scheuring zijn.

Brummelkamp deelt in zijn verslag van de vergadering van 6 en 7 maart 1840, gedateerd juli 1840 mede, van geen der drie bovengenoemde partijen enig bericht van schulderkentenis te hebben ontvangen.

De toenemende verwarring in de Afgescheiden kerken bracht de provinciale vergaderingen van Groningen en Drente, hierin geleid door ds. Hendrik de Cock er toe, aan te dringen op het bijeenroepen van een generale synode.

Deze is daarop, na samenroeping door de provinciale vergadering van Gelderland, op 17 november 1840 te Amsterdam bijeengekomen. Zij heeft geduurd tot 3 december daaraanvolgende.

Wij willen allereerst de samenstelling van deze synode - die van grote invloed is geweest op de kerkelijke leven in Zuid-Holland en derhalve ook op dat te Gorinchem - hier vermelden.

Uit de provincie Groningen waren afgevaardigd: ds. H. de Cock, ds. P.M.

Dijksterhuis, de ouderlingen: D.D. Drukker en J. Nienhuis; uit Friesland: ds. T.F. de Haan, ds. D. Postma, H.P. Hettema en W.D. Hellema; uit Drente: ds. K.J. Timmerman, ds. F.A. Kok, G.O. Staggerden en de latere predikant G.J. Raijdt; uit Overijssel: ds. A.C. van Raalte, ds. G. Wissink; C.G. de Moen; uit Gelderland: ds. A. Brummelkamp, J.C. ten Hove en 'het lidmaat' G.J. Groot Nibbeling (deze ontving slechts zitting met adviserende stem); uit Noord-Holland: ds. S. van Velzen, en de ouderlingen P. Niezen (Amsterdam), G. Haan (Hilversum) en P. Schaap (Urk); tenslotte: de ouderling P. Zonne namens de gemeenten te Delft en Schiedam. De afgevaardigde uit Overijssel ds. K. Wildeboer was verhinderd.

Uit het vermelde zien wij, dat de provincies Groningen, Friesland, Drente, Gelderland en Noord-Holland - voor zover mogelijk - vertegenwoordigd waren. De provincies Utrecht, Zuid-Holland (waarbij we moeten rekenen Beneden-Gelderland), Zeeland en Noord-Brabant hadden geen afgevaardigden gezonden.

In de acta van de synode lezen we:

> 'Namens eene vergadering, gehouden den 30sten en 31sten October laatstleden, van Opzieners uit de Provinciën Utrecht, Zuid-Holland, Zeeland en het benedengedeelte van Gelderland was, op de uitnoodiging om Afgevaardigden te zenden, een brief geschreven aan ds. Brummelkamp inhoudende, dat de bedoelde vergadering geene reden zag om eene algemeene kerkvergadering te houden, waarbij de raad gevoegd was, om zoodanige vergadering, onder den naam van synode, niet te houden, doch dat dezelve eene bijeenkomst van de Leeraars begeerde, om te onderzoeken of allen in de zaken des geloofs overeenkomen, op dat dit vervolgens geopenbaard worde. Die vergadering had daarom geene afgevaardigden voor eene synode benoemd, maar begeerde dat ds. Brummelkamp de gezegde vergadering van Leeraars zoude bijeen roepen'.

Naar aanleiding van het bovenstaande zal het ons niet verbazen, dat enige tijd later, de wettigheid van deze generale synode, waar 4 van de 10 provincies (Limburg niet medegerekend) niet vertegenwoordigd waren, alsmede de wettigheid van de genomen besluiten, te Gorinchem en omgeving aan de orde worden gesteld.

Verder lezen we in de Acta:

> 'Nog was er een brief ingekomen namens de opzieners uit Noord-Brabant, die ook het houden eener algemeene kerkvergadering, in de tegenwoordige omstandigheden, afkeurden, meenende dat dit slechts tot grootere verwikkeling aanleiding zou geven. Waarom die vergadering geene afgevaardigden had gezonden, maar nogtans zich bereid verklaarde om zich te vereenigen met alle bepalingen, die, overeenkomstig Gods Woord zouden gemaakt worden en zich aan dezelve te onderwerpen'.

De synode constateert echter - zoals begrijpelijk - met blijdschap dat er een afvaardiging is van de Zuid-Hollandse gemeenten te Delft en Schiedam (ouderling P. Zonne), alsmede, dat de kerkeraad van Middelburg het

voornemen had iemand te zenden; doch daarin was verhinderd geworden. Nog vóór het einde der vergadering kwam ds. Cornelius van der Meulen, als afgevaardigde van de kerk te Rotterdam.[1]

Tot praeses van de synode werd benoemd ds. A. Brummelkamp, tot scribae ds. S. van Velzen en ds. P.M. Dijksterhuis.

Eén van de eerste besluiten van deze synode is geweest, het weer aannemen van de aloude Dordtse kerkenordening, 'als enige regel in de regering der Gereformeerde kerk in Nederland'. Alle andere kerkenordeningen, zo verklaarde de vergadering, 'die sinds onze Afscheiding tot hiertoe gemaakt zijn, worden terzijde gesteld en, als zoodanig, vervallen verklaard'.

In de Acta, hoofdstuk 13 en 14, treffen wij vervolgens aan, hetgeen de synode verhandelde en besloot inzake 'De gemeente te Amsterdam' en ds. H.P. Scholte.

Art. 17 van de Acta vermeldt: 'Dat de schorsing, gedaan door den kerkeraad te Amsterdam, moest bevestigd worden, maar dat de geschorste kerkeraadsleden, tevens met alle zachtmoedigheid tot vrede en eengezindheid moesten genoopt worden'.

Het gecompliceerde van de kwestie moge blijken uit het feit, dat dit besluit staat tegenover dat van de vergadering van 6 en 7 maart 1840. Immers laatstgenoemde vergadering sprak uit, dat de 4 leden van de kerkeraad te Amsterdam geschorst waren zonder gronden voor een rechtmatige schorsing en dat hierin overijld was te werk gegaan (vgl. pag. 150 en 151). De praeses - ds. A. Brummelkamp - onthield zich van stemmen; ouderling P. Zonne bleef oordelen, dat de schorsing onrechtmatig was.

Terloops vermelden wij nog de volgende bijzonderheid uit de Acta, betreffende de situatie in de Amsterdamse gemeente.

> Nog heeft de vergadering pogingen aangewend om ook den ouderling Middel, die voor eenige jaren geschorst is, tot vereeniging met de gemeente te bewegen. Ook hierover is, toen deze schorsing geschied was, op eene provinciale kerkvergadering van Noord-Holland, welke door de Leeraars der Afgescheidene gemeenten werd bijgewoond, gehandeld. De bedoelde ouderling heeft sinds dien tijd vergaderingen gehouden, afgezonderd van de gemeente. De hiertoe benoemde commissie bragt het berigt terug, dat zij in deze pogingen niet heeft mogen slagen.

Wij komen op deze zaak terug, want enige jaren later treffen wij 'ouderling Middel', dan ds. Harm Hendrik Middel, als predikant van Gorinchem aan.

1 Ds. C. van der Meulen, opgeleid door Scholte, was in 1840 predikant te Middelharnis, maar had ook een 'verbintenis' met de Afgescheidenen te Rotterdam (dr. Joh. de Boer, De Gereformeerde Kerk van Zuid-Beijerland 1836-1936, pag. 12).

In art. 18 van de Acta lezen we vervolgens - aangaande ds. H.P. Scholte:

> Dat eene commissie tot ds. Scholte gezonden moest worden, om, in vereeniging met den kerkeraad te Utrecht, hem te vermanen tot terugkeering van zijne ongeregeldheden, tot openlijke erkentenis van de zonden waarover hij bestraft is, tot vereeniging met de gemeente en tot aanneming van de Dordtse kerkeördening, gelijk dezelve thans gesteld is. Ingeval echter ds. Scholte hieraan geen gehoor wil geven, dat hij alsdan geschorst worde.[1]

Aangaande het wedervaren van de commissie, die ds. Scholte moest bezoeken, en die bestond uit ds. Hendrik de Cock, ds. L.G.C. Ledeboer, en de ouderlingen G. Haan en P. Schaap, lezen we in de Acta (van de hand van H. de Cock) het volgende.

> Dingsdag den 8sten December zijn wij bij den ouderling E. Takken te Utrecht gekomen en verzochten (ds. Scholte van huis zijnde) des avonds met den kerkeraad te spreken; hetwelk door sommige leden en een paar leden des kerkeraads werd tegengestaan; terwijl zij eindelijk vertrokken en drie leden des kerkeraads overbleven, die de wettigheid der handelingen van de synode erkenden en het goed achten, dat wij den volgenden dag met ds. Scholte spraken en hem tot verootmoediging zochten te brengen.
>
> Woensdag den 9den hebben wij ons dan ook te zamen naar ds. Scholte begeven, die eerst met de prediking zich wilde verontschuldigen om thans daarover te spreken, maar, toen de ondergeteekende dat op zich nam, begonnen wij voor de dienst over de zaak te handelen. Ds. Scholte is toen niet in de kerk geweest.[2]
> Na den kerktijd hadden wij eerst vrij wat spraak over degenen, die er bij zouden tegenwoordig zijn, daar ds. Scholte sommige leden wilde uitsluiten. Maar eindelijk, allen uitgesloten zijnde, begonnen wij van nieuws over de zaken te spreken, de diaken Horst niet tegenwoordig zijnde. Doch na lang spreken geene verootmoediging noch erkentenis van het gevraagde vindende, maar veeleer het tegendeel, daar ds. Scholte betuigde dat ds. Van Velzen moest afgezet worden, wanneer hij, na vermaning, zijne prediking niet veranderde, zonder echter het minste bewijs voor dit oordeel te leveren, zoo is hem door ds. de Cock eindelijk in naam des Heeren aangezegd: dat hij in zijne bediening als Leeraar geschorst was; en voorts, tot nadere verantwoording, zich te onthouden had van de prediking en de

1 Wij treden hier niet in de kerkrechtelijke zijde van dit alles. Volgens de Gereformeerde kerkrecht kan slechts de raad van een plaatselijke kerk een ambtsdrager schorsen of afzetten. Wij willen hier echter wel opmerken, dat het getrouwe gedeelte van de Utrechtse kerkeraad (E. Takken, A.M. van Beugen en J. Veldhuizen) reeds vanaf midden 1840 meende, dat Scholte moest worden geschorst; in het kader van dit boek kunnen wij hierop echter niet ingaan.

2 De lezer zal begrijpen, dat het hier betreft de wekelijkse dienst op woensdagavond; ds. H. de Cock ging in deze dienst voor.

bediening der sacramenten, hetwelk hij echter niet aannam en naar zijne verkeerde concepten en wijze van kerkregering ook niet kon aannemen. De andere broeders en drie kerkeraadsleden stemden hiermede in, een diaken Miché echter niet. Bij het vertrek verzocht ds. Scholte, mij nog eens den volgenden dag terug te komen, hetwelk ik met ds. Ledeboer ook gedaan heb, doch wederom vruchteloos; schoon ds. Scholte toen zeide, dat hij zich voor anderen in den stroom had geworpen[1] en wel wilde erkennen dat hij daarin niet wel gezwommen had en niet wel zich gehouden en gedragen had; schoon bij nadere aanvrage, hij altoos bleef ontkennen, dat hij in den grond verkeerd had gehandeld, waarom wij ook moesten blijven, bij hetgeen wij te voren uitgesproken hadden. Dien zelfden avond had ds. Scholte reeds die van zijnen aanhang en die wankelmoedig waren aan zijn huis vergaderd, en had hen gesterkt of door hem zelve of door de zijnen om met hem vol te houden.

H. de Cock

Scholte heeft op het doen en laten van de synode van 1840 gereageerd met een boekje 'Aanmerkingen betreffende een geschrift, getiteld: Verslag van de Synode der Afgescheidene Gereformeerde Gemeente in Nederland (1840)', verder aan te halen met: 'Aanmerkingen'.

Bestudering van dit geschrift leert ons, dat de bladzijden 1-40 zijn geschreven door J.A. Wormser te Amsterdam, de inleiding alsmede de blz. 41-111 door Scholte.

Ook al onthouden wij ons gaarne van een beoordeling inzake allerlei bijzonderheden, wij achten het onjuist als onze indruk te verzwijgen, dat Scholte wel een aantal minder gelukkige handelingen en uitspraken van zijn tegenstanders kan signaleren, maar dat zijn vertoog aan kracht verliest, als hij daartegen Wormser laat schrijven 'dat de kerke sonder schade te lijden aan de waarheyt, kan behouden worden sonder soodanige algemeene vergaderingen, welke in de volgende eeuwen gebleken is, het schadelikste instrument te sijn, om geloof, godsdienst en goede seden te verderven'.

Wormser citeert met deze woorden de 'geleerde en godzalige Johannes Owen' (1616-1683), die Engelsman, puriteins theoloog en een verdediger van het independentisme was. 'De overeenkomst' zo meent Wormser, en Scholte spreekt het niet tegen - 'tusschen de inhoud van het geschrift, getiteld: Verslag van de Synode..., en datgene wat Owen als de gevolgen der door hem bedoelde vergaderingen opgeeft, is inderdaad treffend'.

Fel keren Wormser en Scholte zich tegen de Dordtse kerkenordening.

1 Slaat kennelijk op de tegenstanders van ds. S. van Velzen in de Amsterdamse gemeente.

En toch is deze wijze ordening gebleken, in de opbloei der Gereformeerde kerken na 1834, het samenbindende element te zijn.

Scholte maakt ernstig bezwaar tegen de hiervoor vermelde verklaring van ds. H. de Cock.

Wij lezen op blz. 73 van de 'Aanmerkingen' onder meer:

> Wat Ds. de Cock zegt van het niet wel zwemmen, is, op zijn best genomen, een zeer platte verkeering van mijn woorden...
> Toen ik dien tweeden avond met Ds. de Cock en Ledeboer particulier over de zaken sprak, verklaarde ik, dat ik mij in al de handelingen jegens Ds. Van Velzen mij niet onschuldig rekende; dat echter mijn schuld niet was voor de menschen, maar voor den Heere. Dat deze schuld daarin bestond, dat ik mij, bij het zien, dat andere broeders voor het aantasten van Ds. Van Velzen terugdeinsden, niettegenstaande zij zelven meermalen over de prediking geklaagd hadden, mij meer op de regtheid der zaak dan op den Heere verlatende, alleen in den stroom had geworpen. Dat ik daarin de oorzaak had gevonden, van in die oproerige vergadering van Maart, niet zoo onafhankelijk en blijmoedig in den Heere gestaan te hebben, als anders meermalen in groote beproevingen het geval was. Dat daaruit misslagen in de behandeling der zaken waren voortgevloeid. Dat echter de ootmoedigste erkentenis daarvan voor hen niets kon afdoen, omdat ik, wat de zaak zelve betreft, mij voor God, den Kenner der harten, geen verwijt behoefde te doen, dewijl ik ten volle overtuigd was in den persoon van Ds. Van Velzen niet te hebben misgetast...
> Ik heb ook nog herhaaldelijk opmerkzaam gemaakt op de listige manier, waarop Ds. Van Velzen van den beginne af aan heeft getracht, om de veelvuldige beschuldigingen tegen zijn gedrag, als in de vergetelheid te brengen, door altoos zijne prediking op den voorgrond te stellen...

Al het water van de zee wast natuurlijk niet af, dat Scholte zijn beschuldigingen tegen ds. Van Velzen niet kon waar maken.

Maar genoeg hierover! De schorsing van ds. Scholte eind 1840, blijft een droeve zaak. In dit alles komt naar voren de waarheid, dat de allerheiligsten onder de kinderen Gods nog maar een klein beginsel der nieuwe gehoorzaamheid bezitten. Anderzijds blijven wij instemmen met het oordeel van wijlen prof. H. Bouwman, door ons geciteerd op bladzijde 138, dat het een wonder is, dat De Cock en Scholte het reformatorische werk der Afscheiding zo hebben mogen leiden, als zij deden.

Het vervolg van de geschiedenis is geweest - zoals we op grond van het bovenstaande reeds mochten verwachten - dat ds. Scholte predikant is gebleven te Utrecht; althans een deel van zijn gemeente volgde hem. Ook in Zuid-Holland hield hij zijn aanhang, zoals we nader zullen zien.

Aangaande de Amsterdamse synode van 1840 vermelden we nog, dat, op last der synode door ds. H. de Cock een brief werd geschreven aan de provinciale kerkvergaderingen van Noord-Brabant, Zeeland, Utrecht, Zuid-Holland en Beneden-Gelderland. Deze vergaderingen hadden immers geen afgevaardigden naar

de synode gezonden. De bedoelde vergaderingen worden in dezen broederlijk bestraft en vermaand. Namens de synode schrijft De Cock dan onder meer: ‘Wij hopen, Broeders, dat gij

het verkeerde van uwe handelwijze en gedrag in dezen gevoelende, ook voortaan begeeren zult deze onze vermaning en opwekking te behartigen en te bevorderen; met ons volkomen en gewillig wederkeerende niet alleen tot de leer maar ook tot de dienst en tucht onzer Vaderen, begeerende gemeenschappelijk in opregtigheid met ons te wandelen voor het aangezigt des Heeren'.

Zoals gezegd, Scholte bleef predikant en behield - zeker de eerste tijd - zijn aanhang in enige gemeenten in de provincie Zuid-Holland.

Op de provinciale vergadering van Schiedam, gehouden op 29 en 30 april 1841 werd 'het te Amsterdam omtrent de kerke-ordening beslotene verworpen en werd de schorsing van Scholte niet ontvankelijk verklaard.[1] Maar de kerken in Zuid-Holland, die het niet met Scholte eens waren, organiseerden zich eveneens.

Op 1 oktober 1842 vergaderden te Gorinchem - onder leiding van de bekwame ds. P.M. Dijksterhuis, predikant te Dordrecht - de ambtsdragers van de navolgende gemeenten: Alblasserdam, Dordrecht, Giessendam, Gorinchem, 's-Gravendeel, Herwijnen, Langerak, Noordeloos; van Spijk.[2] was er 'een brief".

Op deze vergadering kwam men tot reconstructie van het classicale leven. Een belangrijk gedeelte van de hier genoemde gemeenten was echter tengevolge van de in dit hoofdstuk geschetste onenigheden verdeeld of gescheurd; er was een 'pro-' en een groep 'contra-Scholte'. Het trekt onze aandacht, dat de gemeente van Leerdam in het geheel niet aanwezig was; daar was de overgrote meerderheid van de gemeente pro-Scholte.[3] Wij komen op deze zaken nog terug, maar vermelden hier reeds, dat genoemde vergadering van 1 oktober 1842 kwam tot een constituering van een classicaal verband: Dordrecht/Gorinchem. Het geheel van de gemeenten was op dat tijdstip zo gehavend, dat afzonderlijke formatie van een classis Gorinchem en een classis Dordrecht niet wel mogelijk was.

Te Gorinchem was een groep die pro-Scholte was; deze groep was ook in de kerkeraad vertegenwoordigd - wij mochten toch eigenlijk niet anders verwachten, als wij letten op de nauwe banden, die tussen de gemeente Gorinchem en de persoon Scholte sedert 1835 hadden bestaan. Wat de gehele provincie Zuid-Holland betreft: de kerken, die de beslui-

1 H. Bouwman, De crisis der jeugd, pag. 44.
2 Met 'Spijk' moet wel bedoeld zijn: Vuren.
3 In het weekblad 'De Stem' van 22 oktber 1852 (2e jaargang no. 73) lezen we, dat ds. C.G. de Moen verwijst naar een brief door de 'Algemeene Vergadering der Christelijk Afgescheidene gemeenten in Holland, Zeeland en Utrecht bijeengekomen te Leerdam den 27 April 1843', aan de 'Vrije Schotsche Kerk'. De brief is getekend: H.P. Scholte v.d.m., praeses, J. (lees: I.) Overkamp, scriba. Blijkbaar heeft Scholte op genoemde datum vergaderd met de hem overgebleven getrouwen. In de notulen van 'Utrecht' van 4 november 1844 rapporteert I. Overkamp aangaande een 'provinciale' vergadering te Noordeloos. De notulen van dit soort vergaderingen zijn tot op heden spoorloos!

ten van de synode van Amsterdam (1840) aanvaardden en de Dordtse K.O. weer aannamen kwamen voor het eerst op 13 december 1842, op uitnodiging van een classicale vergadering, gehouden op 24 oktober 1842 te 's-Gravenhage, te Schiedam bijeen. Ds. S. van Velzen (uit Amsterdam!) was praeses van de vergadering. Op de eerstvolgende provinciale vergadering, gehouden 11 en 12 april 1843 (vergelijk pag. 146), waren er reeds 15 kerken vertegenwoordigd, in 1844 17 kerken, die zich in drie classen indeelden.

Uit de tekst van de 'Memorie', die ds. Scholte, tezamen met een 'Verslag', gedateerd 5 januari 1841 aan de Koning zond, en welke memorie als volgt begint: 'Niet alle Afgescheidenen zijn onderling verenigd...', blijkt, dat op genoemde datum de aanhang van ds. Scholte, voor wat betreft Zuid-Holland en Beneden-Gelderland, was te vinden in de hieronder te noemen plaatsen. Men bedenke daarbij echter, dat veelal niet àlle Afgescheidenen in zulke plaatsen het met Scholte eens waren; in Gorinchem bijvoorbeeld maakte de meerderheid van de gemeente zich korte tijd na 1841 van hem los.

Zuid-Holland: Leerdam, Gorinchem, Noordeloos c.a.; Zuid-Beijerland, Dordrecht, Zwijndrecht, Heerjansdam c.a., Hellevoetsluis c.a. en Flakkee. Beneden-Gelderland: Vuren, Herwijnen, Poederoyen-Aalst, Hemert c.a. en Gameren-Nieuwaal.

Voor wij onze aandacht weer richten op de gemeente van Gorinchem, een enkel woord over de gang van zaken in het leven der Afgescheiden kerken ná 1840. Wij vermeldden reeds (pag. 146), dat er in 1843 voorbereidingen werden getroffen tot het opnieuw houden van een generale synode. Deze synode is na enige dagen onverrichter zake uiteengegaan.[1] Merkwaardig is, dat Scholte de eerste dagen de vergaderingen heeft bijgewoond. Dat kon blijkbaar, niettegenstaande zijn schorsing. Vóór het uiteengaan der synode had Scholte echter de vergadering reeds verlaten.

Op de eerste synode na die van Amsterdam 1840, waar wèl zaken gedaan zijn, namelijk die van 1846 gehouden te Groningen, is 'de partij van Scholte' niet meer aanwezig. De Zuid-Hollandse kerken, hoewel niet alle, werden daar vertegenwoordigd door de afgevaardigden: ds. P.M. Dijksterhuis uit Dordrecht, ds. S.O. Los uit Rotterdam, ouderling D. Verhey uit Giessendam en ouderling J.B. de Loup[2] uit Schoonhoven. Wij zien, dat in de afvaardiging uit Zuid-Holland de classis Dordrecht/Gorinchem overweegt. Het herstel in deze classis is niet los te denken van de bekwame ds. Dijksterhuis. De kerk van Gorinchem was in die tijd reeds los van de invloed van Scholte. Een klein jaar, nadat de synode van 1846 ge-

1 H. Bouwman, De crisis der jeugd, pag. 46 e.v.

2 Op 6 mei 1851 treffen wij deze persoon aan op de algemene vergadering van de 'Kruisgezinden', als afgevaardigde van Schoonhoven.

houden werd, gaat Scholte met zijn aanhangers scheep naar de nieuwe wereld.

Toch is er op de synode van 1846 nog een zwakke nagalm van de beroering door de leerstellingen van Scholte, in Zuid-Holland veroorzaakt.

In de lastbrief van Zuid-Holland wordt gesproken over zaken van de leer, waaromtrent de afgevaardigden ‘dwalingen in hunne Provincie ontdekt hebben’. Het oordeel van de synode wordt gevraagd. De synode meent niet te moeten treden ‘in het behandelen van geloofsstukken, die duidelijk in onze formulieren uitgedrukt zijn’, maar wil toch de vragen wel beantwoorden (art. 18 van de Acta). De synode antwoordt dan op de betreffende vragen onder meer, dat een gelovige, ‘die veeltijds in twijfel verkeert omtrent de waarheid van zijnen staat’, wel degelijk een oprecht gelovige kan zijn; evenzo dat de gelovige slechts door de Heilige Geest bekwaam gemaakt kan worden, om de beloften Gods zich toe te eigenen en daarmede werkzaam te zijn en te strijden tegen het ongeloof, zodat niet kan worden gezegd, dat ‘een geloovige die in dorheid verkeert gelijk moet geacht worden aan eenen rijken gierigaard, wiens eigen schuld het is, als hij armoede lijdt’.

Wij keren nu tot Gorinchem terug. Tegen de achtergronden in dit hoofdstuk geschetst, zullen wij het wedervaren van de Gorinchemse Afgescheiden gemeente wel kunnen verstaan.

Hoofdstuk 10
De Afgescheiden gemeente te Gorinchem in het kerkverband en plaatselijk (1835-1840)

Bij de beschrijving van het kerkelijk leven van de Afgescheidenen te Gorinchem gedurende de jaren 1835-1840 is het een gelukkige omstandigheid, dat ons zijn bewaard gebleven de 'Handelingen van de Opzieners der onderscheidene Gemeenten in de Provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland.' De acta van de provinciale synoden, zouden we dus kunnen zeggen. Deze acta omspannen het tijdvak 15 januari 1836 tot en met 31 oktober 1840. Wij treffen in de verzameling zowel de notulen aan van vergaderingen in de afzonderlijke provincies gehouden, als van 'gecombineerde' vergaderingen; de vergadering van 30 en 31 okt. 1840 bijvoorbeeld is er één van afgevaardigden van de classes: Dordrecht, Flakkee, Rotterdam, Leerdam, Utrecht, Zeeland (!) en Zaltbommel.

Wij hebben geraadpleegd een afschrift van deze 'Handelingen', geschreven door I. Overkamp, secretaris van Scholte.

Wij willen bij het noemen van bijzonderheden in de 'Handelingen' vermeld, in de eerste plaats letten op hetgeen betrekking heeft (mede) op Gorinchem; maar we willen ook enige interessante zaken noemen aangaande plaatsen in de omgeving.

Op één van de eerste provinciale vergaderingen in Zuid-Holland wordt door ds. H.P. Scholte een 'Acte van verbintenis' voorgelezen en door de aanwezige afgevaardigden, als bewijs van instemming, ondertekend. Deze akte luidt als volgt:

> Wij ondergetekenden, Opzieners en Afgevaardigden der Gemeente Jesu Christi, welke door Gods genade den scheidbrief heeft gegeven aan de vijanden en verdrukkers der Kerk, verklaren bij deze onze handtekening opregtelijk als in de tegenwoordigheid Gods, dat wij van harte geloven en belijden, dat de leer, die in de Formulieren van eenigheid der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland vervat is, de waarachtige en volkomene leer der zaligheid is; zijnde, naar deze overtuiging, in alle stukken gegrond op, en overeenkomende met Gods onfeilbaar Woord; waarom wij ons ook plegtiglijk, met deze onze handtekening verbinden, om in het bestuur der Kerk niets te ondernemen, het zij bedektelijk, het zij openbaar, dat met die Formulieren strijdig is; terwijl wij tevens hierdoor getuigen, dat wij geene nieuwe genootschappen opgerigt hebben of willen oprigten, maar alleenlijk terug gekeerd zijn tot de waarachtige leer en tucht en dienst onzer oud Gereformeerde Kerk; biddende den Heere, dat hij ons meer en meer gelieve te zuiveren en te reinigen van allerlei eigenwillige en tegen Zijn Woord strijdende dingen, en dat Hij door Zijne almagtige hand Zijne uitverkorene gemeente meer en meer gelieve uit te

> leiden van onder het bestuur der vijanden Zijner Kerk en tot de Gemeente toedoen, die zalig worden, opdat in alles Zijn groote en nooit volprezen Naam worde geheiligd, Zijn koningrijk kome en zoo wel tegen de vijanden, als over Zijn volk Zijn wil geschiede.

De eerste 'provinciale vergadering' in Zuid-Holland werd gehouden te Gorinchem, en wel op zondagavond 17 januari 1836. Wij behoeven er nauwelijks aan te twijfelen, dat deze vergadering is gehouden in de ruime woning van Aarnaut Hasselman, geheten 'De Keyser', op het Eind.

Toch plaatsen wij met opzet aanhalingstekens 'provinciale vergadering'. Want mag dan alle begin moeilijk zijn en vele zaken klein begonnen, op bedoelde zondagavond kon er nog nauwelijks sprake zijn van een provinciale vergadering. Evenwel achten wij het niet onmogelijk, dat juist naar aanleiding van deze noodzakelijke vergadering, bij ds. Scholte het plan gerezen is, het beleggen van provinciale vergaderingen systematisch aan te vatten. Vóór 17 januari 1836 zijn er beslist niet zulke vergaderingen gehouden.

Op 17 januari dan vinden wij in Gorinchem verenigd: ds. H.P. Scholte; Gt. van Akkeren en N. van de Coeverring, ouderlingen te Rotterdam; G.H. Overkamp, ouderling te Leerdam c.a.; A. Hasselman en J.M.J. de Rouville, de beide ouderlingen van Gorinchem. Het enige agendapunt is de behandeling van de droeve zaak aangaande ds. Joh. van Rhee, tot die datum predikant van de Afgescheiden gemeente te Veen (N.-Br.). Ds. van Rhee, die kort daarop geheel van zijn bediening wordt afgezet, wordt op deze vergadering - uiteraard voor zover haar macht reikt - provisioneel geschorst. Wij menen, dat het het beste is, met deze sobere vermelding te volstaan.

Reeds op 19 februari 1836 wordt opnieuw een provinciale vergadering gehouden te Gorinchem. Ook nu moeten we nog spreken van een klein begin.

Aanwezig zijn: ds. H.P. Scholte, Gt. van Akkeren (Rotterdam), J. de Gorter (Schiedam), A. Hasselman (Gorinchem), G.H. Overkamp (Leerdam), Andries Vogel (Noordeloos), G. Blackstone (Dordrecht), W. van der Vlies (Giessendam), Pieter Driessen (Zwijndrecht), Jan Blaak (de Hitsert) en Gerrit Demper (Langerak).

Op deze vergadering - waar ds. Scholte fungeerde als voorzitter en als secretaris - wordt de voorlopige schorsing van ds. Joh. van Rhee bevestigd mede in vereniging met het beslotene op de provinciale vergadering van Noord-Brabant, de vorige dag gehouden.

Tot 'provinciale correspondenten' worden benoemd ouderling A. Hasselman te Gorinchem en ouderling Gt. van Akkeren te Rotterdam. Deze broeders zullen zorgen voor het verzenden van stukken, steunaanvragen, uitnodigingen etc. in eigen provincie en voor de correspondentie met andere provincies.

Als afgevaardigden naar de algemene vergadering of synode te Amsterdam worden gekozen ds. H.P. Scholte en G.H. Overkamp, secundus wordt Gerrit Demper.

De kerkeraden worden ernstig opgewekt in de gemeenten huisbezoek te doen en daarbij vooral aan te dringen op de huiselijke godsdienstoefeningen en op ‘het onderwijs der kinderen’, waarmee bedoeld wordt het catechetisch onderwijs.

Van de overige zaken vermelden wij nog, dat besloten wordt aan de gemeenten voor te stellen, ‘dat de boeten en proceskosten in de algemeene procedures gevallen, gemeenschappelijk zullen gedragen worden door de onderscheidene gemeenten...’

15 april 1836 te Gorinchem.

Wij kunnen niet steeds alle afgevaardigden noemen. Aangaande de presentie van deze vergadering vermelden wij slechts, dat voor het eerst aanwezig zijn: Antonie Kool (Leerdam c.a.), Klaas Middelkoop (Noordeloos, wonende ‘aan den Bazeldijk’), A. de Visser (Dordrecht), de bekende Hendrik Barendregt (Zuid-Beijerland, gezegd ‘de Hitsert’) en Sander Bison (Oud-Beijerland).

Medegedeeld wordt, dat Joh. van Rhee is afgezet; éne Rut Gerrit Kamans, gewezen theologisch student is gecensureerd.

Alexander Visser te Dordrecht wordt provinciaal correspondent in plaats van Gt. van Akkeren.

In de provinciale commissie tot visitatie der boeken - de censura librorum, waartoe besloten was op de synode te Amsterdam van 1836 - worden benoemd ds. H.P. Scholte, A. Hasselman, G.H. Overkamp en Dirk Verheij (Giessendam).

A. Hasselman wordt ‘algemeen penningmeester voor de provinciale kerkelijke onkosten’.

Op **11 augustus** en **15 september 1836** zien wij weer verscheidene ‘Opzieners’ te **Gorinchem** bijeen. De eerste vergadering was belegd naar aanleiding van een geschil ontstaan in de gemeente van Noordeloos. De kerkeraad aldaar - Willem van Asch (kort geleden verhuisd naar Leerdam), Cornelis den Hartog, Klaas Middelkoop en Andries Vogel - was bij vonnis van 19 maart 1836, naar wij zagen, tot hoge boeten veroordeeld; de betaling veroorzaakte nu allerlei moeilijkheden. Wij gaan verder aan deze zaak voorbij. De vergadering van 15 september 1836 diende hoofdzakelijk ter regeling van het requestreren aan de koning - wij lazen hierover in hoofdstuk 2.

14 maart 1837.

We mogen wel zeggen, dat op deze provinciale vergadering, gehouden te Gorinchem voor het eerst een aantal zeer belangrijke zaken is behandeld. Wat de presentie betreft, merken we op, dat de volgende gemeenten vertegenwoordigd waren: Gorinchem, 's-Gravenhage (J. Toet), Leerdam, Flakkee (o.a. Cornelius van der Meulen), Dordrecht, Noordeloos, Oud-Beijerland, Langerak, Schoonhoven, Schiedam, Hitsert (is Zuid-Beijerland c.a.; K.

de Hoog), Zwijndrecht, ‘Heikoop’. Tevens waren aanwezig: ds. H.P. Scholte, J.D. Brandt ‘diaken voor Noord-Holland’, alsmede ds. G.F. Gezelle Meerburg en W. van Krugten (ouderling te Sleeuwijk) voor Noord-Brabant. Ds. Scholte is president der vergadering. Van belang is allereerst artikel 3 van de handelingen.

> De President der vergadering gaf kennis aan de broeders van Zijn Eerw. losmaking van de gemeente Doeveren en Genderen en zijne bijzondere betrekking op de provincie Noord-Braband; belovende aan de vergadering van nu aan zijne dienst aan de provincie Zuid-Holland meer bijzonder toe te wijden;.....

Vanaf maart 1837 is ds. Scholte dus geen predikant meer van Doeveren en Genderen. Op 21 februari 1837 zond Scholte een brief aan de provinciale vergadering van Noord-Brabant ‘om ontslag van Doeveren en Genderen en om getuigschriften.’ Het is zeer de vraag of Scholte na 12 februari 1836 nog in Genderen c.a. is geweest; na deze datum heeft hij er in ieder geval niet meer gepreekt. Ook mogen we zeggen, dat Scholte na Doeveren en Genderen in Nederland niet meer is verbonden geweest aan één gemeente. Hij rekende Zuid-Holland tot zijn arbeidsveld; enige tijd na 14 maart 1837 kwam daarbij: Utrecht, Beneden-Gelderland en Noord-Holland. In de acta van ‘Utrecht’, 19 en 20 april 1838 lezen wij, dat ds. Scholte wordt gekozen ‘om in de provincie Utrecht, gelijk als in Noord- en Zuid-Holland werkzaam te wezen, zonder nogtans Leeraar der Provincie of der Stad Utrecht te zijn’.

In een volgend artikel, abusievelijk ook 3 genoemd, lezen we, dat Zuid-Holland, op het voorbeeld van Noord-Brabant en Beneden-Gelderland in classes of ringen wordt verdeeld. Het is interessant de gehele verdeling hier weer te geven.

1. Classis Gorinchem, bestaande uit Gorinchem, Leerdam c.a. (Asperen Heukelum), Noordeloos en Tricht.
2. Classis Schoonhoven: Langerak, Schoonhoven, Vianen, Groot-Ammers.
3. Classis Dordrecht: Dordrecht, Hitsert, Oud-Beijerland, Zwijndrecht.
4. Classis 's-Gravenhage: 's-Gravenhage, Rotterdam, Schiedam.
5. Classis Flakkee: ‘de plaatsen op dit eiland’ (Middelharnis, Stad aan 't Haringvliet c.a.).

Toch zijn met bovenstaande opsomming niet alle Afgescheiden gemeenten in Zuid-Holland genoemd en ingedeeld. Merkwaardig is namelijk, dat bijvoorbeeld de gemeenten te Leiden, Gouda, Woerden, Bodegraven en Noordwijk aan Zee steeds vergaderden in het verband van de provincie Utrecht.

Ds. Scholte stelt voor, een door hem opgestelde kerkenordening ‘overeenkomstig den Woorde Gods zamengesteld’ te laten drukken en aan de kerkeraden der onderscheidene gemeenten ‘ter naziening en goedkeuring’ een exemplaar te zenden. Dit voorstel wordt aangenomen; op de vergadering van juli 1837 zullen wij er meer van horen.

Vervolgens wordt voorgelezen een brief van de secretaris van de provinciale vergadering van Drenthe, behelzende het verzoek een algemene synode te willen beleggen. ‘De redenen waarom men dit wilde, bestonden vooreerst noch in deze noch in de naastbij gelegene provinciën. De vergadering verzocht aan den President het oordeel dezer vergadering daaromtrent, aan den verzoeker tot het beleggen eener Synode, te kennen te geven.’

Neen, een groot voorstander van het houden van een algemene synode is ds. Scholte na 1836 niet geweest. Op de synode van 1837 (28 september-11 oktober) kwamen onder meer aan de orde: interne moeilijkheden in de provincie Drenthe, beschuldigingen van ds. H. de Cock tegen Scholte inzake de leer en de kwestie van de kerkenordening. In de acta van de provinciale vergadering Utrecht 17.3.1837, lezen we, dat ‘Drenthe’ een synode wilde ‘ter behandeling van het stuk des Doops en der oefenaars’.

Bij de rondvraag meldt ‘Gorinchem’ dat er geen bijzonderheden zijn; ‘raad en besturing’ worden niet gevraagd.

Over de ‘provinciale’ vergadering gehouden op **18 en 19 juli 1837 te Dordrecht** spraken wij reeds in hoofdstuk 9, paragraaf 2. De vergadering werd gehouden ten huize van Alexander de Visser. De door ds. Scholte ontworpen kerkenordening wordt ‘met eenige verandering en bijvoegingen’ aangenomen. De classes van Leiden, Oudewater; Utrecht, Loosdrecht, Rhenen, Amersfoort; Bommel; Klundert, Sprang, Genderen, Almkerk en Veen aanvaarden bedoelde kerkenordening eveneens. Nogmaals vestigen wij er de aandacht op, dat deze kerkenordening wel wordt aangeduid als de: provinciale kerkenordening van 1837; ook wel Dordtse K.O. genoemd, daar de provinciale vergadering ‘toevallig’ te Dordrecht werd gehouden - men verwarre deze K.O. echter niet met die van Dordrecht 1618/1619. Het is inmiddels tot de afgevaardigden ter provinciale vergadering van Zuid-Holland wel doorgedrongen, dat het bijeenkomen van een algemene synode niet kan worden tegengehouden.

Men wil er echter niet aan, dat het werkelijk een synode wordt. Men spreekt van een vergadering, die te Amsterdam zal worden gehouden. Het is overigens te Utrecht geworden. Toen de vergadering zich werkelijk als synode had geconstitueerd, hebben de Zuid-Hollandse afgevaardigden con amore meegewerkt.

Artikel 14, het laatste, van de acta van 18 en 19 juli 1837 luidt als volgt.

> Ten opzigte van de vergadering, die, volgens afspraak van eenige provinciën, op den eersten Maandag in September te Amsterdam zou gehouden worden, wordt besloten daarheen de broeders A. Kool, C. van der Meulen en K. de Jong te zenden, doch uitsluitend, om broederlijk over een en ander en vooral over de mogelijkheden van het houden eener Nationale Synode te spreken, en verslag te doen aan deze vergadering; waartoe hen namens dezelve eenen lastbrief door den President en Secretaris zal worden verstrekt.

In het jaar 1838 is er slechts één provinciale vergadering in Zuid-Holland en wel op **24 en 25 juli 1838.**

Naast oude bekenden treffen wij de navolgende personen op deze vergadering aan.

Jacob van de Roovaart te Stad aan 't Haringvliet en Corstianus van Stigt te Westmaas. Beiden zullen in 1847 met Scholte naar Pella gaan.

De kerkenordening van de algemene synode 1837 wordt voorlopig afgekeurd. Zij zal nog wel nader worden onderzocht in de kerkeraden, maar in Zuid-Holland houdt men zich vooralsnog aan de Provinciale K.O. 1837.

Gehandeld wordt over ‘de onderzoeking en ordening tot de bediening des Woords en der sacramenten van daartoe door den Heere bekwaam gemaakte ouderlingen’. Zodanigen zullen, indien zij daartoe nog geen voldoende kennis bezitten, onderwezen behoren te worden ‘door de Herders en Leeraars en onder hun opzigt’.

De kosten voor deze opleiding zullen door de gemeenten moeten worden gedragen. De commissie voor een zekere ‘selectie’ en voor het beheer van de gelden voor de opleiding, in de provincie Zuid-Holland zal bestaan uit: ds. H.P. Scholte, A. Hasselman en K. Middelkoop (Noordeloos, ‘wonende aan den Bazeldijk’).

Wij merken hierbij op, dat mede tengevolge van dit besluit - volgens Laurens van Bergeijk, in zijn boekje: Een geschiedenis van 25 jaren etc. - bij Scholte in Utrecht 11 personen in opleiding zijn geweest. Wij noemen ze hier in alfabetische volgorde.

Gerrit Baaij, predikant te Leerdam, Apeldoorn. Daarna geëmigreerd.

Hendrik Barendregt ‘heeft het tot die hoogte niet kunnen brengen’, aldus L. van Bergeijk. Geëmigreerd naar Pella, Iowa.

A.J. Betten, predikant te Noordeloos. Met ds. Scholte naar Pella.

Wijnand Gardenier, predikant te Wolphaartsdijk sept. 1842-27 augustus 1853; daarna te Kalamazoo; overleden 13 maart 1856.

Jan Hasselman, onderwijzer te Aalst. Wij lezen elders in dit boek meer over hem. Is mede door de leeftijd waarop hij ging studeren geen predikant geworden.

D. Hoogendoorn, is vermoedelijk geen predikant geworden.

Coenraad de Jong, wonende te Langerak, later te Schoonhoven. Oefenaar, om wiens persoon nogal enig gerucht is ontstaan. Volgens Laurens van Bergeijk nam hij liever een jonge vrouw en liet de hele studie varen om weer te keren tot zijn akkerbouw en koopmanschap. Met Scholte naar Pella.

Hendrik Geert Klijn, predikant te Kockengen tot 10 april 1845, vandaar naar Middelburg tot 1849; in 1849 geëmigreerd naar Grand Rapids.

Jacob Maasdam, volgens Van Bergeijk ‘na huisgezonden’. Gaan wonen in Noordeloos. Geëmigreerd naar Pella.

Cornelius van der Meulen, predikant te Middelharnis, Rotterdam, Goes. Geëmigreerd naar Michigan. Zie over hem elders in dit boek.

Christiaan Steketee, geb. 1819, predikant te Nieuwdorp 1842, † 1882.

Artikel 10 van de acta handelt in het bijzonder over Gorinchem.

> Wordt gesproken over zoodanige beroepsbezigheden, die in strijd zijn met de roeping en verpligting der geloovigen en wordt bepaaldelijk aan de vergadering kennis gegeven, dat een ouderling der gemeente te Gorcum, J.M.J. de Rouville, het beroep uitoefent van splitser in de koninglijke Nederlandsche Loterij.
> Algemeen wordt het gebruikmaken van de Loterij door geloovigen geheel afgekeurd, dewijl zulk spel niets anders is als eene poging, om zich, buiten den gewonen weg van Gods voorzienigheid, te verrijken, terwijl bovendien dit spel de oorzaak is van vele ellenden en jammeren in de huisgezinnen.

Ten aanzien van J.M.J. de Rouville is de vergadering eenparig van gevoelen, dat de kerkeraad van Gorinchem hem in zijn bediening moet schorsen; zo hij naar deze vermaning niet hoort, hem af te zetten als ouderling en te censureren als lidmaat.

De zakkendragers te Gorinchem loten ook! Het werk, dat voorhanden is, wordt namelijk, volgens bepalingen van de burgerlijke overheid, door loting onder de dragers verdeeld. Door De Rouville is dit aangevoerd. De vergadering meent ten onrechte, en heeft de overtuiging dat dit loten geoorloofd is. Lucas van der Linden, een Gorcumse diaken, was zulk een drager.

Wm. van Asch, tot voor kort diaken te Leerdam, en daarvoor te Noordeloos is geschorst. Heeft zijn voorgenomen huwelijk verbroken, nadat de burgerlijke en kerkelijke bekendmaking was geschied. De kerkeraad te Leerdam heeft zich tot de schorsing gedrongen gevoeld, ‘dewijl W. van Asch deze verbintenis, evenals vele andere zijner handelingen in de wereld, als geloofszaken had voorgedragen, waartoe hij door 's Heeren voorzienig bestuur gebragt was’.

De classicale vergadering te Gorcum ‘heeft het oordeel van de kerkeraad van Leerdam toegestemd’.

De provinciale vergadering meent, dat W. van Asch geheel van zijn dienst behoort te worden afgezet; hij zal onmogelijk in de gemeente ‘goede raad en bestuur (kunnen) geven, wanneer hij door eigen voorbeeld bewijst, niet te letten op de duidelijke uitspraken van Gods Woord, maar afgaat op de inspraken van zijn gemoed’.

Wm. van Asch heeft blijkbaar na kortere of langere tijd toch zijn bruid naar stadhuis en kerk geleid. De passagierslijst van het zeilschip Maasstroom van april 1847 bevat onder meer de namen: Wm. van Asch, Mrs. Wm. van Asch en hun kinderen Truitje en Frans.

In Middelharnis is een broeder wegens ‘eerbiediging van Gods gebod ten opzichte van den rustdag’ buiten bestaan geraakt. Hij is visser van beroep. Ouderling J. van de Roovaart vraagt, ‘of er niet zoveel bij elkander kan gebragt worden, dat er een schuitje gekocht wierde’.

Ds. Scholte geeft spontaan *ƒ* 50,- - ook hieruit leren we hem kennen - hij heeft heel veel uitgedeeld; de andere broeders brengen *ƒ* 51,50 bijeen. Bij het rapporteren over de toestand van de afzonderlijke gemeenten lezen

we over Gorinchem:

> Betrekkelijk de gemeente Gorinchem zijn, behalve het reeds op den vorigen dag behandelde (inzake De Rouville - C.S.) geene bijzonderheden; in het algemeen heerschte er niet veel vereeniging.

Uit de rapporten blijkt, dat de classis Gorinchem op het tijdstip der vergadering de volgende gemeenten omvat: Gorinchem, Leerdam c.a., Noordeloos c.a., ‘Heikoop’; van de bij deze classis gevoegde gemeente te Tricht horen we niets meer.

Over Stellendam wordt gerapporteerd, dat de kerkeraad de censuur niet gebruikt tegen hen ‘die tegen Gods Woord gevoelen en spreken’. Ook horen we, dat de kerkeraad toelaat ‘dat meisjes, die vroeger allerlei wonderbare gezigten en openbaringen hadden, in de bijeenkomsten der gemeente voorgaan in het gebed’.

De ouderling der gemeente 's-Gravenhage, zo lezen we verder, ‘verkeert in zoodanig een toestand, dat er veel vrees is, dat hij uit de gemeente op aarde zal weggenomen worden’. Deze vrees was niet ongegrond. Drie weken later, op 15 augustus 1838 overleed te 's-Gravenhage, na een geduldig gedragen lijden en na een blijmoedig getuigenis van zijn verlossing door onze Here Jezus Christus, de pleitbezorger der Afgescheidenen mr. Anne Maurits Cornelius van Hall.

Aan het einde der vergadering werd door de provinciale correspondent, Aarnaut Hasselman, aan de orde gesteld, dat er nog rekeningen moeten worden voldaan, waaronder één waarvan het bedrag door hem is voorgeschoten; van een andere over 1836 is het bedrag voorgeschoten door ds. Scholte. Hasselman wil schoon schip maken. Het is de laatste provinciale vergadering, die hij bijwoont. ‘Sedert lang naar het ligchaam kwijnende’. zoals Scholte zal schrijven, overleed hij te Gorinchem op 21 oktober 1838. In de loop van ruim twee maanden had Scholte twee van zijn beste vrienden verloren.

Wij zullen eerst de draad van de provinciale vergaderingen tot het einde volgen, en daarna een aanvang maken met het beschrijven van enige bijzonderheden uit het oudste bewaard gebleven, notulenboek van de gemeente te Gorinchem.

De verzameling ‘Handelingen’ bevat nog de acta van een drietal provinciale vergaderingen, die voor ons onderwerp van belang zijn.

29 en 30 augustus 1839 te Dordrecht.

Op een classicale vergadering van Beneden-Gelderland, gehouden te Zuilichem op 14 maart 1839 was besloten, dat de gemeenten van Vuren en Herwijnen zich zouden voegen bij de classis Gorinchem. Dit besluit was merkwaardigerwijze gevallen naar aanleiding van een voorstel door ds. Scholte in een brief gedaan. Als argumentatie is ons slechts bewaard gebleven, dat de gemeenten Vuren en Herwijnen ‘aan den vasten wal’ liggen.

Wij treffen op de vergadering te Dordrecht dus voor het eerst afgevaardigden aan van Vuren en Herwijnen, en wel respect. A. Versteeg en A. van Dusseldorp. De classis Gorinchem omvat dan de navolgende gemeenten:

> Gorinchem, Leerdam met Asperen en Heukelum, Noordeloos c.a., Heikoop, Vuren en Herwijnen.

Inzake Heikoop lezen we: 'Heeft 30 zielen, waarvan 12 tot het H. Avondmaal toegelaten... Deze kleine Gemeente heeft zich... verbonden aan de Gemeente van Leerdam, hoewel zij eenen afzonderlijken kerkeraad blijft behouden'. Van de gemeente Tricht horen we niets meer.

In de vergadering zijn ook aanwezig enige broeders uit de provincie Zeeland, namelijk de zo bekend geworden Jannis van de Luijster en A. Steketee. Zij zijn afgevaardigd door de gemeenten uit Zeeland om het oordeel van deze vergadering te vernemen aangaande de handelwijze van hun herder en leraar H.J. Budding, die 'zijne verbintenis aan de gemeente in Zeeland verscheurd heeft, omdat de gemeente ZWEerw. niet volgen kan in het zingen der oude psalmberijming van Datheen'. Zij krijgen de raad mee, in Zeeland een provinciale vergadering te beleggen en daar het geschil te behandelen, aangezien dèze vergadering geen besluiten kan nemen aangaande Zeeland.

Uit Gorinchem is naar de vergadering afgevaardigd de diaken Lucas van de Linden.

In artikel 4 van de acta lezen we, dat de president (ds. Scholte) vertelt, wat hem heeft bewogen een bepaalde brief te schrijven aan de Zuid-Hollandse gemeenten. Scholte had namelijk kort voor 29 augustus 1837 aan alle gemeenten in Zuid-Holland geschreven, wie zij wilden kiezen als herder en leraar. Niet, dat Scholte daarmee wilde aandringen op het beroepen van een predikant, want zo vele predikanten waren er niet. Maar Scholte gevoelde zich vanaf ongeveer 1837 verbonden aan alle gemeenten in de provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Beneden-Gelderland. En nu had hij gezien, dat in Amsterdam ds. S. van Velzen in zijn plaats was gekomen. Ds. A. Brummelkamp was inmiddels beroepen in Schiedam en had dit beroep aangenomen. Rotterdam had een beroep uitgebracht op ds. A.C. van Raalte, maar had daarop tot op heden 'geen uitsluitend antwoord van ZWEerw. ontvangen'. Scholte vindt blijkbaar, dat het zo een verwarde situatie gaat worden, en stelt de 'onderscheidene gemeenten' voor de keus.

Wij lezen: 'Dewijl ZWEerw. het nu voor de geregelde verzorging van de behoeften der gemeente in het algemeen noodig oordeelde te weten, welke gemeenten die zorg begeerden, zo was ZWEerw. te rade geworden om in den brief daartoe aanvrage te doen, ten einde te zien welke gemeenten zich zelven verzorgd hadden of ter harer verzorging eene keuze gedaan.' Bovendien: 'rekende ZWEerw. zulke wetenschap voor zich noodig, dewijl niet alle Leeraars en gemeenten denzelfden weg volgen in het besturen der gemeenten, en dus zoo er ook in deze provincie verschillende manieren van kerkregering werden gevolgd, het houden van gemeenschappelijke vergaderingen daardoor moeyelijk zou zijn'.

Scholte stelt nu voor, uitsluitend met de gemeenten, die dezelfde weg volgen in de kerkregering, provinciale vergadering te houden en wel in vereniging met die gemeenten in Utrecht en Beneden-Gelderland, die hetzelfde doen.

Dit schismatieke voorstel wordt helaas door al de afgevaardigden zonder slag of stoot aanvaard. De kring van Scholte wordt door deze daad al aanstonds kleiner; in Noord-Holland heeft hij zijn invloed reeds verloren. Anderzijds wordt de rest gebundeld: de komende provinciale vergadering zal er één zijn te Utrecht - daar zijn vertegenwoordigd kerken uit de provincies Utrecht, Zuid-Holland, Beneden-Gelderland en Zeeland.

Het resultaat van de keuze en de enquête, of hoe men het noemen wil is het volgende: Rotterdam (92 zielen) kiest Van Raalte; Schiedam (145 zielen) Brummelkamp; Dordrecht (87 zielen) Hendrik de Cock. Al de andere kerken in Zuid-Holland kiezen bij voortduur Scholte: dit houdt tevens in - naar wij uit het bovenstaande reeds begrijpen - dat zij de Dordtse kerkenordening 1618/19 verwerpen.

Deze ‘keuze’ bleek weldra geen blijvende te zijn; vooral de verbinding van de persoon van Scholte èn het aanvaarden van een bepaalde kerkenordening gaf verdeeldheden in tal van gemeenten, nadat de afgevaardigden verslag hadden uitgebracht.

De gemeenten, die op deze vergadering voor Scholte kozen, waren de volgende: Zwijndrecht, Zuid-Beijerland, Heerjansdam (54 zielen), Middelharnis (62), Stad aan 't Haringvliet (43), Ouddorp (20), Naaldwijk (68), Leerdam (217), Noordeloos (123), Gorinchem (169), Vuren (182), Herwijnen (196) en Heikoop (30).

De gemeenten van Oud-Beijerland, Stellendam (40) en 's-Gravenhage (52) spreken zich niet uit; ten dele daar tengevolge van interne moeilijkheden de vraag van ds. Scholte nog niet beantwoord was. Barendregt (32) ten slotte ‘zou de dienst van ds. Brummelkamp begeeren, zoo ZWEerw. te Schiedam kwam’.

Wij weten, dat ds. A. Brummelkamp te Schiedam heeft gestaan van 11 december 1839 tot 18 juli 1842. Interessant is, dat bij alle gemeenten van de classis Gorinchem het aantal zielen staat aangegeven. De kleine dorpen Vuren en Herwijnen hebben, vergeleken met plaatsen als Den Haag en Rotterdam, een afgescheiden gemeente van aanzienlijke grootte.

Bij Gorinchem staat precies gezegd vermeld: ‘Heeft 169 zielen, waarvan 58 ten H. Avondmaal toegelaten en 4 gecensureerd’.

Er ontwikkelt zich op deze vergadering nog een vinnig gesprek van Scholte met de beide afgevaardigden van Schiedam over de beroeping van Brummelkamp. De afgevaardigden menen, dat zij aan de vergadering niet een verslag behoeven uit te brengen aangaande het tweetal en de verkiezing daaruit van Brummelkamp. Scholte zegt, dat, indien Schiedam meent op zichzelve te staan ‘en den broederlijken raad en vermaning niet noodig heeft, deze vergadering hen ook niet zal dwingen om dat verslag te geven, doch dat dan ook de komst van afgevaardigden niets beteekende, en in het vervolg deze vertooning dan ook wel kon gespaard worden’.

Verscheidene gemeenten begeren de ‘ordening’ van één van hun ouderlingen tot predikant. Zuid-Beijerland van J. van Ham en Hendrik Barendregt; Middelharnis van C. van der Meulen; Stad aan 't Haringvliet van J. van de Roovaart en Naaldwijk van W. Bergman.

Wij weten, dat van deze 5 personen slechts Cornelius van der Meulen predikant geworden is. Zijn ordening, evenals die van H.G. Klijn heeft spoedig te Utrecht plaatsgevonden.

Tenslotte vermelden wij nog een interessante bijzonderheid aangaande Gorinchem.

Lucas van der Linden deelt mede, dat de beide ouderlingen Aarnaut Hasselman en J.M.J. de Rouville overleden zijn. Er is een andere ouderling verkoren: G. Snoek; de acta vermelden abusievelijk: A. Snoek. Deze G. Snoek weigerde echter de tucht over de weerspannige lidmaten uit te oefenen; ‘blijkens het actenboek dier gemeente wilde hij ook de invoering der Dordtsche kerkeordening, en was alzo mede oorzaak van de verwarring der gemeente’. ‘Wordt algemeen geoordeeld dat G. Snoek niet in de bediening kan bevestigd worden, en de gemeente vermaand behoort te worden hem als zoodanig niet te erkenen. Verder wordt besloten de verdere behandeling dier gemeente op te dragen aan de ouderlingen uit de classis’. Ons dunkt, dat Gijsbert Snoek het daarmee kan doen. Bijna was hij zelf aanwezig geweest op de provinciale vergadering. Door verhindering was op het laatst Lucas van der Linden voor hem in de plaats gekomen. Het komt ons voor, dat Lucas van der Linden **zijn** kijk op de zaken wel heel sterk heeft laten overheersen in zijn rapport. Van de gevolgen van één en ander horen we nog wel uit de notulen van de Gorcumse kerkeraad. Gijsbert Snoek is maar rustig voortgegaan.

Op **24 en 25 april 1840** vinden we vele opzieners uit Utrecht, Zuid-Holland, Beneden-Gelderland en Zeeland in vergadering bijeen.

Wij merken op, dat deze vergadering wordt gehouden ongeveer 6 weken na de Amsterdamse vergadering van opzieners (6 en 7 maart 1840), waarover wij in hoofdstuk 9 schreven; wij zagen, dat deze vergadering enige eisen stelde, onder meer aan ds. Scholte (pag. 151).

Wij treffen op deze vergadering o.m. aan: ds. H.P. Scholte, president; I. Overkamp, secretaris; ds. H.G. Klijn; uit de classis Langerak: K. de Jong, G.L. de Hoop en G. Middelkoop; uit de classis Leerdam: G.H. Overkamp (Leerdam), A. Versteeg (Vuren), A. van Dusseldorp (Herwijnen), J. den Dekker (Gorinchem) en L. van der Aa (Noordeloos); uit de classis Flakkee: ds. Cornelius van der Meulen en uit de classis Zeeland: J. van de Luyster, A. Steketee en J.P. Oggel.

De broeders uit Zeeland zijn dus ook weer aanwezig. Wij horen, dat ds. H.J. Budding dié gemeenten in Zeeland heeft ‘losgelaten’, welke de oude psalmberijming niet wilden gebruiken en niet wilden nalaten adressen in te dienen aan de Koning, ter verkrijging van vrije godsdienstoefening. ‘Daar nu die gemeenten, zeven in getal, niet talrijk genoeg waren om eene afzonderlijke provinciale vergadering te houden, zoo hadden zij af-

gevaardigden naar deze vergadering gezonden'. Zij worden hartelijk aanvaard als leden der vergadering.

Bij de behandeling van de zaken van de gemeenten, blijkt het, dat het toch niet zo vlak ligt met de begeerte van Stad aan het Haringvliet, Joh. van de Roovaart te zien geordend tot 'leerend opziener'. Van de Roovaart zou zich hebben opgedrongen. Tengevolge van dit feit en van zijn gebleken onbekwaamheid, zelfs voor regerend ouderling, was hij inmiddels 'ontslagen uit zijne bediening'.

De classis Langerak, die zeer klein is, wordt op voorstel van ds. Scholte verdeeld. Op 14 maart 1837 omvatte deze classis de gemeenten: Langerak, Schoonhoven, Vianen en Groot-Ammers. Het gedeelte ten noorden van de Lek wordt gevoegd bij de classis Utrecht, het andere gedeelte bij de classis Leerdam. De classis Leerdam omvat dan met ingang van eind april 1840 de navolgende gemeenten:

> Gorinchem, Leerdam met Asperen en Heukelum, Noordeloos c.a., Heikoop, Langerak, Ameide met Tienhoven, Vianen, Groot-Ammers, Vuren en Herwijnen.

Toch moeten we ons, zoals wij reeds eerder zagen, niet teveel voorstellen van al deze gemeenten. In enige plaatsen waren het maar kleine groepjes Afgescheidenen, zodat wij beter - zoals het vervolg ook zal leren - kunnen zeggen, dat de classis Leerdam werd gevormd uit de gemeenten:

> Gorinchem, Leerdam c.a., Noordeloos c.a., Langerak c.a., Vuren en Herwijnen.

Op dringende aanvrage van de broeders uit Zeeland wordt goedgevonden, dat ds. C. van der Meulen, predikant te Middelharnis, maar ook hulpdiensten verrichtende in Rotterdam, zich gedurende enige tijd naar Zeeland zal begeven, teneinde daar de gemeenten te verzorgen in de bediening des Woords en der sacramenten. Na 6 juni 1841 vinden wij ds. Van der Meulen tot aan zijn emigratie voor goed in Goes.

De broeders uit Zeeland hebben nog meer op het hart. Zij hebben 'in last' voor te stellen, dat er een poging zal worden gedaan een algemene synode te houden 'teneinde vereeniging te bewerken van vele in gevoelens zeer uiteenloopende Broeders, en wel bepaaldelijk onder de Leeraars.'

Ds. Scholte zegt over deze zaak een brief te hebben ontvangen van ds. Hendrik de Cock; de brief bevat ook het verzoek uit iedere provincie 4 afgevaardigden te benoemen. Het doel van ds. de Cock is echter - aldus Scholte - de oude Dordtse kerkenordening weer in te voeren. Dit is de reden waarom hij zich sterk tegen het houden van zulk een vergadering verklaart - 'dewijl men zich vooraf de handen bindt, en eene bepaling maakt, waardoor men belet wordt Gods Woord onbepaald en onverdeeld te volgen'.

Na een brede discussie over het voorstel uit Zeeland wordt gestemd.

Wij zullen niet alles vermelden aangaande deze stemming, alleen dit: in de classis Leerdam zijn K. de Jong, L. van der Aa, G.H. Overkamp tegen het

houden van een synode - A. van Dusseldorp, Jacob den Dekker en Aart Versteeg vóór. Laatstgenoemde voegt aan het uitbrengen van zijn stem toe: ‘Er mag niets besloten of gesteld worden dan volgens Gods Woord. Zulk eene vergadering mogt nog een middel zijn ter overtuiging van hen, die niet alleen Gods Woord volgen’.

Bij de opneming van de stemmen blijkt, dat 11 afgevaardigden vóór en 15 tegen hebben gestemd.

Scholte wil echter eensgezindheid, en leest ‘eene inmiddels geschrevene verklaring voor, in antwoord op de aanvraag van ds. De Cock’.

Dit stuk luidt als volgt:

> De vergadering neemt geen deel aan eenige synode, zolang niet de leden, welke zulk eene synode zullen uitmaken, onbepaald en onverdeeld Gods Woord tot regel en beslissing in alle zaken stellen zullen, zonder te oordeelen naar eenig menschelijk schrift; dewijl opzieners der gemeente van Christus, den wil van den Koning der Kerk uit Zijn Woord moeten kunnen opmaken’.

Met algemeene stemmen wordt besloten deze verklaring als een antwoord aan ds. De Cock te zenden. Wij kunnen niet anders zeggen dan dat het ook nu weer aan Scholte gelukt was, de gehele vergadering mee te trekken op zijn doolweg van independentisme.

Vervolgens komt aan de orde, het beroep door de kerk van Leerdam uitgebracht op Gerrit Baaij, ouderling te Hoorn. Ds. Scholte en ds. Van der Meulen zullen Baaij examineren. Na het examen hebben met name de broeders Steketee en Van de Luijster enig bezwaar tegen de ordening van Baaij tot predikant. Op grond van de mening van de meerderheid wordt echter besloten Baaij de volgende zondag - 26 april 1840 - te Utrecht in de avondgodsdienstoefening te ordenen tot predikant; in de morgendienst zal het heilig avondmaal worden gevierd.

De provinciale vergadering van **30 oktober 1840 te Dordrecht** is de laatste, waarvan de acta ons bewaard zijn gebleven. Zouden ook de latere acta bewaard zijn gebleven, dan zouden zij ons, naar onze stellige overtuiging, kunnen leren, dat de invloed van Scholte na deze vergadering en met name na de synode van 17 november tot 3 december 1840 te Amsterdam, tanende is.

Maar op 30 oktober 1840 vinden we de getrouwen dus nogmaals in Dordrecht bijeen.

Uit de classis Dordrecht de felle Scholtianen A.F. Wigny, Alexander de Visser, verder: C. van Stigt en Dingeman de Haan; uit Flakkee: ds. C. van der Meulen; uit de classis Rotterdam onder meer: A.C. Kuiper en P. Zonne; uit de classis Utrecht onder anderen: ds. H.P. Scholte, ds. H.G. Klijn, J. Rijmering, G.L. de Hoop, en I. Overkamp; uit de classis Leerdam ds. G. Baaij en G.H. Overkamp (Leerdam), K. Middelkoop (Noordeloos), Aart Versteeg (Vuren), Arie van Dusseldorp (Herwijnen), Gerrit Demper (Langerak) en Jacob den Dekker (Gorinchem); uit de ‘classis Zeeland’ on-

der anderen J.P. Oggel; uit de classis Zaltbommel: J. Hasselman (Aalst) en J. Straver (Nederhemert).

Eén van de eerste zaken, die aan de orde komt, is de kwestie inzake Koenraad de Jong, ouderling van de gemeente Langerak c.a., maar in het bijzonder voor Ameide en Tienhoven. Deze De Jong is enige tijd in Utrecht geweest, om opgeleid te worden tot predikant, maar heeft - wij zagen het reeds - de studie vaarwel gezegd, is gehuwd met een lidmate der gemeente, wonende te Schoonhoven. Koen de Jong is nu van Tienhoven naar Schoonhoven verhuisd. De gemeente te Tienhoven heeft hiertegen geprotesteerd en wilde, dat haar ouderling in haar midden zou wonen. Deze zaak geeft nog steeds moeilijkheden. Bijna ieder van de aanwezigen geeft zijn mening over deze aangelegenheid.

G. Demper 'oordeelt, dat de gemeente (nl. dat deel, dat in Tienhoven woont - C.S.) niet aan zich zelve mag worden overgelaten; doch als De Jong te Schoonhoven woont, hij daarom wel aan de overzijde komen kan, want dat hij dit ook doet wegens zijne tijdelijke zaken'.

Ons is bewaard gebleven de brief door Scholte namens de provinciale vergadering geschreven aan K. de Jong, gedateerd 30, 31 oktober 1840.

In deze brief wordt medegedeeld, dat de vergadering niet eenparig is in haar oordeel, omdat niet alle broeders 'juist bekend zijn' met de omstandigheden van De Jong. Deze wordt opgewekt zichzelf te onderzoeken, of hij wel tot Gods eer heeft willen handelen bij zijn verhuizing naar Schoonhoven. Of was het: teneinde zijn huisgezin 'buiten het bereik van de menschelijke tong der gemeenteleden te stellen?' Er was blijkbaar om één of andere reden enige opspraak gekomen aangaande het huwelijk van Koen de Jong.

Blijkt het, dat De Jong zijn bediening niet getrouw uitoefent of kan uitoefenen dan zal de gemeente een andere 'opziener en voorganger' moeten zoeken', die acht neemt op de kudde, en zich om vleeschelijke redenen niet buiten de gelegenheid stelt om het aangezigt zijner schapen te kennen, niet alleen in de vergaderingen op den rustdag, maar ook in de week'.

Verder lezen wij, dat er in de classis Dordrecht en in de gemeente Vuren verschillen zijn gerezen over de grenzen van het ambt van regerend ouderling. 'Regerend ouderling' staat hier naast de term 'lerend ouderling' of herder en leraar.

Broeder P. Zonne deelt mede, dat over deze zaak in den brede gehandeld is op de classicale vergadering van de vorige dag - 29 oktober 1840 - gehouden te Schiedam, onder voorzitterschap van ds. A. Brummelkamp. Brummelkamp was immers, naar we weten, predikant van Schiedam van 11 dec. 1839 tot 18 juli 1842. Onderwijl bleef hij enige gemeenten in Gelderland bedienen, zoals moge blijken uit de afvaardiging naar de Synode 1840. Om één of andere reden is Brummelkamp niet aanwezig op de provinciale vergadering, waarmee wij ons nu bezig houden. Maar zijn argumentatie inzake het ambt van ouderling is er wel. Op de genoemde classicale vergadering heeft hij met kracht naar voren gebracht, dat nie-

mand in de gemeente bedieningen mag uitoefenen, dan waartoe hij door de gemeente is geroepen en in 's Heren naam is geordend. De ouderlingen zijn behulpsels tot het herderlijk werk; men mag beslist niet zeggen, dat zij in hun bediening worden belemmerd, als zij niet worden toegelaten tot de bediening des Woords en der sacramenten. Dit is in overeenstemming met artikel 31 van de Nederlandse geloofsbelijdenis en met het formulier ter bevestiging van ouderlingen.

De president, ds. Scholte, zegt met het oordeel van Brummelkamp in te stemmen.

Over deze zaak wordt nog heel wat gediscuteerd; wij gaan hieraan nu verder voorbij, aangezien de acta niet steeds geheel duidelijk zijn op dit punt en er nogal wat verwarring openbaar wordt. De discussie wordt ook na enige tijd afgebroken ‘dewijl het blijkbaar is, dat er geene duidelijkheid dienaangaande in het algemeen aanwezig is’.

Het voornaamste agendapunt van deze vergadering is echter een ingekomen stuk van ds. A. Brummelkamp, namens de provinciale vergadering van Gelderland en Overijssel. Laatstgenoemde vergadering roept een generale synode bijeen tegen 17 november aanstaande te Amsterdam.

Na bespreking volgt er een hoofdelijke stemming over deze zaak. Het blijkt, dat er 14 afgevaardigden tegen het houden van een synode zijn; 3 broeders zijn er vóór. Deze zijn: A. de Visser (Dordrecht), P. Zonne (Numansdorp?) en Jacob den Dekker (Gorinchem). Het is dus duidelijk, dat het overgrote deel der vergadering tegen het houden van een synode is. Scholte zegt, in navolging van P. Zonne, dat het ook **zijn** bedoeling niet is om tot de andere kerken te zeggen: wij laten U aan uw lot over.

Het volgende voorstel van hem wordt met algemene stemmen aanvaard.

> ‘Daar het aanwezige verschil voornamelijk uit de Leeraars voortvloeit, wordt van wege deze vergadering kennis gegeven van het algemeen verlangen der broederen, dat allen, die als geordende Herders en Leeraars in de gemeente dienen, te zamen komen, ten einde onderzocht worde, en aan de gemeente berigt kan worden gedaan, of, en in hoe verre de Leeraars vereenigd zijn in de gronden des geloofs en verdere kerkelijke zaken. Kunnende in geval van vereeniging, daarna eene algemeene vergadering gehouden worden.’

Wij zullen nooit weten, wat Scholte precies bezield heeft met het doen van dit voorstel; wij zullen ons maar niet verliezen in overigens voor de hand liggende veronderstellingen.

Het resultaat van één en ander is geweest, naar wij reeds in hoofdstuk 9 zagen, dat Zuid-Holland, Utrecht en Beneden-Gelderland geen afgevaardigden hebben gezonden naar de Synode van 1840. P. Zonne evenwel vertegenwoordigde er de kerken van Delft en van Schiedam. Later kwam ook nog ds. C. van der Meulen namens Rotterdam. Ook Noord-Brabant en Zeeland zonden geen afgevaardigden, evenwel was er ter synode een brief van Middelburg, dat men iemand had willen zenden, doch in dit voornemen was verhinderd geworden.

En hiermee moeten we ons relaas van de provinciale vergaderingen in Zuid-Holland beëindigen. Tot op heden hebben naspeuringen inzake de acta van provinciale vergaderingen in Zuid-Holland in de eerste jaren na 1840 niets opgeleverd; wij vrezen, dat zij verloren zijn gegaan.

Richten wij onze aandacht nu op het leven van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem zelf.

Gorinchem

Uit de ‘Lijst der Texten’, die onder meer aangeven waar en waarover ds. Scholte gepreekt heeft in het tijdvak 1833-1838, vinden we het volgende aangaande Gorinchem vermeld.

Na de bevestiging van de kerkeraad op 20 november 1835, lezen wij, dat Scholte op 11 december 1835 te Gorinchem twee kinderen doopt.

Het jaar 1836:

7 juni	te Gorcum gedoopt.
28 juli	het huwelijk bevestigd van J.D. Brandt en W.L. Hasselman.
16 okt.	te Gorcum gepreekt over Joh. 14, vs 13.

Het jaar 1837:

23 juli	te Gorcum 1 kind gedoopt.
30 juli	te Gorcum 1 kind gedoopt van schipper Meijer (Cornelis Meijer geb. 15 juli 1837, zoon van Egbert Meijer en Elisabeth Dekker).
29 okt.	te Gorinchem 's morgens 5 kinderen gedoopt van Vuuren.
	's middags 3 kinderen gedoopt van Gorinchem en Spijk.
	's avonds gepreekt over Lucas 13, 6-9.

Het jaar 1838:

21 mei	Gorinchem 's avonds 3 kinderen gedoopt.
4 okt.	te Gorcum 's avonds 2 kinderen gedoopt.

De eerste notulen van de Afgescheiden gemeente te Gorinchem - die van 4 juni 1839 - beginnen met het bericht, dat over de afgelopen maand mei is gecollecteerd

voor de armen *ƒ* 16,03[5], voor de kerk *ƒ* 8,48[5], terwijl de inkomsten voor de kerk, dit is in de vorm van vaste bijdragen, waren *ƒ* 33,20.

In de volgende notulen lezen wij, dat br. Gijsbert Snoek, de enige ouderling, verslag uitbrengt van gedane huisbezoeken.

Voor moeilijke gevallen heeft hij daarbij, volgens besluit van de classicale vergadering, gehouden op 2.7.1839 assistentie gekregen van de broeders Aart Versteeg te Vuren en Aart van Dusseldorp te Herwijnen.

Gijsbert Snoek en zijn beide mede-ambtsdragers hebben het op enige gedane huisbezoeken niet gemakkelijk gehad. Zij moesten vermanen 'aangaande scheuringen en voortdurend verzuim van de onderlinge bijeenkomsten'. De bezoeken hebben niets uitgewerkt. De classis zal nu moeten oordelen, zo menen zij te moeten concluderen.

Met name worden aanvankelijk slechts genoemd: Jacoba van Vastenouw, huisvrouw van Machiel van Merkom en Hannes Smits. Zij onttrekken zich aan de onderlinge bijeenkomsten. Al wordt de precieze oorzaak niet ge-

noemd van het niet ‘ter kerk’ komen, uit het gevolg der historie wordt wel duidelijk, dat het hier niet betrof een kwestie van onverschilligheid, maar van bezwaard zijn omtrent de gang van zaken in het kerkelijke leven; wij vermoeden ook sympathieën in de richting van de Kruisgezinden.

Enige dagen later wordt Hannes Smits weer bezocht, thans door G. Snoek en diaken Lucas van der Linden. H. Smits weigert beslist ‘tot de onderlinge bijeenkomste op te komen, rede gevende, wijl het lidmaat der gemeente J(an) Eckhard tijdens het laatstgehoudene biduur in de gemeente uit de hoogte gebeden had’. De broeders hebben hem vermaand, doch geen ingang gevonden. Hem is aangezegd, ‘dat de kerkeraad door zijn verkeerde en zondige onttrekking zich gedrongen gevoelde de censuur op hem toe te passen’. Evenwel wil men, om alle lankmoedigheid te betrachten, nog acht dagen afwachten.

Bij de vrouw van Machiel van Merkom heeft br. Snoek schuldbelijdenis gevonden.

Op dezelfde vergadering moet br. Snoek de beide diakenen Pieter Welle en Jan Daniel Brandt vermanen ‘de Zondagsavondsche bijeenkomst ten huize van het lidmaat der gemeente J(acob) den Dekker bij te wonen’. Beiden verklaren te willen zorgen, dat deze aanstoot ‘wierde opgeheven en weggenomen’.

Vier dagen later stelt Snoek voor met de ‘bij verharding toe te passene censuur op het lidmaat H. Smits nog tot de volgende classicale vergadering te wachten’, daar er dan ‘over meerdere leden dezer gemeente zal moeten worden gehandeld’. Dit voorstel wordt aangenomen.

De gebeurtenissen zoveel mogelijk chronologisch volgende, vinden we vermeld, dat op 30 juli (1839) broeder Jan Eckhard mededeelt een kerkgebouw te kunnen kopen. Men gaat op deze suggestie niet in, maar besluit ‘de koepel en een gedeelte van de tuin van Pieter Welle op te nemen’. De ‘koepel van Welle’ was een gewoon tuinhuis, op de plaats waar in het jaar 1968 het woonhuis Tuinstraat no. 18 staat. Kadastraal in het jaar 1847 no. 868; de tuin had toen als kadastr. no. 866; beiden waren gelegen aan de kort na 1847 gedempte Melkgracht.

Eind juli worden G. Snoek en J.D. Brandt afgevaardigd naar de classicale vergadering van 6 augustus 1839.

Op deze classicale vergadering valt het ‘besluit’, dat Reinier van Haalen en zijn huisvrouw Neeltje Cornelia Spaan, evenzo Adrianus Ledan en zijn huisvrouw Elisabeth Metz en de huisvrouw van Laurens de Bruin, genaamd Adriana Magdalena Duppe, zouden moeten worden afgesneden. Het besluit wordt evenwel door de kerkeraad afgekeurd. De ouderling Aart Versteeg zal hierover nog een stuk zenden, zo lezen we.

Op een extra kerkeraadsvergadering op zaterdagavond 10.8.1839 wordt het stuk van Versteeg gelezen.

Inderdaad wordt daarin het reeds genoemde besluit van de classicale vergadering inzake afsnijding schriftelijk bevestigd. De diaken Lucas van der Linden is voor uitvoering van het besluit; de andere leden van de kerke-

raad zijn er tegen. Dit laatste zal aan de classis worden bericht.

Ook al worden ons deze zaken niet geheel duidelijk, toch blijkt wel genoegzaam, dat maar vreemd werd omgesprongen met de regels van het kerkrecht. Een classicale vergadering besluit tot afsnijding, kennelijk tegen de kerkeraad in.

Al spoedig blijkt het, dat de kerkeraad zelf niet homogeen is. De meerderheid van de kerkeraad - Brandt, Van der Linden, Welle - is, evenals de meerderheid van de classicale vergadering, sterk pro-Scholte; alleen de ouderling G. Snoek is van een ander gevoelen.

De banden tussen ds. Scholte en 'Gorinchem' zijn - zoals we zullen zien - zomaar niet verbroken. Hoewel gematigd, gaan G. Snoek en anderen echter in de loop van het jaar 1839, een andere koers varen dan Scholte. Met name het algeheel breken met de Dordtse kerkenordening gaat Snoek c.s. te ver.

De vergadering van 13.8.1839 levert de volgende bijzonderheden op:

> 'Gesproken wordende over de door de Utrechtsche gemeente ingevoerde kerke-ordening, zijnde een huishoudelijk reglement, en over welke invoering eenige bedenkingen (zijn gerezen) doordien dezelve niet door de geheele kerk waaren daargesteld en ingevoerd, zoo wierd, daar br. Snoek bepaaldelijk zich voor de Dordtsche kerkordening van 1618 en 19 verklaarde, dezelve gelezen, evenwel wierd dienaangaande geen besluit genomen, maar door br. diakenen aangemerkt, dat dezelve in de omstandigheden waarin de gemeenten thans verkeeren in zijn geheel onaanneembaar waaren, hetwelk br. oud. Snoek in eenige opzichte toestemde.'

Dit alles volgens de formulering van de scriba Jan Daniel Brandt, zoals wij zagen een zwager van ds. H.P. Scholte.

Notulen 20.8.1839:

> 'Wierd gesproken over de Utrechtsche kerkordening of huishoudelijk reglement van de gemeente aldaar.'

Het bezwaar van Gijsbert Snoek is dat deze 'niet synodaal of algemeen voorgesteld en aangenomen' is. Br. Lucas van der Linden 'daarentegen betoogde dat wij dezelve konden en moeten aannemen.'

'Beide broeders nog lang dienaangaande met elkander sprekende wierd het evenwel onbeslist gelaten.'

Op deze vergadering is - naar wij reeds eerder aanstipten - een brief van ouderling G.H. Overkamp te Leerdam, ter belegging van een provinciale vergadering te Dordrecht op 29 augustus 1839.

Op 23.8.1839 is ook aanwezig 'ouderling Hasselman van Aalst.' Tevens is ter vergadering de kerkmeester Jacob den Dekker. In hoofdstuk 3 spraken wij reeds uitvoerig over Jan Hasselman, schoolmeester te Aalst. Wij dienen de aanwezigheid van beide broeders - met name van Jan Hasselman - te zien in het kader van een uitnodiging om van raad te dienen in moeilijke zaken der kerk.

Ter sprake komt weer het ‘besluit’ van de classicale vergadering inzake de afsnijding van R. van Haalen en vrouw, A. Ledan en vrouw en van A.M. de Bruin-Duppe.[1]

Adviseur Hasselman merkt terecht op, dat deze broeders en zusters eerst onder censuur zullen moeten komen, wil de kerkeraad kunnen voortvaren. Ds. H.P. Scholte wordt in verband met de aanstaande provinciale vergadering gekozen tot herder en leraar. Dit gebeurt bij meerderheid van stemmen, dus niet met algemene stemmen. Dit was - zoals we reeds zagen (pag. 168 en 169) - niet het uitbrengen van een beroep. Neen, het was meer een zich achter ds. Scholte stellen, een kiezen vóór Scholte. De notulen melden: ‘teneinde van denzelve raad en bestier te ontvangen in de zaken der gemeente.’

27.8.1839:

> ‘Wierd gehandeld over het al dan niet aanneemen van de nieuwe kerkordening. Br. ouderl. Snoek verklaarde zich te houden aan de Dordsche kerkordening van 1618 en 1619, wenschende volstrektelijk van dezelve niet af te wijken, hoewel Br. diakenen het ondoelmatige en strijdige in dezelve vervat, naar de tijdsomstandigheden, aantoonden, en van dezelve af te schaffen geene ontkenning van geloofsstukken was, bleef voormelde broeder bij zijne verklaring.’

De tegenstellingen spitsen zich toe. De inzet is nog niet een afwijkend gevoelen van Scholte aangaande de doop, niet zijn gegrepen zijn door gedeelten van de leer van Darby, maar het al dan niet handhaven van de Dordtse kerkenordening.

Op dezelfde vergadering komt nog een andere gewichtige zaak aan de orde. Broeder Snoek verklaart

> ‘wegens de toestand der kerk geene vrijheid te hebben de tucht op... vermelde[2] personen uit te oefenen.’

De brs. diakenen verklaarden zich daar tegen, ‘als zijnde de tucht onder den zegen des Heeren een middel tot bekeering...’

Gijsbert Snoek staat in de kerkeraad tegenover de 3 andere leden: J.D. Brandt, L. van der Linden en P. Welle. Op de achtergrond staat de crisis om ds. H.P. Scholte; de drie diakenen blijken in de komende maanden trouwe volgelingen van hem.

Temidden van al deze droeve zaken leidt Leendert van Bergeijk, geboortig van Waalwijk, zijn 20-jarige bruid, Catharina den Boef, geboren te Gorinchem, naar de vergadering van de kerkeraad. Catharina den Boef zal - naar het advies van ouderling Hasselman - nog vóór de komende zondag belijdenis des geloofs afleggen voor de kerkeraad, waarna afkondiging

1 Het verdient onze aandacht, dat Bastiaan Sterkenburg wel eens ‘oefende’ ten huize van het echtpaar De Bruin-Duppe; Adriaan Ledan is getuige bij het huwelijk van Sterkenburg - Gorinchem 13.8.1841.

2 De personen vermeld onder meer in de notulen van 23.8.1839.

van het voorgenomen huwelijk en kerkelijke bevestiging zullen volgen. Leendert van Bergeijk, als zovelen uit Waalwijk uitoefenende het beroep van schoenmaker, gaat eerlang met zijn vrouw wonen in een groot pand op de zuid-oostelijke hoek van de Haarstraat en de Kwekelstraat.

Leendert van Bergeijk
(1802-1886)

Op 3 september 1839 zijn behalve de 4 leden van de kerkeraad aanwezig de kerkmeesters Jacob den Dekker en Jan Eckhard.

Deze vergadering wordt dus gehouden een paar dagen na de provinciale vergadering (29 en 30 augustus) te Dordrecht, waarover we reeds eerder in dit hoofdstuk lazen.

Maar ook is er een classicale vergadering geweest, en wel te Asperen op de morgen en middag van deze 3 de september. Lucas van der Linden heeft beide laatstgenoemde vergaderingen als afgevaardigde bezocht.

Van der Linden brengt een brief van de clasicale vergadering, gericht aan Gijsbert Snoek. De notulen vermelden:

> ‘behelzende copie van 't geen aldaar besloten is aangaande eenige leden en den broeder ouderling dezer gemeente.’

Prompt breken de notulen hier af. Het voorlezen van deze brief heeft in de vergadering ongetwijfeld als springstof gewerkt.

Als we zien, hetgeen op de laatste provinciale vergadering aangaande Gijsbert Snoek was besloten, namelijk, dat hij niet erkend mag worden als ouderling, en dat de verdere behandeling van de zaak Snoek wordt opgedragen aan de ouderlingen uit de classis Leerdam, dan verwondert ons

het effect van het voorlezen van de brief niet. Het is duidelijk, dat de brief onder meer vermeldde, dat br. Snoek door de classis Leerdam is afgezet als ouderling.

De vergadering van 3 september 1839 doet toch ook iets goeds.

Wij lezen: ‘Aangaande de ziekelijke toestand waarin het lid der gemeente dochter Meijer zich bevindt is besloten haar een halve flesch roode wijn te doen geworden.’

Zoals reeds vermeld: tussen 3 september 1839 en 21 april 1840 zijn geen kerkeraadsnotulen gemaakt.

Wij vrezen, dat de gemeente van de Afgescheidenen te Gorinchem gedurende die zeven en een halve maand goeddeels uiteengeslagen is geweest. Wellicht kwam men wel tezamen, maar in verschillende groepen. Zekerheid daaromtrent hebben we niet.

Merkwaardig is, dat, als de kerkeraad weer bij elkaar komt (21.4.1840), wij zonder meer lezen, dat aan de kerkeraad een nieuwe ouderling is toegevoegd: Jacob den Dekker, de landbouwer uit de Zusterstraat, bij wie aan huis, zoals we reeds weten, een deel van de godsdienstoefeningen werd gehouden.

Hoofdstuk 11
Kerkelijk leven 21 april 1840-27 september 1842 (Gorinchem)

Wij zagen in het vorige hoofdstuk, dat de notulen van de Gorcumse gemeente over het tijdvak 3 september 1839-20 april 1840 ontbreken. Op 20 april 1840 is de kerkeraad als volgt samengesteld:

Gijsbert Snoek, ouderling, praeses; Jacob den Dekker, ouderling, Jan Daniel Brandt, diaken, scriba; Lucas van der Linden en Pieter Welle, diakenen.

Gijsbert Snoek werd op 7.3.1804 te Gorinchem geboren; vader: Aart Snoek, moeder: Johanna van Merkom. Zijn eerste huwelijk was met Helena van Haalen, zijn tweede met Judik (Judith) Willemijntje Stam. Hij is eerst timmerman geweest, daarna olieslager. Voor zover wij kunnen nagaan, heeft hij gewoond op het Laantje en daarna in de Dalemstraat, westzijde, het vierde huis gerekend vanaf de Burgstraat. Overleden te Gorinchem 24.3.1880.

Jacob den Dekker, ons reeds bekend, doordat in zijn woning ‘met achterhuis’ in de Zusterstraat enige jaren kerkdiensten werden gehouden, blijkt, na het hiaat in de notulen, ouderling te zijn geworden. Hij werd te Gorinchem geboren op 14.1.1793. Vader: Izaak den Dekker, moeder: Willempje Goes. Huwde in 1817 met Teuntje Bras. Laatstgenoemde overleed kort na 1828. Beroep: landbouwer. Jacob den Dekker emigreerde op 10.4.1856 naar Noord-Amerika, vermoedelijk naar Chicago of omgeving. Met hem mee naar Noord-Amerika gingen twee van zijn dochters: Willemke en Adriana den Dekker, alsmede een kleinzoon geheten Willem.

Aangaande J.D. Brandt en P. Welle noemden wij reeds een aantal bijzonderheden; Lucas van der Linden, van beroep ‘korendrager’ gaat in 1847 op dezelfde boot als het gezin van P. Welle, de ‘Catharina Jackson’, met Scholte naar Pella, Iowa, U.S.A.

De bijzonderheden uit de notulenboeken etc. die het tijdvak van ons hoofdstuk beslaan (april 1840-sept. 1842) willen wij in 5 rubrieken onderbrengen: 1 Diversen; 2 Request aan de Koning 1841; erkenning van de gemeente door de overheid; 3 Beroepingswerk; 4 Pogingen om een kerkgebouw te stichten: aankoop complex ‘Dry Koningen’; 5 Moeilijkheden plaatselijk, op classicale en provinciale vergaderingen, verband houdende met de leer en het optreden van ds. H.P. Scholte.

Samenvattend zouden wij reeds nu kunnen zeggen, dat er in het onder-

havige tijdvak, voortgang was in het leven van de Afgescheiden gemeente. Ondanks moeilijkheden, die leidden tot een schisma onder de Afgescheidenen in de provincie Zuid-Holland, zullen we horen van enige groei der gemeente, van het ophouden der vervolging, van de eerste pogingen een eigen predikant te verkrijgen en van pogingen en resultaat in het streven naar het verkrijgen van een kerkgebouw.

1. Diversen.

In mei 1840 wordt Cornelis den Boef (1783-1857), gehuwd met Bastiana Hakkers (1783-1849), gekozen tot ‘kerkmeester’, als opvolger van Jacob den Dekker, de nieuwe ouderling.

In dezelfde vergadering van de kerkeraad wordt besloten, dat de kerkeraad voorlopig zal worden gehouden ten huize van Pieter Welle.

Eén en andermaal lezen wij in de notulen, dat leden der gemeente gaan kerken bij Bastiaan Sterkenburg, oefenaar/voorganger te Giessendam, over wie wij in hoofdstuk 8 uitvoerig spraken. De betreffende gemeenteleden worden deswege vermaand.

Ook komt Sterkenburg wel eens in Gorinchem preken. Het is Laurens de Bruin, de ons reeds bekende mr. loodgieter uit de Arkelstraat, die zijn woning daarvoor beschikbaar stelt. De Bruin heeft - afgezien van deze zaak - vaak onenigheid met de kerkeraad. Eens - 11.8.1840 - na het schrijven van een zeer boze brief verschijnt hij in de vergadering van de kerkeraad. Typerend - we zouden willen zeggen voor de Gorcumse gemoedelijkheid - is de volgende aantekening in de notulen:

> ‘...Wierd een weinig gesproken over de door hem ingezondene brief; door bedaardheid en vereeniging in de onderlinge gesprekken met hem wierden de voorige zaken met hem alsmede de brief te zijde gelegen en beschouwd als in overijling geschied te zijn.’

In 1842 is Laurens de Bruin, hoewel geen lid van de kerkeraad, enige tijd scriba. Zijn handschrift is nogal slecht, zijn zinsbouw duister.

In die tijd preekt bij hem aan huis éne (ds.) L. van Wijk, ‘geordend’ als predikant door ds. L.G.C. Ledeboer. Ook daarover ontstaan moeilijkheden, maar De Bruin repliceert kort maar krachtig door te zeggen, dat hij van de kerkeraad hoopt, ‘dat zij die waarheid zouden aanhangen van L. van Wijk.’

Ook wordt L. de Bruin vermaand ‘omtrent 't hardop spreken omtrent 't lezen, onder de uitoefening van 't lezen over den 35 Zondag, waarin zich de Bruijn niet laat vermanen’ - zo schrijft hij zelf - ‘uit hoofde, 't juist dien middag zeer gebrekkig ging, en geen vrijheid gevoelde om te wagten tot den afloop, uit hoofde dat de gemeente onderling vergadert was, om wat tot stigting te hooren, daar het bij veelen tot ontstigting verstrekte.’ Het is wel duidelijk - De Bruin heeft zich niet kunnen inhouden tijdens het lezen van een preek over Zondag 35 van de Heidelbergse Catechismus.

Op 20 september 1842 blijkt, dat Teunis van Andel gekozen is tot scriba, als opvolger van L. de Bruin. Dit zou gebeurd zijn buiten De Bruin om, hetgeen niet onwaarschijnlijk is, aangezien deze - naar we zagen - geen lid was van de kerkeraad. Op de volgende vergadering (27.9.1842) treedt de nieuwe scriba reeds op. Wij lezen in de betreffende notulen: 'Zijn voorgelezen de notulen van de laatstgehoudene vergadering, dewelke zeer onverstaanbaar waren.'

In juni 1840 blijkt te zijn ingekomen Jan Kant van Andel, oud 28 jaar, uit de gemeente Rijswijk (N.-B.). Wij vermelden hem hier, aangezien hij in het leven van de Afgescheidenen gemeente een belangrijke plaats heeft ingenomen.[1]

Wij lezen van een voorstel, juil 1840, om de gemeente Spijk[2] met die van Gorinchem te combineren. De kerkeraad gaat niet op het voorstel in, 'daar het niet dan tot groot bezwaar onzer gemeente zoude verstrekken' - wellicht vanwege de nog heersende vervolging.

Enige weken later lezen we, dat dit voorstel ook op de classicale vergadering, gehouden te Asperen eind juli/begin augustus 1840 niet in goede aarde is gevallen; geadviseerd is, 'dat de gemeente te Spijk niet aan onze gemeente zoude aangesloten worden, maar als eene gemeente op zich zelve zoude beschouwd worden, te meer omdat er werkelijk een kerkeraad bestond.'

In de tweede helft van 1840 zat in Gorinchem gevangen - zoals wij reeds lazen in hoofdstuk 8 - het lid van de Afgescheiden gemeente te Leerdam Johannes Morgan. Het blijkt nodig, dat de Gorcumse gemeente deze broeder bijstand verleent. 'Leerdam' helpt hierbij, door voor een deel van de onderstand restitutie te verlenen. Over de andere gevangene Ernst Hendrik Strubbe horen we niets; mogelijk, dat deze geen bijstand nodig had, doordat hij zelf over enige middelen beschikte.

Op 26.11.1840 krijgen de veroordeelden in het laatste proces tegen de Afgescheidenen te Gorinchem de aanmaning, dat de boete, opgelegd 15 juli 1840, binnen vier dagen moet zijn betaald. Totale bedrag van de boete en kosten is *ƒ* 179,21. Het wordt betaald uit de in kas zijnde gelden, die

1 Vgl. 'Familie van Andel', bewerkt door Johs. van Andel Kzn., Roermond, Ao. 1914. Gedrukt bij Henri Timmermans, Roermond. Jan Kant van Andel was het 2e kind uit het huwelijk van Huibert van Andel (geb. 1785, Andel, † 1850 Rijswijk) en Maria Kant (1793-1856, † Rijswijk). Hij overleed 10.4.1881 te Gorinchem. Eerste huwelijk met Maria Engelenvaart (1810-1859), tweede huwelijk met Jenneke P. Wijnen († 1864), derde huwelijk met Theodora Seret (1836-1903, † Leerdam). J. Kant van Andel bezat te Gorinchem zowel een graanhandel als een oliemolen. In 1845 wordt hij genoemd 'koopman' en 'meelfabrikant'. Hij woont dan in de Molenstraat, oostzijde, kadaster D 927 (809), thans no. 31, het pand ten zuiden van de fraaie Lodewijkgevel, no. 29.

2 Bedoeld moet wel zijn 'Vuren', althans leden van Vuren, te Spijk woonachtig. Wij hebben niets gevonden over een afzonderlijke Afgescheiden gemeente te Spijk.

gecollecteerd zijn ‘ten behoeve van een kerkgebouw’. Door inschrijving wordt het bedrag na enige weken teruggestort.

Op 2 februari 1841 voegen zich bij de Afgescheidenen: Maria Wilhelmina van der Ley (26); Jacobus Schrader (29) en zijn huisvrouw Johanna Hendrika van Dordt (33) met hun dochter Petronella Cornelia van Dordt (17) - deze dochter overlijdt juli 1844; en Arnoldus Blankers, geb. te Veen 1815. De beide laatsten hebben nog geen belijdenis des geloofs afgelegd.

20.4.1841: Karel Wouter Blanke (23) wordt als dooplid aanvaard. Hij komt uit de gescheurde gemeente van Utrecht. Er ontstaat enige wrijving aangaande de aanvaarding van zijn attestatie. De broeders T. van Andel en J.D. Brandt vinden het getuigenis van ouderling E. Takke(n) uit Utrecht voldoende, P. Welle en Lucas van der Linden niet. Ouderling Takken had zich in die tijd reeds van ds. Scholte afgewend.

Eind april 1841 gaat de uit Tricht gekomen Izaak Johannes Drost (9.4.1800-4.10.1865) in ondertrouw. Al spoedig daarna (mei 1842) wordt hij door de kerkeraad gevraagd het catechetisch onderwijs te willen verzorgen. Vanaf eind 1842 is hij jarenlang ouderling; in 1854 maakt hij deel uit van de generale synode te Zwolle. In 1856 woont hij aan de noordzijde van de Zusterstraat, Kadastraal D 927; vermeld wordt dan ‘zonder beroep’.

Mede tengevolge van allerlei verwikkelingen, die hieronder in den brede worden beschreven komt er in augustus 1842 in de samenstelling van de kerkeraad, zoals wij die aan het begin van dit hoofdstuk vermeldden, belangrijke wijziging.

De diakenen P. Welle en Lucas van der Linden zijn dan afgezet. Na verkiezing van één ouderling (uitbreiding) en twee diakenen (in plaats van degenen, die zijn afgezet), heeft de kerkeraad de volgende samenstelling. Ouderlingen: G. Snoek, J. den Dekker en I.J. Drost; diakenen: T. van Andel, J.D. Brandt en Machiel van Merkom.

De maand augustus 1842 is een kritieke geweest voor de Afgescheiden gemeente te Gorinchem. De ‘VERKLARING’ in hoofdstuk 1 genoemd spreekt van de overname van het archief dat in handen was van J.D. Brandt. De stukken blijken niet geheel in orde te zijn. Bedoelde overname heeft zich voltrokken in augustus 1842. De oudste bewaard gebleven ‘lijst der Ledematen, gedoopte kinderen, en zonder voorafgaande belijdenis aangenomen Leden dezer gemeente’ geeft ‘de stand der Gemeente op 2 Augustus 1842.’ Het aantal leden is op die dag 160. Helaas treffen wij de namen van Pieter Welle en Lucas van der Linden niet meer aan. Zij zullen zich vermoedelijk tot aan hun emigratie in 1847 hebben gevoegd bij een gemeente die aan ds. Scholte was trouw gebleven; mogelijk ook bij een conventikel te Hellouw (vgl. bijlage III).

2. Request aan de Koning 1841.

Nadat de Utrechtse gemeente erkenning door de overheid heeft verkre-

gen, willen ook de Gorcumse Afgescheidenen zich tot de Koning wenden. In juli 1840 gaat ouderling J. den Dekker op bezoek bij ds. G.F. Gezelle Meerburg te Almkerk, teneinde inlichtingen te vragen ‘aangaande het requestreeren bij het Gouvernement om vrijheid van Godsdienstoefening te mogen genieten en tevens erkend te worden als een Christelijke afgescheidene gemeente.’

De raad, die ds. Gezelle Meerburg geeft is: ‘nog eenige weken te wachten, om reden de Staaten Generaale den 5en aug. e.k. weeder vergaderen ten einde over de Grondwet te handelen, en er alsdan wellicht groote veranderingen zouden kunnen gebeuren...’

In september 1840 gaat de kerkeraad weer handelen over het vragen van vrijheid. Met alleen de stem van J.D. Brandt tegen wordt hiertoe besloten. In de op 29 sept. 1840 gehouden vergadering van kerkeraad en gemeente zijn, behalve de kerkeraadsleden, aanwezig: Laurens de Bruin, Hendrik Horst, Nicolaas Vermeulen, Jacobus Bollée, Dirk Goes, H.H. de Rouville, J. Kant van Andel, Jan Eckhard, Gerardus Kreijvelt, Nicolaas Leenders, Adrianus de Vries, Jan Groenenberg, Egbert Meijer en Hannes Smits.

Alle aanwezigen zijn vóór het aanvragen van vrijheid, behalve J. Kant van Andel, ‘betogende, dat hetgeen door 't Gouvernement gevorderd wierd aangaande het financieele door de gemeente niet zoude kunnen goedgemaakt worden, en daarom de verbintenis en deelneming niet in oprechtheid konde geschieden.’

6.10.1840. J. Kant van Andel komt ter vergadering, ‘voorstellende het adresseren bij het Gouvernement nog uit te stellen om rede de wisseling van 's lands regeering en Koningschap, waarmede de kerkeraad ten volle instemde.’

Zoals bekend trad Koning Willem I op 6 oktober 1840 af. De troonbestijging van Willem II luidde een tijdperk in, waarin de Afgescheidenen uiteindelijk van alle vervolging door en moeite van de zijde van de overheid werden bevrijd.

Op 26 november 1840 is ter tafel een brief van ds. H.P. Scholte te Utrecht. Deze brief is kennelijk een reactie op een vraag om ‘raad en bestier’ van de Gorcumse kerkeraad.

Ds. Scholte stelt 12 vragen in verband met een op te stellen request.

Uit de antwoorden, die de kerkeraad opstelt, blijkt onder meer, dat het aantal zielen 166 is; hiervan zijn er 61 tot het Heilig Avondmaal toegelaten. Verder: er is geen ander kerkgebouw dan hetgeen door ouderling Den Dekker van zijn woning wordt afgestaan tot onderlinge bijeenkomst. Sedert 5 jaar is er in de behoeften van armen en kerk goed voorzien; het getal der bedeelden is 's zomers twee, doch 's winters onbepaald.

In geval van ‘vrijheid’ en indien de gemeente een eigen herder en leraar zou verkrijgen, zijn er goede vooruitzichten voor het verkijgen van een eigen kerkgebouw.

De gemeente volgt het ‘Utrechtsche reglement’ als kerkenordening.

Sedert de Afscheiding is er *ƒ* 200,-, daarna *ƒ* 50,-, betaald aan boeten; nog onlangs *ƒ* 179,21 aan boeten en justitie-kosten.

Men heeft nog nimmer een keus gedaan voor een eigen herder en leraar, maar is genegen tot de HERE hun een herder en leraar gelieft te doen toekomen, zich aan de zorg en het toezicht van ds. H.P. Scholte toe te vertrouwen.

Kerkeraad en gemeente begeren, 'ingeval daartoe vrijheid kan worden verkregen een school voor de jeugd op te rigten.'

'Is de kerkeraad bereid om eene meerdere vaste kerkelijke verbintenis aan te gaan in de burgerlijke maatschappij, met die gemeenten, welke het Utrechtsche reglement als regelmaat volgen en op grond van dat reglement ter onderlinge en broederlijke hulp en ondersteuning?

De kerkeraad antwoord fijntjes en diplomatiek: 'De gemeente wenscht het Utrechtsche reglement te volgen, met dringende begeerte, dat hetzelve als een algemeen reglement wierd aangenomen of een algemeen reglement wierd daargesteld.'

Vrij vertaald betekent dit: de Gorcumse kerkeraad gaat niet zó door het vuur voor het Utrechtse reglement, dat hij daardoor de band met een groot aantal zusterkerken wil verbroken zien.

Op een vergadering met manslidmaten worden de vragen en antwoorden voorgelezen; de antwoorden worden met 20 tegen 1 stem aangenomen en goedgekeurd.

Op 10 februari 1841 bericht D.J. Brandt op de kerkeraadsvergadering, dat het door de gemeente getekende adres, benevens een exemplaar van de Utrechtse kerkenordening, alsmede het certificaat van het plaatselijk bestuur van Gorinchem op 9 februari aan de Koning zijn gezonden, 'ter verkrijging van erkenning om als christelijke Afgescheidene gemeente in de burgerlijke maatschappij bekend te zijn.'

De inhoud van het bedoelde adres, waarvan wij de tekst hieronder laten volgen, was niet zonder meer afgestemd op de vragen door ds. Scholte eind 1840 aan de Gorcumse gemeente gesteld.

Na de troonbestijging van koning Willem II was er namelijk in belangrijke mate een andere situatie ontstaan.

Wij citeren in dit verband ds. F.L. Bos.[1.]

> Bij K.B. van 9 Jan. 1841 no. 23 werd in overeenstemming met het concept bepaald, dat men zich bij een 'individueel onderteekend adres' ter toelating en erkenning' tot den Koning kon wenden, met overlegging van de volgende stukken:
> a. de reglementen en kerkelijke organisatie der op te rigten gemeente;
> b. een certificaat van het hoofd van het plaatselijk bestuur hunner woonplaats, dat het gebouw, het bijzonder huis of eenig gedeelte van hetzelve, door de adressanten hetzij in eigendom of wel in huur of gebruik verkregen, wat deszelfs ligging aangaat geschikt is tot de uitoefening van hunne openbare eeredienst, en dat uit het verlangde gebruik geen hinder voor andere godsdienstige gezindheden of stoornis der publieke orde en veiligheid te duchten is;
> c. eene verklaring in de verzorging van hunne behoeften buiten bezwaar van

1. Dr. F.L. Bos, Archiefstukken, deel IV, pag. 421.

het rijk zullen voorzien, zullende echter deswegens gene andere waarborg worden gevorderd; en
d. gelijke verklaring, dat zij nimmer eenige aanspraak zullen maken op de bezittingen, inkomsten en regten van het Hervormd kerkgenootschap of van eenige andere godsdienstige gezindheid, en aan de wetten van den staat zullen gehoorzamen.

De verklaring, hierboven onder c. bedoeld, werd door de Gorcumse gemeente bij haar request gevoegd. Zij luidt als volgt:

Burgemeester en Wethouders der stad Gorinchem, verklaren, bij deze, ten verzoeke van Jacob den Dekker, en na gedaan onderzoek, dat het huis Wijk C, No. 318, in de Zusterstraat alhier, geschikt is tot de uitoefening van de eeredienst der afgescheidenen van het Hervormd Kerkgenootschap, als kunnende daaruit geen hinder voor andere Godsdienstige gezindheden of stoornis der publieke orde en veiligheid ontstaan.
Gorinchem, den 30 January 1841
Burgemeester en Wethouders voornoemd,
w.g. A. van Hoey JJzn.
Ter ordonnantie van dezelven
w.g. J. van Borcharen

De tekst van het request zelve vermelden wij hieronder. Wij merken op, dat de handtekeningen niet gelegaliseerd behoefden te worden, zoals bij het request, dat in 1836 werd gezonden. Ook behoefden niet alle leden der gemeente te tekenen, zodat wij thans veel minder namen zullen aantreffen dan onder het request van 1836.

Aan Z.M. den Koning!
Sire!
Met verschuldigden eerbied geven te kennen, de ondergetekenden allen behorend tot diegenen, welke zich hebben afgescheiden van het Hervormd Kerkgenootschap en woonachtig binnen de stad Gorinchem.
Dat het Uwe Majesteit zal mogen behagen, aan hun te verleenen toelating van eene op te rigten Christelijke Afgescheidene Gemeente ter erkenning en bescherming, ingevolge Uwe Majesteits besluit van 9 Januarij l.l., bieden de adressanten Uwe Majesteit nedrig aan: A. Het Reglement der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht, hetwelk zij verklaren ook voor het hunne aan te nemen.
Tot ouderlingen, J. den Dekker
en G. Snoek
Tot Diakenen P. Welle
Tot Diakenen L. van der Linden
en J.D. Brandt
daar men werkzaam is tot het verkrijgen van eenen Herder en Leeraar.

B. Nevensgaande Certificaat van het Hoofd van het Plaatselijk Bestuur.
C. Verklarende, dat zij in de kosten van hunne Eeredienst, mitsgaders in de verzorging van hun behoeftigen, buiten bezwaar van het Rijk zullen voorzien.
D. Verklarende: Dat zij nimmer eenige aanspraak zullen maken op de bezittingen, inkomsten en regten van het Hervormde Kerkgenootschap of van eenige andere Godsdienstige Gezindheid, en aan de Wetten van den Staat zullen gehoorzamen.
't Welk doende, Uwer Maj. onderdanen,
volgt ondertekening.

Wij geven, na de 5 kerkeraadsleden, de namen van de overige 43 ondertekenaars alfabetisch - zoveel mogelijk met hun voornamen.

Jacob den Dekker; Gijsbert Snoek; Pieter Welle; Lucas van der Linden; Jan Daniel Brandt.

Teunis van Andel; Maria van Andel, geb. Blankers.

Christina Elisabeth van Bergeijk; C.G. van Bergeijk; Leendert van Bergeijk; Catharina van Bergeijk, geb. den Boef; Arnoldus Blankers; Cornelis den Boef; Bastiana den Boef, geb. Hakkers; Jacobus Bollée; Wilhelmina Laurina Brandt, geb. Hasselman.

Isaak Johannes Drost; Roelof Karel van Duuren.

Jan Eckhart; Catharina Eckhart, geb. Muilenburg.

Dirk Goes; Jan Groenenberg.

Elisabeth Hakkers; Cornelis van 't Hoff; Teuntje van 't Hoff, geb. Stavast; Hendrik Horst.

Jan Kant van Andel; Gerardus Kreijvelt; Hendrika Kreijvelt, geb. Melgers; Philippus Kreuk; Catharina Kreuk, geb. Boegheim.

Egbert Meijer; Elisabeth Meijer-Dekkers.

Johannes Hendrikus de Man; Jannigje de Man, geb. Storm; Machiel van Merkom; Jacoba van Merkom, geb. Vastenouw.

Hermanus Hendrikus de Rouville.

Jacobus Schrader; Johanna Hendrika Schrader-van Dordt; Hannes Smits; Jan Sterkenburg.

Johanna Valke; Johannes Valke; Nicolaas Vermeulen; Adrianus de Vries.

Op 1 april 1841 tekende Koning Willem II het besluit No. 105, waarbij de Christelijke Afgescheidene gemeente te Gorinchem erkend werd:

‘De verzochte toelating wordt aan de adressanten verleend, en mitsdien vergund het bestaan binnen Gorinchem, van eene Christelijke afgescheidene gemeente...’

In de notulen vinden wij slechts deze simpele mededeling:

27 april 1841. Buitengewone vergadering met manslidmaten.
Art. 2.
Zijn gelezen de stukken van het Gouvernement aangaande de ver-

kregene erkenning van als christelijke afgescheidene gemeente te bestaan.

De hoofdmoot van het behandelde op deze buitengewone vergadering was echter niet de zaak van de erkenning, maar - zoals wij zullen zien - de vraag naar het al dan niet wettig zijn van de schorsing van ds. H.P. Scholte door de synode, Amsterdam 1840. Vandaar dat voor het belangrijke feit van de erkenning in de notulen slechts een paar regels zijn ingeruimd. Op 3 april 1841 melden burgemeester en wethouders van Gorinchem aan de officier van justitie te Gorinchem, dat aan de Afgescheidenen van het Hervormd kerkgenootschap op derzelver verzoek door ons (= B. en W.) is vergund elke zondag te 9 uur, te half 2 en te 6 uur 'tot hunne oefening godsdienstig samen te komen', in het huis Zusterstraat C318, 'boven het getal twintig.'[1]

En daarmee is dan een einde gekomen aan een strijd, die bijna 6 jaren heeft geduurd. De Gorcumse Afgescheiden gemeente kan met elk aantal personen iedere zondag driemaal vergaderen; zonder vrees voor beboeting, gewapende macht of gevangenisstraf.

3. Beroepingswerk

De eerste maal, dat wij in de notulen iets lezen over pogingen tot het verkrijgen van een eigen predikant, is in die van 21 april 1840.

L. de Bruin en J.K. de Man komen in de vergadering van de kerkeraad vragen hoe het staat met het verkiezen van een leraar.

Uit de enigszins duistere bewoordingen van het antwoord kan men toch wel afleiden, dat de kerkeraad deze zaak wil brengen op de tussen 21 en 28 april te houden provinciale vergadering.

Op 28.4.1840 rapporteert J. den Dekker inzake deze vergadering: 'dat om een leeraar te beroepen voor het tegenwoordige geene voorwerpen waren.' Met andere woorden: er zijn geen candidaten op welke men op het ogenblik een beroep kan uitbrengen.

Eerst een half jaar later (3.11.1840) vinden we: broeder Jan Eckhard vraagt 'of er geene gelegenheid zoude zijn den Br. ouderling Hasselman[2] in onze gemeente als leerend ouderling te beroepen, over 't welk nader gehandeld zoude worden...'

17.11.1840. Het voorstel van Jan Eckhard inzake J. Hasselman wordt verworpen. 'Het voorstel wordt als zeer bezwarend beschouwd.'

Begin 1841 wordt aan ds. H.P. Scholte geschreven of hij geen raad kan geven inzake het beroepingswerk.

Binnen een week heeft ds. Scholte geantwoord. Onder de aandacht van de kerkeraad wordt gebracht de persoon van ds. R.W. Duin; zijn eerwaarde is niet aan een gemeente verbonden.

1 Gemeentearchief Gorinchem. Copieboek uitgaande stukken B. en W., No. 214/268, 3.4.1841.
2 Jan Hasselman; zie voor hem pag. 59 en 60.

Aanstonds wordt besloten ds. Duin te gaan horen, maar als aan Scholte wordt gevraagd naar het adres van ds. Duin, zendt hij bij zijn antwoord tevens enige ‘opmerkingen ten opzichte van Z.E.W. ter overweging voor aleer men mogt overgaan ter beroeping.’

De vraag kan worden gesteld, of het van ds. Scholte een wijze daad is geweest, ds. R.W. Duin aan te bevelen aan de Gorcumse kerkeraad.

De ‘kwestie’ ds. Duin kan hier onmogelijk worden behandeld. Men zij verwezen naar de literatuur[1]. Feit is, dat ds. R.W. Duin reeds op 4 februari 1843, ernstig zenuwziek overleed.

Ds. Scholte schreef naar aanleiding van dit heengaan op de hem eigen wijze in ‘De Reformatie’:

> ‘In Oost-Friesland is Z.E.W. den 4den Februari 1843... te Lingen ontslapen en heeft die Leeraar dus zijne in vele opzichte moeilijke vreemdelingsreis geëindigd. Hij is daar waar men over het wezen en de werkzaamheden van de gemeente des Heeren niet meer redeneert en tengevolge daarvan in het duistere omdoolt, maar waar men aanschouwt en geniet en alzoo liefheeft en liefde oefent jegens elkander.’

Wij merken op, dat dit laatste juist kan zijn, als Scholte heeft bedoeld: redeneren over de kerk, los van de H. Schrift. De kerk kan natuurlijk niet ontkomen aan ‘redeneren’, maar het zal altoos moeten wezen: in gebondenheid aan de Goddelijke openbaring.

In afwachting van het ‘horen’ van ds. Duin wordt er een brief geschreven aan ds. Hendrik de Cock te Groningen, teneinde inlichtingen te mogen ontvangen inzake proponent Ananias.[2]

Een week later (22.6.1841) wordt gemeld, dat ‘schipper de Groot’, ds. H. de Cock niet thuis had getroffen, toen hij de brief in Groningen had bezorgd. Er is dus ook nog geen antwoord van ds. De Cock, maar de zoon van ds. De Cock, Helenius de Cock heeft gezegd, dat er twee leraars beroepbaar zijn, namelijk G.J. Raidt[3] en H. Knol.[4]

Op een volgende vergadering zijn er 3 brieven ingekomen en wel van Wed. G. Dorresteijn, Johanna Valke en Hannes Smits, ‘inhoudende aandrang om werk te maken van een Leeraar welke in de afgeloopene week was aangewezen geworden.’

Met ‘aangewezen’ wordt hier bedoeld: de aandacht van de gemeente was op een bepaald persoon gevestigd.

1 Dr. J.C. van der Does, De Afscheiding, pag. 194-199; dr. F.L. Bos, Archiefstukken. Het zou o.i. interessant zijn naar het gehele leven van ds. R.W. Duin een hetnieuwd onderzoek in te stellen.

2 J.R. Ananias, predikant te Meppel, 16.4.1842-14.8.1834; zie ook handelingen synode 1836 (Amsterdam, art. 32) en 1837 (Utrecht, art. 19, 20).

3 G.J. Raidt (1788-1877), vgl. Bos, Archiefstukken; wij horen nog nader van hem.

4 H. Knol, geb. ..... Predikant te Apeldoorn 1841, Marrum 1845, Oudega (Sm.) 1845, Leek 1847. Overleden 1864.

De broeders ouderlingen verklaren naar aanleiding van deze brieven ter vergadering: ‘door ds. (H.J.) Budding ingeligt te zijn van het godzalig bestaan van den Leeraar (H.) Knol en tevens de gemeente ZWE aanbeveelende.’ De broeders diakenen wisten echter niet van deze aanbeveling, en vinden het maar voorbarig, dat broeder G. Snoek in zijn gebed tijdens een godsdienstoefening de gemeente met deze ‘aanwijzing’ bekend maakte. Immers, ds. R.W. Duin zal nog in de gemeente komen; handelingen met de leraar Knol (een brief?) dienen vooralsnog te worden gestaakt.

Op dinsdag 13.7.1841 is ds. Duin in de vergadering van de kerkeraad aanwezig. Hij zal op woensdagavond 14.7.1841 het evangelie verkondigen. Vrijdagavond de 16e is er gemeentevergadering met het oog op een eventueel beroepen van ds. Duin.

Aanwezig zijn de lidmaten: T. van Andel, A. Blankers, J. Blankers, C. den Boef, Jacobus Bollée, L. de Bruin, Wed. Dorresteijn, R.K. van Duuren, J. Eckhard, Dirk Goes, Jan Groenenberg, A.J.C. ten Hagen, G. Kreyveld, N. Leenders, Naatje Lintner (= J.F.C. Lintner), J.K. de Man, M. van Merkom. H.H. de Rouville, J. Schrader, H. Smits. J. Valke, Dirk Veen, A. van der Velden, N. Vermeulen, A.P. de Winter.

Alle aanwezigen zijn voor het beroepen van ds. Duin.

Toch hebben een paar leden ‘nog eenige bijkomstige aanmerkingen’. Ds. Duin zal zondag de 18e juli weer preken. Daarna zal er opnieuw gemeentevergadering zijn.

In de gemeentevergadering van 20 juli 1841 zijn de navolgende leden, die op 16.7 aanwezig waren, absent: L. de Bruin, J. Eckhard, J. Groenenberg, H.H. de Rouville, H. Smits, J. Valke.

Wèl aanwezig zijn thans: I.J. Drost, H. Horst, J. Kant van Andel en Adrianus de Vries.

De praeses, J. den Dekker, stelt voor een ‘nadere stemming’ te houden inzake het eventueel beroepen van ds. R.W. Duin.

‘Wierd door eenige leden in overweging gegeven het voorstaan van 't gebruik maken van gezangen in de godsdienstoefening geuit en in de particuliere gesprekken te kennen gegeven. Ten gevolge van deze aanmerking en het strijdig daarvan tegen de geest der gemeente, bleek het na de stemming, op eenige leden na, dat allen zich tegen het beroep verklaarden.

Bepaaldelijk wordt door de oud. Snoek het voorstaan en aanbeveelen van Evangelische Gezangen in de openbare Godsdienstoefeningen bestreden, als hebbende bij gelegenheid van 't afscheid nemen van ds. Duin verklaard ten gevolge van het spreeken over meergemelde gezangen, dat des Heeren Woord getuigde, dat diegeene die tot den Woorde Gods iets toe of af deden, het zoude zijn dat ze geen dageraad zoude zien, over welke ongepaste toespraak hevige debatten voorvielen, en meerdere aanmerkingen wierden geoppert aangaande de handelwijze van Broeder Snoek. Tengevolge van de laatste gesprekken is de vergadering zonder sluiting met gebed uiteen gegaan.’

Het is bekend,[1] dat ds. Duin een voorstander was van het gebruik van de evangelische gezangen. In een brief, die ds. Duin aan J.A. Wormser schreef, staat onder meer het volgende: 'Ik kan noch mag geheel het Nieuwe Verbond, geheel het vervuld Evangelie niet van het woord Christi, hetwelk wij bezingen moeten, uitsluiten (Col. 3:16). De heiligen van den ouden dag verlangden naar de komste Christi en wij zullen weigeren Hem te vermelden, die voor ons geboren is, geleefd en geleden heeft en gestorven en opgewekt is voor onze zonden en ter onzer rechtvaardigmaking?' Met deze woorden waren uiteraard de evangelische gezangen niet getypeerd. Het verwondert derhalve niet, dat Hendrik de Cock zich ook in geschrifte tegenover hem stelde. Men vergete daarbij niet, dat de vrijheid de evangelische gezangen niet te behoeven gebruiken en te zingen behoorde tot de inzet van de Afscheiding.

Hoe dit alles ook zij, ds. R.W. Duin is geen predikant geworden te Gorinchem. De eerste poging van de Afgescheidenen te Gorinchem, een eigen predikant te bekomen, is mislukt. Anderzijds waren een aantal gemeenteleden - zoals wij zagen - ook niet geheel gerust over de krasse woorden, door de ouderling Gijsbert Snoek tegenover ds. Duin geuit.

Deze zaak had nog enige nasleep!

In de notulen van 27 juli 1841 lezen wij, dat er door J. den Dekker een brief is ontvangen van ouderling Snoek van de volgende inhoud.

> Br. Dekker, dewijl het U bekend is, welke beschuldiging er gisteren avond tegen mij is ingebracht, en ik verzocht hebbe mijne zaken te handhaven als president der vergadering, en gij zulks niet hebt gedaan zoo verzoek ik wettiglijk mijn ontslag en weiger van nu af mijne dienst.
> get. G. Snoek.
> P.S. Tenzij wij ons gemeenschappelijk voor God verootmoedigen, over onze gehoudene vergadering en opnieuw werkzaam zijn over die andere Leeraar - hierop wacht ik antwoord.

Br. Snoek wil blijkbaar nu voortvaren met een horen en eventueel beroepen van de candidaat H. Knol.

Br. J. den Dekker heeft reeds vóór de vergadering van de kerkeraad een antwoord aan ouderling Snoek gezonden. Hij weigert het ontslag te aanvaarden en zegt oud. Snoek ongezouten, dat hij het betreurt, dat Snoek zó over ds. Duin heeft gesproken. De kerkeraad verzoekt broeder Snoek in een buitengewone vergadering te verschijnen.

De vergadering, de volgende dag reeds gehouden (28.7.1841) met broeder Snoek levert geen tastbaar resultaat op.

1 Van der Does, De Afscheiding, blz. 194-199 en Rullmann, De Afscheiding, blz. 272-276.

Voor de zondag wordt er ten tweede male in die week een buitengewone vergadering van de kerkeraad gehouden.

Broeder Den Dekker heeft opnieuw een briefje ontvangen van G. Snoek; nu met de verblijdende inhoud:

> Broeder (den) Dekker,
> Dewijl ik bewaard wensch te blijven om scheuringen in de gemeente te maken zoo verzoek ik mijn ingediend briefje weder terug voor den aanstaanden dag des Heeren, daar ik alsdan zoo de Heere wil mijn dienstwerk weder wensch te verrichten, blijvende evenwel tegen uwe beschuldiging strijd voeren.
> (getekend) Gijsbert Snoek

De kerkeraad, mogen we de notulen geloven, had G. Snoek namelijk beschuldigd van ‘eigendunkelijkheid’, ‘eigenzinnigheid’ etc.

Maar, nadat bovenstaande brief is voorgelezen wordt broeder Snoek per missive verzocht in de vergadering te komen en nadat hij gekomen is ‘wierd over bovenstaande letteren gesproken, evenwel de voorgevallene zaken en oude gevallen ter zijde gesteld wordende, verklaarden de broederen dat het hun geensints te doen was broeder Snoek uit hun gemeenschap in de regeering der gemeente te stooten, maar integendeel, dat er bij vernieuwing hartelijke vereeniging mochte plaatsvinden, waarmee Br. Snoek instemde, verklarende, dat zijne natuurdriften in de voorgevallene zaken heerschappij hadden gevoerd. Met welke verklaring en schuldbekentenis de broederen zich hartelijk verblijdden’.

En hiermede is dan de ‘nasleep’ van de zaak ds. R.W. Duin voorbij.

De dag na de verzoening, namelijk op 1 augustus 1841, overlijdt de weduwe Grietje Dorresteijn, geboren van Witte. Ze had, zoals we zagen, de beide gemeentevergaderingen in juli nog bijgewoond. Zij wordt op 4 augustus te Arkel begraven.

Op 3 augustus is er een brief ontvangen van ds. H. de Cock te Groningen. Hij geeft enige personen op, die in aanmerking kunnen komen als herder en leraar.

Nadere inlichtingen zullen worden gevraagd aangaande ‘de persoon Steketee’, studerende te Utrecht bij ds. Scholte.[1] Wij horen verder niets over hem.

Vervolgens richt de aandacht van de kerkeraad zich onder andere op ds. K. Wildeboer.[2]

Maar dan wordt melding gemaakt op de kerkeraad aangaande ds. S.O. Los ‘woonende te Worcum, Provincie Vriesland’. Men besluit nader te informeren bij de ons zo bekende Naatje Lintner, ‘die van voornoemde predikant gesproken had’.

Voor we verder gaan, merken we op, dat ds. S.O. Los, die stamvader is

1 Bedoeld is C. Steketee, geb. 1819. Predikant te Nieuwdorp (Z.) van 7.7.1842-3.6.1882.
2 K. Wildeboer, geb. 1809. Rijssen 1839, 't Zand 1841, Zuid-Beijerland 1842. Overleden 1842.

van een geslacht, dat verscheidene predikanten zal voortbrengen, leefde van 1803-1882. In 1841 predikant te Koudum c.a. (Workum, Hindeloopen); reeds eind 1841 gaat hij naar Rotterdam; 1848-1856 Werkendam; 1856-1867 Terneuzen c.a.; Baarland 1867-1876; emeritus 1876-1882. Op 3 november 1841 wordt er een buitengewone kerkeraadsvergadering gehouden. Ook de ouderling J. Hasselman uit Aalst is aanwezig.

'Is gehandeld over het voorstel..... hedenavond aan de gemeente te doen. Aangaande de voorziening in de tijdelijke behoeften van een Leeraar met vrouw en zes kinderen, wierd als eerste voorstel allernoodzakelijk geoordeeld; en ten andere te onderzoeken en in hoofdelijke omvraag te brengen of er eenige uitgangen of werkzaamheden tusschen den HEERE en de zielen aangaande het beroepen van bewuste Ds. Los bij de gemeente te vinden ware, ten einde er grond en vrijmoedigheid mogte zijn om een beroep op ZWE. uit te brengen'.

In het bovenstaande horen wij de taal van de oude schrijvers: Wilhelmus à Brakel, Theodorus van der Groe en anderen.

Tijdens de gemeentevergadering op dezelfde avond gehouden spreekt ouderling J. Hasselman eerst over de vereisten, welke bij de keuze van een leraar in acht dienen te worden genomen. Daarna wordt door de praeses G. Snoek het tweetal punten, hierboven genoemd, aan de orde gesteld.

'Na de verklaringen der gemeente bleek het dat er geene gegronde geloofswerkzaamheden aangaande meergemelde leeraar openbaar wierde en wierd alzoo deze werkzaamheden opgeschort.' Aldus de aantekeningen van de scriba J.D. Brandt. Op woensdag 10 november 1841 zal, kennelijk in verband met het beroepingswerk, een biduur worden gehouden. De opkomst tijdens het biduur blijkt niet groot te zijn.

De kerkeraad heeft nu helemaal geen vrijmoedigheid ds. S.O. Los, na van hem één preek te hebben gehoord, te beroepen.

Op 30 november wordt er opnieuw een gemeentevergadering gehouden. De praeses 'doet onderzoek' en vraagt of er ook bij de leden der vergadering 'eenige werkzaamheid bestond' ten aanzien het beroepen van een leraar. Na de opneming der stemmen bleek het, dat zeven leden min of meer werkzaamheden omtrent ds. Los hadden, de overige leden 'meer onbepaald welke Leeraar'. Maar allen verlangen er naar een herder en leraar te beroepen.

Inmiddels nemen de moeilijkheden in gemeente en kerkeraad toe. Eind 1841 dreigt er een schorsing van de diakenen Van der Linden en Welle, die het niet kunnen verkroppen, dat hun geliefde predikant ds. H.P. Scholte geschorst is. Evenwel gaat men met het beroepingswerk door.

Op 14 december wordt ds. S.O. Los in een gemeentevergadering met 17 van de 20 stemmen gekozen (afgezien van de stemmen van de kerkeraadsleden).

J. den Dekker en J.D. Brandt, vormende de commissie, die een 'vrijwillige inschrijving' regelt inzake de bezoldiging van een leraar, kunnen al spoedig melden, dat voor *ƒ* 470,- per jaar is ingetekend.

De beroepsbrief voor ds. Los zal uitgaan; ouderling Den Dekker krijgt de taak deze op te stellen.

Broeder Den Dekker is er niet uitgekomen en daarom zien wij er van af, het epistel - dat bewaard is gebleven - in zijn geheel weer te geven. Ds. Los zal de bedoeling wel hebben begrepen; hij zal wel meer zulke brieven hebben ontvangen. In ieder geval kan worden gezegd, dat de brief een ontroerende, kinderlijke vroomheid ademt. Het slot luidt als volgt:

> De volzalige en Drie-enige Verbondsgod geve UWE. in deeze gewichtige zaaken Zijne beloofde, verligtende en bijblijvende Heilige Geest! Die dan met onophoudelijke zuchtinge..... biddende zal blijven. Die dan UWE. ziel doet luisteren, wat antwoord uwen God geven zal...[1]

Ds. S.O. Los gaat niet naar Gorinchem; zijn weg leidt naar Rotterdam. De notulen van 25 januari 1842 melden, dat bericht is ontvangen, dat hij het beroep niet aanneemt. En daarmee eindigt de geschiedenis van het eerste beroep door de 'Christelijke Afgescheidene gemeente binnen Gorinchem' uitgebracht.

Eerst in de notulen van 19 juli 1842 lezen wij weer over beroepingswerk. Proponent J.R. Kreulen[2] heeft in Gorcum gepreekt.

De praeses doet op een gemeentevergadering 'onderzoek of de leden ook werkzaamheid mogten ontvangen hebben, teneinde een beroep op ZWE. uit te kunnen brengen. Na omvraag bleek het dat alle vereenigd waren met de prediking, doch werkzaamheid en dringende begeerte wierd niet opgemerkt als alleen bij het lid H. Smits.'

Een week later - na gehouden bidstond - worden de stemmen opgenomen ter verkiezing van een herder en leraar.

Er worden 13 stemmen uitgebracht op proponent J.R. Kreulen, 4 op ds. H.G. Kl(e)ijn,[3] terwijl enige 'stemmen' verlangden nog andere leraars te horen.

Het komt evenwel niet tot een beroepen van proponent Kreulen. Er zal eerst eens nader naar hem worden geïnformeerd.

Ds. H. de Cock te Groningen zendt naar aanleiding van een aan hem gerichte vraag het volgende briefje.[4]

1 Zelfs in dit korte fragment moest een enkele storende stijlfout worden verbeterd.
2 J.R. Kreulen (1820-1904). Opgeleid door F.A. Kok te Dwingeloo. 1843 predikant te Workum, 1846 Spijk (Gr.) 1849 Wildervank, 1853 Hallum, 1868 Utrecht, 1872 Giessendam, 1874 Leek, 1882 Suawoude, 1891 emeritus.
3 Ds. H.G. Kl(e)ijn, geb. 1793. Na opleiding bij Ds. Scholte, door deze op 24.12. 1839 tot predikant bevestigd voor de dienst te Kockengen; in 1845 naar Noord-Amerika.
4 De tekst van deze brief vonden wij in de notulen. Het origineel is verloren gegaan. We moeten aannemen, dat de copy op zijn minst verschrijvingen bevat. Hendrik de Cock overleed enige maanden nadat hij dit briefje had geschreven, namelijk op 14 november 1842.

> ‘Sedert het begin zijner studiën, die hem bijzonder aangeraden zijn door zijnen ouderling, heb ik hem gekend.
> Daarin is hij vlijtig... en is nu thans geruimen tijt met voorspoed als voorganger werkzaam in de gemeente van Zuidwolde. Het laatste vooral heb ik vernomen door Broeders uit die gemeente. Hiermede meen ik aan UED verzoek, Broeders, voldaan te hebben. De HEERE bouwt hier gedurig nog Zijn Kerk en gemeente. Hij bouwe ook ons, en Zijne gemeente ook nog door ons, naar de wensch van Uwen heilbiddenden vrient en broeder.
>
> w.g. H. de Cock

Notulen 6.9.1842. Wij lezen, dat er wordt gehandeld over proponent Kreulen. Gemeld wordt, dat ‘Giessendam’ afziet van hem te beroepen. De ouderlingen willen op korte termijn een gemeentevergadering. De diakenen (T. van Andel, J.D. Brandt en M. van Merkom) menen, dat er onvoldoende naar de persoon van Kreulen is geïnformeerd.

Op 13 september 1842 wordt er ter gemeentevergadering gehandeld over candidaat Kreulen.

Merkwaardig is de korte en bondige vermelding van de uitlatingen van de aanwezige manslidmaten.

L. de Bruyn: ziet van hem af.
Jan de Man: dien zoude hem gaarne hebben.
(J.) van de Water: stelt bezwaaren in den persoon.
J. Kant van Andel: wil geen stem geven.
N. Vermeulen: bezwaren.
(A.) van der Pol: verkies de meerderheid.
J. Sterkenburg: de meerderheid.
(H.) Horst: is er niet los van.
C. den Boef: niet los.
‘Ouden’ Bergeijk[1]: is er niet los van.
(H.) Smits: zwijgt.
N. Leenders: wil den persoon loslaten.

De kerkeraad trekt terecht de conclusie, dat de meerderheid afziet van proponent Kreulen, van een beroepen van hem zal geen nader werk worden gemaakt.

Dit is het relaas over het ‘beroepingswerk’ in het tijdvak, dat we in ons hoofdstuk behandelen; het zal tot 1845 duren, aleer de Afgescheidenen te Gorinchem hun eerste predikant ontvangen.

4. Pogingen om een kerkgebouw te stichten; aankoop complex ‘Dry Koningen’

Wij hebben gezien, dat de Afgescheiden gemeente te Gorinchem aanvan-

1 Vermoedelijk: C. van Bergeijk, vader van Leendert van Bergeijk (gehuwd met Cath. den Boef).

kelijk bijeenkwam ten huize van Pieter Welle, Lourens van Bergeijk, J.M.J. de Rouville en A. Hasselman. Later wordt dit: ten huize van Jacob den Dekker in de Zusterstraat en van Aarnaut Hasselman. Als de gemeente in 1841 erkenning vraagt en ook daarna, lezen we nog slechts van samenkomsten in het achterhuis van Jacob den Dekker. Groot zal dit niet geweest zijn; het was hooguit een tochtvrije stal. Einde 1841 wordt er in de notulen gesproken van de verhuur van zitplaatsen voor het jaar 1842. Er worden 77 zitplaatsen verhuurd, 'hebbende opgebracht de somma van twee honderd gulden'. Wellicht was het aantal toehoorders wel eens wat groter, maar dan zal het propvol en benauwd zijn geweest in het achterhuis/kerkzaaltje.

Het valt dus te verstaan, dat de gemeente uitziet naar een geschiktere en grotere vergadergelegenheid, anders gezegd naar een eigen kerkgebouw. Voor het eerst lezen we, dat pogingen tot aankoop worden gedaan op 26 januari 1841. Aan de kerkeraad is aangeboden een gebouw in de Keizerstraat, genaamd 'De Zalm'. We moeten aannemen, dat dit gebouw stond op dezelfde plaats, als waar thans nog café De Zalm is gevestigd. Even later lezen we, dat van de aankoop wordt afgezien.

Aanstonds gaat de kerkeraad nu met de diaken Pieter Welle onderhandelen over de aankoop 'van een gedeelte van zijn tuin met de daarbij staande koepel', gelegen zoals wij zagen aan de 'Melkgragt', op de plaats waar thans de Tuinstraat is. Broeder Welle wil wel afstand doen van grond en opstal voor de somma van *ƒ* 2000,-, 'en daarvoor op het op te richten kerkgebouw en daarbij staande woning (= koepel) te vestigen een eerste hypotheek van gemelde som, rentende 5 % 's jaars, met verbintenis zoolang de interest behoorlijk wordt voldaan, de aflossing niet zal kunnen worden gevorderd'.

Door de leden T. van Andel en A. Blankers, die een steenoven onder Spijk exploiteren is aangenomen de benodigde stenen voor de bouw te leveren, en daarvoor op bedoeld gebouw te vestigen een tweede hypotheek à 5 % 's jaars. De Heren J. Kant van Andel en T. van Andel worden, als een commissie, aan de kerkeraad toegevoegd, voor deze zaak.

Aangezien er uiteraard met één en ander meer geld is gemoeid, zal er een 'inschrijving' worden geopend onder de gemeenteleden, alsmede onder 'in de godsdienstoefeningen belangstellende en deelnemende leden'.

In april 1841 komt er echter een kink in de kabel. Broeder Welle, die inmiddels ernstig bezwaard is geworden over de gang van zaken in het leven der Afgescheiden Kerken, trekt zijn aanbod, tuin en koepel te verkopen etc., in; hij wil nadrukkelijk in de notulen zien aangetekend, 'dat hij de afstand van de grond in zijnen tuin ter opbouw van een kerkgebouw introk om reden hij eerst wenschte af te zien de handelingen der gehoudene synode te Amsterdam met Ds. Scholte'. Ook is het met de 'inschrijving' niet zo vlot gegaan. Het gehele plan gaat definitief van de baan.

Eind 1841 horen we nog van de mogelijkheid een stuk grond te kopen

op de Kalkhaven bij de Vismarkt. Maar door onenigheid in de kerkeraad laat men ook dit plan varen.

Op 26 juli 1842 - te midden van grote interne moeilijkheid van de gemeente - kan Teunis van Andel in de kerkeraadsvergadering echter de verblijdende mededeling doen, dat door hem in vereniging met Machiel van Merkom, Jan Blankers en Arnoldus Blankers is aangekocht een gebouw voor de somma van *f* 4400,-. Hij stelt voor, 'zoo de gemeente ter helfte de gelden konde bijeen verzamelen, het gebouw alsdan op naam der gemeente konde gesteld worden'. Het gebouw in kwestie is een huis, dat reeds in 1514 bekend stond als het 'Dry Koningen huijs'; later droeg het de naam van 'het oude Posthuis'. De thans nog bestaande 'Driekoningenstraat' is niet anders dan het oorspronkelijke uitpad van genoemd huis, waaromheen een terrein was van aanzienlijke grootte.

Teunis van Andel stelt voor ter verkrijging van gelden de saldi uit de kas voor de armen en voor de kerk te lenen. In geval van 'behoefte' zouden die gelden moeten worden teruggestort. Maar diaken Brandt protesteert tegen het voorstel, 'hoofdzakelijk van de Armen-gelden te gebruiken ter aankoop van een Kerkgebouw'.

Op 9 augustus 1842 wordt over deze zaak een gemeentevergadering gehouden. Diaken J.D. Brandt onthult dan meer in den brede, hoe hij genoemde zaken ziet. Wij zullen één en ander in het kader van punt 5. - zie hieronder - bespreken.

Kort daarop horen wij van een plan het gebouw 'uit te breken en tot kerk in te richten met het stellen eener preekstoel en zoo genoemd tuin of doophek met de daartoe benodigde banken'.

Juist in de dagen van een 'reconstructie' van de classis Dordrecht/Gorinchem, wordt - namelijk op 7 september - de besteding inzake het kerkgebouw gehouden. 'Aanneemspenningen eene som van zes en zeventig gulden en 't metselaarswerk voor eene som... (is helaas niet ingevuld)...'

Wij zullen in één van de volgende hoofdstukken zien, hoe het verder ging met het 'Dry Koningen huijs', maar voor de goede gang van zaken vermelden wij hier reeds, dat na enige jaren het oude huis werd afgebroken; eind december 1849 wordt besloten in de tuin van het gebouw een nieuw kerkgebouw op te trekken.

5. Moeilijkheden, plaatselijk, op classicale en provinciale vergaderingen, verband houdende met de leer en het optreden van ds. H.P. Scholte

In hoofdstuk 9 spraken wij reeds over de moeilijkheden in de jonge Afgescheiden Kerken; wij zijn daar, om een overzicht te krijgen, op de situatie zoals deze zich landelijk ontwikkelde, vooruitgelopen. Wij zullen nu zien, hoe de houding van ds. Scholte ten aanzien van de Dordtse kerkenordening en andere onderwerpen, in de jaren 1840 tot 1842, de Gorcumse gemeente niet onberoerd liet.

Wij merken eerst terloops op, dat ouderling Den Dekker op 19.5.1840 verslag uitbrengt aangaande de ‘heden gehoudene classicale vergadering te Leerdam’. Wij lezen: ‘gehandeld zijnde in 't algemeen over het onderwijs der kinderen op de schoole; en de dure verplichting der opzieners der gemeenten om getrouw huisbezoek..... te doen’.

Reeds op 8 juni 1840 is er weer een classicale vergadering gehouden; J. den Dekker en G. Snoek waren afgevaardigden. Ter vergadering was aanwezig een ‘aanschrijving’ van ds. H. de Cock, ds. S. van Velzen en ds. T.F. de Haan ten einde ‘eene algemeene synode te beleggen om te handelen over kerkordening, feestdagen en ordening en bevestiging van aankomende leeraren. Tevens is voorgesteld geworden een stuk van de Wel. Eerw. ds. Scholte bezwaaren en afkeuring behelzende aangaande 't beleggen van vermelde Synode, met welke laatstgemelde Leraar de vergadering zich vereenigd heeft om tot het houden van eene synode niet in te stemmen.’ Uit deze simpele mededelingen zien we wel, dat de Gorcumse kerkeraad en de meerderheid van de classis Gorinchem op genoemd tijdstip nog varen op het kompas van ds. H.P. Scholte.

Op de provinciale vergadering van 30 en 31 oktober 1840, te Dordrecht, wordt gesproken over het volgende: mogen (regerende) ouderlingen worden toegelaten tot de bediening van de ‘bondszegelen’ (= sacramenten)? De Gorcumse kerkeraad deelt eenparig de overtuiging dat dit in strijd is met de formulieren van enigheid. Dienovereenkomstig krijgt de afgevaardigde J. den Dekker een lastbrief mee.

Op bedoelde provinciale vergadering waren aanwezig - zoals wij reeds in de hoofdstukken 9 en 10 lazen - afgevaardigden uit Utrecht, Zuid-Holland, Zeeland en beneden-Gelderland. Men besluit niet deel te nemen aan de synode, die staat gehouden te worden in Amsterdam.

Ter vergadering wordt bekendgemaakt, ‘dat er aanschrijving zoude plaats vinden tot eene vergadering van alle Herders en Leeraars onzer gemeentens’. Wij weten, dat deze ‘aanschrijving’ bestond in een uitvoerig epistel aan ds. A. Brummelkamp, waarin werd verzocht een vergadering van predikanten bijeen te roepen. De provinciale vergadering spreekt ook in dit schrijven duidelijk uit, dat een synode door haar niet wordt verlangd. De brief is getekend: ‘H.P. Scholte, President en I. Overkamp, Secretaris’. Op 15 december 1840 is er een vergadering van de Gorcumse kerkeraad met de manslidmaten. Opgemerkt dient te worden, dat in belangrijke zaken van kerkregering de kerkeraad meer dan eens de manslidmaten laat meebeslissen.

‘In de vergadering is gelezen eene brief van den Wel Eerw. Heer ds. H.P. Scholte in de welke eene vraag aan de gemeente voorgesteld wordt: of de gemeente van oordeel is om de vergadering te Amsterdam waarop deze Provincie niet vertegenwoordigd is, waar ZEW. niet ter verantwoording geroepen is, eene kerkelijke rechtsmacht over onze provincie toe te kennen en zich alzo te onderwerpen aan derzelver rechtspraak en tengevolge ZEW. te beschouwen als geschorst in de bediening in de afgescheidene gemeente.’

De Gorcumse kerkeraad heeft inmiddels een (concept-)antwoord opgesteld, bestemd voor ds. Scholte: ‘de kerkeraad in overweging genomen hebbende de te Amsterdam in Maart j.l. gehoudene vergadering op welke uit iedere provincie onzes vaderlands vertegenwoordigers vergaderd zijn geweest, doch welke vergadering zeer onordelijk en onstuimig is afgeloopen en zoo zelfs, dat de beklaagde of beschuldigde zich niet konde doen hooren en daar er nu volgens de voorgelezene brief eene zoogenaamde synode heeft plaats gehad, echter door verscheidene provinciën niet vertegenwoordigd en zelfs de Wel Eerw. Ds. H.P. Scholte niet te verantwoording geroepen, zoo erkent de Kerkeraad de gehoudene vergadering onwettig en verwerpt tevens de schorsing van Ds. H.P. Scholte in de bediening des Evangeliums.’

Na voorlezing van één en ander protesteert het lid der gemeente J. Kant van Andel ten sterkste tegen vermeld antwoord. Hij betoogt, dat de synode is gehouden met als leden wettig erkende predikanten en ouderlingen en verklaart, dat hij de schorsing van ds. Scholte als wettig erkent en dat de verantwoording van ds. Scholte reeds op de vergadering in maart l.l. is geschied, ‘betuigende van harte vereeniging te zien (hij hoopt dus op spoedige beëindiging van het conflict), ‘alsmede dat de onschuld aangaande Ds. Scholte mogt blijken’; ‘met welk oordeel zich nog drie leden der gemeente vereenigden’.

De kerkeraad is na deze verklaringen wat voorzichtiger geworden. Het concept gaat van tafel. ‘Na veele redekaveling van kerkeraad en laatstgemelde vier leden wierd door de meerderheid der vergadering, zijnde twaalf leden verklaard, geen besluit te kunnen geven, wenschende deze zaken af te wachten, vooral eer bepaald ter beantwoording te besluiten.’ Een week later besluit de kerkeraad ds. Scholte als volgt te antwoorden.

> ‘De Gemeente heeft geen beslissend antwoord kunnen geven, maar wenscht de zaken af te wachten. De kerkeraad echter met eenige leden verklaren dat de zaken op de bewuste vergadering onordelijk en onregtmatig behandeld zijn, en verlangen van harte, dat er middelen wierden in het werk gesteld en aangewend dat deze bedroevende gevallen gemeenschappelijk in liefde wierden onderzocht en behandeld, dat alle publiciteit voor de wereld wierdt vermeden en dat daardoor de onschuld van de Wel Eerw. Heer Ds. H.P. Scholte mogt blijken, en er alzoo ware liefde en eensgezindheid niet alleen in de gemeenten maar ook vooral bij Herders en Leeraars mogte plaats grijpen.’

Op 2 maart 1841 doen de ouderlingen verslag van het behandelde op de classicale vergadering, ‘heden gehouden, aan den Bazeldijk bij den br. oud. (Klaas) Middelkoop’.[1] We zouden kunnen zeggen, dat de vergadering is gehouden op het territoir van de kerk van Noordeloos. Op bedoelde

1 Klaas Middelkoop vertrok in 1849, in de groep van A.E. Dudok Bousquet naar Pella, Iowa.

vergadering was een schrijven van de provincie Noord-Brabant inhoudende ‘een voorstel en opwekking aan de onderscheidene provincies gedaan, teneinde onder 's Heeren zegen de breuk te ontdekken en ware vereeniging te bevorderen, welk voorstel door de gehele vergadering is goedgekeurd en aangenomen’.

Wij weten dat de geestelijke vader van dit voorstel de zachtmoedige ds. G.F. Gezelle Meerburg was. Hij begeerde de eenheid onder de broederen te herstellen; op de synode Amsterdam 1840, welke synode ds. Scholte schorste, was hij niet aanwezig.

Zeven weken later (20.4.1841) zien wij de Gorcumse kerkeraad bezig, de provinciale vergadering te Schiedam, daarna gehouden op 29 en 30 april 1841, voor te bereiden. Op de betreffende vergadering met manslidmaten wordt gelezen een brief reeds enige tijd geleden van ds. Scholte ontvangen aangaande de op hem toegepaste schorsing, alsmede een gedeelte van het uitgegeven verslag van de handelingen van de Amsterdamse synode, ‘welke beide stukken tegen elkaar inloopen aangaande de aanschrijving ten einde eene algemeene vergadering of synode te houden’.

Bij de ‘omvraag’ verklaart de meerderheid van de manslidmaten, dat de synode 1840 wettig is geweest!

Met algemene stemmen wordt kenbaar gemaakt, dat door de afgevaardigde G. Snoek, naar de provinciale vergadering ‘mocht worden aangedrongen op vereeniging en heeling van het reeds gescheurde’.

Al op 1 mei 1841 brengt ouderling Snoek in de kerkeraad verslag uit van de gehouden provinciale vergadering. De ‘grootste meerderheid’ van de ‘Provinciale Synode’ heeft ds. Scholte bevoegd geacht ‘mede te handelen en stem te hebben’; met andere woorden: de vergadering heeft de schorsing van ds. Scholte verworpen. Tengevolge van de aanschrijving en het verzoek uit Noord-Brabant, namelijk een algemene vergadering of synode te Leiden te houden, is een betreffend voorstel aanvaard. Letterlijk staat er: ‘...goedgekeurd en nader de tijd te bepalen.’

De eerstvolgende provinciale vergadering zal worden gehouden te Utrecht, laatste woensdag van oktober 1841.

Wij moeten het ‘provinciale’ van dit soort vergaderingen dus met een korreltje zout nemen; de vergadering is overigens op 27 oktober 1841 te Schoonhoven gehouden.

Op deze provinciale vergadering waar ook ‘Beneden-Gelderland’ vertegenwoordigd was werd besloten ‘...eene algemeene vergadering te doen plaats hebben in 't laatst van Februarij of begin van Maart 1842.’ Deze synode is er nooit gekomen; noch te Leiden, noch in enige andere plaats.

Op 4 mei 1841 geeft ouderling Snoek nog een niet onbelangrijke aanvulling op zijn verslag. Door de prov. vergad. is de ‘door de Amsterdamsche synode ingevoerde Dordtsche kerkordening..... aangenomen’. Snoek krijgt hierover fel de wind van voren - men leeft toch onder het Utrechtse reglement - op vorige kerkeraadsvergaderingen is hierover niet gespro-

ken; ook is hierover niets in de lastbrief van ouderling Snoek vermeld geworden.
Ouderling J. den Dekker wordt nu afgevaardigd naar de eerstkomende classicale vergadering op 11.5.1841 te Asperen. Den Dekker meldt hierover een dag na de classis, dat hij in de classicale vergadering heeft gezegd, dat de door br. Snoek aanvaarde D.K.O. 'niet door de gemeente was aangenomen'.

Na enige maanden van rust, ontstaat er in oktober kwestie over een gebed van ouderling Snoek. 'Is gehandeld over de aanmerkingen dewelke gemaakt zijn geworden op het bidden in de godsdienstoefening van laatstleden rustdag door Br. Snoek; zijnde de aanmerking deze: dat Br. Snoek dan meer dan minder in zijne gebeden voorstelt en te kennen geeft als of er geene getrouwe Herders en Leeraars in de gemeenten werkzaam zijn, doordien Br. Snoek doorgaans bidt dat de Heere mannen in Zijne wijngaard mogte uitstooten, met verzuim voor de thans aanwezige en werkzaam zijnde Herders en Leeraars te bidden, waarover Br. diaken van der Linden verklaard heeft dat zoo zijne bedoelingen alzoo zijn, hij Br. Snoek verklaarde voor een geestdrijver en scheurmaker en daarom ook de rede was dat hij zijn zoon van de catechisatie terughield.'

'Br. Oud. Snoek heeft verkozen dat deze zaak op de eerstvolgende classicale vergad. zoude onderzocht en behandeld worden.'

Voor het zover komt, verschijnt de adviseur J. Hasselman uit Aalst ter vergadering. Het conflict Snoek-Van der Linden wordt hem voorgelegd, waarna hij als wijze raad geeft 'deze onaangenaame zaaken huishoudelijk te vereffenen'. Br. Snoek wordt vermaand zich in het vervolg zoveel mogelijk voor aanstotelijke uitdrukkingen te wachten; Br. Van der Linden heeft zich schuldig gemaakt aan onvoorzichtig handelen. Het conflict wordt blijkbaar enigszins bijgelegd: '...de vergadering (mogt) van Br. oud. Snoek eenige blijken van vereeniging ontwaaren, waarna Br. oud. Snoek verkozen wierd als afgevaardigde tot de classicale vergadering'. De verschillen tussen de ouderlingen enerzijds en de diakenen Van der Linden en Welle anderzijds komen bij allerlei zaken weer te voorschijn.

Op een gemeentevergadering van 14.12.1841 zijn aanwezig de kerkeraad met de manslidmaten: T. van Andel, C. van Bergeijk, C. den Boef, J. Bollée, L. de Bruin, I.J. Drost, R.K. van Duuren, J. Eckhard, D. Goes, H. Horst, J. Kant van Andel, N. Leenders, J.K. de Man, M. van Merkom, H.H. de Rouville, H. Smits, J. Sterkenburg, J. Valke, N. Vermeulen en J. van de Water.

'Is de gemeente bekendgemaakt, dat de Kerkeraad..... niet is vergaderd geweest (nl. vorige week), door de tusschenkomende prediking van ds. Dijksterhuis in de gemeente, waardoor meer openbaar is geworden, dat de kerkeraadsleden oneens zijn, en niet overeenstemmende zijn in hunlieder handelingen; 't welk gebleeken is doordien Br. diakenen Van der Linden en Welle zich onttrokken hebben van, en de inzameling der liefde-

giften onder de prediking des Woords door ds. Dijksterhuis verzuimd hebben.'

Voor wij verder gaan een enkel woord over ds. Pieter Meindert Dijksterhuis. Deze was geboren 3 mei 1814 in 't Zandt (Gr.) en gehuwd met Anna Catharina van Velzen, zuster van ds. Simon van Velzen.[1]

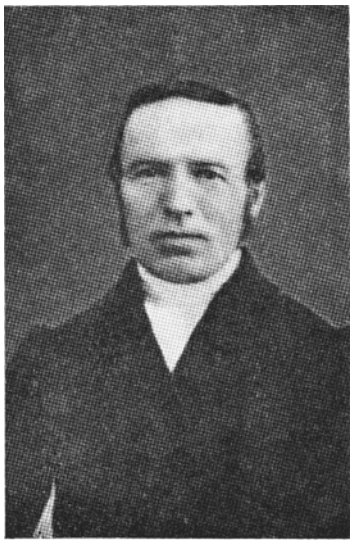

ds. P.M. Dijksterhuis
(1814-1882)

Reeds op 21-jarige leeftijd werd hij, toen ds. H. de Cock in 1835 de Afgescheiden gemeente in 't Zandt institueerde, diaken. Zijn opleiding tot predikant verkreeg hij bij ds. J.F. Haastert te Wesel in Duitsland en bij Hendrik de Cock te Groningen.[2] Ds. Dijksterhuis was één van de beide scribae van de synode van 1840 te Amsterdam, welke synode ds. Scholte schorste. Zijn eerste gemeente was 't Zandt (1841); in 1841 werd hij pre-

1 In de literatuur aangaande de Afscheiding wordt vaak vermeld, dat ds. P.M. Dijksterhuis (geb. 1814) gehuwd is met een dochter van ds. S. van Velzen (geb. 1809). Dit is onjuist. Uit het huwelijk van Simon van Velzen Sr. en Neeltje Johanna Geselschap zijn te Amsterdam 3 kinderen geboren: Hermanus (1802), (de latere ds.) Simon van Velzen (25.9.1809) en Anna Catharina van Velzen (20.9.1817). P.M. Dijksterhuis huwt op 21.5.1841 te Amsterdam Anna Catharina van Velzen. Getuigen zijn Hermanus en Simon (predikant) 'beide broeders der echtgenoote', alsmede twee leden van de Amsterdamse kerkeraad. Het echtpaar Dijksterhuis-van Velzen krijgt te Dordrecht 3 dochters.

2 Men zie voor hem: dr. J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen; J. Niemeijer, Groningen, 1961.

dikant te Dordrecht, daarna te Genderen (1848), voor de tweede maal te Dordrecht (1851), Groningen (1852), Arnhem (1864), 's-Gravenhage (1869), Uithuizermeeden (1873), 's-Graveland (1880).

Wij zullen in dit boek nog meer van hem horen. Voorlopig is het voldoende te weten, dat hij op 7 december 1841 - vanuit Dordrecht - in Gorinchem kwam preken. Gezegd mag worden, dat hij op genoemd tijdstip reeds duidelijk positie had gekozen tegen de leringen en het optreden van ds. H.P. Scholte.

De diakenen L. van der Linden en P. Welle hebben blijkbaar bezwaar gehad tegen het laten voorgaan van ds. Dijksterhuis.

De notulen - hierboven geciteerd - zullen wel bedoelen te zeggen, dat beide diakenen niet hebben willen collecteren tijdens de dienst; zij hebben zelfs niet willen geven in de collecte.

In de bedoelde gemeentevergadering wordt aan hen gevraagd, of zij in het vervolg hun plicht willen vervullen bij de prediking ‘van wettig geroepene Leeraars alsmede in de gewone onderlinge bijeenkomsten’. Maar Van der Linden en Welle antwoorden, dat zij zich in dezen niet onvoorwaardelijk kunnen binden. Daarop krijgen zij acht dagen bedenktijd (beraad), ‘welk beraad L. van der Linden wel, doch Br. Welle niet aannam’. Een week later (21.12.1841) is de kerkeraad weer vergaderd met enige manslidmaten.

Wij lezen: ‘Wordt door Br. oud. Dekker voorgesteld de zaken te behandelen van de broeders diakenen van der Linden en Welle. Voornoemde broeders verklaren bij hunne beginsels te blijven, en achtende zich niet verbonden te zijn de inzameling der gaven te doen onder en bij de prediking van Leeraars dewelke de schorsing door de Amsterdamsche vergadering op de Weleerw. Ds. Scholte toegepast en uitgesproken, wettig en als van kragt zijnde beschouwen, verklarende daarom de opzieners schuldig te zijn aan ontrouw van dusdanige Leeraars in de gemeente te roepen en te laten prediken. Ten gevolge deze laatste beschuldiging verzoekt Br. oud. Snoek opteekening van dezelve en dat ze op de eerstkomende Classikaale vergadering zal behandeld en onderzocht worden. Hierna wordt eene hoofdelijke omvraag aan de vergaderd zijnde leden gedaan en door algemeene stemming geoordeeld de voornoemde broederen diakenen in hunl. bediening te schorsen, behalve de leden de Bruin en Schrader welke de schorsing als onbillijk verklaarden, alsmede br. diaken Brandt zijne stem in deze niet kunnende uitbrengen, dewijl het een ingewikkelde zaak (was) en in verband stond met schuld welke meede op andere kerkeraadsleden rustende was. Zijnde alzoo Br. Diakenen van der Linden en Welle geschorst in hunl. bediening als Diakenen der Gemeente.’

Daar van der Linden en Welle ook de komende weken bij hun overtuiging blijven, worden ze uitgenodigd op de eerstvolgende classicale vergadering te verschijnen. Zij verklaren geen bezwaar te hebben zich daar te doen vinden. De vergadering wordt gehouden op 1 februari 1842 te Noordeloos.

Naar de classicale vergadering gaat ook een commissie uit de manslidmaten benoemd: T. van Andel, J. Kant van Andel en M. van Merkom. Want beide eerstgenoemden hebben gehoord, dat er op de vorige classicale vergadering door ds. G. Baaij te Leerdam, beschuldigingen zijn ingebracht tegen ouderling J. den Dekker. De commissie zal haar best doen, de goede naam van Den Dekker te handhaven.

Reeds in de avond van de eerste februari 1842 vinden wij kerkeraad en commissie in vergadering bijeen. Van der Linden en Welle verklaren, dat zij de toelating van wettige leraren niet wensen tegen te staan. Voor het overige - het inzamelen van gelden voor de armen bij leraren, die de schorsing van ds. Scholte 'wettigen', wensen zij niet gebonden te zijn. Toch is de conclusie deze: 'Tengevolge (van) deeze meerdere toenadering der broederen diakenen is beslooten de broederen diakenen van de schorsing te ontheffen en hiervan de gemeente kennis te geven.'

Wij weten niet wat er op de classicale vergadering is verhandeld, maar aangenomen moet worden, dat de gemoederen van de kerkeraadsleden uit Gorinchem aldaar wat bedaard zijn.

Op 4.2.1842 wordt een buitengewone vergadering gehouden met manslidmaten. Het besluit tot opheffing van de schorsing van Van der Linden en Welle wordt bekend gemaakt. Enige leden tonen zich ontevreden 'om rede de toenadering en vereeniging niet volkomen was'. Deze leden hebben het ongetwijfeld bij het rechte eind gehad, zoals het vervolg van de historie laat zien.

'Na lange discussies en in hoop en verwachting van getrouwheid ten opzichte (van) het waarneemen hunner kerkelijke bediening verklaarde de gemeente vereenigd te zijn met bovengemeld besluit.'

1 maart 1842. Oud. Den Dekker, diaken Van der Linden, T. van Andel en J. Kant van Andel rapporteren aangaande de op die dag te Herwijnen gehouden classicale vergadering.

Alle zaken zijn onafgehandeld gebleven 'doordien eenstemmigheid en vereeniging geheel geweken was (waren)'.

Ook hier vormen de schorsing van ds. Scholte, de kwestie van de kerkenordening, alsmede enige zaken van de leer de inzet van de strijd.

De volgende vergadering is bepaald te Asperen, de eerste dinsdag in de maand april 1842.

Kerkeraadsvergadering van 8 maart 1842. Oud. Snoek merkt aan, dat J. Kant van Andel in de vorige vergadering verklaard heeft, dat hij te allen tijde en waar het ook zijn moge, bereid was te bewijzen, dat ds. G. Baaij van Leerdam als president der classicale vergaderingen eenzijdig en partijdig de zaken voorstelde en behandelde. De meerderheid van de kerkeraad vindt het niet nodig deze uitlating in de notulen op te nemen. Evenwel verklaren J. den Dekker en G. Snoek, dat 'zij geen gemeenschap meer konden oefenen met ds. Baaij, in betrekking als president der vergadering. Brs. diakenen verklaren, dat de opzieners de gemeenschap niet mogen afsnijden met te huis te blijven, maar hunnen bezwaren dienen te

openbaren op de eerst gehouden wordende vergadering, waarmede oud. Dekker zich vereenigde, doch Br. Snoek hiertoe nog niet konde besluiten'. Toch trekken beide ouderlingen naar de classicale vergadering, die - niet begin april - 29 maart 1842 te Asperen wordt gehouden.

Op deze classis heerst verschil van mening aangaande de leer - dat is wel duidelijk. Ds. G. Baaij zegt, dat hij zich wenst 'te vereenigen' met die broeders, 'welke instemden en verenigd waren' met de Nederlandse geloofsbelijdenis, de catechismus en de Dordtse leerregels.

Ouderling Snoek merkte daartegen echter op, dat hij zich niet verenigd achtte met ds. Baaij.

Doordat er ter vergadering een brief wordt voorgelezen van de kerkeraad te Amsterdam, beschuldiging behelzende tegen de leer van ds. Baaij, wordt de stemming er niet beter op.

Verder is er op de classicale vergadering nog medegedeeld, dat de eerstkomende provinciale vergadering zal worden gehouden te Delft, op de laatste woensdag van april e.k. - de volgende classicale vergadering zal worden gehouden te Gorinchem, de eerste dinsdag in mei 1842.

Tenslotte lezen we aangaande de 'meerdere vergaderingen' nog het bericht, dat men thans definitief plannen heeft, de synode, waarvan reeds eerder sprake was, te houden te Leiden op 13 april 1842. Zoals wij weten, is hiervan niets gekomen.

Door de opmerking van ouderling Snoek op de class. vergadering gemaakt, namelijk dat hij zich niet 'konde vereenigen met ds. Baaij', vallen in de kerkeraadsvergadering (29.3.1842) harde woorden. Br. Snoek verklaart nader, 'dat de prediking van ds. Baaij niet met zijn gevoelens overeenstemde'. Br. Den Dekker 'tevens verklaarde, dat de stelling van Ds. Baaij aanleiding gaf tot Remonstrantsche gevoelens'.

'Br. Oud. Snoek met Br. Diaken van der Linden bepaaldelijk over vermelde zaken gesproken hebbende, verklaarde br. Snoek geen vergadering met br. van der Linden meer te willen houden om reden zijn practijk van 't geestelijk leven' (art. 5).

Op een volgende vergadering herroept broeder Snoek zijn verklaring van 'niet vereenigd te zijn met broeder van der Linden'. Onderwijl ontwikkelt zich een 'attestatie-kwestie'. Br. J.D. Brandt verklaart een attestatie te hebben ontvangen van Christina Elisabeth van Bergeijk, huisvrouw van Carel Wouter Blanke, zuster van Leendert van Bergeijk. Deze zuster komt van de kerk van Amsterdam: de attestatie is getekend door ds. S. van Velzen en 'diaken Bömcke' - de latere ds. H.G. Bömcke (1823-1847). 'Broederen Ouderlingen verklaarden de attestatie te erkennen. Br. Diaken Brandt in zoover, dat hij het lidmaat als zoodanig erkende en daarom toestemde de attestatie in de gemeente af te lezen. Br. Diakenen van der Linden en Welle verklaarden dezelve niet te kunnen erkennen, om rede de handelwijzen van Ds. (Van) Velzen strijdig waren met onze beginselen. Na deze stemming, nadat Br. Snoek reeds vertrokken was, is besloten voormelde C.E. van Bergeijk te gaan bezoeken en te onderzoeken ten einde haar op haar belijdenis als lid der ge-

meente aan te neemen en daarna de gemeente hiervan kennis te geven'. Men gevoelt, dat de diakenen de Kerk van Amsterdam niet langer erkennen als zusterkerk.

Enige weken later bemerken we uit de notulen, dat Chr. Elis. van Bergeijk als lid wordt aanvaard, na bovenbedoeld bezoek.

Naar de provinciale vergadering van 27 april 1842, te Delft, worden afgevaardigd de beide ouderlingen J. den Dekker en G. Snoek. Naar de begin juni te houden classicale vergadering te Langerak wordt G. Snoek afgevaardigd.

Op verzoek van de kerkeraad te Noordeloos zal aldaar een buitengewone classicale vergadering worden gehouden op 12 juli 1842, vooral ten doel hebbende 'de ordening van den Eerw. Betten'.[1]

ds. A.J. Betten (1813-.....; † Orange City, Sioux County, Iowa)

Wij zien in het bovenstaande wel, dat de tegenstellingen in de kerkeraad zich toespitsen. De beide ouderlingen J. den Dekker en G. Snoek keren zich tegen de leer en de handelingen van ds. H.P. Scholte; de diakenen L. van der Linden en T. Welle daarentegen behoren in 1842 tot diens trouwe volgelingen - zij zullen dit ook blijven en met hem naar Pella

1 Anthonie Jacob Betten, geboren 1813, opgeleid door ds. Scholte; predikant te Noordeloos 1842-1847. In 1847 met Scholte op schip 'The Nagasaki' naar Amerika. Mee gingen zijn vrouw Jacoba Hermina van der Hagt en 5 kinderen, waaronder Antonie Jacob (geb. 16.9.1843). In Pella, Iowa wel ouderling en voorganger, maar niet predikant, behalve gedurende korte tijd; 'farmer', 'in mercantile business'. In 1871 met zijn zoon A.J. Betten Jr. naar Orange City (Sioux County, Iowa). Aldaar overleden.

gaan; J.D. Brandt, hoewel zwager van ds. Scholte neemt een tussenstandpunt in - vermoedelijk ook, daar hij het niet in alles met zijn zwager eens was. Brandt was, voor zover wij kunnen nagaan, een tegenstander van het weer invoeren van de Dordtse kerkenordening, maar eveneens van het vragen van erkenning aan de overheid.

Oud. Snoek heeft reeds één en andermaal voorgesteld een gemeentevergadering te houden, maar deze is uitgesteld, in afwachting van het bijeenkomen van een generale synode, die niet komen zal...

Als nu echter de diakenen Van der Linden en Welle hun kinderen van de catechisatie gaan 'terughouden', 'rede gevende de kerkelijke omstandigheden', wordt het de ouderlingen te bar. De kerkeraad komt op 14 juli 1842 bijeen met de navolgende manslidmaten: J. Blankers, J. Bollée, L. de Bruin, J. Kant van Andel, G. Kreijveld, N. Leenders, M. van Merkom, A. van der Pol, H. Smits, J. Sterkenburg en J. van de Water; de diakenen L. van der Linden en P. Welle zijn afwezig.

De president van de vergadering, oud. Snoek, spreekt 'over de nalatigheid der Br. Diakenen van der Linden en Welle van hunnen kinderen niet op de catechisatie te doen komen'. Verder wordt vermeld: ontrouw in hun bediening, hetwelk bij de prediking van dinsdagavond bij vernieuwing gebleken is. De president herinnert verder aan het feit, dat zij vanwege die ontrouw reeds eerder geschorst zijn geweest, doch op belofte 'van verder geene tegenstand te bieden', van deze schorsing ontslagen zijn geworden. Hij stelt voor de beide diakenen van hun bediening te ontzetten 'voornamelijk daar er een geest bestaat met welke de diakenen vereenigd zijn: dat er geene onzichtbaare kerk, geen tweederlei roeping en geen historisch geloof maar één geloof bestaat en in 't Woord te vinden is. Waartegen de president zich gedrongen gevoelt als medewachter over de gemeente te moeten waarschuwen om zich toch niet te laten misleiden, daar die geest voornamelijk op de gehoude vergadering te Langerak[1] zich geopenbaard heeft.'

Oud. Den Dekker verklaart, dat hij van januari laatstleden 'op de onderscheidene vergaderingen met een prangend gemoed verkeerd heeft daar er niet anders als verwarring en onenigheid plaats vindt'.

J. den Dekker alsmede 9 van de 11 aanwezige manslidmaten stemmen zonder meer in met het voorstel van de president, de diakenen Van der Linden en Welle af te zetten. L. de Bruin stemt er niet mede in, 'zoolang er onopregtheid met de ouderlingen plaats heeft.' J. Sterkenburg stemt wel in met het voorstel, maar wil weten of het zó is, dat ds. G. Baaij van Leerdam niet meer preken mag in Gorinchem, vanwege dezelfde gevoelens als die in beide diakenen worden gelaakt. Uit de tekst van de notulen kan niet worden afgeleid, welk antwoord Sterkenburg verkrijgt.

Diaken J.D. Brandt tenslotte keurt de handelwijze der diakenen af,

1 Classicale vergadering te Langerak begin juni 1842.

‘maar moet tevens de handelwijze der Br. ouderlingen afkeuren en hen beschuldigen van eigenzinnig, eigenmachtig en heerszuchtig te handelen in hunl. betrekking als opzieners en dienaars der gemeente, daar zijl. zich met hun daden en schriftelijk onttrekken aan de classicale vergaderingen buiten mede weeten der gemeente. Over deze zaken heftig van beide kanten gesproken zijnde is beslooten de vergadering te staken en maandagavond e.k. te vergaderen en hiervan de gemeente Rustdag kennis te geven’.

Door het zoekraken (tot dusver) of het verloren zijn gegaan van de notulen van de classicale vergaderingen van vóór 1 oktober 1842 kan niet steeds worden nagegaan wat precies bedoeld wordt in passages als de bovenstaande. Wij mogen wel concluderen, dat de kerk van Gorinchem na de classicale vergadering te Langerak begin juni 1842, geen vergaderingen in het oude classicale verband meer heeft willen bezoeken en hierover ook een stuk heeft doen uitgaan.

Op 18 juli 1842 wordt de geschorste vergadering van de 14e voortgezet. Aanwezig: de beide ouderlingen, diaken Brandt en ‘de leden der gemeente’. De namen wordt thans niet genoemd, maar we weten, dat er in ieder geval nu minstens 21 gemeenteleden aanwezig zijn.

De president, oud. Snoek, begint met te zeggen, dat hij, alsook zijn mede-opziener Den Dekker, met schaamte voor de HERE moeten belijden, dat zij andere kerkregelen hebben aangenomen als welke onze voorvaderen daargesteld ‘en na gehandeld’ hebben. Hij stelt daarom voor de Dordtse kerkenordening aan te nemen, daar deze ‘tot vereeniging en zamenbinding leidt’. Het Utrechtse huishoudelijk reglement daarentegen heeft verscheuring veroorzaakt. Diaken Brandt verlangt van één en ander overtuigd te worden. De president meent te (kunnen?) bewijzen, dat ‘het Utrechtse reglement de deur openzet voor anti-gereformeerde gevoelens en heerszucht bevat’.

J. Kant van Andel interrumpeert en verzoekt de president ordelijk te handelen en eerst de zaak van de diakenen Van der Linden en Welle te behandelen. Zonder veel discussie wordt er ook nu - evenals op de vorige vergadering - gestemd. Achttien van de 24 uitgebrachte stemmen zijn voor het afzetten van de twee diakenen. Hetgeen dan ook geschiedt. Vervolgens worden beide ouderlingen in het gelijk gesteld wat hun houding ten aanzien van de classicale vergaderingen betreft; dit gebeurt nadat br. Snoek zijn, ons onbekende, brief aan ds. G. Baaij heeft voorgelezen.

Daarna komt aan de orde het al dan niet aannemen van de Dordtse kerkenordening. J. Kant van Andel verlangt eerst meer klaarheid, en vraagt of de gemeente door de aanneming van de D.K.O. zich afscheidt van die predikanten, welke dezelve niet hebben aangenomen. De president antwoordt, dat die afscheiding er uit zou kunnen voortvloeien, alsmede afscheiding van die leden, die de D.K.O. blijven verwerpen. J. Kant van Andel zal hierbij ongetwijfeld ook gedacht hebben aan de hem goed bekende en zachtmoedige ds. Gezelle Meerburg te Almkerk. ‘Noord-

Brabant' aanvaardde namelijk aanvankelijk de Dordtse K.O. niet.

Kant van Andel zegt, dat de opzieners 'in deze doordrijvend (zijn)'. Na enige discussie blijkt bij de stemming, dat 15 van de 24 aanwezigen de D.K.O. wensen te aanvaarden. De broeders J.D. Brandt, J. Kant van Andel en M. van Merkom zijn tegen aanneming. Wij vermoeden, dat enige andere leden zich vanwege onbekendheid met de materie, van stemming hebben onthouden.

Reeds de volgende dag (19.7.1842) wordt de vergadering opnieuw voortgezet. Er wordt weer gesproken over het aannemen van de D.K.O.

'Wordt beslooten doordien de leden alsmede Br. Oud. Dekker dezelve niet kende een onbepaalde tijd te stellen tot onderzoek van dezelve.' Wij moeten hierin niet zien een herroepen van het besluit tot aanvaarden; de D.K.O. is en blijft aangenomen voor het leven der gemeente. Op deze vergadering zijn de afgezette diakenen L. van der Linden en P. Welle, in tegenstelling tot de beide vorige vergaderingen, aanwezig. De president G. Snoek vraagt hen of zij willen terugkeren en 'zich te vereenigen door zich niet te onttrekken van de inzameling der gelden bij de prediking van wettige leeraaren'. Zij antwoorden 'zich te willen houden aan hunne beginselen en op die grond zich nimmer onttrokken te hebben van hunne verplichting, betuigende te protesteeren tegen de handelingen op hunl. toegepast'.

Wij menen, dat Van der Linden en Welle verkeerd hebben gedaan met te volharden in hun positiekeuze in hun blijven volgen van ds. Scholte, ook waar hij kerkelijk een verkeerd pad insloeg; maar mietjes zijn onze 'korendrager' en onze bakker uit de Gasthuisstraat bepaald niet geweest - trouwens, dat is ook later in Pella, Iowa wel gebleken.

Op voorstel van Teunis van Andel wordt besloten, eerlang verkiezing te houden van twee diakenen en een derde ouderling.

Onderwijl gaan - zoals wij reeds eerder in dit hoofdstuk zagen - de pogingen een eigen predikant te verkrijgen en een kerkgebouw of althans een geschiktere plaats van samenkomst te bekomen, rustig door.

Op 26 juli 1842 deelt oud. G. Snoek in een vergadering van kerkeraad met ongeveer 16 manslidmaten mede, dat 'heden over acht dagen eene vergadering alhier(!) zal plaats hebben van opzieners uit de Gemeenten Langerak, Noordeloos, Herwijnen, Giessendam, Gorcum en Spijk, ten doel hebbende hereeniging met de classis, gescheurd zijnde door oneenigheid in grondwaarheden'.

Als wij nu letten op het geheel van de zelfstandige kerken, dat van omstreeks 1836-1842 de Classis Gorinchem van de Afgescheiden gemeenten uitmaakte, dan mogen wij zeggen, dat in bovenstaande opsomming slechts de kerken van Vuren en Leerdam ontbreken. Wij moeten daarbij wel bedenken, dat, omstreeks 1842, laatstgenoemde kerk een aanzienlijk aantal leden telde, verdeeld over de plaatsen: Leerdam, Schoonrewoerd, Asperen en Heukelum etc. en dat enige andere, hierboven genoemde gemeenten in de komende maanden min of meer gescheurd werden.

Wij stipten onder punt 4 van dit hoofdstuk reeds aan, dat in augustus 1842 diaken Brandt bezwaar maakte tegen het overdragen van gelden in de kas voor de armen en van de kerk. Deze gelden zouden uit genoemde kassen moeten worden geleend teneinde te worden gebruikt voor de aankoop door de gemeente van het complex 'Dry Koningen huijs', dat door vier leden der gemeente in eigendom was verkregen. Op 9 augustus 1842 dan, verklaart diaken/scriba J.D. Brandt: '...in geenen deele vereenigd te kunnen en mogen zijn met de eigenwillige en eigenzinnige handelwijze in de regeering der gemeente door Br. Ouderlingen in de laatste dagen aan den dag gelegd; dat de gelden aan hem ter bewaring toevertrouwd zijn door de Christelijk Afgescheiden Gemeente te Gorinchem bestuurd na(ar) het Utrechtsche Reglement... en (hij) dientengevolge aan **die** Gemeende enkel en alléén vrijheid heeft de gevorderde gelden over te geven. Op welke verklaring hevige debatten voorvielen.....'

De situatie is duidelijk. J.D. Brandt bedoelt te zeggen, dat er een andere rechtspersoon is ontstaan, doordat de Gorcumse gemeente is afgestapt van het Utrechtse reglement en de D.K.O. heeft aanvaard. De president vraagt daarop aan J. Kant van Andel hoe hij over de zaak denkt. Deze antwoordt, dat hij sterk betreurt 'het laatstgehoudene gedrag der opzieners door zich af te scheuren van de onderscheidene gemeentens en derzelver Classis, en het daarna houden eener zoogenaamde Classicale vergadering door ouderlingen en diakenen en leden uit de gemeentens Herwijnen, Spijk, Noordeloos... (en) Giessendam, welke handelingen alle buiten medeweeten der gemeente zijn geschied; verder het verwerpen van het Utrechtsche Reglement en het de gemeente opdringen van de Dordtsche Kerkordening, waardoor de gemeente haar erkend bestaan bij de Overheid kwam te verliezen'.

Diaken Brandt - aldus Kant van Andel - staat in betrekking als administrerend persoon van de gemeente bestuurd naar het Utrechtse reglement en kan niet anders dan aan zulk een gemeente de gelden afstaan. Dezelfde verklaart geen stap op de door de opzieners ingeslagen weg meer te kunnen doen, 'daar dusdanige handelwijze sedert het bestaan van Christus Kerk op aarde genoegzame bewijzen opleverde dat dwaalgevoelen en zelfs dweperijen daaruit voortspruiten; willende hij voor zijn persoon zich liever aansluiten bij de gemeente Sleeuwijk onder de bediening des Woords van Ds. (Gezelle) Meerburg'.

Oud. G. Snoek komt op tegen deze voorstelling van zaken: hij zegt, dat Brandt door het niet afgeven der gelden de conscientien wil binden en dat het lid der gemeente Kant van Andel lastert, als hij zegt, dat de ouderlingen zich onttrekken aan de gemeenschap der gemeenten en van de classis. De, op 2 augustus l.l. gehouden vergadering, waarop enige malen werd gedoeld, had ten doel de geloofsstukken aldaar behandeld, schriftelijk aan de gemeenten te doen geworden, 'om daarna dezelve ter al of niet aanneeming of erkenning aan de Classe te Leerdam toe te zenden, waarna dan blijken moet of voormelde Leerdamsche Classis zich

met de nieuw zaamgestelde Classis wil vereenigen, ja of neen'.

Naar wij menen vraagt het bovenstaande weinig toelichting. Het is duidelijk, dat zich in de classis Gorinchem een schisma heeft voltrokken. De opmerking van Kant van Andel, dat de gemeente door de overgang naar de Dordtse kerkenordening 'haar erkend bestaan bij de overheid kwam te verliezen', heeft overigens nimmer hout gesneden. Wij schrijven thans 1842. De erkenning van de gemeente te Utrecht op grond van het Utrechtse reglement dateert van februari 1839. De vervolging voor de Afgescheidenen was voorbij - als zij maar op één of andere wijze erkenning vroegen. Geen enkele Afgescheiden gemeente is in moeilijkheden gekomen, toen zij na 1840 de Dordtse kerkenordening weer aannam.

Wij krijgen de indruk, dat reeds tijdens de vergadering van 9 augustus 1842, waarover we hier spreken, diaken Brandt en het lid J. Kant van Andel enigszins tot bezinning zijn gekomen. We zullen ook zien - gelukkig - dat zij lid blijven van de Gorcumse gemeente; van een zich aansluiten bij Sleeuwijk door Kant van Andel komt niets.

Voorlopig eindigt in het notulenboek het handschrift van Jan Daniel Brandt; Laurens de Bruin wordt tijdelijk scriba. Het wordt er niet beter van - Jan Daniel Brandt notuleerde keurig; de zinnen van Laurens de Bruin zijn vaak - zoals we reeds eerder schreven - zeer duister.

Drie dagen later - op 12.8.1842 - vinden wij de kerkeraad (Den Dekker, Snoek en Brandt) reeds weer met (enige) lidmaten der gemeente in vergadering bijeen.

Brandt en Kant van Andel volharden in hun standpunt. De ouderlingen verdedigen zich tegen de aanval, dat zij 'eigenwillig' zouden hebben gehandeld; zij stellen, dat de vergaderingen van de classis niet langer kunnen worden bijgewoond. Waarom, zo vraagt de oppositie, blijft de gemeente te Gorinchem dan niet een jaar op zichzelf staan?

Br. Den Dekker betoogt, dat men tezamen met 'Herwijnen, Giessendam en een gedeelte van Langerak en Noordeloos' wil trachten het overige deel van de classis te overtuigen van zijn ongelijk ten aanzien van enige stukken van de leer. Komt er geen 'vereeniging', dan zal dit leiden tot een definitieve scheiding.

Wij merken op, dat de kerken van Leerdam en Vuren niet worden genoemd in de opsomming van Den Dekker.

Diaken J.D. Brandt verklaart daarna niet langer scriba en voorlezer in de kerk te willen zijn; hij zal wel diaken blijven. Zodra 'de kerkeraad volledig is' zal hij rekening en verantwoordig doen van zijn administratie en de door hem beheerde gelden afdragen.

De president van de vergadering vraagt hoe de gemeente denkt over het voorstel van diaken Brandt. Eenparig wordt geantwoord, dat dit alles 'smertelijk is, en wenschen allen..... vereeniging omtrent zijn persoon'. Wij bemerken wel, hoezeer diaken J.D. Brandt in de Gorinchemse gemeente geliefd was. Geen wonder; wij zagen immers reeds hoezeer hij en zijn familie de zaak van de Afscheiding van het begin hebben gediend. Wij releveren hier alleen maar, dat zijn moeder de wed. Brandt en

hij, in het heetst van de vervolging hun woning te Amsterdam beschikbaar stelden voor het bijeenkomen van de eerste synode van de Afgescheiden kerken.

Naar aanleiding van de woorden van diaken Brandt besluit men nu met bekwame spoed de kerkeraad 'volledig' te maken, door de verkiezing van een derde ouderling en twee diakenen in de plaats van Van der Linden en Welle. Wij lezen namelijk nog, dat beide laatstgenoemden opnieuw vruchteloos vermaand zijn.

Op 16 augustus 1842 wordt de bedroevende twist voortgezet; maar dan is er toch wel dit lichtpunt, dat de kerkeraad versterkt wordt met drie leden.

Diaken Brandt legt de volgende verklaring over.

> 'Ik diaken Brandt verklaar bij dezen door de lasterlijke aantijgingen in de laatstgehoudene vergadering gebleken en reeds in de wereld verspreid, mij van nu af aan te onttrekken van al datgene hetwelk ik in de kerkeraadsvergaderingen alsook in de gemeente heb mogen verrichten en ben bereid zoodra de kerkeraad van hunne opzieners en diakenen voltallig is, rekening en verantwoording te doen van de geldelijke administratie tot en met 9 Augustus, voor de Kerkeraad en gemeente der Christelijke Afgescheiden gemeente, bestuurd volgens het Utrechtsche Reglement.'

I.J. Drost wordt gekozen tot ouderling. Tot diakenen Teunis van Andel en M. van Merkom. Zij nemen de benoeming aan.

Na deze verkiezing is het hoogtepunt van de strijd, ontbrand naar aanleiding van de leer en de gedachten aangaande de kerkregering van ds. H.P. Scholte, in de Gorcumse Afgescheiden gemeente, voorbij.

Op 5 september 1842 wordt ten huize van J. den Dekker in de Zusterstraat een vergadering gehouden van ambtsdragers uit onderscheidene gemeenten - ook, naar we zullen zien, van buiten de classis Gorinchem. Een classicale vergadering in de gewone zin van het woord is het niet. Zij is er de voorbereiding van. Vóór deze vergadering wordt de gemeente kennis gegeven, dat belangstellende leden welkom zijn. Uit het ressort van de classis Gorinchem zijn er afgevaardigden van: Gorinchem, Giessendam, Langerak, Herwijnen en Spijk.[1] Wij zullen er in een volgend hoofdstuk meer van horen.

Op dinsdag 27 september 1842 doet J.D. Brandt de lang verbeide rekening en verantwoording van zijn gehouden administratie 'over het geldelijk beheer der Kerk en Armen en heeft de baten benevens alle boeken en bescheiden aan den diaken T. van Andel ter hand gesteld'.

1 Bedoeld moet zijn Vuren. Van de gemeente Vuren zal een aantal leden te Spijk hebben gewoond.

Hoofdstuk 12
Het begin van de Afscheiding in ‘Beneden-Gelderland’

Zoals reeds eerder gezegd, verstaan wij onder ‘Beneden-Gelderland’, enige gemeenten in de Bommelerwaard, alsmede - althans voor de eerste jaren na 1834 - de Afgescheiden gemeenten van Vuren, Herwijnen, Haaften en Tricht. De term ‘Beneden (gedeelte van) Gelderland’ komt, kort na 1834, bij herhaling voor in stukken van de classicale, provinciale en algemene vergaderingen van de Afgescheidenen. ‘Beneden-Gelderland’ vormt ongetwijfeld voor de historicus een belangwekkend gebied.

De eerste opmerking, die wij thans moeten maken is, dat de Bommelerwaard in het verleden niet de eenheid heeft gevormd, die thans bestaat en die wij reeds bij het beschouwen van een eenvoudig kaartje moeten verwachten. Beschouwing thans doet zeggen: de Bommelerwaard is een eenheid, doordat zij is omsloten door de Maas en de Waal. Oudtijds was de situatie geheel anders. De bevolking leefde noodzakelijkerwijs langs de dijken. Met name 's winters stonden belangrijke gedeelten in het midden van de Waard onder water, zodat de communicatie tussen de verschillende dorpen werd bemoeilijkt.

Voor het onderwerp, dat ons in dit boek bezighoudt, willen wij volstaan met te zeggen, dat de dorpen gelegen in de Bommelerwaard aan de Waal, in de tijd vóór 1834 een intensief contact hebben gehad met de dorpen ‘aan de overkant’. Brakel, Vuren, Zuilichem, Nieuwaal, Gameren en Herwijnen behoorden als het ware godsdienstig bij elkaar - de Hervormde gemeenten aldaar, maakten ook vóór de Afscheiding deel uit van de Classis Zaltbommel. In Aalst, Poederoyen en Nederhemert moet men heel goed hebben geweten, wat er geestelijk omging in het Land van Altena: Wijk, Aalburg en Veen.

De gemeenten in de Bommelerwaard waren kort na 1834 de volgende: Poederoyen-Brakel, Aalst, Nederhemert-Well, Gameren, Nieuwaal en Zuilichem. Tezamen met Vuren, Herwijnen en gedurende korte tijd ook Tricht, vormden deze gemeenten van 1835 tot 14 maart 1839, in de terminologie van ds. H.P. Scholte de ‘provincie Gelderland, beneden gedeelte’, Zo waren er op 25 juli 1837 te Zuilichem in ‘provinciale’ vergadering bijeen, onder meer: ds. H.P. Scholte; Dirk van Dulst, Cornelis van Baalen en Wijnant Bok (Poederoyen-Brakel); Aart van Os

(Aalst); Jan Straver en Aart Kraai (Nederhemert c.a.); W. van Haaften (Gameren); L. Duyster en A. Kerkhof (Nieuwaal); G. van Wijgerden en K. van Veen (Zuilichem); Aart Versteeg en C. Nieuwenhuizen (Vuren; Arie van Dusseldorp (Herwijnen).[1]

Op 14 maart 1839 voegden Vuren en Herwijnen zich bij de Classis Gorinchem; met Tricht was dit reeds gebeurd op 8 maart 1837. De overige hierboven genoemde gemeenten - alle dus in de Bommelerwaard gelegen - bleven een afzonderlijke classis vormen. De classis Gorinchem verenigde zich gedurende 1842-1849 met de classis Dordrecht. De Afgescheiden gemeente van Herwijnen vinden wij steeds in dit classicale verband.

Als vanaf september 1849 de Classis Gorinchem weer zelfstandig wordt (en de kerken van de classis Dordrecht evenzo), treffen wij in dit nieuwe verband ook aan de kerken van de Bommelerwaard: Gameren-Zuilichem, Nederhemert-Well, Poederoyen-Aalst-Brakel en Hoenzadriel c.a.

Deze situatie is zo gebleven tot aan de Doleantie in het jaar 1886. Na deze tweede afscheiding van de Hervormde kerk, ontstonden er ook Gereformeerde kerken in de plaatsen Zaltbommel, Geldermalsen en Rossum. Na 1892 gaan de kerken van de Bommelerwaard (Aalst, Gameren, Hoenzadriel, Rossum, Well, Zaltbommel en Zuilichem) en van de Tielerwaard (Tiel, Culemborg, Geldermalsen, Herwijnen en Vuren) de classis Tiel vormen.

Wij merken nog op, dat dr. G. Keizer[2] vermeldt, dat oorspronkelijk ook Haaften een zelfstandige Afgescheiden gemeente bezat. Inderdaad heeft te Haaften gedurende korte tijd een zelfstandige gemeente bestaan. Behalve Vuren, Haaften, Herwijnen en (gedurende korte tijd) Tricht waren er aanvankelijk geen Afgescheiden gemeenten in de Betuwe. Eerst in 1853 ontstaat de gemeente van Tiel en bestaan gedurende enige jaren de gemeenten van Ommeren en Opheusden.

De Afgescheiden kerken in de Bommelerwaard c.a. zijn over het algemeen klein en zwak gebleven. De zorg van ds. H.P. Scholte heeft zich kort na de Afscheiding ook over deze gemeenten uitgestrekt. Echter hebben in de Bommelerwaard - op een enkele uitzondering na - slechts de kerken van Gameren en Zuilichem in het tijdvak 1834-1892 de Woordbediening door een eigen predikant gekend! In Herwijnen heeft sedert 1843 bijna ononderbroken een predikant gestaan.

Wij krijgen de indruk, dat de Afscheiding in de Bommelerwaard betrekkelijk weinig wortel heeft geschoten. Dit is ook het oordeel van ds. G. Keizer,[2] waar hij schrijft: ‘De gemeentjes onzer classis (Tiel), sommige althans, hebben zoolang de geregelde bediening des Woords, door een eigen predikant gemist, ze waren zoozeer aan zich zelve overgelaten,

1 Notulen van deze vergadering. Vgl. ook voor enige van deze namen de ondertekening (provinciale) ‘kerkenordening’ 1837, Höveker, Amsterdam 1837.

2 Dr. G. Keizer, Uit de geschiedenis der Gereformeerde Kerk; Kok, Kampen, tweede druk, 1905, pag. 145.

2 Dr. G. Keizer, Uit de geschiedenis der Gereformeerde Kerk; Kok, Kampen, tweede druk, 1905, pag. 145.

ze stonden zoo zwak naast elkander en als het ware geheel op zich zelve'. Even daarvoor heeft hij van de classis Tiel (1905 en voorgaande jaren) geschreven: '...zij is zwak, zeer zwak'.

Bij het gebrek aan predikanten onder de Afgescheidenen in de Bommelerwaard c.a. voegde zich, naar wij - hoewel voorzichtig - naar voren willen brengen een sterke neiging tot het Labadisme, hetgeen in den regel gepaard gaat met een grote voorliefde voor 'bekeringsgeschiedenissen' en een zoeken van 'een stem van God', een woord van God, buiten de geopenbaarde waarheid, ons in de Bijbel geschonken, om. Wij willen over deze dingen niet hoogmoedig oordelen - het zij verre van ons. Maar wij spreken van dit alles slechts in grote bewogenheid. De nieuwtestamentische gemeente wordt - de brieven van Paulus en anderen leren het ons - steeds in haar geheel aangesproken als 'geroepen heiligen'. Daar mag in de kerk van Jezus Christus geen onderscheid worden gemaakt tussen de grote hoop en een klein volkske van ware gelovigen. En anderzijds wijst de Schrift in elk opzicht af van de mens, van ervaringen, bijzondere gemoedsgesteldheden en (denkbeeldige) uitsluitend door één mens ontvangen woorden van God. De vastheid van het heil, dat de gelovigen deelachtig zijn, ligt uitsluitend in het verzoenend lijden en sterven van onze Heiland, onze Here Jezus Christus; en ons geloof wordt versterkt en gevoed door Woord en Sacramenten. Maar verder geldt, dat wij niet behoeven te wachten op een zodanig ingrijpen Gods, dat wij onze bekeringsgeschiedenis kunnen verhalen: En de Geest en de bruid zeggen: Kom! En die het hoort, zegge: Kom! En die dorst heeft, kome; en die wil, neme het water des levens om niet (Openbaring 22, vers 17).

Door de geringe omvang van de bedoelde gemeenten, hetgeen met zich bracht, dat sommige ervan een combinatie aangingen met een naburige gemeente, alsmede door het zoekraken of verloren gaan van archiefstukken, is het uiterst moeilijk in de geschiedenis van de Afscheiding in de Bommelerwaard c.a. door te dringen. Anderzijds is het een boeiende bezigheid geweest, uit de - zoals we zullen zien - verspreide gegevens tot een reconstructie te komen. Gelukkig bleek dit nog mogelijk!

Van de navolgende gemeenten van 'Beneden Gelderland' zijn uit de tijd van de Afscheiding plaatselijk geen archiefstukken bewaard gebleven: Aalst-Poederoyen, Nederhemert-Well, Brakel, Zuilichem, Gameren en Vuren. Met deze uitzonderingen: in Poederoyen is een 'kasboek' aanwezig en in Gameren een copie van het oorspronkelijke lidmatenregister. Alleen het archief van de Afgescheiden gemeente te Herwijnen is in redelijke staat en bevat belangrijke gegevens. Het verloren gaan van bedoelde bescheiden vindt onder meer zijn oorzaak in grote branden ter plaatse - zoals te Brakel (1911) en Poederoyen (25 april 1864); en is deels het gevolg van oorlogshandelingen gedurende de jaren 1940-1945 - zoals te Well.

Alvorens verder te gaan, willen wij een samenvatting geven van hetgeen dr. G. Keizer over de Bommelerwaard heeft geschreven in het 'Jaar-

boekje voor de Gereformeerde Kerken in Nederland voor het jaar 1906' onder de titel: Herinneringen uit de dagen der 'Afscheiding'. Keizer spreekt van 'mondelinge overlevering'. Deze is niet altijd betrouwbaar, vooral wat betreft een juiste weergave van namen, zoals in het onderstaande door ons enige malen met een noot zal worden aangegeven. Maar het relaas van Keizer geeft ongetwijfeld menige belangrijke bijzonderheid; wij vonden het bevestigd door vele archiefstukken, zoals in het vervolg van dit hoofdstuk moge blijken.

Het excerpt van hetgeen Keizer schrijft is als volgt.

> De enkele dingen, die ik aan de vergetelheid wens te onttrekken, werden opgetekend uit de mond van een zuster en een paar broeders, die weldra gesloten zullen zijn.
> In **Herwijnen** verschenen op zekere dag de gerechtsdienaars bij een zuster der gemeente[1]. Zij kwamen haar broer[2] halen om hem naar de gevangenis te brengen. In plaats van ontsteld te worden, zei deze zuster: 'O, hij is naar Gorkum, naar de markt gaan varen (W. de Bruyn was aardappelschipper); indien gij direct gaat, kunt gij hem misschien nog inhalen'.
> Engeltje meu's kloekheid leeft nog in de harten van de gemeente Herwijnen.
>
> Ds. Scholte predikte en doopte enige malen te **Zuilichem**. Ook daar is beproefd door vervolging zijn werk te niet te doen. Van hoger hand werd Zuilichems burgemeester opgeroepen de wet op de 'verboden godsdienstoefeningen' te handhaven. Deze burgemeester evenwel droeg de Afgescheidenen een warm hart toe. Er werden soldaten gezonden. Zij konden echter niet op de vergadering der broeders afgaan zonder de burgemeester, maar deze had zoveel tijd nodig met zich te kleden en te ontbijten, dat de godsdienstoefening was afgelopen, toen de soldaten met hem op pad gingen.
> Op een andere maal waren de broeders vergaderd ten huize van Gijsbert van Wijgerden. In de kamer nu, waar de broederen vergaderden, stond een ledikant.[3] Burgemeester Knol[4] vleide zich neer op het ledikant, en woonde zo de 'ongeoorloofde godsdienstoefening' bij; de gewapende macht kwam, maar kon de burgemeester niet vinden, en moest onverrichterzake aftrekken.
> Naderhand kon men in Zuilichem ongehinderd vergaderen in het huis van Willem Hak.[5] Gijsbert van Wijgerden en Peter Dingemans waren de voorgangers der gemeente, die in 1836 tot openbaring kwam. De eerste predikant was F.A. Kok - gekomen van Schoonhoven - die in Zuilichem een 'Theologische school' stichtte (dec. 1852). Ds. Kok bediende Zuilichem, Gameren en Poederoyen. Eén van de leerlingen van de

1 Engeltje de Bruyn
2 Willem de Bruyn
3 Wellicht is bedoeld een belendend vertrek.
4 Bedoeld is Jan Christiaan Klop; zie voor hem verder in dit hoofdstuk.
5 Mogelijk: Jakob Hak.

opleidingsschool was Willem van Alphen uit Gameren. Eén van de eerste Afgescheidenen te Zuilichem was Leendert van der Linden, zoon van Lukas van der Linden.
Ook in **Poederoyen** kwam de gemeente tot openbaring.[6] Tot ouderling werd

6 Keizer vermeldt, dat Poederoyen de vroegere standplaats was van de vriend van Scholte, G.F. Gezelle Meerburg. Dit is onjuist, Meerburg werd als proponent op 20 oktober 1833 in de enige gemeente, die hij heeft gediend - Almkerk - bevestigd.

gekozen Jan van Dulst[1] en tot diaken Wijnant Bok. Toen Scholte zijn hagepreek hield te Poederoyen, vergaderde men op een weide het 'Metz' genoemd, gelegen achter de hoeve van Bok. Door de goede zorgen van Anna van Waardhuizen, echtgenote van Matthijs Hendrik Bok, werd door laatstgenoemde gratis een stuk grond beschikbaar gesteld, waarop binnen korte tijd, door de geldelijke bijdragen der gemeente, maar inzonderheid door die van de familie Bok, een kerkgebouw verrees. In dit kerkgebouw kwamen ettelijke jaren de verstrooide Afgescheidenen uit de Bommelerwaard, ja zelfs uit het naburige Brabant, luisteren naar de 'oefening' van Dirk van Dulst.

Gameren!

Wat een verschil tussen Gameren van 1834 en Gameren van nu. 'Dat weet ons die broeder nog te vertellen, die thans meer dan negentig jaren telt, en die zuster, die thans meer jaren dan die der zeer sterken heeft, en die toenmaals als jongeling van ongeveer twintig jaar en als kind van elf oog- en oorgetuigen waren van wat Scholte ondervond toen hij te Gameren, wederom in een boomgaard en op een boerenwagen preekte, in het laatst van Augustus 1835.'[2]
'Nu, na 70 jaar, beschrijf ik hier wat werd opgetekend uit de mond van die hoogbejaarde broeder en genoemde zuster omtrent de eerste tijden van het leven van de bij vernieuwing geopenbaarde kerk van Gameren.' Deze zegsman is: Klaas van Haaften, ten tijde van de hagepreek niet in Gameren woonachtig, maar in 'dienst'. De man, die de geduchte slag ontving, waarvan mevrouw Scholte schreef[3] heette Jakob Baijense.
De burgemeester van Gameren, Jakob van Kerkwijk, kwam vreselijk in het gedrang. Ook hij was, zomin als zijn ambtgenoot te Zuilichem, een vijand van de Afgescheidenen. 'Gameren' heeft dan ook nimmer last van hem gehad. Scholte heeft daar maar eenmaal gepreekt;[4] van vervolgingen, uitgezonderd op die ene zondag, weet men in deze kerk niet.
Jakob van Kerkwijk heeft bij zijn overlijden de Afgescheiden kerk van Gameren vijfhonderd gulden nagelaten.
De hoogbejaarde zuster te Gameren, bovengenoemd, is 'Vrouw van Werken', oud 83 jaar; zij was 11 jaar, toen zij uit de genoemde 'kerseboomgaard' werd verdreven.
Dirk van Dulst van Poederoyen, kwam ook hier oefenen, m.a.w. hij hield 'gezelschap' en wel ten huize van Hannes van de Werken.[5] Immers in die dagen vergaderden de vromen allerwege in gezelschap, om onder de oefening van de een of andere broeder, of onder de lezing van een preek van een godzalige prediker de stichting, vermaning, vertroosting en lering

1 Moet zijn: Dirk van Dulst.
2 En dan volgt bij Keizer het relaas aangaande de bekende hagepreek van ds. H.P. Scholte te Gameren op zondag 23 augustus 1835, waarover elders in dit boek wordt gehandeld.
3 Vergelijk pag. 52.
4 Niet geheel juist. Vgl. de 'Lijsten der textx', op pag. 288.
5 Johannes Pieterszoon van de Werken.

te ontvangen, die men niet meer kan verwachten van de meeste der toenmalige leraars in de Hervormde kerk. ‘Wanneer de Kerk weer tot openbaring is gekomen, dan vervalle het “gezelschap”; niet de broederlijke samenkomst in de gemeente bij dezen of genen, maar het eigenlijke “gezelschapsleven”, dat het “kerkelijk leven” alsdan doodt. Zoo droevig zien wij dit in het dorp Brakel; daar leeft het “gezelschap”, en waar is de kerk?’[6]

6 Men bedenke toch steeds bij deze samenvatting, dat het oorspronkelijke werd geschreven in 1906.

> In Gameren baande het gezelschap de weg tot de kerk. De eerste ouderlingen waren Willem van Haaften en Jakob Baijense. De gemeente vergaderde in de schuur van Van de Werken. Men kwam bij laatstgenoemde ook wel samen in de appelkelder, waar deze broeder zijn appelen borg. Zo sprak men wel van de 'Gemeente in den Appelkelder'. Tot de eerste Afgescheidenen behoorden behalve bovengenoemden: Kees van Haaften[1] en Jakob Kristel[2]. Het aantal hoorders in de 'appelkelder' bedroeg in de eerste tijd 50 à 60. De eerste predikant van 'Gameren' was de reeds genoemde F.A. Kok. In deze gemeente waren een aantal leden, die fel gekant waren tegen de aanvraag aan de regering gedaan, om te worden erkend of toegelaten als een 'Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk'. Koks eerste leerling te Zuilichem, Willem van Alphen was zeer sterk tegen de aanvraag; Johannes van Eck 'één der leden van Gameren, heeft zelfs zijn lidmaatschap..... opgezegd, alleen om de aanvraag van vrijheid tot het houden van godsdienstoefening'.
>
> In de nabijheid van Gameren, te **Nieuwaal** werd veel gepreekt door ds. L.G.C. Ledeboer. 'Tot diens prediking kwamen dan allen die verstrooid leefden in de Bommelerwaard en zich niet aansloten bij eenige Gereformeerde Kerk. Toch heeft ook deze prediking haar vruchten gedragen. Een deel der gemeente Gameren[3] woont heden ten dage te Nieuwaal. Jammer is het, dat daar in de Bommelerwaard, evenals in de Tielerwaard en in de Beneden-Betuwe, nog zovelen leven als verstrooide enkelingen en groepen, uit de dagen van Ledeboer's en Budding's werkzaamheid. Wanneer in Tricht bij Geldermalsen een enkele maal eens een leeraar van eenige Oud-Gereformeerde of Dordtsch-Gereformeerde Kerk..... optreedt, komen deze enkelingen van her en der onder deze prediking.'

Tot zover het artikel van dr. G. Keizer uit het jaar 1906.

Voor wij nu komen tot het noemen van enige bijzonderheden aangaande de afzonderlijke gemeenten, bijzonderheden betreffende de eerste jaren na 1834, willen wij één en ander citeren uit een rapport, dat, gedateerd 9 oktober 1835 door 'het classicaal bestuur van Bommel' (Nederlandse Hervormde kerk) werd gezonden aan de minister 'belast met de generale direktie voor de zaken der Hervormde Kerk, enz.'.[4] Dit rapport bevat een aantal inlichtingen aangaande de ondertekenaars van een door ons in hoofdstuk 2 reeds besproken adres aan de Koning van september 1835, alsmede een aantal bijzonderheden omtrent de omvang van de Afscheiding begin oktober 1835; maatstaf voor de aantallen Afgescheidenen is: het getal van degenen, 'die zich schriftelijk hebben afgescheiden'.

1 Cornelis van Haaften.
2 Wellicht is bedoeld Jacoba Kristel, vgl. pag. 271.
3 De Gereformeerde kerk te Gameren.
4 A.R.A., Den Haag, Archief Hervormde Eeredienst, no. 465, 11 dec. 1835, stukken no. 38 en 39. Vgl. Bos, Archiefstukken II, pag. 403.

Ook zullen we iets noemen aangaande de vonnissen, geveld door de rechtbank te Tiel in de jaren 1835-1838, aangezien deze vonnissen ons gegevens leveren, die plaatselijk zijn verloren gegaan.

In september 1835 moeten er 5 Afgescheiden gemeenten zijn geweest in Beneden-Gelderland: Gameren, Zuilichem, Poederoyen-Brakel, Nederhemert

en Vuren - alhoewel wij niet weten of er in Nederhemert reeds een kerkeraad was bevestigd.

In het bovenbedoelde rapport staat onder meer vermeld:

1º Wat de afgevaardigden van Gameren betreft:

W. van Haaften, is een kleine landbouwer, die zich met zijne kinderen heeft afgescheiden.

H. Ruimschoot, metselaar, heeft zich met vrouw en kinderen afgescheiden.

Otto van Tuil, jongman, bij zijnen vader (één der notabelste ingezetenen) inwonende, wiens afscheiding door zijnen vader, broeders en zusters zeer betreurd wordt.

Deze personen zijn onberispelijk van gedrag, doch zonder invloed op anderen.

De afgevaardigden van Brakel en Poederoyen worden in één adem genoemd. De Afgescheidenen in beide plaatsen vormden in die tijd één geheel.

2º De afgevaardigden van Brakel en Poederoyen:

C. van Balen, wonende te Brakel, koopman en rondventer van zoute visch en kruidenierswaren. Deze heeft zich met zijne vrouw afgescheiden. Hij is sedert jaren bekend als een man die in zijne hooge regtzinnigheid alle Predd., Scholten uitgezonderd, veroordeelt; overal kwaad zaad strooit, en door zijn rusteloos woelen zeer veel heeft toegebragt, om in de ouderscheidene gemeenten in dezen oord, waar hij gestadig rondreist, onkundige en ligtgeloovige menschen tegen hunne leeraars op te zetten - in één woord een der geschiktste werktuigen voor den Hr. Scholten om de afscheiding te bevorderen en uit te breiden, waarvoor deze hem dan ook al spoedig met den post van ouderling beloond heeft.

Wijnand Bok, landeigenaar en boer te Poederoyen, die zich met zijne vrouw heeft afgescheiden.....

3º Afgevaardigden te Vuren.

Aart Versteeg ouderl.-arbeider op den steenoven aldaar, als lidmaat te Vuren niet bekend.

Klaas van der Linden diaken, insgelijks arbeider op den steenoven; beiden zonder invloed buiten den kring hunner werkzaamheden.

4º Jan Straver, zich noemende afgevaardigde der afgescheidene gemeente te Neder-Hemert is, zooals ons berigt is, de eenige afgescheidene aldaar; hij is een landbouwer, eenvoudig en zonder crediet.

In het rapport wordt dan verder over het getal der Afgescheidenen gesproken.

1º Gameren. 25 behalven de kinderen, waarvan de ouders, of ook wel alleen de vader verzocht hebben, derzelver namen uit het doopboek te schrappen.

> Onder deze afgescheidenen behooren 2 of 3 gegoedde Landeigenaars, waarvan één vroeger ouderling en kerkvoogd, en de beide anderen diakenen der gemeente geweest zijn. De overigen zijn of kleine boertjes of arbeiders; ook 3 die geen lidmaat zijn. Op hun zedelijk gedrag valt niets bijzonders aan te merken.

2º Nieuwaal. Aldaar hebben zich afgescheiden 8 lidmaten en 6 die geen lidmaat zijn; allen menschen, die door handenarbeid hun brood verdienen; waarvan echter sommigen door eene meerdere Bijbelkennis en door eene zekere bespraaktheid eenigen invloed op anderen schijnen te hebben.

3º Zuilichem. Aldaar is het getal der afgescheidenen 7 lidmaten waarvan 4 tot één huisgezin behooren, dat voor een der gegoedste en aanzienlijkste der gemeente gerekend wordt, waarvan het hoofd vroeger ouderling, laatst kerkvoogd geweest is. De 3 overigen behooren tot den stand van geringe arbeiders - van hunnen invloed op anderen schijnt echter niet veel te vrezen te zijn, daar zij in geen bijzondere achting of aanzien staan.

4º Brakel. Behalven C. van Balen, nog 5, op wier gedrag niets is aan te merken, doch wier invloed onbeduidend is.

5º Poederooyen. Behalven W. Bok nog zes, zijnde landeigenaars of ambachtslieden, wier invloed niet groot is, terwijl op de zedelijkheid van sommigen hunner niet te roemen valt.

6º Aalst. Aldaar zijn drie afgescheidenen, waarvan één administrerend diaken was. Door de zorg van het class. bestuur is hij dadelijk verpligt zijnen rekening te doen, terwijl zijnen plaats reeds door een ander vervangen is.

7º Nederhemert. Alleen de afgevaardigde Jan Straver!

8º Vuren. Aldaar is het getal der Separatisten tot 32 geklommen; op welke hoogte het, zooals men ons berigt, denkelijk wel blijven zal, daar er in de laatste twee maanden geen zijn bijgekomen.

Ook het slot van deze opsomming vermelden wij hier.

9º Deil. Eéne vrouw.

10º Ook te Waardenburg zouden zich enkele personen hebben doen schrappen, doch hiervan is bij het bestuur nog geen legaal berigt ingekomen.

Aan het einde van het rapport lezen we de volgende waardering.

> Wat de godsdienstige kennis der afgescheidenen betreft: deze staat in het algemeen op eenen lagen trap: onkunde, vooroordeel, verkeerde toepassing der heil. Schrift en mystieke denkbeelden zijn bij de meesten hunner op te merken, die alzoo gemakkelijk door allerlei wind van leering omgevoerd, of door zich zelf zoekende leraars verleid worden.
> Ofschoon volgens voorenstaande opgave het getal der afgescheidene personen slechts zeer gering is in verhouding met de onderschei-

dene gemeenten; ofschoon er nog een aantal gemeenten in deze classis zijn, waar geene openlijke Separatisten gevonden worden, zoo mag evenwel het class. bestuur niet verzwijgen, dat er behalven deze die zich schriftelijk hebben afgescheiden, nog zeer velen gevonden worden, die zich aan de openbare godsdienstoefening in hunne eigene gemeenten onttrekken, en zich elken Zondag naar Veen of elders begeven, of wel zich in afzonderlijke bijeenkomsten ter uitoefening hunner godsdienst vereenigen, en zich alzoo de facto afscheiden. Zoodat het class. bestuur het voor zeker houdt, dat zoo dra aan de afgescheidenen vrije godsdienstoefening verleend werde, een overgroot aantal menschen zich tot de afgescheidene gemeenten zouden voegen, en zich openlijk met hen vereenigen, en er alzoo eene werkelijke scheuring ontstaan zou.
De Hr. Scholte toch houdt niet op op allerlei wijze in de gemeenten te woelen; getrouw wordt hij ondersteund door de prediking van leeraars als DD. van R(h)ee, Gezelle Meerburg en soortgelijken, die meesterlijk de kunst verstaan om onkundige, eenvoudige, ligtgeloovige menschen tegen hunne leeraars, tegen de Evang. Gezangen en tegen de thans vigerende Kerken-orde op te ruijen; terwijl eene menigte van geschriften in dien geest gestemd allerwege rondgevent en voor geringen prijs verkocht wordende, krachtig medewerkt om het groote doel der raddraaijers, de afscheiding te bevorderen.
Het class. bestuur heeft gemeend om het belang der zaak, de missive Uwer Excell. eenigszins uitvoerig te moeten beantwoorden, ten einde Uwe Excell. in de gelegenheid te stellen den waren toestand der gemeenten in onze classis juist te kennen en te beoordeelen.'

Het stuk, waarvan we de inhoud uiteraard voor rekening van de opstellers laten, is getekend (9.10.1835, Gameren): R. Macalester Loup (predikant te Zaltbommel) en W.J. Crol (predikant te Gameren).

Vonnissen geveld door de rechtbank van eerste aanleg te Tiel, correctionele zaken.

Op 1 en 5 augustus 1835 wordt een vonnis uitgesproken tegen beklaagden uit de gemeenten Poederoyen/Brakel en Vuren, alsmede tegen ds. H.P. Scholte. Het betreft hier de bekende bijeenkomsten resp. van 26 juli en 12 juli 1835.

Gemakshalve plaatsen wij de gegevens aangaande de 10 beklaagden in onderstaande tabel.

Naam	Leeftijd	Geboren te	Woonplaats	Beroep
Hendrik Peter Scholte	29	Amsterdam	Genderen	predikant
Cornelis van Balen	57	Brakel	Brakel	koopman
Dirk van Dulst	35	Veen	Pouderoijen	bakker

Naam	Leeftijd	Geboren te	Woonplaats	Beroep
Wijnand Bok	37	Pouderoijen	Pouderoijen	landbouwer
Hendrik van der Mooren Wijnandzoon	35	Pouderoijen	Pouderoijen	timmerman
Aart Versteeg	35	Vuren	Vuren	arbeider
Jan Schouwenburg	48	Dalem	Vuren	arbeider
Cornelis van Nieuwenhuizen	31	Veen	Vuren	bakker
Klaas van der Linden	25	Zuilichem	Vuren	arbeider
Jan Walraven	40	Vuren	Vuren	landbouwer

De beklaagden worden verdedigd door mr. A.M.C. van Hall. Zij worden veroordeeld tot *f* 60,- boete, ieder.

Op 29 aug. 1835 worden ds. H.P. Scholte en Janus den Hartog (37, geb. Asperen, won. Tricht - koopman) veroordeeld vanwege de hagepreek te Tricht op 2 aug. 1835.

Op 2 sept. en 26 nov. 1835 worden enige Afgescheidenen te Vuren opnieuw veroordeeld tot hoge boeten.

Het jaar **1836** brengt eveneens een aantal zware veroordelingen.

De gemeente te Vuren wordt beboet bij vonnissen van 18 febr., 31 aug., 3 nov., 24 nov. en 8 december.

Behalve bovengenoemde Afgescheidenen uit Vuren lezen we nog de naam van Lucas van der Linden, oud 64 jaar, geboren te Zuilichem.

De Afgescheidenen te Herwijnen, die in het jaar 1836 worden beboet bij vonnissen van 18 febr., 27 aug., 3 nov., 24 nov. en 29 dec. zijn de volgende.

Naam	Leeftijd	Geboren te	Beroep
Willem de Bruin	43	Herwijnen	schipper
P(i)eter de Bruin	37	Herwijnen	kleermaker
Di(e)(l)les van Santen	58	Herwijnen	landbouwer
Arie van Dusseldorp	51	Boskoop	arbeider
Jacob Maas	53	Brakel	schipper
Johannes van Zee	35	Herwijnen	landbouwer
Jacob van Dusseldorp	43	Herwijnen	arbeider

1837

Vuren: vonnissen van 30 maart en van 29 juni.

Herwijnen: 11 mei.

De boeten bedroegen *ƒ* 30,-, *ƒ* 60,-, maar ook vaak *ƒ* 90,- vermeerderd met de kosten.

Wij komen straks nog terug op de zwaarte van de vervolgingen te Herwijnen, maar hier willen wij opmerken, dat de kleine gemeente van

Vuren, voor honderden guldens beboet is - naar de maatstaven van deze tijd betekent dit: voor duizenden.

Op 14 december 1837 wordt er een vonnis uitgesproken tegen ds. H.P. Scholte, 'niet compareerende', vanwege een godsdienstoefening gehouden op 27 oktober 1837 te Zuilichem, ten huize van Gijsbert van Wijgerden.

Het jaar **1838** brengt geen vonnissen voor Vuren en Herwijnen.

Wel lezen we van een vonnis tegen H.P. Scholte en tegen Klaas van Veen, 49, arbeider, geboren en wonende te Zuilichem, inzake een bijeenkomst te Zuilichem. Evenzo van een zaak tegen Hendrik van der Mooren Wijnandszoon en Pieter Adrianus Koelman(s), koopman, geboren te Hellevoetsluis, beiden wonende te Poederoijen, naar aanleiding van een godsdienstoefening aldaar.

Vuren

Niettegenstaande het feit, dat er in Vuren zelf weinig stukken te vinden zijn, die ons iets kunnen leren aangaande de Afscheiding, is er zoveel in de Rijksarchieven en elders, juist betreffende Vuren, dat wij ons een goed beeld kunnen vormen van de Afscheiding aldaar.

Laten wij beginnen met op te merken, dat de Afscheiding te Vuren reeds zeer kort na die te Genderen en Doeveren plaatsvond, namelijk op 16 februari 1835 en dat deze reformatie te Vuren reeds spoedig een aanzienlijke omvang verkreeg.

Typerend is toch wel, dat de predikant van Herwijnen, gedateerd 15 febr. 1836, aan het classicaal bestuur van Zaltbommel schrijft aangaande de Afscheidenen te Herwijnen: 'De vrees, dat zij die zich hebben afgezonderd, hierin volharden zullen, en anderen hun zouden kunnen volgen, bestaat hierin, dat wij zoo nabij Vuren en Gorinchem gelegen zijn'.

De akte van Afscheiding van Vuren luidt als volgt:

> Vuren, den 16 Februarij 1835
> Akte van Afscheiding[1]
> De ondergetekende leden dezer gemeente hebben nu langen tijd bewijzen gegeven op goede gronden uit het onfeilbaar getuigenis van God, niet te mogen vereenigen met de tans bestaande leer onder (in?) ons midden - zoo verklaren wij van Christus wege schriftelijk dat wij afscheiden van de tans bestaande kerk en heerschende leer in Nederland en houden ons bij de waarachtige kerk van Jezus Christus en aan de leer onzer vaderen van Dordrecht en hare Sinode van 1618 en verwerpen met haar alle nieuwigheden die tans in de kerk zijn ingevoert - bedektelijk. Dit zijn onze gronden waarom wij van zulk een kerk scheiden, dat de reine leer van Christus en zijn apostelen en propheten niet rein wort verkondigt; ten tweeden om dat de gezangen voor goddelijk worden gehouden die strijden tegen Gods Woort; ten derden om dat de sleutelen van het Koningrijk der

1 Naar een copie, archief classicaal bestuur van Zaltbommel.

hemelen niet worden gebruikt na Christus bevel en gelijk de artiekelen des geloofs ons leeren - Artiekel 29 - en oordeelt nu zelfs of het regt is voor God uw lieden meer te gehoorzamen dan God - dewijl onze Wetgever ons in Zijn wet bevolen heeft dat zijne kinderen haar

niet zouden vermengen met diegene die naar veranderingen staan en dat zij de stemme des vreemden niet zouden volgen maar dat liever zouden doen gelijk Paulus ons leert 2 Corinten 6 vers 17: Daarom gaat uit het midden van haar en scheid u af, zegt de Heere en raakt niet aan hetgeen onrein is en ik zal ulieden aanneemen spreekt de Heere. Dewijl nu de kerkregeerders van Nederland de wijsheid der ouden voor dwaasheid houden, gelijk Rehabeam den raad der ouden veracht(t)e(n) zoo hebben wij ook recht te geloven op grond van Gods Woort dat het billijk en noodzakelijk is op zulk een ijdel en ongoddelijk roepen geen acht te nemen.

Christus en Zijn waarheid is gisteren en heden en in eeuwigheid dezelfde... en wij hopen en geloven dat Jezus Christus die het hoofd der kerk is al de verdraaijers van zijn leer welhaast zal t(h)uis zenden zoo zij haar niet en bekeren den vloek die hij daarover heeft uitgesproken. Openbaringen 22: Want ik betuige aan een ieder die de woorden der prophetie dezes Boeks hoort indien iemand tot deze dingen toe doet God zal over hem toe (doen) de plagen die in dit Boek geschreven zijn. Verders zijn en blijven wij onderdanen des Konings en willen alle burgerlijke wetten voldoen indien het mogelijk is zoo ver zij niet strijden tegen Gods onfeilbaar Getuigenis en willen of wenschen in eeuwigheid niet meer met u te vereenigen zoo gij met ons niet en verwerpt alles wat tegen Gods woordt strijdig is en bevelen daarom van Christus wege dat onzen naam zal uit uw ledeboek uitgeschrapt worden.

Aan den Kerkeraad tot Vuren
(1) Jannigje Kuyntjes
(2) Evertje Slijkoort
(3) C. van Nieuwenhuizen
(4) Jan Versteeg
(5) Jacob Versteeg per order
(6) Gijsbertje Tromp
(7) J. Schouwenburg
(8) Klaas Versteeg
(9) Emmeke Exalto
(10) Hendrik Spaan
(11) Hermijntje den Adel
(12) J. Walraven
(13) Jantje Willemstijn

Wij nummerden de ondertekenaars, om te kunnen opmerken, dat (1) echtgenote is van (3); (2) Evertje Slijkoort van de niet genoemde Klaas van der Linden; (6) is echtgenote van (5); (9) idem van de niet genoemde Aart Versteeg; (11) idem van (10); (13) idem van (12).

J. Verhagen Jr. reproduceert in zijn Geschiedenis der Christelijke Gereformeerde Kerk, twee brieven door Jan Schouwenburg en Klaas van der Linden geschreven uit de gevangenis te Tiel (27 febr. en 10 maart 1837). De tweede brief inzonderheid is

door Klaas van der Linden geschreven aan ‘Evertje van der Linden, geb. Slijkoord, te Vuren.’

Genoemde schrijver vermeldt tevens aangaande Vuren, dat reeds vóór het aldaar tot Afscheiding kwam, door een aantal personen uit Vuren de prediking van Scholte, in het land van Altena, werd bijgewoond.

Uit de tekst van akte van Afscheiding, alsmede uit enige requesten, door de Afgescheidenen te Vuren aan de Koning gericht, blijkt wel, dat zij behoorden tot de eenvoudigen. Anderzijds blijkt hun grote kennis van de Heilige Schrift en voorts, dat zij zakelijk de spijker op de kop wisten te slaan.

Zij scheiden zich af, niet vanwege veten of ruzies van particuliere aard, maar omdat, naar artikel 29 van de Nederlandse geloofbelijdenis, de Hervormde kerk niet meer de kentekenen van de ware kerk vertoont.

Verhagen schrijft (pag. 386): 'De vervolging van de zijde des volks werd fel en wreed en werd zoowel door grooten als kleinen gevoerd. De kinderen der gemeente konden bijna hunne woning niet verlaten, want dan werden zij door hun vroegere makkers met scheldwoorden en steenworpen begroet en meermalen bloedig gekwetst. Zoo ook de volwassenen... Dikwerf als zij vergaderden kwamen de vijanden voor de plaats van bijeenkomst samen, en hieven dan zulk een oorverdovend geschreeuw aan, en maakten zulk een geweldige ketelmuziek, dat men in de woning den voorganger niet kon verstaan en de godsdienstoefening moest staken.'

Gesproken wordt van dwangbevelen van resp. *f* 2019,63[5] en *f* 1242,73 (pag. 385).

Wij komen op de vervolging te Vuren terug, maar besteden eerst nog aandacht aan hetgeen als reactie kwam op de boven afgedrukte acte van Afscheiding.

Reeds op 27 februari 1835 is de akte via Zaltbommel in Den Haag beland en geeft de secretaris en adviseur bij het departement voor de zaken der Hervormde kerk enz. J.D. Janssen, een pittig advies inzake 'Vuren' aan ds. R. Macalester Loup, praeses van de classis en predikant te Zaltbommel.

'Die zoogenaamde Acte van afscheiding is van zoo zonderlingen aard, en in eene zoo ongeschikte form', zo schrijft Janssen, 'dat de Kerkenraad dezelve gerust ter zijde kan leggen - of, voor zoo verre men er notitie van wil nemen, zou men aan de onderteekenaars kunnen doen weten, dat elk persoon, die zich van de Hervormde kerk mogt willen afscheiden, individueel en behoorlijk eene verklaring daarvan moest indienen, daar op het ingezonden stuk geen acht kan worden geslagen... Zoo er behoeftigen of gealimenteerde onder waren, zou men hen wel kunnen onder het oog brengen, dat eene volharding in hunne dwaasheid verlies van onderstand zou ten gevolge hebben.

In alle gevalle dient in het oog gehouden, dat het Gouvernement geene zoodanige Separatistische of zoogenaamde Dordsche kerk van Cockianen en Scholtianen erkent, en dus ook eene afscheiding welke derzelver aanwezen veronderstelt, perse nul en van onwaarde is.'

Circa 5 maart d.a.v. schrijft ds. Macalester Loup aan zijn collega J. Everwijn te Vuren, dat het nu maar het beste is, dat men de Afgescheidenen voor de kerkeraad dage 'en hun de dwaasheid van hunnen stap voor oogen houde...'

Het vervolg van de historie is tè merkwaardig, om het aan onze lezers te onthouden.

Gedateerd 29 maart 1835 schrijft de kerkraad van Vuren aan het classicaal bestuur van Zaltbommel onder meer het volgende.

> 'De kerkeraad van Vuren door het klassikaal Bestuur van Bommel bij missieve van den 5 Mrt 1835 uitgenoodigd, om hetzelve nader berigt te doen,

welken loop de zaak der Separatisten in deze gemeente verder mogt genomen hebben, heeft de eer het Klassikaal Bestuur te melden: dat dezelve, ingevolge den ontvangen raad, in deszelfs vergadering van den 8 Maart besloten heeft, om die leden der gemeente, welke schriftelijk hun bevel hadden te kennen gegeven ter schrapping hunner namen uit het ledenboek, te verzoeken op vrijdag den 13 Maart 's middags ten drie ure te verschijnen voor den kerkeraad. Dit verwekte niet weinig sensatie in de gemeente, ook daarin zigtbaar, dat behalve de geciteerden wel een schare van omstreeks 40 of 50 inwoners der gemeente, zóó mannen als vrouwen, zóó vóór als tegenstanders der Separatisten, op het bepaalde uur voor de geslotene deur der kerk vergaderde, in de verwachting, dat allen tegelijk zouden worden binnengelaten, om getuigen van of deelnemers aan den woordenstrijd te zijn, die men dacht dat zou plaats hebben. Doch de kerkeraad deed terstond berigten, dat niemand in dezelfs vergadering zou worden toegelaten, dan hij of zij, die wierd binnen geroepen. Daarna vergaderde dezelve ongestoord in de kerk en liet elk der Separatisten naar de lijst of één voor één door den koster binnen roepen, doch tot één toe weigerden zij alle om te komen, roepende, dat men zulks niet verkoos, indien men niet gezamenlijk mogt verschijnen. De kerkeraad hiertoe geene vergunning gevende, verwijderde zich langzamerhand de menigte, terwijl menigeen van den aanhang der Separatisten, zoo als naderhand gebleken is, niet in gebreke was gebleven zijne bitterheid, liefdeloosheid, wrevel en teleurstelling met de hatelijkste woorden aan den dag te leggen.

Voorts werd in den kerkeraad, waarin de volmaaktste eendragt heerscht, besloten, om den bakker Cornelis Nieuwenhuizen, afkomstig van Veen en in 1825 met attestatie van Brakel tot ons overgekomen, dadelijk te schrappen, aangezien hij kon beschouwd worden als de voornaamste leider en opruijer der overige Separatisten, ,welke (gelijk hij, bijna alle van elders afkomstig), echter nog drie maanden tijd werd verleend, om tot nadenken en inkeer te komen.

De kerkeraad heeft verder te melden: dat intusschen nog van vijf andere leden der gemeente schriftelijk verzoek is ontvangen, om mede geschrapt te worden. De gronden, daarvoor opgegeven zijn dezelfde, als die in de vroeger opgezonden Akte vervat zijn; alleen durven twee derzelver er nog even grondig bijvoegen: ‘dat er veele dingen in onze kerk plaats hebben, dat beeter lijkt na kinderspel als na den reegel des Heeren.’ Dit is de verklaring van een Zuilichemschen steenbakker een zijne vrouw. Omtrent deze is bepaald, dat zij mede zullen worden geschrapt, indien zij binnen drie maanden hun verzoek niet herroepen.

Voorts kan de kerkeraad met blijdschap berigten, dat het getal der welgezinden in de gemeente zeer groot is, dat de godsdienstige belangstelling schijnt vermeerderd te zijn, dat de opkomst bij de openbare godsdienstoefeningen gedurende de laatste zes weken aanmerkelijk is toegenomen, en dat de gemeente de onbewimpelde en ernstige waarschuwingen tegen de gedragingen der Separatisten met genoegen aanhoort, hoezeer dit onlangs een enkel persoon schijnt gehinderd te

hebben; terwijl in de gemeente van Dalem, behalve een paar aanhangers van de broeders te Zwijndrecht, volstrekt geene dissenters of separatisten gevonden worden, en zij zich ook door een trouwe bijwoning van de openbare godsdienst blijft onderscheiden.'

Wij zullen van dit stuk maar niet te veel zeggen. Dat de kerkeraad niet een kleine volksmenigte ontving, kunnen wij verstaan. Niet kunnen wij verstaan, dat degenen, die zich hadden onttrokken voor de kerkeraad werden gedaagd. En wel één voor één, dat wil zeggen: zelfs man en vrouw mochten niet tegelijk komen. Een kerkeraad is geen rechtbank - de kerkeraad daar in Vuren had de schapen, die naar zijn overtuiging waren gaan dwalen, moeten opzoeken.

De Zuilichemse steenbakker is ongetwijfeld Klaas van der Linden geweest. Tenslotte: mochten er te Dalem al ‘Zwijndrechtse Nieuwlichters’ zijn geweest, dan moeten we toch vaststellen, dat er tussen hen en de Afgescheidenen geen enkele relatie heeft bestaan.

Inmiddels kwamen de Afgescheidenen te Vuren op zondag regelmatig bijeen. Cornelis Nieuwenhuyzen, oud 31 jaar, van beroep bakker, leidde af en toe het gezelschap.

Maar op zondag 12 juli 1835 preekte ds. H.P. Scholte in het vredige dorpje aan de machtige Waal. Zowel 's morgens als 's middags werd de dienst gehouden op het erf (en in de woning) van Jan Walraven. Des morgens werd gepreekt over de tekst Galaten 4 vers 26: Maar Jeruzalem, dat boven is, dat is vrij, hetwelk is ons aller moeder. Des namiddags werden er ambtsdragers van Vuren, Brakel en Poederoyen bevestigd en de doop bediend aan een aantal kinderen uit onderscheidene gemeenten. Het aantal toehoorders, uit het naburige Gorinchem en andere plaatsen, werd geschat op 500. Volgens ooggetuigen was er ‘eene menigte zoowel vijanden als vrienden van onzen Godsdienst tegenwoordig.’

Zelden zal een tweetal godsdienstoefeningen zoveel deining hebben teweeggebracht als deze beide. Afgezien van de stroom van brieven en stappen van de rechterlijke macht, hadden beide diensten als gevolg, dat een ‘detachement van eenen wachtmeester en twaalf cavaleristen naar Vuren werd gezonden.’

In een request aan de Koning van enige Afgescheidenen te Vuren van ongeveer 29 juli 1835, lezen wij aangaande dit detachement het volgende.

> ‘Nu zijn er den 23 July l.l. 13 Dragonders van het Regiment no. 4 alhier gedetacheerd, zoo het heet, om de rust te bewaren. Wanneer nu de bedoeling was, zooals wij eerst dachten, om de vreedzame gereformeerde inwoners te Vuren te beschermen, tegen alle pogingen van kwaadwilligen om onze openbare Godsdienstoefening te storen, dan hadden wij daarin niets anders kunnen zien, als handhaving der Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden; gisteren echter zijn er twee van die Dragonders, in een onzer vreedzame woningen doorgedrongen, terwijl de man met zijne vrouw en nog eene andere vrouw bezig waren met bidden; de man werd met den Sabel geslagen, en bedreigd met doodschieten, zoo hij rapport durfde maken. Op eene andere plaats werd het bidden in hunne tegenwoordigheid verboden, zoodat uit het een en ander schijnt, dat wij eene vervolging tegemoet gaan. Het is hierom Sire! dat wij de vrijmoedigheid nemen, om met gepasten eerbied, uwe Majesteit te verzoeken om handhaving van onze Conscientievrijheid, om handhaving en bescherming van onze tijdens de gemaking der grondwet, bestaande gereformeerde Godsdienst, om handhaving van onze openbare Godsdienstoefeningen op grond van Art. 190-193 en 196 der grondwet; - wij zijn verzekerd dat dan de woelingen onzer tegenstanders zullen ophouden, wanneer zij de hoop verliezen om door de wereldlijke macht ondersteund te worden, terwijl wij dan ongestoord kunnen voortgaan om den God onzer Vaderen naar de overtuiging onzer Conscientie te dienen en te verheerlijken, evenals onze voorouders.’

Dit request is ondertekend door Aart Versteeg, Klaas van der Linden, Jacob Versteeg, Jan Walraven, Jan Versteeg, E. Exalto en Jantje Willemstijn.

Onzes inziens is het geschreven door Aarnaut Hasselman te Gorinchem. Een request van 2 december 1835 aan de Koning vermeldt - behalve enig hierboven genoemde personen - Jan Schouwenburg en Kornelis Nieuwenhuyzen bij de ondertekenaars.

Het optreden van de dragonder, die dreigde met doodschieten, geschiedde ten huize van genoemde Nieuwenhuyzen.

De kerkeraad door ds. Scholte op 12 juli 1835 bevestigd, bestond uit Aart Versteeg en Jan Schouwenburg, ouderlingen alsmede de diakenen Klaas van der Linden en Cornelis Nieuwenhuyzen. Jan Walraven werd kort na 12 juli 1835 kerkeraadslid.

Klaas van der Linden en Jan Schouwenburg hebben - zoals we reeds aanduidden - te Tiel gevangen gezeten, en wel ongeveer zes maanden; later zaten Jan Walraven en Kornelis Nieuwenhuijzen geruime tijd in dezelfde gevangenis.

Een groot aantal Afgescheidenen uit Vuren is later - in 1847 en volgende jaren - naar Noord-Amerika gegaan, van wie velen naar de kolonie van ds. H.P. Scholte. Zo schrijft Scholte op 4.8.1848 uit Pella aan J.A. Wormser te Amsterdam: ‘In begin October komen er 40 van Vuren herwaarts.’ Klaas van der Linden wordt genoemd als leider van de groep. Wij noemen: Jan Walraven, Aart Versteeg, Klaas van der Linden, Huibert Muilenburg en Jacob Versteeg. Uiteraard gingen deze mensen mèt hun vaak grote gezinnen. Zo gingen Jacob Versteeg en zijn vrouw in 1853 met 12 kinderen scheep; sommige van deze kinderen waren reeds gehuwd. Klaas van der Linden, steenbakker, vertrok in 1848 naar Pella met 7 kinderen; één ervan, Antje van der Linden huwde in Pella met een zoon van A.E. Dudok Bousquet.

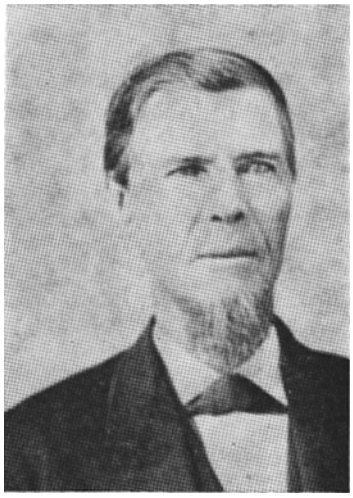

Huibert Muilenburg, geb. te Vuren, overl. te Sioux County, Iowa

Hoewel het leven van de Afgescheidenen in de nieuwe wereld niet tot het onderwerp van ons boek behoort, willen we hier tot nog een tweetal merkwaardige bijzonderheden aangaande bewoners van Vuren vermelden.

Uit het meergenoemde boekje van Laurens van Bergeijk (Een geschiedenis van 25 jaren) blijkt, dat de schrijver niet een groot vriend van Klaas van der Linden was - althans zo omstreeks 1856, in Pella. De oorzaak van de verwijdering wordt gemakkelijk verklaard uit het feit, dat Van Bergeijk een felle aanhanger was van Scholte, Klaas van der Linden op latere leeftijd niet. Van Bergeijk zegt, dat Van der Linden klaagt, dat hij 'overal in de gemeente in twijvel' is; bedoeld zal met deze uitdrukking wel zijn, dat Van der Linden weinig vruchten van het geloof zag. Volgens Van Bergeijk kwam dat vanwege het feit, dat Klaas te Pella niet die lof en eer werden 'toegedragen', die hij te Vuren ontving. Te Vuren zou hij de naam van 'vroomen Klaas' hebben verworven.

In het jaar 1856 wordt ds. H.P. Scholte, te Pella geschorst door een deel van zijn oude medestanders en mede-emigranten. Onder degenen, die hem trouw blijven is éne Johan Jacob Michmerhuizen; deze stelt aanstonds zijn schuur beschikbaar voor de nieuwe gemeente van Scholte. Even vóór de eerste dienst in deze schuur begint, treedt Jan Walraven naar voren en legt zijn grote Bijbel op de lessenaar, dezelfde Bijbel van 12 juli 1835 uit Vuren: 'welke hij voor 20 jaren geleden, toen Domini Scholte(n) bij hem predikte te Vuuren in ons oud vaderland onder verdrukking en vervolging op zijne lessenaar voor Domini geplaatst had.'

Keren we naar Vuren terug!

Als ds. J. Everwijn, Hervormd predikant te Vuren, op 13 februari 1836 zijn rapport gereedmaakt, inzake het aantal Afgescheidenen te Vuren en Dalem (vgl. Bos, Archiefstukken, III. 157) moet hij 42 namen neerschrijven. Maar deze namen omvatten 16 à 17 gezinnen, alsmede circa 12 zelfstandigen. Tezamen met de kinderen ongetwijfeld meer dan 100 personen. Wij zullen de namen hieronder weergeven, waarbij wij in zoverre van de oorspronkelijke volgorde zullen afwijken, dat wij man en vrouw - indien beiden vermeld - steeds na elkaar zullen noemen. In het oorspronkelijke stuk wordt bij de meeste personen het beroep vermeld. Woorden etc. tussen haakjes zijn toevoegingen van ons.

> 1. Klaas van der Linden, arbeider op den steenoven; 2. Evertje Slijkoort, zijne huisvrouw; 3. Cornelis Nieuwenhuyzen, broodbakker; 4. Jannigje Kuyntjes, zijne huisvrouw; 5. Jan Versteeg, schuitevaarder; 6. Jakob Versteeg, dito; 7. Gijsbertje Tromp, zijne huisvrouw; 8. Jan Schouwenburg, arbeider op den steenoven; 9 Klaas Versteeg, dito; 10 Henderina Bakker, zijne huisvrouw; 11. Emmeke Exalto, huisvrouw van Aart Versteeg, dito (ook vrouwen werkten op de steenoven); 12 Hendrik Spaan, timmerman; 13. Hermijntje den Adel, zijne huisvrouw; 14 Jan Walraven, landbouwer; 15 Jantje Willemstijn, zijne huisvrouw; 16. Lucas van der Linden (64 jaar; vader van Lucas van der Linden, diaken te Gorinchem), baas op den steenoven; 17. Areke van der Zalm, zijne huisvrouw; 18. Martinus Roza, arbeider; 19. Geertrui Willemstijn, zijne huis-

vrouw; 20. Gerarda van der Couw, huisvrouw van Schrijvers, arbeider; 21. Huibert Bran(d)t. landbouwer; 22. Klaas Walraven. arbeider; 23. Johanna Leemans, zijne huisvrouw; 24. Piet van Horssen, arbeider op den steenoven: 25. Hendrika van der Linden, zijne huisvrouw; 26. Dingena Roza; 27. Cornelis Muilenburg, arbeider; 28. Dorothea Henke (emigratie-rapport over 1848: 'gegaan naar St. Louis - weduwe van J. Versteeg'); 29. Cornelia de Zeeuw; 30. Jan Muilenburg, arbeider; 31. Neeltje van den Oever; 32. Johannes de Wit, arbeider op den steenoven; 33. Gijsbert van der Linden, dito; 34. Cornelia van de Giessen. zijne huisvrouw; 35. Andries de Groot. landbouwer; 36. Antonia van de Giessen, zijne huisvrouw; 37. Dirk (Kornelis) van Zante, klerk; 38. Geertje van de Giessen, zijne huisvrouw; 39. Jannigje van den Heuvel, hunne dienstmeid; 40. Jan van den Oever, arbeider op den steenoven; 41. Maria van Gameren, zijne huisvrouw; 42. Antonia van de Giessen, boerendochter.

Het rapport vermeldt verder, dat alleen no. 42 lid was van de Hervormde Kerk van Dalem.

Cornelis Nieuwenhuyzen en Jan Walraven zitten te Arnhem gevangen 'dewijl zij weigeren de boeten te betalen; men zegt dat nog drie hunner om gelijke reden eerlang volgen zullen. De meeste invloed kunnen wellicht uitoefenen Lucas van der Linden en Dirk Kornelis van Zante. Doch zij zijn geheel afhankelijk van den Heer Viruly van Vuren en Dalem'. Bedoeld wordt hier M. Viruly (1781-1852), heer van Vuren en Dalem, steenbakker en glasfabrikant. Ds. Everwijn merkt verder op, dat de Heer Viruly 'schoon hun niet toegedaan, hen echter niet tegengaat. Ware dit het geval geweest, dan zou (zich) hier niet één Separatist gevonden worden.' Deze uitspraak van ds. Everwijn mag wel zeer merkwaardig worden genoemd. Van een groep gelovigen, die gevangenisstraf verduurt, zich met stenen etc. laat gooien, duizenden aan boeten betaalt, bijna alle klanten ziet weggaan - zoals Pieter van Meeuwen, schoenmaker - kan men toch moeilijk suggereren, dat zij de strijd zal opgeven, als haar maatschappelijk bestaan **zou** worden aangetast; immers zij héέft reeds volharding betoond.

Aan het einde van het rapport lezen wij nog: 'Behalve de afgescheidenen bevinden er (nl. te Dalem en Vuren - C.S.) zich nog eenigen, die gene lidmaten zijnde, zich openlijk en schriftelijk Protestanten noemen.

Ook aan de vervolging te Vuren is een einde gekomen. Bij koninklijk besluit van 21 januari 1841 werd door Koning Willem II de Christelijke afgescheidene gemeente te Vuren 'toegelaten' en 'erkend' 'in de burgerlijke maatschappij.' Bedoeld K.B. kwam af nadat de gemeente geruime tijd daarvoor, namelijk gedateerd 10 sept. 1839, een daartoe strekkend request had ingediend.

Aangezien de bijzonderheden van dit request één geheel uitmaken met de hierboven genoemde, lopen wij even op de geschiedenis vooruit, als wij van dit verzoekschrift op deze plaats één en ander vermelden.

De gemeente Vuren moet in die tijd - naar wij uit andere bronnen weten - circa 180 leden hebben geteld. Zij kreeg het recht te vergaderen in de

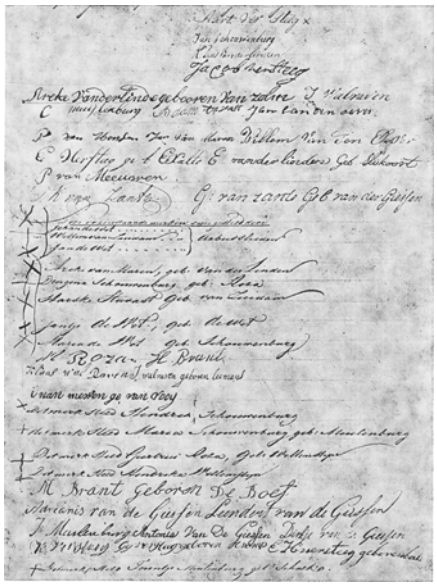

De ondertekening van het request aan de Koning, Vuren 10 september 1839

daartoe ingerichte woning van Jan Schouwenburg. Het facsimilé van de ondertekening vinden we hieronder afgedrukt.

De burgemeester van Vuren legaliseerde de volgende 44 handtekeningen en ‘merken’ of ‘kruisjes’.

> Aart Versteeg, arbeider; Jan Schouwenburg, arbeider; Klaas van der Linden, meesterknecht aan de steenoven; Jacob Versteeg, schipper, Areke van der Linden, (weduwe van Lucas van der Linden), geboren van der Zalm, zonder beroep; Jan Walraven, landman; Cornelis Muilenburg, arbeider; Adam Stavast, arbeider; Jan van den Oever, arbeider; Pieter van Horssen, arbeider; Jan van Maren, arbeider; Willem van den Oever, arbeider; Emmeke Versteeg, geb. Exalto, huisvrouw van Aart Versteeg voormeld; Evertje van der Linden, geb. Slijkoort, huisvrouw van Klaas van der Linden voornoemd; Pieter van Meeuwen, schoenmaker; Dirk Kornelis van Zante, boekhouder; Geertje van Zante, geb. van de Giessen, huisvrouw van Dirk Kornelis van Zante voornoemd; Johan de Wit, arbeider; Willem van Zuidam, arbeider; Jan de Wit, arbeider; Areke van Maren, geb. van der Linden, huisvrouw van Jan van Maren voornoemd; Dingena Schouwenburg, geb. Roza, huisvrouw van Jan Schouwenburg voormeld; Harske Stavast, geboren van Zuidam, huisvrouw van Adam Stavast voornoemd; Jantje de Wit, geb. de Wit, huisvrouw van Johan de Wit voornoemd; Maria de Wit, geb. Schouwenburg, huisvrouw van Jan de Wit voornoemd; Martinus Roza, arbeider; Huibert Bran(d)(t), landman; Klaas Walraven, arbeider; Johanna Walraven, geb. Leeman, huisvrouw van Klaas Walraven voornoemd; Jenneke van Meeuwen, geb. van Rooij, huisvrouw van Pieter van Meeuwen voornoemd; Hendrik Schouwenburg, arbeider; Maria Schouwenburg, geb. Muilenburg, huisvrouw van Hendrik Schouwenburg voornoemd; Geertrui Roza, geb. Willemstijn, huisvrouw van Martinus Roza voornoemd; Hendrika Willemstijn, huisvrouw van Cornelis Muilenburg voornoemd; Maria Bran(d)(t), geb. de Boef, huisvrouw van Huibert Bran(d)(t) voornoemd; Adrianus van de Giessen en Leendert van de Giessen, meerderjarige zoonen van den Landman Peter van de Giessen en Dirkje van de Giessen; Jan Muilenburg, slagter; Antonia van de Giessen en Dirkje van de Giessen, meerderjarige dochters van Peter van de Giessen en van Dirkje van de Giessen voornoemd; Klaas Versteeg, arbeider; Gijsbertje Versteeg, geb. Tromp, broodslijtster, huisvrouw van Jacob Versteeg voornoemd; Everdina Hendriena Bakker, huisvrouw van Klaas Versteeg voornoemd; Teuntje Schalk, huisvrouw van Jan Muilenburg, voornoemd.
> Allen woonachtig in de Gemeente Vuren.

Het eerste kerkje van de Afgescheidenen te Vuren, waarin zich de enige kamer van Jan Schouwenburg bevond, is in de loop der jaren enige malen verbouwd. Maar het is eerst kortgeleden afgebroken. Wij melden dit, in tegenstelling tot hetgeen dr. G.

Keizer[1] schrijft. Een afbeelding van het kerkje, gemaakt in het jaar 1968, is in dit boek afgedrukt.

Wij besluiten dit gedeelte met op te merken, dat ‘Vuren’ omstreeks 1841 de partij van de door de Amsterdamse Synode van 1840 geschorste ds. Scholte kiest.

In het jaar 1839 is volgens mededeling van afgevaardigde A. Versteeg op een ‘provinciale’ vergadering te Dordrecht het aantal kerkleden 182, onder wie 58 tot het Heilig Avondmaal toegelatenen.

1 Dr. G. Keizer, Uit de Geschiedenis der Gereformeerde kerk; Kok, Kampen, tweede druk, 1905, pag. 145.

Het eerste kerkje van de Afgescheidenen te Vuren; dit kerkje heeft dienst gedaan van 1836 tot 1968.

In de jaren 1843-1849 vinden wij de gemeente te Vuren niet in het verband van de Afgescheiden kerken. Wat in genoemde jaren onder de Afgescheidenen aldaar precies is voorgevallen, is ons nagenoeg geheel onbekend door het ontbreken van archiefstukken. Vele leden zijn kort na 1847 geëmigreerd, enige mogelijk teruggekeerd tot de Hervormde Kerk; D. van Zanten (Dirk Kornelis van Zante, klerk) zoekt (tijdelijk?) onderdak bij de kerk van Herwijnen. Hoe dit alles ook zij: de gemeente telde in het jaar 1856 slechts 50 leden.

Herwijnen

Gelukkig zijn te Herwijnen bewaard gebleven: ‘Boek A. Doopboek, van de Gereformeerde gemeente te Herwijnen, die zich van het bestaande Hervormd kerkgenootschap heeft afgescheiden: begonnen in het jaar onzes Heeren Jezu Christi 1836’ en ‘Akte Boek begonne(n) in den Jare 1836 van de Lotgevalle(n) en Handelinge(n) der kerk in de gemeente Herwijnen.’ Het ‘Akte Boek’ begint met een relaas van de wederwaardigheden der gemeente, dat vermoedelijk òf een afschrift is van een verloren gegaari origineel òf - hetgeen waarschijnlijker is gezien de vorm - een verslag, gemaakt met behulp van vroegere aantekeningen, ook aangaande huwelijk, overlijden, censuur etc. Het verslag over de jaren 1836 - (juni) 1843 is grotendeels van de hand van de eerste predikant, ds. G.J. Raidt. De Afscheiding te Herwijnen begon op 1 januari 1836. In het ‘Akte Boek’ lezen wij, dat op 1 januari 1836 9 huisgezinnen bestaande in

49 zielen ‘uitgingen van het zoo zeer verbasterde kerkbestuur in die dagen.’ Na aanhaling van Psalm 78 vers 4 wordt vermeld: ‘Nadat het Israël Gods hier ter plaats eene worsteling Godes gehad heeft stortte de Heere meerder van Zijnen Geest uit op het laatst van het jaar 1835.’ Enige dagen na 1 januari 1836 scheiden zich nog een gezin en enige andere personen af. De Hervormde predikant van Herwijnen, J. Alpherts, komt zo op 15 febr. 1836 tot 14 volwassenen.

Wij willen hem eerst aan het woord laten in zijn rapport van genoemde datum, aan het classicaal bestuur van Zaltbommel.

> Ter beantwoording van een Missive van wegen het Class. Bestuur ingekomen d.d. 8 Febr. l.l. betrekkelijk een aanschrijving van Z. Excl. den Minister van Eeredienst, inhoudende aanvraag om op te geven, het getal, de namen etc. van hun, die zich openlijk hebben afgescheiden, dient het volgende, dat dezen zijn: Dielis van Zanten, Willem de Ko(c)k, Jan de Ko(c)k Gz., de Wed. A. de Fokkert, de vrouw van Bastiaan Vroeg en Aart de Kock, allen van beroep bouwlieden.
> Willem de Bruyn, Pieter de Bruyn, Eng. de Bruyn, schippers, deze geen lidmaten zijnde, verklaren dat zij protesteren.
> Arie van Dusseldorp, Jakob van Dusseldorp, Willem Kock, Jakob Maas, Willem van Weelden, daglooners.
> Van deze veertien personen zijn er zes die verklaren af te scheiden met hunne huisgenooten. Dit laatste wordt echter door den kerkenraad niet aangenomen, omdat gemelde huisgenooten, dat zelf niet verklaard hebben en sommige blijken geven dat zij tegen die verklaring zijn.
> Er bestaat tusschen beide partijen een grote spanning; twist en haat in de gemeente! Zelfs tusschen ouders en kinderen.
> De openbare Godsdienst, en de Katechisatiën, worden echter door een veel groter getal bijgewoond; in de Bijbeloefening, welke hier, in de wintermaanden, ieder(e) week wordt gehouden, is het getal der hoorders meer als verdubbeld. Ik moet nog op doen merken, dat het getal, van hun, die reeds tevoren in het Godsdienstig gevoelen der thans bestaande Separatisten deelden, verminderd is; want voor dertien à veertien jaren, bedroeg hun vergadering wel zeventig personen.
> De vrees, dat zij die zich hebben afgezonderd, hier in volharden zullen, en anderen hun zouden kunnen volgen, bestaat hierin, dat wij zoo nabij Vuren en Gorinchem gelegen zijn.
> De Predikant van Herwijnen,
> J. Alpherts.

De inhoud van deze brief mag wel leerzaam worden genoemd. In de eerste plaats: Willem, Pieter en Engelt(tje) de Bruyn waren, hoewel te Herwijnen geboren, begin 1836 reeds geen lidmaat meer van de Hervormde Kerk. Verder blijkt, dat het plaatsvinden van een afscheiding te Herwijnen niet onverwachts kwam. De Hervormde predikant toch zegt, dat er reeds 13 à 14 jaar geleden een groep bestond, die ‘in het Godsdienstig gevoelen der thans bestaande Separatisten deelde.’ Deze groep telde maar liefst 70 personen; het zal ongetwijfeld een conventikel zijn geweest van personen, die de overtuiging hadden, in de Hervormde kerk niet het geestelijke

voedsel te ontvangen, dat zij behoefden. Zulke conventikels waren er - zoals overbekend - vele in ons land. In de Betuwe en in de Bommelerwaard heeft het ‘gezelschaps’-leven zeer gebloeid, zoals uit rapporten en andere gegevens duidelijk blijkt. Wij noemen in dit verband

nog even het volgende: tijdens de vergadering van de classis Tiel van de Hervormde Kerk, gehouden op 26 sept. 1832 kwam een brief ter tafel, geschreven door de kerkeraad van Lienden ‘houdende klachten over oefeningen enz. welken brief werd geoordeeld te zullen gesteld worden bij afschrift en geleidende missive in handen van den Officier bij de regtbank enz. alhier’ (bedoeld is uiteraard: de rechtbank te Tiel).

Bovengenoemde namen stemmen overeen met de gegevens, vermeld in het ‘Boek A’ - het doop- en lidmatenboek van de Afgescheidenen te Herwijnen. Volgens dit boek waren de eerste Afgescheidenen de volgende. De cijfers tussen haken geven het aantal kinderen aan.

1 januari 1836: Dielis van Zante (11.3.1778-19.5.1842), gehuwd met Dirkje van Beusekom († 1.2.1840), [7]; Arie van Dusseldorp (12.1.1785-29.3.1864) met Dirkje van Zoomeren (geb. 6.5.1790), [5]; Jacob van Dusseldorp (geb. 18.6.1792) met Pieternella de Bruyn (16.11.1795-4.2.1870), [5]; Willem de Bruyn (20.12.1792 - juli 1869), Pieter de Bruyn (geb. 31.5. 1798), Engeltje de Bruyn (7.12.1800), ‘ongehuwt’, ‘tezamen in één huisgezin’ - wij nemen aan, dat ‘Engeltje’, hoewel schipper genoemd, een vrouw was; Willem van Weelde met Adriana Fokkert (16.6.1784), [3]; Willem de Kock (12.5.1783) met Neeltje de Bruyn (geb. 13.6.1790), [5]; Jan de Kock (10.8.1792) met Aaltje Versendaal (29.11.1786), [4]; Jakob Maas (2.2.1782) met Dirkje Blom (geb. 2.9.1790), [2]; Willem (de) Kock (6.4.1778), ‘weduwman’, [5].

Tezamen 9 huisgezinnen met in totaal 54 personen. Het ‘Akte Boek’ spreekt wel van 49 zielen, maar tussen 1 jan. 1836 en de datum van registratie waren er enige kinderen geboren.

Op 9 jan. 1836 scheiden zich af Aart de Kock (geb. 10.9.1792) en zijn huisvrouw Elisabeth van der Giessen (7.5.1796) met 7 kinderen. Op 23 jan. Anneke Doesburg (28.12.1774), weduwe van A. Fockert, alsmede Janneke Korthof (27.7.1782), huisvrouw van Bastiaan Vroeg, met 2 kinderen - ‘na verloop van eenige tijd ook hare man.’

Al vroeger had zich afgescheiden Jan Mulder (geb. 20.4.1802).

Op 6 april 1836 voegen zich bij de Afgescheidenen: Cornelis de Jongh (10.5.1796) met zijn vrouw Hieltje Hakkert [en 4 kinderen]; Teunis van Dusseldorp (18.6.1803) met Willemina van Zante († dec. 1838), [6]; Jan Willekus (20.4.1787) met Lijntje van der Zalm (29.8.1792), [7]; Aart van Dusseldorp (14.9.1789) met Teuntje Verheul (in andere stukken ook: Overheul, (8.12.1797), [6]; Krijn de Bruyn met Maaike Boon (1.1.1804), [6]; Antonie van Zee (26.6.1787) met Maaike van Zandwijk (26.12.1789), [11]; Hermen van Zante met Neeltje Zwakhals (11.3.1811), [4]; Dirk van Herwijnen (6.8.1797) met Willemke van Trigt (13.12.1794), [4]; Aaldert van Weelden (1.9.1803) met Huibertje van de Wetering (1.1.1807), [3]; Johannes van Zee (ongehuwd, geb. 10.3.1801; huwt in 1842 de weduwe van Hermen van Zante, Neeltje Zwakhals; Jakob de Kuiper (geb. 25.7. 1791) - eerst op 16 februari 1839 voegt zich zijn vrouw Anneke van der

Vliet met 4 kinderen eveneens bij de Afgescheidenen; Huibert van Zomeren (3.2.1790) met Cornelia Vos (25.8.1802), [2].

Tezamen met enige personen uit Hellouw en Haaften, die zich bij de gemeente van Herwijnen hadden gevoegd, alsmede enige in 1836 geboren kinderen - over één en ander hieronder meer - vormden bovengenoemde personen eind 1836 een gemeente van circa 158 zielen. Midden 1839 waren het er 196.

De eerste kerkeraad had de volgende samenstelling: Dielis van Zante en Arie van Dusseldorp, ouderlingen; Pieter de Bruyn en Jacob van Dusseldorp, diakenen - 'Hierbij komt Johannes van Zee, penningmeester der kerkgelden.'

Deze kerkeraad werd reeds begin 1836 gekozen; hij is gedurende de jaren 1836 en 1837 ook werkelijk als kerkeraad opgetreden - de kerkeraadsverslagen vermelden onder meer 3 gevallen van censuur. Evenwel zijn de ouderlingen en diakenen eerst op 27 oktober 1837 door ds. H.P. Scholte te Zuilichem bevestigd ten huize van Gijsbert van Wijgerden.

In de plaats Haaften scheiden zich al heel gauw af: Anna Heijmans (geb. 29.1.1782) 'personeel voor haar zelve' - zij is de huisvrouw van Barend Willemse, korenmolenaar; en Antonie van Wessem, 'schippersknecht van Gorcum op Middelburg.' Laatstgenoemde treffen wij reeds op 1 okt. 1836 aan als lid van de Gorcumse gemeente.

In het naburige Hellouw breken met de Hervormde Kerk: Klaas van Brakel (geb. te Zuilichem, † 24.11.1841) met 4 kinderen, alsmede Andries van Oost(e)rum, oud 20 jaar, 'zoon van den Schutter in den Polder van Hellouw'; beiden zijn dagloners. In het jaar 1839 scheiden zich te Haaften en Hellouw nog enige personen af; ook zij sluiten zich aan bij Herwijnen. De brieven, waarmee Van Brakel en Van Oosterum afscheid nemen van de Hervormde Kerk, zijn ons, althans naar inhoud, bewaard gebleven.

Beide personen wijzen op de verbastering van de leer in de Hervormde kerk; Van Oosterum verwijst naar de artikelen 28 en 29 van de Nederlandse geloofsbelijdenis. Nog delen we mede, dat Klaas van Brakel schrijft, dat hij zich wenst aan te sluiten bij 'en te vereenigen met de gemeente van Doeveren, Genderen en Ganzoijen en (over)al waar de Heer der gemeente dezelve zal gelieven te stichten.'

Op 27 oktober 1837 werd voor het eerst de doop bediend voor de Afgescheidenen te Herwijnen, maar niet in eigen gemeente.

Wij lezen in het doopboek, dat op genoemde datum de doop werd bediend 'door den dienaar des Woords H.P. Scholte, ten huize van Gijsbert van Wijgaerden te Zuilichem, en in tegenwoordigheid van den Eerwaarden Kerkeraad.'

Tien kinderen voeren met de doopouders op die herfstdag de Waal over. De namen van deze kinderen, geboren in het tijdvak 12 april 1836-18

maart 1837, luiden als volgt: Teuntje van Herwijnen (vader: Dirk), Teuntje de Jongh, Johanna de Bruyn (vader: Krijn), Jakob de Kuyper (vader: Jakob), Aart Jan Lammert de Kock (vader: Aart de Kock Stzn), Hendrik van Dusseldorp (vader: Jakob), Jan Willekus, Jantje de Kuyper (vader: Aart), Maria van Dusseldorp (vader: Teunis) en Elisabeth van Weelden (vader: Aeldert).

Hendrik van Dusseldorp overlijdt op 5 aug. 1838, Maria van Dusseldorp reeds in januari 1838.

De tweede doop van kinderen van Afgescheidenen te Herwijnen, werd bediend - bijna een jaar later! - op 27 september 1838, evenals te Zuilichem, ten huize van Klaas van Veen. Ds. H.P. Scholte doopte daar: Gijsbert van Dusseldorp (vader: Aart), Aaltje van Zante (vader: Hermen), Hendrika van Zomeren (vader: Huibert), Elisabeth van Herwijnen (dochter van Johannes van Herwijnen en Elisabeth van Zomeren) en Maria van Dusseldorp (vader: Teunis).

Na 27 september 1838 werd de doop bediend in Herwijnen zèlf, door de navolgende predikanten: C. van der Meulen (29.4.1840), G. Baaij (23. 9.1840, 6.1.1841, 16.3.1841), S. van Velzen (10.6.1841), P.M. Dijksterhuis (6.12.1841, 31.5.1842) en ds. S. van Velzen (24.7.1842). Daarna komen de doopbedieningen door de pastor loci ds. G.J. Raidt.

Tenslotte merken we nog op - aangaande de gegevens van het 'Doopboek' - dat van een aanmerkelijk aantal personen, dopelingen en andere lidmaten, staat vermeld 'vertrokken naar Noord-Amerika.' Wij noemen slechts: Aart Benthem van Zante(n), gehuwd met Maria van Zee met hun 5 kinderen; Dielis van Zante(n); Gerrit van Zante(n); Dirkje de Cock (geb. 1817); Stephanus (de) Kock (1813); Kornelis de Jongh gehuwd met Heiltje Hakkert, met hun kinderen Hester, Cornelis en Teuntje (1836); Aart de Kock gehuwd met Elisabeth van der Giessen met hun kinderen Engel, Stephanus, Leendert, Arie, Hester Maria en Aart Jan Lammert (1836). Verder: Govert van Zee, Cornelis van Zee, Pieter van Zee, Dirk van Zee, Engel van Zee en Maria van Zee.

De meeste van deze personen hebben zich gevestigd in de kolonie van Scholte te Pella, Iowa. Zo treffen we het gezin van Aart de Kock bovengenoemd aan onder de passagiers van het zeilschip Pieter Floris, dat in april 1847 afvoer van Amsterdam, met bestemming Baltimore.

Het verwondert derhalve niet, dat wij in het boek 'Souvenir History of Pella', uitgegeven in 1922 bij het 75-jarig bestaan van de kolonie van ds. H.P. Scholte verscheidene personen aantreffen, afkomstig uit Herwijnen, vaak met vermelding van enige biografische bijzonderheden en met bijvoeging van hun portret.

Aardig is de spelling van Herwijnen. De éne maal staat er werkelijk 'Herwijnen'; we lezen echter ook: 'Heerwynen' en 'Heerewench'. Wij reproduceren hier de portretten van 6 emigranten, afkomstig uit Herwijnen. Zeker is echter, dat deze 6 niet alle hebben behoord tot de eerste Afgescheiden gezinnen van Herwijnen.

Engel van Zee, geb. 1775

Engeltje van Zee, geb. 4 juli 1837, dochter van Koenraad van Zee (schip van overtocht: Pieter Floris)

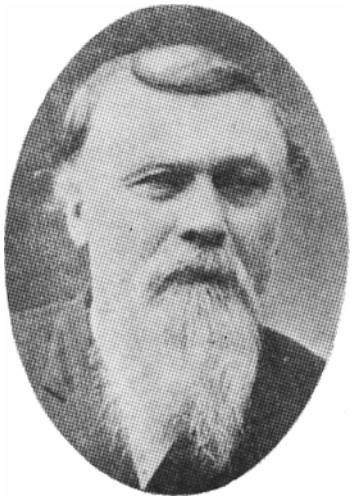

Stephen de Kock, geb. 1838 (gehuwd met Engeltje van Zee, geb. 20 oktober 1847)

Steven van Zee, geb. 12 februari 1817

‘Mrs. Steven van Zee’ (Judith) geb. 30 november 1820

Gerrit van Zee, geb. 30 april 1842, (gehuwd met Dirkje van Zante)

Ook te Herwijnen heeft de vervolging in de eerste jaren na de Afscheiding in hevige mate gewoed. Wij mogen wel zeggen, dat het kerkelijke leven gedurende de jaren 1836-1838 beheerst werd door de vervolging. Alvorens op enige punten in bijzonderheden af te dalen, willen we de hoofdlijnen van deze geschiedenis aangeven.

Op 21 mei 1837 werd, op aanstoken van de burgemeester J.W. Boellaard een godsdienstoefening van de Afgescheidenen door 5 dragonders uiteengedreven. Willem de Bruyn heeft geruime tijd te Tiel gevangen gezeten, nadat hij - overigens 1½ jaar vóór zijn gevangenschap - zijn huis beschikbaar had gesteld voor een ‘ongeoorloofde’ vergadering.

In het jaar 1836 zijn onderscheidene Afgescheidenen te Herwijnen, beboet; onder anderen: Johannes van Zee, Dielis van Zanten, Pieter de Bruyn en Jacob Maas. De vonnissen, die door de rechtbank te Tiel tegen hen zijn uitgesproken zijn - zoals wij zagen - gedateerd: 18 febr. 1836, 27 aug. 1836, 3 nov. 1836, 24 nov. 1836, 29 dec. 1836 en 11 mei 1837.

Door Koning Willem II werd in het jaar 1842 gelukkig kwijtschelding van enige boeten verleend; echter ‘blijvende de verwijzing in de kosten derzelver (vonnissen) geheel.’

Vooral de ouderling Dielis van Zanten heeft veel van de vervolging geleden. Nadat de Afgescheidenen te Herwijnen op 7 november 1836 de

somma van *ƒ* 484,48 hadden voldaan aan boeten en gerechtskosten, weigerden zij verder te verschijnen voor de rechtbank te Tiel en weigerden zij ook de boeten te betalen. Eén en ander heeft er toe geleid dat een belangrijk deel van het bezit van Dielis van Zanten op 22 februari 1837, executoriaal werd verkocht; meubelen, pinken, vaarzen, ossen en paarden... Alles wat ten verkoop werd aangeboden, werd opgekocht door Arie van Dusseldorp. Deze edele man, die daarvóór reeds enige grote bedragen had moeten betalen bij zijn veroordelingen, voldeed bij genoemde verkoping aan de deurwaarder de somma van *ƒ* 1134,10. Slechts één paard ging, voor *ƒ* 150,-, in andere handen over, namelijk in die van de gerechtsdienaar Bernardus Taats uit Tiel. Arie van Dusseldorp schonk aanstonds alle opgekochte goederen terug aan Dielis van Zanten.

C.W. Pape schreef uit Heusden op 6 maart 1837 aan de Secretaris Janssen in Den Haag - en hij kon het weten, daar de burgemeester een zwager van hem was - het volgende over de executie: ‘Terwijl men in de eene kamer bezig was met den verkoop, bevond zich in de andere de eigenaar met andere Scholtianen en daar men gins openlijk veilde en de goederen tegen goeden prijs afzette, zongen de sectarissen dáár met luider stem den 146. Psalm.’

Wij menen, dat er toch van deze ‘sectarissen’ wel een sprake en een sterk getuigenis moeten zijn uitgegaan. Wie bij de executie van alle bezit, dat hem lief is, nog Psalm 146 kan zingen - laten we deze Psalm er maar eens op nalezen - zal aan anderen stof tot nadenken geven.

Dr. G. Keizer schrijft: ‘Herwijnen heeft duizenden betaald.’

Volgen we nu het relaas aangaande de eerste jaren na 1 januari 1836 uit het ‘Akte Boek’ van Herwijnen, teneinde te kunnen letten op enige treffende bijzonderheden.

Reeds op 3 januari 1836 werd de ‘kerkelijke inrigting’ aangevangen ten huize van Willem, Pieter en Engeltje de Bruyn. Er werd een preek gelezen en reeds op dezelfde dag werd de tegenstand openbaar door een brief van de burgemeester, die als volgt luidde.

> Middelen ter weering van ongeoorloofde Godsdienstoefeningen.
>
> Ter voldoening aan de onder mij berustende Missive van zijn Excellentie den Heer Gouverneur dezer Provincie, d.d. 30 July 1835, No. 4436, Afdeling onderwijs en ongeoorloofde godsdienstuitoefening en speciaal paragraaf d. van Art. 1 en 2 van die missive, heb ik last om alle ongeoorloofde godsdienstoefeningen zoo lang die niet speciaal van gouvernementswege zijn geauthoriseerd, desnoods met den sterken arm te weeren en behalve het formeeren van procesverbaal, uiteen te drijven. Daar het mij heden is gebleken dat gij en diegenen, die zich wanen of noemen zich af te scheiden van het gereformeerd kerkbestuur, heden een dergelijke godsdienstoefening aan uw huis hebt gehouden en daar zulk een vereeniging strijdig is met de wetten van den Staat en aanleiding tot tweedracht en oproer in de gemeente zou kunnen geven, en ik geen kans

zie alleen met den veldwachter de buitensporigheden en ongelukken die daaruit voort kunnen komen tegen te gaan, zoo geef ik u zoogenaamde Afscheiders of protesteerenden bij dezen kennis, dat bij aldien op aanstaanden of daags daarop volgende Zondagen of in de week, gij, waar dan ook in de gemeente, weder een dergelijke vereeniging mocht houden, ik dan den daarop volgenden dag van Zijn Excellentie den Heer Gouverneur een sterk detachement dragonders zal verzoeken ter assistentie, om daarmede, het koste mij dan wat het wil, uw strijdige handeling tegen te gaan en uwe vergadering uiteen te drijven en procesverbaal daarvan te formeeren.
Ik verklaar u verders dat ik de rustige ingezetenen niet met inkwartiering zal plagen, maar dat ik de dragonders, zoo ik die bekom onder ulieden naar mijn goedvinden zal verdeelen. Bedenkt u daarom ingezetenen! Keert tot de ruste en orde terug! Gelooft wat gij wilt, maar brengt de gemeente niet door uw gedrag in oproer.
Aan Willem de Bruyn, Engeltje de Bruyn, Dielis van Zante en verdere Afscheiders te Herwijnen.
De Burgemeester van Herwijnen, Boelaard.

Vooralsnog kunnen, na deze brief, de godsdienstoefeningen voortgang hebben. Er komen wel enige dragonders naar Herwijnen, maar het blijft nog bij dreigen. Wel vallen de eerste boeten: voor de ambtsdragers en de 'huisbaas' ieder *ƒ* 92,-.

Intussen breidde zich de gemeente uit en 'men hoorde van dit Sion al zeggen dees en die is aldaar geboren.'

Op 28 maart 1836 wordt er echter een dienst verstoord door twee veldwachters.

Door uitbreiding der gemeente moet zij van vergaderplaats veranderen: Jacob Maas stelt zijn leegstaand huis beschikbaar, dat daarop voor het houden van kerkdiensten wordt ingericht.

Op 25 september ontvangt Dielis van Zanten een dwangbevel om de boeten, die op hem alleen waren overgedragen - uitgenomen de 2 'huisbazen' - te betalen. Op 3 november volgt dan een executie, op grond van niet-betaalde boeten en kosten à *ƒ* 500,-.

'Zoo wierd hiervoor verkogt wel voor 2000 gulden in waarde. Doch door de gunstige voorzienigheid werd het hem wederom in eigendom beschikt.' Evenwel blijft het boeten etc. regenen. De gemeente van Herwijnen geeft dan aan de rechtbank te Tiel te kennen, dat zij niet meer zal compareren, aangezien het geen enkele rechter 'in politieke zaken' toekomt, het erfdeel des Heren te vonnissen. Men gaat dus niet meer naar Tiel; brieven van de rechtbank worden ongeopend teruggezonden.

Voorwaar: een staaltje van grote geloofsmoed. Als door de dreigementen van de veldwachter, de 'huisbaas' Jacob Maas de moed in de schoenen zinkt, stelt Dielis van Zant(n), ten overstaan van de veldwachter, zijn woning beschikbaar. De eerste maal, dat de gemeente daar vergadert, is de veldwachter weer present, en maakt procesverbaal op.

Op 22 februari 1837 volgt dan de grote executie, waarover we reeds iets schreven. Het 'Akte Boek' spreekt van een som van *ƒ* 1295. Arie van Dus-

seldorp koopt nagenoeg alles uit de boedel van Dielis Zanten terug. Bij de financiering van één en ander wordt hij geholpen door enige andere gemeenteleden; de gemeente betaalt hem jaarlijks enige interest over de gederfde som. De veldwachter woont regelmatig de godsdienstoefeningen bij. Men jaagt hem niet weg 'omdat onze wapenen niet vleeselijk zijn.' Dielis van Zanten stelt op 7 mei 1837 een ander huis van hem beschikbaar voor de diensten. Een huis 'dat wegens deszelfs ruimte en afgezonderdheid' een geschikter en bestendiger plaats voor de Godsdienst was.'

Op 21 mei 1837 wordt een reeds lang lopend dreigement ten uitvoer gebracht. Na lezing van de wet en een hoofdstuk uit Gods Woord, gebed en gezang, komt de veldwachter in de godsdienstoefening en verzoekt de aanwezigen op last van de burgemeester, uiteen te gaan. Als aan dit verzoek geen gevolg wordt gegeven, treedt de burgemeester met een dragonder binnen en vraagt, of men uiteen wil gaan. Een ouderling antwoordt, dat men in de vreze des Heren bijeen is, en dat men niet kan uiteengaan op een bloot bevel van een mens. 'Toen wierden wij door hem (= de burgemeester) aan het krijgsvolk overgegeven en werden meer dragonders binnen geroepen en toen begon men de menigte buiten te stooten totdat het geheele huis leedig was - den eigenaar niet uitgezonderd die bovendien nog een slag met den Pallas kreeg. Verder werden wij onder vloeken zwaar bedreigd, indien men weeder zou onderneemen om zamen te komen. Veel aanschouwers waren zamengevloeid, dog ongemoeid ging de Gemeente na (haar) woning(en) en de plaats van de Godsdienst bleef bezet door 3 Dragonders, die den geheelen rustdag met sterken drank te drinken in de plaats des Gebeds zig vermaakt hebben. Doch de Gemeente mocht dien zelven nademiddag in een ander huis tezamenkomen om haar Godsdienst uit te oefenen en van den Heere beveiligd worden.'

Op donderdag 25 mei houdt de gemeente een biduur; zij heeft ook andere gemeenten gevraagd voor haar te willen bidden, gezien de zwaarte van de vervolging. De gebeden zijn door de HERE verhoord; de gemeente van Herwijnen is niet meer door soldatenvolk uiteengeslagen.

Maar het is er verre van, dat de vervolging reeds geheel ten einde is. Willem de Bruyn wordt op 8 november 1837 van zijn schip gehaald en gevankelijk naar de gevangenis te Tiel gebracht - zes maanden gevangenisstraf voor het niet betalen van een boete van *ƒ* 92,-, hem op 18 februari 1836 als 'huisbaas' opgelegd. Ook verder werd de gemeente in die dagen zwaar bezocht. De eerste censuurgevallen ontnemen de dappere gemeente alle stof tot roemen. In de eerste acht maanden van het jaar 1838 worden er 6 jonge kinderen door de dood weggenomen.

Als Willem de Bruyn 6 maanden gevangen heeft gezeten, wil men hem vanuit Herwijnen gaan thuishalen. Op 6 mei 1838 verneemt men echter van de cipier 'dat de gevangenis slechts een dwangmiddel was tot betaling en niet tot afdoening van schuld.' Willem de Bruyn zal niet vrijkomen, zo heet het, als hij niet betaalt. Ook nu belegt de kerkeraad weer een biduur. 'En de Heere leit zich verbidden van Zijn volk, zoo dat hem den 13 Mei vrijen uitgang uit de gevangenis werd geschonken.' Ook

voor deze weldaad wordt een dankuur gehouden. Aan de vervolging te Herwijnen gaat hiermee langzamerhand een einde komen. Begin 1839 wendt de Afgescheiden gemeente zich tot de landsoverheid met het verzoek te worden ‘erkend’. Wij komen hierop nog terug.

Het jaar 1839 begint met enige blijde gebeurtenissen in het kerkelijke leven.

De 6de januari is er voor het eerst openbare geloofsbelijdenis van 17 leden der gemeente. Zien wij het goed, dan zijn er een aantal ouderen bij. De namen van deze leden zijn: Krijn de Bruyn, Aart van Zanten, Johannes van Herwijnen, Aaldert van Weelde(n), Jan van der Vliet van Zanten, P. de Bruyn, Coenraad van Dusseldorp, Simon van Dusseldorp, Gerrit van Zee, Cornelis van Zee, Engel de Kock, Willem de Bruyn; ‘van het vrouwelijk geslagt’: Engeltje de Bruyn, Neeltje van Enge (huisvrouw van Dirk Kei), Maria van Zee, Dirkje de Kock, Geertje Vroeg.

En dan: ‘Den 17 February is het eerste paar in ondertrouw gegaan. Haare name Simon van Dusseldorp met Geertje Vroeg.’

Deze beide personen zijn dus: Simon van Dusseldorp, geboren 20.10.1817, zoon van Arie van Dusseldorp en Dirkje van Zo(o)meren; en Geertje Vroeg, geb. 20.6.1823, dochter van Bastiaan Vroeg en Janneke Korthof.

De eerste februari 1840 overlijdt Dirkje van Beusekom, huisvrouw van ouderling Dielis van Zanten. Wij lopen met deze vermelding en de onderstaande enigszins op de geschiedenis vooruit, teneinde de samenhang niet te verliezen.

Op 19 mei 1842 stierf Dielis van Zanten zelf.

In het ‘Akte Boek’ staat: ‘na veel worstelingen voor het heil der kerke en veel strijd des ongeloofs over zijn eigen staat, door de genade des Heiligen Geestes zoo opgeklaard, dat hij als een andere Mozes van Nebo over de jordaan des doods mogte heenen zien, zoo dat hij met vreugde het stof des lichaams aan het stof der aarde konde wedergeven waaruit het genomen was. En dus van hem mogte gezegd worden: Let op de vroomen en ziet naar den oprechten, want het einde van dien man zal vrede zijn. Amen, ja Amen.’

Na in februari 1841 door de Koning te zijn erkend als een Christelijke Afgescheiden gemeente, houdt alle vervolging op.

Al spoedig wordt een kerkgebouw en een geschikte pastorie aangekocht. Ds. S. van Velzen van Amsterdam verricht de plechtigheid bij het ingebruiknemen op 24 juli 1841.

In het jaar 1843 ontvangt Herwijnen haar eerste predikant in ds. G.J. Raidt (10.9.1788-23.12.1877). Hij komt van de gemeente te Gouda. Willem de Bruyn haalt hem met gezin en have, met zijn schuit in ruim één dag van Gouda naar Herwijnen. Ds. Raidt diende de gemeente van Herwijnen van 28 juni 1843-28 februari 1848. Daarna gaat hij naar

Enumatil en vandaar zelfs nog, na 1853, naar Noord-Amerika. In Herwijnen wordt hij bevestigd door ds. P.M. Dijksterhuis, die dan te Dordrecht staat.

De 10e juli 1834 ontsliep ‘zagt en zalig in zijn Verlosser onzen veel geliefden Broeder Pieter de Bruyn, die zich zoo zeer beijverd heeft tot heil der Gemeente in het catechiseeren der jeugd, als Boekhouder en wat voorts tot nut der Gemeente kon strekken.’

Na zijn overlijden treedt de tweede generatie aan. Aart Benthem van Zanten, zoon van de gestorven Dielis van Zanten, sedert 17 maart 1839 gehuwd met Maria van Zee, wordt met bijna algemene stemmen tot diaken gekozen en op 20 augustus 1843 als zodanig bevestigd.

Zoals boven reeds aangeduid: op 26 maart 1839 wenden de Afgescheidenen van Herwijnen zich tot Z.M. Koning Willem II met het verzoek te mogen worden ‘erkend’ en ‘toegelaten’ in de burgerlijke maatschappij.

Het request, 3 folio's omvattende, is met keurige hand geschreven door A.E. Dudok Bousquet te Zaltbommel.

Het bevat merendeels de formuleringen, die ons ook uit andere requesten van Afgescheiden gemeenten bekend zijn. Als grondslag van de gemeente wordt genoemd Gods Woord en de Drie Formulieren van Enigheid. Daarnaast wordt genoemd het ‘huishoudelijk reglement’ - de bekende kerkenorde van Scholte, ook wel het Utrechtse reglement genoemd - ‘waarnaar de... opzieners en diakenen zich in de uitoefening hunner kerkelijke bedieningen voortaan zullen behooren te gedragen...’

Verder verklaren de requestranten onder meer: ‘Zij behooren allen tot diegenen, welke zich van de thans door Uwe Majesteit erkende kerkgenootschappen hebben afgescheiden, omdat zij in hunne conscientie geene vrijheid hadden zich langer daarmede te vereenigen en zij naar God's Woord daarin geen voedsel vinden voor hunne onsterfelijke zielen, geene openbare belijdenis en verkondiging van hun geloof; geene kerkelijke instellingen overeenkomende met hunne Geloofsbelijdenis.’

Nog wordt verklaard, dat zij ‘ter hunner openbare Godsdienstoefening een geschikte plaats in gereedheid hebben in een huis, toebehoorende aan den mede-ondergeteekenden D. van Zanten.’

Evenals bij Vuren geven wij ook thans voor Herwijnen weer het facsimilé van de ondertekening. De burgemeester legaliseert 46 handtekeningen. Ze zijn van de volgende, ons merendeels reeds bekende lidmaten van de Herwijnse gemeente:

> Dielis van Zante, D. van Beusekom, Jan van Zante, A.B. van Zante, Arie van Dusseldorp, Koenraad van Dusseldorp, Jacob van Dusseldorp, Pieternella de Bruijn, Pieter de Bruijn, Dirk van Herwijnen, Jan Willekus, Lijntje van der Zalm, Cornelis de Joode, Krijn de Bruijn Jz., Wm Kock, Steepha... de Kock, Aart van Dusseldorp, Teuntje Overheul, Huijbert van Someren, Cornelia Vos, Cornelis de Jong, Anthonie van Zee, Maaijke van Zandwijk, Govert van Zee, Cornelis van Zee, Jacob de Kuijper, Anneke van der Vliet, Engeltje de Bruijn, Johannes van Zee, Hermen van Zanten, Neeltje Zwakhals, Neeltje Keij, Jakop

Maas, Dirkje Blom, Jan de Kock Gz, Aaltje van Versendaal, Govert Zwakhals, Wm. de Kock, Neeltje de Bruijn, J. van Maaren, Aart de Kock, Suzanna Elisabet(h) Korthof, Cornelis Verploeg, Lijsbertje van Stenis, Aaldert van Weelden, Pieter Kiep.

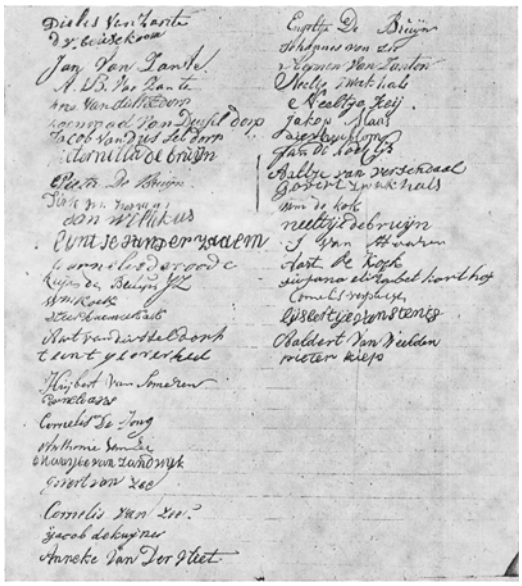

De handtekeningen onder het request aan de Koning, Herwijnen maart 1839

De erkenning kwam bij koninklijk besluit van 21 januari 1841.

Wij willen aangaande Herwijnen tenslotte nog iets citeren van hetgeen dr. G. Keizer schrijft op de blz.en 142 en 143 van zijn boekje (Uit de geschiedenis der Gereformeerde kerk). ‘Herwijnen is als gemeente van de eerste jaren der scheiding zeer bevoorrecht geweest boven talloos vele harer zustergemeenten in Gelderland: zij toch droeg in geen enkel opzicht het stempel der Geldersch-Overijselsche richting in de scheiding. Bij haar

geen zweem van de willekeur in de kerkregeering, waardoor de gemeente van Tiel zoo lang treurig vermaard is geweest... De kerkeraad wenschte nauw te leven naar de Dordtsche kerkorde. Niets van de independentische vrijheden van de meeste der andere kerken in Gelderland... Hoewel zij een Geldersche gemeente is, verschilde zij ten eenenmale van die gemeenten, zij leefde ook in kerkelijk verband met die van Zuid-Holland. Zij behoorde tot de classis Gorinchem. Dit was mede het geval met de kerken van Zuilichem, Pouderoyen, Well en Gameren.'

Brakel

Het is uiterst moeilijk gegevens te vinden aangaande het kerkelijke leven te Brakel in de tijd, waarin ook de Afscheiding ontstond.

Een zelfstandige Afgescheiden gemeente is er nimmer geweest.

Wèl krijgen wij de indruk, dat ook reeds vóór 1834 het geestelijke leven te Brakel, voor een belangrijk deel langs het kerkelijk instituut - de Hervormde kerk - heenging.

Ongetwijfeld is er in de tijd vóór 1834 een krachtig godsdienstig leven geweest. Trouwens, dit is heden ten dage evenzo het geval. Het zou bijzonder interessant zijn - om maar één ding te noemen - als thans eens een inventaris zou kunnen worden opgemaakt van de in Brakel aanwezige godsdienstige lectuur.

Het is aanwijsbaar, dat het conventikel-wezen er bijzonder sterk heeft gebloeid. De rechtzinnige leer werd gekend en bewaard. Mijns inziens is de invloed van Brakel, in de tijd van de Afscheiding, ook in de omgeving ervan merkbaar. Brakel was, door visserij en scheepvaart verbonden met een wellicht verre omgeving.

Evenwel is de omvang van de Afscheiding er aanvankelijk gering geweest. Zó gering, dat in de eerste jaren de Afgescheidenen van Brakel zich hebben aangesloten bij die van Poederoyen.

In het enige te Poederoyen bewaard gebleven archiefstuk van de Afgescheidenen aldaar, het zogenaamde 'Arme Boek' etc. - wij komen er bij Poederoyen op terug - vinden wij vermeld, dat Poederoyen en Brakel één gemeente vormden, gedurende de jaren 1835-1838. Daarna ontstaat de combinatie Poederoyen-Aalst. De Afgescheidenen van Brakel hebben zich nà 1838, vermoedelijk voor een deel aangesloten bij laatstgenoemde gemeente, voor een ander deel hebben zij een gezelschap gevormd. De banden tussen Poederoyen en Brakel zijn dus niet zeer sterk geweest. Wellicht kwam dit ook door de afstand tussen beide dorpen. Vooral bij winterdag zal deze een factor van betekenis zijn geweest. Om van Brakel naar Poederoyen te komen moest men in die tijd òf over Zuilichem òf door het bij winterdag vaak onder water staande Munnikenland.

De overlevering te Brakel verhaalt, dat de Afgescheidenen aldaar - steeds weinig in aantal - ongeveer 20 jaar na 1834, waren aangesloten bij de gemeente van Zuilichem. Deze gemeente bezat in ds. F.A. Kok van 1852-1858 haar eerste predikant, zodat het niet onwaarschijnlijk is, dat de Afgescheiden gemeente van Zuilichem ook leden uit de omgeving

telde. Toen er dogmatische geschillen rezen tussen die van Brakel en Zuilichem, ontstonden er te Brakel conventikels. Een bepaald gezelschap heeft te Brakel in ieder geval bestaan van 1883 tot 1911. Voorganger was daarbij éne Arie van Wijgerden, gezegd 'de klompenmaker'. Voorgangers in andere, van de in totaal vier gezelschappen (circa 1911) waren: Klaas Bijsterveld en éne Bax.

De gezelschappen te Brakel werden bezocht door 'volk' uit een verre omgeving. Zo worden genoemd: Hermanus van den Hoven[1] uit Giessendam, Piet de Bie (Alblasserdam), éne Teunis van Drimmelen en verder personen uit Bolnes en Slikkerveer! Uit Brakel zelf willen wij nog noemen Roeltje van Dalen, Peterke van Dalen, geb. van Mourik († 1960), Jennigje Versteeg, Cornelia Paarl en Anna van Herwijnen.

Uit de bovengenoemde conventikels, waarvan er één werd aangeduid met 'de lezing', is in 1952 de Gereformeerde gemeente ontstaan; in 1968 waren bij deze gemeente circa 100 zielen aangesloten.

Wie Brakel zegt en daarbij spreekt over de eerste helft van de vorige eeuw, is ongetwijfeld in het klimaat van de 'oude schrijvers': Wilhelmus à Brakel, Alexander Comrie, Th. van der Groe, Willem Teellinck, Thomas Watson, en anderen.

Er is een merkwaardige brief bewaard gebleven van éne J(illis) Versteeg te Brakel, gedateerd 3 augustus 1831. Genoemde Versteeg wordt volgens het opschrift aangeduid als 'een' 77 jarigen grijsaard', hij moet dus geboren zijn in het jaar 1754 of 1753. Interessant is ook te vermelden, dat deze brief is gebundeld met één, geschreven vanuit 'Vrijhoeve Cappel, 8 Sept. 1871' en getekend: Maria Ophorst ('aan een lieve nicht'), alsmede met een schrijven van de predikant 'S.D.B.', gedateerd 1 maart 1802, vanuit 'De Lemmer in Vriesland' en gericht 'Aan Tadens en deszelfs Huisvrouw' en met nog een brief: Middelburg, 20 september 1814 van iemand, die ons onbekend blijft (de schrijver heeft vrouw en 4 kinderen). Wij willen enige bijzonderheden vermelden uit de brief van J. Versteeg - wellicht één van de voorvaderen van het geslacht Versteeg, dat wij te Vuren aantroffen. De brief is geschreven in de tijd van de 10-daagse veldtocht (2-12 aug. 1831); één en ander komt ook uit, als wij lezen: '...daarna raakte ik werkzaam met den toestand van ons Vaderland' - maar wij gaan aan deze passage thans voorbij.

Dat er verontrusting was aangaande de staat der kerk, in de kring van Versteeg, moge blijken uit het volgende gedeelte: 'Doch ik zie zeer bezwaard in de redding van onze Kerk in, meer als in die van ons land; maar evenwel, het blijft bij God vertrouwd, hoe onwaarschijnlijker dat voor ons is, des te heerlijker zal dan onze verlossing zijn.'

1 H. van den Hoven te Giessendam, schrijver van het 'voorwoord' in de bundel Overgeschoten brokskens, Gorinchem 1930. Deze bundel bevat brieven van Jan de Ruiter te Hardinxveld, Leen Capelle te Maassluis en Neeltje Breedveld te Delft.

Het slot van de brief, dat ongetwijfeld in zeer schoon proza is geschreven, luidt als volgt.

> ‘Ik heb door de wolken gezien, en met eerbied gezegd, God zien staan als een Held, die van den wijn ontwaakt is, tot redding van ons Vaderland, en het mij heeft getoond, dat de ziele Zijner tortelduive aan het wild gedierte niet zai worden overgegeven, noch Dagon over de Arke zal heerschen. Biddend zal ik dan wachten op de uitvoering van Gods raad; Hij sterke mij dan door eene opgeklaarde kennis in Zijne Vaderlijke liefde. Hij bekroone mijne bevinding bij den uitslag van alles, opdat ik in geen ding mag te leur gesteld worden, opdat ik Gods wonderwegen voor eeuwig moge aanbidden en Hij mij door eene Vaderlijke liefdeuitlating aan mijn gemoed, voor eeuwig aan Hem moge verbinden, opdat ik roeme in den weg van vrije genade en zaligheid. O waarde Vriend! Ach mogt, mogt ik mijnen geest nu eens bot vieren, die zich uitstrekt in de eeuwigheid; hoe de geesten der rechtvaardigen zich voor God buigen, knielende aanbidden; hoe nieuwsgierig de Serafims begeerig zijn, om achter dat verzoendeksel eens te mogen inzien; maar het wordt hun niet toegelaten.
>
> Maar o mijn vriend! Het is immers niet te groot om te zeggen: voor mij arme zondaar! God heeft dat verzoendeksel voor mij opgeligt en mij doen zien het Eeuwig Verbond, dat daar achter het verzoendeksel voor mij bevestigd lag.
> Nu ik durf niet verder! Och vriend! thans zit ik op de wagens van Gods vrijwillig volk. Nu vaarwel.
>
> Dan, mijn vriend! ik heb thans vermaak om de daden Gods te verkondigen, en u, waarde Broeder! mijne bevinding mede te deelen. Ik ben thans gezet om mijnen boezem tegen u te ontlasten; ik krijg daardoor nog meer verademing, en zoo leg in mijnen weg en wandel voor u bloot... Vaarwel! ik mag niet meer, de taak wordt te hoog. Psalm 32: 4, 5 en 6 was het avondoffer van mijn hart - lees het eens na - ik heb het reeds biddend tot Gods eer gezongen.’

Zonder te willen oordelen over de persoon van de schrijver moeten wij wel constateren, dat hier sterk naar voren komen gedachten van openbaringen aan de ziel, buiten de geopenbaarde waarheid ons gegeven in de Heilige Schrift.

Voor wij tot ons eigenlijke onderwerp terugkeren, vermelden wij hier, dat er nog een andere brief is bewaard gebleven, zij het ook uit wat latere tijd. Het is de brief van de Brakelse vrouw Lena Artje van Baalen, geboren 3.3.1857 en overleden 10.4.1912; zij huwde met Egbert Klop (geb. 31.12.1846).

Aangaande haar is bekend, dat haar huisje, dat thans nog bestaat te Brakel, gespaard bleef bij de grote brand, die Brakel teisterde op zondag 20 juli 1911. In sterk geloofsvertrouwen sprak zij reeds tijdens het woeden van de brand uit, dat deze haar niet zou treffen. De brand, die het westelijk deel van Brakel totaal verwoestte, hield

inderdaad bij haar huisje op. Enige dagen na de ramp, bezocht Prins Hendrik het dorp Brakel en maakte daarbij met Lena van Baalen kennis.

In genoemde brief geeft zij haar bekeringsgeschiedenis, schrijvende aan Klaas van Bijsterveld en zijn vrouw Hester Zondag, afkomstig van Mourik. Voor de duidelijkheid willen wij vermelden, dat de echtheid van haar bekering door verscheidene leden van het conventikel, 'de oefening' werd betwijfeld. Vandaar haar spreken over de 'oefening' en over degenen, die zich tegen haar verzet hadden. Blijkbaar was Lena in de oefening buiten kennis geraakt - zij schrijft 'toen ik weer bijkwam'.

> Ik had geen rust of duur, want gedurig diezelfde woorden: 'Wie zal God zien en leven?' Maar o, wonder, toen ik in de oefening kwam, werd het vervuld. O wonder, ik gevoelde het klaar, dat de Geest Gods in mijn ziel afdaalde gelijk een duif en ik was geheel ontdaan en opgetrokken in de geest en o, het was of de Heere tot mij zeide: 'Zijt welgemoed, want uw zonden zijn u vergeven'; en: 'Mijn vrede geef ik u en Mijn vrede laat ik u.' En o, wonder, toen ik weer bijkwam, was ik verslonden van liefde en verwondering, want o, heb ik ooit kunnen geloven, dat er meer blijdschap is in den hemel over één zondaar, die zich bekeert dan over negen en negentig rechtvaardigen, dan was het voor die ogenblikken. Want o, het was of ik een gezang hoorde en dat de Engelen er over juichten. En o, wonderdoende God - mocht ik toen vragen - waarom moest dat dáár gebeuren? En de Heere antwoordde mij: 'Opdat oog en oor getuigen zouden, dat Ik, God (het) ben, die in u werkt en omdat alles zou beschaamd staan, dat zich tegen u verzet.'

Wat de eerste Afgescheidenen te Brakel betreft, het volgende.

In de notulen van de Hervormde kerkeraad staat vermeld, dat op zondag 31 mei 1835 de volgende missive werd ontvangen.

> 'Wij onderschrevenen zenden uw lieden leeraar der Gemeenten van Brakel, met deszelfs Ouderlingen en Diakenen. Worden schriftelijk van ons verzogt dat gij deze namen uit uw ledematen boek zult uitschrappen, als niet behoorende tot de t(h)ans bestaande uiterlijke kerk omdat ik voor verscheyden Jaaren terug van uwen uitwendigen dienst geen gebruik heb kunnen maaken, om dat wij uwe prediking niet gegront vonden op den toetssteen van Godts Eeuwig Blijvend Woord, hetwelk wij ook verscheyde maal in uw aangezigt gezegd hebben en nog die zelfde leer hebt, gelijk ik uw laatst nog gezegt heb en nu worde ik door de Eeuwige Waarheyd zoo gedrongen die geschreven staat 2 Corinte 6 vers 17 en 18: 'Daarom gaat uit het midden van haar en scheydet uw af, zegt de Heere en raakt niet aan, hetgeene onreyn is, en Ik zal uw lieden aannemen en Ik zal uw tot een Vader zijn en Gij zult Mij tot zonen en dogteren zijn, zegt de Heere, de Almagtige'... en daarom verzoeken wij dringend om aan onze begeerten te voldoen en onze naamen af te kondigen voor de Gemeenten en de naamen zijn deze (was geteekend)
> Cornelis van Baalen en zijn Huisvrouw Jantje van Willigen Wouter Kuintjes'

Uit deze brief, waarin toch wel in de eerste plaats Cornelis van Baalen aan het woord is, blijkt onder meer, dat het ook voor 31 mei 1835 rommelde aan de kerkelijke hemel van Brakel.

In juni 1835 besluit de Hervormde kerkeraad, de brief aan te nemen voor ‘notificatie’, ‘in afwachting gemelde personen zich nog nader

zouden aandienen, of dat hun voorbeeld ook door anderen gevolgd worden.' Men verwacht dus, dat 'gemelde personen' nader van zich zullen laten horen - Wouter Kuintjes wordt zelfs ontboden, maar verschijnt niet. Op 23.8.1835 vermelden de notulen, dat P.A. Koelman en Arie van Baalen met zijn huisvrouw Anna Elisabeth van Veenendaal zich hebben afgescheiden.

Zowel in een brief van 6 oktober 1835 als in één van 16 febr. 1836 schrijft de Hervormde predikant ds. A.J. Buys Ballot, desgevraagd, aan zijn collega ds. W.J. Crol te Gameren, dat de 6 hierboven reeds genoemde personen zich hebben afgescheiden.

Bij C. van Baalen wordt vermeld: koopman; bij W. Kuintjes: landbouwer; bij Arie van Baalen: schipper en koopman; P.A. Koelman (alleen in brief van 6.10.1835 vermeld) is tuinier. Het classicaal bestuur van Zaltbommel had via ds. W.J. Crol nog laten vragen inzake Cornelis van Baalen, of het waar is 'dat daags na zijne bevestiging als ouderling, de boter, die hij 's Maandags aan de markt bragt te ligt bevonden en aan het weeshuis... gegeven is.'

Ds. Buys Ballot antwoordt: '...het gerucht, waarvan U.E. gewag maakt is mij en anderen geheel onbekend, hoogstwaarschijnlijk van allen grond ontbloot.'

Ds. Buys Ballot schrijft op 6.10.1835 verder: 'Deze laatste (bedoeld is: P.A. Koelman - C.S.) zal denkelijk met November het dorp verlaten, dewijl de Heer hem de dienst heeft opgezegd. Wat het zedelijk gedrag van deze lieden betreft, daar op valt niets met eenigen grond aan te merken, integendeel onderscheiden sommigen van dezelve zich voordeelig. Wat Kornelis van Baalen aanbelangt, zijn persoon is vrij algemeen in dezen omtrek bekend.'

Hulde aan ds. Buys Ballot voor deze formulering!

Wij treffen Pieter Adrianus Koelman na zijn vertrek uit Brakel, te Poederoyen aan.

Cornelis van Baalen ontmoetten wij reeds eerder; namelijk in een rapport van oktboer 1835 (vgl. pagina 220). Hij wordt daarin genoemd: koopman, rondventer van zoutevis en kruidenierswaren. Ongetwijfeld heeft deze man op zijn tochten door de Bommelerwaard etc. veel gesproken over de dingen van het koninkrijk Gods. Cornelis van Baalen was, in ieder geval tot en met 1838 ouderling in de gemeente Poederoyen-Brakel. In 1850 horen we nog van éne Wijnand van den Anker, diaken in Poederoyen, maar woonachtig te Brakel.

In stukken betreffende de 'bevolking' van Brakel, 1840-1849, wordt vermeld, dat Cornelis van Baalen 4 kinderen had: Lijntje van Baalen (geb. 1816), Dirk, Maaike en Sander (geb. 22.8.1826, huwde met Maria Grashoff). Arie van Baalen had 7 kinderen.

Tussen de beide Van Baalen's rijst enige jaren na 1834 onenigheid. Zij waren achterneven, zoals het volgende overzicht laat zien.

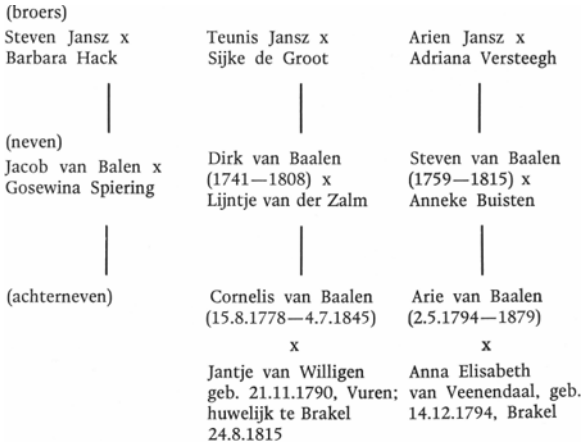

Op 8.2.1836 voegt zich nog bij de Afgescheidenen te Brakel: Karel Versteeg; hij was echter geen ‘lidmaat’ van de Herv. Kerk. Op 15.12.1836 bedankt ene Matthijs Vervoorn na verkiezing tot ouderling - zoals hij zegt - wij leven in ‘tijden van verschillende godsdienstige meeningen.’ In 1837 scheiden zich af: Maria de Boef; zij vertrekt naar Vuren; en Jantje Hanegraaff, geboren Verbeek.

Eind 1837 telt de Herv. kerk van Brakel 241 lidmaten en een totaal aantal zielen van 975.

In 1848 wordt gesproken van 203 lidmaten; in 1843 lezen we in de notulen van de Hervormde kerk: zondag 31 december zeer weinigen aan het Avondmaal ‘zoodat voor de eerste maal er slechts ééne tafel is bediend geworden’.

In 1845 scheidt zich af Dirkje van Tongerloo. Wij horen van haar en van haar moeder nog in hoofdstuk 17. Zij wordt ook wel Ditje genoemd, haar moeder: weduwe van Tongerloo.

In de notulen lezen we:

> Op den 23 January 1845 heeft Dirkje van Tongerloo hoewel nog geene Lidmate der Hervormde Kerk, een brief ingeleverd, waarbij zij zich afscheidt van ons Hervormd Kerkgenootschap en zich bij de Afgescheidenen (ver)voegt.

In 1848 scheidt zich af: K. van Veenendaal; in 1852 lezen wij, dat éne Cornelis Valkhof overkomt van de Afgescheidenen tot de Hervormde kerk.

Op 31 januari 1857 telt de Hervormde gemeente van Brakel 181 lidmaten, op een totaal van 1081 zielen. Vergeleken met 1837 betekent dit dus, bij vermeerdering van het zielental (975 in 1837) een teruggang in het aantal belijdende leden van 60.

In het jaar 1848 schrijft ds. Buys Ballot, dat in zijn gemeente heerst: '...eene denkwijze over de Godsdienst, die meer overhelt naar die der Afgescheidenen'.

Niettegenstaande deze 'denkwijze' en enige gegevens, vermeld in de hierna te noemen redevoering van Wilhelmus van Dam van Brakel - zaken die schijnen te wijzen op enige omvang van de Afscheiding te Brakel - menen wij er aan te moeten vasthouden, dat het aantal 'gewone' Afgescheidenen te Brakel steeds gering is geweest. De volkstelling van 1849 spreekt van 1040 inwoners, van welke er 1007 Ned. Hervormd zijn en 32 Gereformeerd.

Wel hebben te Brakel nà 1834 verscheidene personen in feite met de Hervormde kerk gebroken; zij hebben conventikels gevormd.

Wij willen hier tenslotte nog één en ander vermelden uit een uiterst merkwaardig stuk betreffende het geestelijk leven in Brakel in de vorige eeuw.

Het 'Huisarchief Brakel' bevat, onder inventaris no. 1691, een redevoering gehouden door Wilhelmus van Dam, waarin hij zich onder meer uitspreekt tegen de Afscheiding. Deze Wilhelmus van Dam (1779-1858) was onder andere Heer van Brakel, dijkgraaf van de Bommelerwaard beneden de Meidijk en burgemeester van Brakel. Hij trad in 1848 voor de tweede maal in het huwelijk; uit dit huwelijk werd in 1850, te Brakel, nog een dochter geboren.

Wij vermelden deze laatste bijzonderheid, aangezien de redevoering - vermoedelijk gehouden in de Hervormde kerk - niet is gedateerd.

Zij vangt aan met de woorden: '...en thans behoorende tot de zestien oudsten, blijft mij maar weinig tijd overig, en zijn mijne dagen geteld.' Ook zegt hij - sprekende over degenen, die zich hebben afgescheiden van de Hervormde kerk, dat dit alles hem reeds gedurende **lange tijd** heeft bedroefd.

Op grond van één en ander menen wij de rede te moeten dateren in circa het jaar 1850. Bij dit alles treft nog een bijzonderheid. Wij hebben één en andermaal geconstateerd, dat de Afscheiding te Brakel van geringe omvang is geweest. Indien Wilhelmus van Dam in zijn redevoering spreekt van degenen, die zich hebben afgescheiden van de Hervormde kerk, waarbij wij de indruk krijgen, dat hij niet een zeer klein aantal op het oog heeft, kan het wezen, dat hij mede bedoelt, personen, die een gezelschap hebben gevormd, of die op de een of andere manier zijn toegetreden tot een gemeenschap, die niet leefde in het verband van de 'christelijke afgescheiden kerken.'

Aangezien de tekst van de rede te lang is om hier in zijn geheel te wor-

den weergegeven, beperken wij ons tot enige fragmenten. De krasse taal, die erin naar voren komt, is uiteraard niet voor onze rekening.

> Vooreerst zie ik op hen welke zich van de kerk, of gemeente in welke zij geboren en gedoopt zijn, hebben afgescheiden: niet als tijdens de Hervorming, om grove gebreken en misbruiken; maar meerendeels uit hoogmoed en eigenwaan, om schanddaden te bedekken; aan zinlijkheid toe te geven, de eenvoudige als zand in de oogen te werpen, om hen te verblinden; aan luiheid en ledigheid voedsel te geven - na lange gebeden, onder koffie leppen en beschuit kaauwen, van bevindingen, ontmoetingen, ingevingen, droomen en gezichten te verhalen, die niet anders bestaan, of bestaan kunnen als in leugen en bedrog, welke bijeenkomsten verder uitloopen op het schenden en beschimpen hunner gewis veel betere evennaasten. Er zijn zelf(s) Profeten onder Uwl. opgestaan, welke niet uit God zijn, 1 Joh. 4 vs...., die valsche voorspellingen doen! leeraars, welke niet bekwaam zijn, om met kennis des onderscheids te hooren; veel minder om anderen te onderwijzen.

Vervolgens zegt de Heer Van Dam, dat wellicht de meesten, die de Hervormde kerk verlieten, daar geen geestelijk voedsel meer vonden. Hij veronderstelt echter, dat ‘dit verlangde voedsel, ook daar waar zij aanlanden, ontbreekt.’ Tevens uit hij zijn ergernis over de onverschilligheid van degenen, die wèl ter kerke komen. Men wordt eerst recht wakker, als de dominee aan de toepassing begint. Men gaat nu met ingespannen aandacht luisteren:

> naar het bestraffen der gebreeken, aan welke de gemeenteleden zich schuldig maken: hoe scherper, hoe vinniger, hoe duidelijker die dan worden doorgestooken of geveegd, des te aangenamer - vooral zoo dit naar de wijze van wijlen den steeds zoogenaamden oud-Dominé, welke nog enkelen zich heugen zullen - op den man aan geschied(t), en zonder eenige verschooning of beschaving - men kijkt (naar) den naasten voor en rondom zich, om te zien op wie dat doelen of passen mag. Maar ziet zichzelve glad voorbij! Intusschen voor de afwisseling eens opgestaan, vervolgens den neus in den hoed gestooken, dat heet nagebed - daarna een herhaald gebrul of gezang - en staat nu op, men knoopt jas of rok digt, neemt boek of stoof op - om den zegen van den Allerhoogste te hooren uitspreeken, en dan schielijk over stoelen en banken weggeloopen.
> Tot zulk eenen eerdienst durfde ik Uwl. Afgescheidenen niet terug roepen!

Er zijn echter, aldus de Heer Van Dam, gelukkig ook kerkgangers van een andere soort dan de hierboven beschrevene. Hij roept allen op ‘God in geest en in waarheid te dienen’ en hij hoopt, dat het doel van een iegelijk zal zijn: ‘behartiging van gepast eigenbelang; maar ook om het nut en de vreugd van zijn evennaaste te bevorderen.’ Voorts worden in de rede een aantal regels opgesomd, waarnaar men zich in allerlei dingen van het dagelijkse leven zal dienen te gedragen. De bakkers moeten ‘deugdzaam en wigtig brood leveren,’ zij moeten niet elders ‘ter molen gaan’; de armen worden opgewekt ‘tevreden (te) zijn met het brood van hun bescheiden deel’

en niet, als zij 's zomers extra veel loon thuisbrengen, dit ‘doorzwelgen, om des winters de Diaconie tot last te zijn, of de weldadigheid in te roepen.’

Verder:

> Dat allen diegeenen welke zich beroepen of verhoofaardigen op een zoogenaamde bekeering, toch vooral bedenken, dat deze bekeering geene zaak is van een ogenblik, maar dat het niet anders zegt als verbeteren, wat ons gansche leven door moet plaatshebben - en dat zij tevens denken aan de woorden van Paulus - toond U(w) geloof uit uwe werken! en is het dan een goed geloof dan zal het nuttige vruchten voortbrengen, en uit iets anders kenbaar zijn, als aan gescheurde kleederen, vuil linnen, ongestopte koussen, en havenlooze woningen.

Uit het geheel van de rede van Wilhelmus van Dam, blijkt onzes inziens, dat hij van het beginsel der Afscheiding weinig of niets heeft begrepen. Wellicht heeft hij hier en daar een ingewortelde verkeerde gewoonte raak getypeerd, maar verder is zijn vertoog ten diepste een verheerlijking van de deugd. De Afgescheidenen stelden daartegenover, hetgeen ds. H.P. Scholte vertolkte, toen hij bij zijn intrede als predikant van Doeveren, Genderen en Gansoyen op 17 maart 1833 als tekst koos: Want ik heb niet voorgenomen iets te weten ander u, dan Jezus Christus, en Dien gekruisigd (1 Cor. 2 vers 2).

Het weinige, dat er verder nog te vinden is aangaande de Afgescheidenen te Brakel, zullen we vermelden in het volgende hoofdstuk.

Poederoyen

Tot de meest op de voorgrond tredende Afgescheidenen te Poederoyen behoren Wijnant Bok en Dirk van Dulst.

Reeds vóór 1834 vinden wij gegevens aangaande hen in de handelingen van de kerkeraad van de Hervormde kerk te Poederoyen.

Wij lezen daarin bijvoorbeeld, dat Wijnant Bok op 1 januari 1828 tot diaken wordt gekozen. Op 2.1.1828 deelt praeses (ds. C.H. van Herwerden Hzn.) mede, dat Wijnant Bok heeft bedankt. Bok verschijnt daarop voor de kerkeraad. ‘Hij verklaart bij zijne weigering te persisteren, en zulks, daar bij den kerkeraad van Aalst zijne attestatie berustende was, en hij dus meende alhier niet tot Diacon te kunnen benoemd worden.’

Volgens de ‘Handelingen’ dwaalt Wijnant Bok in deze; hij is wel degelijk lidmaat te Poederoyen. De eigenlijke oorzaak van de moeilijkheden zal wel zijn: ... geeft nog als reden van zijne weigering, de moeilijkheid der bediening van het Diacon-schap ingevolge het formulier der bevestiging op.’

De ‘Provinciale commissie van toezicht’, te hulp geroepen zijnde, schrijft op circa 9.2.1828, dat Bok nog 8 dagen de gelegenheid kan ontvangen zijn functie te aanvaarden - zo niet, dan moet hij *ƒ* 35,- boete betalen. Op 16 febr. 1828 schrijft Wijnant Bok een brief, waarin staat, dat hij zijn benoeming alsnog aanneemt ‘om alle onaangenaamheden verder te vermijden.’ Nà 1829 is Wijnant Bok niet meer herkozen, dit in tegenstelling tot hetgeen met andere kerkeraadsleden veelal gebeurde.

Op 1 jan. 1829 wordt Hendrik van der Mooren Wzn. tot diaken gekozen. Ook hij is daarna niet herkozen. Dirk van Dulst wordt op 1 jan. 1830

gekozen tot diaken na het periodieke aftreden van Wijnant Bok. In oktober 1830 vertrekt ds. C.H. van Herwerden naar Beetsterzwaag. Zijn opvolger (cand.) S. Hondius van Herwerden (1804-1854) wordt op 5 dec. 1830 bevestigd. Op 20 febr. 1834 wordt Dirk van Dulst opnieuw tot diaken benoemd.

7 maart 1834. 'Broeder van Dulst komt binnen en verklaart niet te kunnen blijven bij zijne aanneming van den post als Diacen, nadien hij met hen niet overeenkwam in zommige punten der leer, ofschoon dezelve naar zijn getuigenis niet strijdig waren met den Bijbel of de symbolische boeken.'

Enige dagen later wordt Dirk van Dulst vrijgesteld van het diakenschap 'niet wegens zijn ingebragt bezwaar, maar ingevolge hij vader was van 5 kinderen (naar aanleiding van eene missive van het Prov. collegie).'

Reeds op 4 november 1834 meldt ds. S. Hondius van Herwerden op de kerkeraad, dat de navolgende personen zich schriftelijk hebben afgescheiden van de Hervormde kerk: Dirk van Dulst, Wijnant Bok, H. van der Mooren Wzn. en Jan van Zee. We bemerken wel, dat we hier zijn onder de rook van Doeveren en Genderen! Ongetwijfeld hebben enige van deze personen de maanden voorafgaande aan 4 nov. 1834 te Genderen gekerkt. Reeds een paar dagen na de Afscheiding te Doeveren en Genderen - 1 november 1834 - volgt die te Poederoyen. Op zondag 26 juli 1835 houdt ds. H.P. Scholte zijn reeds in hoofdstuk 4 vermelde hagepreek. Aan de rapporten dienaangaande, vermeld in Bos, Archiefstukken, willen wij hier toevoegen hetgeen de 'Handelingen' van Poederoyen noemen betreffende deze zaak.

29 juli 1835. 'De predikant herinnert de kerkenraad, dat de Heer Scholte(n) den vorigen Zondag den 26sten 11. eene onwettige (zoo genaamde) godsdienstige vergadering gehouden had en dat het de pligt des kerkeraads was, deswege melding te maken aan het Classikaal Bestuur te Zalt Bommel.'

De tekst van de brief, die dan door de kerkeraad van Poederoyen wordt aan genoemd classikaal bestuur is genomen uit de 'Handelingen'.

> Pouderooijen 29 Julij 1835
> De Kerkenraad der Hervormde Gemeente te Pouderooijen acht zich verplicht aan het Klassikaal Bestuur der Hervormden Gemeenten behoorende onder de klassis Zalt-Bommel ter kennisse te brengen het navolgende:
> dat bij bovengemelden kerkenraad bekend is geworden dat zeker perzoon genaamd H.P. Scholten voorheen Predikant bij de Hervormde Gemeente te Doeveren (en Genderen), maar thans als zoodanig gedimitteerd, l.l. zondag den 26sten July 1835 voordenmiddag ten 10 ure onder den bloten hemel op een weiland (toebehoorende aan zekere Wijnand Bok, landbouwer alhier en gelegen ongeveer 100 ellen van het kerkgebouw der Hervormde Gemeente alhier) in tegenwoordigheid en ten aanhoore van zeker niet minder dan 400 menschen eene zoogenaamde godsdienstoefening heeft aangevangen, welke omstreeks ten 1 ure nademiddag geeindigd is; dat door bovengemelden H.P. Scholten als voorpsalm na het Votum is opgegeven Ps 34: 2-4 tot tusschenzang na het voorgebed Ps. 35: 6, 7 en tot nazang (na zijne rede, welke hij over Hebreën 4: 9 gehouden heeft) Ps 37: 2, 3;

> dat bovengemelde kerkenraad getuigt, dat voor een gedeelte ter gelijken tijd godsdienstoefening gehouden wordende in het kerkgebouw alhier, het gezang der door voormelde perzoon opgegevene Psalmen alsmede zijne stem in bovengemeld kerkgebouw aanhoudend is gehoord geworden, als hetwelk noodwendig ten gevolge had, dat Leeraar en gemeente in hunne godsdienstige aandacht en... gestoord werden.
> Eindelijk dat bij gemelden kerkenraad bekend is geworden, dat de perzoon H.P. Scholten op nademiddag van denzelfden Zondag ten huize van bovengemelden Wijnand Bok eene zoogenaamde godsdienstige vergadering bestaande uit veel meer dan 19 perzoonen gehouden heeft en als toen ook den H. doop aan 3 kinderen bediend heeft.

De Hervormde predikant O. van Tricht Az., die de hagepreek bijwoonde, meldt nog in een schrijven van 29.7.1835 aan adviseur Janssen, dat ds. H.P. Scholte was gelogeerd bij schoolmeester Jan Hasselman te Aalst; dat aan het einde van de dienst gecollecteerd werd door Cornelis van Baalen uit Brakel en dat in de bedoelde dienst in de Hervormde kerk niet meer dan 26 toehoorders waren. Verder schrijft hij onder meer over Scholte: 'Het verwonderde mij ten hoogste, dat de man gedurende derdehalf uur onder eene brandende zonne, onbedekt van hoofd, zoo luid en zoo druk van gebaren heeft kunnen spreken, zonder verpoosen.'

De Hervormde kerk van Poederoyen telde op 7 oktober 1833: 82, op 10 jan. 1835: 77 en op 4 april 1838: 64 belijdende leden.

Op 2 oktober 1835 schrijft ds. S. Hondius van Herwerden, dat de volgende personen zich hebben afgescheiden:

1. Dirk van Dulst, bakker en winkelier;
2. Wijnand Bok, landeigenaar en boer;
3. Hendrik van der Mooren, timmerman;
4. Jan van Zee, smid;
5. Hendrika Maria Hak, echtgenote van Wijnand Bok;
6. Arie Jansen Bok[1] 'sedert meer dan twee jaren woonachtig te Well, doch gerekend wordende als behoorende onder deze gemeente, daar hij zijne attestatie niet heeft opgevraagd' - landeigenaar en boer;
7. Gijsbertje van Giessen 'echtgenoote van een Arbeids-man'.

De toelichting, die ds. Van Herwerden geeft, na het noemen van deze personen, is de bitterste, die wij bij ons archiefonderzoek inzake de Afscheiding tot nu toe tegenkwamen. Geëvenaard wordt hij onzes inziens slechts door ds. C.W. Pape te Heusden.

Wij achten het, zelfs thans - na 135 jaar - niet juist, alles letterlijk weer te geven, hetgeen Hondius van Herwerden schrijft.

Slechts voor no. 5 heeft hij een goed woord; 'No. 5 heeft zich (naar ik geloof) op aandrang van haren man laten afscheiden; overigens eene

1 Zie voor hem ook onder Nederhemert-Well in dit hoofdstuk; Arie Jansen Bok was een broer van Wijnant Bok (no. 2).

goed huismoeder.' No. 1 heet een lasteraar - voorts verkoopt hij zijn waren tegen woekerwinst. No. 3: 'wordt door iedereen vermeden wegens zijn hooge rekeningen' - wij menen, dat no. 3 dan helemaal geen rekeningen meer zou hebben kunnen schrijven - laat staan 'hooge'. No 4 is een 'waanwijze gek, die niet schroomde zijnen bekenden schoonvader toe te duwen: Gij zijt toch verdoemd, houd uw mond.'

No. 6 en 7 zijn goed en dom.

Op 19 februari 1836 is het aantal Afgescheidenen te Poederoyen gestegen tot 16 volwassenen en de kinderen uit enige gezinnen.

Behalve de hierboven genoemde personen lezen we in een rapport van ds. Van Herwerden de namen van: Maria Schouten (vrouw van H.v.d. Mooren); Aartje Looyen (vrouw van Jan van Zee); Maria van den Anker, landeigenares; Jennigje Bok; verder de namen van enige personen, die geen belijdenis des geloofs hebben afgelegd: Matthijs Hendrik Bok, landeigenaar en landbouwer; zijn vrouw Anna van Waardhuizen; Gerrit Bok, landeigenaar en landbouwer; Maria Johanna Bok; Zweer Hak, arbeider. De predikant maakt nog de volgende bemerking:

> 'dat gemelde personen grootendeels tot de meest-bemiddelde Classe van inwoners dezer plaats behooren, waaruit volgt, dat zoo de separatie eens gewettigd wordt, zulks hoogst nadeelig zijn zoude voor de geldelijke belangen der Kerk alhier, nadien zij alsdan niet begrepen zijn zouden in de omslag ter goedmaking van het tekortkomende, bij kerkelijke verantwoordingen van Ontvangst en Uitgaaf, en de getrouwen te weinig vermogend zijn en te gering in getal om het te kortkomende te fourneeren.'

Korte tijd na 19.2.1836 scheidden zich nog af: Harmanus Schalk en zijn vrouw Cornelia de Vries. Voor zover we konden nagaan zijn er vóór 4 april 1838 geen andere personen dan de bovengenoemde tot de Afgescheidenen overgegaan.

Het archief van de Afgescheiden gemeente te Poederoyen is helaas verbrand op één stuk na. Bewaard is gebleven het reeds eerder genoemde 'Arme Boek Der Geloofs Genooten van de waare Gereformeerde Kerk in de Gemeenten Pouderoijen en Brakel den thans Regeerende Diakenen, Wijnant Bok, over den Jaaren 1835.' Dit kleine boekje, dat toch wel meer is dan een diaconie-kasboek van het jaar 1835, maar ook een aantal uitgaven voor de kerk over een aantal jaren noemt, leert ons in elk geval, dat Poederoyen en Brakel bij het begin van de Afscheiding één gemeente vormden.

De eerste kerkeraadsleden te Poederoyen waren: Dirk van Dulst, ouderling, van beroep bakker, schrijver van 'Een woord tot opwekking aangaande mijne uitleiding uit het zoozeer vervallen en verbasterd kerkgenootschap', 's-Gravenhage, 1835; Wijnant Bok, diaken; H. van der Mooren Wzn., diaken, van beroep timmerman, waarnemend burgemeester; voor Brakel was de reeds genoemde C. van Baalen ouderling. De eerste kerkeraad werd op 12 juli 1835 te Vuren bevestigd door ds. Scholte.

Tot en met 1838 wordt naar aanleiding van de rekening en verantwoor-

ding van de diaconie-gelden gesproken van de ‘gemeente van Poederoyen en Brakel.’ Daarna treffen we deze term niet meer aan. In het ‘Arme Boek’ vinden we nog als lidmaten van Poederoyen vermeld: Pieter Adrianus Koelman, gekomen van Brakel (geb. te Hellevoetsluis) - hij wordt in andere stukken genoemd ‘Classicale Bode’; J. van der Meer van der Wiel en C. Teuling.

Op grond van de handtekeningen onder het request aan de Koning inzake erkenning van de gemeente te Poederoyen-Aalst (zie onder Aalst), menen wij, dat de Afscheiding te Poederoyen na 1838 niet veel uitbreiding heeft ondergaan.

Wij worden gewaar, dat ds. Scholte in 1838 de somma van *ƒ* 50,- ontvangt - wellicht voor de opleiding van studenten tot predikant, en dat na 1842 bij herhaling wordt gepreekt door ds. S.O. Los (toen te Rotterdam), ds. G.J. Raidt (Herwijnen) en ds. H.H. Middel (Gorinchem).

Ook is interessant, dat op 6.7.1842 te Poederoyen voorging Laurens van Wijk, geördend - zoals we reeds zagen uit de Gorcumse notulen - door ds. L.G.C. Ledeboer.

Jan Martinus Bok Wijnantzoon, geb. te Poederoyen 16.9.1836, overleden aldaar 19.7.1898; gedoopt 18.9.1836, vermoedelijk door ds. G.F. Gezelle Meerburg.

Reeds kort na 1835 bouwden de Afgescheidenen te Poederoyen een kerkje. Financieel werd dit mogelijk gemaakt door de reedsgenoemde Anna van Waardhuizen (pag. 258). De Afgescheidenen zijn later uiteengegaan in 2 groepen. In een kennisgeving aan de Koning tekent op 5/6 oktober 1853 J.v.d. Meer v.d. Wiel, als ouderling van de ‘Ledeboeriaanse’ gemeente

van Poederoyen (Herv. Eredienst 18.10.1853, no. 4). Na 1892 ontstaat uit de oorspronkelijk Afgescheiden gemeente een Christelijke Gereformeerde kerk.

Aangezien, zoals gezegd, door één of meerdere branden te Poederoyen, heel veel archiefstukken zijn verloren gegaan, zijn wij blij met elk restant van gegevens. Daarom vermelden we nog, dat in het 'Arme Boek' een notitie voorkomt, die zou kunnen wezen een ledenlijst van circa 1875. Wij lezen: Johannes Bok, Andries Brienen, Jan Brienen, G... Brienen, Mien v.d. Anker,... van Velden, Evert van der Ha..., Hannis Bok, Kornelis Bok, 'de meester', Knelis... van..., Johan Bok, Gijs Hasselman, Jan Hasselman, Andries Bok,... Huy..., Annie van Zee, Willem van Zee, Kolijn..., Andries Bok, Wijnant Bok, Teunis van Hemert, A... van den Anker, Kees Schreuder (te Veen),... van Veen, Jan van Veen, Kornelis Hobo,... Klop.

Aalst

In Bos, Archiefstukken (II, 554) wordt vermeld dat ds. C.W. Pape op 11 december 1834 schreef, dat ds. J. Leyds Sr (1770-1836) enige dagen daarvoor, als naar gewoonte, in zijn gemeente Aalst had gepreekt. 'U.E.', aldus Pape, 'kent misschien den goeden ouden man, wien de artikelen onzer Geloofsbelijdenis het non plus ultra van evangelische kennis en Hellenbroek het palladium van het protestantisme is.' Na de preek 'vielen hem een paar boeren vrij onstuimig aan, zeiden dat hij onregtmatig gepredikt, de auwe lier verburgen (de oude leer verborgen - C.S.) had, en zoo de erme (= arme) zielen naar de hel predikte. De arme man ontstelde bitterlijk en zeide: 'Gij trapt mij op het hart'; hevig waren zijn zenuwen geschokt, en thans is het hem zoo in het hoofd geslagen, dat hij volkomen zinneloos is.'

Zonder te kunnen oordelen over deze beschuldigingen, constateren wij, dat in de 'Handelingen' van de kerkeraad van de Hervormde kerk te Aalst van 2.10.1835 vermeld wordt, dat ds. J. Leijds Sr. reeds 'langdurig ziek' is. Consulent is ds. J.A. Hanewinckel van Nederhemert. Hulpprediker, in verband met de ziekte van de predikant is cand. Jan Petrus Hendrikus van Hulsteijn (1805-1848). Laatstgenoemde schrijft op 17.2.1836 aan het classicaal bestuur van Zaltbommel, dat 12 personen zich hebben afgescheiden.

1. Aart van Os Wm zoon, landbouwer, 'voor zich en zijne drie minderjarige kinderen';
2. Jan van Emmenes, landbouwer;
3. Hans Heinrich Bauman(n) 'gepensionneerd sergeant en kleedermaker';
4. De weduwe Harmanus Bras 'bedelaresse';
5. Arie(n) (van) Ballegooyen, landbouwer;
6. Cornelia Ballegooyen (zuster van no. 5) - heeft nog geen belijdenis afgelegd;

7. Marinus van Giessen ‘en deszelfs huisvouw, welke laatste echter nog geene lidmaat was’;
8. Cornelia Koolhaas - heeft nog geen belijdenis afgelegd.
9. Teunis Schreuders ‘zegt te Veen tot lidmaat te zijn aangenomen; in Aalst nimmer attest ingeleverd, ofschoon reeds sedert onderscheidene jaren alhier wonende.’

Behalve deze personen, zijn er nog vele, zo schrijft Van Hulsteijn ‘die de bestaande orde van zaken vijandig zijn, en daarvan in hun gedrag de kennelijkste blijken geven.’ Tot deze personen moet ongetwijfeld worden gerekend, de ons reeds bekende Jan Hasselman, schoolmeester, koster en voorzanger te Aalst. Scholte logeerde in 1835 bij hem - zijn afscheiding komt echter eerst in 1837.

Over enige van bovengenoemde personen een enkele bijzonderheid.

Aart van Os Wm zoon. Naast Jan Hasselman is hij één van de meest op de voorgrond tredende personen. Geboren op 16.7.1800 als zoon van Willem van Os en Geertruida Anna van Os. In het jaar 1835 heeft hij zitting in de kerkeraad tezamen met ds. Leijds, cand. Van Hulsteijn; Egbert Koolhaas, Jan Cornelis Klop, ouderlingen; Willem Vernooy en Gerrit van Os, diakenen.

De ‘Handelingen’ vermelden, dat Aart van Os op 28 augustus 1835 voor het lidmaatschap van de Herv. kerk heeft bedankt; hij doet op 2.10.1835 rekening van de door hem gehouden diaconale adminstratie.

Gerrit van Os, de broer van Aart neemt ontslag als diaken, maar voegt zich - zover bekend - niet bij de Afgescheidenen. Ds. Hanewinckel, die - zoals bekend - in die tijd niet onwelwillend stond tegenover de Afgescheidenen, dankt de diakenen voor hun arbeid; hun wordt ‘hartelijk en welnemend toegewenscht, dat zij Gods zegen en goedkeuring, in alle hunne wegen, zigtbaar mogen ondervinden.’ Aangezien ook een nieuwbenoemde ouderling heeft bedankt, worden nieuwe diakanen, en wordt Johannes van Os, Huibertszoon tot ouderling gekozen. Op laatstgenoemde komen we hieronder terug.

Hans Heinrich Bauman(n). Deze ‘gepensionneerde sergeant en kleedermaker’ is geboren te ‘Villi(n)gen, Canton Aargau in de Helvetische Republiek’, zoals zijn attestatie van het jaar 1802 keurig vermeldt. Te Aalst huwde hij Geertruij van der Meijden, geboren te Brakel. Niet onmogelijk achten wij, dat enige van hun kinderen en kleinkinderen in 1847 met de ‘Maasstroom’ naar Pella zijn gegaan.

‘De Weduwe Harmanus Bras, bedelaresse.’

Harmanus Bras is geboren op 17.4.1786, als zoon van Ariën Bras en Antonetta van Esch, geb. te Dussen. De ‘weduwe’ heette van zich zelve: Anna Elisabeth Lepoeter. In het doopboek van Aalst komt deze achternaam voor in de spellingen: Le Poudre, Le Poultre, le Poutre, le Poeter, le Pouter. Het echtpaar Bras-Lepoeter heeft in Aalst 7 kinderen verkregen: Arie (1816), Johannes, Anneke, Egbert, Egbert, Cornelis, en Elizabeth (1830).

Op 28.12.1835 wordt in de kerkeraadsvergadering van de Herv. kerk een missive gelezen van ouderling Joh. van Os Hz. en één van hulpprediker J.P.H. van Hulsteijn. De brieven bevatten klachten tegen lid en voorzanger (koster, onderwijzer) Jan Hasselman wegens 'voornoemde aanklagers aangedane beleedigingen bij het doen van huisbezoeking op den 21en dezer maand.'

Alvorens verder te gaan nog een enkel woord aangaande Jan Hasselman geboren 17.4.1773 te Bruchem; in hoofdstuk 3 spraken wij reeds over hem en we zullen hem hierna opnieuw tegenkomen.

Jan Hasselman huwde Geertruida Niclara Klop, (geboren 1773 te Zuilichem) ongeveer in het jaar 1800. De ouders van Jan Hasselman waren: Lourens Hasselman en Wilhelmina Kwik (Qui(c)k). In Aalst werden 8 kinderen gedoopt: Egbert Cornelis (1809), Wilhelmina Laurina, Laurens Wilhelmi, Coradina Geertruida (getuige: Coradina van Heeckeren, wed. Klop), Cornelis Johannes Petrus (de stamvader van het geslacht Hasselman uit Poederoyen), Everdina Dirkje, Johanna Pieternella en Geertruida Niclara (1820). Men zie voor het geslacht Klop ook onder Zuilichem in dit hoofdstuk.

Om verder te gaan: Jan Hasselman wordt 'gedagvaard' voor de kerkeraad op 4 januari 1836. In zijn grote ijver wendt candidaat van Hulsteijn zich ook aanstonds tot het classicaal bestuur van Zaltbommel en tot het gemeentebestuur van Aalst-Poederoyen met het verzoek, maatregelen tegen Hasselman te willen nemen. Beide colleges zijn echter voorhands niet genegen enig geding tegen de schoolmeester aan te spannen.

Op 4.1.1836 verschijnt Jan Hasselman in de kerkeraadsvergadering. Volhardt hij, zo wordt hem gevraagd, in het beweren, in de personen van Joh. van Os Hz. en J.P.H. van Hulsteijn noch wettige ouderling, noch wettige leraar te erkennen en in het algemeen: in de gemeente geen wettige leraar en geen wettige kerkeraad te erkennen?

'Waarop hij geantwoord heeft, dat hij zich difficulteerde zich voor deze vergadering te verantwoorden, omdat geene kerkvoogden daarbij tegenwoordig waren, waaraan hij meende, in zijne betrekking, als kerkelijk bediende, eeniglijk verantwoording schuldig te zijn, waarna Hasselman de vergadering heeft verlaten.'

De kerkeraad 'als te zamen beleedigd' wendt zich tot het class. best. van Zaltbommel, met het verzoek om tussenkomst. Dit antwoordt, dat de zaak zonder kerkvoogden kan worden behandeld.

Op 20.1.1836 verschijnt de 63-jarige Jan Hasselman weer ter vergadering. De kerkeraadsnotulen vermelden, dat cand. van Hulsteijn hem enige vragen stelt, maar van tevoren zegt 'dat de vergadering in aanmerking nemende de hooge jaren van den gedaagden, ongaarne zou willen zien, dat zij tot het uiterste gebracht, en genoodzaakt werd de gestrengste middelen ten zijnen bestraffing te moeten bij de hand nemen; dat zij hem daarom andermaal heeft geroepen en nu, met broederlijke en eener Christelijke vergadering passende zagtmoedigheid de vraag voorlegt, 1° of hij J. Has-

selman nog persisteert bij de door hem afgelegde verklaring op den 2en December l.l. dat hij den candidaat voor de heilige dienst van Hulsteijn, als onwettig leeraar in deze gemeente beschouwt, en als zoodanig voornemens is hem verder in zijn dienstwerk te verhinderen?'

De 'gedaagde' verzoekt daarop zijn antwoord schriftelijk te mogen inzenden. Dit wordt toegestaan.

Verder verklaart Hasselman desgevraagd, zijn woorden inzake het niet erkennen van oud. Joh. van Os Hz. als wettig ouderling te herroepen. Evenzo herroept hij zijn woorden inzake de onwettigheid van de kerkeraad.

Hoewel wij 'de andere partij' niet kunnen horen uit de stukken, krijgen wij de indruk, dat Jan Hasselman in deze tijd heeft geaarzeld inzake een zich voegen bij de Afgescheidenen.

De zaak als zodanig - ongeacht het antwoord van Hasselman op de eerste vraag - heeft geen vervolg gehad door het overlijden van ds. J. Leyds Sr. en het vertrek van cand. van Hulsteijn.

Als echter op 5.2.1837 ds. Wouter Krayenbelt is bevestigd, wordt door de Herv. kerkeraad besloten 'wegens menigvuldige klachten, de onderwijzer, koster en voorzanger J. Hasselman te dagvaarden tegen den 16en Maart 1837.'

Na een vergeefse poging van de kerkeraad verschijnt Hasselman op 4 april 1837.

De punten van bezwaar zijn: a. het houden van oefeningen onder kerktijd, b. 'het schrijven van zoogenaamde afscheidsbiljetten' - hiermee zal wel bedoeld zijn, dat de schoolmeester voor enige personen hun akte van Afscheiding schreef, c. 'het niet erkennen van den predikant tot wettig leeraar.'

Onder meer wordt hem nog gewezen op 'het onheil, hetwelk hij als kerkelijk bediende zich op den hals haalde.'

Verder lezen wij dan in de notulen: dat Hasselman verklaart het oefenen in een gezelschap 'gedurende den openbaren godsdienst' te willen nalaten, d.w.z. hij wil de aanvangstijd van het gezelschap wel verzetten. Volgens de notulen gaf Hasselman verder ontwijkende antwoorden. Anderzijds lezen we, dat H. zegt 'dien God te willen dienen welke Hem hadt geleerd en geene menschelijke voorschriften te willen volgen'; ook 'de vergadering niet te erkennen als gewettigd om de vraag hem te doen, daar de vraag te categorisch was voor hem om er op te antwoorden.'

Waarop: 'De voorzitter hemam of hij zijne betrekking als kerkelijk bediende wel wist, en dus die kerk door zijne oeffeningen ontstal, en de armenkas benadeelde.' Het wegblijven uit de kerk van de leden van het gezelschap zal merkbaar zijn geweest in de collectezak! 'Hierop zeide de gedaagde J. Hasselman geen antwoord meer schuldig te zijn.'

Het wordt wel duidelijk. Jan Hasselman heeft nu definitief voor de Afgescheidenen gekozen. Hij heeft er het verlies van zijn functies desnoods voor over. Want nadat de kerkeraad heeft besloten Hasselman te ontslaan

als koster en voorzanger, besluit hij één en ander mede te delen aan het gemeentebestuur.

Jan Hasselman voegt zich kort nadien bij de Afgescheidenen. Het is ons tot heden met gelukt te vinden, wat het gemeentebestuur heeft gedaan.

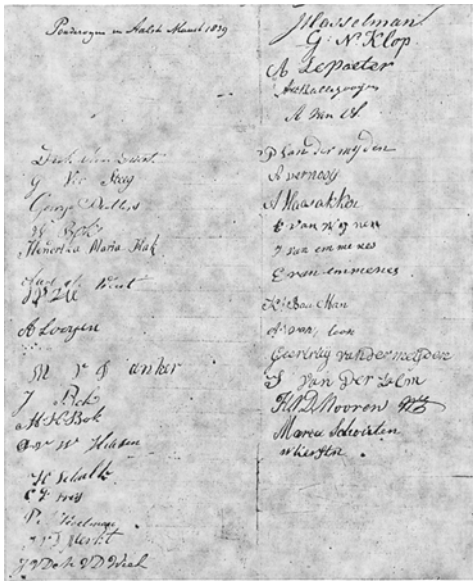

De ondertekening van het request aan de Koning, Poederoyen en Aalst, maart 1839.

In maart 1839 wendt zich de Christelijke Afgescheiden gemeente van Poederoyen en Aalst tot de Koning met een request, waarin wordt gevraagd erkend te mogen worden. De aangenomen kerkenordening is het

ons bekende ‘huishoudelijk reglement’ van de Utrechtse gemeente, opgesteld door ds. H.P. Scholte.

De kerkeraad wordt dan gevormd door: D. van Dulst, J. Hasselman, Arien van Ballegooijen ‘als regerende ouderlingen’, benevens W. Bok, H. van der Mooren Wz., A. van Os, J. van Emmenes als diakenen.

De inhoud van het request is grotendeels gelijk aan dat van de gemeente van Herwijnen.

Voor haar godsdienstoefeningen heeft de gemeente ‘geschikte huizen in gereedheid... te weten te Pouderoyen een huis toebehoorende aan Dirk van Dulst no. 20 en te Aalst een huis toebehoorende aan J. Hasselman no. 26.’

Het request is ondertekend door een aantal personen van wie we de meesten reeds noemden. Een enkele kunnen wij niet met zekerheid thuisbrengen; wij plaatsen dan achter de naam een vraagteken; A = Aalst, P = Poederoyen.

J. Hasselman A, G.N. Klop A, A. (E.) Lepoeter A, A. van Ballegooijen A, A. van Os A, Dirk van Dulst P, G. Versteeg (?), George Pietters (?), W. Bok P, Hendrika Maria Hak P, Aart de Weert (?), J. van Zee P, A. Looyen P, M. van den Anker P, J. Bok P, M.H. Bok P, A. van Waardhuizen P, H. Schalk P, C. de Vries P, P.A. Koelman P, J.v.d. Merkt (?), J.v.d. Meer v.d. Wiel P, P. van der Mijden (? - nam nog voor de verzending handtekening terug), A. Vernooij A, A. Haasakker A, E. van Wijnen A, J. van Emmenes A, E. van Emmenes A, K. Bauman A, A. van Loon (?), Geertruij van der Meyden A, J. van der Zalm (?), H. van der Mooren Wz. P, Maria Schouten P, W. Kersten (?).

De erkenning werd verleend bij K.B. van 30 januari 1841.

Aan het einde van onze beschouwingen over ‘Aalst’ willen wij nog het volgende toevoegen.

Het behoort strikt genomen niet tot ons onderwerp, maar het hier vermelde kon thans nog worden achterhaald, terwijl dit wellicht over een aantal jaren niet meer mogelijk zal wezen.

De Gereformeerde kerk van Aalst bestaat thans niet meer; het is schrijver dezes niet gelukt tot nu toe, te ontdekken, waar haar archief - met name van de vorige eeuw - is gebleven. Voor een belangrijk gedeelte, zo werd ons medegedeeld, zijn haar leden overgegaan tot de in 1922 geïnstitueerde Gereformeerde gemeente van Aalst; deze gemeente heeft ook leden te Zuilichem.

Hetgeen te Aalst niet meer te achterhalen viel, vonden wij in stukken te Well, namelijk dat in 1905 de kerkeraad van de Chr. Afgescheiden gemeente toen reeds genoemd: de Gereformeerde kerk, de volgende kerkeraad bezat: H. Bauman en G. Haasakker, ouderlingen; A.J. Schreuders en A. Haasakker, diakenen. Eén en ander blijkt uit het contract tussen ‘Aalst’ en ‘Well’, inzake het gezamenlijk beroepen van ds. G. Davelaar (1848-1927), predikant te Sleeuwijk.

Ook in 1935 bestaat nog een Gereformeerde kerk in Aalst. Bij het beroe-

pen van ds. G.F. Snel (1891-1967) door Aalst, Well, Rossum en Hoenza-Driel in het jaar 1935 wordt er in de notulen van 'Well' gesproken over deze gemeente - in 1932: 'Aalst en Poederoyen'.

Nederhemert - Well

Van het ontstaan van de Afscheiding te Nederhemert en te Well en van de geschiedenis vóór 1836 van de gemeente aldaar, weten we uiterst weinig.

Het archief van de Afgescheidenen is - zo niet eerder - dan toch in de laatste oorlog verloren gegaan. Daarbij komt nog, dat de gemeente te Nederhemert-Well - officieel echter te Well - steeds zeer klein is geweest, zodat men behalve in de archieven van de Hervormde kerk te Nederhemert en te Well, nagenoeg geen gegevens kan vinden.

In 1834 stond te Nederhemert ds. J.A. Hanewinckel. De gemeente telde in 1835 in totaal 530 zielen, als volgt verdeeld: Nederhemert Noordzijde 311, Zuidzijde (het eiland) 146, Aalster Waard (Rietschoof) 73 zielen.

In 1834 is onder meer ouderling: Jan Straver; Willem Bruygom is diaken, doch deze treedt eind 1834 volgens rooster af.

In de notulen van de Herv. kerk van januari 1836 staat vermeld, dat ouderling Jan Straver - wij noemden hem reeds eerder in dit hoofdstuk - zich in augustus 1835 heeft afgescheiden.

In de opgave van 16.2.1836 wordt vermeld, dat de navolgende personen zich hebben afgescheiden: Willem Bruygom, Arie van Aalburg (zou zijn teruggekeerd 14.3.1836), Jan Straver met zijn huisvrouw Jenneke Vos en twee van zijn kinderen namelijk Daniel Vos en Jantje Vos.

Jan Straver woonde in 1836 sedert 3 à 4 jaar te Nederhemert; hij was afkomstig van Aalburg.

De predikant van Well/Ammerzoden schrijft op 17.2.1836 aan het Class. bestuur van Bommel, dat zich hebben afgescheiden: Simon van Tuyl 'woonagtig te Gameren, in 1831 te Well aangenomen' (zie Nieuwaal); Lambertus van de Werken (deze was tot en met 1833 diaken) en zijn huisvrouw Neelke van Hees, beide woonachtig te Well; Johanna Bok, geboren Valkenburg - zij verzoekt mede uit naam van haar man, Arie Jansen Bok, afkomstig uit Poederoyen (zie pag. 257), ook haar zoontje Andries 'uit het doopboek te schrappen'; Aart de Weert 'geen lidmaat, verzocht alleen uit het doopboek te worden uitgeschrapt'.

In het tijdvak 1836-1840 treffen we verder nog aan onder de Afgescheidenen van Nederhemert c.a.: Aart Kraai (Well). Deze wordt al spoedig ouderling evenals de reeds genoemde Jan Straver, terwijl Lambertus van de Werken als diaken optreedt.

Evenals bij Aalst laten wij hier enige gegevens volgen uit later tijd. Nadat in het tijdvak 1840-1880 vergaderd werd bij de familie A.J. Bok bovengenoemd en bij familie G. van Leeuwen in Wellseind, werd op 25 december 1881 een kerkgebouw in gebruik genomen. De opkomst vermeerderde in

die tijd en de gemeente was zo gelukkig in de wed.

De boerderij van de familie Van Leeuwen te Wellseind - in 1956 totaal afgebrand. In deze boerderij kerkte van circa 1850-1880 de Afgescheiden gemeente.

A.J. Bok een zuster te vinden die het geld voor aankoop van grond en nieuwbouw voorschoot. Later schonk de familie Bok de schuldbekentenis aan de kerk.

Het echtpaar Arie Jansse Bok-Johanna Valkenburg heeft te Well verscheidene kinderen gekregen:

Andries (vermoedelijk jong gestorven), Maaike (1835), Marinus (1838), Maria (1840), Andries (1842), Adriana Johanna en Jannigje Maria (1843), Gerritje (1847).

Arie Jansse Bok overleed 26.9.1880, Johanna Valkenburg 27.3.1883.

Van hun kinderen werd Dirk op 27 okt. te Zuilichem gedoopt door ds. Scholte; evenzo Marinus op 27.9.1838 (vgl. ‘Lijst der texten’).

Andere Afgescheidenen uit de jaren 1840-1880 te Well zijn onder meer: Peter de Weerd, geb. te Well 14.5.1821 met zijn vrouw Jennike Zijderveld, Jan van Emmenes, Peter Mombergen, Gerrit van Leeuwen, geb. Well 4.9.1853 en Jennike Bruygom.

In het jaar 1869 maakt de kerk zich bij de overheid bekend onder de naam: Christelijke Gereformeerde gemeente te Well en Nederhemert. Peter de Weerd is dan praeses van de kerkeraad; A.J. Bok, diaken, is scriba.

De kleine gemeente heeft met veelal zwakke krachten dapper vol gehouden door de jaren heen. Haar eerste predikant, ds. R. Loman kwam

in 1881, 46 jaar na haar instituëring..... Zij moest deze leraar nog delen met Zuilichem.

In het jaar 1905 wordt bij de kerkvisitatie medegedeeld, dat er 35 belijdende leden zijn, van wie slechts 6 à 8 ten Avondmaal komen.

In de 'leeskerk', minstens eenmaal per zondag, worden dan gelezen predicaties van Smytegelt en G.F. Gezelle Meerburg en in de jaren 1905 en 1906 lezen we één en andermaal inzake het onderzoek van belijdenis-catechisanten: 'Het onderzoek ging over de voornaamste geloofswaarheden eenigszins naar de leiddraad van Hellenbroek in den leerstelligen en practicalen zin'.

Zuilichem-Nieuwaal

Alvorens over te gaan tot het vermelden van het weinige, dat wij weten aangaande de Afscheiding in deze dorpen, een enkel woord van meer algemene aard.

Dr. G. Keizer schrijft in zijn De Afscheiding van 1834, dat hem te Zuilichem (omstreeks 1900) in de boomgaard van een nazaat van Gijsbert van Wijgerden de plaats werd gewezen, waar de Afgescheidenen het gehele archief van de kerk uit de eerste jaren na de Afscheiding, maar hadden begraven. Dit is voor Zuilichem des te meer te betreuren, aangezien nu behalve enige gegevens aangaande de gemeente zelf, bijzonderheden betreffende de door ds. F.A. Kok geleide 'Theologische school', gedurende de eerste jaren na 1852, zijn verloren gegaan.

Te Zuilichem en te Nieuwaal scheidden zich enige leden van aanzienlijke families af.

In het jaar 1829 bestaat de Herv. kerkeraad uit: Peter Dingemans (1769-1851), Gijsbert van Wijgerden († 1838) ouderlingen en Leendert van der Linden diaken. In 1822 telt de gemeente circa 700 zielen, waarvan 150 als lidmaten worden aangemerkt.

Peter Dingemans wordt op 22.12.1790 aangesteld tot schoolmeester; hij vervult ook vele andere functies: secretaris van de heerlijkheid en het dorp Zuilichem, schepen in de Hoge bank van Zuilichem (1797-1802), gecommitteerde tot de zaken van Meidijk, oprichter van de firma P. Konings en Co., welke firma werd opgericht voor de pakketvaart tussen Rotterdam en Heusden. In de kerkelijke stukken wordt hij vaak aangeduid als 'schoolmeester' Dingemans.

Leendert van der Linden (geb. 1794) stamt uit het geslacht van der Linden, dat omstreeks 1780 vele leden te Zuilichem telde: Lucas, Gijsbert, Gerrit, Hendrik en anderen. Zij behoorden niet tot de aanzienlijken, maar het geslacht Van der Linden heeft ongetwijfeld voor de Afscheiding veel betekend.

Lucas van de Linden Sr. verhuist met zijn vrouw Areke van der Zalm al vóór 1834 van Zuilichem naar Vuren (zie aldaar). In ieder geval hun kinderen Gijsbert (geb. 1801) en Klaas van der Linden (geb. 27.8.1809, † Pella 2.1.1891) met hen verhuisd; Lucas van der Linden Jr., geb. 1.9.1803 troffen

wij reeds in Gorinchem aan, hij overlijdt te Pella, Iowa op 18.10.1884, oud 81 jaar.

Circa 1773 woont te Zuilichem Egbert Klop, gehuwd met Coradina (ook: Corah Dina) van He(e)keren. De familie Klop kwam uit Aalst; zij heeft aanzienlijke posten bekleed in de Bommelerwaard. We noemen van de kinderen van Egbert Klop: Geertruyda Niclara Klop (geb. 28.10.1777)), ged. 2.11.1777, doopgetuige: Geertruyda Niclara van Genderen, huisvrouw van G. van He(e)keren - zij huwt met Jan Hasselman, de ons reeds bekende schoolmeester van Aalst; Egbert Klop (geb. 1784) en Jan Christiaan Klop (geb. 1787), later burgemeester van Zuilichem. Bij laatstgenoemde logeerde ds. Scholte één en andermaal. Dit gevoegd bij het feit, dat hij een zwager was van Jan Hasselman, de voorman der Afgescheidenen te Aalst, moest hem in de ogen der autoriteiten wel 'verdacht' maken.

In de notulen van de Herv. kerk van Zuilichem, 4.10.1835, lezen wij, dat is ingekomen een stuk van G. van Wijgerden, Jenneke van Wijgerden geboren Brouwers[1], J. van Wijgerden (dochter van eerstgenoemden), H. van Hees, J. Hak, Leendert van der Linden en E. Klop. Het stuk is gedateerd 28 augustus 1835; meegedeeld wordt, dat de ondertekenaars zich afscheiden van het sedert 1816 bestaande 'zo genaamd hervormd genootschap'. Men scheidt zich af op grond van 'onze op Gods Woord gegronde formulieren van enigheid'. Begin 1836 scheiden zich af: Peter Dingemans, Klaas van Veen en Adriana Koolhaas echtelieden met hun minderjarige kinderen, Arie van Veen en Catharina Schreuders met hun kinderen, alsmede Cornelis van Veen.

Later in het jaar 1836: Willemiena van Brakel en Willemena Angenita van Brakel. In 1842: R. van Brakel Az. met zijn drie kinderen Arie, Antonie en Peter; Johanna Pitronella Dingemans en Johanna van Schaik (echtgenote van Peter Dingemans).

In Nieuwaal scheiden zich eind 1835, begin 1836 de navolgende personen af: Antonie Kerkhoff met zijn vrouw Aletta Zwakhals en kinderen (het echtpaar kreeg de volgende kinderen: Hermen, Lambertus, Pieter, Willem, Jenneke, Catrienus, Klara); Machiel Verbeek; Willem Hanegraaf met Maria Verbeek (kinderen: Jan, Elisabeth Diena); Gerrit Verbeek met Katharina Kolbach (kinderen: Adam, Machiel, Govert, Cornelis, Adriana Hendrika); Hendrik van Brakel met zijn kinderen: Willem, Sara en Bastiaan - inzake zijn vrouw Jenneke van Anrooij lezen wij niet van afscheiding; Jantje van Acqooij met haar twee kinderen; Simon van Tuijl; Catrinus Timmer met zijn kinderen; David Murray en zijn vrouw; Leendert Duister met Aaltje Kerkhoff (kinderen: Wouter en Leendert); Pieter Verbeek met Geertje van

1 Ook het geslacht Brouwers behoorde tot de aanzienlijke in de Bommelerwaard. Vlg.: W.H. Dingemans, tijdschrift Gens Nostra, febr. 1970 (25e jaargang, blz. 41-50). Cornelis Brouwers, ged. Kerkwijk 18.10.1750, koopman in boter te Zuilichem etc., † 20.1.1822 had twee dochters: Johanna en Janneke (deze huwt G. van Wijgerden).

der M(e)ijden, zij kregen de kinderen: Peter, Govertje, Hendrika, Henderika, Machiel, Jan en Gijsbertje.

De akten van afscheiding van bovenstaande personen zijn bewaard gebleven. C. Timmer, S. van Tuijl en Jantje van Acqooij dienden elk een afzonderlijk schrijven in, de anderen deden het gezamenlijk.

Wij reproduceren hier de brief van Catrinus Timmer.

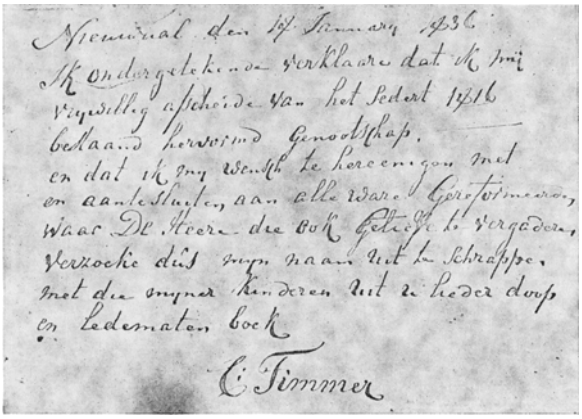

Nieuwaal den 17 Januarij 1836.
Ik Ondergeteekende verklaare dat ik mij
vrijwillig afscheide van het Sedert 1816
bestaand hervormd Genootschap.
en dat ik my wensch te hereenigen met
en aantesluyten, aan alle ware Gereformeerde,
waar De Heere die ook Gelieft te vergaderen,
Verzoeke dus myn naam uit te schrappen.
met die myner kinderen uit te leeder doop
en ledematen boek
C. Timmer

Brief van Catrinus Timmer, Nieuwaal 17 januari 1836.

Elders lezen we, dat Catrinus Timmer elf kinderen had. Op grond van de ten dienste staande gegevens mogen we wel zeggen, dat enige jaren na 1834 de groep Afgescheidenen te Nieuwaal minstens 60 zielen omvatte.

Op 19 februari 1836 schrijft de Hervormde ds. J.A. Carlier:

> In gevolge de uitnodiging van het Klassikaal Bestuur van Z. Bommel in dato 8 Febr. 1836, acht ik mij verpligt het volgende te berigten.
> In de beide gemeenten van Zuilichem en Nieuwaal hebben door schriftelijke verklaring aan de Kerkeraden van de bestaande Hervormde Kerk zich afgescheiden de volgende personen.
> Te Zuilichem:
> G. van Wijgerden, winkelier, koopman in boter en lid van het gemeentebestuur, en deszelfs vrouw en dogter; H. (van) Hees, arbeider; J. Hak, koopman in aardappelen; L. van der Linden, schaapen-

houder en slagter; E. Klop, herbergier; P. Dingemans, koopman in boter en secretaris van het Polderbestuur; Klaas van Veen, koopman in fruit en deszelfs vrouw. Arie van Veen, arbeider en deszelfs vrouw.
Te Nieuwaal:
A. Kerkhoff, koopman in fruit en aardappelen en deszelfs vrouw; M. Verbeek; W. Hanegraaf en deszelfs vrouw; G. Verbeek en deszelfs vrouw; P. Verbeek en deszelfs vrouw, de vier laatste met eene schuit op vracht varende en aardappelen markende; Leendert Duijs(t)er, arbeider en deszelfs vrouw; H. van Brakel, arbeider; Simon van Tuyl, boereknecht; C. Timmer, landbouwer; David Mur(r)ay, arbeider en deszelfs vrouw.
Uit bovenstaande opgave blijkt alzoo, dat zich hebben afgescheiden te Zuilichem elf en te Nieuwaal zestien en te zamen zeven en twintig personen.
Ten aanzien van bijzonderheden dezer Separatisten weten wij niet anders te berigten, dan dat zij des Zondags geregeld zamenkomsten houden in de woningen van één van hen, of ook van de zoodanigen, die zich nog niet hebben afgescheiden. Verder ben ik nog geïnformeerd, dat voor ongeveer drie weken ten huize van G. van Wijgerden door den Heer Gezelle Meerburg, vroeger predikant te Almkerk, zijn gedoopt twee kinderen namelijk één van L. van der Linden en één van C. Timmer.
En hiermede vertrouw ik voldaan te hebben aan de uitnodiging van het Klassikaal Bestuur.

En dit is eigenlijk alles wat wij weten aangaande het begin van de Afscheiding te Zuilichem en Nieuwaal.

In het volgende hoofdstuk zullen we de Afgescheidenen van Zuilichem en Nieuwaal aanvankelijk in één gemeente verenigd, ontmoeten. De eerste kerkeraad van Zuilichem/Nieuwaal bestond uit: G. van Wijgerden, L. Duyster ouderlingen, Klaas van Veen, Machiel Verbeek diakenen.

Op de provinciale vergadering van 8 maart 1837 wordt - zoals we nog nader zullen horen Nieuwaal losgemaakt van Zuilichem.

Wij zien dan op de meerdere vergaderingen uit Nieuwaal verschijnen: Leendert Duyster, A. Kerkhoff, Catrinus Timmer en Machiel Verbeek. In Zuilichem gaat het bergafwaarts door onderlinge verdeeldheid.

Bij de aanvraag tot ‘erkenning’ door de landsoverheid van een aantal gemeenten in de Bommelerwaard - circa maart 1839 - vinden we niet die van Zuilichem. Nieuwaal blijkt zich te hebben gevoegd bij Gameren (zie aldaar). De gemeente van Zuilichem heeft van ongeveer 1838-1850 niet bestaan. De notulen van de classis Gorinchem van 31.10.1849 bijvoorbeeld, noemen als gemeenten in de Bommelerwaard: Gameren, Poederoyen/Aalst en Nederhemert/Well. Op 7 nov. 1852 komt ds. F.A. Kok van Schoonhoven naar Zuilichem. Hij wordt predikant te Zuilichem, Gameren en Poederoyen. In genoemd jaar bestaat er te Zuilichem weer een (kleine) gemeente; in het jaar 1856 telde zij 100 zielen. Wij zullen in hoofdstuk 17

van haar erkenning door de overheid lezen. Te Nieuwaal is onder meer op de voorgrond getreden de reeds genoemde Machiel Verbeek. Zien wij het goed, dan is hij schutter geweest, bij de 2e afdeling van de Gelderse schutterij, 3e batt., C compagnie. Van deze Verbeek is bewaard gebleven een door hem overgeschreven stuk, getiteld: ‘Een klare vertooning van Gods werken en vrijen genaden geroemt, bewezen aan een jonge juffer van 17 jaaren, dogter van Carel Verbroek, burgemeester van de Willemstad’. Het is door hem ‘na geschreven’ te Best bij Oirschot, op 27 augustus 1833. De toevoeging ‘Burgemeester van de Willemstad’ plaatst ons voor een raadsel; te Willemstad is de naam Verbroek in het begin van de vorige eeuw, onbekend.

Uit genoemd stuk blijkt, dat zowel de ‘jonge juffer’ als Machiel Verbeek zelf, sterk leefden in de gedachtenwereld van de ‘bekeringsgeschiedenis’, waardoor zij ongetwijfeld meer zijn afgegaan op de ervaringen van eigen gemoed, dan op de beloften die in onze Here Jezus Christus ja en amen zijn. De ‘jonge juffer’ Verbroek moet (circa 1833!) veel in gezelschappen hebben vertoefd.

Wij lezen:

> Ik lag eens te bedde, en doe ik ontwaakte, wierd ik zoo ingeleid in de goedertierenheden Gods, dat Hij mij deze nagt alweer gespaard hadde, mijn hart dat stond zoo bedaard, en toegekeert tot den Heere. Ik dagte, wat is het een voorregt, dat wij hier nog zulke dierbare genade middelen hebben. En de gezelschappen der godzaligen, dat ik daar onder mag zijn, en gedurig hoor spreken van de weg tot zaligheid, en dat het ligt des Evangeliums nog zoo helder op den kandelaar staat. Daar menigeen van berooft is, die vervolging, hoon en smaad moeten uitstaan, als zij voor den Koning Jezus uitkomen...

Na zich enige tijd in haar leven weinig om de HERE en zijn dienst te hebben bekommerd, wordt zij benauwd door haar zondeschuld en door de vrees voor eeuwig verloren te gaan:

> Daar lag ik als èèn die ter doodvonnis verwezen is. Als ik geen pardon kreeg, zoo moeste ik sterven. Ik was in een schuur gegaan, ik zal 't mijn leven niet vergeten. 't Was alsof de bloedwreker mij vervolgde. Ik dagt, waar zal ik heenen gaan? Bij den Heere Jezus waaren de woorden des eeuwigen levens; ik wist geen anderen weg, ik zou het er heene wenden; kwam ik dan om zoo kwam ik om...
> En met aanhoudende worstelingen, zoo drukte ik deze woorden uit: wel lieven Heere Jezus, Wiens Naam Ontfermer is, zult Gij dan uw liefde-hart voor eeuwig voor mij inhouden?...
> En toen wierdt mijn hart iets geloviger, en ik kreeg eenige goedertierene indrukken van den Heere Jezus...

Na allerlei nieuwe zielestrijd, komt er - zoals zij schrijft - een meer bestendige vrede in haar ziel:

...Ik ben bijna 17 weken zoekende geweest, eer dat ik verzekert ben geworden van mijn aandeel aan Jezus. Deze woorden zijn mij met zooveel nadruk op mijn gemoet gekoomen: Ik heb U lief gehad met eene eeuwige liefde, daarom heb ik U getrokken. Maar ik kan het nooit uitdrukken, wat kragt dat

> die woorden op mijn ziel deden; en op dat oogenblik ontdekte de Heere Jezus zig aan mij, gelijk als Hij van te voren nog nooit gedaan hadde, in zijn bereidwilligheid om mij te zaligen. En ik voelde een overstraling van mijn gansche ziel, dat alle banden losbraken, en ik zei: zie daar, Heere Jezus, zijt Gij gewillig om mij te zaligen?; nu ben ik gewillig om van U gezaligd te worden. En wat was er toen een volkomen afzweeren van den dienst van de werelt en van de zonde.

Wij geven bovenstaande citaten, niet alleen om deze dingen vast te leggen, maar ook ter typering van de geestelijke ligging van 'Beneden-Gelderland' in het begin van de vorige eeuw. Het zal ons niet verwonderen te horen, dat na de Afscheiding, velen, ook in Zuilichem, Nieuwaal en Gameren wilden vasthouden aan hun conventikels of er kort na 1834 naar terugkeerden.

Tot degenen, die buiten de hoofdstroom der Afscheiding zijn gekomen, behoort - als wij ons niet vergissen - ook Machiel Verbeek. Hij is tot hoge ouderdom gekomen - in 1885 schrijft hij 79 jaar te zijn - maar in het lidmatenregister van de gemeente van Gameren/Nieuwaal treffen wij hem niet meer aan. Uit de van hem bewaard gebleven brieven blijkt o.i., dat hij een man van het 'gezelschap' is geworden. In de hieronder volgende citaten willen wij op dit element verder niet de nadruk leggen; de citaten tonen slechts hoe sterk Machiel Verbeek bezig was in de dingen des Vaders.

De brieven zijn uit de jaren 1876-1885.

In de brief van 19.4.1876 schrijft hij onder meer:

> 'k Ben een en dertig dagen uit mijn huisje geweest, omdat God een ander schepsel er in wilde hebben, namelijk het water, dat er twee en een halve voet in kwam. Het behaagde den lieven Ontfermer om er mij weder in te doen terugkeeren, toen Zijn tijd vervuld was. En waar de meeste huizen door den golfslag verwoest waren, heeft Hij geboden dat de woedende golven geen enkel steentje van mijn huisje zouden wegslaan...
> Zondagsavonds, gedurende die vreeselijke orkaan, scheen het, of de Heere een voleinding zou maken. Mijn eenige zoon was naar het schuitje gegaan, net voor de orkaan losbrak. We zagen het een prooi der golven en ieder dacht, dat hij verdronken was.
> ...Des avonds te elf ure, toen de vreeselijke wind wat begon te bedaren, zijn we met vier man naar de schuit van mijn jongen gevaren, en zagen dat God zoon en schuitje beide gespaard had.

Op 12 juli 1882 schrijft hij:

> Zeer geachte Broeder in onzen geliefden Verlosser en Zaligmaker Jezus Christus, Die de Opstanding en het Leven is, uit Wien en tot Wien alle dingen zijn; Hem zij eer en heerlijkheid. Als de beekjes der rivieren ontsloten worden, hebben zij alleen maar uitwatering in den grooten oceaan van eeuwige liefde, van vrije souvereine genade, gemaakt in de stille eeuwigheid tusschen den Vader en den Zoon, waar het verbond is opgericht

om voor den verloren zondaar nog een weg te openen om uit de macht des satans te kunnen verlost worden. De Engelen zijn begeerig daar in te zien.

Verder op 11 januari 1884:

> Geliefde Broeder, in den Geliefde, Die de Opstanding en het Leven is, uit Wien en door Wien alle dingen zijn; Die de Eerste en de Laatste is, en uit Wiens leven wij het leven hebben.

Tenslotte noemen wij, wat wij lezen in de brief van 7 sept. 1885, de laatste van hem bewaard gebleven brief:

> Geliefde in en om den Geliefde!
> De liefde is een eigenschap, die uit Christus, Die de Opstanding en het Leven is, zijn grondslag moet hebben, en beter ondervonden dan besproken kan worden...
> Wij willen wel de verheerlijking, maar den lijdensbeker willen wij niet drinken, daar wij toch door lijden verheerlijkt moeten worden. Ik schrijf zulks niet om over Gods weg te klagen. Die heeft voor vijftig jaren, in mijn diepe droefheid, Zijn Woord aan mijn hart verzegeld, dat Hij mij tot een Vader zou zijn. En daarop volgde dat hij mij zou leiden door Zijn Raad en daarna in heerlijkheid opnemen.

Gijsbert van Wijgerden, zoon van Peter van Wijgerden en van Johanna Hendrika van Hemert, uit Zuilichem, was in het jaar 1836 aanwezig op de eerste synode van de Afgescheidenen te Amsterdam.

Hij heeft de bekende ‘hagepreek’ door ds. Scholte gehouden te Gameren op 23 augustus 1835, bijgewoond en hij heeft enige bijzonderheden over het toen voorgevallene, gemeld aan de Koning in een request van september 1835 (archief staatssecretarie no. 4089/77). Wij lezen daarin onder meer: ‘...onder hetwelke (nl. onder het psalmgezang - C.S.) de dragonders te voet en te paard, op de menigte kwamen invallen en joegen dezelve met uitgetrokken sabels uit elkander, slaande en mishandelende, zoo wel inwoners als van elders gekomene, waar in de ondergeteekende(n), door het ontvangen van sabelslagen als anderzints ook heeft moeten deelen...’ In de familie Van Wijgerden wordt bij overlevering verteld, dat Gijsbert van Wijgerden de gevolgen van de mishandeling nimmer is te boven gekomen.

Hij vraagt aan de Koning vrijheid van godsdienstoefening; wordt deze niet verleend, dan verzoekt hij ontslag als lid van het plaatselijk bestuur, aangezien hij niet kan en mag deelnemen aan de vervolging van de gemeente des HEREN.

Gijsbert van Wijgerden overlijdt op 25 januari 1838, op 68-jarige leeftijd. Zijn vrouw schrijft in de overlijdensadvertentie, dat hij ‘zacht en zalig ontsliep.’ Zij - Jenneke Brouwers - volgt hem eerst 22 jaar later, op 22 maart 1860, op de leeftijd van 73 jaar. Haar zoon, P.J. van Wijgerden, schrijft in de rouwcirculaire: ‘Langdurig en smartelijk was haar lijden, doch volgens haar eigen getuigenis had zij God gezocht en gevonden, hier in geloof, 't welk nu zeker in aanschouwen zal verwisseld worden; zij heeft haren loop met strijd ten einde gebragt, thans zal haar de Heerlijkheid des te verkwikkender zijn’.

Reeds vóór het overlijden van Gijsbert van Wijgerden zijn er te Zuilichem enige verwikkelingen ontstaan.

In een brief van ds. C.W. Pape te Heusden, gedateerd 6 februari 1837 lezen we het volgende:

> 'Te Zuilichem hebben zich de Separatisten gesepareerd van de Separatisten te Aalst. Er is dus eene merkelijke verwarring onder hen. De meester van Zuilichem staat aan het hoofd zijner factie en werd geëxcommuniceerd door die van Aalst'.[1]

Uit de notulen van de provinciale vergaderingen van Beneden-Gelderland en uit de classicale notulen blijkt eveneens, dat er in Zuilichem moeilijkheden waren.

Ook de notulen van de Afgescheiden gemeente te Herwijnen spreken er van. Daar lezen we (1837, art. 30): 'Den 26 Maart werden wij door een procesverbaal weder aangeklaagd toen een ouderling en een diaken na Zuilichem waren om aldaar den Godsdienst waar te nemen, dewijl de kerkenraad aldaar onder censuur lag.' Wij zullen van één en ander nog horen in het volgende hoofdstuk.

Wij noemden uit Nieuwaal reeds Catrinus Timmer. Deze werd op 27 mei 1804 gedoopt te Nieuwaal als zoon van Hendrik Timmer Dzn en Catrina Kerkhoff. Hij stamt uit een geslacht, waarvan vele leden schepenen waren in de Hoge bank van Zuilichem; hij is schrijver van veel religieuze gedichten, waaruit ontstaan is het bundeltje 'Eenige gedichten aan zijne vrienden nagelaten door den godzaligen C. Timmer van Nieuwaal'. In 1848 wordt C. Timmer vermeld als lid van de raad van Gameren, in 1878 tevens als wethouder. Overleden te Gameren op 24.6.1887; gehuwd met Grietje Verwers (1811-1882). In enige aantekeningen in het archief van de Gereformeerde kerk van Gameren (uit de tijd, dat Gameren en Nieuwaal reeds één gemeente vormden) lezen wij, dat C. Timmer 11 kinderen (o.a. Katharina en Elias) had en verder: 'C. Timmer is volgens Klassikaal besluit met attestatie vertrokken naar Zuilichem, maar zijn kinderen zijn niet mede overgegaan'; en: 'Catrinus Timmer volgens Klassikaal besluit geattesteerd naar Zuilichem om aldaar als ouderling en voorganger te dienen'. Deze overgang heeft zich voltrokken begin 1859, zoals wij in hoofdstuk 17 nader zullen zien; tot en met 1858 wordt Timmer nog vermeld als ouderling van Gameren.

Reeds bij Herwijnen noemden wij, dat Scholte op 27 oktober 1837 te Zuilichem heeft gepreekt ten huize van G. van Wijgerden; bij die gelegenheid zijn 30 kinderen uit Vuren, Herwijnen en Nederhemert, gedoopt.

Het is daarbij het Classicaal bestuur van Zaltbommel niet ontgaan, dat de burgemeester van Zuilichem, J.C. Klop en zijn echtgenote, de dienst hebben bijgewoond. Scholte logeert herhaalde malen bij de burgemeester, die

1 Bos, Archiefstukken IV, pag. 137. Bedoeld worden: schoolmeester Jan Hasselman uit Aalst en Peter Dingemans uit Zuilichem. Adr. van der Ent (geb. 1795) was circa 1838 eveneens 'meester' te Zuilichem, maar voegde zich niet bij de Afgescheidenen.

door de autoriteiten ervan verdacht wordt ‘separatische’ gevoelens te zijn toegedaan (vgl. Bos IV, pag. 290).

Gameren

In hoofdstuk 3 vermeldden wij de inhoud van de brief door mevrouw S.M. Scholte-Brandt geschreven naar aanleiding van de charge der dragonders tijdens een hagepreek van ds. Scholte te Gameren op zondag 23 augustus 1835.

Wij willen hier aangaande dit spectaculaire begin van de Afscheiding te Gameren, hoofdzaak en een enkele niet bekende bijzonderheid noemen. Wij mogen wel zeggen, dat genoemde charge een rechtstreeks uitvloeisel was van de inhoud van de circulaire door de gouverneur van Gelderland, van Heeckeren van Kell, gedateerd 30 juli 1835 gericht aan de gemeentebesturen.

Deze en enige hieronder volgende zaken zijn meer uitvoerig genoemd in Bos, Archiefstukken II, no.'s 220-230.

In bedoelde circulaire wordt, na te hebben verwezen naar de hagepreken van Scholte te Vuren en Poederoyen, gesteld, dat alle ongeoorloofde bijeenkomsten zullen worden ontbonden, de gemeentebesturen worden gemachtigd, teneinde zulke bijeenkomsten te beletten, via de dichtstbijzijnde garnizoenscommandanten de hulp van militairen in te roepen.

Als de burgemeester van Gameren, J. van Kerkwijk, het gerucht verneemt, dat Scholte zal komen preken, verzoekt hij op 22.8.1835 aan de commanderende kolonel van het depot van het regiment dragonders no. 4 te Zaltbommel, hem een detachement van 40 dragonders te zenden. Wij vonden een copie van het betreffende stuk in het archief van de gemeente Gameren, thans gem. Kerkwijk. Uit het procesverbaal, dat de burgemeester schrijft, nadat de hagepreek door de dragonders de volgende dag is verstoord geworden, wordt ons bevestigd, dat de bijeenkomst inderdaad is gehouden in de boomgaard voor het huis van Johannes ‘P(ieterszoon) van de Werken’. De bevelhebber van het detachement was, zo lezen we, éne ‘Luitenant van Oort’. Het aan laatstgenoemde gegeven voorschrift luidde: ‘op de zachtste wijs de bijeenkomst te doen ontbinden’. Blijkens het verslag van mevrouw Scholte en anderen, is deze zaak wel enigszins uit de hand gelopen. Scholte, zo staat er verder in het procesverbaal, vroeg de burgemeester, die met de luitenant de boomgaard betrad en de menigte maande uiteen te gaan, te willen blijven. Hij kondigde aan te willen preken uit Marcus 10, de verzen 26 en 27. De volksmenigte wordt geschat op 7 à 800 mensen.

J.P. van de Werken schrijft over één en ander, gedateerd 4 (?) sept. 1835 aan de Koning onder meer:

> Na het zingen van het voorgezang kwam de Burgemeester de vergaderde meenigte zeggen, dat hij in last had van den Gouverneur om deze bijeenkomst uiteen te doen gaan. Nadat de Burgemeester met Ds. Scholte hierover eenigen tijd gesproken had, verwijderde hij zich, en wij begonnen te zingen Ps. 119 vs 65. Terwijl wij hiermede bezig waren, kwam er een aantal dragonders te

> voet met de bloote sabels op de vergadering aanvallen; eindelijk kwamen er eenige te paard, die op de meenigte inreden. Verscheidene personen werden deerlijk geslagen en mishandeld. Ik meende, dat ik voor mijn persoon, als eigenaar van het erf, ten minste vrijheid zou hebben om op mijn eigen erf ongestoord te blijven; doch ook dit mogt niet gebeuren; hoe ik ook aan de dragonders betuigde, dat ik op mijn eigendom was; ik werdt geslagen en heen en weder gestooten.

Van de Werken krijgt met zijn klacht nul op het request; zo ook de eveneens mishandelde personen: Otto van Tuyl, Simon van Tuyl (Nieuwaal) en Gerrit Verbeek (Nieuwaal).

Op 25 aug. 1835 schrijft de burgemeester aan de Gouverneur: '...alleraangenaamst zal het mij weezen, dat tog spoedig voorzieningen worden getroffen, dat zulke onaangenaame pligten van mij niet verder behoeven te worden gevorderd'.

In een rapport van ds. W.J. Crol te Gameren, gedateerd 24 aug. 1835 aan de minister van eredienst, meldt hij 'dat hij (Scholte) te Gameren zou komen prediken zodra zich aldaar eene gemeente gevestigd had. Dientengevolge hebben zich in de laatstvoorgaande week 22 personen - waaronder sommigen die geene lidmaten zijn - schriftelijk aan den kerkeraad vervoegd, met verlangen dat hunne namen en die van hunne kinderen uit het doop- en lidmatenboek worden geschrapt.'

Helaas is er geen stuk te vinden, waarin de namen van deze 22 personen voorkomen. Doordat ds. W.J. Crol te Gameren, scriba was van het class. bestuur van Zaltbommel, heeft hij in febr. 1836 geen uitvoerig rapport opgemaakt aangaande de plaatselijke situatie, maar slechts gemeld aan het ministerie van eredienst:

> Gameren: 29 (personen, zonder de kinderen); eenige redelijk welgestelde landbouwers, zelfs één die onder de meest gegoeden behoort; sommige zijn kerkeraadsleden geweest, voorts arbeiders en dienstboden, meest van de eerstbedoelde(n) afhankelijk; zeven geen lidmaat.

Tot de eerste Afgescheidenen te Gameren behoorden, voor zover wij konden nagaan, de volgende personen: Willem van Haaften, landbouwer, † 18.6.1877; Jakob Baijense, landbouwer, † 1867; Johannes P. van de Werken, landbouwer; geb. 1785; Hendrik Melse van den Oever, geb. 13.8. 1805. Deze 4 personen vormden de eerste kerkeraad - de beide eersten waren ouderlingen, de anderen diaken; zij werden door ds. Scholte op 4 december 1835 bevestigd.

Op grond van aantekeningen in een copie (!) van een oorspronkelijk lidmatenboek, eigendom van de Gereformeerde kerk van Gameren, menen wij, dat van de onderstaande personen de meesten hebben behoord tot de eerste Afgescheidenen aldaar: Cornelis van Haaften; Willem van Haaften Cz met zijn vrouw: Neske van der Salm; Willem van Haaften Az, landbouwer; Willem van der Wal, zonder beroep, † 1861; Willem van Alphen, dagloner (later in opleiding tot predikant bij ds. F.A. Kok te Zuilichem), Willem van Hees, dagloner, met vrouw Sijke van Alphen; Hendrik Vos, Kerkwijk 'met gezin naar Amerika'; Willem van Bentem, dagloner, met vrouw Maria Morray en drie kinderen Hendrik, Hendrika en Gerrit; Nico-

laas van Haaften; Willem van Haaften Wz; Jenneke van Haaften, echtgenote van C. Vroom; Catharina van Haaften; Joh.a Ottens Arend, naaister, Joh.a van de Werken; Aaldert Pippel. Christoffel van den Anker, geb. 23.6.1805; Jacoba Christel, echtgenote van H.M. van den Oever bovengenoemd; Johannes van Eck, geb. 15.2.1791.

Vermeldenswaard is in het bijzonder, dat bij de gemeente van Gameren een aantal leden, wonende te Zaltbommel, behoorde. Wij noemen: het gezin van Abraham Everhard Dudok Bousquet, waarover hieronder meer. Ook: Hendrik Cirkel, landbouwer, later afgesneden; Hendrik Gijsbert van Voorden, zonder beroep.

Uit de copie van het lidmatenregister komt in ieder geval duidelijk naar voren, dat een belangrijk gedeelte van de gemeente Gameren (die na 1839 ook de Afgescheidenen van Nieuwaal omvatte) naar de nieuwe wereld is geëmigreerd. Daarnaast is een deel van de Gamerse Afgescheidenen teruggekeerd naar het conventikel-leven. Wij horen er nog meer van in het volgende hoofdstuk, maar vermelden reeds nu dat Hendrik Melse van den Oever, zijn vrouw Jacoba Christel (vermoedelijk is éne Arie van den Oever, geb. 11.12.1828 een kind van dit echtpaar), Johannes van Eck en Christoffel van den Anker op 22.7.1838 onder censuur zijn gekomen en op 14.4.1839 zijn afgesneden.

In 1856 telde de gemeente te Gameren/Nieuwaal 170 leden.

De gemeente heeft bij request van maart/april 1839 aan de Koning gevraagd haar ‘toe te laten en te erkennen in de burgerlijke maatschappij’. Als aangenomen kerkenordening wordt genoemd het bekende Utrechtse huishoudelijk reglement’; men geeft op twee geschikte plaatsen in gereedheid te hebben gebracht voor de openbare godsdienstoefening, namelijk te Gameren ten huize van J.P. van de Werken en te Nieuwaal t.h.z. A. Kerkhof(f). Het request, geschreven in het keurige handschrift van A.E. Dudok Bousquet, van inhoud nagenoeg gelijk aan dat van Herwijnen, heeft tot gevolg, dat de gemeente bij K.B. van 30 jan. 1841, dus eerst een kleïne 2 jaar (!) later, wordt erkend. De ondertekening van het request is als volgt:

De handtekeningen zijn die van de navolgende personen - een (N) achter de naam betekent: wonende te Nieuwaal, de anderen woonden te Gameren. W. van Haaften, J. Bayense, Joh. P. van de Werken, Jasper Bayense, C. van Haaften, W. van Haaften Czoon, C. Timmer (N), S. van Tuyl (N), H. Ruimschoot, Joost van den Oever, Willem van Alphen, Peter van den Oever, Gerrit Verbeek (N), Willem Hanegraaf (N), Abram van de Werken, Willem van Hees, P. Kerkhoff (N), Willem van Haaften, Willem van der Wal. L. Duyser (N), Christoffel van den Anker, Johannis van Eck, Aje Haasakker, A. Kerkhoff (N), Herme Kerkhoff (N), David Murray (N), H. van Brakel (N), Wouter Duister (N), Jantje van Acqooij (N), Alida van den Oever, Aaltje Kerkhof (N), Flippien Merry (N), Maria Hanegraaf (N), Machiel Verbeek (N), Piet Verbeek (N).

Interessant is nog op te merken, dat bij de legalisatie van de handtekeningen door burgemeester J. van Kerkwijk enige doorhalingen in het request zijn aangebracht. Bij ‘inwoners van Gameren, Nieuwaal en Zaltbommel’ is Zaltbommel geschrapt. De ondertekenaars moesten blijkbaar behoren tot de burgerlijke gemeente Gameren. Evenzo is de derde plaats van samenkomst: ‘te Zaltbommel ten huize van A.E. Dudok Bousquet’ doorgehaald. Wij zien daaruit, dat omstreeks 1839, te Zaltbommel ten huize van Bousquet een kleine groep Afgescheidenen bijeenkwam. Het zal voor de gezinnen van Bousquet en de weinige andere Afgescheidenen te Zaltbommel, wel niet mogelijk zijn geweest - inzonderheid bij winterdag - één à tweemaal per zondag van Zaltbommel naar Gameren te gaan.

Tenslotte één en ander over de merkwaardige figuur van Abraham Everhard Dudok Bousquet, stammende uit de kring van het Réveil, van 1835 tot 1849 lid van de Gamerense gemeente. Aangezien er aangaande Dudok Bousquet weinig is gepubliceerd, en er ook enige onduidelijkheid bestaat aangaande zijn persoon, willen wij wat uitvoeriger bij hem stilstaan.

Abraham Everhard Dudok Bousquet werd op 6 september 1803 te Amsterdam geboren als zoon van Pierre Henri Bousquet (geb. 1778) en van Anna Carolina de Wit. Pierre Henri B. was een zoon van Louis Bousquet (Amsterdam 1746-1781). Diens grootvader Aäron de Bousquet emigreerde met zijn vader tijdens de herroeping van het Edict van Nantes. Zie voor het geslacht Bousquet verder ‘De Navorscher’ van 1889, blz. 363-369 en 1934, blz. 203-208.

Abraham Everhard huwt te Rotterdam op 26 nov. 1834 Henriette Marthe Chabot, geboren te Rotterdam 13.10.1800; hij vestigt zich hierna te Zaltbommel, waar hij bij de geboorte van zijn 4 kinderen als beroep ‘koopman’ opgeeft.

In verscheidene boeken over het Réveil wordt zijn naam genoemd; bijvoorbeeld in dr. M.E. Kluit, Het Réveil in Nederland. Bousquet was bevriend met o.a. mr. A.M.C. van Hall, ds. H.P. Scholte, mr. Isaac da Costa en mr. H.J. Koenen.

Een broer van Abraham Everhard, Isac Pierre Henri Bousquet geheten, verdronk in 1837; hij was student in de theologie te Utrecht. Van deze

Isac is een brief bewaard gebleven, door hem op 26 okt. 1832 vanuit Utrecht geschreven aan mr. H.J. Koenen te Amsterdam. Uit dit schrijven blijkt, dat Isac goed bekend was met het gezelschap, dat in die tijd vergaderde ten huize van Jan Ke(j)a schuitenjager van beroep, wonende buiten de Catharijnepoort. Dit gezelschap, waartoe ook behoorde J.D. Ludwig en H.G. Kl(e)ijn (later predikant bij de Afgescheidenen) had in die dagen zwaar te lijden van baldadige jongelieden; vgl. Bos I, pag. 165-200. Isac Bousquet licht Koenen desgevraagd in over de baldadigheden te Utrecht. Eén bijzonderheid uit de brief: Isac schrijft, dat - zoals bekend - Ludwig met Kea naar de politie was gegaan: om bijstand te vragen, in geval van nood, doch hieraan voldeed de Policie niet, waarop Ludwig zeide 'Verbied het ons dan'. Antw.: 'Dat kunnen wij ook niet'. Ook hadden zij hem aldaar gezegd, dat hij bijzondere gevoelens aankleefde. 'In 't minst niet', was zijn antwoord. Zij: 'Ja maar gij kleeft toch de begrippen van het Dordsche synode aan'. Hij: 'Die moet gij ook aankleven, die kleeft het Huis van Oranje aan en die kleef ik ook aan.'

Een andere broer van Abraham Everhard, Jean Bousquet (geb. 1805) was enige tijd bankier te Nijmegen, maar woonde in 1835 eveneens te Zaltbommel, beroep 'steenbakker'. De drie gebroeders A.E., Jean en Isac Pierre Henri worden nogal eens met elkaar verwisseld.

A.E.D. Bousquet en zijn vrouw zijn, naar wij reeds aanduidden, te Zaltbommel nagenoeg de enige Afgescheidenen geweest.

Het echtpaar kreeg te Zaltbommel de volgende kinderen.

1. Pierre Henri D. Bousquet, geb. 23.12.1835. Huwt te Pella, Iowa, U.S.A. op 1.12.1864 Sara Maria Scholte.
2. Jean Joseph, geb. 23.3.1837. Gedoopt op 11.5.1837 door ds. H.P. Scholte. Huwt op 9.10.1868 te Ames, Iowa Anne (Antje) van der Linden, geb. te Vuren dec. 1844.
3. Henri Louis, geb. 14.2.1840. Huwt te Knoxville op 12.1.1873 Harriet Jane Briggs, geb. Troy, Iowa.
4. Herman Frederik, geb. 16.8.1841. Huwt te Pella, Iowa op 16.5.1867 Sara Catharine Reynolds, geb. te van Buren County, Iowa.

Enige door A.E.D. Bousquet geschreven brieven worden bewaard in het Réveil-archief te Amsterdam; ze zijn merendeels geschreven vanuit Zaltbommel. Wij willen een paar bijzonderheden noemen uit deze brieven; zij werpen enig licht op zijn levensomstandigheden in genoemde plaats.

1. Een brief van 3.11.1843 aan mr. I. da Costa.

De schrijver meldt van Da Costa te hebben ontvangen het 'Eerste stuk van Uwe Voorlezingen over het Oude Testament'. Bousquet roemt de inhoud van het stuk zeer. Hij heeft enige bedenkingen, waarop wij thans niet kunnen ingaan. Schrijft terloops met Da Costa eens te willen spreken over 'wat de Geologie leert omtrent de gevondene varens enz. in de Steenkoolen beddingen, die wegens hunne buitengewone grootte worden verondersteld gegroeid te zijn in een tijd dat er zooveel koolstofzuurgaz in de

A.E. Dudok Bousquet

Jean Joseph Dudok Bousquet

Henri Louis Dudok Bousquet

Herman Frederik Dudok Bousquet

dampkring was dat de mensch (zoals hij nu georganiseerd is) toen nog niet had kunnen bestaan'.

Aangaande de 'publieke omstandigheden'. Bousquet ziet 'een storm - ja een orkaan opkomen... In ons land doen zich al teekenen op van Revolutie, wegjaging van dynastie en staats bankroet...'

Het blijkt duidelijk, dat Bousquet de emigratie voorstaat en zelf ook reeds emigratie-plannen heeft. 'Diegenen, die thans in Nederland niets te doen hebben en toch wat doen kunnen, moesten ergens eene Colonie gaan oprichten. Ongelukkig, dat daartoe aanvankelijk reeds geld, veel geld vereischt wordt.' Vervolgens wijst Bousquet op de voordelen, die Noord-Amerika biedt.

Uit de gehele brief blijkt, dat B. de toekomst van land en volk donker inziet.

De oorzaak: 'Ik ben... geknakt. Alles loopt mij tegen en 't is mij even als of de Heere mij niet hoort, ten minste niet antwoordt op mijn gebed..... Het is even als of de Heere mij - ik durf het haast niet te zeggen - vogelvrij verklaard heeft, dat iedereen mij mag bedriegen en slecht behandelen... Ik ondervind tegenwoordig tegenspoed op tegenspoed door de kwade trouw zoowel als door de domheid der menschen, als ook door de tijdsomstandigheden. Mijn fabryk van vertind ijzergoed heb ik opgeruimd doch met groot verlies'. Verder schrijft hij van 'het overnemen van den steenoven' door hem.

Het blijkt dus, dat Bousquet te Zaltbommel eigenaar geweest is van een fabriek voor 'vertind ijzergoed' en van een steenfabriek.

Het gaat hem financieel slecht. 'Kon ik nu maar mijn teering naar mijn neering zetten. Doch in dit groote huis kunnen wij - zegt Henriette - geen meerdere bezuinigingen bewerkstelligen. Om het te verkoopen is slecht gelegenheid, maar al ware dit het geval, waar dan nog naar toe? Daar is hier geen geschikt huis in Bommel voor ons te krijgen'.

Hij heeft zorg voor de kinderen. Meent, dat ze niet gevaccineerd mogen worden - terwijl zoals hij schrijft de cholera weer dreigt. Twee van zijn kinderen zijn op de Franse school, maar Bousquet is over het onderwijs niet erg te spreken.

2. Een brief van 28.6.1844 aan mr. H.J. Koenen.

Koenen heeft enige dagen geleden aan Bouquet gevraagd als zijn gemachtigde te willen optreden 'op de vergadering van Deelhebbers in de Maatschappij der Zijdeteelt'. Deze vergadering zal blijkbaar in Den Bosch worden gehouden. Als de weg naar Den Bosch goed is, om derwaarts te voet(!) te gaan, zal Bousquet de vergadering wel bezoeken. Zijn privé-omstandigheden laten niet toe daarvoor 'een extra rijtuig' te nemen. Op grond van die omstandigheden ziet B. ertegenop in bedoelde vergadering zich 'aan het hoofd te stellen van de opposanten tegen commissarissen, en wanneer ik op die vergadering verschijn ware het niet onmogelijk dat men mij daartoe (nl. tot commissaris - C.S.) - onder anderen - benoemde'.

Verder schrijft Bousquet: ‘Welnu Lieve Vriend, mijne omstandigheden zijn zeer duister en treurig, en ik heb zooveel teruggang in mijne zaken ondervonden in de laatste jaren en het vooruitzicht voor de steenovens is nog zooveel slechter voor het vervolg, dat ik tot het harde besluit gekomen ben, om te trachten alleen, met achterlating van vrouw en kinderen, naar Java te gaan’. Bousquet benadrukt vervolgens het woord: trachten, want er zal eerst een zaakwaarnemer door hem gevonden moeten worden en ten tweede: ‘moet er nog een weg geopend worden ten aanzien van de plaats waar en de wijze waarop, mijn beste vrouw met onze 4 kinderen zich dan zouden retireren, want hier in Bommel is geen goede school, en de goede opvoeding is het voornaamste punt, waarvoor mijn vrouw over veele andere punten heen zoude komen’.

Tenslotte zegt B. in deze brief nog, dat hij liever niet ‘geheel op losse schroeven naar Java (wil) gaan’. Hoewel geheimhouding vragend aan Koenen - ‘ik heb er tot hiertoe nog slechts met mijne familie over gesproken’ - laat hij toch fijntjes, zonder direct om hulp te willen vragen, doorschemeren, dat hij het op prijs zal stellen, als Koenen er met iemand over zou kunnen spreken ‘die geneigd en in staat ware om mij, hetzij met goede raad ten aanzien van het verblijf van mijn vrouw en kinderen, of wel tot het vinden van eene andere carrière hier of op Java, bij te staan’.

3. Een brief van 28.7.1844 aan mr. H.J. Koenen.

Ook in deze brief komen financiële zaken aan de orde. Wij willen daaraan thans voorbijgaan, en noemen slechts het slot van het schrijven.

‘Gij vraagt mij in Uw brief naar de oorzaak van het verval der steenbakkerijen. Die is tweeledig: 1° doordien het Gouvernement in de laatste tijd door geldgebrek bijna geen openbare werken heeft aanbesteed, en het verval in alle standen veele menschen van bouwen terughoudt; 2°. dat er in de laatste 2 à 3 jaar veele nieuwe Steenbakkerijen zijn opgericht - in deze ommestreken alleen al vijf of zes - waardoor er een overproductie bestaat en nu zijn de prijzen door de nieuwaangekomenen (waaronder er zijn die verkoopen willen en verkoopen moeten) gaandeweg verlaagd tot zoodanige laagte, dat zij zich zelven en anderen ruïneren zullen. Het équilibre tusschen productie en consumptie zal zich eindelijk wel weder herstellen, maar nog niet zoo schielijk en daar er geene verstandhouding onder de Steenbakkers in deze kwartieren bestaat, zullen de prijzen welligt nog lang zoo laag blijven.’

4. Een brief van 9.9.1844 aan mr. I. da Costa. Deze brief, geschreven uit Rotterdam, laten wij hieronder in zijn geheel volgen.

Rotterdam, 9 Septb. 1844
Hartelijk Geliefde Vriend en Broeder!

Het briefje dat Gij mij door H(enrie)tte zond was mij een vernieuwd bewijs van Uw beider broederlijke en zusterlijke liefde. Trouwens ik weet dat gij mij liefhebt en gij weet dat ik U liefheb. Wij verstaan elkander en het is mij een

groot gemis geweest bij het verlaten van Amsterdam om uwen omgang te verliezen - zoo is het verlaten van het Vaderland mij ook om uwentwille smertelijk.
De Heer Uwer Vaderen God - Uw God in Christus onzen Heere - houde U staande, dierbare vriend in de zware beproevingen die Zijne hand U oplegt. Zijn vriendelijk aangezicht vertrooste en verkwikke U en Hij make alles wat gij dikmaals met kracht aan anderen verkondigd hebt, waarheid in Uw binnenste! Maar de wegen des Heeren zijn diep met ons! En ik zie nu van achteren dat men het zelf moet ondervonden hebben om erover te kunnen meespreken, hoe zwaar het een geloovige soms gemaakt kan worden door den vijand onzer zielen onder de toelatinge ja onder het Opperbestuur van God. Maar als ik tot den Heere zeggen mag, omdat ik het gevoel: Heere, Gij weet alle dingen, Gij weet, dat ik U liefheb - en daarom weet ik nu ook, dat Gij mij lief gehad hebt voor de grondlegging der wereld - dan is mijn harte vrolijk en juichend, al zijn er nog veele zwarigheden aan alle kanten.
Het had mijn beste vrouw goed gedaan bij Ulieden te zijn geweest. Dit is mij zoo recht aangenaam dat zij als 't ware in onze vriendschap opgenomen is. Ik geloof wel niet dat dit op mij invloed hebben zou was het anders, maar over 't algemeen ziet men dikwijls vriendschappen verflauwen wanneer de wederzijdsche vrouwen daar niet in deelen - ik zwijg daarvan wanneer zij die tegenwerken.
Wij leven in de hoop dat zij te Utrecht zal komen woonen, hoewel dit punt nog niet vast bepaald is - dan zal de gelegenheid om Ul. te zien zich waarschijnlijk meer voordoen als thans.
Ik neem nog geen afscheid van U. Ik hoop U nog eens te zien en aan mijn hart te drukken, vóór ik vertrek, maar ik wilde U intusschen door deze weinige regelen een herhaalde verzekering geven van hetgeen in mijn gemoed voor Ul. omgaat.
Uw liefhebb. Vrd en Broeder
A.E. Dudok Bousquet

Het is duidelijk: de plannen van Bousquet, het vaderland te verlaten nemen vastere vorm aan. Henriette, zijn vrouw, stelt zich voor in Utrecht te gaan wonen.

Deze plannen zijn evenwel niet uitgevoerd. Eerst in 1849 - dus 5 jaar later - emigreert Bousquet, maar dan met zijn gehele gezin en met een groot aantal andere Afgescheidenen naar Pella, Iowa, de kolonie van zijn vriend ds. H.P. Scholte. De oceaanreis wordt gemaakt met het schip ‘Franciska’. Aan boord zijn onder meer ds. G. Baay (Apeldoorn), Jan Hospers (Noordeloos), A.C. Kuyper (Rotterdam), Jacob Maasdam (Noordeloos) en Klaas Middelkoop (Hoogblokland).

K. van Stigt (en alle andere schrijvers zijn van hetzelfde oordeel) zegt in zijn boek ‘Geschiedenis van Pella, Iowa en omgeving’, tweede deel, pag. 68, van Bousquet onder meer het volgende: ‘Hij was een ijverig en goedhartig mens, - iemand, die medegevoel hebben kon met de ellendigen, - die niet alleen naar Amerika gekomen was, om zijnen eigenen toestand en den toestand zijner kinderen te verbeteren, maar ook zoo veel mogelijk met zijne tijdelijke en wetenschappelijke gaven nuttig en tot welzijn van zijn medemensch werkzaam te zijn... Zoo er iemand geweest is, die in

de eerste jaren der nederzetting iets durfde ondernemen, met de middelen die hij bezat, met het oog (kon het zijn) om aan de stad vermaardheid te geven, en voor 't algemeen welzijn te werken, dan was het Bousquet.’

Abraham Everard Dudok Bousquet overleed te Pella, Iowa op 8 september 1856, dus op 53-jarige leeftijd.

De bewaard gebleven notulen van de classis Bommelerwaard van de Afgescheiden kerken over het tijdvak 5.12.1838-22.10.1840 - waarover in het volgende hoofdstuk - zijn van zijn hand.

Bruchem, Kerkwijk, Hoenza-Driel, Rossum, Rhenoy, Beesd, Waardenburg

Volledigheidshalve vermelden wij hier nog de afscheiding in de overige plaatsen van de Ned. Hervormde classis Zaltbommel. In deze plaatsen het niet tot instituëring van een Afgescheiden gemeente, althans niet in de eerste jaren na 1834.

Bruchem, Kerkwijk

In februari 1836 waren er te Bruchem '3 Separatisten'.

P.H. Verwers en G. Dekkers, echtelieden, welgesteld. 'Sedert verscheidene jaren maakten deze lieden geen gebruik van de Openbare Godsdienst alhier. Het zijn menschen van zeldzame Dweepachtige denkbeelden. In de burgerlijke zamenleving weinig gezocht.'

G. van Rossum, dienstmeid 'Persoon van geene de minste beteekenis.' 'Er is te Kerkwijk 1 separatist.' Hendrik Vos, arbeider. 'Diep onkundig en daarom ongemeen waanwijs in het godsdienstige.'

Aldus de rapporten van Hervormde zijde.

Hoenza-Driel

16.2.1836: er zijn 2 Afgescheidenen.

Maria Fok, weduwe van Govert Vissers; zij zou veel 'rondlopen', godsdienstige gesprekken voeren en eigen huishouding verwaarlozen.

Jakob van Bockel Bz. 'arbeider en remplaçant bij de N. Brabantsche Schutterij, maar thans met onbepaald verlof te huis'. Van Bockel hield reeds circa 1820 'ongeoorloofde godsdienstige oefeningen'; deze zouden echter reeds na korte tijd zijn gestaakt.

Rossum

Wouter Johannis Dingemans 'met zijne nog zeer jonge kinderen'; landbouwer.

Deze Dingemans (1804-1881) emigreerde in 1848 met vrouw en 7 kinderen: Gerrit, Hendrika, Jan Willem, Jennike, Daniël, Cornelis, Matthijs, naar Pella.

Rhenoy

In dit plaatsje, evenals Beesd en Tricht aan de Linge gelegen, was in febr. 1836 één Afgescheiden gezin, nl. dat van Martinus van Doorne en Marrigje van Doorne, geb. de Klein met hun 4 kinderen.

Ook deze mensen waren ‘eenvoudig en diep onkundig’.

Beesd

Antonie van den Berg, landbouwer.

Waardenburg

Op 13.2.1836 zijn aldaar de volgende Afgescheidenen:

Peter van Mourik, die te Neerijnen woonde, Hendrika van Tricht en Tieleman den Otter.

Aangaande de twee eersten hebben wij zekerheid, dat zij in 1836 waren aangesloten bij de kleine gemeente van Tricht.

Tricht

Tricht behoorde in 1834 tot de Hervormde classis Tiel. In deze classis was het aantal Afgescheidenen zeer gering. In febr. 1836 waren er in de stad Tiel enigen, evenzo in IJzendoorn, Lienden en Tricht. Afgescheiden kerken zijn er in de Neder-Betuwe slechts ontstaan in Tiel en Ommeren. In het jaar 1856 telde de gemeente te Tiel 73 en die te Ommeren 61 zielen.

Wij willen hier stilstaan bij enige bijzonderheden aangaande de kleine gemeente van Tricht. Ds. Scholte hield te Tricht - naar wij reeds zagen - op 2 augustus 1835 op een terrein toebehorende aan Janus den Hartog, één van zijn hagepreken voor ongeveer 1300 personen. De gemeente werd aanvankelijk ingedeeld bij de Afgescheiden kerken van de Bommelerwaard c.a. Op 8 maart 1837 wordt op de provinciale vergadering van de kerken van Beneden-Gelderland echter besloten, dat Tricht zich zal voegen bij Zuid-Holland. Zij maakt dan enige tijd deel uit van de classis Gorinchem, vanaf 14.3.1837 bestaande uit: Gorinchem, Leerdam, Noordeloos en Tricht. Na 1838 horen we echter niet meer van de gemeente van Tricht, zodat wij er wel zeker van kunnen zijn, dat zij ongeveer in die tijd ontbonden is.

Op 12 september 1845 werd een gemeente geïnstitueerd, die thans bekend staat als de Gereformeerde gemeente van Tricht-Geldermalsen.

Bij de vereniging van de ‘Kruisgezinden’ met de overige Afgescheidenen in 1869 ging Tricht (evenals Lisse en Enkhuizen) niet mee.

In de notulen van de provinciale vergadering van de Afgescheiden kerken, Zuid-Holland, 8-10 aug. 1845 lezen we onder meer, dat ds. G.J. Raidt, die uit Enumatil was weggegaan, een beroeping heeft ontvangen van ‘eene zich noemende Gereformeerde gemeente onder het kruis’ te Tricht. De vergadering oordeelt, dat hij dadelijk dient te bedanken, hetgeen ‘hij ogenblikkelijk heeft gedaan’.

Daar de Afgescheiden gemeente van Tricht slechts een klein aantal jaren heeft bestaan, heeft het geen zin de schaarse gegevens in gedeelten door te geven. Daarom vermelden we al hetgeen we over haar vonden, hieronder.

Van 1827 tot 1843 was Ned. Herv. predikant te Tricht: ds. M.P. van Doesburgh, gekomen van Renesse (Zld.). Circa 1830 is ouderling Hendrik Drost, geb. 2.3. 1788, zoon van Jan Drost en Elisabeth van Soest. Ook treffen wij te Tricht aan Isaac Johannes Drost, geb. 9.4.1800, broer van Hendrik Drost. I.J. Drost zal later naar Gorinchem gaan. Nog horen we van éne Jilis Drost, een broer of neef van beide bovengenoemden.

In 1825 wordt I.J. Drost tot diaken benoemd. Hij weigert de benoeming

te aanvaarden. Als reden geeft hij op: ‘Als dat hij zigt (zich) Bezwaart vond ten eynden eet heeft gedaan als schutter om dien reden desen post kunnende aannemen’. Wij zullen uit deze duistere zin wel mogen afleiden, dat Drost meende, dat zijn verbintenis als schutter, waardoor hij te allen tijde uit zijn woonplaats zou kunnen worden weggeroepen, onverenigbaar was met het ambt van diaken.

Evenwel schrijft de kerkeraad nog een brief aan Drost. Gedateerd 3.1.1826 wordt genotuleerd dat Drost aan de bode van de kerkeraad (de koster) heeft medegedeeld: ‘dat hij geene schriftelijke weigering aan den Kerkeraad zoude geven uit hoofde hij zulks tweemaal reeds mondeling heeft gedaan...’. De kerkeraad berust daarop in de weigering en benoemt éne Arie van Erkom.

Op 21.10.1832 wordt door de kerkeraad uit een drietal ‘met de meerderheid van slechts ééne stem tot diaken gekozen: Adrianus den Hartog. Wij zullen deze persoon verder tegenkomen onder de naam van Janus den Hartog.

Notulen Herv. Kerk 25.12.1832. Op de kerkeraad wordt door de praeses de vraag gesteld: ‘of het niet raadzaam zoude zijn om in plaats van den op den 21 dezer tot diaken benoemden broeder Adrianus den Hartog eenen anderen te verkiezen; dewijl hij steeds en nu nog bij het jongste Avondmaal tot grievende ergernis van de gemeente getoond heeft geheel strijdig te handelen tegen... het huishoudelijk reglement op de zamenstelling en de werkzaamheden der kerkeraden, door bij de bekende vragen, welke gewoonlijk vóór de Avondmaalsviering gedaan worden, niet op te staan. Iets hetwelk zijne benoeming reeds zoude geweerd hebben, zoo niet de broederen welke hunne stemmen op hem hadden uitgebracht der vergadering de stellige verzekering gegeven hadden, dat hij zich na zijne benoeming hieraan niet meer zoude schuldig maken’.

De hierbedoelde broeders willen niet ingaan op het voorstel van de praeses. Deze volhardt echter en zegt niet tegen het reglement te mogen handelen. Op 9.8.1833 meldt de praeses ds. van Doesburgh, dat door de inmiddels volgens rooster afgetreden kerkeraadsleden M. van Gelderen en D. Zondag èn door de nog fungerende leden H. Drost en Johs. Verburg een aanklacht tegen hem is ingediend bij het classicaal bestuur van Tiel.

In de Acta van de classis van 31.7.1833 lezen wij, aangaande Janus de Hartog: ‘...welke met meerderheid van stemmen tot Diaken zou benoemd zijn, maar zich een wederstrever der kerkelijke verordeningen, en verzuimer der openbare Godsdienst zou hebben betoond’. Aangezien de klagers zich niet gehouden hebben aan de regels voor de betreffende procedure, wordt de klacht als vervallen beschouwd.

Er wordt nu te Tricht een andere diaken gekozen, nl. R. van Erkom. H. Drost en Johs. Verburg verkiezen daarbij niet hun stem uit te brengen.

Op 21 maart 1835 komt het in de 215 belijdende leden tellende Herv. kerk van Tricht tot afscheiding.

Acte van Afscheiding

Wij ondergeteekende door doop en belijdenis behorende tot de zuivere Gerifformeerde Kerk in Nederland, verklaren met deze onze handtekening dat wij ons afscheide van het Nederlands Hervormd Kerkbestuur en met hen die er zich aan onderwerpe in kerkelijke gemeenschap verkeeren, en betuige tevens dat wij ons houde aan de zuivere gereformeerde Kerk in Nederland, overgezien in de Synode Nationaal, laatstgehouden tot Dordrecht, in den Jaren 1618 en 1619.

Janus den Hartog
Aaltje den Hartog, geboren Putters met alle onze 5 kinderen
Jielis Drost
He(Heintje?) Verburg
Dirkje Burger, geboren van Asch
J.W. Burger
Tricht den 21 Maart 1835

Op 31.12.1835 ontvangt de predikant een brief van I.J. Drost, lidmaat van de Herv. kerk van Tricht, thans woonachtig te Almkerk. Niet onmogelijk is, dat I.J. Drost in die dagen als militair te Almkerk was ingekwartierd, naar aanleiding van de ‘ongeoorloofde samenkomsten’ aldaar.

De brief luidt als volgt.

Mijn Heer!

Deze is dienende om U.E. te doen weete dat ik mij zelve afscheide van het tans bestaande Nederlands Hervormd Kerkgenootschap gevestigd in het jaar 1816, en dat ik mij zelve blijf verenigen met de oude gereformeerden leer begrepen in de formuliere van Enigheid en nader bekragtigd door het Synode van Dort gehoude in den jare 1618 en 1619 als overeenkomende en gegrond op het onfeilbaar woord van God, verzoeke ik U derhalve dat mijn naam op het ledemateboek van voornoemd hervormd Kerkgenootschap zal worden geschrapt.
Verder blijf ik na groetenis
U E D W Dienaar
I.J. Drost
Almkerk den 29 December 1835.

In de notulen van de Herv. kerk van Tricht lezen we verder niet van personen, die zich bij de Afgescheidenen voegen.

Het huisbezoekrapport van 14.10.1836 meldt, dat men ‘tevreden’ is ‘daar men bemerkt had, dat het getal der aanhangers van de zich afgescheidene noemende(n) van tijd tot tijd zeer afnam, en het bezoeken hunner bijeenkomsten slechts spaarzaam plaats had’.

Op 12.10.1838 - dus twee jaar later - lezen wij hetzelfde; mogelijk wordt met de gebruikte termen bedoeld, dat leden van de Hervormde kerk de bijeenkomsten van de Afgescheidenen spaarzaam bezoeken.

Wij schreven reeds, dat de Afgescheiden gemeente vermoedelijk kort na 1838 is ontbonden. Niet onmogelijk is, dat een aantal mensen zich in die

tijd hebben teruggetrokken in een conventikel - trouwens wat was deze gemeente anders? - totdat in 1845 een ‘Gereformeerde gemeente onder het kruis’ werd geïnstitueerd. Aangaande Adrianus den Hartog vonden wij nog, dat hij - met zijn vrouw en twee kinderen - naar Amerika is geëmigreerd, en wel in de voorhoede van de groep van Scholte in het jaar 1846.

Reeds in 1836 zijn er moeilijkheden onder de Afgescheidenen in Tricht. Wij lezen in de Acta van de provinciale vergad. van Beneden-Gelderland, gehouden op 16.4.1836 te Gorinchem, artikel 9:

> Wegens de bestaande verwarring te Tricht zijn de beide ouderlingen Aart Versteeg van Vuuren en Arie van Dusseldorp van Herwijnen gemagtigd, om zich personeel naar Tricht te begeven, en de zaken aldaar te onderzoeken, om, ware het mogelijk, de zaak in der minne te schikken.

De schikking is niet tot stand gekomen. Op 7.6.1836 wordt er te Gorinchem een vergadering gehouden van een gering aantal ambtsdragers ‘in de zaak des verkorenen kerkeraads van Tricht’.

Aanwezig zijn: ds. Scholte, Hasselman (Gorinchem), G.H. Overkamp, A. Kool (Leerdam), Aart Versteeg en Arie van Dusseldorp. Alsmede ‘de gedaagden’ Janus den Hartog en H. Timmer van Asch ‘verkorene ouderlingen van Tricht’, benevens ‘de getuigen’ Peter van Mourik (Neerijnen), Hendrika van Tricht (Waardenburg) en Heintje Verburg (Tricht). Andere gedaagden zijn niet verschenen. Wel is er een brief ingekomen van Jilis Drost en A. Nijssen, De namen van H. Timmer van Asch en A. Nijssen treffen we nu voor het eerst in de stukken aan.

De gedaagden en de getuigen werden één voor één gehoord ‘en de getuigenissen kwamen overeen met hetgeen reeds vroeger uit de papieren bekend was’. Er werd geen oorzaak gevonden, de benoeming van de ouderlingen voor onwettig te houden. Dit laatste was blijkbaar de kern van de controverse. Aan Janus den Hartog, binnengeroepen zijnde, zo lezen we, wordt het oordeel der vergadering medegedeeld met de vermaning zich ‘zoo wel in de bediening, als in het particulier, bijzonderlijk te wachten voor alles, wat het vermoeden van heerschappijvoering voedsel zou kunnen geven’. Daarna wordt ook Timmer van Asch binnengeroepen. De bevestiging zal zo spoedig mogelijk geschieden ‘nadat vooraf de gemeente nog eens ernstig zal worden afgevraagd, of zij ook iets tegen de benoemden heeft’. Scholte en Hasselman worden gemachtigd aan J. Drost en A. Nijssen schriftelijk kennis te geven van de uitslag der vergadering; zij zullen worden vermaand de bijeenkomsten der gemeente niet na te laten en zich aan het opzicht en bestuur der ouderlingen te onderwerpen ‘opdat zij daardoor het getuigenis mogen geven, dat zij hun oordeel niet boven het oordeel der Kerke (!) stellen’.

Uit de provinciale stukken blijkt, dat beide benoemden kort na 7.6.1836 zijn bevestigd. Evenwel blijven er moeilijkheden. Op de ‘provinciale vergadering’ van 8.3.1837 te Zuilichem gehouden, waar bij hamerstuk wordt vastgesteld, dat Tricht voor het vervolg zal worden gevoegd bij Zuid-Hol-

land, wordt besloten, dat een commissie bestaande uit ds. Scholte en de afgevaardigden van Vuren en Gameren ‘de zaak van Tricht’ zal onderzoeken. Wat er thans precies aan de hand is, worden we niet gewaar; het zullen onderlinge twisten zijn geweest.

Wij lezen:

> De commissie in de zaak van Tricht doet verslag van de Trichtsche verwarring; en meldt, dat het duidelijk gebleken is, dat de zaken zoo in de war zijn, dat er zonder personeel onderzoek der geheele gemeente, geen einde aan de zaak gemaakt kan worden. De commissie oordeelt dat ds. Scholte, zoo spoedig dit mogelijk zal zijn, die gemeente persoonlijk zal onderzoeken.

Het onderzoek is door Scholte verricht op 10 mei 1837. De uitslag van dit onderzoek is ons onbekend; de gemeente van Tricht verdwijnt hierna uit de bewaard gebleven notulen en acta van de Afgescheiden kerken.

‘Lijst der texten’ van ds. H.P. Scholte

Aan het einde van dit hoofdstuk geven wij - hoewel sommige onderdelen reeds ter sprake kwamen - nog een uittreksel uit de ‘Lijst der texten’ etc. van ds. H.P. Scholte, één en ander voor zover de lijst betrekking heeft op ‘Beneden-Gelderland’.

1835

12 juli	te Vuren in de open lucht (gepreekt) over Galaten 3 vers 26. Des namiddags aldaar ten huize van Jan Walraven de kinderen der gemeente gedoopt en de ouderlingen en diakenen der gemeenten van Vuren, Brakel en Poederoyen (bevestigd).
26 juli	te Poederoyen in de open lucht (gepreekt) over Hebreeën 4 vers 9 en des namiddags de kinderen der gemeente gedoopt en de Kerkeraad der gemeenten Leerdam, Asperen en Heukelum bevestigd.
2 aug.	te Tricht des avonds ten huize van Janus den Hartog in tegenwoordigheid der gemeente belijdenis des geloofs afgenomen van twee broeders en een kind gedoopt.
2 dito	te Tricht in het achterhuis van Janus den Hartog gepreekt over Joh. 3 vers 5.

23 aug.	te Gameren in de boomgaard van J. van de Werken vergaderd, werd na het eerste psalmgezang de menigte gewelddadig uiteengedreven door een aantal dragonders op last van den burgemeester dier plaats.
4 dec.	te Gameren de kerkeraad bevestigd, één kind gedoopt en een paar in de huwelijke staat bevestigd.

1836

9 juni	te Aalst ‘de kerkeraad bevestigd en gedoopt’.

1837

10 mei	te Tricht de gemeente onderzocht en 2 kinderen gedoopt.

11 mei	te (Zalt)Bommel 1 kind gedoopt.[1]
12 mei	te Gameren 3 kinderen gedoopt.
27 okt.	te Zuilichem gepreekt 's morgens over Psalm 50 en 30 kinderen gedoopt van Vuren, Herwijnen en (Neder)Hemert.
	's Avonds gepreekt over 1 Cor. 3 vers 9 en 5 ouderlingen en 2 diakenen bevestigd van Aalst, (Neder)Hemert en Herwijnen.

1838

27 sept.	te Zuilichem 's morgens... kinderen gedoopt uit de Bommelerwaard.
27 dito	te Vuren 's middags 5 kinderen gedoopt.

1 Jean Joseph Dudok Bousquet, geboren 23 maart 1837, zoon van A.E. Dudok Bousquet en van Henriette Marthe Chabot, vgl. pag. 280

Hoofdstuk 13
De classicale en 'provinciale' vergaderingen van Beneden-Gelderland gedurende het tijdvak 20 februari 1836-22 oktober 1840

Er zijn twee series notulen bekend. In de eerste plaats de reeds in hoofdstuk 10 genoemde 'Handelingen van de opzieners der onderscheidene gemeenten in de provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland'; deze lopen voor zover zij ook betrekking hebben op Beneden-Gelderland van 20.2.1836 tot 30.10.1840. In de tweede plaats de notulen van de classis 'beneden gedeelte in Gelderland', ook wel genoemd 'classis van Bommel'; deze omvatten het tijdvak 5.12.1838 tot 22.10.1840. Beide reeksen eindigen dus ongeveer gelijkertijd; en wel kort vóór de synode van Amsterdam, gehouden van 17 november tot en met 3 december 1840.

Daar, zoals wij zagen, Scholte op deze synode werd geschorst, gaan na november 1840 de provinciale en classicale vergaderingen, die door Scholte werden geleid, hun betekenis verliezen. Door grote tegenstellingen in tal van gemeenten, moet het wel zo zijn geweest, dat kort na november 1840 de animo tot het houden van vergaderingen in het kader van het kerkverband niet al te groot was. Voor Beneden-Gelderland of de Bommelerwaard ligt de zaak van de twee series notulen vrij eenvoudig. Want of nu gesproken wordt over 'de provincie Gelderland, beneden gedeelte' of over de Bommelerwaard of de classis van Bommel, het betreft in feite steeds één classicaal verband. De poging van Scholte om dit gebied in 2 classes te verdelen is, vanwege het geringe aantal kleine gemeenten, op niets uitgelopen.

Wij hebben voor ons doel slechts te maken met de notulen van de vergaderingen van de kerken in de Bommelerwaard, welke vergaderingen met uitzondering van de eerste, alle zijn gehouden te Zuilichem. Wel moeten wij opmerken, dat - zoals wij reeds zagen - tot en met 14 maart 1839 de gemeenten Vuren en Herwijnen eveneens tot bedoelde kerkengroep behoorden (en daarna tot de classis Leerdam) - ook werd op 8 maart 1837 de gemeente van Tricht bij de classis Leerdam gevoegd.

Wij zullen nu enige bijzonderheden uit bovenbedoelde notulen noemen. Maar eerst willen wij een overzicht geven van de data etc., waarop de vergaderingen zijn gehouden.

	serie 'Handelingen provincie Gelderland, beneden gedeelte'		**serie classicale notulen**
1836	20 februari (Gorinchem; alle	1838	5 december
	andere vergaderingen te Zuilichem)	1839	14 febr., 14 maart,
	14 september		4 juli, 15 aug.,
1837	8 maart		28 aug., 24 okt.,
	25 juli		7 nov., 26 dec.
1838	12 juni	1840	12 maart, 20 april,
	(men zie verder de kolom hiernaast)		11 juni, 22 okt.

Na de 'provinciale' vergadering van 12 juni 1838 kunnen we rustig de lijn volgen van de classicale notulen; de eerste door ons genoemde vergadering - die van 5 december 1838 - is, voor zover ons bekend de eerste classicale vergadering. Na 12 juni 1838 is Scholte niet meer aanwezig; volgens een eigenhandige verklaring van Scholte, wordt door de vergadering besloten, dat A.E. Dudok Bousquet 'voortaan' het werk van secretaris der vergadering zal waarnemen. Verder trekt het nog onze aandacht, dat er in het jaar 1839 maar liefst 8 classicale vergaderingen zijn geweest.

Notulen provinciale vergaderingen

20 februari 1836; vergadering te Gorinchem

Het is maar een kleine groep, die op deze datum op het Eind te Gorinchem bijeen is. Wat men Scholte ook moge verwijten, niet dat zijn geloofsmoed verdween, als hij zag, dat er maar weinig arbeiders in de wijngaard waren. 'Tegenwoordig waren de navolgende personen:

ds. H.P. Scholte, bedienaar des Goddelijken Woords; Aart Versteeg, ouderte Vuren; Cornelis van Baalen, ouderling te Poederoyen en Brakel; G. van Wijgerden, ouderling te Zuilichem en Nieuwaal; Willem van Haaften, ouderling te Gameren; Arie van Dusseldorp, ouderling te Herwijnen; Jan Straver, Afgevaardigde van Hemert enz.; Hendrik Timmer van Asch, Afgevaardigde van Tricht enz.'

'Afgevaardigden' waren personen, die niet of nog niet in het bijzonder ambt stonden.

Behalve de behandeling van enige algemene zaken, die wij ook aan de orde zien komen op de eerste provinciale vergadering in Zuid-Holland, is er niet zoveel aan de orde geweest in deze samenkomst.

Tot correspondent der ‘provincie Gelderland, beneden gedeelte’ wordt gekozen G. van Wijgerden te Zuilichem. Deze zal onder meer bijhouden de lijst van de kerkeraden in de provincie Gelderland, beneden gedeelte en van de correspondenten in de andere provincies.

De kerkeraden worden aangemaand ‘tot het doen van huisbezoeking, en daarbij vooral aan te dringen op de huiselijke Godsdienstoefeningen en het onderwijs der kinderen...’

Als laatste punt komt aan de orde - en hieruit blijkt wel de niet-onbe-

langrijke positie van ‘Beneden-Gelderland’ - het verkiezen van een afgevaardigde naar de algemene synode te houden te Amsterdam. Gekozen wordt weer ouderling G. van Wijgerden, secundus wordt C. van Baalen te Brakel.

Gijsbert van Wijgerden was blijkbaar een bekwaam man; het rapport van Hervormde zijde (blz. 221) spreekt van ‘een der gegoedste en aanzienlijkste der gemeente’, ‘vroeger ouderling, laatst kerkvoogd...’

14 september 1836; deze en alle volgende vergaderingen te Zuilichem.

We zien thans vele nieuwe gezichten en daarom geven we ook voor deze vergadering de gehele presentie.

Ds. H.P. Scholte; uit Zuilichem: G. van Wijgerden, P. Dingemans;[1] uit Nieuwaal: L. Duyser; uit Gameren: W. van Haaften en Jacob Baayense; uit Poederoijen: D. van Dulst en Wijnand Bok (diaken); uit Aalst: H. Bouwman (Baumann); uit Vuren: J. Schouwenburg, A. Versteeg, C. Nieuwenhuysen (diaken) en K. van der Linden (diaken); uit Herwijnen: A. van Dusseldorp, J. van Dusseldorp (diaken); uit Zaltbommel: A.E. Dudok Bousquet.

P. Dingemans en A.E. Dudok Bousquet waren geen kerkeraadsleden in de plaatsen respect. Zuilichem en Zaltbommel, de anderen, indien niet vermeld ‘diaken’, waren ouderling in hun gemeente. Later kwamen nog ter vergadering de beide ouderlingen van Tricht: Janus den Hartog en Hendrik Timmer van Asch.

Op deze vergadering werd o.i. meer verzamelen geblazen, dan dat er belangrijke zaken aan de orde kwamen.

8 maart 1837

Op deze vergadering zijn wel belangrijke besluiten genomen. Zonder dat ons het waarom duidelijk wordt, constateren we de aanwezigheid van ds. G.F. Gezelle Meerburg uit Almkerk en van Aarnaut Hasselman uit Gorinchem. Ook is aanwezig C. Duyser ‘Candidaat te Veen’.[2]

1 Zie voor hem ook pag. 268. Volgens mededeling van de heer W.H. Dingemans te Amstelveen (gedaan in het jaar 1969) was Peter Dingemans een zoon van Peter Dingemans (1737-1816), armmeester, kerkmeester, buurmeester en schepen van het dorp Bruchem, en van Odilia van Well (1741-1828).
De Zuilichemse onderwijzer Peter Dingemans werd te Bruchem gedoopt 8 juni 1769; hij huwde te Hedel op 5 mei 1793 Johanna van Schaik, gedoopt aldaar 29 april 1763, en overleden te Zuilichem 20 maart 1845, dochter van Dirk van Schaik, schoolmeester en ouderling te Hedel, en van Anna van Driel.
Peter Dingemans is overleden te Zuilichem op 23 september 1851.

2 Zie voor hem. Bos, Archiefstukken o.a. II, blz. 416. Cornelis Duyser was 7 september 1829 te Utrecht ingeschreven als student in de theologie. Voltooide zijn studie niet. Volgens C.W. Pape zou hij circa augustus 1838 zich als bierbrouwer te Heusden hebben gevestigd. Op de provinciale vergadering van 8.3.1837 wordt hij door ds. Scholte opgewekt, gezien het grote tekort aan predikanten ‘niet langer in zulk eenen werkeloozen toestand in de gemeente ..... (te) verkeeren’. Duyser verklaarde daarop ‘dat de begeerte wel bij hem bleef, om nog eenmaal in de H. Dienst gebruikt te mogen worden; doch dat hij tot hiertoe altijd gemoedelijk bezwaar had, of hij wel door den Heere tot dat gewigtige werk geroepen was’.

Uit Aalst zijn aanwezig: A. van Balgooijen (ouderling) en A. van Os (diaken); uit (Neder)Hemert: L. van de Werken (afgevaardigde).

Scholte wordt op deze vergadering aangeduid als ‘predikant voor Zuid-Holland’, d.w.z. afgevaardigde voor genoemde provincie. De ‘provincie beneden Gelderland’ wordt verdeeld in classen - Tricht wordt gevoegd bij Zuid-Holland.

De indeling wordt als volgt.

1. Classis (Zalt)Bommel:
   Zuilichem en Nieuwaal; Gameren; Herwijnen; Vuren.

2. Classis Poederoyen:
   Poederoyen en Brakel; Aalst; Nederhemert en Well.

Wij willen direct opmerken, dat nog op deze vergadering het besluit viel, de gemeenten Zuilichem en Nieuwaal te splitsen. Dit voorstel kwam van ds. Scholte en van de te Nieuwaal woonachtige afgevaardigden. Op deze vergadering is de voltallige kerkeraad van de gemeente Zuilichem/Nieuwaal aanwezig, te weten:

G. van Wijgerden (ouderling) en Klaas van Veen (diaken), beide woonachtig te Zuilichem; Leendert Duyster (ouderling) en Machiel Verbeek (diaken), beide wonende te Nieuwaal.

Diepgaand wordt, bij het afwerken van het agendum, gediscuteerd over het leerstuk van de heilige doop; wij spraken hierover reeds in hoofdst. 9. Door Scholte wordt gewezen op misbruiken bij begrafenissen, bestaande in het aanrichten van maaltijden, waarbij ‘de betamelijke indruk, welke een ieder bij zulk eene gelegenheid behoort te hebben, genoegzaam geheel verloren gaat’. Dudok Bousquet waarschuwt tegen misbruiken bij het doen optreden van getuigen bij de doop, alsmede ‘het, op vele plaatsen, gewone gebruik, om Peters en Meters te stellen bij het doopen van de kinderen der lidmaten’. Dit laatste kan aanleiding geven tot bijgelovigheid.

Door de broeders van Poederoyen wordt mededeling gedaan van een bestaand verschil tussen C. van Baalen, ouderling en Arie van Baalen, lidmaat, beide wonende te Brakel, en zoals wij in het vorige hoofdstuk zagen: achterneven van elkaar.[1]

Aart Versteeg uit Vuren en Dirk van Dulst uit Poederoyen zullen trachten ‘het bestaande verschil uit den weg te ruimen’.

In de notulen van 12 juni 1838 - dus meer dan een jaar later - moet worden gerapporteerd, dat de zaak tussen C. van Baalen en Arie van Baalen ‘nog altoos onveranderd ligt’. Dat ‘de eerstgenoemde wel niet van onvoorzigtige gezegden en daden vrij te pleiten is, maar dat de laatstgenoemde zich voortdurend van de gemeente afzondert, en zich blijft verharden; dat de Kerkeraad van Poederoyen enz. dan ook voornemens is, om

1 In Gens Nostra, 23e Jaargang, 1960, worden uitvoerige genealogische gegevens vermeld over het geslacht Van Baalen. De schrijvers kunnen de stamboom van de Brakelse Van Baalens terugvoeren tot Karel de Grote.

met de verdere aanwending der kerkelijke tucht omtrent Arie van Baalen voort te gaan, waarmede de vergadering zich vereenigt'.

In de gemeente te Zuilichem zijn moeiten van heel wat ernstiger aard.

Ds. Gezelle Meerburg en een deel der afgevaardigden krijgen, als commissie, tot taak de zaak van Zuilichem te onderzoeken en daarna in de plenaire vergadering verslag uit te brengen. Het is blijkbaar betrekkelijk gauw bekeken, want als 's avonds om 7 uur de vergadering scheidt, zijn er behalve 'Zuilichem' nog heel wat andere zaken voorlopig afgehandeld.

De 'Zuilichemse verwarring' bestaat voornamelijk in kwesties rondom de persoon van Gijsbert van Wijgerden. Er is een brief van deze voorgelezen, alsmede een verklaring van een aantal gemeenteleden. Laatstgenoemden verklaren G. van Wijgerden niet langer te kunnen horen voorgaan. Later wordt gesproken van bezwaren gelegen 'in de stem van G. van Wijgerden'. Er wordt dus - terecht of ten onrechte gesteld, dat het preeklezen van Van Wijgerden wel zeer gebrekkig gaat. Een deel der gemeente heeft kenbaar gemaakt, dat 'meester' P. Dingemans en Klaas van Veen het voorgaan maar moeten overnemen van Van Wijgerden. Deze heeft van dat ogenblik de gewone godsdienstoefeningen niet meer bezocht, maar bij zich aan huis godsdienstoefeningen gehouden 'verzoekende (Klaas) van Veen daarbij te komen, om voor de armen te collecteren'. G. van Wijgerden begeert, naar is duidelijk geworden, zijn ambt neer te leggen.

De commissie Gezelle Meerburg blijkt van oordeel, dat het neerleggen van het ambt door Van Wijgerden, moet worden aanvaard, dat er een andere ouderling moet worden gekozen, en dat Van Wijgerden moet worden vermaand 'met de zijnen naarstig op te komen tot de gemeente Gods'.

Dan echter grijpt Scholte in en wij leren hem in een zaak als deze van zijn beste kant kennen: intelligent, rechtvaardig, het compromis vermijdend, bovenal zich baserende op de wet Gods.

Scholte zegt, dat met zulk een beslissing 'de zaak der gemeente niet zoude geëindigd zijn'. Ook de feiten later, stellen hem in het gelijk, want er blijven grote moeilijkheden in de gemeente van Zuilichem, als ongeveer een jaar later G. van Wijgerden is overleden.

Volgens Scholte liggen de bezwaren niet alleen in de stem van Van Wijgerden, maar voornamelijk in zijn persoon. In een christelijke gemeente moet echter oprechtheid worden gevorderd, achterklap tegengegaan en dienen de opzieners der gemeente 'met getrouwe getuigenis' worden bijgestaan. 'Daarop - aldus de notulen - 'werden eenige daadzaken opgenoemd, tengevolge waarvan onderscheidene personen begonnen te spreken en daadzaken voort te brengen; daaruit werd de opmerking van ds. Scholte ten volle bevestigd'. De zaak wordt nu verwezen naar de zo juist geformeerde classis Zaltbommel; op 27 maart aanstaande zal er vergadering zijn te Zuilichem. Alle manslidmaten van Zuilichem zullen dan hoofd voor hoofd worden ondervraagd; de kerkeraadsleden zullen ieder afzonderlijk worden gehoord.

In plaats van G. van Wijgerden, wordt ouderling Dirk van Dulst van Poederoyen benoemd tot provinciale correspondent.

Op de volgende vergadering van ‘Beneden-Gelderland’, gehouden te Zuilichem op **25 en 26 juli 1837** vormt de ‘Zuilichemse verwarring’ de hoofdmoot van het agendum.

De afvaardiging van (Neder)hemert c.a. is dan als volgt: Jan Straver, benoemd ouderling; L. van de Werken, benoemd diaken en Arie Kraai, benoemd ouderling.

Bij Zuilichem staat vermeld,, dat aanwezig is: G. van Wijgerden ‘geschorst ouderling’. Uit de ‘Lijst der texten’ van Scholte (pag. 291), alsmede uit het doopboek van Herwijnen weten we, dat op 27 oktober 1837 - dus 3 maanden later - ten huize van Gijsbert van Wijgerden ambtsdragers van Nederhemert c.a. zijn bevestigd. Tevens zien we daaruit, dat Scholte de schorsing van Van Wijgerden, indien tenminste deze schorsing nog voortduurde, niet voor wettig hield en deze niet erkende.

In Nieuwaal is éne A. Kerkhof(f) ouderling geworden.

De classis Poederoyen neemt de kerkenordening, vastgesteld te Dordrecht op 18 en 19 juli 1837 vooralsnog niet aan, de classis Zaltbommel wèl. J. Straver of Dirk van Dulst zal de algemene synode als afgevaardigde bijwonen; wij weten, dat het Jan Straver is geworden.

Wat de Zuilichemse kwestie betreft, lezen wij, dat ‘allen, zonder onderscheid, de gemeenschap der kerk verlaten hadden en niet meer in de vergadering, noch te Nieuwaal, noch te Aalst komen, dat de oude verwijdering en verdeeldheid onder de verschillende afgescheidenen te Zuilichem nog bestaat, zoodat alle de vermaningen gedurende den tijd van ruim een half jaar niets hebben uitgewerkt...’. De vergadering oordeelt, dat indien deze toestand blijft voortduren, de gemeente behoort te worden afgesneden van de gemeenschap der kerk. Er zal nog een poging worden gedaan alle Afgescheidenen te Zuilichem bij elkaar te roepen, in tegenwoordigheid van twee ouderlingen uit naburige gemeenten. Hiertoe worden benoemd W. van Haaften (Gameren) en Arie van Dusseldorp (Herwijnen).

Helemaal duidelijk wordt ons de Zuilichemse zaak niet. Zien wij het wel, dan bleef de vergadering van Beneden-Gelderland, Gijsbert van Wijgerden en Klaas van Veen erkennen als ambtsdragers van Zuilichem; de groep P. Dingemans, die bijna geheel de gemeente omvatte werd door genoemde vergadering veroordeeld. Deze veronderstelling vindt ook steun in de door ons op pagina 275 geciteerde brief van Pape, waar staat, dat de meester van Zuilichem - P. Dingemans - geëxcommuniceerd was door de meester van Aalst (J. Hasselman).

De vergadering van **12 juni 1838** is de laatste vergadering van Beneden-Gelderland, die zou kunnen worden getypeerd als provinciale vergadering. Daarna vergadert Beneden-Gelderland slechts als een classicaal verband; wel kennen we de vergaderingen van 22 en 23 aug. 1839, 24 en 25 april 1840 en 30 okt. 1840, waar ook afgevaardigden uit andere provincies aanwezig waren (men vergelijke hiervoor hoofdstuk 10).

Bovengenoemde vergadering, gehouden te Zuilichem, is ook de laatste vergadering van Beneden-Gelderland, die ds. H.P. Scholte presideert. Aan-

wezig is onder meer de ons bekende A.E. Dudok Bousquet uit Zaltbommel.
Artikel 2 van de notulen luidt:

> ‘De vergadering wordt geopend met gebed door ds. H.P. Scholte, als voorzitter, die, met toestemming der broeders, den broeder D. Bousquet verzoekt om het werk van scriba waar te nemen.’

Merkwaardig is, dat het notulenboek van de classis Beneden-Gelderland (5.12.1838-22.10.1840) een apart papiertje bevat, waarop ds. Scholte eigenhandig geschreven heeft:

> ‘Extract uit de notulen van Z.-Holland en Gelderland van de vergadering, gehouden te Zuilichem den 12 Juny 1838.
> Art. 2. De vergadering wordt geopend met gebed door ds. H.P. Scholte als voorzitter, die met toestemming der broeders, den broeder D. Bousquet verzoekt om het werk van Secretaris der vergadering voortaan waar te nemen.’

Hoe het ook zij, Dudok Bousquet heeft ‘voortaan’, althans van 1838-1840, als permanent secretaris gefungeerd; bij zijn afwezigheid ter vergadering nam meester P. Dingemans uit Zuilichem het scribaat waar.

Ter vergadering wordt ouderling Jan Hasselman uit Aalst door ds. H.P. Scholte opgewekt, om ‘bij de dringende behoefte aan Herders en Leeraars, die in de gemeente bestaat’, zich geheel ‘aan de dienst der gemeente’ over te geven, dat wil zeggen predikant te worden.
Hasselman antwoordt ‘dat dit de wensch zijner ziele zoude zijn, als de Heere Zijnen wil hierin slechts klaarlijk mogt te kennen geven’.
Klaas van Veen, de Zuilichemse diaken, geeft verslag ‘hoe het in de Zuilichemse gemeente nog altoos toegaat’.

De broeders J. Straver en J. Ba(a)ijense rapporteren, dat zij bij alle leden van de kerk van Zuilichem een bezoek hebben gebracht ‘doch bij niemand ootmoed en bekentenis der bestaande zonden gevonden hebben’. Sommige aanwezigen merken op, dat er sedert enige tijd, ‘bepaaldelijk na den dood van den ouderling G. van Wijgerden’ sprake mag zijn van een betere opkomst in de gemeente. Van Wijgerden overleed 26 januari 1838. De vergadering wil daarom nog niet tot de uiterste maatregel - afsnijding! - overgaan.

Echter: een ouderling is er niet meer in Zuilichem. Uit de kerkeraden van de naburige gemeenten zullen opzieners voor Zuilichem worden gekozen. Scholte stelt voor de kerkeraad van Aalst ‘daartoe te committeren’. Dit voorstel wordt aanvaard. Voor zover we kunnen nagaan, bestond de kerkeraad van Aalst op dat ogenblik uit: A. van Ballegoijen en Jan Hasselman, ouderlingen; Aart van Os, diaken - niet geheel zeker is of Jan van Emmenes reeds als diaken was bevestigd.

Aan het einde van dit hoofdstuk zullen wij het vervolg van de verwikkelingen in Zuilichem beschrijven.

Hasselman stelt voor een som van *f* 400,- ter dispositie van ds. Scholte te stellen.

Dit is voor Scholte aanleiding om uiteen te zetten, dat de gemeenten niet in de eerste plaats behoefte hebben aan kerkgebouwen, maar wel de verplichting hebben, de armen en de predikanten te onderhouden. Scholte zegt, dat 'vele nooden aan hem bekend gemaakt, vele aanvragen aan hem gericht worden; doch dat het wel het doelmatigst zoude wezen, alles te bestrijden uit de collecten, die in de vergaderingen geschieden, en geen onderscheid te maken tusschen armengeld en kerkegeld, maar alles in ééne beurs te ontvangen en alle behoeften uit die ééne beurs te bestrijden, zelfs zonder onderscheid te maken of die behoeften van de eigene plaatselijke gemeente dan of die van de gemeenten in het algemeen zijn.'

De notulen vermelden niet of deze vèrstrekkende voorslag van Scholte wordt aanvaard of verworpen. Wij kunnen ons evenwel niet indenken, dat er veel gemeenten dit plan zullen hebben aanvaard. Terloops vermelden wij nog, dat ter vergadering door Klaas van Veen uit Zuilichem enig geld wordt gegeven aan ds. Scholte. Dit geld was afkomstig van P. Dingemans, die dit, optredende als getuige, had ontvangen van de Rechtbank te Tiel, bij het proces inzake de bijeenkomst ten huize van G. van Wijgerden op 27 oktober 1837 (vonnis no. 163, 14.12.1837). Het geld voor de getuigen was 'mede door Ds. Scholte betaald... geworden'. De vraag wordt geopperd, of zulk getuigen voor de rechtbank 'christelijk geoorloofd is, waarop vele der broeders toestemmen, dat dit tegen Gods Woord strijdt'.

Wij lezen verder in artikel 20 inzake Nederhemert-Well (ouderling J. Straver):

> De ouderling van (Neder)Hemert doet verslag van het voortdurend weigerend blijven der beide benoemde diakenen om bevestigd te worden alsmede van de verkeerde gevoelens van één hunner; voorts van eene bestaande verkeerdheid bij een gehuwd paar.

Vervolgens vinden wij in de notulen van deze voor ons onderwerp gewichtige vergadering, dat er moeilijkheden zijn in de gemeente te Gameren. De ouderlingen van Gameren melden, dat één der diakenen Hendrik Melse van den Oever zich weliswaar nog niet onttrekt van de vergaderingen der gemeente, maar wel 'van de vergaderingen als gezelschap, alwaar over de waarheid onderling gesproken werd, alzoo de leer, die door den diaken en de zijnen beleden wordt, en de leer, die door hen lieden, de ouderlingen, beleden wordt, geheel tegen elkander streed'.

Er is ook een brief van H.M. van der Oever; deze beschuldigt daarin de ouderlingen van 'slappigheid in de tucht en in de leer'.

Besloten wordt, dat de diaken en de zijnen zullen worden aangemaand, de

openbare vergaderingen in hun woonplaats niet te verzuimen, maar ‘op de eerstkomende provinciale vergadering hunne bezwaren in persoon voor te dragen’.

Ouderling Hasselman voegt er als zijn ‘verlangen’ nog aan toe ‘dat aan voorz. diaken c.s. mogt te kennen gegeven worden, dat zijl. zich te onthouden hadden van met de Gemeente te Aalst op te komen’.

Om even op de geschiedenis vooruit te lopen: in de classicale notulen van 5 dec. 1838 en van 14 febr. 1839 lezen we, dat er te Gameren nog velen zich blijven onttrekken aan ‘de orde der kerk’ en alle vermaning in de wind slaan. Ook als D. van Dulst bedoelde lidmaten gaat bezoeken heeft dat weinig gunstig effect. De praeses Van Dulst zal ‘die personen aanschrijven en kans geven in geval zij binnen 3 weken tot de kerk wederkeren en zulks niet geschiedende alsdan zullen worden afgesneden...’.

Uit het lidmatenboek van de kerk van Gameren weten we - zoals we zagen in hoofdstuk 12 - dat H.M. van den Oever, zijn vrouw Jacoba Christel, Johannes van Eck (geb. 1791) en Christoffel van den Anker (geb. 1805) op 14 april 1839 zijn afgesneden.

Tenslotte lezen wij in deze notulen één en ander aangaande de kerkenordening aangenomen op de synode van Utrecht, 1837. In hoofdstuk 9 zagen wij, dat dit een gewijzigde Dordtse kerkenordening (1618/19) is geweest. Daarnaast kan sprake zijn van een provinciale kerkenordening, aangenomen onder meer op 19 juli 1837 te Dordrecht - onder leiding van Scholte - en aanvaard door de kerken in Zuid-Holland, Utrecht, een gedeelte van Noord-Brabant en een gedeelte van Beneden-Gelderland.

Scholte zegt, daarmee ook de afgevaardigde van Beneden-Gelderland Jan Straver verdedigend, dat de op de synode (1837) aangenomen kerkenordening nu ‘door de gemeenten nog nader moet onderzocht worden’. En verder, dat de K.O. aan de Koning is toegezonden met een door hem opgestelde geleidebrief, waarin hetzelfde beding onder woorden is gebracht. Nu kennen wij deze geleidebrief.[1] Scholte memoreert, dat ook de provinciale K.O. (Dordrecht 1837) aan de Koning is toegezonden. Verder lezen wij: ‘Ik ben echter tevens verpligt H.M. hierbij te doen opmerken, dat ik dit stuk alleen kan aanbieden als het werk dier vergadering, geensints als de aangenoomene ordening aller gemeenten in ons vaderland; dit zal eerst kunnen blijken uit de gevolgen’.

Deze taal verschilt wel in hoge mate van die van de praeses der synode 1837, ds. S. van Velzen. Deze toch schreef in het voorwoord bij de handelingen der synode, aangaande de K.O. onder meer: ‘Thans ook is een iegelijk verpligt, zich daaraan te onderwerpen. Indien er zijn, die eigendunkelijk daarvan willen afwijken, die zouden groot kwaad doen’.

1 Gedateerd 18 december 1837. Scholte vermeldt in dit schrijven wel iets meer, dan waartoe hij als scriba der laatstgehouden synode last had ontvangen.
Men zie voor het stuk: Bos, Archiefstukken, IV, 116.

Scholte nu leest op de provinciale vergadering de copie van een brief voor, door de Amsterdamse kerkeraad geschreven aan ds. S. van Velzen. Laatstgenoemde zou te Amsterdam geweigerd hebben het Woord te verkondigen, of zelfs de kerkeraad als zodanig te erkennen 'omdat dezelve de Utrechtsche kerkordening nog niet aangenomen had'.

De notulen melden daarover nog in de art. 35-37:

> De praeses geeft daarna aan de vergadering kennis dat de Utrechtsche kerkeraad zich ook steeds houdt aan de vorige kerke-ordening en die van de Utrechtsche synode later zal onderzoeken. Wordt door de broeders aan den praeses te kennen gegeven, dat de voorz. kerke-ordening in beneden Gelderland ook niet anders dan als een ontwerp beschouwd wordt, en nader onderzocht zal worden. Wordt door de broeders, uitmakende de classis van Pouderooijen, berigt gedaan, dat alle zwarigheden, die vroeger bij hen bestaan hebben, tegen de volledige aanneming der Dordrechtsche kerke-ordening van 1837, opgeheven zijnde, zij thans bereid zijn die te onderteekenen.

Notulen classis Bommelerwaard c.a. gedurende het tijdvak 5 dec. 1838-22 okt. 1840.

De vergaderingen van de classis Bommelerwaard c.a. worden in dit tijdvak steeds gehouden te Zuilichem - dit ondanks het feit, dat de gemeente aldaar in die tijd nagenoeg uiteengeslagen was. Tot eind 1839 wordt vergaderd ten huize van Jacob Hak (vergelijk blz. 270), daarna tot eind 1840 ten huize van 'tuinman Versteegh'. Bij het begin van deze serie notulen lezen we, dat vertegenwoordigd zijn de kerken: Vuren, Herwijnen, Poederoyen (-?) Brakel, Aalst, Nederhemert-Well, Gameren, Nieuwaal en Zuilichem.

Wij vermeldden in ander verband reeds, dat ds. Scholte op de classicale vergadering van 14 maart 1839 doet weten, dat het maar beter is, dat de gemeenten van Vuren en Herwijnen 'als aan den vasten wal liggende zich voortaan zouden voegen bij de classis van Gorcum' en verder dat 'de gemeenten in de Bommelerwaard een afzonderlijke classis zouden uitmaken'. Beide voorstellen worden aanvaard, waarbij onze aandacht trekt, dat er letterlijk staat, dat de afgevaardigden van Vuren en Herwijnen 'daarin berusten zonder dat één der andere broeders iets daartegen oppert'.

Verder stelt ds. Scholte schriftelijk voor, dat de gemeenten Poederoyen en Aalst alsmede die van Gameren en Nieuwaal 'gecombineerde gemeenten zouden uitmaken' en 'dat de weinige lidmaten te Zuilichem zich aan de nabijzijnde Gemeente(n) zouden aansluiten'; ook dit voorstel wordt zonder meer aanvaard. Voor het beschrijven van de historie in de hierna komende maanden zullen we echter uitgaan van de volgende indeling in gemeenten: Gameren, Nieuwaal, Zuilichem, Brakel, Poederoyen, Aalst, Nederhemert-Well.

De groep uit Zuilichem, die in deze jaren kan beschouwd worden als te behoren tot het kerkverband, moet uiterst klein zijn geweest; Brakel en Poederoyen worden wel eens als één gemeente genoemd, terwijl de kleine groep Afgescheidenen te Nederhemert en Well werkelijk één gemeente

moet hebben gevormd. Wat Nieuwaal betreft: wij zien als afgevaardigden van deze gemeente op de classis Leendert Duyster, Antonie Kerkhof(f) ouderlingen en M. Verbeek, C. Timmer diakenen. Op de vergadering van 4 juli 1839 was de presentie als volgt. Nederhemert-Well: J. Straver en Aart Kraai, ouderlingen; Gameren: J. van Ba(a)yense en Wm van Haaften, ouderlingen; Nieuwaal: L. Duyster; Aalst: Aart van Os en Jan van Emmenes, diakenen; Poederoyen: Dirk van Dulst, ouderling en Wijnant Bok, diaken; Brakel: C. van Baalen, ouderling; Zuilichem: Klaas van Veen, diaken en P. Dingemans ‘afgevaardigde der Gemeente’.

‘Classicale bode’ is Pieter Adrianus Koelman, wonende te Poederoyen (vgl. pag 251 v.v.). Op 14 maart 1839 aanvaarden de gemeenten van de Bommelerwaard de door Scholte opgestelde kerkenordening van de gemeente Utrecht, ook wel genoemd het ‘huishoudelijk reglement’.

Dirk van Dulst stelt op de vergadering van 4 juli 1839 voor hetgeen in ‘De Reformatie’ van juni j.l. staat, aangaande de verplichting der gemeenten ‘bij te dragen tot de behoeften van de kerk en in het bijzonder van de aankomende dienaren’. Naar aanleiding van één en ander worden er enige collecten gehouden onder meer in Poederoyen. De opbrengst wordt afgedragen aan ds. Scholte en zal bestemd zijn geweest voornamelijk voor de opleiding van Scholte's studenten.

Op de vergadering van 15.8.1839 rapporteren 5 gemeenten (Zuilichem niet), dat de catechisaties worden gehouden en dat de ‘kerkelijke boeken in orde zijn’ etc. Oud. Kraai neemt de catechese waar in Nederh.-Well; te Gameren geschiedt dit door Baayense en Van Haaften; te Nieuwaal door C. Timmer; te Poederoyen door D. van Dulst; te Aalst door: Aart van Os en oud. A. Ballegoyen.

Op 11 juni 1840 verklaart de vergadering - geheel conform een missive van ds. Scholte - niets te voelen voor het bijwonen van een algemene synode; dit naar aanleiding van een oproep van ds. H. de Cock. Men besluit geen synode of andere vergadering bij te wonen ‘die God's Woord niet tot alleenigen regel en grondslag neemt’.

Interessant is ook, dat in de laatste ons bewaard gebleven notulen een discussie staat vermeld over ‘den aard en de verplichtingen van het regeer-ouderlingschap’. Deze bespreking dient ter voorbereiding van de provinciale vergadering van 30.10.1840 te Dordrecht, waar deze zaak - naar wij zagen (pag. 173) - ook ter sprake kwam. J. Hasselman stelt: ‘dat regeer- en leer-ouderlingen beiden aanwezig zijn geweest in de kerk van de Apostolische tijden af. De regeer-ouderlingen moeten toezicht hebben op de leer en wandel van de leer-ouderlingen. Ze zijn niet bevoegd tot het bedienen van het sacrament des doops inzooverre ze niet gezonden zijn om het evangelie te prediken; dat, hoewel hij meerdere ruimte vindt ten aanzien van het bedienen van het avondmaal, hij nog geene genoegzame klaarheid heeft om zich daaromtrent bepaaldelijk te verklaren’. Dirk van Dulst ziet de eenheid van de bediening des Woords en der sacramenten beter; hij verklaart stellig, dat de regeer-ouderlingen niet bevoegd zijn de sacra-

menten te bedienen. W. van Haaften, J. Baayense en A. Kraai verenigen zich met het gevoelen van Dirk van Dulst. Leendert Duyster zegt ‘dat het hem hetzelfde is’. Aart van Os ‘houdt het daarvoor, dat er slechts één soort ouderlingen in het Woord bedoeld wordt’. J. Straver ‘kan er voor het oogenblik niets over uitbrengen’.

A.E. Dudok Bousquet ‘houdt het daarvoor, dat er slechts één soort van ouderlingen in het Woord bedoeld wordt’. Zijn er meer ouderlingen in een gemeente, dan kunnen ze wel een zekere taakverdeling toepassen, maar ‘ieder (blijft) bevoegd om waar dit noodig is èn te regeeren èn te prediken èn de sacramenten te bedienen’.

Broeder P.A. Koelman ‘de kerkenbode’ wordt door de vriendelijke Jan Hasselman uitgenoodigd, ook ‘zijn gevoelen te zeggen’. Koelman zegt, dat zijn oordeel is, ‘dat de regeer-ouderlingen niet mogen preeken omrede dat hij van de predikanten in de kerk gehoord heeft en ook uit geschriften gelezen heeft, dat ze daartoe niet gezonden zijn’. Zou hij van het tegenovergestelde gevoelen zijn, zo verklaart hij, dan zou hij ook verenigd zijn ‘met Flier, Hoksbergen[1] enz., waarmede hij niet vereenigd is’.

Blijkbaar heeft onze ‘classicale bode’ wel goed kunnen luisteren en lezen. In de lastbrief, die J. Hasselman en J. Straver meekrijgen naar de provinciale vergadering, staat, dat de afgevaardigden is opgedragen ‘om de onderscheidene gevoelens der leden van de classis over het regeer-ouderlingschap aan de vergadering bekend te maken...’

Op 26 december 1839 wordt de classis geconfronteerd met de moeilijkheden in Zeeland betreffende ds. H.J. Budding. Er is ter tafel een brief van ds. Scholte over deze zaak. Daarbij is gevoegd een copie van een brief van ds. Budding ‘aan de Gemeente van Zuid-Beveland’, d.d. 24 januari 1839 en van een brief van de provinciale vergadering van Zeeland aan zijn eerwaarde gedateerd 23 oktober 1839. Ds. Budding verklaart te bedanken voor het leraarswerk in die gemeenten, waar men weigert het ‘psalmgezang van Datheen in te voeren of ten minsten te dulden’. Zeven gemeenten in Zeeland - en later ook Middelburg - hebben besloten ds. Budding zijn ontslag als leraar te geven.

De classis Zaltbommel besluit ds. Budding niet toe te laten tot de uitoefening van het leraarsambt, ‘zoolang ZijnEerw. in dezen door hem ingeslagen weg blijft volharden’.

Jan Hasselman wil echter wel gaarne in het midden brengen - en hij vindt bijval bij het merendeel der afgevaardigden - dat de gronden die ds. Budding aanvoert tegen het gebruik van de tegenwoordige psalmbe-

1 Abraham Flier, ouderling te Woerden in de Afgescheiden gemeente, was in 1838 begonnen met het bedienen der sacramenten; Dirk Hoksbergen evenzo te Kampen. Laatstgenoemde is zich blijven noemen “lerend ouderling” - volgens hem kent de schrift slechts twee ambten: ouderling en diaken. Zowel Flier als Hoksbergen worden gerekend tot de Kruisdominees. Zie voor hen verder: dr. F.L. Bos, Kruisdominees.

rijming ‘niet van alle kracht ontbloot zijn’. Hij stelt voor, dat allen die verkeerdheden ontdekken in enige psalm dit zullen optekenen ‘ten einde zoo doende langzamerhand bij voorraad eenige grondstoffen bijeen te brengen tot een latere - gemeenschappelijk in te voeren - verbetering dezer psalmen’. Zoals bekend, had ds. Budding eveneens overwegende bezwaren tegen de ‘aan de regeering gevraagde vrijheid’.

De classis zal schrijven aan ds. Budding, dat zij afkeurt het verlaten van zijn bediening om de door hem genoemde redenen. In een naschrift zal worden kenbaar gemaakt, dat er ook in de kring van de classis bezwaren leven tegen de vigerende psalmberijming, en dat zij gaarne wil medewerken aan een, op wettige wijze in te voeren, verbetering ervan. De broeders J. Hasselman, D. van Dulst en C. Timmer zullen voor de redactie van de brief zorgdragen.

Op dezelfde vergadering stelt oud. Hasselman vragen over het optreden te Gameren van Laurens van Wijk. Wij hoorden reeds eerder van hem. Hebben de Gamerense ouderlingen, alvorens Laurens van Wijk te laten ‘oefenen’, zich wel overtuigd ‘of die man lid der Afgescheiden gemeente was?’

Bedoelde ouderlingen antwoorden ‘dat zij daar zoo zeer nauwkeurig niet naar geïnformeerd hadden, maar dat zij zich verbeeld hadden dat dit wel in orde bij hem zoude zijn’.

Naar aanleiding van een dan volgende bespreking wordt besloten door ‘alle de broeders opzieners..., dat geene van buiten af inkomende oefenaren in de gemeente tot spreken zullen toegelaten worden’. Het kwaad is hiermee blijkbaar niet ineens bedwongen. Want op de volgende vergadering moet J. Hasselman opnieuw waarschuwen. Volgens de notulen zou hij hebben opgemerkt ‘ernstig te waken tegen het openbaar spreken van - rondlopende - zoogenaamde oefenaren, onder welk voorwendsel ook’.

Wij zagen reeds, dat op de ‘provinciale’ vergadering van 12 juni 1838, de ouderling Jan Hasselman te Aalst, door ds. Scholte werd opgewekt, zich te laten opleiden tot predikant (bladzijde 298). Wij weten uit het boekje van Laurens van Bergeijk, dat Hasselman inderdaad bij Scholte, in Utrecht, in opleiding is geweest - naar wij echter vermoeden is dit slechts gedurende korte tijd geweest.

In de notulen van de classis Bommelerwaard lezen wij er bij herhaling van, dat Hasselman wordt aangespoord zich nu toch aan het vereiste examen te onderwerpen. Zoals we ook nog uit een serie notulen van latere tijd zullen zien, is Hasselman echter nimmer predikant geworden.

In het eerste Jaarboek van de chr. Afgesch. Gereformeerde kerk (1856) staat vermeld: ‘Geëxamineerd door het prov. kerkbestuur van Noord-Brabant (lees: Zuid-Holland): J. Hasselman’. Hasselman is dan 82 jaar!

15 augustus 1839. Voorzitter is D. van Dulst. Deze brengt ter sprake of de classis niet ernstig behoorde te denken aan het beroepen van een ‘leerende

ouderling'. Immers, de classis bezit geen enkele predikant. Wij krijgen wel eens de indruk, dat na 1838 de zorg van ds. Scholte voor de Bommelerwaard afnemende is. Van Dulst stelt voor, ouderling Hasselman als lerend ouderling te beroepen. De afgevaardigden zijn met Van Dulst van overtuiging, dat er hoge noodzaak is 'dat de sacramenten in de gemeenten zouden bediend worden' - ook zij vinden Hasselman zeer geschikt voor het ambt van lerend ouderling. Toch willen zij deze gewichtige zaak eerst aan hun gemeenten voordragen.

Het gaat alles wat vreemd toe. Indien er bij de secretaris van de classis (Dudok Bousquet) vóór een bepaalde datum bericht zal zijn ingekomen, dat men in iedere gemeente de beroeping van ouderling Hasselman goedkeurt, zal aan deze het verlangen der classis schriftelijk worden kenbaar gemaakt en het beroep der classis op hem worden uitgebracht.

De classis komt op **28 aug. 1839** - dus 13 dagen na de vorige vergadering - weer bijeen. Het blijkt, dat Hasselman inmiddels 'in de onderscheidene gemeenten' der Classis is beroepen. Dirk van Dulst, wederom praeses, stelt voor, dat het onderzoek van Hasselman eerlang zal geschieden. Volgens artikel 20 van het huishoudelijk reglement van de gemeente van Utrecht behoort het onderzoek te worden verricht in tegenwoordigheid van één of meer dienaren des Woords. Uitgenodigd zullen worden ds. G.F. Gezelle Meerburg en ds. H.P. Scholte. Datum: de laatste vrijdag van oktober aanstaande.

Ale de kerken echter op **24 oktober 1839** in classicale vergadering bijeenkomen, geeft Jan Hasselman te kennen 'nog eenigen tijd voor het examen tot verdere bekwaammaking te mogen genieten'. Dit wordt toegestaan. Verder wordt besloten, dat te zijner tijd alle predikanten zullen worden uitgenodigd het onderzoek bij te wonen. 'Nogtans' - zo lezen we - 'zonder bezwaar der roepende gemeenten'. Het wordt niet duidelijk of dit inhoudt, dat alle reiskosten zullen worden verhaald op de schoolmeester van Aalst!

Op de **tweede kerstdag van het jaar 1839** is een belangrijk deel der classicale vergadering te Zuilichem opnieuw gewijd aan de zaak Hasselman.

De praeses Van Dulst dringt er bij Hasselman op aan 'niet langer uit te stellen... zich te laten examineren ten einde tot den dienst dezer gemeenten te worden geördend'.

Hasselman merkt op, dat het hem verleende uitstel onbepaald is geweest, zodat hij 'dus eigenlijk nog niet in mora was'.

Wij achten het niet onwaarschijnlijk, dat Jan Hasselman uitermate heeft opgezien tegen de examinatie, en tegen het predikant-zijn, dat daarna zijn deel zou wezen. Wij menen, dat anderen - wellicht met minder gaven en kennis, het er in die tijd gemakkelijker mee hebben gehad, zich tot predikant te laten 'ordenen'.

In ieder geval: Hasselman begeert meer 'vastigheid'. Hij vraagt de vergadering, wat de ware oorzaak is van haar aandringen. 'Dat indien hij niet meer gronden verkrijgt om het op hem uitgebrachte beroep als van God

komende te beschouwen, als dat stuk papier waarop dat beroep uitgedrukt staat, hij daaraan niet genoeg zoude hebben om tot de aanneming daarvan te besluiten...' Van een waarachtige behoefte naar een leraar en van een begeerte naar hem als zodanig, bemerkt hij niet veel in de gemeenten; eerder koelheid, achteloosheid en onverschilligheid. In het bijzonder vond hij die onverschilligheid bij de Gamerense ouderlingen.

Ouderling Wm. van Haaften uit Gameren wenst deze indruk weg te nemen, maar hij is niet erg gelukkig in zijn woordkeuze, die ons toch wel even doet glimlachen.

> 'Art. 20. de br. ouderling van Haaften geeft te kennen dat hij wel degelijk den br. Hasselman met al zijn gebrek als een Leeraar voor zijne gemeente zoude wenschen te zien optreden.'

Hasselman maakt aanmerkingen op de woorden 'met al zijn gebrek' en vraagt welke gebreken hier bedoeld worden.

> 'Art. 22. de br. van Haaften noemt nu voornamelijk des broeders Hasselmans ouderdom en zo meer.'

Ontroerend is het antwoord van Hasselman. Wij merken uit alles, dat deze vriendelijke en zachtzinnige broeder niet zichzelve zocht. Geboren in 1773, was hij dus eind 1839 reeds 66 jaar, zodat het dus niet al te zeer behoeft te verbazen, dat zijn leeftijd in het geding wordt gebracht.

> 'Art. 23. De br. Hasselman haalt het voorbeeld aan van Caleb, die op zijn ouden dag nog zoo sterk en dapper was als in de kracht zijner jaren, en zegt dat toen hij dit onlangs las, hem dit tot troost verstrekte...'

Verder betoogt Hasselman, dat hij meer en meer begint te geloven, dat de Here hem wel zal willen gebruiken in Zijn dienst 'maar dat het nu bij deze gemeenten zal te bezien staan, of zijl. van hunne zijde ook zoo door den H. Geest overtuigd zijn, dat hij, Hasselman, den hun van God bestemden Leeraar is, en of zij in den gebede bij God worstelende zijn, om hem als zoodanig te bekomen'.

Onder meer door D. van Dulst en L. Duyster wordt betuigd, dat zij biddend begeren, dat broeder Hasselman hun leraar zal worden.

Deze geeft hierna te kennen, dat hij zich Deo Volente in de maand maart 1840 aan het onderzoek zal onderwerpen.

Ouderling Aart Kraai uit Nederhemert-Well wil er nog een schepje bovenop doen door te zeggen, dat het ook niet erg hartelijk is, dat de gemeenten nog niet 'bepaald hebben, het inkomen, dat aan den br. Hasselman verzekerd zoude worden'.

Deze echter verklaart 'dat alle zoodanige beraadslaging vóór zijne aanneming hem meer belemmerend als aanmoedigend zoude zijn'.

De vergaderingen van maart en april 1840 gaan echter voorbij, zonder dat we iets lezen over een (eventueel) examen van Hasselman.

Op de vergadering van **11 juni 1840** deelt de praeses mede, dat broeder Hasselftian nu bereid is, 'zich tot het examen aan te dienen'. Tijd en plaats van de examinatie worden als volgt vastgesteld: donderdag 25 juni des morgens te 8 (!) uur op de plaats waar aan de Kil onder Sleeuwijk, de gewone godsdienstoefening wordt gehouden.[1] Behalve de kerkeraadsleden van de gemeenten in de Bommelerwaard zullen worden uitgenodigd de predikanten H.P. Scholte, G.F. Gezelle Meerburg, H.G. Klijn en Cornelius van der Meulen.

Het examen aan de Kil onder Sleeuwijk is door één of andere, ons niet bekende, oorzaak niet afgenomen. Wellicht heeft Jan Hasselman zich ook deze maal teruggetrokken. Jaren later, namelijk in 1849, lezen wij in de notulen van de Classis Dordrecht-Gorinchem, waartoe dan ook de Bommelerwaard behoort, dat Hasselman opnieuw zich voorstelt aan een examinatie deel te nemen. Hasselman is dan 76 jaar! Zijn wapenbroeder D. van Dulst geeft in die tijd eveneens het voornemen te kennen predikant te worden. In het bijzonder aangaande laatstgenoemde zullen we nog nader horen.

Tenslotte: het vervolg van de verwikkelingen in de gemeente te Zuilichem gedurende de jaren 1839 en 1840.

Op bladzijde 298 zagen wij, dat na het overlijden van oud. G. van Wijgerden, te Zuilichem nog slechts één ambtsdrager was, namelijk de diaken Klaas van Veen. P. Dingemans wordt genoemd 'afgevaardigde der gemeente'. De kerkeraad van Aalst werd op 12 juni 1838 gecommitteerd te fungeren als 'opzieners' van de gemeente te Zuilichem.

Op 14 februari 1839 rapporteren de broeders van Aalst, dat de toestand te Zuilichem niet verbeterd is. Blijkbaar bezocht het merendeel van de lidmaten de godsdienstoefeningen niet. Wij kunnen uit de schaarse gegevens niet oordelen of dit verzuim wettig of onwettig was. Ouderling C. van Baalen uit Brakel en een lid van de kerkeraad van Aalst worden 'geauthoriseerd om (indien geen verbetering openbaar wordt - C.S.) alsdan de afsnijding - in de gemeente Zuylichem op den dag des Heeren uit te oeffenen - zullende (te voren) de vermaning uitoeffenen'.

Tot degenen, wier afsnijding wordt overwogen, behoren onder meer: H. Haas (bedoeld zal zijn: H. van Hees), weduwe G. van Wijgerden en Leendert van der Linden.

Het wordt ons uit de classicale notulen niet duidelijk, of er medio 1839 leden van de Zuilichemse gemeente werkelijk zijn afgesneden.

Op 4 juli 1839 signaleert de 'afgevaardigde' van Zuilichem nieuwe moeilijkheden. Hij deelt namelijk mede, dat door de Afgescheidenen te Zuilichem bezwaar wordt gemaakt 'in het voorgaan in de vergaderingen van den Diaken Klaas van Veen, die daartoe vroeger door de classis benoemd was geworden...' Van Veen is overigens ter vergadering aanwezig, wij

1 Ten zuiden van Sleeuwijk; zie hiervoor dr. E. Masselink. Ik zal gedenken (Afscheiding Sleeuwijk), z.j.

lezen niet, dat hem iets wordt gevraagd of dat hij iets zegt. Opnieuw krijgt de kerkeraad van Aalst een opdracht inzake Zuilichem. De vergadering draagt hem op ‘bij de Afgescheidenen van Zuylichem hoofd voor hoofd rond te gaan, en uit hunnen mond schriftelijk op te teekenen de redenen waarom zijlieden den diaken K. van Veen weigeren te erkennen’.

Op de vergadering van 15.8.1839 wordt aan Aart van Os uit Aalst gevraagd, wat er kan worden gerapporteerd aangaande Zuilichem. Deze geeft te kennen, dat de kerkeraad van Aalst het voor en tegen van de opdracht, op de vorige classicale vergadering gegeven, eens rustig heeft overwogen. De kerkeraad van Aalst heeft goedgevonden ‘om dit maar niet te doen uit hoofde van de onaangename bejegening die men vroeger den ouderling van Aalst te Zuylichem had doen ondergaan, als hebbende men geweigerd hem het werk van voorganger in de vergadering te laten verrichten’.

Deze beschuldiging wordt door P. Dingemans tegengesproken. De classicale vergadering meent echter zó niet te vorderen. Gelukkig is binnengekomen éne Aart de Weerd, één der Afgescheidenen te Zuilichem ‘die voor de belangen der Afgescheidenen (te Zuilichem) komt spreken’.

Aart de Weerd geeft te kennen ‘dat het ongeregeld huisgezin van Kl. van Veen hem in hunnen oogen onbekwaam maakt om de post van voorganger waar te nemen; dat hij noch anderen tegen de dienst van den br. P. Dingemans het allerminste heeft in te brengen’.

Na een brede bespreking is de slotsom van de vergadering, dat de diaken Klaas van Veen voortaan niet meer als diaken in de gemeente zal mogen optreden en dat P. Dingemans het werk van voorganger ‘telken rustdag op zich zal nemen’. Deze verzoekt daarin hulp van de ouderlingen van de naburige gemeenten.

Bij deze regeling belooft Aart de Weerd ‘voor zich en zijne vrienden... geen scheuring meer te maken, maar getrouw in de vergaderingen op te komen’. Inmiddels rijzen er nieuwe moeilijkheden. C. van Baalen, uit Brakel, inmiddels ter vergadering gekomen, zegt, dat er ook tegen P. Dingemans ‘bezwaar wordt gevoeld als voorganger’, aangezien hij ‘zijn huis in eene Verzekerings Maatschappij verzekerd heeft’. Broeder Dingemans stemt dit toe, doch zegt, dat dit door zovelen geschiedt. Ook het huis van A.E. Dudok Bousquet blijkt verzekerd. Laatstgenoemde zegt echter, dat zijn huis bij aankoop voor 6 jaar tegelijk verzekerd bleek, ‘doch dat hij nu zijn best zal doen om die verzekering te Antwerpen te laten royeeren’. Dingemans verklaart ‘er op dit oogenblik nog niet toe te kunnen overgaan om met verzekeren op te houden’.

Van Baalen reageert met te zeggen, dat hij Dingemans niet met het voorgaan in de gemeente zal helpen, tenzij de assurantie zal zijn opgeheven. Deze zegt ‘dat men al lang iets op hem heeft zoeken te vinden en dat hij dit (nl. de assurantie opheffen)... vooralsnog niet gezind is te doen’.

De andere broeders afgevaardigden trachten Van Baalen te doen inzien ‘dat hij op de geheele gemeente te Zuylichem zoude verhalen datgene wat in zijne oogen door één Lid misdreven wordt’. Doch Van Baalen blijkt niet

toegankelijk voor deze redenering. Ondertussen is Leendert van der Linden, behorende tot de Afgescheidenen van Zuilichem, in de vergadering verschenen. Deze brengt nieuwe klachten naar voren betreffende een tweetal kinderen van Klaas van Veen. Speciaal een dochter van deze, die een relatie onderhoudt met 'den Veldwachter van Herwaarden', veroorzaakt in Zuilichem grote opspraak. Van Dulst en Van Baalen krijgen de opdracht deze klachten te onderzoeken. Op 24 okt. 1839 stelt Dingemans voor de schorsing van Klaas van Veen op te heffen 'en hem tot opene waarneming van den godsdienst toe te laten'. De vergadering besluit echter, hiermee nog te wachten. In ieder geval tot Van Dulst en Van Baalen met hem hebben gesproken over de opkomst van zijn kinderen tot kerk en catechisatie. Wellicht zal het noodig zijn, zijn kinderen van de kerk af te snijden!

De vergadering van 7 november 1839 is speciaal belegd 'tot het behandelen van de zaken der Zuylichemse gemeente', aldus een mededeling van Jan Hasselman.

De kerkeraad van Aalst - die zich blijkbaar alsnog is gaan kwijten van de taak hem opgedragen door de classicale vergadering van 4 juli 1839 - geeft te kennen, dat hij bij de leden van 'Zuilichem' hoofdelijk heeft onderzocht de oorzaken van de scheuring, die er steeds bestaat en van de tegenzin die veel Afgescheidenen hebben tegen het voorgaan van P. Dingemans. De kerkeraad van Aalst meent, dat zijn werk vruchteloos is geweest; alle Afgescheidenen van Zuilichem zijn ontboden op deze vergadering, teneinde hun bezwaren in te brengen.

Hasselman vermeldt een gesprek met 'vrouw Versteegh, eene niet-Afgescheidene, doch die groote invloed op de Afgescheidenen te Zuylichem heeft'. Hasselman heeft aanleiding gevonden - naar wij moeten aannemen vanwege de grote invloed van Vrouw Versteegh - haar te zeggen, dat, daar Dingemans wettig is aangesteld en er tegen hem geen wettige bezwaren zijn ingebracht, hij door de Afgescheidenen te Zuilichem als voorganger moet worden erkend.

Dudok Bousquet constateert, dat de Afgescheidenen te Zuilichem de kerkeraad van Aalst - door de classis gecommitteerd - niet hebben erkend; hij meent, al het voorgevallene overwegende, 'dat er geene gemeente Jesu Christi te Zuylichem aanwezig is'. Als de vergadering in haar geheel van dit gevoelen zou zijn, zou zij alle verdere bemoeiingen met de Afgescheidenen te Zuilichem dienen te staken 'den Heere biddende om weldra eene gemeente in deze plaats te openbaren'. Vrouw Versteegh, hierboven reeds genoemd, komt ter vergadering, tezamen met enige andere Afgescheidenen. Het blijkt, dat deze vrouw wèl een Afgescheidene is 'maar te Almkerk zich aangesloten heeft en tot hiertoe dit te Zuylichem heeft nagelaten, om rede zij er geen gemeente bespeurt'.

Vrouw Versteegh verklaart, dat zij Dingemans voor een indringer houdt 'en haalt een omstandigheid aan, waarin hij de Ouderling v. Ballegoyen van Aalst die gekomen was om het dienstwerk te verrichten, had laten zitten zonder hem te verzoeken het Woord op te vatten'.

Twee andere Afgescheidenen van Zuilichem zeggen, dat zij ‘met Dingemans tevreden zijn en zich niet met anderen bemoeyen’.

Jacob Hak, die vroeger gecensureerd is geweest, wil in de vergadering spreken, maar aan hem ‘wordt uit hoofde zijner censuur het zwijgen opgelegd’.

De conclusie van de classis is ‘dat er naar het uiterlijk te oordelen geene gemeente van Christus aldaar aanwezig is’.

> ‘Art. 12. De president verklaart alzoo dat alle bemoeyenissen der classicale vergadering omtrent eene gemeente te Zuylichem opgehouden hebben; terwijl de geheele classis hartelijk hoopt en het den Heere wenscht aan te bevelen, dat er zich spoedig eene gemeente des Heeren te Zuilichem openbare, waarmee zij zich in gemeenschap kunne stellen.’

Nadat dit dieptepunt bereikt is, zien we op de classicale vergaderingen van het jaar 1840 geen afgevaardigden van Zuilichem verschijnen. De gemeente aldaar is kennelijk nagenoeg geheel ontbonden geweest.

Dit moge ook blijken uit het geval Aart de Weerd uit Zuilichem, over wie we opnieuw lezen in de notulen van 20 april en 11 juni 1840. Vermeld wordt namelijk, dat hij voornemens zoude zijn zich aan te sluiten te Nieuwaal ‘waarschijnlijk omdat hij te Pouderoyen getrouw behandeld is geworden in de zaak van zijn huwelijk’. De Weerd zoekt dus, evenals Vrouw Versteegh, elders kerkelijk onderdak.

Aart de Weerd wordt er overigens van beschuldigd ontrouw te zijn aan een ex-verloofde van hem te Varsseveld ‘willende hij zich nu met eene andere (jonge dochter) in het huwelijk begeven’. Volhardt De Weerd in zijn verkeerde weg, dan zal men zijn huwelijk niet kerkelijk bevestigen en zal hij niet worden toegelaten tot het doen van belijdenis. De Weerd komt nadat dit besluit is genomen ter vergadering. Onder meer vertelt hij ‘breedvoerig... van hetgeen de Heere aan zijne ziel gedaan heeft’. Hij eindigt met te zeggen, dat het meisje, met wie hij te Varsseveld heeft verkeerd, van hem heeft afgezien. Daartoe uitgenodigd legt De Weerd de schriftelijke verklaring van dat meisje over - zij is door haar vader geschreven en door haar ondertekend. Deze zaak blijkt - ook bij nader onderzoek - geheel in orde te wezen. Maar uit volgende notulen blijkt, dat Aart de Weerd het onderzoek niet heeft afgewacht, maar inmiddels ‘burgerlijk gehuwd is’, uiteraard zonder kerkelijke bevestiging. Aan de kerkeraad van Poederoyen, waar De Weerd als dooplid staat ingeschreven, wordt opgedragen ‘om in deze zaak naar Gods Woord de Kerkelijke tucht toe te passen’.

Wat betreft Vrouw Versteegh en haar man, de tuinman Versteegh, zij zoeken aansluiting bij de kerk van Aalst. Almkerk ligt toch wel ver van Zuilichem in het jaar 1840 en er zijn gemeenten dichterbij. Een bezwaar van ‘Aalst’ is dat het beroep van Versteegh medebrengt, dat hij ‘niet vrij is van overtreding der sabbathswet, voornamelijk alzoo de Heer Brouwer(s)

zich verklaard heeft te vorderen, dat de bemoeying met de broeyery wel degelijk op Zondag plaats hebbe, hetgeen Versteegh beschouwt als eene anders wel te vermijden zaak'.

Versteegh was blijkbaar in dienst van de Heer Brouwer(s), bij wie hij de zorg had voor een aantal broeikassen.

De Heer Brouwer(s), zo blijkt verder, is bereid de werkzaamheden zó te regelen, dat 'een tuinjongen zich belast met dat los- en toedekken der broeikassen'. Het echtpaar Versteegh wordt tot de gemeente van Aalst toegelaten.

In hoofdstuk 17 zullen wij nog één en ander horen over de kleine gemeenten in de Bommelerwaard.

Hoofdstuk 14
Kerkelijk leven Gorinchem 1 oktober 1842-6 juni 1845

In dit korte hoofdstuk willen we iets vertellen van het kerkelijke leven te Gorinchem in bovenstaand tijdvak.

De kerkeraad bestaat aanvankelijk uit: J. den Dekker, G. Snoek, I.J. Drost ouderlingen; J.D. Brandt, T. van Andel en Machiel van Merkom diakenen. Hoewel de naam van (ds.) H.H. Middel wel moet worden genoemd, zullen we eerst in hoofdstuk 16 zijn levensloop beschrijven en spreken over zijn arbeid te Gorinchem (22 juni 1845-10 nov. 1850).

Alvorens tot het onderwerp van dit hoofdstuk te komen, moeten wij voor de duidelijkheid reeds hier vermelden, dat na een voorbereidende vergadering van 5 sept. 1842 te Gorinchem gehouden, het op 1 oktober 1842 aldaar kwam tot een reconstructie van de classis Gorinchem in vereniging met die van Dordrecht. Beide classes waren in de voorafgaande maanden uiteengeslagen door de twisten ontstaan door de leer etc. van ds. H.P. Scholte. Op laatstgenoemde datum blaast ds. P.M. Dijksterhuis (Dordrecht) te Gorinchem verzamelen op basis van de Dordtse kerkenordening 1618/19. Aanvankelijk geven de gemeenten - althans gedeelten ervan - in de plaatsen Dordrecht, Alblasserdam, 's-Gravendeel, Giessendam; Gorinchem, Noordeloos, Langerak en Herwijnen aan die oproep gehoor. Zij zullen met een aantal kerken, die zich er na enige tijd bijvoegen, tot 5 sept. 1849 de classis Dordrecht-Gorinchem vormen.

Ook in de gemeente Gorinchem geven deze zaken enige verdeeldheid, waarbij vooral de diaken Jan Daniel Brandt en Jan Kant van Andel zich weren.

We zullen achtereenvolgens iets mededelen aangaande de moeilijkheden inzake het kerkverband, aangaande beroepingswerk, preekvoorziening en de pogingen om te komen tot het oprichten van een christelijke school.

Kerkverband

Al gauw na de vergadering van 1 oktober 1842, bovengenoemd, komt J. Kant van Andel in de kerkeraadsvergadering zeggen, dat hij het in hoge mate verkeerd acht, dat bij de reconstructie van de classis is gesteld, dat ‘de Dortse kerkenorde de band is van vereeniging der kerk, daar de kerk

alleen gekend wordt, volgens hetgeen (Wilhelmus à) Brakel schrijft van de kerk, door die met hare belijdenis overeenkomen, (namelijk) dat die van de Kerk zijn'.

Ook de diaken J.D. Brandt heeft ernstige bezwaren. Kant van Andel vreest vooral, dat zijn geliefde predikant G.F. Gezelle Meerburg (Almkerk) niet meer te Gorinchem zal mogen preken. Ouderling Drost kan hem echter geruststellen - alle leraars zullen mogen preken 'die in den grond met ons overeenkomen'. Verder meent Van Andel, dat, waar gezegd is, dat de Utrechtse kerkenorde een bedriegelijk stuk is, deze dan door een bedrieger (ds. Scholte) moet zijn opgesteld.

Diaken J.D. Brandt zegt, dat hij zich onttrekt aan de gemeente, en dat hij meent, dat de ouderlingen 'scheurziek handelen'.

Op 18.10.1842 wordt besloten Brandt te gaan bezoeken met de gehele kerkeraad. Het heeft niet mogen baten. Begin 1843 blijft Brandt nog steeds zijn dienst verlaten. Wij lezen dan geruime tijd niets over hem. Uit de zogenaamde 'VERKLARING' (hoofdstuk 1) weten wij, dat diaken Van Merkom op 29 juli 1844 nog een vergeefse poging heeft gedaan, Brandt te bewegen de archiefstukken etc. van de eerste jaren na 1834, uit handen te geven.

Eerst nadat zijn oud-wapenbroeder uit de Amsterdamse tijd, ds. H.H. Middel, te Gorinchem bevestigd is, lezen wij, dat J.D. Brandt wordt herkozen tot diaken. Hij neemt deze waardigheid aan; (nieuwe) bevestiging in het ambt wordt niet nodig geacht.

Geheel anders het lot van de voormalige diakenen Lucas van der Linden en Pieter Welle. Over eerstgenoemde lezen wij niets meer in de notulen; aangaande Welle is het laatste (1.11.42): Laurens de Bruin heeft met hem gesproken en 'als Welle maar eenigszins kan bekijken, dat wij in de kerk zijn, hij dan met ons gaarne zoude vereenigen'.

In april 1843 beschikt de kerkeraad afwijzend op een verzoek van Kant van Andel, ds. H.P. Scholte te laten preken, daar de kerkeraad 'hem nog voor geschorst erkent om reden, dat hij niet gezond is, in de grond van de leer'.

Beroepingswerk

Eind 1842 worden aan de kerkeraad door ds. G.J. Raidt[1] de volgende personen opgegeven, die zijns inziens in aanmerking komen voor een door Gorinchem uit te brengen beroep: ds. H.A. de Vos te Sexbierum, ds. K.

1 Gerrit Jan Raidt (10.9.1788-23.12.1877) stond in die tijd te Gouda. Zie voor hem Bos, Archiefstukken II, 255; H.S. Lucas, Netherlanders in America pag. 242, 501-2; Ds. E. Koop, De trouw van onze Koning - herdenking Afscheiding Enumatil (1839-1964), Sappemeer 1964.
G.J. Raidt werd geb. te Raalte; schoenmaker; korte opleiding tot predikant in Drente. Predikant te: Gouda, Herwijnen (1843-1848), Enumatil (1848-1852), Hellevoetsluis (1853-1856). Daarna op 68-jarige leeftijd naar Cincinnati (U.S.A.); aldaar nog 11 jaar predikant.

J. van der Schuur te Hoogeveen, ds. W.A. Kok te Koekange, D. Postma en student Hanekam (O.J. Hazekamp?). Wij lezen weinig aangaande een eventueel horen van deze personen. Ook het beroepen van ds. Raidt zelf, waarop enige broeders aandringen, komt niet tot stand. Ds. Raidt heeft juist in die tijd moeilijkheden in Gouda; een commissie van onderzoek hoort aldaar 'dat Zijne Eerwaarde is aangeklaagd aan de classicale vergadering wegens de regering in zijn huis en gemeente en de onbekwaamheid in het predikampt'.

In juli 1843 ontstaat - schriftelijk - het eerste contact tussen de kerkeraad en H.H. Middel, opziener der gemeente te Amsterdam. Eind augustus komt deze in Gorinchem een stichtelijk woord spreken. De notulen vermelden inzake hem:

> die laatstleden Zondag onze gemeente door zijn woorden, die hij tot ons gesproken heeft zoo dierbaar gestigt heeft en besluiten gezamentlijk om de verordineerde middelen die daartoe gesteld zijn te gebruiken of het ook mogelijk mogt zijn om hem tot onze Herder en Leeraar te verkrijgen.....

De manslidmaten, bijeengeroepen, zijn eenstemmig in hun ondersteunen van het voorstel van de kerkeraad. En zo wordt dan op 10 oktober 1843 ouderling Middel beroepen. Reeds jaren was hij in de gemeente van Amsterdam voorgegaan en had hij daar zijn deel gehad van de vervolgingen, zoals wij nog nader zullen zien.

Oud. Drost en diaken Teunis van Andel gaan de beroepsbrief brengen. Zij worden 'met alle minzaamheid ontvangen en verwagten een gunstig antwoordt'.

Op 1 nov. 1843 heeft de kerkeraad bericht ontvangen, dat oud. Middel het beroep naar Gorinchem heeft aangenomen. Na besprekingen op de classis wordt bepaald, dat laatstgenoemde zal worden geëxamineerd op de provinciale vergadering van 23 en 24 april 1844, te houden te Rotterdam.

Oud. Middel is op deze vergadering niet 'geslaagd', dat wil zeggen niet toegelaten te staan naar het ambt van dienaar des Woords.

Hij krijgt het advies, zich te begeven naar Groningen, om aldaar door ds. of prof. Tamme Foppens de Haan nader te worden onderweezn. Gedurende de tijd van het verblijf van het gezin van oud. Middel te Groningen zal de gemeente het financieel bijstaan. Volgens het getuigenis van prof. De Haan behoeft de studie maar kort te duren. Tijdens het verblijf van ongeveer 9 maanden in de stad Groningen zijn aan de familie Middel zorgen en ziekten niet bespaard gebleven. In oktober 1844 besluit de kerkeraad in verband hiermede, naast de gewone suppletie, een wissel van *f* 50,- te zenden.

Tijdens de provinciale vergadering van Groningen, Friesland en Drente, gehouden van 20-23 mei 1845 te Dwingeloo, wordt (cand.) H.H. Middel geëxamineerd en daarna toegelaten te staan naar het ambt van dienaar des Woords.

Op 6 juni 1845 zal het gezin Middel in de stad Gorinchem arriveren. Maar

dit wordt in hoofdstuk 16 behandeld. In afwachting van zijn komst gaat in de eerste helft van het jaar 1845 de regelmaat in de vergaderingen van de kerkeraad verdwijnen. Na 3 juni neemt ds. Middel de notulering zelf ter hand. Wij krijgen dan 5 jaar uitnemende beschrijving van het wel en wee van de Gorcumse gemeente. De vergadering van 3 juni 1845 geeft ons voor de laatste maal te zien het handschrift van de diaken/scriba Machiel van Merkom, of zoals hijzelf schrijft: ‘Dia Schriba’.

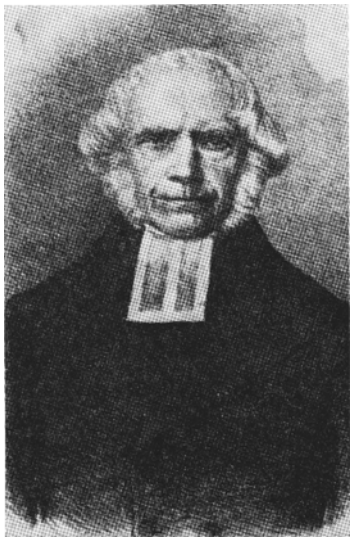

ds. T.F. de Haan (1791-1868)

Nieuwe Boteringestraat 54, Groningen. In dit huis woonde ds. T.F. de Haan en verkreeg H.H. Middel zijn opleiding.

Preekvoorziening

Gedurende het tijdvak 1842-1845 wordt in de Gorinchemse gemeente bij herhaling gepreekt door ds. S.O. Los, in die tijd te Rotterdam; ook preken en dopen kinderen: ds. H.J. Budding, ds. G.J. Raidt (Herwijnen), ds. G.F. Gezelle Meerburg en ds. H.G. Bömcke (Giessendam). Ds. Budding kwam - naar gewoonte - vaak heel onverwachts; de ouderling, die een preek zou lezen, kon dan aan hem zijn plaats afstaan. Dit laatste gaf nog wel eens aanleiding tot onenigheid, aangezien alle ouderlingen graag werden

gemengd in de vraag, wie zou voorgaan. Ds. Budding logeerde bij zijn ‘bliksembezoeken’ als regel bij familie Teunis van Andel op de Havendijk.

Laurens de Bruin, de loodgieter uit de Arkelstraat tracht steeds gedaan te krijgen, dat (ds.) Laurens van Wijk mag komen preken. De kerkeraad wijst de betreffende verzoeken af, daar Van Wijk niet tot het kerkverband behoort. De Bruin legt naar aanleiding van deze moeite zijn taak van voor-

zanger neer. Tijdens een gesprek op de kerkeraad met een candidaat-opvolger staat De Bruin te luisteren aan de deur en meent, dat over hem niet op de juiste wijze wordt gesproken. Dit geeft - als De Bruin is binnengelaten - aanleiding tot een twistgesprek, waarbij br. Snoek zegt, dat ieder wel kan zien, dat L. van Wijk zichzelf zoekt. Waarop De Bruin antwoordt, dat Van Wijk beslist niet de persoon is, die zich wil verrijken 'aan wereldsch gewin', maar 'veel liever zich liet uiteten[1], om daarmede eene goede naam te behouden'.

Midden 1843 komt Dirk van Dulst, de ons reeds bekende bakker uit Poederoyen, oefenen. De tegenstanders van het weer aanvaarden van de Dordtse K.O. tekenen hiertegen protest aan; zij zeggen, dat deze kerkenordening, waarvoor de kerkeraad zo heeft geijverd, geen melding maakt van oefenaars. De meerderheid van de kerkeraad heeft echter geen bezwaar tegen het optreden van oefenaars als Van Dulst 'dewijle zij er altijd geweest zijn'.

In hetzelfde jaar wordt de 'Eerw. oud. J. Hasselman' uit Aalst uitgenodigd 'om onder ons een woord tot onderlinge stigting te spreken'.

In 9 van de 10 gevallen zal echter in die tijd in één van de 2 of 3 diensten per zondag wel een preek zijn gelezen door een ouderling; 's winters was er ook kerk op woensdagavond.

Het verbouwde, tot kerkzaal ingerichte 'Dry Koningen huijs' wordt op zondag 18 december 1842 in gebruik genomen.

Pogingen tot schoolstichting

In de kerkeraadsvergadering van 28 mei 1844 stelt diaken Teunis van Andel voor 'eene Diakonie-schoolmeester te hebben voor de gemeente overeenkomstig onze kerke-ordeninge en geloofsbelijdenis'. Dit voorstel, dat in feite bedoelde, te komen tot een school voor de kinderen der gemeente, vindt instemming bij alle broeders. Tot het nodige onderzoek wordt een commissie benoemd, bestaande uit de broeders T. van Andel, J. Kant van Andel en Joännes Bastmeijer. Laatstgenoemde was, na afscheiding van de Hervormde kerk, op 27 mei 1844 met zijn twee kinderen Catharina Johanna en Marinus Johannes, als lid aangenomen.[2] Wij zien dat J. Bastmeijer in deze tijd vaak aanwezig is op de kerkeraadsvergaderingen. Naast andere taken, maakt hij zich voor de kerkeraad verdienstelijk door het opzetten en bijhouden van de ledenadministratie. Het oudst

1 Het woord "uiteten" komt in Van Dale, Handwoordenboek der Nederlandse taal, niet voor. Bedoeld zal zijn: uitbuiten.

2 Joännes Bastmeijer geboren 20.2.1813 te Overschie, als zoon van Johan Diederich Bastmeijer (geb. 2.9.1775 te Eszernn, Diepenau, koninkrijk Hannover) en van Catharina Jaspers (geb. Bergschenhoek 7.11.1795). Huwt 13.9.1837 te Hillegersberg Aaltje Valkhof, geboren te Gorinchem 1.8.1817. In familie-papieren vonden wij, dat Joännes Bastmeijer schrijft aangaande zichzelf: '1836 met Pasen .....in de gemeente Gorinchem belijdenis afgelegd (Hervormd) op bevindelijke werking. Was in november 1835 gearresteerd (= krachtdadig bekeerd - C.S.) en bepaald bij Mattheus 10 vers 28. In februarij de Verzoeningsweg geopend'.

bewaard gebleven lidmatenregister is geschreven in zijn keurig handschrift.

Laten wij aanstonds opmerken, dat het in 1844 niet gelukt is, tot schoolstichting te komen.

Wij lezen in 'Van Strijd en Zegen'[1] op blz. 320-1: 'Reeds in het jaar '44 had men er - maar tevergeefs - getracht autorisatie te krijgen. De stedelijke regeering had toen autorisatie toegestaan, mits voor een diaconieschool. Wreede spotternij! De Afgescheidene gemeente had slechts zeer enkele bedeelden'.

Zonder hier verder op de 'schoolstrijd' te kunnen ingaan, zij medegedeeld, dat omstreeks 1844 in ons land, volgens de geldende wetten, op een diaconieschool geen andere kinderen worden toegelaten, dan van de bedeelden, tot de betreffende diaconie behorende; op sommige plaatsen echter werd met dit wetsartikel de hand gelicht.

Het antwoord op het request, bevattende een aanvraag tot authorisatie inzake de school, wordt in de vergadering van de kerkeraad van 20.8.1844 'duister of dubbelzinnig' genoemd. In feite betekent het een blokkering van de plannen.

Wij lezen verder, dat de Heer Teunis van Andel om raad vraagt aan 'een vriend van Mil,[2] die onderzoek gedaan heeft naar de school van Nijmegen...' Deze school was - zoals bekend - gesticht door onder meer mr. J.J.L. van der Brugghen en mr. W. Baron van Lijnden, en wordt terecht 'baanbreekster' genoemd, in de strijd tot het verkrijgen van Christelijke scholen.[3]

De Gorcumse 'schoolcommissie' wendt zich ook nog zelf om raad tot laatstgenoemde heren en ontvangt in september 1844 'een zeer vriendelijke brief'. Op grond van de inhoud van deze brief vormt zich onder de Afgescheidenen een commissie van 12 rekwestranten. Men wendt zich opnieuw tot het Stadsbestuur, maar het zal tot het jaar 1857 duren, alvorens te Gorinchem een christelijke school kan worden gesticht - Abraham Willem van Kluijve Azn, gekomen van Heusden, wordt haar eerste hoofd.

1 Gedenkboek van het Christelijk onderwijs, bewerkt door F. Kalsbeek, J. Lens en J.B. Meijnen, Leiden, 1904.

2 Op grond van onze kennis van de genealogie Van Mil(l) menen wij te mogen zeggen, dat met "vriend van Mil" bedoeld wordt, òf Cornelis van Mill, geb. te Ophemert 25.3.1770, overl. te Echteld 19.11.1846; deze Cornelis van Mill was tot op hoge leeftijd hoofdonderwijzer te Echteld; hij is de stamvader van het Gorcumse geslacht (C.F.) van Mill; òf R. van Mill, die op 18.9.1851 in "De Stem" een advertentie plaatst, dat bij hem kunnen worden opgegeven - adres Bloemgracht 43, Amsterdam - leerlingen voor de school van de Chr. Afgesch. Gereformeerde gemeente te Amsterdam. Behalve gewoon lager onderwijs kunnen lessen worden gevolgd in: Frans, Duits, Engels, stel- en meetkunde etc.

3 Van Strijd en Zegen, t.a.p. pag. 36 e.v.

Hoofdstuk 15
De reconstructie van de Classis (Dordrecht-) Gorinchem 1 oktober 1842-5 september 1849

Dat wij in de titel van dit hoofdstuk de plaatsnaam Dordrecht tussen haakjes zetten, betekent slechts, dat wij - in het kader van ons onderwerp - in dit hoofdstuk voornamelijk zullen letten op de gebeurtenissen, die verband houden met Gorinchem en met de kerken, die vanaf 1834 de classis Gorinchem van de Afgescheiden kerken vormden. Wij willen dus met name iets vermelden van Gorinchem, Leerdam, Langerak/Noordeloos, Herwijnen en Giessendam. Af en toe bereikt ons ook een bericht aangaande Vuren, Sleeuwijk en de kerken in de Bommelerwaard.

Enige ‘grote’ zaken betreffende Gorinchem, die ook in de notulen van de Gorinchemse kerkeraad voor onze aandacht komen, bewaren wij tot het volgende hoofdstuk.

Wij letten thans op de reconstructie van het classicale leven.

In hoofdstuk 11 (blz. 210) vermeldden wij, dat oud. G. Snoek op 26 juli 1842 in de vergadering van de Gorcumse kerkeraad mededeelt, dat ‘heden over acht dagen’, dus op 2 aug. 1842, te Gorinchem een vergadering zal worden gehouden van opzieners uit de gemeenten Langerak, Noordeloos, Herwijnen, Giessendam, Gorcum en Spijk:[1]

‘ten doel hebbende hereeniging met (of: van) de classis, gescheurd zijnde door oneenigheid in de grondwaarheden’.

Welnu, deze blijkbaar oriënterende samenkomst is inderdaad gehouden. En op 5 sept. 1842 een tweede, dergelijke vergadering. Dan vinden de aanwezigen blijkbaar het moment aangebroken, een grotere vergadering bijeen te roepen. Wij zullen straks ook afgevaardigden van Dordrecht, Alblasserdam en 's-Gravendeel te Gorinchem vergaderd zien.

Het relaas aangaande deze grotere samenkomst is echter zo merkwaardig, mede door het optreden van de Dordtse predikant ds. P.M. Dijksterhuis, dat wij menen de preambule en de eerste artikelen van de notulen grotendeels letterlijk te moeten weergeven.

Het is duidelijk, dat mede door deze vergadering, inzonderheid door de leiding van ds. P.M. Dijksterhuis, naar de mens gesproken, het werk van de Afscheiding in Zuid-Holland is gered geworden. Immers toen werd

1 Bedoeld is Vuren - een aantal leden woonde onder Spijk.

voor het eerst op een vergadering van het kerkverband een dam opgeworpen tegen ds. H.P. Scholte en zijn aanhang, die steeds meer de gemeenten van de weg der kerk gingen afvoeren.

Wij putten onderstaande gegevens uit de ‘notulen classis Dordrecht-Gorinchem van de christelijke afgescheidene gemeenten 1 October 1842-5 September 1849’.

Het boek begint met:

> Vergadering gehouden te Gorinchem den eersten October 1842 ten doel hebbende of men classikaal kan vereenigen.

De vergadering moet wel zijn gehouden in de ‘kerkzaal’, ten huize van Jacob den Dekker.

> Voorhandeling
> Art. 1. Eene groote vergadering uit verschillende gemeenten waren er bij elkander op uitnodiging van eenige opzieners, die vergaderd waren geweest te Gorinchem den 5 Sept. 1842.

Ds. Dijksterhuis opent de vergadering met gebed, nadat geconstateerd is, dat niemand daartegen bezwaar heeft. Wij lezen dan in artikel 3:

> Ds. Dijksterhuis vraagt wie nu tot de vergadering behoorden en wie niet, alsmede wie praeses en scriba zouden zijn of liever waaruit verkozen worden, dewijl de vergadering hem zo verward zamengesteld toescheen, zijnde van onderscheiden beginsels. Sommige oordeelden, zijn Eerw. moest het praesidium op zich nemen, andere de praeses van de vergad. der opzieners den 5 Sept. 1842 vergaderd geweest zijnde, doch bezwaren voor en tegen ingebracht, werd goedgevonden, om eerst in rondvraag te brengen wie vereenigd waren met de overeenkomsten gemaakt door de opzieners, vergaderd den 2 Augustus en 5 Sept. 1842 daartoe die notulen voorlezende.

Eén en ander ontketent uiteraard een uitvoerige discussie, waarin zich ook weren de leerling van Scholte, ds. A.J. Betten, predikant te Noordeloos (1842-1847) en een ouderling van Vuren. Gesproken wordt onder meer over ‘de aanneming van een vast regeringsbeginsel’, de doop der kinderen en de aanneming van lidmaten.

Wij stellen ons zo voor, dat ds. Dijksterhuis dit alles heeft zien aankomen, maar zijn beleid van te voren heeft vastgelegd. Wij lezen:

> .....zoo werd ten laatste door ds. Dijksterhuis verzocht, dat diegenen, welke zich met de aanneming der Dordtsche kerkenorde vereenigden als de uitdrukking van het gereformeerde regeringsbeginsel, dewijl tot dat eynde de vergadering toch was tezamen geroepen, ten minste de opzieners van Dordrecht, hetgeen ook de praeses der vorige vergadering toestemde, zich mochten bijeenvoegen in de eene kamer en dat de andere, òf zich verwijderen, òf in de belendende kamer gaan, waar alles gehoord en gezien konde worden wat de vereenigde vergadering mogte doen. Hierop vertrokken veele en eenige begaven zich in genoemde kamer, verkla-

rende de overige vereenigd te zijn met de oude leer en kerkregering, alsmede in de hoofdzaak met de artikelen der vorige vergaderingen.

Met weinig woorden stelt Dijksterhuis zo orde op zaken in de kerkelijke aangelegenheden. Wij moeten even glimlachen, als we dit alles lezen. Het zal voor de tegenstanders van Dijksterhuis een schrale troost zijn geweest, te bedenken, dat zij 'in de belendende kamer' alles zouden kunnen horen en zien - velen vertrekken, zoals wij lazen.

De kleine schare, die bleef bestond, gerangschikt naar de afvaardigende kerken uit de navolgende personen:

Giessendam:	Dirk Verheij, J.P. Visser, J.P. Loch, G. van Noordenne (d), J. Conjong (d).
Dordrecht:	M.P. Dijksterhuis v.d.m., Alexander de Visser, A. van Torenburg (d), L. van Eysbergen (d).
Alblasserdam:	P. Hartman (d).
's-Gravendeel:	A. de Leeuw.
Gorinchem:	G. Snoek, J. den Dekker, M. van Merkom (nog niet bevestigd diaken).
Noordeloos:	Leendert van der Aa.
Langerak:	Gerrit Demper, Pieter Prins.[1]
Herwijnen:	A. van Dusseldorp, Jan van Maaren.[2]

Een d achter de naam betekent: diaken; de andere waren ouderlingen. De presentie-lijst vermeldt nog: 'Speijk (lees: Vuren): een brief'.

Alvorens verder te gaan het volgende.

Onder de aanwezigen waren er verscheidenen, die de hitte der vervolging gedurende de eerste jaren na de Afscheiding hadden gedragen - eenvoudigen, die door de Koning der kerk waren verwaardigd op te treden als voormannen van de kerkreformatie in hun stad of dorp.

Behalve de Gorcummers en ds. Dijksterhuis hebben wij reeds eerder genoemd onder meer Dirk Verheij en Gerrit Demper en wel bij de procescessen door ons beschreven in de hoofdstukken 4-7.

Over elk van beiden een enkel woord.

Dirk Verheij werd in jan. 1788 te Werkendam geboren. Hij is afgevaardigde voor de provincie Zuid-Holland geweest op de generale synode, gehouden 16-24 sept. 1846 te Groningen. In 1839 heet het aangaande hem: zonder beroep (!). Van hem zijn bewaard gebleven een 12-tal brieven, waarvan de meeste, zo niet alle, zijn

1 Van beroep 'bouwman', wonende 'in het achterland, Gemeente Groot-Ammers' (not. akte 16.2.1842).
2 Geboren 14.9.1807.

geschreven aan een vriendin Adr. J..... te Oud-Alblas. In één van zijn laatste brieven zegt hij, dat hij zijn einde voelt naderen. Ook schrijft hij, dat hij reeds jong bekeerd

werd: '.....wat al strijd van buiten en van binnen, sedert mijn 14e jaar, toen de Heere mijne blinde oogen opende'.

De brieven zijn in 1861 uitgegeven door J. Bantz te Gorinchem.

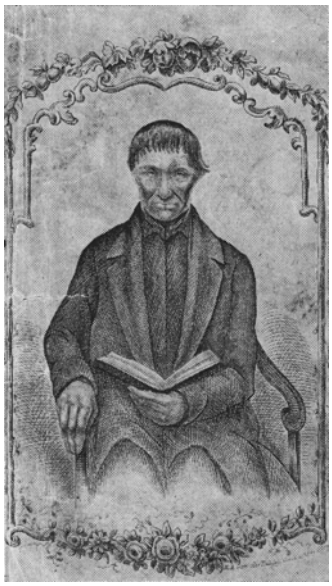

Dirk Verheij (1788-1860)

Het bestek van dit boek laat niet toe, lange citaten uit bedoelde brieven te geven. Wij volstaan met een fragment uit de 3e brief (23.12.1856):

> Indien gij nu ziet op zoo vele vromen van onze tijd, daar ik vrees dat ons land vol van is, die staan lijnregt over tegen de oude vromen. En waarom? Men speelt met de bekeering gelijk de kinderen in het zand met juwelen en diamanten, want zij weten niet dat zij van zulke groote waarde zijn.....; ik heb in mijne jonge jaren nog oude vromen gekend, die toen ter tijd 70 à 80 jaren oud waren en onder Ds. G..... bekeerd te W(erkendam?), en dat opene brieven waren..... en die somtijds met gevouwen handen zaten te zuchten en zeiden: o welk een groote zaak is het om zalig te worden, wat is de weg eng en wat zijn er bijpaden, hoe naauwelijks zullen de regtvaardigen zalig worden. Zij waren in mijne oogen als heiligen van hooge plaatsen; maar wij beleven helaas! een praat-christendom...

Verheij werd met de andere leden van de eerste kerkeraad van Giessendam-Nederhardinxveld op 6 juli 1840 te Almkerk door ds. Gezelle Meerburg in het ambt van ouderling bevestigd. Hij heeft de eerste bladzijden geschreven in het lidmatenboek van de Afgescheidene gemeente.

In 1856 wordt besloten, dat hij des zondagsavonds in een derde samenkomst der gemeente een preek zal lezen, om de inkomsten te vermeerderen. Kort voor het nieuwe kerkgebouw in gebruik wordt genomen en de school wordt geopend in het oude, overlijdt Dirk Verheij op 3 juni 1860, 72 jaar oud, nadat zijn vrouw hem in 1856 was voorgegaan.[1]

Gerrit Demper, geb. te Langerak 6.7.1793 en aldaar overleden 26.8.1855, is de man, die ds. Scholte naar Langerak haalde om daar op 13 aug. 1835 de zo bekend geworden hagepreek te houden. Ook hij heeft een geschrift nagelaten, uitgegeven door zijn zoon A. Demper het 'Eigenhandig geschrift van den Heer Gerrit Demper'. In tegenstelling tot Dirk Verheij schrijft deze toch wel flinke man enigszins onduidelijk Nederlands. Wij willen liever uit zijn bekeringsgeschiedenis niet citeren, maar iets weergeven uit het voorwoord geschreven door zijn zoon:

> Gerrit Demper was de eenige die van het geslacht overbleef, groeide in weelde op en was een dienaar der zonde.
> Op 16-jarigen leeftijd verloor hij zijne ouders en weldra verkeerde hij onder den pijnlijken indruk, dat zijne moeder smart zoude hebben in den Hemel wijl hij op gruwelijke wijze in de zonde geleefd had en nog leefde.
> Een jaar later kwam hij tot krachtdadige overtuiging en het kwam zoo ver dat hij op Zondag afscheid nam van zijne vrienden, onder ernstig vermaan, dat zij ook van de zonde zouden aflaten, wijl zij anders zich rijp maakten voor de eeuwige verdoemenis.....
> Strijd en worsteling kostte het hem de Hervormde kerk te verlaten, en toch vond hij daar geen voedsel voor zijne ziel. Dat deed hem zoeken de verdrukte afgescheiden broeders.....
> Daar mijn vader de Waarheid lief had begon hij zelf te oefenen en te vergaderen met meerdere personen dan werd toegestaan. Dit een en ander deed hem deelen in de vervolging der afgescheidenen..... Ruim negenhonderd gulden vervolgingskosten heeft hij betaald.....
> Tot grooten zegen is mijn Vader geweest zoowel voor deze onze gemeente als voor velen in zijne omgeving.

Ds. Dijksterhuis blijft dus achter met in totaal 18 ambtsdragers van 8 kerken. En toch zijn mede door het beleid van deze vergadering grote Gereformeerde kerken in het gebied om Dordrecht en Gorinchem opgebloeid. Evenwel: 'veele vertrokken'. Er is geloofsmoed nodig geweest om voort te gaan!

Eerst nu kan er worden gesproken van de 'handelingen der vereenigde vergadering'. Bedoeld wordt een vergadering, die 'verenigd', eensgezind is.

1 Sommige van deze gegevens zijn ontleend aan: ds. K.J. Kapteyn, Het gedenken van de daden des Heeren, Giessendam-Nederhardinxveld 1835-1910, Sliedrecht 1910.

Ds. Dijksterhuis wordt tot praeses gekozen, Alexander de Visser uit Dordrecht tot scriba.

Aan het verlangen van enige aanwezigen een aantal bepalingen, ‘verbindende artikelen’, te maken wordt niet voldaan, aangezien de Dordtse kerkenordening, opnieuw aanvaard op de synode van Amsterdam (1840), voldoende leidraad biedt voor het kerkelijke leven. Men wil, dusdoende, en erkennende de Amsterdamse synodale vergadering, de band aan de zusterkerken bewaren.

Uit de vergadering worden bezwaren naar voren gebracht tegen het zonder meer aanvaarden van de D.K.O. Zijn er in de D.K.O. geen artikelen, die tegen Gods Woord strijden en handelde men ‘niet onoprecht met den Koning volgens het huishoudelijk reglement waarop vrijheid verzogt en verkregen is?’

De praeses antwoordt op deze bedenkingen, dat verbetering of verandering van de kerkenordening het recht is van een nationale synode; verder wijst hij op het laatste artikel van het ‘huishoudelijk reglement’ of de Utrechtse kerkenordening, namelijk artikel 80 (vgl. hoofdstuk 9 en bijlage IV), waarin staat, dat wijzigingen in de aangenomen K.O. te allen tijde mogelijk moeten wezen.

Een lid van de vergadering vertelt bovendien ‘dat de koning zelf op de Dordtsche kerkorde 2 gemeentens erkend had in Vriesland.’

Dit alles doet de vergadering eenparig kiezen voor de Dordtse kerkenordening ‘behoudens nadere overweging van de handelingen der Amsterdamsche vergadering, hetwelk als een vanzelfsheid door allen werd toegestemd’.

J. Kant van Andel, de ons reeds bekende Gorcumse zakenman is ook aanwezig - hoewel geen afgevaardigde. Hij uit bezwaren tegen de opzieners van zijn gemeente. Waren eerst tègen en nu voor de D.K.O. Hem wordt geantwoord, dat ‘ouderlingen veranderen konden van gedachten, dewijl in deze streken die zaken altijd zeer eenzijdig waren besproken geworden, alsmede hem bepalende bij zijne eigene erkening aangaande de schorsing van ds. (H.P.) Scholte...’. ‘Zoo heeft hij berust met protest tegen de kerkeraad in hare handelswijs jegens de kerkenorde, doch met onderwerping’, aldus de formulering van scriba A. de Visser.

Kant van Andel uit ook op deze vergadering zijn zorg aangaande de positie van zijn geliefde predikant ds. G.F. Gezelle Meerburg uit Almkerk. Mag deze zijn kind wel dopen?

De praeses antwoordt, dat alle leraars erkend moeten worden, die zich op een wettige wijze in de kerk bevinden en niet geschorst of afgezet zijn door een kerk vertegenwoordigd in een wettige vergadering. Mitsdien moet ds. Gezelle Meerburg erkend worden. Deze ‘volgde’ weliswaar niet de Amsterdamse synode ‘maar dat ZEW. toch gereformeerd handelde in zijne provincie en werd misschien zijn WelEerw. in alles voorgelicht, hij zoude naar de verwachting van allen, in volle overeenstemming wandelen.’ We zien uit dit alles wel, de 28-jarige Pieter Meindert Dijksterhuis houdt

van zaken doen: dat hij weet met grote wijsheid en met bondige bewoordingen knopen te ontbinden.

Behalve de behandeling van een kwestie aangaande Dordrecht (waarop we terloops terugkomen), wordt op deze vergadering nog het volgende verhandeld. De verteringskosten zullen hoofdelijk moeten worden gedragen, zullende (aan de kerkeraden) 'anders niet in rekening mogen gebragt worden dan boterhammen, koffie en tabak met zijn toebehooren'.

De opzieners - zo zegt de praeses - zijn verplicht de betreffende gemeente bekend te maken 'de gronden dezer vereeniging en (van) een iegelijk bezwaren, indien zij er mogten zijn, aanhooren, oplossen of aanmerken zoo zij wettig zijn'.

Eén broeder wilde de dankzegging 'ontduiken'; hij wordt door de vergadering daarin belet.

'Is de vergadering verblijd en in liefde gescheiden, ondervindende dat eenheid liefde werkt en stichting.'

Zo was dus de classis (Dordrecht-)Gorinchem gereconstrueerd - 1 oktober 1842.

Uit het ressort Gorinchem zagen wij de volgende kerken vertegenwoordigd: Gorinchem, Noordeloos, Langerak, Herwijnen en Giessendam (deze gemeente wordt evenwel in 1849 gevoegd bij de dan weer zelfstandige classis Dordrecht). Wij missen - gerekend ten opzichte van het tijdvak 1835-1840 in het kerkverband: Leerdam en Vuren. Leerdam vraagt begin 1847 weer toelating tot de classis; met Vuren is dit in 1849 het geval; ook de kerken van de Bommelerwaard (Gameren c.a.; Nederhemert en Well; Poederoyen, Aalst en Brakel) gaan in dat jaar een langdurige verbintenis aan met de kerken in Gorinchem en omgeving. Voorts moeten we bedenken, dat slechts een deel van de Afgescheidenen te Noordeloos classicaal 'verenigd' was; de 'partij van Scholte' met haar predikant ds. A.J. Betten was dit niet. Tenslotte zullen we zien, dat de Noord-Brabantse gemeenten Sleeuwijk en Werkendam zich in 1846 aansluiten bij de Classis Dordrecht-Gorinchem.

De jaren 1842-1849 vormen ook het tijdvak, waarin de Afgescheiden kerken in dit deel van Zuid-Holland voor het eerst predikanten tot zich zien komen.

Ds. Dijksterhuis noemden wij reeds; hij wordt in 1849 opgevolgd door S.M. Flesch. In Herwijnen komt G.J. Raidt, daarna G.B. Mos; in Giessendam H.G. Bömke, na hem H. Wiersma; in Gorinchem: H.H. Middel; in Langerak: H.B. Geuchies; in Noordeloos H.R. Koopman en in Leerdam, na ds. G. Baay: J.F. Zeebuijth.

Op de 2e vergadering van het nieuwe classicale verband, blijkt het, dat er, naar aanleiding van de gedane keuze, moeilijkheden zijn gerezen in de gemeente van **Langerak.** Coenraad de Jong, ouderling voor Tienhoven, die reeds eerder moeilijkheden had veroorzaakt (vgl. hoofdstuk 10), heeft de

andere ouderlingen geschorst ‘om reden dat de kerkeraad den ouderling Coen de Jong geschorst had...’ Deze wederkerige werking vond haar oorzaak in het feit, dat Coen de Jong ‘met het boekje van zekeren Darby over het duizendjarige rijk en de toekomst van Christus handelende, verenigd lag...’. De Jong is zelf tegenwoordig en krijgt te horen van de vergadering dat hij naar haar inzicht, terecht is geschorst. Wij merken op, dat ds. H.P. Scholte het boekje had vertaald, en van een inleiding voorzien. Wij lezen in de notulen, enige tijd later, dat Coen de Jong in Langerak is afgezet als ouderling. Een kleine groep in Tienhoven blijft hem trouw. In 1847 gaat hij met Scholte naar Pella.

Ook in **Dordrecht** zijn moeilijkheden. Wij willen dit zeer terloops vermelden. Enerzijds is het zó, dat de Afscheiding te Dordrecht buiten het bestek van dit boek valt, maar anderzijds kan de vraag worden gesteld, of er spoedig na het verschijnen van dit boek uit de onderhavige notulen zal worden gepubliceerd.

In Dordrecht behoort tot de gemeente de felle Scholtiaan: A.F. Wigny.

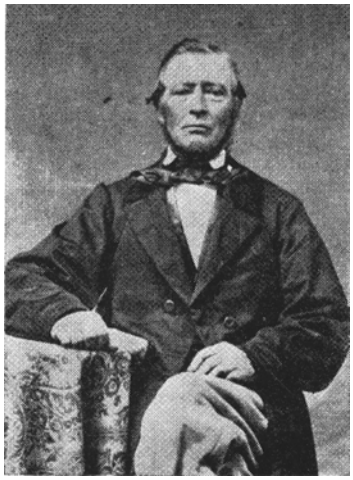

A.F. Wigny
(1804 - 22 dec. 1873, Pella, Iowa)

Hij heeft een zekere aanhang: R. de Visser, B. de Boo, C. van Kuijk,... Colijn,... Verhoeve en anderen. Zij beschuldigen de classis, dus ook hun predikant ds. Dijksterhuis, van het aannemen van een kerkenordening welke strijdt met Gods Woord; zij stellen, dat de classicale vergadering meinedig is t.a.v. eerder gedane verklaringen aangaande het ‘huishoudelijk reglement’, dat de leden van bedoelde vergadering scheurmakers zijn en dat de D.K.O. is opgedrongen aan de gemeente te Dordrecht. Ene De Waal, alsmede Jacob Sterk van de Weg, éne Rademaker en Pieter Horst,

eveneens uit Dordrecht, verdedigen hun herder en leraar tegen de laatste en andere aantijgingen.

Wigny en De Boo gebruiken nogal krasse taal in de hierop volgende discussie, maar komen tegen het einde der vergadering enigszins tot bedaren. In de notulen van 1 maart 1843 lezen wij evenwel, dat A.F. Wigny is afgezet als ouderling; B. de Boo en zijn huisvrouw zijn gecensureerd. Wij krijgen de indruk, dat Wigny en De Boo een aparte Scholtiaanse groep gevormd en dat zij het de andere Afgescheidenen te Dordrecht behoorlijk moeilijk hebben gemaakt. Wij lezen nl. herhaaldelijk van proceskosten, die de groep Dijksterhuis heeft moeten betalen - 500 gulden. Zelfs in 1848 tobt Dordrecht nog met ‘kerkelijke proceskosten, waarin die gemeente, van (= door) de Partij van Scholte is gewikkeld geworden’. A.F. Wigny en zijn vrouw zitten dan reeds hoog en droog in Pella, hun kinderen Mietje en Jetje zijn meegegaan. Ook Alexander de Visser, de scriba van de classicale vergadering krijgt kwestie met ds. Dijksterhuis en zijn kerkeraad. Vermoedelijk heeft hij zich aangesloten bij de groep Wigny. Hij zeilt tenminste met laatstgenoemde op 11 april 1847 ‘on the good ship Nagasaki’ uit Rotterdam, op weg naar Baltimore; Alex. de Visser neemt vrouw en 5 kinderen mee naar de nieuwe wereld - hij gaat Pella in de eerste, moeilijke jaren voorzien van banket.

In 1845 horen we, dat ds. G. Baaij te **Leerdam** is afgezet. Leerdam doet, naar wij zagen, in deze tijd niet mee met het classicale leven. Dit door de invloed van ds. H.P. Scholte, die aldaar tot 1847 onverminderd voortduurt. Over ds. Baaij lezen we: ‘...welke door belijdenis zijner verkeerde gedragingen tegen deze classis, wenste de partij van Scholte geheel vaarwel te zeggen en zich met deze classis te vereenigen’. Het oordeel van de classis is: ‘De vergadering, veel wantrouwen omtrent genoemd persoon koesterende, zoo is besloten, dat hem dit door den scriba zoude geschreven worden, en hem bekend te maken, niet met hem te handelen, tenzij er eerst meerdere blijken waren van zijne ware terugkeering’.

Ds. Baaij heeft de brief, zo lezen we verder ‘met behoorlijke onderwerping ontvangen’ en heeft mondeling beloofd, zich vooreerst van alle bediening te onthouden. Maar tevens is bekend, op 20 sept. 1845, dat hij in Barendrecht heeft gepreekt. Ds. Dijksterhuis heeft hem daarop geschreven ‘dat hij door deze handeling oorzaak geeft, dat zijne schuldbelijdenis ons verdacht moet voorkomen’, zodat ‘aangaande dezen persoon niet verder kan worden gehandeld’.

Wij laten verder de zaak ds. G. Baaij in dit boek rusten, daar hierover elders één en ander is gepubliceerd.[1]

1 Geroepen om vrij te zijn (Leerdam 1835-1960), samengesteld door ds. K. Deddens; Verschoor, Culemborg 1960. En: De Gereformeerde kerk van Zuid-Beyerland, door dr. J. de Boer, o.m. pag. 20, waar staat, dat ds. Baay naar Leerdam ging ‘om zijn zaak te vereffenen’. Of hem dit gelukt is, betwijfelen wij, althans wij vonden daarvoor tot heden geen bewijzen. In aug. 1846 wordt ds. Baaij predikant te Apeldoorn. Emigratie in 1848.

Wat de situatie in Leerdam nà 1845 betreft: na de afzetting van ds. Baaij verrichtte ds. A.J. Betten van Noordeloos daar blijkbaar hulpdiensten. In 1846 wordt op de classis gevraagd 'hoe te handelen met sommige leden uit Leerdam (o.a. Huibert Brouwer), die bezwaar hebben hunne kinderen door ds. Betten te laten doopen?' Het antwoord luidt: 'zich aan de naastbijzijnde gemeente aan te sluiten'. Zo ingrijpend was blijkbaar de breuk tussen de meerderheid van de Afgescheidenen te Leerdam en de zusterkerken! Maar nog terwijl 'de partij van Scholte' in Leerdam haar biezen pakt, zoeken Ant(h)onie Kool en Arie van Bruynswijk contact met de classis (16.3.1847). Gerrit Hendrik Overkamp, Willem van Asch met hun gezinnen en anderen gaan met Scholte naar Pella. Wij lezen: 'De ouderling Kool en de... later geschorste diaken Bruynswijk, hun verlangen te kennen gevende, om indien het mogelijk was met de classis zich te vereenigen; daar de Partij van ds. Scholte naar Amerika vertrok, hadden eenige leden het kerkgebouw weder aangekocht'.

Ouderling Kool 'had al geruimen tijd geoordeeld, dat de wijze waarop ds. Scholte en ds. Betten werkzaam waren tegen de praktijk der Dordsche vaderen inliep...'. Van Bruynswijk is in dit conflict geschorst, afgezet en gecensureerd, aangezien hij onder meer niet had kunnen instemmen met de behandeling van de afgezette ds. Baaij; had één en ander 'te overdreven en in zommige opzigten te liefdeloos' gevonden. Kool had, hoewel bezwaard, tot het einde toe samengewerkt met de rest van de kerkeraad. De 'zaak' die daardoor nog weer ontstaan is tussen Kool en Van Bruynswijk wordt echter ter vergadering vereffend. Op een vergadering te Leerdam onder leiding van ds. H.H. Middel van Gorinchem, krijgt de gemeente, die 'in zommige opzigten beschouwd moet worden als nieuw op te rigten en te stigten' weer een kerkeraad met Ant(h)onie Kool (Schoonrewoerd) en K. Pesselse als ouderlingen en Maarten Heykoop (Leerbroek), Arie van Bruynswijk (Asperen) en L. Schakel als diakenen. Leden der gemeente woonden in: Leerdam, Heukelum, Schoonrewoerd, Leerbroek en Meerkerk. Zij gaat nog wel een moeilijke tijd tegemoet, maar groeit, als zovele Afgescheiden kerken, geleidelijk uit tot een aantal flinke, afzonderlijke gemeenten.

Op dezelfde classisvergadering als bovengenoemd - 16 maart 1847 - zegt Leendert van der Aa uit **Noordeloos:** 'Ook Noordeloos verzoekt deel te hebben in de predikbeurten, door dien zij wegens het vertrek van ds. Betten en zijne aanhangers - het kerkgebouw weer hebben aangekocht'. De groep Afgescheidenen, die medeleefde in het classicale verband kocht het kerkgebouw dus van 'de partij van Scholte'.[1] Naar de nieuwe wereld gaan in 1847: het gezin van ds. A.J. Betten, Jan Sijnhorst met gezin,

1 Dit als kleine correctie op hetgeen M.W. Schakel, burgemeester van Noordeloos-Hoornaar en Hoog-Blokland schrijft in zijn uitnemende werk: Geschiedenis van de Hoge en Vrije Heerlijkheden van Noordeloos en Overslingeland, 1955, Noorduyn en Zn., Gorinchem. Schakel zegt nl. op blz. 203: 'Eerst nu vernemen wij, wie de koper werd. Dat was het kleinste, te Noordeloos blijvende deel der gemeente.'

Willem Slob met vrouw en kind, Matthijs de Booy, de gezinnen: Peter van Mever(en), Jan Rietveld en Johannes (Pieter?) Zwank. In totaal 49 personen. Drie jaar later, in 1850 dus, blijkt de Afgescheiden gemeente 138 zielen te tellen.[1] Wij noemen: Cornelis Kooywijk, Arie de Jong, Herber Rietveld, Wed. Adriana Maria Timmermans-Gerdessen (geb. 18.11.1769), Cornelis Verrips, Sander Zwijnenburg, Leendert van der Aa, Gerrit van der Heiden. Ook in de jaren na 1847 zijn er verscheidene Afgescheidenen (w.o. het gezin van Leendert van der Aa) naar Noord-Amerika gegaan; tevens emigreerden vele Hervormden.[2]

Midden 1849 horen wij, dat proponent H.R. Koopman, wonende te Noordeloos, weinig vorderingen maakt met zijn studie. Hij is al een keer gezakt voor het examen op de provinciale vergadering. Broeder Koopman heeft in de week te veel te doen: 'veelvuldige predikingen, catechisatiën en huisbezoekingen'. Koopman trad dus feitelijk al als predikant op. Ds. F.A. Kok van Schoonhoven, zegt, dat 'de voorwaarden ter onderwijzing' niet kunnen worden verlicht. In 1850 slaagt Koopman voor het examen. Van te voren schrijft de classis een brief aan de provinciale vergadering, waarin namens Noordeloos wordt gevraagd 'gunstiglijk en in liefde te handelen ten aanzien van de examinatie...'. Koopman verkeert de laatste tijd in een 'ziekelijke toestand.' Als hij niet slaagt, moet worden gevreesd 'dat er geene hope zij, dat hij zijne studiën zal kunnen voortzetten'. Ds. H.R. Koopman vertrok reeds op 22 oktober 1851 naar Sleeuwijk.[3]

Op de vergadering van 3 maart 1846, gehouden te Dordrecht verschijnen de ouderling W. van Krugten van **Sleeuwijk** en de ouderling A. van Driel alsmede de diaken C. den Dekker van **Werkendam.** Deze afgevaardigden vragen voor hun gemeenten uit de provincie Noord-Brabant 'vereeniging' met de classis Dordrecht-Gorinchem. Zij kunnen niet langer leven in de gemeenschap van de Noord-Brabantse kerken, daar deze blijven weigeren de Dordtse kerkenordening te aanvaarden. Wij zullen niet uitvoerig op deze kwestie ingaan, aangezien zij in den brede is beschreven door dr. E. Masselink, in zijn 'Ik zal gedenken' (de Afscheiding te Sleeuwijk). Na brede discussie worden Sleeuwijk en Werkendam aanvaard als kerken van de classis. Sleeuwijk heeft tot en met 1859 behoord bij de classis Gorinchem; in 1849 voegt Werkendam zich bij de dan weer zelfstandig geworden classis Dordrecht. Ds. G.F. Gezelle Meerburg te Almkerk is door bovengenoemde aansluiting maar verdrietig gestemd. Hoeveel maal zou hij niet - in het heetst van de vervolging - te Sleeuwijk en Werkendam het Woord hebben bediend? Hij beklaagt zich bij de provinciale vergadering van Zuid-Holland over het feit, dat in deze zaak slechts Sleeuwijk en Werkendam zijn gehoord en niet tevens de andere partij. De provinciale

1 Schakel, vlg. noot 1, pag. 327, geeft de volledige lijst der namen.
2 Schakel, a.w., pag. 204-207.
3 Zie voor de omstandigheden, waaronder dit vertrek geschiedde: Schakel, a.w., pag. 202.

vergadering oordeelt, dat de classis wel met meer overleg en voorzichtigheid had mogen handelen. Gezelle Meerburg, van wie ter vergadering van de classis nogmaals wordt getuigd, dat ‘wij toch mogen vertrouwen dat Z.Eerw. met ons in de leer der Waarheid vereenigd (is), hoewel in de wijze van regeering al eenig onderscheid mogte ondervonden worden’ - Gezelle Meerburg meent ‘dat de prov. vergad. aangaande de handelingen der classis zeer flauw had gehandeld, ja al niet minder zacht had kunnen doen’.

Er zal nu een commissie naar ds. Gezelle Meerburg gaan ‘in het belang der classis en de broederlijke toegenegenheid jegens Noordbraband’, bestaande uit de predikanten Dijksterhuis, Middel en Bömcke. Aangaande deze zaak lezen wij verder in de notulen niets.

Bommelerwaard

Wat de Bommelerwaard in het algemeen betreft: de gemeenten aldaar staan in het tijdvak 1842-1849 geheel op zich zelve; het enige contact, dat zij onderhielden met de andere Afgescheidenen zal wel bestaan hebben in het voorgaan van predikanten uit plaatsen, buiten de Bommelerwaard gelegen.

Op 6 maart 1849 vragen de afgevaardigden van Herwijnen - ds. G.B. Mos en Arie van Dusseldorp -: ‘hoe te handelen met de gemeenten in de Bommelerwaard, welke geheel op zichzelve staan, en niet verbonden (zijn) met eenige provincie; mogen door onze Leeraars hunne kinderen gedoopt worden?’

Het antwoord luidt: ‘Wel prediken maar geen kinderen doopen, tenzij dat zij zich met ons of met Noordbraband vereenigen, tot welke vereeniging de Leeraars zoo veel mogelijk zullen arbeiden’.

Precies 3 maanden later is Jan Hasselman uit Aalst op de classicale vergadering aanwezig. De Bommelerwaard begeert ‘vereeniging met de provincie Zuid-Holland’. ‘Het oordeel der (classicale) vergadering was, daar de broeders van daar gevraagd hadden, dat de Leeraars dezer provincie hunne vergadering(en) mogten bijwoonen en zij den 20ste dezer maand Juny te Aalst moesten classe houden, derwaarts te zenden de Leeraars H.H. Middel en G.B. Mos, teneinde met genoemde broeders nader over de wijze dier vereeniging te handelen.’

De besprekingen te Aalst zijn blijkbaar zeer bevredigend verlopen. Op 5 sept. 1849 wordt namelijk zonder meer geconstateerd, dat de ‘Bommelerwaard’ in het vervolg deel zal uitmaken van de zelfstandig geworden classis Gorinchem. De situatie blijft zo tot aan de Doleantie van 1886 en de daarop gevolgde vereniging van Afgescheiden en Dolerende kerken. De kerken van de Bommelerwaard gaan dan met andere de classis van Tiel vormen.

Ouderling Jan Hasselman zet, zoals wij reeds aanduidden in hoofdstuk 13 (pag. 298, 304), in het jaar 1849 zijn pogingen voort, zich te onderwerpen aan ‘het examen tot het Leeraarsambt’. Hij is dan, naar wij zagen, 76 jaar oud. De classicale vergadering van juni 1849 heeft in deze zaak blijkbaar niet voldoende licht. ‘Het oordeel was, men zal deze zaak, dewijl er bin-

nenkort nationale synode... was, aan het oordeel dier vergadering onderwerpen'. Blijkens het vervolg werd hiermede bedoeld, dat 'broeder Hasselman zich tot de synode zoude begeven om onderzocht te worden...' Over één en ander ontstaat de nodige verwarring; waarbij komt, dat de vice-praeses der synode ds. S. van Velzen meent, dat het examen niet thuishoort op een synode, maar op een provinciale vergadering, zoals inderdaad gebruikelijk was.

Daar Hasselman 'nergens geene bepaalde roeping (= beroep) heeft' kan hij zich voor het examen melden hetzij in Noord-Holland, hetzij in Zuid-Holland of in Noord-Brabant. De gehele gang van zaken ten aanzien van de examens van J. Hasselman op de provinciale vergaderingen van Zuid-Holland is - kort samengevat - als volgt geweest. Op 23 en 24 april 1844 begeert Hasselman 'andermaal' onderzocht te worden. Hij wordt dan, voornamelijk door ds. A.C. van Raalte, tezamen met H.H. Middel geëxamineerd. Beiden worden afgewezen.

In mei 1849 is Hasselman aanwezig op de provinciale vergadering, gehouden te Gorinchem. Hem wordt gevraagd 'of hij nog bereid zoude zijn om bij eene nadere gelegenheid... zich aan de vergadering voor te stellen'. Wij lezen dan verder: '...hij begeerde hierover met den Heere te raadplegen, wenschende zich op eene (volgende) vergadering nader te verklaren, hetwelk hem dan ook door de vergadering werd toegestaan'.

Op 1 mei 1850 wordt Jan Hasselman te Rotterdam geëxamineerd, onder anderen door ds. Helenius de Cock en ds. P.M. Dijksterhuis 'afgevaardigden van de provincie Noord-Brabant'; de candidaat is dan 77 jaar! Zijn preekvoorstel is over de tekst Psalm 71 vers 14 b.... en (ik) zal al Uw lof nog groter maken. Wij lezen: 'Ten opzigte van den grijzen broeder Hasselman, wordt besloten, aan hem een bewijs van het voorbereidend examen te geven'. En zo kan dan op de classicale vergadering van 5 juni 1850 te Gorinchem worden medegedeeld, dat ouderling Hasselman 'voorbereidend examen heeft gedaan, en als proponent tot den heiligen dienst is aangenomen'. Hasselman is na zijn examen wellicht voortgegaan met 'oefenen', predikant is hij niet geworden. Hij overlijdt op 15 mei 1860 te Aalst 'zonder beroep', oud 87 jaar.

Dirk van Dulst uit Poederoyen, compareert op de classicale vergadering van 5.9.1849. De 49-jarige bakker wil in de komende winter een knecht huren 'om dan bij eene naast bij zijnde Leeraar onderwijs en opleiding te ontvangen'. Ook Van Dulst begeert predikant te worden. 'Daar het bekend is, dat broeder van Dulst al ettelijke jaren agter elkander tot stigting der gemeente uit enkele liefde werkzaam is geweest en het blijkt, dat het heil van Zion hem op het harte ligt - zoo wenscht de praeses nevens de vergadering, dat het in des Heeren welbehaaglijke wille moge zijn en de pogingen mogen gezegend worden'. Zijn weg leidt echter niet naar 'het examen tot het leraarsambt', maar naar het oefenaarschap bij de Kruisgezinden.[1] Maar voor het zover is, zullen we nog nader van hem horen.

1 Dr. F.L. Bos, Kruisdominees, pag. 153-155.

Vuren

'Vuren' missen wij - zoals reeds is opgemerkt (dit hoofdstuk, blz. 324) - van 1842 tot 1849 in het kerkverband. Ook in hoofdstuk 12 noemden we dit feit.

Door een mededeling van ds. G.J. Raidt op een te Herwijnen gehouden classicale vergadering van 5 maart 1844, wordt bevestigd, dat tot aan de emigratie van ds. H.P. Scholte en een aantal Afgescheidenen uit Vuren, de invloed van Scholte aldaar groot is geweest.

De zaak is deze: ds. Raidt van Herwijnen vraagt, hoe te handelen met éne 'Van Zanten' (vermoedelijk Dirk Kornelis van Zante) gewezen ouderling van Vuren 'hebbende van dit ambt afstand gedaan, dewijl de gemeente hem had verhinderd in de uitoefening zijner bediening en was nu door dien kerkeraad gecensureerd, willende nu die broeder gaarne aan de gemeente te Herwijnen aangesloten zijn, dewijl hij daar de gemeente des Heeren zag, en hij met die te Vuren niet konde vereenigen'. Ds. Raidt meldt, dat 'Herwijnen' één en ander heeft onderzocht en 'dat zij geen eene wezenlijke beschuldiging gehoord hadden, noch in leer noch in gedrag, maar dat zij wel gehoord hadden, dat de valsche geest van ds. Scholte in die gemeente heerschende, hem bijzonder tegenstond, en dat dit ook de voornaamste grond om hem tegen te werken bij de gemeente zoude geweest zijn'. De (classicale) vergadering echter had Van Zante tevoren leren kennen 'als eene ijverige voorstander van ds. Scholte'. Ds. Raidt verklaart dit 'uit liefde tot bevordering der eenheid te zijn geschied'. Daarop oordeelt de vergadering, dat tegen de aanneming van Van Zante tot lidmaat van Herwijnen 'niets streed, dewijl de gemeente van Vuren niet in gemeenschap met Herwijnen leeft'. De classis maant echter tot voorzichtigheid 'om wel overtuigd te zijn van de oprechtheid van den persoon'. Hij zal te Herwijnen ook 'als ouderling mogen ageeren... echter met bewilliging der gemeente'.

Ook uit dit detail zien wij iets van de droevige verdeeldheden in het leven van de jonge Afgescheiden kerken.

Op 2 dec. 1845 is aanwezig op de classicale vergadering oud. **C. Roobol** uit Dordrecht. Hij is beroepen als predikant te Alblasserdam, maar heeft zijn studie nog niet ten einde gebracht. Kan de classis er mee instemmen, dat oud. Roobol 'in het openbaar zal mogen proponeeren en voorstellen doen voor de gemeente?' Dit kan - oordeelt de classis - na het slagen voor een voorlopig examen, in afwachting van het 'eindexamen' op een provinciale vergadering. De candidaat krijgt nu in de eerste plaats een half uur voorbereiding om een 'voorstel' te houden over Colossenzen 3 vers 1. Vervolgens wordt hij onderzocht 'in het wetenschappelijke'. Het onderzoek betrof 'de eerste gronden der Hebreeuwsche en Grieksche talen, de Bijbelsche en kerkelijke geschiedenissen, de prolegomena, Bijbelsche geographie en een kort overzicht der theologie...'.

Wij zien wel, dat 'oefenaar' Roobol zijn toelating als proponent niet cadeau krijgt.

Op 3 maart 1846 begeert Alblasserdam voor haar beroepen predikant examinatie op de eerstkomende provinciale vergadering, daarbij ‘oordelende dat het inroepen van examinatoren van buiten de provincie niet nodig zij, daar... huns inziens duidelijk gebleken was, dat de noodige vereischten om examen te houden in de Leeraars der provincie in ruime mate aanwezig waren’. De predikanten A. Brummelkamp en A.C. van Raalte wil Alblasserdam er helemaal niet bij hebben, aangezien deze ‘niet in alles met ons vereenigd zijn’. Moeten er examinatoren ‘van buiten de provincie’ komen, dan gaarne ds. H.J. Budding en ds. T.F. de Haan.

De provinciale vergadering zèlf oordeelt, dat ‘wij in deze provincie te zwak zijn voor het gewichtvolle werk van het examineren en niet buiten het besluit van de synode van Amsterdam (moeten) gaan’. ‘Zijn op de voorgrond gesteld de Leeraars Budding, Meerburg, Van Velzen en De Haan’.

En zo onderwerpt dan oud. Roobol zich op ‘de eerste woensdag in Junij (1847) te Rotterdam in het kerkgebouw’ met goed gevolg aan het examen, hetgeen zijn bevestiging als dienaar des Woords te Alblasserdam mogelijk maakt.

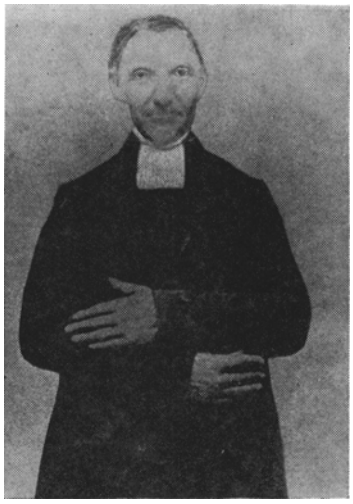

Laurens van Wijk
Het onderschrift op het origineel luidt:
‘L. van Wijk
Bedienaar des Goddelijken Woords’

Geheel anders de persoon **Laurens van Wijk.** Ook in deze notulen duikt hij op, evenals in die van de Bommelerwaard en van de gemeente te Gorinchem. In 1843 lezen we het volgende: ‘Is gevraagd hoe te handelen met Van Wijk, die rondging om hier en daar te prediken, als geördend door Ds. Ledeboer, en is geoordeeld dat men die persoon niet mogt toelaten,

als zijnde op een onwettige eigenwillige wijze daartoe bevorderd, tegen alle ordonnantiën der kerk’.

Tenslotte, in dit hoofdstuk iets over het weer op gang komen van de **provinciale vergaderingen,** nadat de meeste Zuid-Hollandse kerken zich van Scholte hadden losgemaakt.

De eerste provinciale vergadering na deze breuk werd op 13 december 1842 te Schiedam gehouden. Zij was bijeengeroepen op voorstel van een op 24 okt. 1842 te 's-Gravenhage gehouden classicale vergadering. Praeses was ds. S. van Velzen (!); afgevaardigden van de Classis Dordrecht- Gorinchem waren: ds. P.M. Dijksterhuis, A. de Haan (Alblasserdam), Dirk Verheij (Giessendam), Gerrit Demper (Langerak) en A. de Visser (Dordrecht). Verder waren er afgevaardigden van 's-Gravenhage, Gouda, Schiedam, Leiden, Rotterdam en Naaldwijk. Ook dit verband breidt zich geleidelijk weer uit. Op 11 april 1843 zijn er 15 kerken vertegenwoordigd. En op 23 en 24 april 1844 (Rotterdam) is er sprake van de classes Rotterdam (Rotterdam, Schiedam, Delft, Naaldwijk, 's-Gravenhage), Dordrecht-Gorinchem (Dordrecht, 's-Gravendeel, Alblasserdam, Giessendam, Noordeloos, Langerak, Gorinchem, Herwijnen, Barendrecht), Leiden (Rijnsburg), Bommelerwaard, terwijl uit Zeeland (Duiveland) aanwezig zijn: ouderling D. Taroe, lidmaat Corn. Tuinman en diaken Van Dijk.

Hoofdstuk 16
Ds. Harm Hendrik Middel - zijn persoon - arbeid te Gorinchem: 22 juni 1845-10 november 1850; kerkelijk leven te Gorinchem in dit tijdvak

Hoewel aangaande de zeer merkwaardige persoon van Harm Hendrik(s) Middel wel één en ander bekend is uit de door hem nagelaten geschriften,[1] alsmede uit andere literatuur[2] is het toch goed - in het kader van ons onderwerp - eens het volle zoeklicht op hem te richten.

Wij menen uit de gegevens te mogen concluderen, dat Middel met al de eigenaardigheden, die hem kenmerkten, een begenadigd en godvruchtig man is geweest, en dat hij in tal van plaatsen de gemeente des Heren aanwijsbaar heeft gebouwd. Bij een eerste kennismaking moge dit enigszins verbazen. Wij zullen hem uiteraard moeten zien als kind van zijn tijd, maar zijn vele spreken over door hem ontvangen openbaringen en gezichten, deed schrijver dezes zich afvragen: hoe zal dit nog aflopen met Ds. Middel? - namelijk, als hij op 48-jarige leeftijd uit Gorinchem vertrekt. En daarom hebben wij, zoals in dit hoofdstuk moge blijken, hem gevolgd in zijn verdere levensgang. Na Gorinchem: Middelburg, Deventer, Doesburg, Arnhem, Wolphaartsdijk. Nu blijkt het zonneklaar, dat hij in al deze plaatsen met grote zegen heeft mogen arbeiden. In 1882, op 80-jarige leeftijd overlijdt hij in laatstgenoemde plaats, niet als emeritus, maar als dienstdoende predikant. Nu nog - anno 1970 - wordt te Wolphaartsdijk zijn nagedachtenis in ere gehouden, zoals ons bleek bij een bezoek aan dit schone dorp.

Middel was één van de eerste ouderlingen van de afgescheiden gemeente van Amsterdam. Als zodanig komt zijn naam voor in menig request en rapport uit de tijd 1835-1839. In een rapport van de officier van justitie

1 H.H. Middel, Eenvoudig verhaal van Gods menigvuldige reddingen uit de grootste nooden; 1e druk: 1866, 's-Gravenhage (het werkje wordt heden ten dage nog herdrukt: Den Hertog, Utrecht; het heeft thans ongeveer de 16e druk bereikt). Van dezelfde: Gods vrije genade verheerlijkt in het zalig afsterven van Anna Harmina Middel; De treurigste staat der geloovigen, predicatie over Psalm 88: 6a; Wonderen van Gods genade, predicatie over Ezechiel 16: 6-8.

2 O.a. Bos, Archiefstukken, zie naamregister in deel IV.

te Amsterdam van 18.3.1837 lezen wij: ‘H.H. Middel, geboren in Gelderland, 40 jaar, zetbaas in de ankersmederij van Van der Vliet, onbeduidend’. In deze éne zin staan drie onjuistheden; de meest opvallende is de typering: onbeduidend. Dat laatste was Middel beslist niet; behalve een godvruchtige, was hij ook een intelligente en zeer sterke persoonlijkheid.

Harm Hendrik(s) Middel
3 sept. 1802-28 dec. 1882

Middel heeft het ons gemakkelijk gemaakt, veel over hem te weten te komen. Behalve zijn biografie (vgl. noot 1, blz. 334), verder aan te halen als ‘Gods menigvuldige reddingen’, heeft hij zijn sporen nagelaten in een uitvoerige en uitnemende notulering van tal van kerkeraads- en classicale vergaderingen.

Harm Hendrik(s) Middel werd op 3 sept. 1802 geboren te Oude Pekela. Op 20 maart 1805 werd een zusje van hem geboren: Hanna Middel; over haar spreekt Ds. Middel nog in 1872, als hij in Wolphaartsdijk woont. De ouders, voluit: Hendrik Jans Middel van de Wildervank en Trijntje Hendriks Kuiper van de Oude Pekel-A, huwden op 8 juni 1796 te Oude Pekela. Aangaande zijn jeugd schrijft ds. Middel onder meer, dat in 1808 zijn innig geliefde moeder overleed. Drie weken daarna stierf ook zijn vrome vader ‘en ging alzoo in in de vreugde zijns Heeren’.

De kinderen, dan vijf in getal, worden ieder afzonderlijk ondergebracht bij familie. De jonge Harm kwam in huis bij zijn oom, naar wie hij genoemd was en die een zeer druk logement hield. Zijn tante sloeg en kneep hem vaak zo hevig, dat zijn oom moest ingrijpen. Ook werd hij enige malen ernstig ziek - zelf spreekt hij van een soort melaatsheid. Op 11-jarige

leeftijd besloot zijn oom, hem te laten opleiden tot kostschoolhouder, en ontving Harm Hendrik onderwijs in Nederlands, Frans en Duits. Wel een bewijs, dat hij als intelligent bekend stond, anders had men in die tijd en in het eenvoudige milieu van zijn oom, dit besluit niet durven nemen. Na enige jaren kiest Middel echter het beroep van zijn vader: hij wordt opgeleid tot smid.

Na belijdenis des geloofs te hebben afgelegd, gaat hij in militaire dienst. De moeilijkheden, die hij daar ondervindt zijn vele, maar door tussenkomst en bescherming van één van zijn superieuren ‘de edele kapitein Kroo’, wordt de ‘fijne’ uiteindelijk tot voorbeeld voor de compagnie gesteld.

Uit de dienst ontslagen, neemt hij het smidsvak weer ter hand.

In het voorjaar 1826, dus op 23-jarige leeftijd, bereikt hem via zijn oom het verzoek, de leiding op zich te nemen van de fabriek of grofsmederij van de gebroeders Van der Vliet te Amsterdam. Deze fabriek was gelegen aan de Weesperdwarsstraat no. 33. De familie Middel woonde later op een huis boven of naast de fabriek. Door grote afbraak in later tijd, is van de betreffende panden in de (thans geheten) Lepelstraat niets meer te vinden.

Voor zover nog na te gaan, was de fabriek van Van der Vliet een flink bedrijf, werkende met circa 50 man personeel. Er werden onder meer scheepsankers gemaakt; leveranties werden gedaan aan de marine en aan tal van buitenlandse afnemers. Middel kreeg na enige tijd de algehele leiding van het bedrijf. Wij mogen wel spreken van een wonderlijke leiding Gods, waardoor de nog jeugdige Middel, uit Oude Pekela naar Amsterdam werd geroepen - hij is aanvankelijk wel de ‘ankersmid’, maar vanaf 1835 gaat hij een belangrijke plaats innemen in het leven van de Afgescheiden kerken. Zijn pad bij de gebroeders Van der Vliet gaat echter in de eerste tijd allerminst over rozen.

De eigenaars menen, de tegenwoordige meesterknecht te moeten ontslaan en begeren na een tijd van inwerken, Middel voor hem in de plaats te stellen. De meesterknecht B. voelt al heel gauw aan, waar één en ander op gaat uitlopen, en neemt zich voor zich niet voetstoots van zijn plaats te laten verdrijven. Zijn vrouw staat hem daarin getrouw bij - ook zij wil haar nering niet gaarne verliezen. Volgens het getuigenis van Middel verkocht zij aan werklieden van de fabriek, die een weekloon ontvingen van *ƒ* 9,- per week voor *ƒ* 6,- aan sterke drank, zodat deze werklieden door diefstal aan ‘bijverdiensten’ zochten te komen - evenwel verkeerden hun gezinnen in grote armoede. Er worden door de meesterknecht B. enige moordaanslagen tegen Middel beraamd, en op zekere dag laat de furie hem door haar zoontje een kop thee brengen, waarin een zwaar vergift, althans - vermoedelijk - een bijtend vocht is gemengd. Middel krijgt echter argwaan en gaat ‘met de kom thee naar de achterdeur en giet die uit op een lossen grond. En ziet! de grond waarop de thee viel kookte, terwijl er nog op den bodem der kom een vinger dikte van het witte vergif bleef liggen, dat ik uitstortte...’ Middel, die tot die tijd, veel met lankmoedigheid had verdragen, gaat het gebeuren nu toch melden aan zijn directie. Het gevolg

is, dat de volgende dag de meesterknecht B., alsmede twee van zijn handlangers op staande voet worden ontslagen; het gezin van de meesterknecht moet binnen 24 uur de dienstwoning hebben verlaten en Middel is vanaf dat ogenblik 'meester of directeur van de fabriek'. De 3 ontslagenen doen nadien nog een poging Middel te vermoorden; zij weten, dat hij tweemaal per week te circa 10 uur in de avond, langs een stille weg huiswaarts keert: 'Een van hen zoude mij met een donkere zakdoek den mond stoppen als zij mij gegrepen hadden, om mij het roepen te beletten. Een andere zou mij eerst de benen stuk slaan met een zwaren knuppel, en als dan de hersenen inslaan'. Middel keert echter op de bepaalde avond eerder en langs een andere weg huiswaarts, daar hij nog een scheepskapitein voor zaken moet spreken. Eén van de samenzweerders heeft later 'zijn vorige levenswijze trachten te herstellen... en heeft onder een vloed van tranen de vermelde zaken beleden'. Middel schrijft naar aanleiding van deze uitredding: 'O Heere! wat zijn uwe wegen wonderlijk! wat zijt gij in Vaderlijke liefde wakende voor Uw volk, zoodat de poorten der hel niets vermogen...' Wonderlijk is ook de beschrijving, die Middel geeft van de wijze, waarop zijn vrouw en hij elkaar vonden. 'Op een Zondag ergens thee drinkende... zoo kwam in het geestelijk gesprek iets voor waarvan de huisvader tegen zijne vrouw zeide: "dat is juist het geen uwe zuster Mina eens zeide", en noemde toen de zaak. En plotseling was het of er in mijn binnenste gezegd werd: "dat zal uwe vrouw zijn".' (Gods menigvuldige reddingen, pag. 48) Na allerlei gebeurtenissen, onder andere het aanhoren door Middel van een tweetal predicaties en een aanvankelijke afwijzing door 'Mina', wordt het huwelijk op 4 juni 1828 gesloten.

De bruid 'Mina' - haar volledige naam luidt: Harmina Scholten - woonde te Zutphen, alwaar zij op 6 juli 1794 was geboren. Het echtpaar kreeg 3 kinderen: Israël (geb. 1829), die predikant is geweest te Vlaardingen, Zutphen, Hattem, Velp, Gouda en Baarland - † 1896; Johannes (1832-1838) en Anna Hermina, geb. 29 augustus 1835. Anna Hermina overleed te Middelburg in februari 1854, na langdurig te hebben geleden tengevolge van een ongeval, waarbij zij door een paard en wagen werd overreden.

Het jaar 1831 brengt voor Middel - en niet voor het eerst in zijn leven - een grote geestelijke crisis. Wij vermelden dit, omdat Middel in verband hiermee vertelt, dat hij op een 'gezelschap' voor het eerst weer tot enige blijdschap des geloofs kwam. Ook elders in zijn levensbeschrijving treedt aan het licht, dat het gezelschapsleven te Amsterdam en op andere plaatsen, grote invloed op hem uitoefende. In 'vader' Hellenbroek, Franc Ridderus (1620-1683) en andere 'oude schrijvers' is hij goed thuis.

Reeds in het begin van 1835 dient hij zijn acte van afscheiding in en verbindt hij zich aan de Afgescheiden gemeente van Amsterdam. Coenraad Deteleff (geb. 1766), H.H. Middel waren de eerste ouderlingen, N. Obbes en de ons zo bekende Jan Daniel Brandt de eerste diakenen. Middel werd

op 25 okt. 1835 ten huize van N. Obbes door ds. H.P. Scholte in het ambt bevestigd. Zijn vrouw komt in okt. 1835 tot het doen van openbare belijdenis des geloofs; zij is dan 42 jaar.

De Afscheiding brengt te Amsterdam zware vervolging, waarvan de familie Middel ruim haar deel ontvangt. Bij gelegenheid van de eerste synode van de Afgescheidenen te Amsterdam (maart 1836) preekt Hendrik de Cock ten huize van Middel. Ook ds. A. Brummelkamp is aanwezig. Tijdens de dienst wordt de woning als gebombardeerd met keistenen, vuil wordt in de gang geworpen, nadat de voordeur is verbrijzeld en slechts door het optreden van de politie wordt erger voorkomen. Merkwaardig was, dat na enige dagen de patroons van de Heer Middel, de gebroeders Van der Vliet, werden aangesproken door de chef van de politie, aangezien zij eigenaars waren van de woning. Aan Middel wordt dan verzocht geen kerkdiensten meer in zijn woning te laten houden; de Afgescheidenen beschikken te Amsterdam toch over 17 vergaderplaatsen... In deze tijd gaat Middel als lerend ouderling, als 'oefenaar' optreden, dat wil zeggen - als er geen predikant is - draagt hij tijdens de godsdienstoefeningen een zelfgemaakte predicatie voor.[1]

Wij gaan nu voorbij aan zijn verdediging van de Amsterdamse Afgescheidenen voor de rechtbank, alsmede aan de pogingen tot molestatie van hem en ouderling Deteleff door het vijandig gezinde grauw.

Meer dan door deze dingen werd Middel echter bewogen door de treurige strijd, die reeds spoedig de jonge Afgescheiden gemeente van Amsterdam zou verscheuren.

In hoofdstuk 9 zagen wij reeds, dat er omstreeks eind 1839 een twist uitbrak in de Amsterdamse gemeente, waarbij de kerkeraadsleden Budde en Wormser, alsmede Höveker en Lijsen werden geschorst. Zij kozen de zijde van ds. H.P. Scholte, terwijl de meerderheid van de kerkeraad vasthield aan zijn predikant ds. S. van Velzen. Aan deze zaak, bekend onder de naam 'de Amsterdamse twist', is echter een andere voorafgegaan, die minder bekend is geworden. Aangezien Middel hierbij nauw betrokken is geweest, zullen we de hoofdzaak van dit conflict vermelden.

De zaak is deze. Middel schrijft: 'Ds. S(cholte) bragt in de leer en regeering der kerk zaken te voorschijn die veel beweging veroorzaakten'.[2] Zo preekte hij op 10 sept. 1837 te Amsterdam over de tekst: Romeinen 8 vers 1 en 2: Zo is er dan nu geen verdoemenis voor degenen, die in Christus Jezus zijn, die niet naar het vlees wandelen, maar naar de Geest. Want de wet des Geestes des levens in Christus Jezus heeft mij vrijgemaakt van de wet der zonde en des doods.

1 Middel, Gods menigvuldige reddingen, pag. 82; dr. G.J. Vos Az., Het keerpunt in de jongste geschiedenis van kerk en staat, 1887; blz. 415 - op 11.9.1836 preekte Middel voor 372 personen over Genesis 35: 1-7.

2 Middel, a.w. pag. 85.

Volgens het getuigenis van verschillende zijden sprak Scholte in bedoelde preek van het 'beetje vlees' dat de geloovigen 'maar van buiten aanhing' en weinig te betekenen had. Voorts, dat 'vele kinderen Gods gelijk waren aan kinderen van rijke lieden, die best wittebrood konden eten, maar zich behielpen met slecht roggebrood; of aan een gierigaard die een kelder vol geld had, maar er niet van durfde te gebruiken...'

In de latere behandelingen van het hieruit ontstane geschil concentreerde men zich op de tot technische term geworden uitdrukking 'beetje vlees'. Sommige leden van de Amsterdamse gemeente hadden ernstig bezwaar tegen deze uitdrukking, omdat zij op grond van Gods Woord beleden, dat 'het vlees' of de verdorven aard des mensen,[1] één der voornaamste vijanden is der gelovigen, waartegen zij tot aan hun sterven hebben te strijden. Als bronnen voor de beschrijving van het daarop rijzende conflict noemen wij de levensbeschrijving van Middel, de notulen van de provinciale vergaderingen van Noord-Holland van 10, 11 en 13 augustus 1838 en een brochure, geschreven door A. van den Brink (aan te halen als: Van den Brink[2]). Drie leden der gemeente dienden schriftelijke bezwaren in - mondelinge werden niet geaccepteerd: ouderling Middel, vrouw Aalders en de wed. Steyling. Bij een mondelinge behandeling van de zaak op de kerkeraad, waar Middel die avond praeses was. werden beide vrouwen gehoord. Al spoedig liep het gesprek over andere zaken dan de uitdrukking 'beetje vlees'. Hoewel Middel de discussie in christelijke banen trachtte te leiden, kon hij niet verhoeden, dat een mede-ouderling aan één van de vrouwen de vraag stelde 'of zij die vrouw was, die tijdingen uit den hemel kreeg?' - aldus Van den Brink (pag. 12). Van het één kwam het ander, de beide vrouwen werden driftig en spraken ook enige onbedachtzame woorden. Eén van de ouderlingen had reeds een concept-censuurbrief gereed en de kerkeraad besloot deze openbaar te maken; de naam van de tevergeefs ook daartegen protesterende Middel stond bij de ondertekenaars!

Als de meerderheid van de kerkeraad zich opmaakt, de beide vrouwen geheel van de gemeente af te snijden, is ook ds. Scholte aanwezig. Scholte zegt tegen Middel, dat hij verplicht is, na de afsnijding 'als lid in het gemeen en als ouderling in het bijzonder, alle gemeenschap met vrouw Aalders af te snijden'. Waarop Middel antwoordt: 'Och Do., als de Heere mijne arme ziel aandeel in de zalige heerlijkheid mag geven, dan zal ik eeuwig met haar God verheerlijken; en zou ik dan hier van dat echte volk afblijven, daar zij er een van is? dat is mij niet mogelijk' (Van den Brink, pag. 16).

Middel erkent de censuur aangaande vrouw Aalders en de wed. Steyling

1 Vgl. dr. H. Bavinck, Magnalia Dei, 2e druk, pag. 475

2 A. van den Brink, Het zichzelven verdrukkend Sion in Nederland onder het oordeel Gods beschouwd in eene klagte tegen het onregtvaardig uitoefenen der kerkelijke tucht, en deszelfs verwoestende gevolgen in de Chr. Afgesch. gemeente te Amsterdam; Amsterdam 1842; Koninklijke Bibliotheek, pamflet 28000.

niet; hij blijft de eerstvolgende zondag de gemeente stichten in een samenkomst ten huize van één van de vrouwen (Van den Brink, pag. 16); niet geheel duidelijk wordt of hiermee bedoeld wordt een zondagse godsdienstoefening of een bijeenkomst van een gezelschap des avonds. Hoe het zij, Middel wordt geschorst als ouderling en als lid gecensureerd. Wij krijgen de indruk, dat ook de wed. N.J. van Velzen-Geselschap, de moeder van ds. S. van Velzen, de zijde van Middel kiest, althans aanvankelijk (Van den Brink, pag. 17).

Middel blijft 'oefenen' op aandrang van velen in de gemeente; ds. H. de Cock schrijft hem de onwettige schorsing en censuur niet te erkennen. Het duurt niet lang of Middel vergadert met circa 250 personen.

In een rapport van de gouverneur van Noord-Holland lezen wij, dat de groep zich noemde 'Herstelde Gereformeerden'; men kwam bijeen in een lokaal op de O.Z. Achterburgwal.[1]

Onder leiding van ds. S. van Velzen werd in 1842 een hereniging tot stand gebracht tussen de groep Middel en de andere Afgescheidenen te Amsterdam. Middel heeft daarbij o.i. terecht niets toegegeven, maar geëist, dat zou worden bekendgemaakt dat hij van schorsing en censuur was ontheven; hij mocht aanstonds zijn ambtsbediening weer opnemen.

In het register 'bevestigde ouderlingen en diakenen' van de Gereformeerde kerk van Amsterdam lezen wij het volgende.

> Middel, Harmen Hendrik
> Om opstand en scheuring in de gemeente gecensureerd. Met naam afgelezen den 4° Mei 1838. Tot afsnijding afgelezen den 25° Mei 1838. Is weder vereenigd met de gemeente en van de censuur en schorsing ontheven den 12° Mei 1842. Is den 17den September 1844 met attestatie naar Groningen vertrokken om aldaar tot het Leeraarsambt opgeleid te worden.

Middel zelf schrijft:

> In 1840 werd Ds. S(cholte) op de Synode geschorst, en zijne vrienden keerden gedeeltelijk tot de Hervormde kerk weder. Anderen stierven. De afsnijding der boven genoemde leden[2] werd herroepen, zoo ook mijne schorsing en censuur; en later volgde de hereeniging, en was ik nevens den WelEerw. Ds. van Velzen werkzaam, die intusschen te Amsterdam als leeraar was gekomen, met welken broeder ik innige vereeniging mocht ondervinden.

Bovengenoemde zaak heeft in 1838 - dus 4 jaar voor de hereniging - gediend op de provinciale vergadering van Noord-Holland, gehouden op 10, 11 en 13 augustus 1838. Aanwezig waren daarbij afgevaardigden van nog slechts 4 kerken: Amsterdam, Hoorn, Zaandam en Urk. De kerkeraad van Amsterdam is ruim vertegenwoordigd

1 Rapporten gouverneurs in de Provinciën 1840-1842, door dr. A.J.C. Rüter; Historisch Genootschap, derde serie, no. 73.
2 Namelijk wed. Aalders, vrouw Steyling e.a.

ter behandeling van de zaak, die hem zelf raakt: er zijn 7 Amsterdamse ouderlingen.
Ds. H.P. Scholte (Utrecht) is praeses, zijn aanhanger J.A. Wormser is

scriba. Voorts zijn aanwezig de predikanten: A. Brummelkamp, H. de Cock, A.C. van Raalte en S. van Velzen.

Art. 3.	Wordt gelezen de brief van den kerkeraad aan de predikanten, houdende uitnodiging tot de vergadering.
Art. 4.	Ds. van Velzen maakt aanmerking op dien brief en zegt, dat de daarin vervatte beschuldiging van ontijdige bemoeijingen onwaar zijn. Ds. van Raalte zegt hetzelfde.
Art. 5.	Wordt gelezen de brief door de vier predikanten geschreven. Ds. Brummelkamp zegt dien brief geschreven te hebben, nadat ds. Van Velzen èn met den kerkeraad èn met Middel en met de vrouwen gesproken had.

Met ‘de vrouwen’ worden bedoeld, zoals de lezers zullen begrijpen: vrouw Aalders en wed. Steyling. Uit het geheel van de artikelen, boven geciteerd, blijkt in ieder geval wel, dat niet alle aanwezigen dankbaar waren voor de komst van het kwartet predikanten van buiten Holland. De kerkeraad van Amsterdam doet vervolgens verslag van al het gebeurde in de gemeente ‘sedert de predikatie van ds. Scholte op 10 september 1837 tot op dezen oogenblik, voor zooverre het betrekking heeft op de vrouwen Aalders en Steyling, den ouderling Middel, enz.’

Middel heeft een brief geschreven; de vrouwen Steyling en Aalders komen ter vergadering en krijgen gelegenheid ‘om hare bezwaren voort te brengen.’

Nadat nog allerlei inlichtingen zijn uitgewisseld, geven de predikanten Van Velzen, Brummelkamp, De Cock en Van Raalte in deze volgorde hun oordeel. Samengevat komt dit hierop neer.

Ds. S. van Velzen: het beginsel der vrouwen is goed; bij de behandeling zijn door bijkomende omstandigheden de vrouwen driftig geworden; zij zijn toen aanstonds gecensureerd - na verdere verbittering zijn zij afgesneden. De vrouwen is groot onrecht aangedaan. De kerkeraad van Amsterdam en ds. Scholte zijn grotelijks schuldig. De vrouwen moeten wel bestraft worden, maar de kerkelijke tucht is misbruikt.

Ds. A. Brummelkamp: de vrouwen hebben zich ‘op zulk een hoogte geplaatst, gelijk blijkt dat geschied is.’ Maar dat de kerkeraad niet heeft gehandeld in de geest van zachtmoedigheid en dat daarom de afsnijding zeer voorbarig is geweest.

Ds. H. de Cock: het beginsel der vrouwen is geweest, strijd voor de rechtzinnigheid. De preek van ds. Scholte is onvoorzichtig geweest. ‘Dat hare bezwaren eerst uit den weg moesten geruimd geweest zijn, dat dit niet geschied is, dat de cencuur te haastig geweest is, dat de censuurbrief te scherp is, dat de verdere afsnijding onvoorzichtig en onverantwoordelijk is; dat dit oorzaak gegeven heeft tot verbittering.’

Ds. A.C. van Raalte zegt onder meer, dat men ‘om de vrouwen van haar verkeerd oordeel terug te brengen, niet slechts eene eenige onstuimige kerkvergadering

behoorde te gebruiken, maar gewisselijk eenigen tijd daartoe had moeten bezigen...'
Het moest worden toegestemd 'dat de vreemde uitdrukkingen: beetje vleesch en het voorbeeld van den

rijken gierigaard waarlijk wel eenige inlichting behoefden, om ze tegen misduidingen te vrijwaren.' Tenslotte zegt Van Raalte: 'Wat verder de afsnijding betreft, déze kan ik én om den opgenoemden grond niet billijken én om reden de in gebruik zijnde wijzen maatregel onzer voorvaderen, om het meerder oordeel der broederen over de afsnijding in te roepen, niet is in acht genomen...'

Nadat andere aanwezigen, bijv. de latere ds. G. Baay, nog het woord hebben gevoerd, verklaren de leden van de Amsterdamse kerkeraad, niet te kunnen inzien, dat zij verkeerd of onrechtvaardig hebben gehandeld. Na heropening der vergadering op maand. 13 aug. 1838, wordt na lang spreken een voorstel aangenomen van de volgende inhoud:

1°. onderwerpt zich de kerkeraad van Amsterdam aan het oordeel der meeste broeders, die van elders hier (d.w.z. te Amsterdam) ter provinciale vergadering gekomen zijn, welke oordelen, dat zij in de censuur en afsnijding niet zonder alle aanstoot zijn geweest, noch alle middelen van voorzichtigheid, zacht- en langmoedigheid gebezigd hebben;

2°. 'vereenigt zich ds. Scholte met het oordeel van de broeders dat eenige betwijfelde uitdrukkingen, verkeerdelijk opgevat, tot de beschuldiging der vrouwen aanleiding hebben gegeven, maar wordt ZWEw. verontschuldigd bij de erkentenis en oplossing, dat hij niet veronderstelt, noch leert, dat de geloovigen uit eigene kracht voorts zich den troost des geloofs kunnen toeëigenen; geloovende in dezen ook ten aanzien der geloovigen, dat zij zonder den Heere Jezus Christus niets kunnen doen. De uitdrukking Beetje Vleesch, ter bevestiging van de vastheid des verbonds gebezigd, wel naar het oordeel der vergadering onvoegzaam zijnde, maar geenszins kettersch, hetwelk ZEw. toestemt, en gaarne, om der ergernissen wille, voortaan wil vermijden; schoon ook de broeders oordeelen, dat het Woord des Heeren hier van toepassing is: 'Het is een volmaakt man, die in woorden niet struikelt';

3°. oordeelt de vergadering, dat de vrouwen grotelijks schuldig zijn, wegens laster en onbehoorlijke beschuldigingen.....; 'waaromtrent de vergadering oordeelt, dat opnieuw een commissie zal moeten beproeven, om haar daarvan terug te brengen, gelijk mede allen, die in deze zaak min of meer betrokken zijn. Bij erkentenis van schuld kunnen de vrouwen weer in de gemeente worden opgenomen, zonder hetwelk de broeders de censuur en afsnijding van den kerkeraad bekrachtigen'.

Dit voorstel bevreemdt ons enigszins, nadat wij het aanvankelijk oordeel van de 4 predikanten van elders hebben gehoord. De finesses van de zaak laten zich door ons, op grond van de beschikbare gegevens, moeilijk beoordelen. Toch ademt naar onze bescheiden mening de inhoud van het voorstel enigszins de geest van het compromis; met name treft het ons, dat ds. Scholte nogal wordt gespaard. Wij moeten hierbij nog wel opmerken, dat wij uit de stukken niet kunnen opmaken, of en zo ja welke aanwezigen tegen het voorstel hebben gestemd. Er wordt nu een commissie benoemd, bestaande uit ds. S. van Velzen en ds. H. de Cock en de ouderlingen Peter Niezen (Amsterdam!) en Gerrit Baay (Hoorn). Zij zal eerst naar de vrouwen gaan, haar het oordeel der vergadering voorhouden. In het geval de vrouwen volharden, zal de commissie naar H.H. Middel gaan, om hem te vermanen, zich van de vrouwen te verwijderen en

zich aan de uitgeoefende tucht te onderwerpen. Dezelfde commissie zal juffrouw de wed. Van Velzen bezoeken en vermanen zich aan de kerkeraad te onderwerpen en ook andere leden gaan vermanen terug te keren.

De verdere gang van zaken stipten wij reeds aan; Middel heeft volgehouden in zijn moeilijke strijd, totdat na 1840 het inzicht mocht doorbreken, dat het naar het Woord des Heren was, de censuur en de schorsing van hem, ongedaan te maken, zonder enige schuldbelijdenis van zijn kant.

In 1843 ontving Harm Hendrik Middel, zoals wij reeds zagen in hoofdstuk 14, een beroep als predikant van de Afgescheiden gemeente van Gorinchem. Het examen, dat hij moest afleggen naar art. 8 van de Dordtse kerkenordening werd afgenomen op de provinciale vergadering van Zuid-Holland, gehouden op 23 en 24 april 1844 te Rotterdam. Aanwezig waren de volgende predikanten: S.O. Los, H.A. Leenmans, P.M. Dijksterhuis en G.J. Raidt, terwijl van buiten de provincie de predikanten A. Brummelkamp en A.C. van Raalte waren uitgenodigd. Ds. Brummelkamp was verhinderd; als voornaamste examinator trad Van Raalte op.

Wij bezitten een tamelijk nauwkeurig overzicht van de gestelde vragen; voor zover wij kunnen nagaan, is Middel te Rotterdam niet geëxamineerd in de beginselen van het Grieks en het Hebreeuws.

Middel zelf schrijft later, dat hem 1700 vragen zijn gesteld, waaronder ook strikvragen. Het aantal 1700 lijkt ons wat overdreven, hoewel men kan twisten over het aantal vragen, dat was begrepen in de vraag: wat is de inhoud van Deuteronomium? Na schorsing aan de avond van de eerste dag, wordt het examen de volgende dag voortgezet. Bij een volgend examen op de provinciale vergadering van sept. 1844, begon men de tweede dag 's morgens om 6 uur! Wel een bewijs, welke arbeid mensen als Van Raalte en Brummelkamp hebben verzet.

Middel moet een verhandeling houden over de hem ‘vroeger reeds opgegeven’ tekst 2 Corinthe 7 vers 1; J. Hasselman uit Aalst, die tegelijk met Middel wordt geëxamineerd over Colossenzen 3 vers 1 en 2. Het oordeel van de examinatoren luidde: ‘dat er algemeen bezwaar was omtrent de verhandelingen dezer Broeders, nadien de voorafspraak niet zamenvattend was..., de verhandelingen zelve niet, naar de meening des Geestes, in nadruk in de woorden van den tekst vervat waren; en de rede van Br. Hasselman verdeeling, die van Br. Middel geheel duidelijkheid van Nederduitsche taal miste.’ Evenwel besluit men met het examen voort te gaan. Nadat het gehele onderzoek is beëindigd wordt ‘na lang onderling gesprek’ geoordeeld, dat beide broeders niet kunnen worden toegelaten. Ds. Van Raalte deelt hen ‘het gevoelen van het meerendeel der vergadering mede,

> hierop nederkomende, dat Br. Middel, hoewel er bij hem door langdurig onderzoek vele zaken in het geheugen opgezameld waren, èn in de predikatie, èn in het verdere onderzoek heeft doen blijken, dat er bij hem traagheid in bevatting, onjuistheid in oordeel en verwarring in de taal plaats vindt; zoodat, in zonderheid in zaken, waar minder geheugen, dan wel gevatheid in oordeel

> en juistheid en gemakkelijkheid in het spraakvermogen gevorderd werd, verwarring en duisternis de voordragt onverstaanbaar maakte; voorts dat broeder Hasselman, hoewel er bij hem een gezond oordeel en een geschikt redebeleid gevonden werd, echter de noodige vatbaarheid in de verklaring der H. Schrift, doch inzonderheid de noodige kennis miste. Eindelijk worden beiden, doch inzonderheid Br. Middel, aangemaand om zich hierdoor niet te laten afschrikken of moedeloos te maken; maar veeleer den geördenden weg tot opleiding in te slaan.

Ja, zo gemakkelijk als in de eerste jaren na de Afscheiding, gaat het predikant-worden in 1844 niet meer. De oorzaak van het mislukken van het examen lag natuurlijk in het totaal ontbreken van een opleiding. Uit de geschriften van Middel blijkt o.i. juist zijn vermogen, de dingen helder voor te stellen, maar wat moest onze bedrijfsleider-ankersmid met vragen als: ‘men spreekt veel van de reden, de kostelijkheid en het gezag der reden? Wat is er van de reden?’

De gemeente te Gorinchem vindt goed op de nadere opleiding van Middel te wachten - zij wachtte reeds 10 jaar - en Middel gaat in overleg met ds. S. van Velzen naar professor de Haan te Groningen. Hij beschrijft, dat zijn zoon Israël te Groningen ernstig ziek wordt; de dokters geven hem op. Toch herstelt hij. Ds. H.J. Budding, in die tijd predikant te Groningen, wil niet op ziekenbezoek komen. Het is slechts één van de vele, wonderlijke grillen, die ons van hem bekend zijn. Hij zegt tegen Middel niet te zijn gekomen ‘omdat ik geloof dat gij uit Gods weg geloopen zijt en dat daarom de Heere u zoo tegen komt’. Dit alles komt later gelukkig weer goed en Middel doet, als Budding zelve is ziek geworden, 4 weken lang voor hem ‘al de diensten in prediking en catechisatiën.’ Reeds in mei 1845 doet Middel op de provinciale vergadering van Groningen, Friesland en Drente, te Dwingeloo, opnieuw examen. Hij slaagt voor het examen en zijn ‘zendingsbrief” wordt ondertekend door de predikanten E. Lindeman en W.A. Kok. Ds. Brummelkamp en ds. Van Raalte waren als examinatoren aanwezig.

De classis Dordrecht-Gorinchem aanvaardt ds. H.H. Middel als predikant van Gorinchem in haar vergadering te Langerak van 10 mei 1845.

Over de arbeid van ds. Middel en het kerkelijk leven te Gorinchem gedurende het tijdvak 22.6.1845-12 nov. 1850 spreken we aan het eind van dit hoofdstuk. Wij willen nu eerst ds. Middel volgen op zijn verdere levensweg.

Op 26 sept. 1850 ontving hij een beroep van Middelburg. Hij nam dit beroep aan en werd op 15 nov. 1850 te Middelburg bevestigd door de bij Scholte opgeleide ds. W. Gardenier, die van 1842-1853 te Wolphaartsdijk heeft gestaan.

De notulen van Middelburg zijn niet bijzonder uitvoerig over het tijdvak (1850-5.10.1856), dat ds. Middel aldaar predikant is geweest.

In 1854 ontvangt laatstgenoemde een beroep van Rochester in Noord-

Amerika. Ouderling C. van de Putte geeft uit naam van de kerkeraad ‘hunne begeerte te kennen..... dat zijn Eerw. voor dat beroep mogt bedanken, tenzij het hem en hun zoo duidelijk mogt blijken, dat het 's Heeren weg was.’

Ds. Middel heeft het beroep niet aangenomen. In oktober 1854 blijkt uit de kerkeraadsnotulen, dat hij curator is geworden van de in dat jaar opgerichte Theologische school te Kampen. Onder zijn leiding ijvert de kerkeraad voor het oprichten van een bijzondere (lagere) school.

Van 12 okt. 1856 tot 28 maart 1858 is ds. Middel predikant te Deventer. Hij wordt er bevestigd door zijn zoon ds. Israël Middel, dan predikant te Zutphen.

Vóór de synode van Leiden (1857) krijgen de afgevaardigden van Deventer naar de classicale vergadering de last deze vergadering om het doen van de volgende uitspraak te verzoeken:

> dat de classis aan de prov. vergad. verzoeke, om aan de e.k. synode te verzoeken te willen bepalen dat de personeele beleedigingen in de publieke geschriften mogen ophouden, als er onderscheidene zienswijze over sommige waarheden onder Leeraars of andere broeders in de kerk openbaar mogt worden, opdat bij vrijheid van ontwikkeling der zaken de broederlijke liefde bewaard blijve en de vijanden er geene stof tot laster uit moge vergaderen, gelijk helaas thans maar al te veel geschiedt.

Het verzoek wordt op de classis met instemming ontvangen en op 1 juli 1857 wordt in de notulen gesproken van een ‘gezegende uitslag der synodale Vergadering te Leyden.’

Reeds in januari 1858 ontvangt ds. Middel een beroep van Doesburg. Hij is dan nog maar 1¼ jaar te Deventer. Vermoedelijk was daar in die tijd juist een Afgescheiden gemeente ontstaan. Even dreigt er moeite te komen in de gemeente van Deventer, naar aanleiding van dit beroep. Middel verklaart op de kerkeraad: ‘te begeren om als Dienaar van Christus de Goddelijke wille op te volgen, hetzij blijven, hetzij gaan, maar in geen geval met vleesch en bloed te rade te gaan, en ook geene tijdelijke voordeelen te zoeken.’ Twee weken later verklaart de leraar te moeten gaan; hij had ‘duidelijke bepalingen ontvangen - dat hij niet anders kon, niet anders mogte, niet anders durfde, als de wille Gods op te volgen, en te moeten gaan!’

De kerkeraad verschilt met de leraar ‘en is omtrent deze zaak, die zienswijze, niet in vereffening kunne gebragt worden.’

De volgende dag (11.2.1858) wordt er een kerkeraadsvergadering belegd buiten de predikant om, en nog wel op verzoek van een niet-kerkeraadslid, zekere broeder Greuter.

Ds. Middel - aldus een gedachte, die in de kerkeraad ingang vindt - zou het beroep hebben gezocht en bevorderd en zou zich daartoe tweemaal naar Doesburg hebben begeven en dit alles, daar ds. Middel zou begeren uit Deventer te vertrekken.

Ds. Middel zuivert zich echter van deze smetten; voor zijn vertrek wordt de gehele zaak uit de wereld geholpen, ook ten aanzien van br. Greuter, zodat leraar en gemeente in liefde en vrede van elkaar kunnen scheiden.

Ds. H.H. Middel is te Doesburg predikant geweest van 11 april 1858 tot 5 febr. 1860. Aangezien de kerkeraadsnotulen over dit tijdvak of verloren zijn gegaan of zoek zijn, konden zij door ons niet worden geraadpleegd. Veel nieuw licht zullen zij wel niet kunnen geven aangaande onze predikant.

In 1860 gaat Middel naar Arnhem: 12 febr. 1860-13 maart 1864. Zelf schrijft hij aangaande het aannemen van het beroep:

> Nooit heb ik zoveel tegen een beroep gebeden als tegen dit. Doch hoe ik het ook wendde of keerde, welke uitvluchten ik maakte, welke bezwaren ik ook voor God bracht, welke strijd en ellende ik ook tegemoet zag, ik moest het volgens Gods wille aannemen. De verdeeldheid was daar zeer groot; dewijl J. Bekking uit het seminarium van Ds. Schwartz, aldaar een allerakeligste scheuring had weten te verwekken.....

Zal ds. Middel te Doesburg ongetwijfeld pionierswerk hebben verricht - in Arnhem wachtte hem de moeilijke taak een verscheurde gemeente opnieuw tot eenheid te brengen.

Het blijkt, dat hij met veel zegen heeft mogen werken. Tijdens zijn predikantschap keerden vele leden, die tengevolge van twisten vóór 1860 van de gemeente waren vervreemd geraakt, weer terug.

In nov. 1860 verklaart een lid van de kerkeraad tijdens een bespreking, dat ‘onze gemeente, thans nadat wij een Leeraar hebben, weder meer begint te herleven, en de opkomst steeds toeneemt en grooter wordt.’

Van belang voor het verstaan van de mens Middel is nog even te letten op het conflict, dat te Arnhem ontstaat door het gedrag van een jonge broeder A. Meijer. Deze heeft ernstige bedenkingen tegen de prediking van Middel.

Bij een kerkvisitatie is ds. W. van der Kleij ‘verwonderd over de hooge toon en het diep grievende dat in Meijer zijn schrijven tegen den Leeraar doorstraalt, welke bij alle rigtingen in de uitgeleide gemeente sedert de Afscheiding als een regtzinnig gereformeerd Leeraar in leer en leven bekend staat; en nu door een jongeling die geen uitlegkunde des Bijbels bezit, zoo te worden uitgemaakt.’

Na heel veel moeilijkheden en correspondentie - Meijer wil zijn bezwaren niet komen toelichten op de kerkeraad - kan ds. Middel in augustus 1861 verklaren ‘dat de zaak in questie met br. Meijer in der minne en in liefde vereffend is; dat M. beleden heeft, niet goed gehandeld te hebben, om door zijn geschrift de prediking van ds. Middel te laken en derhalve alles heeft ingetrokken.’

De inmiddels op Meijer toegepaste censuur wordt beëindigd.

In aug. 1862 is er financiële nood in de gemeente. Ds. Middel laat op zijn tractement van *ƒ* 700 per jaar, de somma van *ƒ* 178 vallen. Laten we

hopen, dat het voor eenmaal is geweest. Dat Middel gaarne uitdeelde, is ook uit zijn Amsterdamse tijd wel bekend. Het gevolg was vaak armoede en gebrek in eigen huishouden. En zo zal het in de sombere Weezenstraat te Arnhem, waar het gezin Middel op no. 69a woonde, ook wel zijn geweest.

Middels echtgenote, gaat in Arnhem lijden aan verval van lichaamskrachten en zielsvermogens. Het beroep in december 1863 van de gemeente Wolphaartsdijk gaf enige hoop, dat de echtgenote, bijna 70 jaar oud in het stille, landelijke leven enigszins zou kunnen herstellen.

Ds. Middel neemt het beroep aan en preekt op zondag 13 maart 1864 - op een avondmaalszondag - afscheid. Zijn tekst is: En nu, broeders, ik bevele u Gode en den woorde Zijner genade, Die machtig is u op te bouwen, en u een erfdeel te geven onder al de geheiligden (Hand. 20: 32). Wij lezen in de notulen: ‘Ds. Middel heeft ten aanhoore van eene talrijke schare, zoo binnen als buiten de gemeente, met eene ernstige, vermanende rede aan onbekeerden, en troostvolle bemoedigende woorden aan de geloovigen, afscheid genomen.’

En verder (17 maart 1864): ‘Daar deze vergadering de laatste is, zoo neemt de Leeraar hartelijk afscheid van de kerkeraad met wederzijdsche vergiffenis zoo daar iets mocht geweest zijn. Daarop eindigt de Leeraar met innige dankbede. Waarop de Ouderling Otto, als oudste der broederen, den Leeraar hartelijk dank zegt voor het genoeglijke en het zegenrijke van Zijn Eerwaardes hier zijn, ook in de betrekking tot den goeden toestand der gemeente.’

De levensweg van de dan 61-jarige Ds. Middel voert dus naar Wolphaartsdijk. Hij zal in dit stille dorp nog ruim 18 jaar het Woord Gods mogen bedienen. Zijn vrouw overlijdt daar echter reeds na enige maanden, op 13 november 1864. In de notulenboeken van Wolphaartsdijk, waaraan bij ons onderzoek nog zout kleefde - herinnering aan de watersnood van 1 februari 1953, vinden wij het handschrift van ds. Middel terug. Dezelfde duidelijke hand, die de notulenboeken te Gorinchem van 1845-1850 beheerst, schrijft de notulen te Wolphaartsdijk van 1864-1882.

De kleine gemeente, die bij zijn komst slechts 62 zielen telde, groeide in weinige maanden tot 130 zielen. Er is werk genoeg, want ook de vakante gemeenten in de wijde omtrek vragen zijn zorg.

Op 15 mei 1865 is er kerkvisitatie. De predikanten S.O. Los en C. Steketee komen Wolphaartsdijk bezoeken. Ds. Middel schrijft: ‘Hartelijke broederlijke zamensprekingen wegens de goedertierenheden des Heeren, deden het overige van den avond dubbel zoet zijn in liefelijke broedermin - waarna de vergadering werd gesloten met het zingen van Psalm 122 vers 3 en dankzegging door ds. C. Steketee.’

In oktober 1865 wordt de leraar ernstig ziek, maar de Here richt hem weer op. Hij bedankt voor de vele beroepen, die hij krijgt - hij blijft Wolphaartsdijk trouw.

Wij moeten niet denken, dat alles daar rozegeur en maneschijn was; in het tijdvak 1864-1882 wordt de kerkeraad geconfronteerd met een aantal ernstige tuchtzaken.

In mei 1868 doen 'vijf jonge dochters der gemeente' belijdenis des geloofs. Aan het einde van hun komen op de kerkeraad 'laat de praeses zingen Psalm 134: 2 en 3 en sluit (hij) de vergadering door gemeenschappelijk, knielende, den Heere te danken voor Zijne weldadigheden.....'

Het tractement bedraagt *f* 700 per jaar en vrije woning. In 1872 wordt het verhoogd tot *f* 800, maar even later wordt er 'de ronde som van *f* 70 per maand' van gemaakt.

Ds. Middel zegt, dat hij het niet zou aannemen, ware het niet 'dat mijn eenige oude en van de rheumatiek krom gebogene zuster drie jaren geleden weduwe is geworden en tot mijne last is sedert twee jaren, waaraan ik vrij wat moet besteden.....'

In 1880 begeert de 78-jarige Ds. Middel te worden ontslagen als kerkvisitator, daar 'het gaan zeer moeilijk wordt.'

De laatste notulen door hem opgesteld zijn die van 19 juni 1882. Wij lezen, dat Nieuwdorp, op circa 13 km van Wolphaartsdijk gelegen de 'beurt prediking' van Ds. Middel vraagt. 'De Leeraar bijna 80 jaren oud, wenscht te doen, wat hij kan, mits dat één der broeders ZEW alsdan er per rijtuig brenge, er blijve om des namiddags na de middagprediking weer naar huis te rijden. Dit wordt algemeen goedgevonden.'

Wij willen nog vermelden, hetgeen hij noemt aan het einde van zijn levensbeschrijving, die overigens slechts loopt tot 1869.[1] Na herstel uit ernstige ziekte in 1865, wordt hij bij herhaling - naar hij schrijft - bepaald 'bij hetgeen de Heere mij deed hooren en zien op den 9 Mei des jaars 1835, des avonds tusschen half zes en half zeven vanaf de Doelensluis te Amsterdam, te weten: Allervreeselijkste moordtonelen en barbaarsche handelingen, die de Allerhoogste als straffen over ons zondig land en volk zoude brengen, door eenen vreemden Assyriër, als de roede Zijns toorns; welke uitvoering van Gods oordeelen op des Heeren tijd gewisselijk komen zal.'

Middel zegt, dat hij, wegens het onmenselijke der wreedheden, die hij aanschouwde, als met smarten werd doorsneden en dat hij, vanwege de foltering die zijn Jichaam en ziel in die ure ondergingen, gedurende 14 dagen bijna geen werk kon doen.

Wij oordelen niet...

Laten wij niet denken, dat Middel een man was, die niet met beide benen op de grond stond. Ziet hem aan het hoofd staan van een middelgrote ijzerfabriek, ziet hem te Gorinchem en te Wolphaartsdijk als een zakenman doende, ijverende voor kerkbouw.

Ds. Middel is kort na 19 juni 1882 ziek geworden en op 28 december 1882 ingegaan in de vreugde zijns Heren.

1 Middel, Gods menigvuldige reddingen, derde druk.

Zijn gebeente is, evenals dat van zijn vrouw, toevertrouwd aan de schoot der aarde te Wolphaartsdijk, in die grote tuin van ons land, die Zuid-Beveland heet. Tijdens de ramp van 1953 hebben de golven van de machtige Noordzee het kleine kerkhof van Wolphaartsdijk verwoest. Toch zullen Harm Hendrik Middel en zijn vrouw Harmina Scholten op de jongste dag mogen kennen de wederopstanding des vleses, de verrijzenis tot een leven in eeuwigheid.

H.H. MIDDEL.

Slot laatste notulen geschreven door ds. H.H. Middel - 19 juni 1882, Wolphaartsdijk - met ‘In Memoriam’ etc.

Naar de gewoonte van die tijd, werd naar aanleiding van zijn overlijden, een eenvoudig gedicht gemaakt.

Hij diende ons Gemeent
met liefde, lust en vlijt
En heeft[1] zijn laatste kracht
ten onzen best gewijd
Maar nu is hij gelost
van zijnen aardschen post
En dient ons nu niet meer
Maar nu in 't Hemelrijk
Dient hij volzaliglijk
Zijn Koning en zijn Heer
O, God schenk vroeg of spa
Aan ons deze gena
Hem nog eens te aanschouwen
Met blijde zielevree
Bij U. Verhoor die beê
O, God! van ons Vertrouwen

Wij zullen nu enige bijzonderheden noemen aangaande de arbeid van ds. Middel te Gorinchem en aangaande het kerkelijke leven tijdens zijn predikantschap aldaar (22.6.1845-10.11.1850).

1 In het origineel staat: geeft.

Als Harm Hendrik Middel met zijn gezin op 6 juni 1845 in Gorinchem arriveert, bestaat de kerkeraad uit: J. den Dekker, I.J. Drost en G. Snoek, ouderlingen; T. van Andel en M. van Merkom diakenen. Op 22 juni 1845 wordt hij in het ambt bevestigd door zijn leermeester prof. T.F. de Haan uit Groningen.

Vele zijn de vermeldenswaardige gebeurtenissen tijdens zijn predikantschap in Van Arkels oude veste; bij de bloemlezing, die we zullen geven, zullen we enige malen moeten glimlachen, bijv. als wij spreken over het bondige optreden van ds. Dijksterhuis te Gorinchem en over de twist tussen de jongedames Ledan en Leenders, als wij horen van de boosheid van Jacobus Schrader, de latere architect van de Van Raaltekerk in Holland, Michigan en van de vogelkooien van de firma Smits.

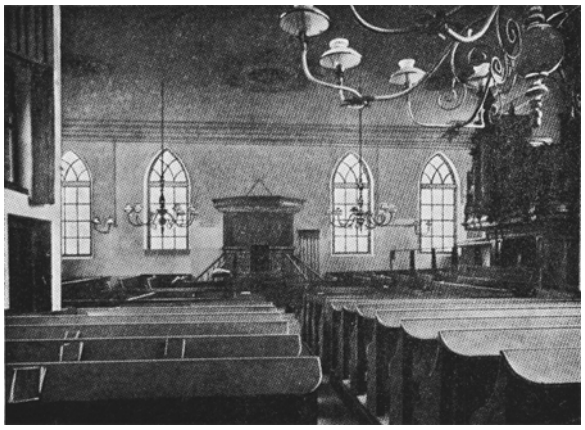

Het interieur van de Afgescheiden kerk te Gorinchem; gebouwd in 1850. De foto is gemaakt na de uitbreiding in 1888 vanuit het aangebouwde gedeelte.

Onder ds. Middel is de gemeente onmiskenbaar gegroeid. Bij herhaling lezen wij in de notulen, dat Hervormden en ook enige Roomsen zich in zijn tijd bij de Afgescheidenen voegen. In 1839/40 telde de gemeente circa 170 leden; ondanks het feit, dat enige gezinnen zich van de gemeente afkeerden vanwege de zaak Scholte en er ook enige gezinnen emigreerden, telde zij bij het vertrek van Ds. Middel circa 270 leden. Het tot kerk verbouwde Dry Koningen huijs wordt in deze jaren te klein om de gemeente te huisvesten. Op 27 dec. 1849 wordt aan de bazen A. Kentie,

A. van der Velde, de Leur, J. Snoek en A. den Bremer opdracht gegeven op het terrein van het Driekoningenhuis een nieuwe kerk te bouwen. Binnenwerks krijgt de kerkzaal een lengte van 17 meter en een breedte van 11,4 m, zodat een vloeroppervlak ontstaat van een kleine 200 m^2. Het lid J. van der Loo 'geëmployeerde aan de genie' heeft het ontwerp gemaakt. De aanneemsom bedraagt *ƒ* 3300. 'Den 11 Augustus is de nieuwe kerk plegtig ingewijd door den Leeraar H.H. Middel met de troostvolle belofte des Heeren uit Exodus 20: 24b: aan alle plaatsen daar Ik Mijns Naams gedachtenis zal stichten, zal Ik tot u komen en u zegenen.'

De groei van de Gorcumse gemeente was voor een deel een gevolg van het feit, dat zich in de jaren 1845-1850 voor het eerst personen uit Spijk aansloten. Vóór deze jaren waren de Afgescheidenen uit Spijk lid te Vuren of Heukelum (dat zelf weer behoorde tot Leerdam). Wij lezen o.a. van het gezin Sonneveld, van Albert Helmich met vrouw Teuntje Valk(e) en hun kinderen. In december 1847 wenst Gerrit van Aalsburg, weduwnaar te Spijk, lid te worden. 'Deze G. van Aalsburg' - zo lezen we - 'is één der agtergebleevenen van die geene die van Spijk na Amerika zijn vertrokken en verkeert in diepe armoede en is wegens zwakke of benauwde borst maar enkele tijden in het jaar in staat zijn brood te winnen en daarbij 8 kinderen, die nog te huis zijn...' In 1849 lezen we, dat ds. Middel, Gerrit van Aalsburg bezoekt. De gemeente te Spijk is ontbonden, door het vertrek 'van die Gemeente na Amerika', zo wordt opnieuw geconstateerd. Van Aalsburg kan zich nergens anders 'verbinden als bij ons.' Zijn aansluiting, die voordien niet erg wilde vlotten, komt dan toch tot stand. Ook zijn kinderen, o.a. Dieuwke, gezegd 'Doke' en Janna Maria, gezegd 'Janne Mie' worden liefderijk door de Gorcumse gemeente opgenomen.

Ook in de tijd van ds. Middel laat de ons reeds bekende Laurens de Bruin, de loodgieter uit de Arkelstraat, van zich horen. Na Laurens van Wijk laat hij nu zekere Bekker[1] bij hem thuis 'oefenen'. De notulen melden: 'Deze persoon (Bekker) verkondigt gevaarlijke, verleidende stellingen en richt in vele gemeenten jammerlijke scheuring en verwoesting aan.' De Bruin zegt, bij bezoek van de ouderlingen, niet in de kerk te willen komen, als ds. Middel voorgaat met de oefenaar Bekker met Bileam gelijk te stellen. Ds. Middel wil echter zijn oordeel handhaven 'want dat zoodanige verheffing (bij Bekker) voorkwam als te lezen staat in Numeri 24 vers 3 en 4.' We merken op, dat in genoemde verzen, Bileam zich de man noemt, wie de ogen geopend zijn; evenzo: de hoorder der redenen

1 Mogelijk Jan Bekkers 'gewezen schrijnwerker'; woonde in 1835 te Breda; vgl. Bos, Archiefstukken II, 299/300.

Gods ‘die het gezicht des Almachtigen ziet; die verrukt wordt, en wien de ogen ontdekt worden!’

De pogingen om te komen tot oprichting van een lagere school worden in deze jaren voortgezet - helaas nog zonder resultaat.

De bekende Johannes van Noort,[1] onderwijzer te Honswijk, gem. Tull en 't Waal, komt op sollicitatiebezoek (1845); in 1846 solliciteert éne J. Bresser te Amsterdam. Er is echter geen mogelijkheid tot benoemen. ‘De broeders in overweging nemende (dat) de verbazende tegenstand van het schoolwezen alhier, in overweging nemende, dat er nog geen antwoord is op het adres aan Z.M. de Koning, om eene school van de le klasse hebben geen vrijmoedigheid de Heer Bresser te ontbieden.’ De schoolcommissie bestaat in deze jaren uit: J. Kant van Andel, Teunis van Andel, Arnoldus Blankers en Machiel van Merkom.

In het jaar 1848 wordt er nog een poging gedaan, tezamen met niet-Afgescheidenen een school te stichten. Deze poging verwekt echter ‘ongenoegen’ bij een aantal leden van de Afgescheiden gemeente, waarna zij wordt opgegeven. J. Kant van Andel, die blijkbaar een voorstander was van een op te richten ‘interkerkelijke’ vereniging, is door de gang van zaken teleurgesteld; hij verklaart ‘zoodanige onaangenaamheden of beleedigingen jegens zijn persoon te hebben ondervonden, dat hij geheel afzag van verdere werkzaamheden dienaangaande’ - bovendien wil hij zich met zijn kinderen van de gemeente afscheiden. Door bezadigd optreden van ds. Middel komt hij echter van het laatstgenoemde terug.

Eind 1836 komt op de Langendijk wonen het gezin Adrianus Ledan: man, vrouw en vier kinderen. Vader Ledan koopt dan het winkelpand Langendijk B189, dat ook thans nog bestaat: Langendijk no. 69, gelegen recht tegenover de Weessteeg, noordzijde Weessteiger. Machiel van Merkom en zijn broer treden, volgens de notariële akte, op als borgen. Het gezin, komende uit Vlissingen, maar wellicht door vader en moeder van zuidelijke origine, is naar het ons voorkomt, in Gorinchem enigszins in het oog gevallen door gedrag en kleding van een eigen stijl. Overigens niet zulk een bijzonder zeldzaam verschijnsel in een stad, die door de eeuwen heen op de grens heeft gelegen van het meer noordelijk deel van ons land en de sfeer van de Bourgondische cultuur.

In het jaar 1843 gaat het gezin Ledan over naar de Afgescheiden gemeente. Ten tijde van Ds. Middel krijgt de familie onaangenaamheden met het gezin van Nicolaas Leenders (1796-1860), dat eveneens tot de Afgescheiden gemeente behoort.

Wij menen de schuld te moeten zoeken bij het gezin Ledan. Men was geld schuldig aan Leenders, waarbij laatstgenoemde reeds een jaar lang had moeten manen. De vrouw van Ledan vindt de wijze van aanmanen onbetamelijk, maar als in september 1846 de 17-jarige Wilhelmina Leenders

1 Van Strijd en Zegen, Gedenkboek Christelijk Onderwijs, pag. 614-626.

haar dochter Helena Philippina, gezegd Leentje, als laatstgenoemde zich naar de catechisatie begeeft, op straat toeroept: ‘daar gaat dat slangenvel heen’, dan wordt het ‘juffrouw Ledan’ toch te bar, en zij verklaart niet meer in de kerk te zullen komen.

Ja, er is nog meer gebeurd! Het is op straat tot een flinke ruzie gekomen, waarbij Wilhelmina Leenders, tegen Leentje Ledan heeft gezegd: laten uw ouders mijn vader maar betalen. De weduwe van Reinier van Halen, Metta Cornelia Spaan en de 19-jarige Betje van Merkom hebben ook hun duit in het zakje gedaan en gezegd: waarom verkoopt zij (moeder of dochter) dan haar ringen en juwelen niet, dan kunnen zij Leenders betalen.

Als juffrouw Ledan toch in de kerk zou komen, en ze zou zulke mensen zien, zal - naar zij vreest - haar hart in haar lichaam omdraaien; zij zal vrouw van Halen en Betje van Merkom wel eens ‘een standje aandoen’, ook op straat.

Als ds. Middel naar de Langendijk gaat, om juffrouw Ledan over één en ander te gaan vermanen, weet hij al heel veel van het geval.

Hij weet, waar het scheldwoord ‘slangenvel’ vandaan komt.

Wat was het geval? Wilhelmina Leenders is zich even vóór het gebeurde gaan presenteren bij een deftige familie in Gorinchem. Mevrouw hield 3 meisjes: een kindermeisje, een keukenmeisje en een dienstmeisje. Voor laatstgenoemde functie is er een vacature. Als Wilhelmina Leenders zich heeft aangemeld, heeft mevrouw wel zin in haar; zij zal echter nog nader getuigenis inwinnen. Leentje Ledan is, als kindermeisje, reeds in dienst van mevrouw. De keukenmeid zegt ‘later op de dag’ tegen Wilhelmina Leenders: ‘ik vrees meisje, dat gij hier niet komt, want Leentje heeft gezegd, dat zij met zoo een slangenvel niet in één dienst wilde zijn.

Wij vermoeden, dat Wilhelmina Leenders de betrekking niet heeft gekregen of niet heeft aangenomen.

Het verdere verloop van deze historie laten we maar rusten; uit de notulen blijkt in ieder geval, dat juffrouw Ledan voor het ogenblik tot bedaren komt.

Ingrijpender in het leven der gemeente in de tijd van ds. Middel, is de zaak van de aftreding van een deel der kerkeraad en de verkiezing van nieuwe ambtsdragers.

Zoals reeds vermeld, bestond de kerkeraad ten tijde dat ds. Middel bevestigd werd, uit de volgende personen: J. den Dekker, I.J. Drost, G. Snoek, ouderlingen; T. van Andel, M. van Merkom, diakenen. Eind 1845 gaat ds. Middel de kerkeraadsleden eens polsen over een eventueel aftreden. Sedert de Afscheiding in 1835 was hierover nimmer gesproken. Desgevraagd verklaren de leden, behalve Drost die nog niet zo lang lid is, wel te willen ‘rusten’; eventueel kan de gemeente een aftredende herkiezen. Besloten wordt, teneinde een al te grote verandering ineens te vermijden, dat J. den Dekker, G. Snoek en M. van Merkom zullen aftreden. Aangezien de kerkeraad ‘ten hoogste bezwaard’ is, welke personen aan de gemeente

voor te stellen, die aan alle vereisten voldoen, wordt besloten ‘de gemeente vrije verkiezing toe te staan’.

Wij merken op, dat er voor ds. Middel enige aanleiding was, de aftreding aan de orde te stellen, daar het wenselijk was, dat J. den Dekker wegens moeilijkheden in zijn moederloze gezin, zijn ambt zou neerleggen. Jacob den Dekker is in 1856 met zijn kinderen naar Noord-Amerika gegaan.

De verkiezing wordt gehouden op 17 dec. 1845, 's avonds na het biduur. Aanwezig zijn 30 manslidmaten. De verkiezing verloopt - althans naar de mening van de aanwezigen - zonder moeilijkheden.

Bij de stemming voor ouderling brengen de 30 aanwezigen uit: op Cornelis Smits 20, op Jacob den Dekker 14 en op Gijsbert Snoek 11 stemmen; andere personen ontvangen minder stemmen. Bovengenoemden worden, als hebbende de meeste stemmen op zich verenigd, gekozen verklaard.

Tot diaken worden gekozen: Jan Daniël Brandt met 25 en M. van Merkom met 11 stemmen. Het is duidelijk, dat hier enige merkwaardige dingen moeten worden geconstateerd. In de eerste plaats is het effect van de verkiezing, dat de kerkeraad op deze wijze een uitbreiding zal ondergaan, en wel met één ouderling en één diaken. In de tweede plaats wordt, bij deze vrije verkiezing, niet gerekend met de meerderheid van de helft plus 1, maar met het begrip: meeste stemmen.

Doch dit is het niet wat de vergadering bezighoudt.

Er rijst aanstonds oppositie tegen de verkiezing van J. den Dekker. Men heeft niets tegen zijn persoon, maar acht het in de gegeven omstandigheden ongewenst, dat hij ouderling blijft. Zeven leden protesteren: J. Kant van Andel, T. van Andel, J.D. Brandt, M. van Merkom, A. Ledan, Jan Sterkenburg en Jan Eckhardt.

Maar dan staat Jacobus Schrader op. Hij vindt de klachten van de zeven ongegrond, en zegt verder ‘dat hij dan ook protesteert tegen de stemming van C. Smits’. Deze zou namelijk zijn huisgezin niet goed regeren, door zijn kinderen niet in onderdanigheid te houden; hij stelt ‘dat zijne vrouw en kinderen van tijd tot tijd na de liberale kerk[1] gaan, dat Smits vroeger op Zondag had gereden met zijne vrouw, om vrienden te bezoeken enz.’

Over beide laatstgenoemde personen een enkel woord. Jacobus Schrader[2] werd op 7 juli 1812 te Gorinchem geboren. In 1845 staat hij aldaar bekend als timmerman/aannemer. Hij huwt op 19.4.1834 Johanna Hendrika van Dort,[3] geboren in 1806 te Gorinchem, dienstbode. Het echtpaar woonde op 1 jan. 1830 ‘Zustersteeg no. 313’, thans Zusterstraat, noordzijde en

1 Bedoeld is de Hervormde kerk.
2 Ouders: Johannes Schrader en Aplonia Godel; grootouders: Jakobus Schrader en Johanna Adriana Bel alsmede Johannes Goedel en Johanna van Henotum.
3 Ouders: Hendrik van Dort en Pieternella van Merkom. Het dochtertje van Joh.a Hendrika van Dort, geheten Petronella Catharina van Dort, geboren 11.10.1823 overlijdt op 25.7.1844.

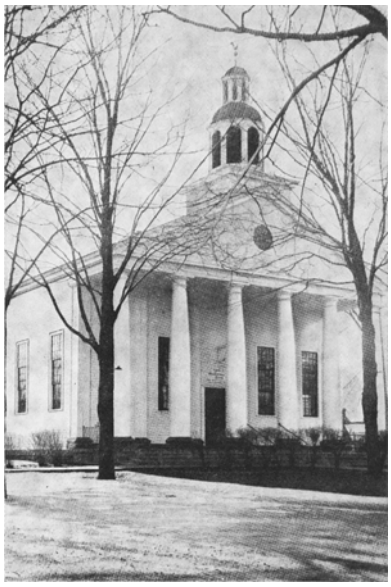

De door Jacob Schrader gebouwde kerk in Holland, Michigan

emigreert op 8 maart 1847 naar Holland, Michigan. Schrader heet dan architect en terecht; hij bouwt o.a. een houtzaagmolen en de ‘pillar church’, ook wel genoemd de Van Raaltekerk. Hij overlijdt op 16 maart 1890.[1]

Cornelis Smits[2] werd te Gorinchem geboren op 14.5.1799 als zoon van Pieter Smits en Jenneke Koutenberg. Hij en zijn broer Jan Koutenberg Smits gaan over naar de Afgescheiden gemeente op 13.8.1845. De vrouw van Cornelis Smits volgt hem niet. Laatstgenoemde was poelier en woonde in de Gasthuisstraat, thans no. 34. Jan K. Smits was broodbakker en woonde in de Arkelstraat, op de hoek van de Rosmolensteeg, waar ook in latere jaren een bakkerswinkel gevestigd was.

De nog te noemen Reinier Pijl de Vries, geb. 22.2.1797 was gehuwd met een derde kind uit het gezin van Pieter Smits, namelijk met Elisabeth Smits. R.P. de Vries staat bekend als ‘verwer’ en glazenmaker. Gedurende een deel van zijn leven woont hij in de Gasthuisstraat, thans no. 37.

Om terug te keren tot de gemeentevergadering van 17 dec. 1845: Cornelis Smits antwoordt onder meer op de beschuldigingen van Schrader, dat hij de daad van het op zondag reizen als schuld had beleden en ‘dat zijn vrouw en kinderen nog kortelings in de Hervormde kerk zouden zijn geweest, dat wist hij niet. Maar wel wist hij dag en nagt met vermaninge aanhoudende te zijn.’ Twee dagen later, op 19 dec. 1845, komen al deze zaken weer aan de orde op een kerkeraadsvergadering.

Jacob den Dekker is bereid zijn ambt neer te leggen; hij wenste zich in alles te onderwerpen ‘uit liefde voor den Leeraar en (om) de vreede der gemeente te bevorderen.’

De andere gekozenen zullen worden voorgesteld aan de gemeente: Smits, Snoek; Brandt en Van Merkom. Op 26 dec. 1845 is Jan Daniel Brandt voor het eerst weer aanwezig, nadat hij - zoals wij zagen - in het jaar 1842 zijn ambt van diaken had neergelegd. We lezen in de notulen:

> Broeder Brandt als verkozene diaken in het midden der vergadering zijnde gekomen, is door de broeders in deeze zijne voormalige betrekking hartelijk verwelkomd, daar de hoope welke de broeders reeds lang hadden gekoesterd van ZEd in deeze betrekking weder in hun midden te hebben tot blijdschap der gemeente en des kerkeraads thans vervuld zijn, in biddinge tot den Heere der kerke, dat hij ons tezamen meer en meer verbinde en tot heil van Zijn duurgekochte Erfdeel doe werkzaam zijn. Wordt door de broeders aan dezen in hun midden zijnde broeder verzocht om in alle opzigten van heden af werkzaam te zijn, dewijl ten opzichte van ZEd geen bevestiging noodig was, enz. Hetgeen door Broeder Brandt beantwoord werd - door genade, in de mogentheid des Heeren hoopte hij (zijn taak) te volbrengen.

1 Vgl. o.a. H. Lucas, Netherlanders in America, 662/26.

2 Aangezien deze naam op de volgende bladzijden vele malen wordt genoemd, zij hier medegedeeld, dat bedoelde persoon geen voorvader is van de schrijver van dit boek. Pieter Smits (de vader) is dit wel.

En zo zijn dan ds. Middel en Jan Daniel Brandt, twee van de eerste vier ambtsdragers van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam (1835), na precies 10 jaar, verenigd in de Gorcumse kerkeraad.

Na dit verheugende begin wordt de vergadering echter geconfronteerd met enige droevige zaken. De ons bekende Laurens de Bruin, het enfant terrible van de gemeente, heeft laatstleden zondag weer eens voor een verrassing gezorgd. Hij heeft zich, na het uitspreken van de zegen naar de voorzangersplaats begeven en vandaar de gemeente opgewekt bezwaren in te dienen tegen de gang van zaken, ten einde 'hedenavond eene grote massa in den kerkeraad te hebben'. Als De Bruin zelf komt - de grote massa komt niet - uit hij zijn bezwaren tegen het feit, dat op broeder Den Dekker aandrang is uitgeoefend zijn ambt neer te leggen. Er is geen land met De Bruin te bezeilen; er wordt besloten hem te gaan vermanen. Als tweede en laatste komt Jacobus Schrader ter vergadering. Hij uit opnieuw zijn bezwaren tegen de tot ouderling gekozen Cornelis Smits. Ds. Middel zegt, dat zijn oordeel liefdeloos is. Inzake de vrouw van Smits, oordeelt ds. Middel: 'Met al hare gebreken en tegenstand tegen de Afscheiding mogt men het goede van haar hopen'. Wat zijn kinderen betreft, zo zegt de praeses, dat Smits met geweld niets zou bereiken; hij regeert zijn huisgezin goed en is dag en nacht in vermaning en opwekking bezig, zijn kinderen ten aanzien van de kerk tot het schriftuurlijke inzicht te brengen.

Begin januari komt Smits op de kerkeraad. Er wordt hem gevraagd, hoe hij zelf staat inzake zijn verkiezing en omtrent het bezwaar, dat Schrader tegen hem aanvoert. Smits antwoordt, dat hij meent recht te handelen ten aanzien van vrouw en kinderen, en 'dat hij de bediening volgens zijn gemoed kon aanneemen, maar dat er nog veele bezwaren in den weg stonden, die hem het getrouwe uitvoeren van de bediening bijna onmogelijk maakten en dus geen bepaald antwoord kon geeven.'

Nadat dit alles overwogen was 'wordt besloten met de bevestiging van de andere broeders nog wat te wachten.'

Aangezien deze zaak blijft slepen, besluit de kerkeraad op de classicale vergadering van 3 maart 1846 advies te vragen.

Als ds. Middel daar de zaak uiteenzet, geeft hij aangaande Cornelis Smits het volgende getuigenis:

> C. Smits is een Broeder, die grondig bekend is, in het geloove geoefend, hij bezit na de vrije bedeeling Gods veel van de geest des onderscheids, heeft veele gaven ter bestiering van zielen in onderscheidene zielsstanden en is over het algemeen veel bemind in de gemeente. Maar zijne vrouw en kinderen zijn niet afgescheiden - gaan wel bij ons ter kerk, maar bij zeer enkele gelegenheid (buiten weten van Smits) na de zogenaamde Hervormde kerk. Broeder Smits is echter dag en nagt aanhoudend, zijn huisgezin te vermanen..... Hij denkt en hoopt, ja vermeent op die wijze meer te winnen, dan dat hij met geweld de vrouw en kinderen zou noodzaken zich aan te sluiten.

Het oordeel van de classicale vergadering is - na een brede bespreking - dat broeder Smits in de bediening kan worden toegelaten. Slechts broeder

oud. Willem C. Huiser uit Barendrecht wenst zich van stemming te onthouden.[1] Op 18 maart 1846 wordt aan Jacobus Schrader ter kerkeraadsvergadering het oordeel van de classis medegedeeld.

Schrader antwoordt, dat hij niet Rooms is; dat hij dus niet gelooft wat de kerk gelooft. Hij blijft bij zijn protest. Na allerlei uitwijdingen, zegt Schrader: het is mij donker. Maar in het oordeel van de classis berusten, wil hij niet. Hij zal Smits nooit als ouderling erkennen. J.D. Brandt vraagt aan Schrader, of hij nog iets anders tegen Smits heeft, dan dat zijn kinderen niet afgescheiden zijn. Hem wordt geantwoord: 'Neen, ik heb tegen Smits niets anders, maar hij kan geen ouderling zijn!' Als Schrader vertrokken is, wordt over de vraag van Brandt doorgepraat.

Schrader heeft tegen ds. Middel wel eens gezegd in tegenwoordigheid van M. van Merkom, dat hij - behalve de zaak van de kinderen - 'nog wel andere gemoedelijke bezwaren had tegen Smits'.

Machiel van Merkom weet echter het fijne van de zaak. Hij zegt aangaande de houding van Schrader 'dat zulks zijn oorsprong had van vroeger tijd, dat Smits vroeger op het gezelschap van Hillechien Stam had verkeerd, en vrouw Schrader daar komende haar bekeeringsgeschiedenis had verteld! Dat Smits toen gezegd had: "Wij zullen dat wat laten overwinteren en overzomeren" of althans zoo iets had gezegd! en dat zulks later verwijdering jegens Smits had teweeg gebracht'. De zaak blijft echter opnieuw slepen. Eind 1846 is broeder Smits nog niet bevestigd. De kerkeraad oordeelt 'dat zijne minderjarige kinderen met hem moeten aansluiten aan de gemeente, of dat anders Br. Smits het ampt van ouderling niet kan aanneemen...'

Tevens wordt besloten, de reeds genoemde Reinier Pijl de Vries, de zwager van C. Smits aan de gemeente voor te stellen als ouderling.

C. Smits verklaart desgevraagd 'wegens bijzondere tusschenkomende omstandigheden niet in staat te zijn... het ampt van ouderling te kunnen aanvaarden'. R.P. de Vries heeft eveneens overwegende bezwaren. Hoezeer de kerkeraad ook aandringt 'was alles vrugteloos'.

In dit stadium komen de moeilijkheden inzake de verkiezing etc. opnieuw op een classicale vergadering, en wel op die van 16 maart 1847; deze wordt gehouden te Gorinchem. Het is Laurens de Bruin, die ze er brengt, door op bedoelde vergadering te verschijnen en aldaar te klagen over de handelwijze van de kerkeraad, die Jacob den Dekker na zijn verkiezing heeft geraden zijn ambt neer te leggen. Zijn bezwaren vinden echter geen ingang, nadat duidelijk is uiteengezet, wat in het gezin van Den Dekker de laatste jaren is gebeurd. Hij wordt door de praeses, ds. P.M. Dijksterhuis, vermaand over zijn wijze van optreden 'waarop die broeder belijdenis doet van verkeerd in de wijze van doen te hebben gehandeld'.

De classis besluit, dat een commissie, bestaande uit de predikanten

1 De latere ds. W.C. Huiser, predikant te Dirksland bij de Kruisgezinden. Zie ds. F.L. Bos, Kruisdominees - naamregister.

P.M. Dijksterhuis, H.G. Bömcke (Giessendam) en G.J. Raidt (Herwijnen) naar Gorinchem zal gaan en ter plaatse een onderzoek zal instellen. Op 15 april 1847 komt de commissie in Gorinchem en vergadert 's middags met de kerkeraad. Ds. Dijksterhuis is praeses. Aanwezig zijn ook Jacob den Dekker en ‘de tegen hem protesterende leden’ (vgl. pagina 354). De door ds. Dijksterhuis gevolgde methode is even verrassend, als die welke hij gebruikte bij de reconstructie van de classis (hoofdstuk 15). Hij gaat niet over tot behandeling van de tegen Den Dekker ingebrachte bezwaren, maar ‘Z.Ew. vraagt de notulen van de kerkeraad... in welke de verkiezing en herkiezing geboekt is’.

Ook nu trekt het onze aandacht, hoe lang de onderhavige zaak slepende is: de verkiezing was op 17 dec. 1845. Het blijkt, dat destijds van de 30 stemmen, waren uitgebracht, voor ouderling, op Cornelis Smits 20, op Jacob den Dekker 14 en op G. Snoek 11 stemmen.

Voor diaken: op J.D. Brandt 25, op M. van Merkom 11 en op J. Kant van Andel 7 stemmen.

Dijksterhuis constateert laconiek, dat slechts de verkiezing van Cornelis Smits tot ouderling en van J.D. Brandt tot diaken wettig is. De brs. Den Dekker, Snoek en Van Merkom zijn in feite niet gekozen; zij behaalden minder stemmen dan de helft plus 1.

I.J. Drost en T. van Andel waren niet afgetreden; zij zijn 4 jaar geleden met algemene stemmen gekozen, dus die zaak behoeft niet te worden opgerakeld! Evenwel zijn zij nog nimmer in hun ambt bevestigd. Na brede bespreking blijkt, dat kerkeraad en protesterende leden er mee accoord gaan, dat Smits, Drost, Brandt en T. van Andel als wettig gekozen ambtsdragers aan de gemeente zullen worden voorgesteld. Merkwaardig is, dat door deze besluitvorming ouderling G. Snoek en diaken M. van Merkom ineens buiten de kerkeraad staan. In deze eerste ronde rest nog te spreken met Cornelis Smits over zijn bezwaren tegen het aannemen van zijn bediening. Smits wordt geroepen, en er wordt broederlijk met hem gesproken. Tussen de bedrijven door wordt overeenstemming bereikt; wij lezen: ‘Daar broeder Smits noodzakelijk weegens de affaire zich eenige oogenblikken moest verwijderen, is ZEd. vertrokken om later terug te komen’ - zaken zijn tenslotte zaken en een poelier in het jaar 1847 is niet altijd zeker van z'n tijd op een door de weekse middag.

De tweede ronde bestaat uit een vergadering van commissie, kerkeraad en overige manslidmaten.

Ds. Dijksterhuis doet de overduidelijke mededeling ‘dat in de grond der zaak hier in de stad in het geheel geene wettige kerkenraad bestaat - naardien alleen de Domeni en de broeder diaken Brandt bevestigd zijn’. De commissie door de classis benoemd, stelt echter voor als wettig verkozen kerkeraadsleden: I.J. Drost, C. Smits, T. van Andel en J.D. Brandt. Dijksterhuis vraagt hoofd voor hoofd wie hiertegen bezwaar heeft. ‘Alle de aanwezig zijnde geeven hunne vereeniging hiermeede te kennen - ook Dekker, Snoek en Van Merkom’.

De praeses (in de avondvergadering: ds. Bömcke) vraagt vervolgens aan de 4 gekozenen of zij bereid zijn de bediening te aanvaarden.

'Na eenige bedenkingen door hun ingebragt, of door enkele van hun - welke door de praeses worden opgelost - hebben zij zich plegtig verbonden; waarop de praeses eene hartroerende aanspraak en zegenwensching deed...'

J.D. Brandt merkt op, dat, waar de manslidmaten nu toch bijeen zijn, er een derde diaken mocht worden gekozen - voor het diaconale werk is dit noodzakelijk. Aangezien niemand bezwaar heeft tegen het voorstel, wordt er op staande voet gestemd. Van de 33 stemmen heeft Reinier Pijl de Vries er 24 en M. van Merkom er 9 gekregen.

Begrijpelijk is, dat Van Merkom, die in de afgelopen jaren heel veel had gedaan voor de gemeente, het met deze uitslag even moeilijk heeft.

Op zondag 25 april 1847 worden Smits, Drost, T. van Andel en Pijl de Vries in hun ambt bevestigd. Jacobus Schrader, die in de moeilijkheden rond de verkiezing zo sterk op de voorgrond was getreden, en zijn vrouw zitten dan al op de boot, op weg naar de nieuwe wereld.

Cornelis Smits is ruim 20 jaar ouderling geweest. Nadat hij op 31 juli 1868 overleden is, vermelden de notulen:

> De kerkeraad gevoelt op dit oogenblik innige smart over het gemis van den zoo bekwamen en hooggeachten oud. Smits, dien de Heere, naar Zijn hooge vrijmagt den 31. Julij l.l. door den onverbiddelijken dood aan zijne betrekkingen en aan de Gemeente heeft ontrukt. Zijn leven was Christus, zijn sterven gewin.

Tot tweemaal toe zijn ds. Middel en C. Smits tezamen in het strijdperk getreden in een moeilijke zaak. De ene zaak, een incident dat ons wel even doet glimlachen voltrekt zich kort vóór het vertrek van ds. Middel in oktober 1850. Smits deelt op de kerkeraad mede, dat éne Jan de Bruin hem heeft gedreigd, dat, als hij zondag bij afwezigheid van de predikant een preek zou lezen, de Bruin hem 'dan openbaar zoude bekend maken als sabbatschender of dat J. de Bruin de kerk uit ging'. Jan de Bruin uitgenodigd op de kerkeraad te komen, vertelt, dat Arie den Hartog, lid der gemeente, vorige week op het 'gezelschap' van Hendrik Stam,[1] eveneens lid der gemeente, was gekomen, en had gezegd l.l. zondag 'de knegt van Smits' op straat te hebben gezien met een aantal vogelkooien. A. den Hartog had aan de knecht gevraagd: 'Waar moet gij daar mede henen? en de knegt had geantwoord - na de Stoomboot'. Verder had de knecht gezegd, dat 'de baas' hem daartoe opdracht had gegeven. Wij merken op, dat een getrouwde zoon van oud. Smits 'met wien hij zamen de affaire

1 Hendrik Stam, geb. 15.5.1798 gehuwd met Margrieta Waltheer, geb. 2.1.1798; beide aangesloten aan de gemeente 30.4.1847. In 1854 de gemeenschap der kerk verlaten. Arie den Hartog onttrekt zich in 1855. Als leden van het gezelschap worden nog genoemd: Blom en Muilwijk, vermoedelijk geen leden der gemeente.

doet' de opdracht had gegeven buiten weten en ook tegen de wil van de vader.

In plaats van naar oud. Smits te gaan, had men dit verhaal verder verteld - ook via het genoemde gezelschap - en zo was het dan J. de Bruin ter ore gekomen. J. de Bruin echter gaat wèl naar Smits, en zegt zonder nader onderzoek, dat Smits niet meer zou kunnen 'voorgaan', want 'de eene zondag door de knegt de kooijen na de boot te laten brengen, en de andere Zondag voor te lezen - dat kan niet...'. Door de uitvoerige notulering van Ds. Middel is het daarop volgende gesprek - naar de lezing van Jan de Bruin - bewaard gebleven.

> Smits had gezegd aan J. de Bruin, daar weet ik niet van of mijn zoon dat buiten mij heeft gedaan - dat weet ik niet; het is nog eens geschied dat mijn zoon de boot ontvaren was, dat hij Zondags stil een paard of wagen genomen heeft, maar ik weet er niet van.
> J. de Bruin had gevraagd - doet gij met uw zoon dan niet zamen? Antw. - Ja. Vrage - Deelt gij dan zamen niet in de winst?
> Antw. - Daar hebt gij niet mee nodig. Waarop J. de Bruin gezegd had, gij trekt van de revenu en dan zult gij er ook wel van weten - en had gezegd - gij gaat morgen niet voor of ik ga de kerk uit - of ik zal openbaar in de kerk er over spreken. Hierop had Smits gezegd - ik zal toch voorgaan en gij zult dat wel laten.
> Jan de Bruin had daarop de ouderling sabbatschender genoemd en de ouderling had hem schandaal genoemd.

Smits ontkent dit laatste, maar vertelt, dat Jan de Bruin bij hem thuis 'aanstonds op een boze wijze was begonnen te spreken, zoo dat de huisgenoten van br. Smits ten hoogsten ontsteld waren'.

Het wordt een hele tocht door Gorcum van ds. Middel en ouderling Drost 'ter mondstopping der kwaadwilligen'. Arie den Hartog wordt bezocht, gedrieën gaat men naar de knecht van de firma Smits; vervolgens gaan de ambtsdragers naar het huis van Hendrik Stam, waar ook Jan de Bruin aanwezig is, welke laatste na een lang gesprek 'iets bedaart'. Na ook Stam naar aanleiding van enige krasse uitspraken inzake de kerkeraad als geheel te hebben vermaand, beschouwen ds. Middel en Drost en later de kerkeraad deze zaak als afgehandeld.

De tweede zaak doet zich voor in de eerste maanden van 1847; zoals we zagen is C. Smits dan nog niet bevestigd als ouderling.

In febr. 1847 ontvangt ds. Middel een brief van J. Kant van Andel, gericht aan de kerkeraad, waarin onder meer staat 'dat in de prediking de Hoofd Perzoon gemist wordt en waarin de mensch en de verborgenheden van zijn hart en niet Christus en dien gekruist geleeraard wordt'. Er zijn nog meer bezwaren, maar het zo juist genoemde is toch de hoofdzaak. De heer Kant van Andel heeft ook zijn ontstemming enige malen laten blijken tijdens de kerkdiensten en heeft zijn ergernis tegen deze en gene geuit. Ook ds. Bömcke van Giessendam is er door hem in gemengd. Naar aanleiding daarvan schrijft ds. Middel aan laatstgenoemde: 'Ach, dat de Heere

genade geeve aan mij diep ellendige, die met Jeremia moet klagen een man des twists en des krakeels te zijn'.

De kritiek van Van Andel richt zich tegen een preek over Mattheus 11 vers 28: Komt herwaarts tot Mij, allen, die vermoeid en belast zijt, en Ik zal u rust geven. Ds. Middel neemt bij de behandeling op de kerkeraad geen halve maatregelen, maar leest een gedeelte van de preekschets voor; deze beslaat in de notulen 5 pagina's folio!

Wij nemen er een klein gedeelte uit over:

> De Here Jezus roept en zegt, Komt herwaarts tot Mij, want
> Ik ben Jezus, Die de slang de kop heb vermorzeld en de satan heb overoverwonnen;
> Ik, Jezus heb Goddelijk bloed om uw wonden te genezen, hoe vervuild geworden door de zonde, hoe walgelijk en afzichtelijk dezelve ook zijn!;
>
> Ik, Jezus heb een Goddelijke gehoorzaamheid betracht om al de eisen der wet, als de plaatsbekledende Borg in uw plaats te vervullen, de zo verdoemende kracht der wet voor u te niet te doen;
> Ik, Jezus heb een Goddelijke Geest om U te verzekeren van Gods liefde en ontferming;
> Ik, Jezus ben de Bevrediger der conscientiën, die U met alles weder bevredige; Ik, Jezus heb een eeuwig heil en een eeuwige zaligheid om al uw begeerten te vervullen met het hoogste goed - verzadiging der vreugde is bij uw aangezicht; lieflijkheden zijn in Uwe rechterhand eeuwiglijk (Psalm 16).
> Komt derhalve tot Mij - gij allen die vermoeid en belast zijt.

Wij moeten aan de zeer brede behandeling op de kerkeraad van deze zaak voorbijgaan; slechts noemen wij daarvan nog, dat ds. Middel, om te laten zien, waaraan een goede preek moet voldoen, voorleest het IIe hoofdstuk, art. 23 van de kerkenordening van Wezel (1568).

Doordat Kant van Andel zelf ruchtbaarheid aan zijn bezwaren geeft, ontstaat over één en ander in de gemeente grote deining.

Reeds na enige dagen vraagt een groot aantal manslidmaten een gemeentevergadering 'zijnde die mans leden in de veronderstelling, dat niet alleen den Leeraar, maar (ook) tevens Gods Waarheid is aangerand'.

De meerderheid van de kerkeraad staat deze vergadering toe, maar doet duidelijk uitkomen, dat de zaak bij hem in behandeling is, eventueel aan de kerken in de classis zal worden voorgelegd, maar dat de gemeentevergadering 'geen beslissend oordeel kan geven'.

Wij lezen onder meer in de notulen (22.2.1847):

> Het lid C. Smits zegt aangaande de beschuldiging, dat de Hoofd Perzoon in de prediking gemist wordt, dat zulks onwaarheid zij, dat zoover God door genade hem gegeven heeft te hooren en te verstaan, dat dan Christus het begin, midden en einde in de prediking van den Leeraar is.....
> En wat aangaat het gezegde in den brief, dat de Leeraar zou gebezigd hebben ongodvruchtige woorden, onbijbelsche en vreemde opneemingen

van Gods Woord tot ergernis van veele(n), dat hij (t.w. Smits) onder die veele(n) niet wilde gereekend worden, want dat hij volstrekt geene ergernis gehad heeft. Met dit getuigenis van C. Smits stemmen alle de aanweezig zijnde mansleden in.

Ook de leden van de kerkeraad - voor zover aanwezig - sluiten zich hierbij aan. Ten overvloede vraagt de praeses aan de 27 aanwezigen hoofd voor hoofd of iemand enig bezwaar heeft tegen de leraar, doch ‘niemand heeft eenig bezwaar geopperd’.

Als J. Kant van Andel begin maart 1847 in de kerkeraad verschijnt, zet hij opnieuw zijn bezwaren uiteen: ‘Ik wenschte meer den Heere Jezus ruim te hooren voorstellen...’.

De preekschets wordt hem voorgelezen en dan moet hij wel toegeven, dat hij verkeerd heeft geoordeeld. Na brede bespreking kan de scriba noteren: ‘...en zijn de zaken toen in der minne bijgelegd en vergeven’. Blijkbaar waren er over de bewuste zaak nog woorden gevallen tussen diaken Brandt en Kant van Andel, want we lezen tenslotte: ‘Nadat sommige broeders met den Leeraar op eene minzame wijze hebben gesproken aangaande de zaak, die tusschen Br. diaken Brandt en Broeder J.K. van Andel had plaats gehad, is de vergadering geëindigd met het zingen van Psalm 133 vers 1 en dankzegging door Br. oud. Drost’.

In mei en juni van het jaar 1848 doet zich nog een zaak voor, waaruit wij opnieuw de ernst en onbaatzuchtigheid van ds. Middel goed leren kennen.

Reeds gedurende 3 jaren heeft ds. Middel driemaal per zondag gepreekt. Dit wordt hem nu teveel. Diaken T. van Andel stelt voor, dat er in één van de drie diensten zal worden gelezen. Daartegen heeft de predikant bezwaar. Ten eerste, daar dit ‘eene vreemde invoering zoude zijn van iets dat nog nooit gehoord was’ en ten tweede, dat vele voorstanders van driemaal dienst per zondag ‘zelden meer dan twee keer kwamen en dikwerf zoo wel des voormiddags als de andere tijden... sliepen’.

Moet er evenwel driemaal dienst zijn, dan zal hij driemaal preken ‘en hoezeer de borst na 3 keer prediking de meeste tijd zeer pijnlijk was, God echter magtig was Zijn Eerw. kragt te geven, maar zich tegen het lezen moest verklaren’. Tenslotte wordt besloten, bij meerderheid van stemmen, dat er twee diensten zullen zijn, te weten 's morgens en 's middags om 2 uur. De predikant en R.P. de Vries zouden de middagdienst liever om 5 uur stellen ‘omdat dan het jonge volk meer gebonden zij’. Enige andere leden oordelen ‘dat des avonds dan gezelschappen konden aangelegd worden’. De predikant is er na afloop van de vergadering toch niet erg gerust op. Hij kent de garnizoenstad Gorinchem nu langzamerhand wel.

> Na het eindigen van de kerkenraad bepaalde God de Leeraar met kragt bij het gevaar, waaraan het jonge volk werd bloot gesteld als er des avonds geen Godsdienst was, doordien des avonds om 5 uren in de zomertijd buiten de poorten onderscheidene muziek, spel en danserijen zijn tot verwoesting der zeden en alle Godsdienstig gevoel of hoogschatting van God en Zijn dienst..... Ja, de Heere bepaalde verder de Leeraar, dat God het bloed dier zielen van Zijne hand zou eischen.

De kerkeraad blijft evenwel over deze zaak verdeeld, en deze komt zelfs op een gemeentevergadering. Geen der manslidmaten spreekt zich echter uit voor een middagdienst. De predikant zegt:

> Broeders, ik verklaar hier voor God, dat ik hier in de gemeente niet ben gekomen om de wol, maar om de schapen - en mogte het zijn om zielen voor Koning Jezus te winnen en derhalve: naar mijne schatting zoude het getal der geene, die des middags onder het lezen zoude komen zoo klein zijn, dat er telkens boven één gulden niet gecollecteerd werd, welnu - men geeve mij dan zoo veel minder tractement.

En dan eindigen de notulen van deze vergadering met: ‘Hierop wordt geen antwoord gegeven’. Dat wil men de edele predikant toch niet aandoen!

De diakenen Brandt, Van Andel en Pijl de Vries hebben echter nog geen vrede met de getroffen regeling: 's morgens dienst en ook te 5 uur. Zij vragen zich in de tweede plaats af, of zij inzake de regering der kerk - slechts - een raadgevende stem hebben. De praeses meent op grond van art. 38 van de kerkenordening, dat dit inderdaad zo is. De classicale vergadering moet over beide punten maar oordelen, zo menen de diakenen. Eén dag vóór de classis woont ds. F.A. Kok uit Schoonhoven, de kerkeraadsvergadering bij. Zo maar, als gast - wij menen, dat ds. Middel, bij wien ds. Kok logeerde, weinig bezwaren zal hebben gehad!

Tijdens de vergadering mengt ds. Kok zich in de gesprekken aangaande de 2 bovengenoemde punten. Wat het ‘prediken en lezen’ betreft, zegt hij, dat er geen schande voor ds. Middel in zou liggen, maar dat zijn ervaring is: er komen weinig hoorders bij de leesdienst ‘en dat hij het niet zou aanraden, want dat de Heere de prediking in het bijzonder had ingesteld’. Inzake de ‘rechten der diakenen’: ‘dat het beter was zamen te vergaderen - dat de ouderlingen zich echter niet te diep in de diakenen hun werk moesten indringen en de diakenen zich niet te diep in de zaken der ouderlingen moesten indringen’. Vooral de laatste spreuk heeft effect; de diakenen trekken hun beroep op de classis in.

In september 1850 ontvangt ds. H.H. Middel een beroep van Middelburg. Hij neemt het aan en preekt op zondag 10 november afscheid; op 12 nov. reist hij met zijn gezin naar Middelburg.

De afscheidstekst is Handelingen 20 vers 31 en 32. ‘Eene zeer groote meenigte was toegevloeid ten einde deze plechtigheid bij te woonen’. Zo kan dan de Gorcumse gemeente 15 jaar na de Afscheiding en na het begin der vervolging veilig met ‘eene zeer groote meenigte’ samenkomen.

Ds. Middel schrijft in zijn boekje:[1]

> Vijf jaren en zes maanden mocht ik te Gorinchem en in de omstreken werkzaam zijn. Innige banden, die de tand des tijds niet kan doorknagen, ja de dood niet kan verbreken, werden er tusschen mij en de ware kinderen Gods

1 H.H. Middel, Gods menigvuldige reddingen, pag. 97.

> gelegd; en de geestelijke kinderen die ik voor Christus mocht winnen waren mij dierbaar..... Als gescheurd van veler harten, vertrok ik in Nov. 1850;.....

De kerkeraad van Gorinchem schrijft in zijn attestatie en akte van ontslag aangaande ds. Middel onder meer, dat de predikant heeft gearbeid

> tot bevestiging van de wonderen van Gods genade aan Zijne arme kinderen geschonken, tot opbouwing van Sion, en uitbreiding van het Koninkrijk onzes lieven en dierbaren zaligmakers Jezus Christus. En hier blijven gedenkzuilen voor Hem ter eere onzes Gods zijns Zenders in dit gedeelte van Zijnen wijngaard, met welke wij onzen Schepper zullen loven in eeuwigheid. Alsmede dat wij tezamen in onderlinge liefde, vrede en eenheid den tijd onzer bediening hebben geleefd, Hij als een andere Mozes, en door ons als een Aäron en Hur is ondersteund geworden. De Jehovah zij de eere, Hij weet alle dingen.

Hoofdstuk 17
De classis Gorinchem en Beneden-Gelderland van 1849-1881

In dit laatste hoofdstuk kunnen wij slechts enige bijzonderheden noemen van een aantal gemeenten in bovengenoemd ressort.

Wij zullen ons - na een inleiding - beperken tot de volgende onderwerpen: de opleidingsschool van ds. F.A. Kok (Schoonhoven, Zuilichem), de houding van de provincie Zuid-Holland ten aanzien van de Theologische school te Kampen, het optreden van ds. H.J. Budding, D. van Dulst (Poederoyen) en zijn 'oefenen' onder meer te Brakel, iets aangaande de gemeenten Hardinxveld, Vuren, Herwijnen, Haaften, de gemeenten in de Bommelerwaard en ten slotte een enkel feit aangaande de gemeente te Gorinchem.

Bij de bespreking van de afzonderlijke gemeenten zullen die van Beneden-Gelderland de meeste aandacht ontvangen. Deze opzet is bewust gekozen, aangezien wij onze kennis aangaande deze groep gemeenten over het tijdvak 1849-1881 voornamelijk moeten putten uit de notulen van de classis Gorinchem. Wij zullen in dit hoofdstuk verder niet spreken van de classis Gorinchem en Beneden-Gelderland, maar van de classis Gorinchem, aangezien dit de officiële naam was. Tot na de Doleantie (1886) behoorden - zoals we reeds eerder zagen - de kerken van de Bommelerwaard, alsmede Vuren, Herwijnen en gedurende korte tijd Haaften, hoewel gelegen in de provincie Gelderland, tot de (Zuid-Hollandse) classis Gorinchem.

Wij gaan geheel voorbij aan de langdurige verwikkelingen in de gemeente Leerdam ten aanzien van het gezin ds. J.F. Zeebuijth, aangezien deze reeds uitvoerig zijn beschreven.[1]

Van de invloed van ds. H.P. Scholte bemerken wij in de provincie Zuid-Holland in het tijdvak 1849-1881, nagenoeg niets meer. Wel wordt o.i. abusievelijk in het jaar 1855, op een classicale vergadering de term 'Scholtianen' gebruikt, als men de 'Gelderse richting' - ds. A. Brummelkamp Senior c.s. - wil aanduiden: '...al willen de Scholtianen hun kwaad niet gaarne openbaar hebben en voor gereformeerd doorgaan'.

1 Ds. K. Deddens e.a., Geroepen om vrij te zijn (Leerdam); Verschoor, Culemborg, 1960.

Af en toe lezen wij ook van de overgang van enige leden of van een kleine groep naar de 'Kruisgezinden' of naar de 'Ledeboerianen'.[1]

Anderzijds lezen wij, dat het kerkverband moet worden uitgebouwd na de hereniging van de 'Afgescheidenen' en een groot deel van de 'Kruisgezinden' in het jaar 1869. Wij vermelden hier, dat bijv. te Noordeloos in 1853 en 1855 een aantal leden, namelijk: P. Blokland, C. de Winter en vrouw, A. de Jong, J. van Bentem, C. Kooijwijk en de vrouw van Klaas Terlouw de kerkeraad niet willen erkennen. Zij 'geven voor bezwaren tegen de vrijheid te hebben' (het vragen om erkenning door de overheid). Samuel Verheij en vrouw worden nadrukkelijk 'Ledeboers-gezind' genoemd. In dit verband lezen we nog de namen: N. de Krijger en F. Hakkesteeg.

Vooral in de eerste jaren zijn er personen, die menen 'singuliere gaven' te hebben. Zij melden zich aan voor de opleiding tot de dienst des Woords. Sommigen worden toegelaten, bij anderen kunnen de kerkelijke vergaderringen deze gaven niet ontdekken.

Wij lezen in 1856 van zekere J.W. de Lang, die zich in Leerdam van de gemeente afscheidt, maar te Dordrecht weer wordt aangenomen en naar de in 1854 geopende Theologische school 'is gezonden om, of provisioneel of direct lessen op de Theologische School te ontvangen'. Na allerlei besprekingen en correspondentie komt deze zaak in het reine; ds. J.W. de Lang dient een aantal gemeenten, waaronder Gameren, gedurende de jaren 1862-1885. Minder fortuinlijk is A. Krijger, het eerste hoofd van de 'School met den Bijbel' te Langerak (Z.-H.).[2] Deze wenst in 1868 naar artikel 8 der D.K.O. predikant te worden. Het attest, dat hij daartoe nodig heeft van zijn kerkeraad, wordt door de classis 'min of meer ontwijkend' genoemd. De predikant van Langerak, ds. J.H. Meijer, heeft zelfs nog tegen de inhoud van het attest gestemd; andere kerkeraadsleden moeten erkennen, 'dat de toestand van de Bijzondere School (te Langerak), wel wat op het afgeven van meer gemeld attest heeft geïnfluenceerd'. Al met al wordt Krijger niet toegelaten tot het classicale examen. Eén van de opvolgers van deze Krijger, J. Terborg[3] verschijnt in 1880 op de classicale vergadering, teneinde over geheel andere zaken te spreken. Er worden, zo zegt hij, te Langerak door de kerkeraad personen aan de gemeente voorgesteld 'die niet aan het Nachtmaal gaan, om daaruit ouderlingen en diakenen te kiezen'. De classis meent, dat hij terecht klaagt, en doet in deze zaak een ernstige vermaning tot de kerkeraad van Langerak uitgaan. Een jaar later is J. Terborg echter weer op de classicale vergadering met dezelfde klachten. Inmiddels is er een stemming gehouden. Volgens Terborg is de stemming zeer onordelijk toegegaan; bij de stemopneming was de

1 Genoemd naar ds. Lambertus Gerardus Ledeboer (1808-1863). Zie voor hem o.m. J. van Brakel, Ds. L.G.C. Ledeboer, Utrecht, den Hertog; 1960.

2 A. Krijger, hoofd te Langerak van 1866-1873. Vgl.: Honderd jaar School met de Bijbel (1866-1966), Langerak Z.H.

3 J. Terborg, te Langerak 1879-1883, a.w. pag. 19.

controle niet voldoende etc. De classis stelt Terborg ten tweede male in het gelijk, stelt vast, dat de ‘stemming zal vernietigd worden’ en benoemt een commissie ‘die den Kerkeraad èn tot het formeeren van een dubbeltal èn bij de stemming zal ondersteunen’. In de commissie worden benoemd: Ds. H.A. Jonkman van Noordeloos en oud. A.N. Verveen van Leerdam. De in de dienst vergrijsde ds. J.H. Meijer, die te Langerak heeft gestaan van 1849-1882 (!) en die ons over een tijdvak van 30 jaar uitnemende classicale notulen in een zeer goed handschrift heeft nagelaten, had blijkbaar de situatie op de kerkeraad niet geheel meer in de hand.

Als op de volgende vergadering de commissie rapporteert, blijkt dat zij in samenwerking met de kerkeraad te Langerak, zich niet geheel aan het classicale besluit heeft kunnen houden. Er zijn personen gekozen ‘die niet aan het Nachtmaal gaan’. De commissie verklaart ‘dat het geschied is, met het oog op den toestand en het welvaren der gemeente, aangezien er geoordeeld werd, dat wanneer zulks geschiedde, dit zeer waarschijnlijk het beste voor de gemeente zoude kunnen zijn’. De classis approbeert de afwijking van de opdracht der commissie, maar ‘beveelt’ de kerkeraad van Langerak, zich voor het vervolg te houden aan het classicaal besluit... Wij lezen ‘Vooral in de tijd van meester Terborg waren de verhoudingen niet zo best’.[1]

Van 1848-1852 staat te Schoonhoven ds. F.A. Kok. Deze had zich reeds te Dwingelo, Wanswerd en Garrelsweer bezig gehouden met de opleiding van jonge mannen tot de dienst des Woords. In mei 1849 begint hij te Schoonhoven een theologisch schooltje. De heer E. Rozenzweig,[2] een bekeerde Jood, onderwees de talen. Hier en daar wordt hij aangeduid met ‘rector in de talen’. Van deze Rozenzweig is bekend, dat hij in Drente, de Afgescheidenen ook reeds had geholpen bij de opleiding.[3]

Al spoedig rijzen er te Schoonhoven moeilijkheden met hem.

Blijkbaar was hij zowel leraar als leerling. Want ds. F.A. Kok meldt op de class. vergadering van 6 maart 1850 - Schoonhoven behoorde tot 1865 tot de classis Gorinchem - dat hij er bezwaren tegen zou hebben, dat Rozenzweig ‘zich op de aanstaande prov. vergadering tot (het) examen (zal) aanbieden’. De bezwaren van ds. Kok zijn drieërlei. Ten eerste geeft ‘de rector’ niet behoorlijk onderwijs. Toen ds. Kok hem gezegd had meer bij de leerlingen te zijn, had hij dit beloofd ‘mits hij van iedere student 25 cents per week meer ontfing dan nu, een gulden per week van iedere student ontfangende’. Maar de belofte was, na de tractementsverhoging niet nagekomen. Ten tweede ‘dat Rozenzweig tegen alle vermaningen van ds. Kok is gaan oefenen of zoogenaamd prediken - bij diegeene welke met ons niet vereenigd zijn’. De classis stelt vast, dat hij, leerling van ds.

1 A.w., pag. 19.
2 Andere spellingen geven: Rozensweigh, Rosensweig.
3 Vgl. bijv. Rullmann, De Afscheiding; ds. H. Bouma, De voorgeschiedenis der opleiding (in de bundel: Tot de prediking van het Woord des geloofs), Kampen, 1954.

Kok zijnde, zich zal moeten onderwerpen aan de regels, die laatstgenoemde stelt. Ten derde geeft Rozenzweig nog ‘onderscheidene onaangenaamheden... aan den Eerw. ds. Kok’. Ds. Kok verklaart Rozenzweig te hebben geschorst ‘in het leeren’.

Voorts zal er een brief uitgaan naar de kerkeraad van Middelburg. Rozenzweig heeft daar enige voorstellen gedaan ‘zoo het schijnt om zich beroepbaar te stellen’. De classis meent de kerk van Middelburg te moeten berichten, dat het genoemde preken geschiedt tegen de wil van de leermeester van Rozenzweig.

Op 11 sept. 1850 moet ds. F.A. Kok mededelen, dat Rozenzweig ‘uit Schoonhoven is vertrokken naar ds. Brummelkamp te Arnhem’. Rozenzweig laat in Schoonhoven een situatie achter, die hem in hoge mate censurabel maakt. Als bepaalde feiten aan het licht komen, begeert ook ds. Brummelkamp, dat R. kerkelijk wordt bestraft. De verdere ontwikkeling van deze zaak onttrekt zich aan onze waarneming, maar Rozenzweig zal ongetwijfeld niet zijn geaccepteerd aan de opleiding te Arnhem.[1]

Onderwijl blijft de opleidingsschool te Schoonhoven functioneren. Wij lezen van de studenten: J. Ph. Sluiter, J. de Koning, P. den Boer, A.F. Kok, W. Kapteijn, A. Hoogendoorn en J. van Wijk. Vermoedelijk zijn er meer geweest, maar deze studenten - op J. van Wijk na - zijn alle predikant geworden.

Al spoedig wordt voor het schooltje een nieuwe leraar gevonden in de persoon van J.S. d'Ancona. De kerken in Zuid-Holland oefenen een zeker toezicht uit op de opleiding, en beschouwen het instituut als hun theologische school.

Als ds. Kok eind 1852 predikant wordt te Zuilichem, gaat d'Ancona met hem mee en vestigt zich te Nieuwaal.[2] Ook enige studenten gaan met hun leraren mee. Wij lezen in dit verband de namen van Arie Hoogendoorn, J. Zeebuijth, W.H. de Lange, J.J. de Visser;[3] J. Holster,[4] Willem van Alphen,[4], J. de Koning († 1907)[4] en J. Wouter de Lang.[5] De kerken in Zuid-Holland verklaren bij herhaling geen vaste verbintenis met d'Ancona te kunnen aangaan. Als door de oprichting van de Theologische school te Kampen, de opleiding te Zuilichem wordt beëindigd (1854), gaat d'Ancona lesgeven aan het instituut Hasselman te Almkerk-Emmichoven. Hij is daar leraar gebleven tot ongeveer 1862 en verdwijnt daarna uit ons gezichtsveld.

1 Op 14 aug. 1850, dus vóór de hier genoemde datum 11.9.1850 treedt Rozenzweig op als ‘examinator’ op de provinciale vergadering van Gelderland en Overijssel, vgl. dr. G.M. den Hartogh, Seminarie Amsterdam, pag. 164.
2 Ds. H. Bouma, Een vergeten hoofdstuk; Boersma, Assen, 1959; pag. 134.
3 Geb. 1829 te Gorinchem, † 1919 te Amersfoort; vgl. Jaarboek 1920.
4 Jaarboekje 1906, 1907.
4 Jaarboekje 1906, 1907.
4 Jaarboekje 1906, 1907.
5 Vergelijk pag. 367; **W.H. de Lange** woonde in 1853 te Vuren, zoals we nog nader zullen zien.

Mede door het optreden van ds. F.A. Kok te Schoonhoven en Zuilichem was men in Zuid-Holland gewend geraakt aan het idee van een eigen opleiding.

Als er op de classicale vergadering van 29 okt. 1850 een brief ligt van ds. S. van Velzen betreffende het houden van een synode 'ten einde een hoge school te bevorderen', oordeelt de classis: 'geen synode te houden (en) ook de hoge school zoo haastig niet te bevorderen, dewijl de onkosten veel en de gemeenten zwak zijn, maar te wachten op het heil des Heeren. Hij mogt ons na het behandelen van het vrijheids-artikel in de grondwet wat meerdere ruimte geven in de geldelijke omstandigheden; heden had ook de Heere niet mede gewerkt, dewijl twee der verkozen professoren er geen zin in hadden om deze en geene omstandigheden, welke ook nog niet uit de weg geruimd zijn'.

Deze laatste woorden slaan op het feit, dat van de door de synode van 11-18 juli 1849, gehouden te Amsterdam, benoemde docenten ds. G.F. Gezelle Meerburg, ds. T.F. de Haan en ds. S. van Velzen, de eerstgenoemde had bedankt en de laatstgenoemde zijn benoeming in beraad had gehouden.[1]

Zoals overbekend, waren er dus sedert circa 1849 bij de Afgescheidenen plannen, zo spoedig mogelijk te komen tot één opleiding van dienaren des Woords. Uit bovengenoemd citaat blijkt, dat in de classis Gorinchem de plannen weinig geestdrift ontmoetten.

Als na de synode van 1851 de oprichting van de Theologische school nog niet haar beslag heeft gekregen, gaan de discussies over deze zaak op de classicale en provinciale vergaderingen in Zuid-Holland voort.

Zo horen wij op 2 maart 1853, dat de classis Gorinchem, de classis Dordrecht wil verklagen op de provinciale vergadering 'omreden dat ze het schoolverbond dat provinciaal gesloten is, om tot opleiding der studenten in de heilige godgeleerdheid door Zijn Eerw. Ds. F.A. Kok, als anderzins, mede te ondersteunen, (schendt)'. De classis Dordrecht verzuimt reeds sedert geruime tijd, schandelijk en willekeurig, bij te dragen.

Op 9.11.1853 wordt besloten 'niet mede te doen aan de Theologische school'; in de notulen van 22.2.1854 lezen wij: 'Is gesproken over de school tot opleiding... tot leeraars en algemeen geoordeeld, dat de school in Zuid-Holland diende te blijven bestaan, en dat ds. Kok eens zoude spreken met of schrijven aan den Heer Van Lent of die geen onderwijs zoude willen geven in de talen en andere wetenschappen'.

Als het echter ernst wordt met de oprichting en opening van de Theologische school te Kampen in 1854, ná de synode gehouden te Zwolle van 8-22 juni 1854, blijkt, dat er in Zuid-Holland, met name in de classis Gorinchem, ernstige bedenkingen bestaan tegen de benoemde docent A. Brummelkamp Sr, predikant te Arnhem.

1 Verslag synode 1851, Amsterdam; hoofdstuk IV, pag. 30.

Wij kunnen in het bestek van dit boek onmogelijk de dogmatische verschillen bespreken tussen de ‘Drentse richting’, waartoe onder meer ds. F.A. Kok behoorde, en de ‘Gelderse richting’, ook wel Brummelkampianen genoemd. Wij mogen volstaan met te verwijzen naar de betreffende literatuur.[1] Op de classicale vergadering van 8.11.1854 krijgen de afgevaardigden naar de provinciale, last de volgende ‘punten van bezwaar’ tegen de te openen Theol. school naar voren te brengen: de school rust niet op goede gronden, noch natuurlijk, noch zedelijk; de kerk is niet genoegzaam verzekerd van de bekwaamheid van de benoemde leraars; de kerk heeft alle grond ‘tot suspicie of verdenking van sommige der aan de school gevestigde Leeraars’; een groot bezwaar tegen de te openen opleiding is ‘dat alle andere onderwijs en opleiding der toekomstige Leeraars hoe nuttig ook, hierdoor is vernietigd geworden’.

Terloops geeft de vergadering de oud-student van ds. F.A. Kok, J.W. de Lang de raad, zich voor de voortzetting van zijn studie te wenden tot ds. J.H. Meijer te Langerak.

Op de provinciale vergadering van 21-22 november 1854 zijn de 4 classes: Leiden, Rotterdam, Dordrecht en Gorinchem vertegenwoordigd. Ds. H.R. Koopman van Sleeuwijk noemt, volgens de notulen, niet de 4 punten bovengenoemd - mogelijk stonden deze wèl letterlijk in een instructie - maar zegt onder meer, dat de classis Gorinchem niet wil toetreden vanwege het genoemde door ds. F.A. Kok in het blad ‘De Stem’, no. 180 inzake de examinatie van een candidaat in Gelderland en dat ‘zij vreest, dat ds. H(elenius) de Cock, leeraar bij de school niet orthodox was’. De classis Leiden voegt hieraan toe, dat zij ook geen genoegzaam vertrouwen heeft in de docenten en dat zij de financiële lasten veel te hoog vindt voor de zwakke gemeenten. De classis Rotterdam en Dordrecht verklaren ‘voor de aansluiting’ te zijn.

Zoals reeds gezegd, kunnen wij, in het bestek van dit boek, niet ingaan op de dogmatische verschillen tussen ds. F.A. Kok en zijn richting enerzijds en ds. A. Brummelkamp anderzijds. In het genoemde no. van ‘De Stem’ waren de bezwaren breed uiteengezet: vragen aangaande de ingeschapen Godskennis, de eeuwige generatie van de Zoon, het verbond der werken en andere zaken. Ten aanzien van de hier bedoelde verschillen, kon later gelukkig de vrede in de Afgescheiden kerken worden hersteld! In mei 1855 verklaart de classis Gorinchem ten aanzien van de Theologische school ‘dat (zij) op haar standpunt zou blijven, al zouden de andere classes zich ook aansluiten’. Men blijft vasthouden aan de gedachte van een Zuidhollandse school: ‘Is er gesproken over eene hogeschool in

1 Bijvoorbeeld: dr. G.M. den Hartogh, Het Christelijk Gereformeerd seminarie te Amsterdam, Delft z.j.; artikelen van prof. dr. H. Bouwman in De Bazuin (1923-1925); dr. G.M. den Hartog, Geref. Theol. Tijdschrift, 46e jaargang, blz. 88-126 en 47e jaargang, blz. 88-111 en 145-166; prof. C. Veenhof, Prediking en uitverkiezing, Kok, Kampen, 1959. Men zie ook, in laatstgenoemd werk, de belangrijke literatuurlijst, pag. 141-143 etc.

deze provincie te hebben; waarop werd besloten om dit de provincie voor te stellen; en te beginnen op dit oogenblik, dewijl er bij ds. (J.H.) Meijer gelegenheid bestaat, die in de talen kan onderwijzen'.

Zouden de plannen door de provincie aanvaard zijn, dan zou Langerak zijn theologische school hebben gekregen.

Op de provinciale vergadering (23-24 mei 1855) verklaren de classes Dordhun contacten met de school in Kampen 'niet provinciaal doen voorkorecht en Rotterdam echter, zich te zullen aansluiten; zij zullen zich bij men'.

Een deputatie naar de Gelderse hoofdstad en correspondentie met de inmiddels predikant geworden candidaat bij het gelderse examen - ds. J. Bulens (1820-1889) - kunnen de gemoederen nog niet doen bedaren. Als ds. E.F. Smit in augustus 1855 te Gorinchem gekomen is, stelt hij echter aanstonds op de classis de zaak van de Kamper opleiding aan de orde. Zijn ouderling I.J. Drost staat daarin naast hem. Hij verklaart kort en goed voor de school te zullen collecteren. Hem wordt aangeraden: 'te handelen als iemand welke in eens anders huisgezin wierd ingelijfd, welke geene regels mede diende te brengen, maar zich aan de gewone regels en aangenomen gebruiken te onderwerpen.' Ds. Smit vindt deze redenering echter in het geheel niet toepasselijk, en zegt, dat niet hij het buitenbeentje is, doch de classis Gorinchem.

Op 4 juni 1856 treedt, door een meerderheidsbesluit, ook de classis Gorinchem toe tot de arbeid voor de Theologische school te Kampen. De predikanten F.A. Kok (Gameren c.a.), H.R. Koopman (Sleeuwijk), H.A. Jonkman (Herwijnen) en ouderling J. van Maaren (Herwijnen) protesteren schriftelijk; zij begeren te laten aantekenen 'dat zij nog bevreesd zijn, dat de Theol. school tot nadeel der kerk zal werken en daarom hunne stemmen niet hebben kunnen geven tot vereeniging'. In de gemeenten van de classis zal per jaar tweemaal worden gecollecteerd voor de school; de gemeenten Gameren, Sleeuwijk en Herwijnen ontvangen de vrijheid de collecten na te laten.

De gehele provincie gaat zich nu - 27 juni 1856 - eenparig stellen achter de Kamper school; de classis Leiden treedt namelijk eveneens toe. Ds. E.F. Smit wordt primus curator, ds. F.A. Kok secundus.

Het duurt evenwel tot begin 1864 voor alle kerken van de classis Gorinchem voor de Theologische school bijdragen. De eerste opbrengst uit Gameren bedraagt *f* 0,75. De totale ontvangsten over het eerste halfjaar bedragen echter *f* 92,50. Sleeuwijk heeft zich dan reeds weer bij Noord-Brabant gevoegd. De classis Gorinchem omvat in die tijd de gemeenten: Gorinchem, Schoonhoven, Langerak, Noordeloos, Leerdam, Hardinxveld, Vuren, Herwijnen, Poederoyen c.a., Well, Gameren en Zuilichem.

In 1872 hebben de classis Gorinchem en de Kamper school elkaar helemaal gevonden. De classis heeft op de provinciale vergadering voorgesteld aan de generale synode te vragen: een vierde docent te benoemen. Op 15 mei 1872 kan worden gerapporteerd 'dat de prov. vergadering met

het voorstel... hare ingenomenheid heeft betuigd, en op de a.s. algemeene synode zal ter tafel brengen: dat er een vierde docent bepaaldelijk voor de theologie aan de Theologische school worde benoemd'. De formulering laten we uiteraard voor rekening van de classicale scriba...

Na het vertrek van ds. H.H. Middel uit Gorinchem, gaat de gemeente aldaar tweemaal een beroep uitbrengen op ds. H.J. Budding. Wij behandelen dit gebeuren hier afzonderlijk, vanwege de 'nasleep' van één en ander op de classicale vergaderingen.

Voor het leven van de uiterst merkwaardige figuur H.J. Budding[1] zij verwezen naar de vele literatuur aangaande hem.[2] Het moge voldoende zijn, hier te vermelden, dat Budding reeds kort na de Afscheiding zich openbaarde als een man van de meest wonderlijke invallen; hij was uitermate onrustig en is helaas zijn loopbaan ver buiten het kamp van de Afgescheidenen geëindigd. Na een vierjarige ambtsperiode te Groningen (1844-1848) vertrok hij naar Amerika, zonder daar in enige gemeente te zijn beroepen. De gemeente van Groningen laat de leraar gaan, maar de classis geeft hem geen attest van ontslag. Na allerlei omzwervingen in de nieuwe wereld - hij had inmiddels een boerderij gekocht - ontvlucht hij in de letterlijke zin des woords Amerika. Nadat hij in 1851 in het vaderland was teruggekeerd, schreef hij: 'Nooit dankte ik God hartelijker dan toen ik Hollands kust weder zag!'

Welnu, deze ds. Budding was, zoals wij reeds zagen, in Gorinchem geen onbekende. Wij lezen bij Gunning, dat hij vaak logeerde of voor langer verblijf hield bij de zakenman Teunis van Andel op de Havendijk. Op 2 januari 1851 geven A. Blankers en J. Blankers de kerkeraad in overweging ds. Budding uit Amerika te beroepen. De brs. ouderlingen hebben bezwaren 'bestaande in ongestadigheid van karakter, welke ZWE nog hier zijnde, menigmaal aan den dag leide, overigens (zijn de ouderlingen) met ZWE praktijk van Godzaligheid en prediking volkomen vereenigd'.

16.1.1851. Teunis van Andel, diaken, zegt naar Groningen te hebben geschreven, inzake ds. Budding.

5.2.1851. Vergadering met manslidmaten. 'Is aan de vergadering voorgesteld, dat alle bezwaaren van den kerkenraad omtrent Ds. Budding waren weggevallen, is voorts gelezen een brief van J.A. Jonkhoff uit Groningen, welke een zeer loffelijk getuigenis gaf van ZWE verkeer in de gemeente Groningen tijdens ZWE standplaats aldaar.' Ds. Budding wordt beroepen.

14.5.1851. Bericht is ingekomen, dat ds. Budding heeft bedankt.

21.5.1851. Gemeente geeft aan de kerkeraad toestemming tot uitbren-

1 Geboren te Rhenen op 19.1.1810, overleden te Goes op 10.11.1870.

2 Dr. J.H. Gunning Hzn. H.J. Budding, leven en arbeid, 1909; H.M. Stoppelenburg/A.M. Wessels, Een merkwaardig vijftal, De Banier, Vianen, 1969; dr. J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen, Niemeijer, Groningen, 1961.

gen van een tweede beroep op ds. Budding, indien ‘ZWE spoedig alhier mogt aankomen’. Hem zal dan ‘mondeling de begeerte en het verlangen der gemeente (worden bekendgemaakt), van het beroep te willen aannemen’.

Enige dagen daarna is ds. Budding blijkbaar aangekomen. Wij lezen, dat hij te Gorinchem 2 kinderen doopt.

Verder staat dan in de notulen:

3.6.1851. ‘Tengevolge van particulier berigt van ds. Budding aan br. diaken Van Andel, dat ZWE voornemens was na(ar) Groningen te gaan ,vooraleer weder in ons midden te komen, heeft de kerkeraad noodig geacht het tweede beroep ZWE schriftelijk te doen geworden. Het concept van beroepsbrief, gedateerd 30 Mei l.l. de Broederen voorgelezen en goedgekeurd zijnde, is daarna overgeschreven en geteekend door Br. Kerkeraadsleden (en) ZWE per post toegezonden aan het adres van... te Groningen’.

Na de vergadering van 3 juni 1851 komt er een flink hiaat. De volgende notulen zijn van 15 oktober 1851. Wij weten, dat ds. Budding in 1851 ruim 4 maanden te Gorinchem heeft vertoefd en daar ambtelijk werk heeft verricht.

Hij verschijnt zelfs op de classicale vergadering van 10 september 1851. Wij citeren de betreffende notulen:

> Art. 6. Ds. Budding, beroepen Leeraar te Gorinchem was in de vergadering verzocht, en daar Zijn Eerwaarde in de lentetijd van 1851 uit Amerika was teruggekomen, en geen attestatie kunnende toonen, omdat Zijn Eerwaarde in dat genoemd werelddeel niet in een gewettigde gemeente verkeerd had, werd hem door den predikant F.A. Kok van Schoonhoven gevraagd, of Zijn Eerwaarde nog met de van ouds gereformeerde leer en kerkregering vereenigd was, en met de Christelijk Afgescheiden gemeente in alles vereenigd zich gevoelde. Waarover nogal iets gesproken is, vooral door ds. Budding, welke nogal iets tegen de vrijheid had voor zich zelve, doch betuigde dat Zijn Eerwaarde ten opzichte van anderen, niet durfde tegen spreken, dewijl de vrijheid wel kwaad, maar ook goed kan aangenomen worden. Zoodat Ds. Budding eindelijk, op de vragen, ja antwoordde, en heeft allen op een verbindende en plegtige wijze, de broederhand gegeven, welke de gansche vergadering met blijdschap aannam, en heeft daarna als beroepen predikant van Gorinchem, zitting genomen in de vergadering.
> Art. 7. Zijn Eerwaarde twee beroepen hebbende, één van Gorinchem en één van Winsum in Groningerland, wist niet wat hij in dezen moest doen, wilde wel raad van de broederen hebben, maar begeerde intusschen, dat men de Naam des Heeren mogt aanroepen, waartoe Zijn Eerwaarde werd verzocht, en daarna heeft Ds. (G.B.) Mos een weinig met hem gesproken over het aannemen van één (van) die roepingen.

Budding heeft blijkbaar door zijn ontwapenend, bijna kinderlijk, optreden de harten der broederen, als zo vele malen, weer gewonnen. De kerkeraad van Gorinchem komt er niet zo gemakkelijk af:

Art. 8. Hierop is de Kerkeraad van Gorinchem aangetoond, dat hij onordelijk heeft gehandeld, door Ds. Budding te laten prediken en de sacramenten te

> laten bedienen, zonder dat Ds. Budding attestatie vertoonde, of de roeping aangenomen had, en opgemerkt, dat de Kerkeraad biddend trachten zoude in de weg van orde te komen.

In de notulen van de eerste vergadering van de Gorcumse kerkeraad, na de classis, nl. van 15 oktober 1851 lezen wij:

> Tengevolge van het vertrek van den Wel Eerw. Ds. Budding, nadat ZWE onafgebroken ruim 4 maanden in de gemeente is werkzaam geweest, verklaarde ZWE op de laatstl. rustdag zich niet aan de gemeente te kunnen verbinden, om reede de gemeente in der tijd vrijheid des aardschen Konings had gevraagd en verkregen, en het ZWE tot zonde zoude zijn zich aan zoodanig eene gemeente te verbinden en te laten bevestigen[1]..... (in het verdere deel van deze niet lopende zin, wordt vermeld, dat de gemeente een andere predikant wil beroepen).

De notulen van de classicale vergadering van 10 december 1851 vermelden:

> Art. 11. Werd er gesproken over ds. Budding, van wien verhaald werd, dat zijn WEW de verbintenis op de vorige classis-vergadering aan de classis gedaan op de predikstoel te Gorinchem in het openbaar had herroepen. Daar er slechts één ouderling tegenwoordig was, oordeelde de vergadering om Smits[2] ook te verzoeken, welke aan dat verzoek voldeed. Zoodat de beide ouderlingen overeenstemden en betuigden, dat hij op zulk een wijze bovengenoemd, alle banden, hoe plegtig ook gebonden, had verbroken en Gorinchem had verlaten.
> Art. 12. Daar de vergadering de zaak als gewichtig voorkwam en oordeelde, dat Ds. Budding zich daardoor van ons heeft gescheiden, is geoordeeld, dat geen kerkeraad in onze classis hem mogt laten prediken of sacramenten laten bedienen, voordat Zijn Eerwaarde zich weder overeenkomstig de orde der kerk aan ons zoude verbonden hebben, opdat hij anderen niet mogt aftrekken van de weg der orde en onderworpenheid, daar de Heere gesproken heeft: laat alle dingen eerlijk en met orde geschieden.

Ds. H.J. Budding heeft tenslotte ook voor het beroep naar Winsum bedankt. Na vele omzwervingen is hij predikant geworden te Goes. Hij kan worden beschouwd als de stichter van de Vrije Evangelische Gemeenten.

Een andere ‘prediker’, die in deze jaren voorgoed uit de kring van de classis Gorinchem verdwijnt, is Dirk van Dulst, aanvankelijk bakker te Poederoyen, oefenaar, man van naam in de Bommelerwaard van 1834 tot 1850. Wij hoorden reeds bij herhaling van hem. In hoofdstuk 15 vermeldden wij, dat in het jaar 1849, de dan 49-jarige bakker, op een classicale vergadering zegt, dat hij gaarne wil worden

1 Inmiddels was vanuit Gorinchem in ‘De Stem’ van 17.9.1851 het bericht geplaatst dat ds. Budding in hun midden was en dat hij zich op de classicale vergadering van 10.9.1851 aan de gemeente had verbonden.
2 Cornelis Smits: de reeds aanwezige ouderling was I.J. Drost.

opgeleid tot predikant. (pag. 330). Hoe frequent in de jaren na 1834 onder de Afgescheidenen in

de Bommelerwaard (en trouwens ook in andere streken) het verschijnsel van het ‘oefenen’ was - mede door het gebrek aan predikanten - moge blijken uit de volgende geschiedenis.

Op de classicale vergadering, gehouden te Gorinchem op 5 juni 1850, vertelt de afgevaardigde van de gemeente van Poederoyen-Brakel-Aalst, Dirk van Dulst ‘de gave van oefenen hebbende’, dat hij des zondags in zijn gemeente tweemaal voorgaat, dat wil zeggen 's morgens en 's middags te Poederoyen (mogelijk ook te Aalst), terwijl hij in den regel 's avonds ook nog te Brakel oefent. Echter eens in de 3 weken gaat hij 's avonds te Bruchem voor. Van Dulst vraagt, hoe te handelen inzake Bruchem, daar de vergadering aldaar bestaat uit personen, die niet tot enige Afgescheiden gemeente behoren. Hij krijgt het advies, aan de ‘vrienden te Bruchem’ voor te stellen ‘dat die vergadering in form van Afgescheidene worde aangemerkt, en de gelden, die gecollekteerd worden voor de Afgescheidene gemeente zijn’. Wil men dit niet, dan zal Van Dulst er goed aan doen, niet meer te gaan oefenen in Bruchem.

Wij lezen verder (1850): ‘De Gemeente Brakel gekombineerd met Pouderooijen en Aalst vraagt, hoe te handelen met één of meer leden der gemeente die attestatie begeeren, om zich aan Herwijnen aan te sluiten?

De classis oordeelt, dat die attestatiën niet gegeven (mogen) worden. Daarentegen wordt geoordeeld, dat Van Dulst de eene Zondag in Pouderooijen en de andere Zondag in Brakel voorga - opdat de beide gemeenten in deze zaak bevredigd worden’.

Voor zover we kunnen nagaan, is het ondanks het classicale gevoelen, toch wel gebeurd, dat Afgescheidenen uit Brakel lid waren van de kerk te Herwijnen.

We gaan nog even verder met de ‘huisgemeente’ te Brakel. Reeds eerder hoorden wij van de beide Van Baalen's te Brakel (pag. 295). In deze jaren lezen wij niet van C. van Baalen; A. van Baalen is af en toe afgevaardigde van Poederoyen op de classicale vergaderingen. In augustus 1859 horen we, dat A. van Baalen ‘vroeger ouderling van de gemeente Pouderooijen, Aalst en Brakel, om valsche profetie onder sencure (ligt)...’.

Dit en hetgeen wij hieronder nog betreffende Brakel vermelden, is nagenoeg het enige, dat wij gedurende de jaren 1849-1881 aangaande de Afgescheidenen te Brakel horen. Eén en ander is geheel in overeenstemming met het feit, dat wij reeds in hoofdstuk 12 noemden, namelijk dat het aantal der Afgescheidenen te Brakel altoos gering is geweest in de vorige eeuw en dat deze weinige Afgescheidenen elders waren aangesloten.

Zo omstreeks 1850 rijzen er enige moeilijkheden ten aanzien van Dirk van Dulst en zijn oefenen te Brakel. Wij zullen hierop niet te diep ingaan. De bijeenkomsten worden gehouden ten huize van de weduwe van Tongerloo en haar dochter Ditje van Tongerloo. Enige leden willen liever, dat men in het vervolg zal samenkomen in de ruimere woning van A. van Baalen. Naar aanleiding van allerlei gebeurtenissen in verband met het

zo juist genoemde, ontstaat er verwijdering tussen Van Dulst en de andere Afgescheidenen te Poederoyen en Brakel.

Wij lezen ‘dat D. van Dulst zich geheel van de gemeente verwijderd houdt, des Zondags voormiddags aan zijn eigen huis oefent en des middags en avonds te Brakel en Bruchem - te Brakel in het huis van een Hervormde man, die daarvoor de collecte ontvangt - en dat te Bruchem er niet gekollecteerd wordt’. Volgens sommigen zou Van Dulst zich tot ds. C. van den Oever, behorende tot de Kruisgezinden, hebben gewend ‘om zich daar aan te sluiten’.

Enige maanden later (29.11.1850) wordt gemeld, dat Br. Van Dulst ziek is geweest, en dat hij aan oud. A van Baalen verklaard heeft, dat hij ‘weder bijzondere banden aan de gemeente gevoeld had, welke onlangs wat los scheenen te zijn’.

Van Dulst blijft nu enige tijd buiten het nieuws; in het jaar 1852 is hij nog steeds ‘oefenaar’.

De classicale notulen van 2 maart 1853 vermelden:

> Is er gesproken over D. van Dulst, of hem een attestatie zou kunnen gegeven worden, om als student in de Godgeleerdheid op de School te worden opgenomen, volgens Art. 8 onzer Dordsche kerkorde. Waarop de vergadering heeft geantwoord en geoordeeld, dat van Dulst voor zich zelven vrijheid heeft om te leeren en tevens daarbij besloten, dat van Dulst op een volgende klassis in persoon zou komen op de vergadering en dan kan de vergadering daarover nader handelen en besluiten.

De ‘School’ is uiteraard die van ds. F.A. Kok te Zuilichem. Dirk van Dulst is op de volgende vergadering van de classis niet verschenen. Hij is omstreeks 1853 overgegaan tot de Kruisgezinden.

In 1854 is hij ‘catechiseermeester en krankbezoeker’ bij de Kruisgezinden in Den Haag. Hij werkt daar zeer gezegend. In 1856 leidt zijn weg naar Haarlem, waar hij - na allerlei verwikkelingen - op 1 december 1858 afscheid neemt van de Kruisgezinden en op 21 augustus 1860 door de Afgescheidenen weer ‘in liefde (wordt) opgenomen’. Zijn oefenaarschap is daarmee echter niet geëindigd. In een vacature te Haarlem treedt hij voor de gemeente op; ook in Beverwijk ‘oefent’ hij. Zijn dochter Truye trouwt in het jaar 1868 in de Doopsgezinde kerk. ‘Niet hij, maar moeder Van Dulst is het echter geweest, die Truye heeft gestijfd in haar botte afwijzing van het vermaan...’, aldus dr. F.L. Bos, Kruisdominees, pag. 155. Uit de vele gegevens kan worden geconcludeerd, dat Van Dulst te Haarlem met veel zegen heeft gearbeid. Hij overlijdt te Haarlem circa 1869.

Hardinxveld[1]

In het jaar 1861 wordt te Hardinxveld een zelfstandige gemeente gesticht. Wij lezen (14.8.1861), dat ‘twee leden wonende te Hardinxveld’ op de classicale vergadering komen. De Afgescheidenen in genoemde plaats be-

1 Bedoeld is Boven-Hardinxveld, in tegenstelling tot Giessendam-Neder-Hardinxveld.

horen tot nu toe tot de gemeenten Gorinchem, Werkendam en Giessendam. De vergadering gaat ermee akkoord, dat te Hardinxveld een gemeente wordt gesticht ‘en in deze classis worde ingelijfd’. Ds. E.F. Smit van Gorinchem wordt haar consulent; laatstgenoemde zal, ‘ondersteund door eenen ouderling’, de eerste werkzaamheden verrichten.

In een adres, gedateerd 7 oktober 1862, vraagt de raad van de christelijke Afgescheidene gemeente aan de Koning erkenning ‘in de burgerlijke maatschappij’.

De kerkeraad is dan als volgt samengesteld: Hendrik Meijer, Teunis Swets Pieterszoon en Poulus Sterrenburg ouderlingen; Teunis Swets Hendrikszoon en Jasper Boterblo(e)m diakenen.

Het request wordt op formele gronden afgewezen, waarna een nieuw wordt verzonden (gedateerd 18 maart 1863). Volgens de bepalingen van de wet van 10 september 1853 wordt dit door de regering voor kennisgeving aangenomen; de gemeente van Hardinxveld is hiermede ‘erkend’. Behalve door de kerkeraadsleden is laatstgenoemd verzoekschrift getekend door:

> F.H. Boellaard, M. Mol(l)enaar, W. van den Heuvel, M. van den Heuvel, J. van den Heuvel, E.M. van den Heuvel, W.A. van den Heuvel, J. van Andel, A. van Andel, Hendrik Swets, M. Swets, A. Swets.

In de jaren na 1861 zien wij als afgevaardigden van Hardinxveld op de classis verschijnen: H. Meijer, Teunis Swets Pz, ds. O. Los, T. Swets Wz, ds. M. van Minnen, J. van der Vlies, J.W. Moen(s), P. Sterrenburg, W.H. Swets, C. Swets en ds. M. van de Boom.

Verder lezen wij in de classicale notulen van Maaike Kamsteeg, stovenzetster in de kerk en van de ‘kerkmeesters’ A. van den Heuvel en T. Swets. Beide partijen kunnen het zo omstreeks 1870 niet al te best met elkaar vinden.

Vuren

In hoofdstuk 12 namen wij als het ware tijdelijk afscheid van de gemeente te Vuren. Wij vermeldden daar, dat Vuren omstreeks 1841 de partij van de geschorste predikant H.P. Scholte kiest (pag. 233). Als gevolg daarvan treffen wij deze gemeente van 1843-1849 niet in het kerkverband aan. Velen emigreren naar Pella, Iowa, de kolonie van ds. Scholte. In 1856 omvat de gemeente slechts 50 zielen.

Als de classis Gorinchem weer zelfstandig is geworden en de kerken van de Bommelerwaard zich er bij aansluiten, treedt ook Vuren weer toe tot het kerkverband.

Op 31 oktober 1849 worden genoemd als afgevaardigden: Jan Walraven (die in 1853 naar Pella emigreert) en Klaas Versteeg (vgl. pag. 230 en 233). Kort daarna lezen we ook van ouderling J(acob) Versteeg; deze emigreert in 1853 eveneens naar Pella - met hem gaan vrouw en 12 kinderen, zoals wij reeds zagen. Het is begrijpelijk, dat na zulk een uittocht, de gemeente aanzienlijk in aantal leden is teruggelopen.

In juli 1853 is aanwezig: W.H. de Lange ‘provisioneel ouderling’; op hem komen wij nog terug. Daarna lezen we van A. Walraven, ouderling; deze is nagenoeg onafgebroken afgevaardigde gedurende de jaren 1854-1881! Verder komen uit Vuren ter classicale vergadering: A. van der Giessen (± 1856-1859),[1] diaken A. van Eck (± 1870) en H. van Meeuwen (± 1870). Laatstgenoemde en B. van Meeuwen waren zoons van J.P. van Meeuwen (vgl. blz. 380).

In 1852 - dus nog vóór de emigratie van 1853 - vraagt Vuren aan de classis ‘handopening tot het beroepen van een leeraar, hetwelk werd toegestaan’. Uit een bericht in het weekblad ‘De Stem’ van 23 juli 1852 weten we, dat daarop is beroepen proponent P. den Boer (1828-1901), opgeleid bij ds. F.A. Kok te Schoonhoven. Den Boer bedankt en gaat naar Melissant. De gemeente te Vuren is zeer teleurgesteld. Het bericht eindigt met: ‘Maar ik zal uitzien naar den HEERE, ik zal wachten op den God mijns heils; mijn God zal mij hooren (Micha 7 vers 7)’. Vuren is echter - helaas! - na de Afscheiding steeds een vacante gemeente geweest.

In het jaar 1853 treffen wij enige malen, zoals reeds aangeduid, W.H. de Lange aan; hij wordt ‘provisioneel ouderling’ genoemd. Deze De Lange was vermoedelijk elders reeds ouderling geweest, studeerde bij ds. F.A. Kok te Zuilichem en had te Vuren huisvesting gevonden. De Lange vraagt op de classis of een provisioneel ouderling ook de kerkeraadsverderingen moet bijwonen. Hem wordt geantwoord ‘om daarin voorzigtig te zijn, opdat zijne studiën niet verwaarloosd worden’. Met de opheffing van het schooltje te Zuilichem, verdwijnt deze student uit onze gezichtskring; voor zoover wij weten is hij geen predikant geworden. Omstreeks 1860 rijst op de classis de vraag, of de kleine gemeente van Vuren niet dient te worden ontbonden ‘om ten deele bij de gemeente Gorinchem en ten deele bij de gemeente Herwijnen ingelijfd te worden’.

Ds. J.F. Zeebuijth, predikant te Leerdam en consulent van Vuren, deelt echter op de volgende vergadering (15.2.1860) mede ‘dat de leden (te Vuren) in 't algemeen tegen de ontbinding hunner gemeente waren, dat echter de beide ouderlingen... hun ontslag hadden ingediend, tengevolge waarvan één ouderling in derzelver plaats door de gemeente benoemd zijnde, door ZEW. was bevestigd geworden’.

De classis meent, dat ds. Zeebuijth zijn bevoegdheid is te buiten gegaan. De gemeente moet immers worden ontbonden! Evenwel wordt besloten, de gemeente te Vuren ‘provisioneel in statu quo te moeten laten, hoewel aan de leden, die in de nabijheid van Gorinchem of Herwijnen wonen, vrijheid wordt gegeven zich bij één dier gemeenten aan te sluiten’. De kleine gemeente te Vuren heeft echter al deze stormen, waardoor zij als

1 Mogelijk dezelfde als A. van der Giessen, ouderling te Gorinchem, maar woonachtig te Dalem in de jaren 1876-1889.

het ware van buitenaf moedwillig uit elkaar werd getrokken, dapper doorstaan! Voor zover kan worden nagegaan nam oud. A. van der Giessen in de bovenomschreven situatie, ontslag; zijn collega wordt niet met name genoemd. A. Walraven, die vermoedelijk in die maanden ‘rustend ouderling’ was, komt weer in het ambt.

Een zekere Frans Willemstijn, die ‘des Zondags in de gemeente voorgaat’ mag dit, volgens de classis, in het jaar 1861 niet langer doen; wij krijgen de indruk, dat hij 's zondags bepaalde werkzaamheden verrichtte. Hij is één der eersten, die een attestatie verkrijgt ‘om naar zijn goedvinden elders aan te sluiten’. Ene J.P. van Meeuwen wordt genoemd als een broeder, die zich mengt in het ‘conflict’ aangaande F. Willemstijn. Ds. G. Lampen van Herwijnen wordt consulent in plaats van ds. Zeebuijth.

Wij horen dan - op de classis - in geen tien jaar iets aangaande Vuren. In 1872 vraagt ds. W. Sieders te Herwijnen, die in die tijd consulent is van Vuren enige steun voor deze gemeente ‘door haar in het bezit te stellen van vier lampen in de kerk. De verg. stemt het verzoek toe, zoodat zooveel geld als er toe noodig is, van de klassisgelden zal worden gegeven’.

In 1874 herhaalt de historie zich - tijdens het consulentschap van ds. H. Elffers van Herwijnen:

> De Vergadering spreekt over de gemeente Vuren en oordeelt dat het wenschelijk zoude zijn, dat zij ophield als gemeente te bestaan, en de leden of tot de gemeente Gorinchem of tot Herwijnen overgingen. Daarom besluit zij, dat de konsulent van Vuren, ds. Elffers met den kerkeraad zal vergaderen, en ook de leden uitgenodigd zullen worden, om dan te verschijnen.....

Met deze leden zullen de redenen worden besproken, waardoor de classis tot dit besluit gekomen is:

> a. gebrek aan geschikte personen, om de gemeente voor te gaan en b. het finantiëele.

Op 2 dec. 1874 rapporteert ds. H. Elffers inzake de gehouden vergadering te Vuren:

> dat zij (dit zijn de gemeenteleden) eenparig begeeren als gemeente te blijven bestaan. De vergadering besluit, om volgens dat verzoek, de gemeente te laten blijven, zooals zij is, en tevens, om aan de leden de vrijheid te geven, om het nachtmaal te gebruiken, te Gorinchem of te Herwijnen.....

Als ds. J. Boss te Herwijnen in 1878 consulent is van Vuren, brengt hij op een classicale vergadering, het verzoek de gemeente financieel te steunen voor de restauratie van haar kerkgebouw. In de kerken van de classis mag Vuren voor dit doel ‘aan de huizen rondgaan’. Op dezelfde vergadering krijgt Vuren, desgevraagd, niet de toestemming ‘zekere hulpprediker van de Confessionele Vereeniging, die eenige keeren te Vuren heeft voorgegaan’ ook in de toekomst te laten optreden.

Wij krijgen de indruk, dat de rondgang aardig wat heeft opgebracht. De gemeente wil van het bijeengebrachte *f* 150 gebruiken voor aflossing van de schuld, waarmee het gebouw bezwaard is, maar ‘de vergadering oordeelt, dat het beter is, dat eerst de noodige verbetering plaats hebbe, en dan het overschot gebruikt worde tot vermindering van de schuld’.

De kleine gemeente van Vuren kan weer verder. Wij moeten nu afscheid van haar nemen, maar willen eindigen met de bede, dat de Geest Gods de mensen in de polders om Vuren en in de huizen van de Waaldijk moge bestralen met Zijn licht en met de genade, die reikt tot in het eeuwige leven.

Herwijnen

In Herwijnen zien wij in het tijdvak 1849-1881 onder de ambtsdragers, naast de ouderen, het tweede geslacht aantreden - dopelingen uit de eerste jaren na 1834.

Op de classis komen in chronologische volgorde: Arie van Dusseldorp († 1864), M.P. van Willigen (wonende te Haaften), J. van Dusseldorp, J. van Maaren, Aart Benthem van Zanten, diaken L. van Zee, Jan van Zanten diaken, F. (of T.?) Blom, W. de Bruin, (A.) G. de Joode, J. van Zee, G. van Aalsburg, diaken G. van der Velde, K. van Dusseldorp en de predikanten, van wie we hierboven (Vuren) de meesten reeds noemden. Verder bevatten de classicale notulen in ons tijdvak nagenoeg geen gegevens aangaande Herwijnen.

In 1870 is er een twist tussen A. Donkers uit Hellouw, lidmaat te Herwijnen met diaken G. van der Velde aangaande het onderhoud van een ‘vakdijk, belendende aan een stuk waard, door eerstgenoemde gekocht van G. van der Velde en familie, terwijl hij, A. Donkers, zich beroept op een gezegde door den verkooper, volgens zijn zeggen gebezigd, dat het vak dijk behoorende tot de verkochte waard, niet behoeft gemaakt te worden door den kooper’. Op een volgende vergadering blijkt, dat ook ouderling G. van Aalsburg in de beschuldigingen door A. Donkers is betrokken geraakt. Na enige tijd lezen we, dat A. Donkers is afgesneden van de gemeente.

Haaften

Van november 1853 tot ongeveer maart 1859 heeft er te Haaften een zelfstandige Afgescheiden gemeente bestaan. Vóór 1853 waren de Afgescheidenen van Haaften lid van de gemeente te Herwijnen of te Gameren, ná de ontbinding sluiten zij zich weer aan bij één van deze gemeenten.

In 1856 telt de gemeente 47 zielen. De kerkeraad wordt gevormd door Mathijs Peter van Willigen (overleden 30.5.1856), H. Satter en Reijer van Aken. Van Willigen treffen we vóór 1853 ook aan als ouderling van Herwijnen, H. Satter ná 1859 als ouderling van Gameren. Aanstonds blijkt dat het uiterst moeilijk is, predikanten te vinden, die eens kunnen komen

preken. De classis geeft daarom in 1854 toestemming het heilig avondmaal te vieren op een dag in de week.

In 1858 lezen we:

> Door de ouderling van de gemeente Haaften wierd ontslag gevraagd van zijn ouderlingschap, als ook voor den diaken der gemeente, omdat sommige leden het hun zeer bang maken en zij bij die leden niets goeds kunnen doen.

De behandeling van deze zaak wordt opgedragen aan de consulent ds. H.A. Jonkman van Herwijnen en ds. F.A. Kok van Zuilichem, bijgestaan elk door een ouderling van hun gemeente. Op de volgende vergadering (26.5.1858) rapporteren beide predikanten, dat zij 'de zaak daar eenigszints tot rust hebben gebragt'.

Evenwel moet op 16 februari 1859 worden medegedeeld, dat de gemeente Haaften begeert te worden ontbonden 'uit hoofde van het gering aantal leden, en stoffe tot kerkeraadsleden'.

Nadat dit verzoek is toegestaan, komt er een einde aan het korte bestaan van de Haaftense gemeente.

Poederoyen-Aalst

Ook aangaande de kleine gemeente van Poederoyen-Aalst-Brakel horen we uiterst weinig in het tijdvak 1849-1881. Over enige gebeurtenissen te Brakel spraken wij reeds eerder in dit hoofdstuk. In deze jaren zien wij als afgevaardigden op de classicale vergaderingen: Dirk van Dulst (tot 1850), J. Hasselman, A. van Baalen (tot circa 1852); A.J. Bok (diaken),[1] W. van den Anker (diaken), deze beiden omstreeks 1850; in 1862 de diakenen H. van der Mooren; omstreeks 1864: Wijnant Bok en in 1875: C. Hobo jr. De gemeente is in deze tijd op tal van classisvergaderingen niet vertegenwoordigd; enige malen jaren achtereen.

Ongetwijfeld moet de gemeente in deze tijd klein zijn geweest. In 1856 telt zij 100 zielen; in 1906 wordt opgegeven: Aalst 60 zielen, Poederoyen 56 zielen.

Gedurende het tijdvak 1849-1858 bemerken wij van deze gemeente, in classicaal verband, nagenoeg niets. In november 1858 neemt ds. F.A. Kok op de classis afscheid als predikant van 'Gameren, Zuilichem en Poederoyen'. Ds. H.R. Koopman van Sleeuwijk wordt consulent van Poederoyen-Aalst.

Eerst in 1861 wordt iets vermeld aangaande de gemeente Poederoyen: Wijnant Bok, diaken, komt dan ter vergadering; ds. E.F. Smit van Gorinchem is consulent geworden.

De notulen van 27 nov. 1861 vermelden:

> Wordt door Ds. Smit voorgesteld, den toestand der gemeente Pouderooijen, welke is: dat aldaar eenige twist is gerezen, terwijl er zich ook veel traag-

1 Wellicht een verschrijving; bedoeld zal zijn: Wijnant Bok.

> heid openbaart. Waarom, en omdat de gemeente zeer klein is, besproken en overwogen wordt, hoedanig met de gemeente te handelen, òf nog te blijven, òf bij Zuilichem in te lijven. De zaak overwogen zijnde, wordt geoordeeld, dat men eene commissie zal benoemen, bestaande uit twee Leeraren, om op den door hen bestemden tijd, den toestand der gemeente te onderzoeken, om op de hoogte te komen, hoe vervolgens te handelen.

Wij krijgen sterk de indruk, dat in deze tijd en ook daarna - 1861 - de gemeente uitsluitend, althans overwegend, bestaat uit leden, die te Poederoyen wonen. Bovengenoemde commissie rapporteert op 5.3.1862:

> dat de twist reeds was geëindigd, een weinig meer ijver in het godsdienstige was gekomen, en dat de gemeente begeerde om nog als gemeente te blijven bestaan.

In 1866 geven de beide diakenen Wijnant Bok en Hendrik van der Mooren - zoals wij begrijpen: de voortrekkers van 1835 - catechetisch onderwijs; omstreeks deze tijd (tot circa 1875) vormen zij de kerkeraad - ouderlingen zijn er niet.

Als eindelijk in de persoon van C. Hobo Jr weer een geschikte ouderling gevonden is, vindt deze handen vol werk. Hij gaat in den regel des zondags voor en verzorgt de catechisaties ‘zoodat soms zijne dagelijksche bezigheden er door lijden, terwijl hij nu[1] in bedroevende omstandigheden verkeert ten aanzien van het finantiëele, hetwelk deels is veroorzaakt doordat hij eenige weken ongesteld is geweest’.

De classis stelt vast, dat het billijk zou zijn, als hij van de gemeente een jaarlijkse beloning zou ontvangen. Zowel schriftelijk, als via een deputatie bestaande uit ds. J. Diemer (Gameren) en P.J. van Wijgerden (Zuilichem) wordt deze conclusie aan Poederoyen bekendgemaakt. Na eenige strubbeling wordt deze zaak blijkbaar naar genoegen geregeld. Uit alles blijkt echter, dat de gemeente, evenals andere gemeenten in de Bommelerwaard geïsoleerd gelegen, uitermate zwak is.

In 1880 moet worden besloten, dat de leden van Poederoyen voortaan in Zuilichem zullen avondmaal vieren. De consulent ds. J.W. de Lang, de ‘student’ in het begin van dit hoofdstuk genoemd, thans predikant te Gameren, zal, 's zondags te voren de voorbereidingspreek houden; op de avondmaalszondagen zal er te Poederoyen geen dienst zijn.

Well(-Nederhemert)

In hoofdstuk 12 gaven wij aangaande deze gemeente reeds enige bijzonderheden over het tijdvak 1850-1880; wij willen hier, ook voor deze kerk, volstaan met het noemen van gegevens uit de classicale notulen. In menig jaar kan deze kleine gemeente niemand vinden, die de betrekkelijk lange reis naar Gorinchem maakt, teneinde haar te vertegenwoordigen op de classis.

1 In het jaar 1878.

In de eerste tijd treden als afgevaardigden op, de ons reeds bekende Jakob Bayense, Aart Kraai en Jan Straver. Aart Kraai is nog afgevaardigde in 1867. In 1850 wil ouderling Jan Straver, wonende te Nederhemert en afkomstig uit Aalburg, zich ‘aan Noord-Braband aansluiten’. Hij is dan de enige Afgescheidene in zijn dorp en de gemeente van ds. G.F. Gezelle Meerburg zal hem ongetwijfeld hebben getrokken. De classis geeft toestemming, maar wij bemerken daarna, dat Straver lid blijft te Well.

Na 1860 komen op de classis: P. van der Zalm, Peter de Weerd en de latere predikant R. Loman. Op 14 september 1853 wordt ter classicale vergadering gerapporteerd, dat in de gemeente van Well een ernstige crisis is ontstaan. Een commissie, bestaande uit ds. G.B. Mos te Gorinchem, ds. H.R. Koopman te Sleeuwijk en ouderling I.J. Drost te Gorinchem krijgt de opdracht naar Well te gaan ‘en pogingen aan te wenden, of onder den zegen des Heeren, die gemeente in een betere stemming moge komen’.

De commissie verkrijgt de volgende, nauwkeurig omschreven opdracht:

a. Om onderzoek te doen naar de redenen van de sensure geoefend aan van Leeuwen en anderen, ook dien der afgesnedenen.
b. Te vragen of zij zoo willen blijven voortgaan te handelen; zoo ja, hen dan aan te zeggen, dat zij dan geene gemeente kunnen blijven.
c. Dat zij voor de prediking des Woords moeten zorgen, en dat anders de leden bij eene andere gemeente met attestatie moeten aansluiten.
d. Dat bij gelegenheid een nieuwe kerkeraad moet verkozen worden.

Naar aanleiding van de moeilijkheden in de gemeente Well legt ds. F.A. Kok zijn consulentschap neer. De classis aanvaardt dit ontslag - de benoemde commissie zal zijn taak eerst moeten verrichten. Wij krijgen sterk de indruk, dat het met de kerkelijke tucht wat vreemd was toegegaan in Well. Vermoedelijk vormde de groep Afgescheidenen meer een conventikel dan een gemeente.

Merkwaardig is nu, dat wij in de notulen van de volgende classicale vergaderingen in het geheel niets lezen van de wederwaardigheden van de bovengenoemde commissie. Zelfs wordt in de drie volgende jaren - tot 1856 dus - de gemeente Well nagenoeg niet vermeld bij de kerken van de classis.

Midden 1856 verschijnt oud. Kraai ineens weer ter vergadering, zonder dat er aangaande de gebeurtenissen van de afgelopen jaren één woord wordt gerept.

Eerst in 1878 vermelden de notulen enige interessante bijzonderheden. In Nederhemert woont ‘de Evangelist R. Loman’. Hij heeft aan de classis een brief geschreven, waarin hij vraagt ‘of zij hem den weg kan en wil aanwijzen en openen, om in onze kerk over te komen, niet slechts als lid, maar ook welken weg hij heeft in te slaan om te beproeven, of hij als leeraar in de kerk mag worden opgenomen’. De classis heeft blijkbaar

wel fiducie in deze evangelist, gezien de gunstige getuigenissen, welke aangaande hem zijn gegeven.[1]

ds. R. Loman (1846-1909)

Op de volgende vergadering verschijnt hij en wordt hem, na een bespreking medegedeeld, dat hij zich als lid bij één van de kerken moet aansluiten; 'dat hij daarna in zijne woonplaats, tot ouderling... moet worden benoemd' (sic!) 'om als leerend ouderling in de vakante Gemeenten onzer Klassis te kunnen optreden, waartoe deze vergadering hem het recht geeft'. Verder raadt de vergadering hem aan, naar Kampen te gaan, ten einde kortere of langere tijd aldaar te studeren; is dit onmogelijk, dan kan mogelijk de weg naar het predikantschap, via art. 8 worden geopend. Wellicht, zo meent de classis kan hij aanstonds bij ds. D.K. Wielenga[2] te Nieuwendijk of bij een andere predikant enig onderricht ontvangen. Tenslotte 'dat hij zijne tegenwoordige betrekking, als Evangelist, bij barones van Nagell,[3] na drie maanden heeft op te zeggen'. Wij lezen daarna, dat R. Loman begin 1879, na te zijn 'overgekomen', te Wellseind woont. Hij is dan 33 jaar oud. Hij zal niet naar Kampen gaan; niet ds. Wielenga, maar ds. E.F. Smit en ds. J. Boss leiden hem op.

1 Het Handboek 1908 ten dienste van de Gereformeerde kerken vermeldt in een 'in memoriam' betreffende ds. R. Loman: Reind Loman (10.4.1846-5.11.1909) geb. te Hummelo. Aanvankelijk bestemd voor de boerenstand. Op 16-jarige leeftijd leider van een zondagsschool van Baronesse van Schuijlenburg. Enige opleiding door de Herv. predikant Couvèe. In het werk der evangelisatie op 'het eiland Nederhemert'. In okt. 1869, 23 jaar oud daarheen vertrokken. Na 10 jaar lid van de Chr. Geref. gemeente te Well.

2 Later hoogleraar aan de Theologische School te Kampen.

3 De baron en barones van Nagell bewoonden in die tijd het kasteel van Nederhemert; vgl. Bos, Archiefstukken.

Op 17 november en 16 december 1880 ‘proponeert’ hij ten overstaan van de classis en op 7 juli 1881 legt hij voor de provinciale vergadering van Zuid-Holland het vereiste examen af. Op 3 oktober 1881 doet hij intrede te Well en op 23 oktober te Zuilichem. Na deze gemeenten tot 1886 te hebben gediend, wordt hij predikant te Herwijnen, daarna te Geldermalsen (1899). Hij overlijdt in het jaar 1909.

Hoenza-Driel

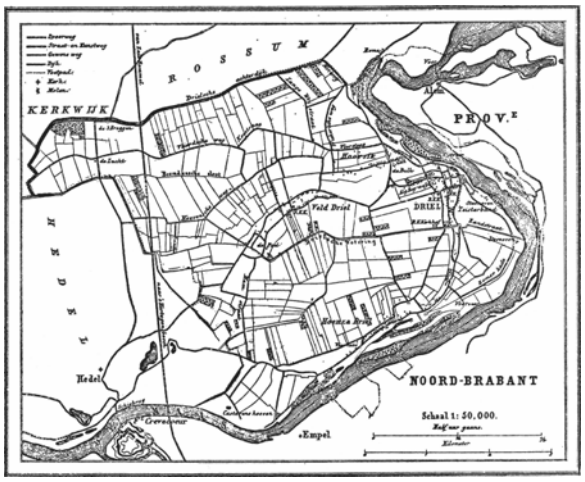

Situatie Hoenza-Driel omstreeks 1880
Uit: J. Kuijper, Gemeente-atlas

De Afgescheiden gemeente, die hier gedurende korte tijd als zelfstandige kerk heeft bestaan, was te vinden in het gebied van de huidige burgerlijke gemeente Maasdriel, gelegen ten noordoosten van Hedel; zij heeft echter ook leden gehad te Rossum. Alle kerkelijke handboekjes vermelden als stichtingsdatum van de Gereformeerde kerk van Hoenza-Driel: 2 mei 1897),[1] maar uit de classicale notulen blijkt, dat aldaar in ieder geval van

1 Bijv.: Handboek ten dienste van de Gereformeerde kerken in Nederland voor het jaar 1906, blz. 116.

(ongeveer september) 1851 tot (ongeveer september) 1859 een Afgescheiden gemeente heeft bestaan, die behoorde tot de classis Gorinchem.

De geschiedenis is kort, maar merkwaardig. Wij moeten echter eerst vermelden, dat er vóór 1851 minstens één poging is gedaan, te Hoenza-Driel-Rossum een Afgescheiden gemeente te stichten. Wij herinneren eraan, dat zich in 1835 te Hoenza-Driel afscheidden: Maria Fok, weduwe van Govert Visser(s) alsmede Jacob van Bockel; te Rossum scheidde zich af: Wouter Johannis Dingemans ‘met zijne nog zeer jonge kinderen’ (pag. 285).

Deze en enige andere personen nu, zijn ná 1835 ongetwijfeld in één of twee gezelschappen te Rossum en te Driel bijeengekomen.

In het jaar 1845 doen zij een poging een gemeente te vormen, althans als Christelijke Afgescheidene gemeente te worden erkend door de overheid. Zij richten zich met een request tot de Koning in juli en november 1845. Het request is ondertekend door de volgende personen:

> G. Dingemans, + K.(?) Kock, H. van Willigen, C. van Andel, D. Rhynsburger,[1], W.J. Dingemans[2] te Rossum, E. Dingemans geb. Hoogland, H. Dingemans, H.G. Dingemans; Rossum: C. Rhynsburger, Anna Rhynsburger, J.W. Koopmans; Driel: A. Baggerman, Maria Vissers,[3] Jacob van Bockel, Jacob van Bockel Bz, Geertrui van Malsen.

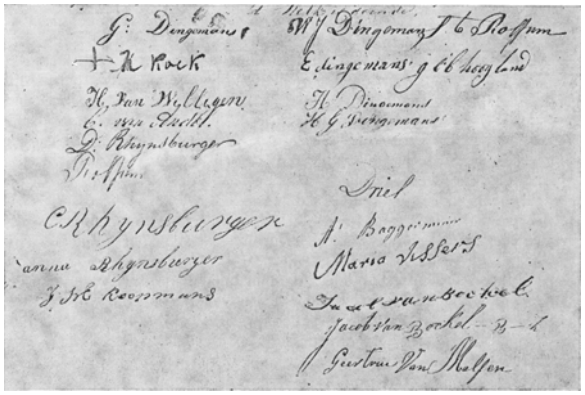

De ondertekening van het request aan de Koning. Hoenza-Driel-Rossum, juni 1845.

1 Emigreert in 1855 naar Pella, Iowa. Wij lezen van D. Rhynsburger, slager te Pella.
2 Naar Pella in 1848.
3 Zal zijn: de wed. Maria Vissers geb. Fok.

In het verzoekschrift wordt vermeld, dat men bijeenkomsten houdt ‘te Rossum in het huis staande aan den Maasdijk no. 26 en te Driel in het huis staande aan den Maasdijk no. 270.[1] De gevraagde toelating wordt door de overheid echter niet verleend - 13 januari 1846 - niet zozeer vanwege het feit, dat de adressanten slechts 17 in getal zijn, alswel daar het ‘gebouw’ te Rossum ‘door bekrompenheid ongeschikt is’. Ook het gebouw te Driel is ‘ondoelmatig’; de adressanten hebben daardoor niet het vereiste certificaat van de burgemeester kunnen overleggen.

Op 4 juni 1851 verzoeken Jakob van Bockel en anderen, schriftelijk aan de classis een gemeente te mogen stichten. Dit wordt toegestaan. De predikanten G.B. Mos en F.A. Kok nemen op zich, de komende tijd te helpen in de preekvoorziening. ‘Ook wier gewaarschuwd om (ds. C.) van den Oever er geen dienst te laten doen.’

Enige maanden later blijkt, dat er een ouderling, genaamd Rijnsberg[2] en een diaken gekozen zijn. J. van Bockel wordt ‘provisioneel ouderling’ genoemd. Hij bezoekt als afgevaardigde de classicale vergaderingen, helpt oud. Rijnsberg - de kleine gemeente zal over een groot gebied verspreid hebben gewoond - maar blijft overigens ‘gewoon lidmaat’.

Tegen de genoemde verkiezing wordt bij de classis bezwaar aangetekend door ‘meester’ E.J. Heitinga (onderwijzer der jeugd), éne Van Hoek en Aard van Bockel. De classis wijst hun bezwaren af, mede op grond van een rapport van ds. B.G. Mos en oud. Rijk W. van Haaften (Gameren), die de verkiezing hebben bijgewoond.

Overigens vertoont de zeer kleine gemeente een grote voortvarendheid. Reeds in 1852 brengt zij, zonder de classis erin te kennen, een beroep uit op de theologische candidaat P. Balt[3] ‘die ook aanwezig was op de vergadering’. Nadat alle bekende feiten besproken zijn ‘wierd geoordeeld, dat het beroep onwettig was, vanwege de onwettige handelingen van de gemeente, omdat zij geene handopening had gevraagd, de Consulent niet bij de stemming tegenwoordig (was), niet naar de kerkenorde heeft gehandeld, noch voor de roeping heeft gevast’.

Het beroep wordt vernietigd en ‘omdat zij van den Candidaat de attestatie niet had gevraagd, wierd er ook geraden om voortaan voorzigtiger te handelen’.

De gemeente geeft het echter niet op, maar vraagt op dezelfde vergadering ‘handopening tot het beroepen van eenen leeraar’. Maar ‘is om de zwakheid van de gemeente door de vergadering geoordeeld, het nog een vierendeel jaars uit te stellen, waarmede ook de afgevaardigde J. van Bockel instemde’.

1 De plaatsen, waar deze woningen hebben gestaan, kunnen thans nog worden aangewezen; Maasdijk 270 (Hoenza-Driel) was een huisje naast het thans nog bestaande winkeltje van wed. Grandia, vermoedelijk was dit de woning van Maria Vissers-Fok.
2 Vermoedelijk: Rhijnsburger.
3 P. Balt, geb. 1825, predikant te Stellingen 1854, emeritus 1864, overleden 1881.

In 1853 klaagt meester Heitinga ‘dat de lijdensgeschiedenis van onzen Heere Jezus 's jaarlijks in de gemeente niet wordt gelezen of verhandeld’, in 1853 ‘over gebrek aan broederlijke liefde’. Uit allerlei gegevens blijkt, dat het haast onmogelijk is, predikanten te vinden, die eens willen preken in Hoenza-Driel.

In 1853 is het ‘lidmaat’ Heitinga als afgevaardigde op de classicale vergadering.

Maar in 1854 moet Jakob van Bockel klagen, dat meester Heitinga ‘niet in de vergadering kwam’, dat wil zeggen: de kerkdiensten niet bezocht. Er is in die tijd geen ouderling: er wordt besloten ‘dat er te Hoenza-Driel een ouderling door de gemeente zoude worden verkoren en de provisionele niet bevestigd, noch de gemeente mag voorgesteld worden.’ Blijkbaar miste Jakob van Bockel de gaven vereist voor het bijzonder ambt.

Melden wij nog terloops, dat midden 1857 het echtpaar Pieter de Groot - Wilhelmina Laurina Hasselman[1] met attestatie van Hoenza-Driel naar Gorinchem gaat.

Tot 1859 horen we niets van de gemeente. Op 9 november van dat jaar melden de visitatoren ‘dat de gemeente Hoenzadriel als gemeente is ontbonden, en dat ds. de With het opzicht over de leden op zich heeft genomen, en ds. E.F. Smit van het Consulentschap is ontheven’.

De kerk van Gameren neemt de zorg voor de Gereformeerden te Hoenza-Driel op zich en ds. Smit zal de lange reis vanuit Gorinchem niet meer maken.

Overigens gaat het niet zo gemakkelijk als het lijkt, met de ontbinding van Hoenza-Driel.

Want ruim 2 jaar later - 5 maart 1862 - moet ds. Th. de With melden, dat ‘aldaar gepasseerd jaar door ds. T.F. de Haan,[2] een kerkeraad is verkozen en bevestigd’.

Het is de vraag, of de 70-jarige emeritus van de Kamper school de situatie geheel heeft overzien.

De classis meent, dat één en ander veel te ver gaat, en besluit, opnieuw duidelijk uit te spreken en te notuleren, dat Hoenza-Driel onder de gemeente Gameren moet worden gerekend, de verkiezing wordt voor onwettig verklaard en ‘aan de kerkeraad van Gameren wordt opgedragen, alle aangelegenheden betrekkelijk Hoenza-Driel te regelen naar bestaande wet en orde’.

In 1865 begeert Gameren ‘van eenige leden, wonende te Hoenza-Driel ontslagen te worden om reden genomen uit den verren afstand en ongeregelde handelingen, door nu en dan naar de Hervormde kerk te gaan, terwijl zij voorgeven, dat zij te Gameren niet kunnen komen’. De volgende vergadering brengt echter het merkwaardige besluit ‘de leden (van Hoenza-Driel)

1 Geboren te Aalst 14.3.1803 als dochter van Jan Hasselman en Geertruida Niclara Klop; † te Gorinchem 7.1.1858; gehuwd op 25.6.1835 te Aalst met Pieter de Groot.

2 Ds. Tamme Foppens de Haan is vóór 1839 Hervormd predikant geweest in het nabij Hoenza-Driel gelegen Hurwenen (vgl. dr. G. Keizer, De Afscheiding, pag. 7).

te verpligten, om minstens om de drie maanden eens ter kerk te komen (nl. te Gameren) en overigens des Zondags met elkander godsdienst te houden en des noodig den naburigen kerkeraad in te roepen'.

Wij moeten aannemen, dat het ongeveer is gegaan, als in dit besluit uitgedrukt. Dertien jaar lang horen wij niets van de groep te Hoenza-Driel. Maar op 13 nov. 1878 geeft ds. J. Diemer van Gameren te kennen, dat te Hoenza-Driel, waar 'nu en dan gepredikt wordt, behoefte is aan zitbanken'. Kan de classis helpen? Eén der afgevaardigden geeft te kennen te kunnen beschikken over gebruikte stoelen. 'Ds. J. Boss, die D.V. er heen moet om te prediken, zal daarover spreken, en als zij planken gekocht hebben, zal de klassis hen helpen'.

Het blijkt dus, dat er te Hoenza-Driel nog steeds afzonderlijk wordt vergaderd en gepreekt. Een zelfstandige gemeente zal er wel niet geweest zijn; men blijft bij Gameren 'ingelijfd'.

Tenslotte lezen we, dat in 1879 F.J. Vissers,[1] wonende te Hoenza-Driel, aan de classis schrijft. Men vraagt preekvoorziening. De classis antwoordt, dat zij elke predikant van de classis, eenmaal per jaar mogen vragen. Een tweede brief 'die een onkostenrekening voor de evangelisatie te Hoenza-Driel inhield, groot *f* 24,94, werd door de vergadering aangenomen'. Wij zullen hier misschien moeten denken aan kosten voor de instandhouding van de zondagse samenkomsten; de overlevering wil echter, dat er in deze tijd een aantal buitenkerkelijken tot het gezelschap toetreden. En hiermee nemen wij ook van deze kleine groep afscheid. Het zal tot na de Doleantie (1886) duren, alvorens er te Hoenza-Driel weer een zelfstandige Gereformeerde kerk wordt geïnstitueerd.

Zaltbommel

Aangezien we toch al zo weinig weten aangaande het kleine aantal Afgescheidenen te Zaltbommel, vermelden we hier een enkel gegeven uit de classicale notulen.

Ongeveer in het jaar 1869 is aldaar een aantal Afgescheidenen, dat wel zal hebben behoord tot de kerk van Gameren. Vanwege de lange afstand zal men kerkdiensten in Zaltbommel op prijs hebben gesteld.

Wij lezen nl. in de notulen van 1 sept. 1869, dat ds. G.A. Kempff van Herwijnen vraagt of het geoorloofd is te Bommel te prediken 'op verzoek van eenige menschen'. Het oordeel der vergadering is, dat het geoorloofd is.

Het enige, dat wij verder lezen aangaande Zaltbommel, betreft een niet-Afgescheidene. Gesproken wordt van een evangelist aldaar wonende, P.J. Mets geheten, die wel in de weg van artikel 8 predikant bij de Afgescheidenen wil worden. Mets schrijft aan de classis in het jaar 1878 'of de verg. geene weg ziet voor hem, dat hij zijne begeerte mag verkrijgen, om

1 François Joseph Vissers, geboren op 30.6.1812 als zoon van Govert Vissers (50) en Maria Fok.

in onze kerk over te komen, en dan als leerend ouderling in vacante gemeenten werkzaam te zijn... een jaar lang, om zich dan voor het klassicaal examen te begeven...'. De classis antwoordt hem echter, dat zij blijft bij een eerder genomen besluit, namelijk dat de kerken niet met hem kunnen handelen, aangezien hij geen lid is van een Afgescheiden gemeente.

Gameren

In het tijdvak 1849-1881 verschijnen als afgevaardigden op de classicale vergaderingen, behalve de predikanten Kok, Th. de With, Koopman, Brinkman, Diemer en De Lang de navolgende kerkeraadsleden: Jakob Baijense (t/m 29.10.1850), Willem van Haaften (t/m 10.9. 1851), C. Timmer (tot 1860), Rijk W. van Haaften (1851-1857)[1], Nicolaas van Haaften, diaken (1857-1861), Willem van Haaften, diaken (1859), H. van den Heuvel, diaken (1861-1869), H. Satter, wonende te Haaften (1863-1869), J. van Willigen Mzn, diaken - later ouderling (1863-1881), W. van Haaften, wellicht dezelfde als bovengenoemde (1864-1873)[2], J. van Tuijl (1870), N. van Haaften (1872-1881), en W. van Haaften Czn (1874-1878)[3].

Eind 1852 ontvangt de gemeente Gameren voor het eerst een predikant in ds. F.A. Kok, gekomen van Schoonhoven. Op 1 dec. 1852 is hij voor het eerst als predikant van Gameren, Zuilichem en Poederoyen ter classicale vergadering. Einde 1858 verklaart ds. Kok een beroep te hebben aangenomen naar Roden en Een (Drente). De classis geeft ZEW. het benodigde attest 'hoewel men zijn persoon zeer noode ziet vertrekken; wenschende intusschen, dat de Heere hem vergezelle op zijnen weg, hem stellende tot eenen uitgebreiden zegen op zijne nieuwe standplaats, tot bevordering van de komst van 's Heeren koningrijk op aarde'.

Reeds spoedig wordt nu beroepen ds. Theeuwis de With geb. 13.6.1814 te Birdaard, gehuwd met Greetje de Walle, geb. 26.6.1816 te Ferwerd.

Aan deze predikant beleeft de gemeente Gameren minder genoegen, dan aan zijn voorganger.

Wat toch was het geval?

Ds. Th. de With was 'losgemaakt' van de gemeente te Utrecht. Dit was geschied na een (later opgeheven) schorsing. De zaak had gediend op de 'dubbele classicale vergadering van Utrecht en Amersfoort', waarna ds. De With 'voor de kerk beroepbaar' was gesteld. De classis Gorinchem meent op 16.2.1859 'dat de bevestiging kan geschieden'. De provinciale

1 Volgens een advertentie in 'De Wachterstem', 1e jaargang no. 39, 24.9.1857, ondertekend door de vader, Cornelis van Haaften, is op 8.9.1857 te Gameren overleden: Rijk W. van Haaften 'een zorgvuldig ouderling en de leerlingen een Catechiseermeester in de dingen, die het koninkrijk van God aangaan'.

2 Op 18.6.1877 overleed te Gameren één der eerste Afgescheidenen: Willem van Haaften (zie blz. 277).

3 De tussen haakjes gepaatste jaartallen duiden de jaren aan, waarin de persoon in kwestie op de classicale verg. verschijnt.

vergadering van 10 en 11 mei 1859 vindt het geval wel vreemd, maar meent terecht, dat zij niet in deze zaak kan treden.

Twee jaar later, op 15 mei 1861, vindt zij echter een brief op haar tafel van de provinciale vergadering van Gelderland, met de vraag: ‘of de attesten, afgegeven van de gemeente Utrecht en classis aan ds. Th. de With onveranderd op onze class. vergadering zijn overgelegd?’ De vergadering besluit, aan ‘Gelderland’ te antwoorden: ‘dat bedoelde attesten in der tijd op onze vergadering ter tafel zijn gebragt; dat zij niet in het vermoeden van veranderd te wezen zijn gevallen en dat overeenkomstig die attesten niet afwijzend beschikt kan worden’.

Twee en een half jaar later - op 18.11.1863 - blijkt, uit de notulen, dat een ‘commissie’ de zaak ds. de With in handen heeft. Laatstgenoemde is vanaf november 1863 niet meer als lid van de classis, aanwezig.

Op 16.12.1863 vergadert de classis met de ‘commissie’. Het blijken afgevaardigden van de provinciale vergaderingen van Utrecht en Noord-Holland te zijn: de predikanten A.S. Entingh (Amsterdam), R. Goris (Utrecht), H. op 't Holt (Den Helder) en J.J. de Visser (Amsterdam) alsmede ouderling W. Karsemeijer van Loosdrecht.

Nadat de gehele zaak aangaande ds. Th. de With is besproken, vindt de classis goed, de behandeling ervan in handen te laten en te geven, van de ‘dubbele provinciale vergadering van Noord-Holland en Utrecht’.

Uiteraard is niet iedereen het hiermee eens, en zal de provinciale vergadering van Zuid-Holland van 16 en 17 maart 1864, uitspreken ‘dat de classis Gorinchem onkerkelijk is geweest met eene zaak, die in de eerste plaats door haar moest behandeld worden, aan eene andere Provincie over te geven’.

De ontwikkeling der gebeurtenissen is geweest, dat ds. De With op 14 januari 1864 door Utrecht en Noord-Holland finaal is afgezet.

Hoewel met enige reserve, menen wij uit de stukken te kunnen concluderen, dat ds. De With werd ten laste gelegd een doorhaling in één van zijn attesten van enige woorden.[1]

Ds. Th. de With heeft met zijn gezin tot 16 aug. 1864 in Gameren gewoond en is toen vertrokken naar Hardinxveld. Hij heeft te Giessendam nog een ‘vrije gemeente’ gediend en is aldaar op 27 maart 1868, oud bijna 54 jaar, overleden.[2]

In Gameren zijn, zoals begrijpelijk, de gemoederen van vele gemeenteleden geschokt door het gebeurde met ds. De With. Er zijn brieven geschreven naar de kerkelijke vergaderingen, waarin de wens wordt uitgesproken, ds. De With te mogen behouden, de ouderling H. Satter heeft bedankt. Naar

1 Notulen prov. vergadering Zuid-Holland, 16 en 17 maart 1864, artikelen 40-43; de notulen van de Gereformeerde kerk van Utrecht over de jaren 1859-1862 konden tijdens het schrijven van deze studie niet worden geraadpleegd.

2 Dit laatste werd ons medegedeeld door de Heer H.M. Stoppelenburg, redacteur van de ‘Kerkhistorische Kroniek’ te 's-Heer Arendskerke (Zld.); zie ook 3e jaarg. no. 3, 1967 van deze ‘Kroniek’.

aanleiding van één en ander gaat er een classicale commissie naar Gameren en deze weet te bewerken, dat H. Satter zijn bedanken intrekt. Het is echter niet gelukt een tweede ouderling te vinden.

De zaak ds. De With bereikt nog het agendum van de Generale Synode te Franeker in 1863, maar tot een behandeling komt het niet.

Eind 1864 komt te Gameren ds. Hendrik Ruine Koopman van Pernis. Hij is geboren 10.7.1824 te De Wijk (Drente) en is gehuwd met Dirkje Blokland, geb. 17.9.1832 te Noordeloos.

Op 16 april 1864 vertrekt ds. Koopman reeds weer en gaat naar de staat Illinois, U.S.A.[1]

Wij lezen daarna gedurende enige jaren weinig aangaande Gameren. De reis naar de classicale vergaderingen was in het najaar niet altijd gemakkelijk. Het is in dat jaargetijde, zo lezen we (1871), niet doenlijk om tijdig per boot in Gorinchem te zijn en het is ‘dikwijls gevaarlijk om over te varen’.

Ook in latere jaren is het niet eenvoudig de kerkeraad voltallig te maken. In 1879 wordt gemeld, dat de kerkeraad tot voor kort bestaande uit N. van Haaften, W. van Haaften Czn ouderlingen, H. van den Heuvel en J. van Willigen diakenen, door het bedanken van W. van Haaften en Van den Heuvel nog slechts één ouderling en één diaken omvat. Als dan ds. J. Diemer gaat vertrekken (30.3.1879), vraagt ‘Gameren’ aan de classis ‘een ouderling ter leen’.

G. van Aalsburg van Herwijnen door de classis daartoe gekozen, weigert de benoeming aan te nemen; ‘zelfs na dringende vermaning volhardde hij hierbij’.

Gelukkig is Gameren, zoals steeds, niet lang vacant. Reeds op 7 sept. 1879 doet ds. J.W. de Lang, gekomen van Dinteloord zijn intrede.

Zuilichem

Van 1852 tot 1858 is ds. F.A. Kok predikant van Zuilichem in combinatie met Gameren en Poederoyen. In hoofdstuk 12 schreven wij reeds, dat de gemeente te Zuilichem van ongeveer 1838-1850 in feite niet heeft bestaan.

Ook tijdens ds. F.A. Kok moet het maar een kleine groep zijn geweest, in 1856 wordt gesproken van 100 zielen.

Merkwaardig is echter, dat slechts in 1853 (2 maart) een afgevaardiging van Zuilichem ter classis aanwezig is, in de persoon van ouderling L(eendert?) van der Linden. Daarna horen wij niets van deze gemeente tot 16 februari 1859 - ook bij de collecten en de omslag voor de classicale kosten wordt de gemeente niet genoemd.

In februari 1859 verandert dit. Catrinus Timmer, lid van de gemeente te Gameren, wonende te Nieuwaal, wordt dan ouderling te Zuilichem; afge-

1 H.S. Lucas, Dutch immigrant memoirs and related writings, deel II, pag. 54, 57, 65.

staan aan Zuilichem zouden we kunnen zeggen. Wij treffen hem als zodanig aan van 1859 tot en met 1879. In laatstgenoemd jaar wordt hij 75 jaar oud. Tweemaal is hij in die tijd afgevaardigde geweest naar een provinciale vergadering te Leiden, nl. in 1867 en in 1871. Wij zijn er nagenoeg zeker van, dat hij gedurende vele jaren de samenbindende kracht te Zuilichem is geweest.

In 1859 is W. van Genderen diaken. L. van der Linden is ouderling in het tijdvak 1859-1868, P.J. van Wijgerden van 1870-1881, H. van der Meijden in 1881, terwijl in 1875 G. van Veen diaken is.

De gemeente Zuilichem is - zoals reeds eerder vermeld - van 7 nov. 1852 tot nov. 1858 bediend door ds. F.A. Kok: daarna van 23 okt. 1881 tot 26 sept. 1886 door ds. R. Loman.

Als ds. F.A. Kok in 1852 predikant wordt van Zuilichem, blaast hij verzamelen onder de Afgescheidenen aldaar, die, zoals wij reeds in vorige hoofdstukken beschreven hebben, zich tussen 1837 en 1852 hier en daar in de omgeving hadden aangesloten.

Leerzaam is in dat opzicht art. 3 van de notulen van 2 maart 1853:

> Werd er gehandeld over leden der gemeente Herwijnen, die te Zuilichem wonen over de Waal; of de klassis het niet goed oordeelt, dat die leden nu in de tegenwoordige tijd weder terugkeren en zich te Zuilichem aansluiten, bij de gemeenten, die gecombineerd zijn onder de leiding, het bestuur en de dienst van Zijn Eerw. Ds. F.A. Kok.

Rechts de boerderij van de familie Gijsbert van Wijgerden-Brouwers. In deze boerderij bevond zich de ‘theologische kamer’, waar ds. F.A. Kok - circa 1853 - predikanten opleidde.

De classis stelt vast, dat Herwijnen deze leden moet loslaten, en dat zij zich bij Zuilichem behoren aan te sluiten.

Op 30 augustus 1853 wendt de 'Christelijk Afgescheiden gemeente' van Zuilichem zich met een adres tot de Koning, teneinde te worden toegelaten en erkend 'in de Maatschappij'. De gemeente meldt, dat voorganger is ds. F.A. Kok, in combinatie met Gameren en Poederoyen. Ouderling is Leendert van der Linden, diaken Wijnand van Genderen. In het Koninklijk besluit van 2 dec. 1853, waarbij de 'toelating' wordt verleend, staat vermeld, dat de gemeente haar eredienst zal uitoefenen 'in het daartoe gestichte gebouw, staande te Zuilichem in de Dorpsstraat, kad. sectie A no. 325'.

Het adres bevat de navolgende handtekeningen:

A. Hoogendoorn, W. Abbema, A. van Genderen, W. van Brakel, D. Dalm, B.W. Dingemans, J. Dingemans, M.C. Dingemans, L. van der Linden, W. van Genderen, F.A. Kok 'leeraar', J.J. Bakker, G.F. Kok, M. (of H.) Kok, J. Kok, A. Dingemans, A.A. Dingemans, J. Dingemans, P.J. Dingemans, weduwe G.W. Wijgerden.

Wij lezen in de classicale notulen niet zoveel over Zuilichem, maar aangezien plaatselijk niets meer te vinden is aangaande het leven van de Afgescheiden gemeente vóór 1882, willen wij het weinige toch even aanstippen.

In 1862 klaagt 'de Wed. C. van Veen' over moeilijke financiële omstandigheden 'van wege het verliezen van twee van hare beesten en de duurte der levensmiddelen'; in 1867 vraagt oud. L. van der Linden 'raad en ondersteuning in zijnen drukkenden toestand, ontstaan door misgewas'. Voor dit laatste geval gaat zelfs een classicale commissie van 3 personen naar Zuilichem voor onderzoek, maar komt tot de conclusie, dat 'de bezittingen van Van der Linden meer zijn als zijne schulden'.

Een onenigheid tussen oud. P.J. van Wijgerden (of tussen de kerkeraad) en 'kerkmeester' D. Dalm in 1874 is gelukkig van korte duur.

De oud-ouderling L. van der Linden meent in het jaar 1875, dat ouderling P.J. van Wijgerden 'de drijver is dat de kerkeraad besloten heeft om de kerk te vergrooten'. De kerkeraad zegt echter, dat 'niet van Weijgerden de drijver der verbouwing is, maar dat zulks door den kerkeraad zelve op touw is gezet, en dat deze de vergrooting noodig oordeelde, wegens de groote toevloed van hoorders, en de daaruit ontstaande benaauwdheid in het gebouw, vooral bij winterdag[1] en dat er geen financiëel bezwaar bestaat...'.

Ouderling Catrinus Timmer heeft blijkbaar nogal wat volk getrokken!

We horen van J. van der Linden, zijn broer H. van der Linden en een bakker W. van Os, leden der gemeente, en we krijgen de indruk, dat deze

1 Op een andere plaats wordt gesproken van "kolendamp".

personen zich zo ongeveer 1878 van de Afgescheiden gemeente losmaken. Niet al te diep gaan we in op het geval, waarbij enige leden elkaar er over en weer van beschuldigen, de andere partij 'tijdens de kisting[1] in het voorjaar' langs de dijk te hebben moeten dragen. Blijkbaar was er als 'loon' een glaasje geschonken. De twist ontstaat en verdwijnt ook weer, in het jaar 1876.

En zo gaat het leven in deze kleine gemeente, aan welke het Grote Woord is toevertrouwd, verder. Catrinus Timmer overlijdt in 1887, maar zijn arbeid is niet spoedig uitgewist, zijn brieven zijn niet spoedig vergeten. In het jaar 1906 telt de gemeente 360 zielen.

Gorinchem

Na het vele, aangaande de Afgescheiden gemeente te Gorinchem reeds genoemd, nog een enkel woord over het tijdvak 1849-1881. De gegevens putten we uit de kerkeraadsnotulen en dus niet uit de classicale.

In 1855 onttrekken enige leden zich en sluiten zich aan bij een Ledeboeriaanse of Kruisgezinde gemeente. Het is niet duidelijk, waar deze leden gaan kerken. Volgens de overlevering kerkte men in de Arkelstraat; het gebouwtje of de woning moet in de volksmond het 'Van Keulen kerkje' hebben geheten.

Wij lezen de namen van: Wilhelmina Hoogbruin, Arie den Hartog, A. Blom en echtgenote alsmede J.D. Muilwijk. In 1856 verlaten Aart Blom en Eijbert Blom de gemeente 'dewijl de Afgescheiden kerk door het aannemen der vrijheid het karakter der kerk verloren hebbende, zij geene zigtbare kerk kenden'. Tezamen met beide laatstgenoemden worden afgelezen: Pieter Brandwijk, Geertje van 't Hof, Aldia Martina Monshouwer en Neeltje Kromjongh.

De Christelijke school te Gorinchem

In de notulen van 2 okt. 1857 lezen we, dat er te Gorinchem een 'Bijzondere School der eerste klasse' is opgericht. Zonder hier verder te kunnen ingaan op de schoolwetten uit die dagen, zij hier slechts vermeld, dat bedoelde school een gewone lagere school was, die in geen enkel opzicht overheidssubsidie genoot.

De pogingen, die in 1844 waren mislukt, zijn nu dus met zegen bekroond. De diakenen zullen voor de school, zo wordt vermeld, 'alle drie maanden eene collecte houden bij de gegoede leden der gemeente'.

Hoofd van de school is Abraham Willem van Kluijve Azn, geboren te Zierikzee.

In 'Van Strijd en Zegen, Gedenkboek van het Christelijk onderwijs 1854-1904', heeft de Heer A. Bloot een artikel aan Van Kluijve gewijd.

1 Een kistdam op een dijk, bij dreigende hoge waterstand, bestaat uit een "kist" van ingeheide palen en planken, gevuld met beste kleigrond.

Na onderwijzer te zijn geweest te Alblasserdam, alwaar door de prediking van de Afgescheiden predikant C. Roobol een grote verandering in zijn leven kwam, vertrok hij naar Heusden, om daar de leiding van de stadsburgerschool op zich te nemen. De R.-K. burgemeester gaf Van Kluijve verlof buiten de schooluren Bijbels onderwijs te geven en een 50-tal leerlingen maakten geregeld van dat onderwijs gebruik.

Hij nam, toen hij gevraagd werd, gaarne de benoeming naar Gorinchem aan, teneinde te kunnen arbeiden in een Christelijke school. De overgang betekende voor hem een salarisvermindering en wel van *ƒ* 2000 naar *ƒ* 700. In het jaar 1870 vertrok Van Kluijve naar Middelburg. De school moet in die tijd zeer zijn teruggelopen in aantal leerlingen, door de opkomst van een vernieuwd openbaar onderwijs.

Van 1870 en 1880 is het zeer moeilijk de benodigde financiën voor de school te vinden. In 1875 zegt de kerkeraad opnieuw financiële steun toe. De leden van de kerkeraad zullen met intekenlijsten gaan naar belangstellenden in het Christelijk onderwijs.

Het volgende jaar spreken de afgevaardigden van de 'Schoolcommissie', C.J. van Andel en J. Kant van Andel, op een kerkeraadsvergadering van 'eene zware en drukkende last'. De kerkeraad 'overtuigd, dat het Christelijke onderwijs de zaak der gemeente is', zegt uit de kas van de kerk per jaar *ƒ* 100 toe, en zal er aan medewerken, dat er een intekenlijst door de gemeente gaat.

De bussen bij de uitgang van de kerk zullen worden bestemd voor 'vrijwillige giften van de kerkgangers mede ten behoeve van de school'.

Het heeft niet mogen baten. In maart 1880 moet op de kerkeraad worden medegedeeld, dat de commissie, die haar financiert, tot opheffing heeft moeten besluiten. 'Het bezwaarlijke, maar ook het wenschelijke, om ze te behouden, wordt door ieder gevoeld, weshalve wordt besloten pogingen in het werk te stellen; hiervoor is eene Commissie uit den Kerkeraad benoemd, bestaande uit den Leeraar (ds. E.F. Smit) en den diaken A.P. Luijten.'

De notulen van 16 april 1880 vermelden, dat er in verband met eventuele opheffing van de Christelijke school er 'eene oproeping zal komen voor alle belangstellenden en belanghebbenden in het Christelijk onderwijs, om a.s. Woensdag te 8 uur bijeen te komen'.

De oproep heeft maar weinig resultaat, ondanks een kanselafkondiging en andere bekendmakingen. Een tweede bijeenkomst wordt belegd, maar later verdaagd. De commissie, in zekere zin de 'eigenares' van de school besluit inmiddels definitief, de school op te heffen, met ingang van 1 juli 1880.

Maar wat gebeurt er? De toenmalige hoofdonderwijzer Arie Bloot[1] besluit de school voor eigen rekening voort te zetten. Wij citeren 'Van Strijd en

1 Arie Bloot, Ariezoon, geboren 21 oktober 1851 te Moordrecht, overleden 31 januari 1936 te Gorinchem.

Zegen', het artikel over de Heer A. Bloot, onder de titel: Elf jaren vrijwillige dienst zonder soldij.

> Op zekeren avond in 't jaar '80 - de fatale termijn naderde - vinden wij den onderwijzer in zijn binnenkamer op de knieën. Hij voelt zich zwak, zeer zwak..... Maar heeft God niet het zwakke der wereld uitverkoren, opdat Hij het sterke zou beschamen? Het geloofsoog is helder, en als een kind, dat tot zijn vader spreekt, hooren wij den knielende fluisteren: 'Heere, niemand is er, die de schoolzaak op zich neemt; mag ik het doen, als 't U behaagt?' En in 't geloof, dat het Christelijk onderwijs des Heeren zaak is, en dat 'Zijns is het zilver en goud en het vee op duizend bergen', rijpt bij den onderwijzer het plan, de school desnoods voor eigen rekening voort te zetten.

De kerkeraadsnotulen vermelden, dat de Heer A. Bloot heeft bericht, dat de 'diaconie kinderen' nu niet langer voor de geringe som van *ƒ* 5,- per jaar kunnen worden onderwezen. Uit nadere informatie (6 aug. 1880) blijkt, dat de Heer Bloot geen bepaalde som voor de kinderen der diaconie wil vaststellen, maar dat elk financieel blijk van belangstelling in 't onderwijs zou worden geaccepteerd. De diakenen krijgen de opdracht de zorg voor het inzamelen van de gaven voor de school op zich te nemen.

In het jaar 1899 wordt A. Bloot gekozen tot ouderling.

Er zou veel te vertellen zijn aangaande de geloofsdaad van de Heer Bloot in het voortzetten van de school 'voor eigen rekening', maar het bestek van dit boek laat één en ander niet toe.

Genoeg zij te memoreren, dat het 'kasboek' van de school over de eerste jaren is bewaard gebleven. De rekening over het jaar 1886 nog, vermeldt: '6 maanden salaris hulponderw. *ƒ* 300,-; 12 maanden salaris hoofd *ƒ* 00,-'.

Wij lezen in 'Van Strijd en Zegen': 'En toch heeft de Heer B. 't volgehouden, zonder salaris, elf jaar en vier maanden, tot onder gunstiger omstandigheden, nadat de wet Mackay de rijksbijdrage toegekend had, de school door een vereeniging werd overgenomen. En al dien tijd heeft het den eenzamen strijder aan niets ontbroken.'

Tenslotte vermelden wij hier nog, dat de Gorinchemse Afgescheiden gemeente, via de namen van Christelijke Afgescheidene Gereformeerde gemeente en Christelijke Gereformeerde kerk (1869), in het jaar 1892 de naam verkreeg: 'Gereformeerde kerk te Gorinchem'.

In laatstgenoemd jaar kwam - landelijk - de vereniging tot stand met de Doleantie-kerken, dat wil zeggen de kerken, die tussen 1886 en 1892, door een nieuwe exodus uit de Hervormde kerk, waren ontstaan. In Gorinchem heeft zulk een Doleantie-kerk bestaan van 5 augustus 1890 tot 9 september 1892; zij droeg als officiële naam: Nederduitsch Gereformeerde gemeente te Gorinchem. Deze gemeente, die slechts een klein aantal zielen omvatte, had aanvankelijk tot kerkeraad: Cornelis Franciscus van Mill ouderling, voorzitter; W. Bel diaken, scriba; G.H. Heidenreich ouderling. Bij de 'vereniging van 1892' werden C.F. van Mill en W. Bel resp. als ouderling en diaken opgenomen in de raad van de Gereformeerde kerk van Gorinchem.

Het kleine stekje is een grote boom geworden.

Niet door de ‘vroomheid’ der mensen - wij lazen van veel dwaling, twist en zonde.

Een grote boom! In het jaar 1898 telde de Gereformeerde kerk van Gorinchem 366 belijdende en 500 doopleden, tezamen 866 zielen. In het jaar 1910 behoorde zij tot een kerkverband van 695 gemeenten, omvattende 386.605 zielen en 577 dienstdoende predikanten.

Een grote boom. Ondanks menselijke dwaasheid, dwaling en zonde.

Alleen door de liefde van God, de Vader, door de genade van de Koning der kerk, Jezus Christus, de Zone Gods en door de bestraling met het ‘Zevenvuldig Licht’, de Heilige Geest, Die tezamen met de Vader en de Zoon waarachtig en eeuwig God is.

[Bijlagen]

Bijlage I
Laurens van Bergeijk (geb. Brandwijk Z.-H. 1783 - overleden Pella, Iowa, U.S.A. 1871)

De op bladzijde 21 e.v. bedoelde Laurens van Bergeijk mag ongetwijfeld een merkwaardig man worden genoemd, al was het alleen maar vanwege het feit, dat hij tot het einde toe Scholte heeft gevolgd.

Laurens van Bergeijk werd op 16 april 1783 geboren te Brandwiik (Z.-H.) uit het huwelijk van Laurens van Bergeijk Sr. en Adriana Uithoven. Zijn eerste huwelijk werd op 15 oktober 1815 gesloten te Bleskensgraaf; zijn bruid was een volle nicht van hem: Lena of Helena van Bergeijk, gedoopt te Sprang 2.1.1774, dochter van Leonardus van Bergeijk (ook genoemd Leendert van Bergeijk), begraven te Waalwijk 12.4.1780 en van (Anna) Maria Daeme, overleden te Waalwijk 17.7.1806.

Laurens van Bergeijk Sr. en Leonardus waren broers: afkomstig dus uit Waalwijk/Sprang. Terloops merken we op, dat in de 'Rekening van ontvangsten en uitgaven van de Hervormde kerk van Sprang', over de jaren 1772/1773 en 1774/1775 wordt vermeld, dat zekere bedragen zijn uitbetaald aan Leendert van Bergeijk wegens 'leverantie en arbeijtsloon'.

Uit het huwelijk van Laurens van Bergeijk en Helena werden twee kinderen geboren: Adriana Maria van Bergeijk (29.7.1816) en Maria Anna van Bergeijk (op 9.4.1821 te Gorinchem).

Helena van Bergeijk overlijdt te Gorinchem 3 aug. 1824. Laurens van Bergeijk huwt ten tweeden male met Jobie Koejemans, geboren te Delft op 29 augustus 1786, als dochter van Anthony Corstiaan Koejemans en Cornelia van der Vaart. Dit huwelijk is, voorzover wij weten, kinderloos gebleven.

In de tijd van de Afscheiding te Gorinchem (1835) woont het echtpaar L. van Bergeijk-Koejemans in de Gasthuisstraat. Op 6 en 13 nov. 1837 heeft er namelijk een verkoping plaats in 'De Doelen' van een woon- en winkelhuis, eigendom van en bewoond door Laurens van Bergeijk, koopman (elders ook: winkelier in manufacturen). Het perceel wordt nader als volgt omschreven: 'Een woon- en winkelhuis, met een achterhuis en uitkomende met twee uitgangen in de Drie Koningensteeg... aan de noordzijde van de Gasthuisstraat in wijk D, no's 307 en 308, bij het kadaster bekend in sectie D, 313 en 313 bis...'.

Laurens van Bergeijk woonde dus op de plek, waar thans de Driekoningenstraat is; destijds was dit het 4e huis gerekend vanaf de Botersteeg westwaarts. Te zijnen huize kwam een gezelschap of conventikel bijeen, zoals elders in dit boek moge blijken. Zijn vrouw had een niet onbelangrijk aandeel in het gezelschapsleven; evenzo zijn zuster Mechelina van Bergeijk (geb. te Brandwijk 18.5.1780), die op 27.12.1823 te Bleskensgraaf huwde met Willem den Dunnen.

Wij weten niet uit welke motieven Laurens van Bergeijk in 1837 te Gorinchem liquideert. Het kan wezen, dat zowel hij als zijn vrouw wilden wonen in de gemeente van ds. Scholte, want hun bewondering voor dezen was, voor zover wij weten,

onbegrensd. Het is ook mogelijk, dat de ernstige ziekte van hun oudste dochter Adriana Maria de oorzaak van het verhuizen is geweest.[1]

Merkwaardig is, dat zij eerst op 13 aug. 1839 worden ingeschreven als leden der gemeente.

Als op 4.2.1846 zijn dochter Maria Anna van Bergeijk huwt met het lid van de Utrecht-

1 Brievenboek Chr. Afgesch. gemeente te Utrecht 3 febr. 1845.

se Afgescheiden familie Johannes Blanken, wordt als beroep van Laurens vermeld: commissionair.

Reeds in Utrecht is Laurens van Bergeijk bij voortduur te vinden onder de felle verdedigers van Scholte. In het jaar 1841 wordt de ‘kosterij’ van de Chr. Afgesch. gemeente te Utrecht ter woning gegeven ‘aan het lidmaat der gemeente L. van Bergeijk, onder voorwaarde, dat hij zorg draagt voor de personeele belasting, voor het gewone aansteken der lampen, en voor de aanglimming en gereedzetting der kolen in de stoven gedurende het wintersaisoen’.

In het voorjaar van 1847 gaan Laurens en zijn vrouw, alsmede het echtpaar J. Blanken-van Bergeijk met de groep van ds. H.P. Scholte scheep naar de nieuwe wereld. Zij reizen op het schip de ‘Catharina Jackson’. De Gorcummers A.J.C. ten Hagen (met vrouw en kind), Lucas van der Linden (idem) en Pieter Welle (met vrouw en 8 kinderen) reizen met dezelfde boot. In Nieuw-Helvoet overlijdt op 6.4.1847 het op 26.11.1846 geboren kindje [Jacoba Maria Blanke(n)] van Johannes Blanken en M.A. van Bergeijk. De kapitein van de ‘Catharina Jackson’ William Wm Stafford is één der aangevers van het overlijden.

De hierboven genoemde personen gaan met ds. Scholte naar de te stichten kolonie Pella, Iowa, U.S.A.

Volgens de ‘Nekrologie’ (1870-1899) van K. van Stigt inzake Pella (Pella, Iowa, 1900) overlijdt Laurens van Bergeijk op 12 april 1871, oud (bijna) 88 jaar. Maria Anna Blanke(n)-van Bergeijk overlijdt op 15.2.1895, oud 74 jaar. J. van Bergeijk-Koejemans en J. Blanke(n) worden niet vermeld, hetgeen er op wijst, dat beiden overleden zijn vóór het jaar 1870.

In de ‘Rekening van Uitgaaf en Ontvangst betrekkelijk de Landverhuizing’ (1847, Nederland/Pella) vinden we de naam L. van Bergeijk bij herhaling genoemd. Uit het feit, dat door L. van Bergeijk diverse kledingstukken werden geleverd aan de landverhuizers, blijkt dat hij min of meer in zijn branche (handelaar in manufacturen) is gebleven. Wat de persoon van Laurens van Bergeijk vooral zo merkwaardig en vermeldenswaard maakt, is dat hij - zoals reeds gezegd - tot het einde toe een trouw volgeling geweest is van ds. H.P. Scholte. Toen de kring te Pella om ds. Scholte hoe langer hoe kleiner werd, bleef niet alleen L. van Bergeijk tot haar behoren, maar was hij ook steeds een felle verdediger van Scholte, die hij 3 jaar overleefde.

Er is van Laurens van Bergeijk een manuscript bewaard gebleven (vermoedelijk 1 origineel en 2 afschriften; schrijver dezes bezit een fotocopie van het origineel), dat tot titel draagt:

> ‘Een geschiedenis van vijf en twintig Jaren van den WelEerwaarde(n) Leeraar H.P. Scholte Bedienaar des Goddelijken Woords, opgesteld door Een Broeder van Zijn Eerwaarde, in Geloof, Hoop en Liefde in onzen Heer en Heiland Jezus Christus onzen Godt en Zaligmaker, Die het Leven en de onverdervelijkheid heeft aan het Ligt gebragt, Geboekt met zijn Goed en Kwaad door L. van Bergeijk. Pella, 22 July 1855’.

Een naschrift heeft als datum: 23 april 1858.

Het is hier niet de plaats in den brede op de inhoud van dit geschrift in te gaan. Voldoende zij mede te delen, in de eerste plaats, dat wij in dit geschrift geconfronteerd worden met de vele bedroevende geschillen onder de Afgescheidenen in Pella -

waarbij ieder, die tegen Scholte ingaat een stevige veeg uit de pan krijgt van L. van Bergeijk; in de tweede plaats: wij komen er menige Afgescheidene in tegen, die ook in dit boek wordt genoemd, en die vanuit de omstreken van Gorinchem naar Pella is geëmigreerd.

Wij noemen: I. Overkamp (Leerdam), ds. A.J. Betten (Noordeloos), Coenraad de Jong (Langerak/Schoonhoven), J. Maasdam (Noordeloos)), Cornelis Ringeling (Noordeloos), G.H. Overkamp (Leerdam), Cornelis den Hartog (Noordeloos), Klaas van der Linden (Vuren), J. Walraven (Vuren). Alsmede: Hendrik Barendregt (De Hitsert), E.F. Grafe (‘een Duytscher’), Kommer de Hoog (De Hitsert), A.C. Kuijper (Rotterdam) en Jakob de Haan (Hendrik Ido Ambacht).

Bijlage II
Koninklijk besluit van 5 juli 1836

De tekst van onderstaand Koninklijk Besluit van 5 juli 1836 is genomen uit: Iets over vrijheid en scholen etc. door Klaas Smit (Hasselt) met een voorrede van L.G.C. Ledeboer; 's-Gravenhage, 1846.

Staatsblad, No. 42.

> Besluit van den 5den Julij 1836, nopens onwettig bestaande Godsdienstige vereenigingen en bijeenkomsten.

Wij WILLEM, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz. enz.

Gezien het adres van A. Brummelkamp, c.s. zich noemende: 'afgevaardigden van hunne geloofsgenooten in de onderscheidene provinciën onzes vaderlands,' moetende dienen als gevolg van het antwoord overeenkomstig de beschikking van den 10 December 1835, no. 71, Onzentwege gegeven op de adressen van onderscheidene personen, die verklaren zich van de gevestigde Hervormde kerk af te scheiden, en dienvolgens autorisatie en bescherming van hunne eeredienst verzoeken;

In aanmerking nemende;

Dat, uit krachte van Onze voormelde beschikking door Onzen Minister van Staat, belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde kerk enz., bij dispositie van den 11 December 11. no. 15, aan de adressanten is te kennen gegeven: 'dat indien zij mogten volharden in hun voornemen om afzonderlijke nieuwe genootschappen te vormen, Wij aan hen geene toelating en grondwettige bescherming kunnen verleenen, dan nadat Ons zal zijn gebleken, dat de openbare orde en veiligheid daardoor niet gestoord kan worden; dat Wij dus zullen afwachten de nadere daartoe in te dienen adressen, welke vergezeld zullen moeten zijn van hunne reglementen en statuten, ten einde daarop finaal te beschikken, nadat een en ander in het belang eener goede politie zal zijn onderzocht, en daarin niets gevonden dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen, met de goede zeden strijden, of eenige inbreuk maken op de bezittingen, inkomsten, regien of titels van de gevestigde Hervormde (Gereformeerde) kerk of eenig ander in dit Rijk, bestaande kerkgenootschap, als welke Wij, volgens de grondwet, verpligt zijn te beschermen: dan dat inmiddels, zoolang zoodanige toelating door Ons niet zal zijn verleend, de adressanten geene aanspraak kunnen maken op de vrijheid van godsdienst-oefening en de bescherming alleen aan de bestaande kerkgenootschappen bij de grondwet verzekerd, en dat mitsdien voorloopig de door hen zonder verkregene toelating, feitelijk opgerigte gemeenten, als onwettig, niet kunnen worden geduld.'

Overwegende:

Dat de adressanten, wel verre van zich naar Onze voorgeschrevene beschikking te gedragen, voortgegaan zijn in hunne onrust en verwarring veroorzakende onwettige handelingen, en niet alleen bij voortduring ongeoorloofde godsdienst-oefeningen gehouden hebben, maar ook ouderlingen en diakenen aangesteld, predikanten beroepen en ingezegend, een dank-, vast- en bededag uitgeschreven, en, zonder Onze toelating, een afgezonderd kerkgenootschap, met de daad, hebben opgerigt, onder het bestuur van eene zoogenaamde algemeene synode, die, bij een openlijk in druk

uitgegeven geschrift, den titel aanneemt van: de Synode der Christelijke Gereformeerde kerk, onder het Kruis, in Nederland;

Dat, hoe gering ook het getal hunner aanhangers is, in vergelijking met het aantal der Hervormden in Nederland, zij zich bij uitsluiting durven aanmatigen den naam van ware Gereformeerde kerk, door welken naam hun te vergunnen, Wij met der daad verklaren zouden dien te beschouwen als niet toekomende aan het door Ons erkende Nederlandsche Hervormde of Gereformeerde kerkgenootschap, waarvan de adressanten en hunne aanhangers, zich de facto hebben afgescheiden, door zich aan deszelfs reglementen en tucht te onttrekken:

Dat zij gevolgelijk, door die aanmatiging, inbreuk maken op verkregene regten, welke

Wij geroepen zijn met opzigt tot het genoemde, evenals tot alle overige erkende kerkgenootschappen, te beschermen;

Dat voorts de adressanten, hoe zeer zij door het overleggen van dezelfde formulieren als bij het door Ons erkende Nederlandsche Hervormde of Gereformeerde kerkgenootschap in gebruik zijn, genoegzaam doen blijken, dat tusschen hunne leerstellingen, op zich zelven genomen, en die, welke in het genoemde kerkgenootschap worden beleden, geen onderscheid bestaat, en mitsdien in dezelven niets gevonden wordt dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen, of met de goede zeden strijden, niettemin in gebreke zijn gebleven, om, betrekkelijk de door hen gewenschte reglementen en kerkelijke organisatie, de vereischte opgaven en ontwerpen, ter beoordeeling en goedkeuring in te zenden; terwijl de door hen eigenmagtig, en in strijd met Onze beschikking van den 10. December 1835, no. 71, opgerigte vereeniging of kerkgenootschap en gemeente, intusschen bestuurd worden door personen, die, vroeger leeraren der Hervormde kerk zijnde geweest, van deze hunne bediening door de wettige kerkelijke magten zijn ontzet, en die zich, alzoo, eene hoedanigheid toeschrijven, welke zij op dit oogenblik niet bezitten;

Dat zoodanige wederstrevingen van het wettig gezag, met aanranding van eene gevestigde en erkende kerk, en het kweeken van openbare onrust en verwarring, niet verder kunnen worden gedoogd;

Gezien het rapport van Onzen Minister van Staat, belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde kerk, enz. en van Onzen Minister van Justitie, van den 14. en 15. April 11., no. 1;

Den Raad van State gehoord;

Gezien het nader rapport van Onze voornoemde Ministers van den 7. en 9. Junij jl., no. 1 en 5;

Gelet op de artikelen 291-294, van het wetboek van strafregt;

Gelet op de artikelen 190, 191, 193 en 196 der Grondwet;

Hebben goegevonden en verstaan:

Vooreerst, met betrekking tot het adres van A. Brummelkamp, c.s. te verklaren, dat de hierboven gemelde zoogenaamde Gereformeerde kerk of het genootschap en de gemeenten, door de adressanten en hunne aanhangers, zonder Onze toelating, en strijdig met Onze vorige beschikking, opgerigt, worden gehouden als geen wettig bestaan hebbende, en mitsdien (voor zoo veel des noods) als ontbonden, en derzelver zamenkomsten, als zoodanig, uit dien hoofde worden verboden; met verdere waarschuwing aan de adressanten, dat zij zich bijzonder zullen moeten onthouden zoo van zich eenigen titel toe te schrijven, op welke het door Ons erkende Nederlandsche Hervormde of Gereformeerde kerkgenootschap als zoodanig aanspraak, bezit, als van het voorwenden van eenig regt of aanspraak, op eenige goederen, inkomsten en regten der gevestigde Hervormde of Gereformeerde kerk, of van eenig ander kerkgenootschap van het Rijk, daar eene zoodanige aanmatiging, alle toelating en bescherming, of het regard slaan op eenige nadere vertoogen der adressanten, voor Ons ondoenlijk zoude maken;

Ten tweede, te bepalen:

a. Dat wanneer in eenige plaats een eenigzins aanmerkelijk aantal personen mogt zijn, welke eene gemeente van de voornoemde afgescheidenen zouden wenschen te vormen, en toelating verlangen tot vrije uitoefening van hunne eeredienst, in een daartoe bestemd gebouw, of bijzonder huis, dezelve personen, zich daartoe, met

inachtneming van het bepaalde bij artikel 161 der grondwet, en met overlegging van de vereischte opgaven en ontwerpen, betrekkelijk de door hen gewenschte reglementen en kerkelijke organisatie, aan Ons zullen kunnen vervoegen, bij een door hen individueel geteekend adres, waarvan de naamteekeningen zullen moeten zijn gecertificeerd door den burgemeester der gemeente, en waarbij zij zullen moeten verklaren, zelven te zullen zorgen voor de behoefte van hunne eeredienst en armen, zonder op onderstand van het Rijk of op eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde (Gereformeerde) kerk, of eenig ander in dit Rijk erkend kerkgenootschap, ooit aanspraak te maken, en dat hetzelve adres, door middel van den gouverneur der provincie waartoe de gemeente behoort, vergezeld van zijne consideratien en advies, zal worden

ingezonden aan het departement voor de zaken der Hervormde kerk enz., ten einde aan Onze overweging te worden aangeboden.

b. Dat voor zoo verre de adressanten en hunne aanhangers intusschen mogten verlangen boven het getal van twintig, als bijzondere personen, binnenshuis, tot hunne oefening godsdienstig zamen te komen, zij zich daartoe zullen kunnen vervoegen bij de besturen hunner woonplaatsen met opgave aan dezelve van de namen en woonplaatsen dier personen, alsmede van de dagen en uren waarop en van het lokaai waarin die zamenkomsten zoude plaats hebben, ten einde die besturen alzoo in de gelegenheid worden gesteld, om de daartoe vereischte toestemming te kunnen verleenen, en het noodige toezigt te bevelen, tot voorkomïng van al wat de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen;

Wordende aan alle openbare magten in het Rijk; die het eenigzins kan aangaan, nadrukkelijk aanbevolen om toe te zien en te zorgen dat aan den inhoud van Ons tegenwoordig besluit worde voldaan, terwijl Onze Prokureur-Generaal bij het Hoog-Geregtshof, en alle andere officieren van Justitie, tegen hen, die in strijd met hetzelve besluit mogten handelen, de straffen zullen vorderen, welke zij zullen bevinden door dezelven beloopen te zijn.

Onze Minister van Staat, belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde kerk, enz., en Onze Ministers van Justitie en van Binnenlandsche zaken, zijn belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan een afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, en hetwelk in het Staatsblad zal worden geplaatst.

's-Gravenhage, den 5. Julij 1836.

WILLEM Van wege den Koning, L.H. Elias Schovel, l. S.

Uitgegeven den zevenden Julij 1836.

De Secretaris van Staat, L.H. Elias Schovel, l. S.

Bijlage III
Pieter Welle, geboren 1798 Lexmond; overleden 9.2.1880, oud 82 jaar, Marion County, Iowa.

Pieter Welle, die wij onder meer zijn tegengekomen in hoofdstuk 4, emigreert uit Gorinchem in 1847 met zijn vrouw Dirkje van Aalsburg (geb. te Hellouw), en 8 kinderen: Gijsbertje (1825), Cornelis (1828), Cornelia (1827), Mietje, letje, David, Johannes en Truitje (1842) naar Pella, Iowa.

De belevenissen van de reis en de eerste indrukken in Amerika zijn door hem beschreven in een bewaard gebleven brief, gezonden uit St. Louis, Missouri aan J. van A(alsburg?) te Gorinchem - 9 aug. 1847. De brief is gepubliceerd in: H. Picard, Belangrijke Berigten uit Noord-Amerika, 1847 (Library of Congress, Washington D.C., nr. E 184 D9 P5).

In de brief, waar boven staat ‘Geachte Neef en Nicht’, wordt onder meer het onderstaande vermeld. Vertrokken met de ‘Catharina Jackson’ uit Rotterdam op 2 april 1847, aangekomen te St. Louis op 11 juni 1847. Reisduur alzo 70 dagen. Deze tijd mocht kort worden genoemd (Sjoerd Aukes Sipma reisde van Friesland naar St. Louis in 90 dagen). Cornelia Welle had veel last van koorts, de anderen goed gezond. Op 18 mei werd Welle door Laurens van Bergeijk gewekt met de mededeling, dat

er land in zicht was (Baltimore). Op het schip tijdens de overtocht slechts één dode, nl. het kindje van het echtpaar Blanken-van Bergeijk (zie bijlage I) ‘dat zoo goed als dood was, toen het op het schip kwam’. Van Baltimore over Cincinnati naar St. Louis. De landreis wordt door Welle in den brede beschreven: ‘ook zijn wij onder bergen doorgespoord en gevaren, en dat zoo een eind weegs, dat het geheel donker er onder was, en het water drupte op onze hoofden’.

In juni 1847, toen de emigranten enige weken te St. Louis verbleven, is er een dienst geweest in een gebouw van de Presbyterianen, waarin ds. H.P. Scholte voorging en waarbij Gijsbertje Welle als organiste is opgetreden.

In St. Louis wordt naar de mening van bakker Welle ‘geen smakelijk brood gebakken; als ik niet voornemens was met de vereeniging te koloniseren, zette ik mij hier neder als bakker, dat zou nog wat meer drukte kunnen opleveren als in Gorkum’. Twee neefs, Hendrik en Johan van Aalsburg, die op hetzelfde schip als de Welle's de overtocht hebben gemaakt, bevinden zich eveneens te St. Louis.

Pella, Iowa is nog 480 km verwijderd. Men zal de reis erheen op 18 augustus aanvaarden. Eerst varende tot aan het ‘stadje’ Keokuk, en dan nog ongeveer 200 km van Keokuk naar Pella met wagens ‘die door ossen getrokken worden, daar onze goederen, vrouwen en kinderen, die niet loopen kunnen, mede vervoerd zullen worden; manvolk moet loopen...’

Uit andere bronnen weten wij, dat het een zware reis is geworden.

Aan het einde van zijn brief verzoekt Welle zijn groeten over te brengen aan zijn zwager Nicolaas Vermeulen te Gorinchem, aan zijn broer te Lexmond en aan zijn zuster te Bleiswijk. Merkwaardig is ook, dat Welle verzoekt zijn zwager Vermeulen te vragen ‘van deze letters berigt te doen aan de broeders te Hello’. Met laatstgenoemde ‘van deze letters berigt te doen aan de broeders te Helloo’. Met laatstgenoemde plaats is kennelijk Hellouw bedoeld. Zoals we weten, waren Pieter Welle en Lucas van der Linden van 1842-1847 niet te vinden onder de Afgescheidenen te Gorinchem. Wellicht zijn zij lid geweest van een conventikel te Hellouw.

Welle is in Pella geen bakker gebleven. Uit de ‘Brieven uit Pella van een Geldersman’, 1858, weten wij, dat hij ‘farmer’ is geworden. Wij lezen: ‘P. Welle heeft deze herfst ± 800 dollar alleen voor zijn varkens gemaakt’. Later is hij naar Marion County, Iowa getrokken. waar hij op 9 febr. 1880 overleed, ‘he left an estate of 400 acres improved land to be divided between his wife and four children’.

In Pella heeft hij een aantal gewichtige betrekkingen vervuld.

David Welle was één van de oprichters van Wheeler & Welle, een firma, die zich onder meer bezig hield met de import van fokpaarden. ‘Mr. Welle was a man of genial disposition, who counted his friends by the score’ (Souvenir History of Pella, pag. 192).

Johannes (John) Welle, evenals Cornelius ‘farmer’, ‘was known as one of our most progressive and successful farmers and stock raisers’ (a.w. pag. 192).

Bijlage IV
Reglement der Christelijk-Afgecheidene gemeente te Utrecht

Eerste hoofdstuk
Algemeene Bepalingen

Art. 1. De Christelijk-afgescheidene Gemeente te Utrecht, houdt de Formulieren van Eenigheid der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland voor de uitdrukking van haar gemeenschappelijk geloof. Die Formulieren zijn: De Nederlandsche

Geloofsbelijdenis, de Heidelbergsche Catechismus, en de Leerregels der Dordsche Synode van 1618 en 1619.

Art. 2. Allen, die in den naam van den drie-eenigen God gedoopt zijn, hun geloof in Dien God belijden, en die belijdenis door hunnen wandel niet tegenspreken, kunnen in de gemeente als lidmaten erkend en aangenomen worden.

Art. 3. Deze aanneming der lidmaten, op belijdenis des geloofs, geschiedt door de opzieners volgens den leiddraad van het kort begrip der Christelijke Religie, in de Christelijke Gereformeerde Kerk aanwezig. Hierbij zullen ten minste twee opzieners tegenwoordig behooren te zijn. Diegenen, welke niet in de gemeente gedoopt zijn,

behooren twee getuigen te hebben, uit de lidmaten der gemeente, van hunnen goeden wandel. Die hieraan niet kan voldoen, zal eenigen tijd beproefd worden, alvorens hij als lidmaat wordt opgenomen.

Art. 4. De jonge kinderen der zoodanigen worden evenzeer als lidmaten der gemeente erkend, en ontvangen als zoodanig het teeken en zegel des H. Doops. Alle lidmaten zijn verpligt hunne jonge kinderen zoo spoedig mogelijk den H. Doop te doen toedienen door een ‘wettig daartoe verordend dienaar’ in de gemeente.

Art. 5. Alle manslidmaten, die belijdenis van hun geloof hebben afgelegd en daarop ten H. Avondmaal zijn toegelaten, hebben het regt van stemming in alle zaken, ter welker beslissing de gemeente wordt opgeroepen.

Art. 6. Indien iemand der lidmaten van het H. Avondmaal voor eenen bepaalden of onbepaalden tijd is geweerd, heeft hij ook gedurende dien tijd geen regt, om mede zijne stem ter beslissing van eenige zaak uit te brengen.

Art. 7. Indien iemand van de gemeente is afgesneden, verliest hij daardoor alle aanspraak op eenige bezitting, regt en gebruik, welke de gemeente als zoodanig heeft. Door de wederopneming treedt hij weder in alle vroegere regten in.

Art. 8. Ieder lidmaat is verpligt naar zijn vermogen bij te dragen, ter voorziening in de gemeenschappelijke behoeften, namelijk, onderhoud van kerkelijke dienaren, noodzakelijke kerkelijke gebouwen en armenverzorging.

Tweede hoofdstuk
Van de diensten

Art. 9. De diensten zijn driederlei: Dienaren des Woords, Ouderlingen en Diakenen.

Art. 10. De regering der gemeente wordt uitgeoefend door de gezamenlijke opzieners, zoo dienaren des Woords, als ouderlingen.

Art. 11. De verzorging der uitwendige behoeften geschiedt voornamelijk door de diakenen, met medeweten en overleg der opzieners.

Art. 12. De dienaren des Woords, ouderlingen en diakenen worden tot hunne bedieningen in de gemeente verkozen door de mansledematen, die ten H. Avondmaal zijn toegelaten.

Art. 13. Deze verkiezing geschiedt uit een onbepaald getal, of op voorstel van bepaalde personen, door den kerkeraad der gemeente, na voorafgaand vasten en bidden.

Art. 14. Hij, die verkozen wordt, moet de meerderheid der gestemd hebbende lidmaten op zich vereenigd hebben.

Art. 15. Indien bij eene eerste stemming niemand de volstrekte meerderheid op zich vereenigd heeft, moet er dadelijk tot eene tweede stemming worden overgegaan uit diegenen, welke de meeste stemmen op zich vereenigd hebben.

Art. 16. De opzieners der gemeente hebben altoos het regt, om eenen verkorene vóór deszelfs bevestiging te onderzoeken. Indien er echter iemand verkoren is, die niet reeds in zulk eene bediening is werkzaam geweest, moet dat onderzoek altoos de bevestiging voorafgaan.

Art. 17. Zoo iemand niet al de stemmen op zich vereenigd heeft, zal de verkorene drie achtereenvolgende rustdagen in de vergaderingen der gemeente worden afgelezen.

Art. 18. Wanneer tegen de verkiezing geene bezwaren worden ingebragt, zal de beroeping en bevestiging voortgaan. De beroeping wordt ten uitvoer gelegd door den kerkeraad. De bevestiging geschiedt door eenen dienaar des Woords.

Art. 19. De onderzoeking der kerkelijke dienaren geschiedt door de opzieners der gemeente, naar de regelmaat, die daartoe in Gods Woord wordt opgegeven.

Art. 20. De kerkeraden zullen zorgen, dat er, bij zoodanige onderzoeking, altijd een of meerdere dienaren des Woords tegenwoordig zijn.

Art. 21. Indien een der vereischten, in Gods Woord opgegeven, gemist wordt, zal de geëxamineerde onbevoegd verklaard worden tot de bediening, waartoe hij zich wenscht te begeven, of waartoe hij verkoren is.

Art. 22. Zoodanige afgewezene zal zich echter nader tot eene nieuwe onderzoeking kunnen aanmelden, en zal zulk eene onderzoeking niet mogen geweigerd worden. Hij,

die op eenen buitengewonen tijd wenscht onderzocht te worden, zal de onkosten, die door zulk eene vergadering veroorzaakt worden, zelf moeten dragen.

Art. 23. Een ieder, die tot eenige dienst in de gemeente bevestigd wordt, moet vóór die bevestiging de Formulieren van Eenigheid der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland onderteekenen, omdat dezelve in alles overeenkomen met Gods H. Woord.

Art. 24. Indien iemand die ondertekening weigert, zal de bevestiging niet voortgaan. Zoo hij bij voortduring blijft weigeren, zal zijne verkiezing worden vernietigd, en zullen de opzieners verder de Christelijke tucht op hem toepassen.

Art. 25. De onderscheidene dienaren in de gemeente worden bevestigd volgens de Formulieren, daarvoor in de Christelijke Gereformeerde Kerk aanwezig.

Art. 26. Niemand, die wettig door Gods gemeente tot eenige dienst in de gemeente geroepen wordt, zal zich aan de opvolging van zodanig beroep willekeurig mogen onttrekken, zoo hij na gedaan onderzoek daartoe bevoegd verklaard is door de opzieners der gemeente. Indien een wettig geroepene hardnekkig blijft weigeren, zal de Christelijke tucht op hem worden toegepast.

Art. 27. Zij, die, wegens hunne werkzaamheden in de gemeente, geen tijdelijk beroep kunnen waarnemen, of dit slechts gedeeltelijk kunnen doen, behooren naar gelang der omstandigheden, door de gemeente bezoldigd te worden. De bezorging daarvan geschiedt door den kerkeraad.

Derde hoofdstuk
Van de Uitoefening der Diensten

Art. 28. De dienaren des Woords moeten zoo veel mogelijk bezig zijn in de prediking des Evangelies; in de bediening der H. Bondzegelen en in het toezigt nemen in alles op de geheele gemeente, zoo wel wat betreft de huisbezoekingen, als de uitoefening der Christelijke tucht.

Art. 29. De dienaren des Woords zullen ook zorg dragen voor de opleiding der toekomende dienaren, en daarin gebruik kunnen maken van de hulp van zoodanige lidmaten der gemeente, die daartoe erkende gaven en bekwaamheden van den Heere ontvangen hebben.

Art. 30. De ouderlingen behooren met de dienaren des Woords in alle dingen zamen te werken, welke niet tot de prediking des Evangelies, en hetgeen daaraan onafscheidelijk verbonden is, behoort. In de kerkregering zijn de dienaren des Woords niet in magt verheven boven de ouderlingen, maar zijn allen aan elkander gelijk in magt.

Art. 31. De diakenen behooren al de liefdegaven ten behoeve der gemeente in te zamelen, en dezelve met overleg der opzieners te besteden, tot onderhoud der armen, tot instandhouding van het predikambt en van de gemeenschappelijke Godsdienstoefening.

Art. 32. De gemeente zal vermaand worden hunne bijzondere zoo wel als hunne gemeentegiften door middel der diakenen te bezorgen, om aan de bedoelde personen uitgereikt te worden; het zij met bekendmaking, het zij met verzwijging van den

naam des gevers; opdat ongelijke bedeelingen, waaruit twisting voortkomt, worden voorgekomen. Hand. VI.

Art. 33. De diakenen zullen ten minste alle halfjaren rekening en verantwoording doen in de kerkeraadsvergaderingen; het zal hun evenwel vrijstaan, ter hunner ontlasting, dit te doen om de drie maanden.

Art. 34. Het aantal der dienaren des Woords, ouderlingen en diakenen, zal bepaald werden door de opzieners, naar de behoefte der gemeente, en zullen de opzieners, wanneer zij tot het voorstellen van bepaalde personen overgaan, vooraf aan de gemeente vragen, of zij ook iemand kan aanwijzen.

Vierde hoofdstuk
Over de Kerkelijke Vergaderingen

Art. 35. De kerkeraad, bestaande uit de opzieners en diakenen, zullen wekelijks ten minste eenmaal vergaderen, om met elkander over de belangen der gemeente te han-

delen, en zoodanige verordeningen en besluiten te maken, als het welzijn en de goede orde der gemeente zal vereischen. Alle conscientie bindende besluiten zullen duidelijk met Gods Woord moeten bevestigd worden, zullende dezelve anders van geene kracht zijn.

Art. 36. De kerkeraadsvergaderingen zullen toegankelijk zijn voor de geheele gemeente, en zullen de mansledematen, die ten H. Avondmaal zijn toegelaten, altijd eene raadgevende stem hebben.

Art. 37. Uit de opzieners der gemeente zal een tot voorzitter gekozen, het zij voor eenen bepaalden, het zij voor eenen onbepaalden tijd. In die verkiezing hebben de dienaren des Woords den voorrang. Deze voorzitter zal de vergadering regelen en zorg dragen, dat een ieder ordelijk voordraagt, hetgeen hij te zeggen heeft. In geval van stemming draagt hij zorg, dat ieder zijne stem duidelijk en geregeld uitbrengt.

Art. 38. Ook zal in elke kerkeraadsvergadering een secretaris zijn, die des noods uit de mansledematen, die ten H. Avondmaal zijn toegelaten, kan gekozen worden; het zij voor eenen bepaalden, het zij voor eenen onbepaalden tijd. Deze secretaris zal zorg dragen voor de geregelde opteekening van het verhandelde. Het opgeteekende zal, nadat het op de volgende vergadering zal zijn voorgelezen en goedgekeurd, door den president en secretaris, ten bewijze van echtheid, onderteekend worden.

Art. 39. Geene zaken van kerkelijke tucht, wat betreft de toepassing derzelve op bepaalde met name genoemde personen, zullen in de kerkeraadsvergadering behandeld mogen worden, ten zij die personen vooraf afzonderlijk zijn vermaand geworden, alles volgens den regel Matth. XVIII: 15, 16. Indien echter de zonde algemeen bekend is, zal de kerkeraad duidelijk de zaak behandelen.

Art. 40. De diakenen zullen bovendien wekelijks afzonderlijk vergaderen, ter bezorging der ingezamelde gelden en ter bedeeling der behoeftigen.

Art. 41. Indien eenig lid van den kerkeraad een voorstel heeft te doen, waarover niet gevoegelijk in het openbaar gehandeld kan worden, en waartoe echter eene bijeenkomst der opzieners noodig is, zal dit kerkeraadslid daarvan kennis geven aan den president des kerkeraads, opdat deze eene buitengewone vergadering der opzieners kunne bijeenroepen. Van deze buitengewone vergaderingen der opzieners zal, in een afzonderlijk boek, aanteekening gehouden worden.

Art. 42. Er zal eene kist of kast aanwezig zijn, voorzien van ten minste twee verschillende sloten; den eenen sleutel te bewaren door den president, den anderen door den secretaris. In deze kist of kast zullen al de boeken en papieren, behoorlijk in orde gebragt, en verdere zaken van waarde, de gemeente toebehoorende (zoo dit noodig geoordeeld wordt, kan er voor de diaconie-gelden eene afzonderlijke kist zijn, op dezelfde wijze als boven,) bewaard worden. Elk halfjaar zal alles worden nagezien door den kerkeraad.

Art. 43. Er zullen wekelijks bijeenkomsten zijn, bepaaldelijk bestemd voor de catechisatie, zoo wel met de volwassenen als met de kinderen. Het aantal dier bijeenkomsten wordt, naar gelang der omstandigheden. door de opzieners geregeld.

Art. 44. De gemeente zal op den rustdag driemaal bijeenkomen ter gemeenschappelijke Godsdienstoefening. De regeling van de uren der bijeenkomsten geschiedt door de opzieners.

Art. 45. In eene dier bijeenkomsten zal de Heidelbergsche Catechismus worden verklaard voor de gemeente. Hij, die in deze verklaring voorgaat, zal vooral zorg dragen, dat de overeenkomst van dien Catechismus met Gods Woord duidelijk worde

aangetoond, opdat de gemeente meer en meer leere verstaan, dat onze belijdenis niet gebouwd is op menschelijke redenering, maar op Gods getuigenis. Verder, dat de verhandelde waarheid dienstbaar gemaakt worde aan de practijk der Godzaligheid.

Art. 46. De dienaren des Woords zullen in die bijeenkomsten der gemeente het Evangelie prediken en de Sacramenten bedienen, volgens de Formulieren, daarvan in de Christelijke Gereformeerde Kerk aanwezig.

Art. 47. De ouderlingen zullen in die bijeenkomsten zorg dragen voor de goede orde in de gemeente. Zij zullen toezien, dat geene vreemde leer worde voorgedragen. Zij zullen de dienaren des Woords in alle voorvallende zaken behulpzaam zijn.

Art. 48. De diakenen zullen, bij het eindigen der Godsdienstoefeningen, de liefdegaven

der aanwezigen verzamelen, en deze in eene daartoe aanwezige bus of kist storten, om in de week te worden geteld.

Art. 49. De opzieners zullen zorg dragen, dat een daartoe bekwaam persoon uit den kerkeraad of uit de mansledematen, die ten H. Avondmaal zijn toegelaten, voorga in het gemeenschappelijk gezang. Insgelijks zal een lid des kerkeraads, of uit de gemeente, de opgegevene hoofdstukken uit Gods Woord voorlezen.

Art. 50. Op de werkdagen zal er zoo dikwijls gelegenheid zijn tot bijeenkomst der gemeente, als de kerkeraad stichtelijk zal oordelen.

Art. 51. Indien er leden uit den kerkeraad of mansleden der gemeente zijn, die ten H. Avondmaal zijn toegelaten, en die van den Heere de gave ontvangen hebben, om Gods Woord bekwamelijk uit te leggen, tot stichting, vermaning en vertroosting der gemeente, zal het gebruik maken van deze gave geenszins verzuimd, maar integendeel door de opzieners der gemeente geregeld worden, naar de ordening daarvan in Gods Woord 1 Cor. XIV.

Vi[j]fde hoofdstuk
Van de Bediening der Sacramenten

Art. 52. Zij, die het Bondzegel des H. Doops wenschen te ontvangen, of aan hunne jonge kinderen te doen bedienen, zullen zich daartoe vooraf aanmelden in de gewone kerkeraadsvergaderingen, ten einde de opzieners in staat zijn, om zoodanig onderzoek te doen, als zij noodzakelijk zullen oordelen.

Art. 53. De bediening des H. Doops zal, zoo veel mogelijk, in de openbare bijeenkomsten der gemeente geschieden, volgens de Formulieren, daarvan in de Christelijke Gereformeerde Kerk aanwezig.

Art. 54. De kinderen der lidmaten. die gedoopt zijn, zullen naarstiglijk onderwezen worden in de leer des genadeverbonds, opdat zij belijdenis mogen doen van hun personeel geloof in den drieëenigen God, in Wiens naam zij gedoopt zijn, en alzoo met de gemeente den dood des Heeren te verkondigen in het H. Avondmaal.

Art. 55. Het H. Avondmaal zal, zoo dikwijls mogelijk, door de gemeente in hunne bijeenkomsten gebruikt worden. De bediening daarvan zal geschieden volgens het Formulier, daarvan in de Christelijke Gereformeerde Kerk aanwezig.

Art. 56. Indien iemand openbaar onder censuur gelegd is, zal de naam van den zoodanige vóór de bediening des H. Avondmaals worden afgelezen, het zij voor den eersten keer, het zij bij vervolg.

Art. 57. Indien eenig lidmaat der gemeente naar eene andere plaats met der woon vertrekt, zal aan den zoodanige eene attestatie worden uitgereikt van zijn geloof en wandel, nadat dit driemaal in de gemeente zal zijn afgelezen. Deze attestatie zal ten minste door den president en den secretaris des kerkeraads onderteekend worden.

Zesde hoofdstuk
Van het Huwelijk

Art. 58. De lidmaten der gemeente, die zich in den huwelijksstaat wenschen te begeven, zullen van dit hun voornemen kennis geven aan den kerkeraad, opdat daarvan ten minste tweemaal aflezing kunne geschieden in de gemeente, en onderzocht worden, of er ook wettige redenen bestaan, volgens Gods Woord, waardoor zoodanig huwelijk moet verhinderd worden.

Art. 59. De opzieners zullen vooral toezien, dat er geene huwelijken worden voltrokken in de door Gods Woord verbodene graden van bloedverwantschap, zullende zoodanige vermenging met censuur en afsnijding achtervolgd worden, indien er geene verootmoediging en afstand gezien wordt.

Art. 60. De bevestiging des huwelijks geschiedt na het onderzoek, volgens het Formulier, daarvan in de Christelijke Gereformeerde Kerk aanwezig. Vóór de bevestiging zal het moeten blijken, dat aan de wettelijke bepalingen in de burgerlijke maatschappij voldaan is.

Art. 61. Huwelijken, die niet in den naam des Heeren zijn aangegaan en bevestigd, zullen niet als heilig erkend worden, maar als burgerlijk, en alleen tot deze wereld betrekking hebbende.

Art. 62. Door achtervolgende bekeering en belijdenis van zonden in het openbaar voor de gemeente, kunnen burgerlijke huwelijken geheiligd worden, naar de uitspraak van Gods Woord, 1 Cor. VII.

Art. 63. Huwelijken van de zoodanigen, die geene lidmaten zijn der gemeente, of die weigeren belijdenis van hun geloof af te leggen, kunnen in de gemeente niet worden bevestigd.

Zevende hoofdstuk
Van de Huisbezoekingen

Art. 64. De opzieners der gemeente zullen gehouden zijn, om geduriglijk voort te gaan met het bezoeken der gemeenteleden in hunne woningen, en op alles behoorlijk acht nemen; zoo wel wat den geestelijken wasdom betreft, als op hetgeen betrekking heeft op den uitwendigen wandel.

Art. 65. In de huisbezoekingen zal naarstiglijk onderzocht worden naar de heiliging van den dag des Heeren; naar de huiselijke godsdienstoefeningen; naar de opvoeding der kinderen en dienstbaren; en in het algemeen ten ernstigste gewaarschuwd worden tegen gelijkvormigheid aan de wereld.

Art. 66. De hoofden der huisgezinnen zullen gedurig vermaand worden, om, voor zoo verre dit niet geschiedt, de huisgenoten voor te gaan in het gebed tot God, naar aanleiding der personele en dadelijke behoefte der huisgenooten.

Art. 67. Verwaarloozing van de huiselijke Godsdienstoefeningen moet met censuur, en, in geval van verharding daartegen, met afsnijding achtervolgd worden.

Art. 68. In iedere kerkeraadsvergadering zal de president aan elken opziener, die niet om andere werkzaamheden voor de gemeente, van het huisbezoek voor eenen tijd ontslagen is, afvragen, hoe vele huisbezoekingen hij in die afgeloopene week gedaan heeft; en of die huisbezoekingen ook aanleiding hebben gegeven tot eenig voorstel, betrekkelijk leer of wandel.

Achtste hoofdstuk
Van de Christelijke Tucht

Art. 69. De gemeente zal gedurig ernstig vermaand worden, om acht te geven op elkander, tot opscherping der liefde en der goede werken; bij het ontdekken van eenige zonde in een' der lidmaten, daarover niet met anderen te spreken, maar persoonlijk en in het verborgen den gevallene te vermanen en te bestraffen, en, bij de verharding tegen herhaalde vermaning, den gevallene niet in den kerkeraad bekend te maken, ten zij de vermaning en bestraffing onder twee of drie getuigen beproefd is.

Art. 70. Een iegelijk lidmaat, die eenige verborgene zonde in den kerkeraad of op eene andere wijze openbaar maakt, zonder dat hij vooraf de particuliere vermaningen beproefd heeft, zal als een achterklapper bestraft, en bij verharding daartegen, gecensureerd worden. Hierdoor wordt echter geenszins verboden het vragen van raad en bestuur in de behandeing van eenige voorvallende zaak, bij een' der opzieners der gemeente. Integendeel wordt zoodanige raadvraging aangeprezen, ten einde noodelooze en onvoorzigtige vitterijen tegen te gaan.

Art. 71. Zonden, die uit haren aard en natuur openbaar zijn, moeten dadelijk in de kerkeraadsvergadering behandeld worden. In die behandeling zal echter wel de daad, maar niet de persoon genoemd worden. Er zal eene commissie benoemd worden uit den kerkeraad, om zoo mogelijk, met den aanbrenger, den gevallene te vermanen tot belijdenis van schuld, tot boete en bekeering.

Art. 72. De eerste trap van openbare bestraffing is de openbare ontzegging van het gebruik des H. Avondmaals; waarbij de gemeente zal opgewekt en vermaand worden, niet alleen om voor den gevallene te bidden in het verborgen, maar ook denzelven persoonlijk te gaan vermanen en opwekken tot boete en bekeering.

Art. 73. Indien deze openbare bestraffing niet achtervolgd wordt door belijdenis van schuld, boete en bekeering, zal zoodanig verhard zondaar van de gemeente worden afgesneden, volgens het Formulier, daarvan in de Christelijke Gereformeerde Kerk aanwezig. De kerkeraad bepaalt den tijd, wanneer die afsnijding zal geschieden.

Art. 74. Indien een afgesnedene weder tot bekeering komt, zal hij na voorafgaande belijdenis van schuld en boete, en bewijs van bekeering, weder openbaar in de gemeente als lidmaat opgenomen worden, volgens het Formulier, daarvan in de Christelijke Gereformeerde Kerk aanwezig.

Art. 75. De schorsing en afzetting van eenig lid des kerkeraads, wegens valsche leer of ergerlijk gedrag, gaat in geval van verharding, gepaard met censuur en daarop volgende afsnijding. Dit heeft echter geene plaats, wanneer eenig kerkeraadslid, wegens bewezene onbekwaamheid tot de dienst, wordt ontslagen of afgezet.

Art. 76. Tegen een lid des kerkeraads zal geene beschuldiging aangenomen worden, ten zij dezelve duidelijk worde opgegeven en bevestigd door twee of drie getuigen. Zij die eenige beschuldiging tegen eenig lid des kerkeraads hebben, zullen gehouden zijn, om vooraf een' der opzieners over de zaak te spreken, eer dat dezelve in de kerkeraadsvergadering gebragt wordt.

Negende hoofdstuk
Van het eervol Ontslag der Kerkedienaren

Art. 77. Indien eenig lid des kerkeraads, wegens ouderdom of toevallige gebreken, onbekwaam is geworden tot de bediening, wordt hem, zoo hij anders getrouw zijne dienst vervuld heeft, een eervol ontslag verleend.

Art. 78. Een kerkeraadslid, die een eervol ontslag heeft verkregen, zal evenwel regt van zitting en stemming behouden in de kerkeraadsvergaderingen.

Art. 79. Indien eenig dienaar in de gemeente, die eenige bezoldiging voor levensonderhoud ontvangen heeft, eervol wordt ontslagen, zal hem, indien hij daaraan behoefte heeft, die bezoldiging, het zij geheel, of gedeeltelijk, naar gelang der omstandigheden, worden gelaten. De bepaling hiervan geschiedt door den kerkeraad.

Slotbepaling

Art. 80. Deze artikelen zijn alzoo gesteld met gemeen overleg, dat zij, indien de omstandigheden in de gemeente dit vorderen, veranderd, vermeerderd of verminderd mogen en behooren te worden Dit geschiedt door den kerkeraad in de gewone kerkeraadsvergaderingen. Dit zal onverwijld moeten geschieden, wanneer het bewezen werd, dat iets tegen de uitdrukkelijke uitspraken van Gods Woord gesteld was. Willekeurige veranderingen zijn ongeoorloofd.

Utrecht, december 1838.

H.P. Scholte

H.G. Klijn

E. Takken

P.W. Lothes

Bijlage V
Statistiek aangaande de classis Gorinchem (waaronder Beneden-Gelderland ressorteerde)

De gegevens van de eerste 3 kolommen zijn ontleend aan het eerste 'Jaarboekje voor de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde kerk' (1856); de gegevens van de laatste kolom zijn die van de volkstelling 1849.

plaats	**predikant**	**zielental 1856**	**volkstelling 1849**
Gorinchem	E.F. Smit	286	325 (w.o. 20 militairen)
Leerdam	J.F. Zeebuijth	219	81
Schoonrewoerd			9
Asperen			13
Heukelum			7
Leerbroek			22
Noordeloos	K. van den Bosch	183	132
Hoogblokland			7
Hoornaar			33
Goudriaan			27
Schoonhoven	G.B. Mos	190	57
Wilige Langerak			34
Langerak	J.H. Meijer	320	137
Ameide			26
Groot-Ammers			23
Nieuwpoort			22
Herwijnen	H.A. Jonkman	245	271
Haaften	vacant	47	61
Vuren	vacant	50	154
Gameren	F.A. Kok	170	80
(met Nieuwaal)			13
Zaltbommel			
Zuilichem	F.A. Kok	100	38

	Brakel				32
Poederoyen		F.A. Kok		100	73
	(met Aalst)				
Well			vacant	50	14
	Nederhemert				2
Hoenzadriel			vacant	60	4
	(Maasdriel)				10
	Rossum				
Sleeuwijk		H.R. Koopman		250	467

De verschillen tussen de aantallen in de beide laatste kolommen moeten worden verklaard uit: onjuistheden in de opgaven, de grote verschillen tussen de grenzen van de kerkelijke en burgerlijke gemeenten, het tijdverschil van 7 jaar etc. Bij de gemeente te Vuren is ongetwijfeld de emigratie een belangrijke factor geweest.

Schoonhoven en Sleeuwijk voegen zich ná 1856 bij een ander classicaal verband. De gemeente te Haaften heeft zelfstandig bestaan van circa 1853-1859 (vgl. blz. 381).

Hoenza-Driel wordt in de Jaarboekjes na 1860 niet meer genoemd (vgl. blz. 386 v.v.). De gemeente Noordeloos telt in 1869, 315 zielen - wellicht door de vereeniging met de 'Kruisgezinden'; Herwijnen in 1869: 350 zielen.

Hardinxveld (vgl. blz. 377) wordt in 1861 geïnstitueerd; de gemeente telt in 1863: 64 zielen en in 1874: 110.

Bijlage VI
Lijst van predikanten in enige gemeenten in de classis Gorinchem en in de (latere) classis Tiel van de Gereformeerde kerken in Nederland gedurende het tijdvak 1834-circa 1900.

I. Classis Gorinchem

GIESSENDAM-NEDER-HARDINXVELD. Di. H.G. Bömcke 1844-1847, H. Wiersma 9 april 1848-28 okt. 1849, P. Wagemaker 10 sept. 1854-20 juni 1859, H.A. Jonkman 6 maart 1860-6 april 1862, W.H. Gispen 20 juli 1862-13 juni 1864, K. Kreulen 21 aug. 1864-12 aug. 1866, H. Beuker 25 aug. 1867-3 okt. 1869, T. Hettema 13 dec. 1870-2 nov. 1871; J.R. Kreulen 10 maart 1872-26 juli 1874, P. Nieuwenhuis 23 juli 1876-7 sept. 1879, F. Breitsma 13 mei 1880-16 april 1883 (In de in 1890 geïnstitueerde Kerk B. Oef. W. Vermeer 1890-1894, G. Davelaar als oef. 1898, als pred. 16 mei 1901-11 april 1902), N.J. Engelberts 4 mei 1884-1 mei 1897, R.P. Haan 25 juni 1899-26 okt. 1902.

GORINCHEM. Di. H.H. Middel 24 sept. 1845-12 nov. 1850, G.B. Mos 23 juli 1852-5 febr. 1854, E.F. Smit 26 aug. 1855-29 dec. 1884, P. Biesterveld 27 sept. 1885-22 juni 1890, K. v. Goor 22 febr. 1891-7 mei 1893, J. v. Andel 24 sept. 1893-1 nov. 1907.

HARDINXVELD (Boven). Di. O. Los 19 okt. 1864-26 juni 1866, M. v. Minnen 23 sept. 1867-27 febr. 1871, M.v.d. Boom 10 dec. 1876-2 nov. 1884, J. Dekker 30 jan. 1887-13 sept. 1891.

LANGERAK. Di. H.B. Geuchies circa febr. 1848-sept. 1849, J.H. Meijer circa juli 1850-1882, T. Bouma dec. 1886-april 1890, D. Koopmans nov. 1890-okt. 1892.

LEERDAM. De Chr. Afgescheiden gemeente, sinds 1869 Chr. Geref. kerk, sinds 1892 Geref. kerk A (tot 7 nov. 1902): Di. G. Baaij 1840-aug. 1845, J.F. Zeebuijth 11 mei 1849-16 febr. 1868, P. Kapteyn 14 juni 1868-4 okt. 1870, P.J. Baaij 11 febr. 1872-18 nov. 1883, L.A. Smilde 5 dec. 1886-26 febr. 1894, N.G. Kapteyn 3 febr.

1895-4 aug. 1901, J.E. Reijenga 23 febr. 1902-zie hierna; de Ned. Geref. kerk, sinds 1892 Geref. kerk B (tot 7 nov. 1902): Ds. W. Raman 4 maart 1894-10 juli 1897; de Geref. kerk (sinds de ineensmelting 7 nov. 1902): Di. J.E. Reijenga (23 febr. 1902)-l jan. 1911.

NOORDELOOS. De vroegere Chr. Afgescheiden gem., na 1869 Chr. Geref. Kerk, tot aan de vereniging in 1892: Di. A.J. Betten 1842-1847, H.R. Koopman, 1850-sept. 1851, K.v.d. Bosch 24 maart 1854-14 mei 1856, G.B. Mos 6 maart 1859-2 dec. 1866, G. Bramer 10 nov. 1867-31 jan. 1869, E.v.d. Kamp 7 aug. 1870-25 nov. 1877, H.A. Jonkman 20 febr. 1881-1 okt. 1892.

II. de (latere) classis Tiel

AALST. Di. R. van Giffen 3 sept. 1899-1903, G. Davelaar 16 april 1905-19 mei 1912.

GAMEREN. Di. F.A. Kok dec. 1852-nov. 1858, Th. de With 20 maart 1859-25 okt. 1863, H.R. Koopman 18 dec. 1864-16 april 1866, R. Brinkman 24 febr. 1867-2 febr. 1873, J. Diemer 5 nov. 1876-30 maart 1879, J.W. de Lang 7 sept. 1879-19 juli 1885, H. Vissink 10 okt. 1886-28 juli 1895, A.P. Lanting 31 mei 1896-4 juni 1899.

HERWIJNEN. Di. G.J. Raidt 28 juni 1843-28 febr. 1848, G.B. Mos 8 nov. 1848-18 juli 1852, H.A. Jonkman 2 okt. 1853-28 febr. 1860, G. Lampen 4 okt. 1860-6 okt. 1867, G.A. Kempff 13 okt. 1867-13 maart 1870, W. Sieders 4 juni 1871-2 juni 1873, H. Elffers 19 okt. 1873-2 juli 1876, J. Boss 12 aug. 1877-30 mei 1886, R. Loman 3 okt. 1886-12 sept. 1899.

HOENZA-DRIEL. Vóór 1900 vakant.

POEDEROYEN. Ds. F.A. Kok (gecombineerd met Zuilichem en Gameren) dec. 1852-nov. 1858.

VUREN. Ononderbroken vakant.

WELL. Di. R. Loman (gecombineerd met Zuilichem) 3 okt. 1881-26 sept. 1886, G. Davelaar (gecombineerd met Aalst) 16 april 1905-19 mei 1912.

ZUILICHEM. Di. F.A. Kok (gecombineerd met Poederoyen en Gameren) dec. 1852-nov. 1858,, R. Loman (gecombineerd met Well) 23 okt. 1881-26 sept. 1886, A.H. op 't Holt 1889-10 maart 1891, oef. N. v. d. Blom 25 april 1893-1898, Ds. A. Brink 15 nov. 1900-9 aug. 1908.

Literatuur / bronnen

A. Algemene werken betreffende de Afscheiding, tijdschriften etc.

H. Algra, Het wonder van de 19e eeuw, Franeker 1966.
'De Bazuin', (1e nummer 4 aug. 1853).
F.L. Bos, Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834, deel I-IV, Kampen 1939-1946.
J. Bosch, Figuren en aspecten uit de eeuw der Afscheiding, Goes 1952.

- Om waarheid en recht - Eenige strijdschriften, smeekschriften en smaadschriften uit de dagen der Afscheiding, Kampen 1933.

J.C. van der Does, De Afscheiding in haar wording en beginperiode, Delft 1933.
Handelingen van de Synoden van de Christelijke Afgescheidene gemeenten en van de Christelijke Gereformeerde kerk (1836-1892).
Handelingen van de Algemeene Christelijke synode der Hervormde kerk in het koninkrijk der Nederlanden, 1830-1847.
Honderd dertig jaar gemeenten en predikanten, uitgave van het algemeen bureau van de Gereformeerde kerken in Nederland, Utrecht 1964.
Jaarboekje voor de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde kerk etc. vanaf het jaar 1856.
G. Keizer, De Afscheiding van 1834, Kampen 1934.
Officiëele stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. kerkgenootschap van de leeraren H.P. Scholte, A. Brummelkamp, S. van Velzen, G.F. Gezelle Meerburg en dr. A.C. van Raalte, Kampen 1863.
L. Oostendorp, H.P. Scholte - Leader of the Secession of 1834 and Founder of Pella, academisch proefschrift V.U., Amsterdam, Franeker 1964.
'De Reformatie', tijdschrift uitgegeven en hoofdzakelijk geschreven door ds. H.P. Scholte.

Serie I, 8 delen, 1837-1840; serie II, 8 delen, 1841-1845; serie III, 3 delen, 1846-1847.

'De Stem', 1851-1863
'De Wachterstem', jaar 1857 (no. 1-53).
J.C. Rullmann, De Afscheiding in de Nederlandsch Hervormde kerk der XIXe eeuw, Kampen, 1930.
J. Verhagen Jr., De geschiedenis der Christelijke Gereformeerde kerk in Nederland, Kampen 1881.
W. Volger, De leer der Nederlandsche Hervormde kerk (1816-1852), academisch proefschrift V.U., Amsterdam, Franeker 1946.
L.H. Wagenaar, Het Reveil en de Afscheiding, Heerenveen 1880.
W.J. de Wilde, Geschiedenis van Afscheiding en Doleantie van Hervormd standpunt gezien, Wageningen z.j.
I. de Wolff, De strijd om de kerk in de 19e eeuw, Enschedé 1954.
J.A. Wormser / J.C. Rullmann, Een schat in aarden vaten

I. Albertus Christiaan van Raalte, Nijverdal 1915

II. Hendrik Peter Scholte, idem
III. Hendrik de Cock, idem
IV. Simon van Velzen, Nijverdal 1916
V. George Frans Gezelle Meerburg, Baarn 1919.

B. Plaatselijke en regionale kerkgeschiedenis

Joh. de Boer, De Gereformeerde kerk van Zuid-Beijerland 1836-1936, Rotterdam 1936.
K. Deddens e.a., Geroepen om vrij te zijn, Gedenkboek Leerdam 1835-1960, Culemborg 1960.
K.J. Kapteyn, Het gedenken van de daden des Heeren, 75-jarige herinnering aan de Afscheiding te Giessendam en Neder-Hardinxveld, 1835-1910, Sliedrecht 1910.
G. Keizer, Uit de geschiedenis der Gereformeerde Kerken, Vuren - Herwijnen - Ommeren - Tiel, 1835-1853, 2e druk, Kampen 1905.
G. Keizer, Herinneringen uit de dagen der 'Afscheiding', in Jaarboekje voor de Gereformeerde Kerken in Nederland voor het jaar 1906, pag. 22-33 - (betreft Beneden-Gelderland).
Kerkhistorische Kroniek, redactie **H.M. Stoppelenburg,** 's Heer Arendskerke (Zld.). Tot heden verschenen de jaargangen 1-6 (1964-1970).
J. de Lange, De Afscheiding te Leiden, Rotterdam 1934.
Chr. W.J. Teeuwen, Wegen Gods in Gelre - een bijdrage tot de geschiedenis der Afscheiding op den noordoostelijken Veluwerand, Kampen 1935.
D.H. Th. Vollenhoven, De Afscheiding in de residentie in het midden der 19e eeuw; in: Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, zesde reeks, zesde deel 1928.
J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen (1834-1900), Groningen 1961.

C. De Kruisgezinden

F.L. Bos, Kruisdominees - Figuren uit de Gereformeerde kerk onder 't Kruis, Kampen 1953.
J.C. van der Does, Kruisgezinden en separatisten, 2e druk, Franeker z.j. **Notulen** van de Algemeene kerkelijke vergadering van de opzieners uit onderscheidene gemeenten der Gereformeerde kerk (onder het kruis) in Nederland; 1844-1869.
J. van Raalte, Wat was de Gereformeerde kerk in Nederland? De geschiedenis van de 'Kruisgezinden', Goes 1954.

D. Speciale onderwerpen

Bibliotheek van oude schrijvers, uitgave van Lindenburgs boekhandel en antiquaraat, Rotterdam 1968.

H. Bouma, Een vergeten hoofdstuk - Een bladzijde uit de worsteling van de sedert 1834 wedergekeerde kerken voor gereformeerd schoolonderwijs, Enschedé 1959.
H. Bouwman, De crisis der jeugd, Kampen 1914.
Jan van Brakel, ds. L.G.C. Ledeboer - zijn leven en kerkstrijd, 2e druk, Utrecht 1960.
A. van den Brink, Het zichzelven verdrukkend Sion - het onrechtvaardig uitoefenen der kerkelijke tucht in de Christelijke Afgescheidene gemeente te Amsterdam, Amsterdam 1842. (Kon. Bibl. pamflet 28000)
H.J. Budding/W. van Nas, Nagelaten geschriften van H.J. Budding, Rhenen z.j.
Helenius de Cock, Hendrik de Cock, eerste afgescheiden predikant in Nederland beschouwd in leven en werkzaamheid, twee delen, Kampen 1860, 1864.
- Na vijftig jaren - Feestrede bij de herdenking der Afscheiding te Ulrum.

Gerrit Demper, Eigenhandig geschrift van den heer Gerrit Demper, geboren te Langerak den 6den Juli van 't jaar 1793, en aldaar overleden 26 Augustus van 't jaar 1855.
D. van Dulst, Een woord tot opwekking aan mijne land- en geloofsgenooten, aangaande mijne uitleiding uit het zoozeer vervallen en verbasterd kerkgenootschap, 's-Gravenhage 1835.
W.F. Emck Wz., Kroniek van Gorinchem 1230-1927, Gorinchem 1929.
H.A. van Gogh, Van Arkel's Oude Veste (Gorinchem), Gorinchem 1898.

J.H. Gunnink, H.J. Budding - Leven en arbeid, Rhenen 1909.
G.M. den Hartogh, Het Christelijk Gereformeerd Seminarie te Amsterdam, (1850-1852) Delft 1939.
J. Hasselman, De Afscheiding der geloovigen van het Herv. kerkbestuur en genootschap in Nederland, getoetst aan het Woord Gods, 's-Gravenhage 1841.
M.E. Kluit, Het Reveil in Nederland, Amsterdam 1936.
Gera Kraan-van den Burg, Brandende harten - De geschiedenis van Maurits en Suze van Hall, Kampen 1961 (historische roman).
H.H. Middel, Eenvoudig verhaal van Gods menigvuldige reddingen uit de grootste nooden, 's-Gravenhage 1866 (latere drukken zijn uitgegeven bij Den Hertog, Utrecht).

- Gods vrije genade verheerlijkt in het zalig afsterven van Anna Harmina Middel dochter van H.H. Middel, Den Hertog, Utrecht.
- De treurigste staat der geloovigen - predicatie naar aanleiding van Psalm 88 vers 6a, Utrecht z.j.
- Wonderen van Gods genade - leerrede over Ezechiël 16 vers 6-8, Ter Aa z.j.

Overgeschoten brokskens - Verzameling van brieven nagelaten door geliefde kinderen Gods, eerste en tweede bundel, Gorinchem 1930 en 1933 (deze bundels bevatten een groot aantal brieven van o.a. **Machiel Verbeek** uit Nieuwaal).
M.W. Schakel, Geschiedenis van de hoge en vrije heerlijkheden van Noordeloos en Overslingeland, Noorduijn en Zn., Gorinchem 1955.
K. Schilder, De dogmatische beteekenis der 'Afscheiding', Kampen 1934.
H.P. Scholte / J.A. Wormser, Aanmerkingen betreffende een geschrift, getiteld: Verslag van de synode der Afgescheidene Gereformeerde gemeente in Nederland - 1840 - Amsterdam, Hoogkamer & Comp., Amsterdam 1841.

- Verbondsbevestiging - predikatie over Deuteronomium 16 vers 17 en 18, Amsterdam 1837.

Klaas Smit, Iets over vrijheid en scholen of overweging der beide vrijheids-besluiten van den 5 Julij 1836 en 9 Januarij 1841 - met een voorrede van L.G.C. Ledeboer, 's-Gravenhage 1846.
F. Staal Pz., De apostel van Zeeland (Ds. Cornelius van der Meulen), Bruinisse z.j.
A. van Stuyvenberg e.a., 1838-1938 Ledeboer herdacht, Rotterdam 1938.
C. Timmer, Eenige gedichten aan zijne vrienden nagelaten door den godzaligen C. Timmer van Nieuwaal, z.j.
Uitvoerig en Beredeneerd Verslag van den toestand der Gemeente Gorinchem over het jaar 1859, Gorinchem 1860.
Van 's Heeren wegen, De Afscheiding van 1834 op 10, 11 en 12 October 1934 te Utrecht herdacht, Kampen 1934.
Van strijd en zegen, Gedenkboek van het Christelijk onderwijs 1854-1904, eerste oplaag, Leiden 1904.
C. Veenhof, Prediking en uitverkiezing - Kort overzicht van de strijd gevoerd in de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde kerk tussen 1850 en 1870 over

de plaats van de leer der uitverkiezing in de prediking, Kampen 1959 (men zie de belangrijke literatuurlijst op pag. 141-143).
S. van Velzen e.a., De schorsing van vier kerkeraadsleden der Christelijk Afgescheidene gemeente te Amsterdam, Amsterdam 1840.

- Gedenkschrift der Christelijke Gereformeerde kerk bij vijftig-jarig jubilé, 14 October 1884, Kampen 1884.

Dirk Verheij, Brieven van Dirk Verheij, overleden te Giessendam den 3 Junij 1860, Gorinchem 1861.

- Gedachtenis. Een laatste woord aan mijne familie en betrekkingen etc., benevens een kort verhaal van de leiding in den bekeeringsweg, welke de Heere gehouden heeft met den schrijver, Den Hertog, Utrecht z.j.

A.M. Wessels / H.M. Stoppelenburg, Een merkwaardig vijftal - Ds. B. Smytegelt, ds. H.J. Budding, ds. D. Bakker, ds. P. van Dijke, ds. L. Boone, Vianen 1969.

E. Landverhuizing (naar de Verenigde Staten van Noord-Amerika)

Classis Holland, Minutes 1848-1858, Grand Rapids, Michigan 1950.
Charles L. Dyke, The Story of Sioux County, second edition, Orange City, Iowa 1942.
J. van Hinte, Nederlanders in Amerika, deel I en II, Groningen 1928.

- Netherlanders in America, The University of Michigan Press 1955. Leiden 1947.

Henry S. Lucas, Dutch immigrant memoirs and related writings, I en II, Assen 1955.

- Netherlanders in America, The University of Michigan Press 1955.
- Ebenezer 1847-1947, The Netherlands Information Bureau, New York City, Booklet no. 15, 1947.

Jan Nollen, De Afscheiding, Een gedenkschrift, Orange City, Iowa 1898.
H. Picard, Belangrijke berigten uit Noord-Amerika, Hoogkamer & Comp, Amsterdam 1847.

Boekje bevat brieven van o.a. ds. H.P. Scholte, Teunis Keppel en Pieter Welle (afkomstig uit Gorinchem).
Een exemplaar van het boekje bevindt zich in The Library of Congress, Washington D.C.

P.J. Risseeuw, Landverhuizers, Baarn 1959.

Trilogie: Vrijheid en brood - De huilende wildernis - Ik worstel en ontkom. Historische roman.

Leonora R. Scholte, A Stranger in a Strange Land, Grand Rapids, Michigan 1942.
Souvenir History of Pella, Iowa, 1847-1922, Pella, Iowa 1922.
Sjourd Aukes Sipma, Brief aan de ingezetenen van Bornwerd etc. inzake Pella, Dockum 1848 (brief van 16 maart 1848).
K. van Stigt, Geschiedenis van Pella, Iowa en omgeving, deel I, II en III, Pella 1897.

- Nekrologie - Alphabetisch register van de overledenen in Pella, Iowa en omstreken van 10 jaar oud en daarboven (1870-1899), Pella, Iowa 1900.

B.H. Wabeke, Dutch emigration to North America 1624-1860, The Netherlands Information Bureau, New York, 1944 no. 10.
J. van der Zee, The Hollanders of Iowa, The State Historical Society of Iowa, Iowa City 1912.

F. Fotocopieën van stukken bewaard in The Department of Archives, Central College, Pella, Iowa, U.S.A.

1. **Rekening van Uitgaaf en Ontvangst betrekkelijk de Landverhuizing.** N.B. Folio 107 bevat de post 'Chr. Afgesch. Gem. van Utrecht - 13 febr. 1847: vijfduizend gulden van den verkoopprijs van het kerkgebouw'.
2. **Handelingen** van de opzieners der onderscheidene gemeenten in de provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland.
   N.B. Deze notulen omvatten ook enige provinciale vergaderingen van Noord-Holland.

   Zij omspannen het tijdvak 17 januari 1836-30 oktober 1840 en tellen 237 folio pagina's, in handschrift van **Isaac Overkamp,** de secretaris van ds. **H.P. Scholte.**

3. **Lijst der texten** waarover gepredikt is door ds. H.P. Scholte (17 maart 1833-30 december 1838).
4. **Laurens van Bergeijk,** Een geschiedenis van vijf en twintig jaren van den Wel-Eerwaarden Leeraar H.P. Scholte, Bedienaar des Goddelijken Woords etc. Pella, Iowa, 22 juli 1855 - naschrift is gedateerd 23 april 1858.

G. Archiefstukken bewaard in Nederland

Notulen Christelijke Afgescheidene gemeente te Gorinchem vanaf 4 juni 1839.
Lidmatenregister Christelijke Afgescheidene gemeente te Gorinchem.

Notulen van de 'provinciale' en classicale vergaderingen der Chr. Afgesch. gemeenten in 'Beneden-Gelderland' 1838-1840.
Notulen van de classis (Dordrecht-) Gorinchem van de Chr. Afgesch. gemeenten 1842-1849.
Notulen classis Gorinchem (waaronder Beneden-Gelderland ressorteerde) **van de Chr. Afgesch., later Christelijke Gereformeerde gemeenten 1849-1881.**
Notulen provinciale vergaderingen Zuid-Holland van de Christelijke Afgescheidene gemeenten etc., vanaf 13 december 1842.

H. Verder werden onder meer de volgende archieven geraadpleegd:

Gemeentearchief Gorinchem.
Gemeentearchief Amsterdam.

Archief Departement van Hervormde en andere Erediensten.
- rechtbank te Gorinchem.
- rechtbank te Tiel.
- rechtbank te Dordrecht.

Rijksarchief van Gelderland te Arnhem.
Provinciaal archief te Arnhem.
Huisarchief Brakel (R.A. Arnhem)

Archief der gemeente Brakel (Brakel, Aalst, Poederoyen, Zuilichem).
Archief der gemeente Kerkwijk (Gameren, Nieuwaal, Bruchem, Nederhemert, Kerkwijk).

Archief Hervormde gemeente te Gorinchem, Brakel, Poederoyen en Loevestein, Aalst, Nederhemert, Well, Gameren, Nieuwaal, Zuilichem, Tricht.
- classis Zaltbommel van de Nederlandse Hervormde kerk.
- classis Tiel van de Nederlandse Hervormde kerk.

Archief van de Gereformeerde kerk te Leerdam, Gameren, Herwijnen, Well, Middelburg, Deventer, Arnhem, Wolphaartsdijk, Utrecht.

Naschrift

Nadat dit boek was gezet, bereikte ons de tijding dat de in ons ‘Woord vooraf’ met dankbaarheid genoemde heer Hendrik van Hoogdalen Hzn. op 4 oktober 1970 te Gorinchem is overleden.

Zijn nagedachtenis blijve onder ons in ere; zijn verdiensten voor de geschiedschrijving van de stad Gorinchem zijn vele.

Aanvulling en verbetering

Eveneens nadat dit boek reeds was gezet, werd schrijver dezes ervan op de hoogte gesteld, dat de inhoud van een kist gevonden op een zolder van het oude Hervormde kerkgebouw te Gorinchem, was overgebracht naar het Gemeentearchief. De inhoud bestond uit een groot aantal ‘akten van Afscheiding’.

In hoofdstuk I hebben wij vermeld, dat wij een onderzoek hebben ingesteld in het archief van de Nederlandse hervormde kerk te Gorinchem (pag. 20). Bij dit onderzoek - reeds enige jaren geleden verricht - moesten wij ons tevreden stellen met het raadplegen van de notulen van de kerkeraad. Enige akten van Afscheiding vonden wij daar in afschrift.

Door de goede zorgen van de heer A.J. Busch, archivaris van Gorinchem, waren wij in de gelegenheid, de originelen alsnog te bestuderen. Deze bevestigden ons merendeels, hetgeen wij in hoofdstuk I reeds konden vermelden.

Echter een enkele aanvulling en verbetering.

In het gemeentearchief van Gorinchem worden thans bewaard de akten van Afscheiding van onder meer: de families Laurens van Bergeijk, Hasselman en De Rouville; verder van: Lucas van der Linden (hij is - zoals nu nader blijkt - de eerste, die zich afscheidt: 27 maart 1835 - wellicht is zijn brief enige tijd aangehouden), Jacob den Dekker, A.J.C. ten Hagen, J.F.C. Lintner (29 september 1835), D.M. Sizoo en H. Smits. Aangezien de ‘akte’ van laatstgenoemde is gedateerd 15 april 1836 dienen de nummers 19 en 20 niet te worden vermeld in de ‘ledenlijst’ van pagina 25.

Daarentegen moeten aan deze lijst worden toegevoegd:

Dirk Jan Veen - deze scheidt zich af op 18 juli 1835;
Franske de Looy - brief van 5 juli 1835 en
Kaatje Muilenburg, echtgenote van Jan Eckhardt (no. 4 op bladzijde 25) met 7 kinderen - afscheiding op 21 mei 1835.

De akte van het echtpaar Pieter Welle en Dirkje van Aalsburg is niet gedateerd; zij noemen als hun kinderen: Geertrui Cornelia, Gijsbertje, Kornelia, Kornelis, Marretje en Jenneke.

Gijsbert Snoek scheidt zich af met drie kinderen: Aart, Reinier en Johanna (vergelijk bladzijde 25).

Merkwaardig is nog, dat de op bladzijde 27 genoemde C.K. van Hulst, die zich te Gorinchem afscheidt op 2 maart 1839, dit doet, terwijl hij schrijft te Herwijnen te

wonen; de op bladzijde 25 genoemde Jan van der Wiel, blijkt dezelfde te zijn als Jan van der Meer van der Wiel, die we later één en andermaal onder Poederoyen aantreffen - hij scheidt zich af te Gorinchem, hoewel hij onder Poederoyen woont.

Tenslotte zij de aandacht gevestigd op het onlangs verschenen, belangrijke boek van dr. M. Elisabeth Kluit: Het Protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865 (Paris, Amsterdam, 1970).

Hoewel dit boek betrekkelijk weinig over de Afscheiding van 1834 handelt, achten wij het juist, hier te vermelden, dat op de bladzijden 248 en 249, fragmenten zijn afgedrukt van de ook door ons genoemde brief van J.P.W. Bousquet, gedateerd 26 oktober 1832, gericht aan mr. H.J. Koenen.

Naamregister

De namen van de personen, die staan in de lijsten op de pagina's 89-92, en die voornamelijk woonachtig waren in de plaatsen Asperen, Heukelum, Langerak, Leerdam, Nieuwpoort, Schoonrewoerd en Tienhoven, zijn - indien ze verder niet voorkomen in dit boek - niet in het naamregister vermeld.

Niet **alle** personen, die terloops éénmaal worden genoemd, alsmede enige namen uit een aantal genealogieën (bijvoorbeeld die van Brandt, Hasselman en Scholte - hoofdstuk 3), werden hieronder opgenomen.

De lijst van predikanten uit de bijlagen V en VI, is niet verwerkt.

Personen met een dubbele achternaam zijn onder de eerste naam vermeld.

Bij meer dan één spelling etc. van een naam in verschillende stukken - hetgeen nogal eens voorkomt - is in den regel in dit register één spelling (naam) aangehouden, bijvoorbeeld: Raijdt (Raidt, Raydt), de Visser (Visser), van Zomeren (Zoomeren, Someren).

Aa, L. van der, 170, 171, 320, 327, 328
Aalburg, A. van, 266
Aalders, ‘vrouw’, 399-342
Aalsburg, Dieuwke van, 351
Aalsburg, Dirkje van, 39, 72, 404, 421
Aalsburg, G. van (Herwijnen), 381, 393
Aalsburg, G. van (Spijk), 351
Aalsburg, H. van, 405
Aalsburg, J. van, 404
Aalsburg, Joh. van, 405
Aalsburg, J.M. van, 351
Abbema, W., 395
Acqooij, J. van, 269, 270, 278, 279
Adel, H. van, 225, 230
Aken, R. van, 381
Aken, mr. W. van, 121
Akkeren, Gt. van, 161, 162
Akkeren, J.W. van, 39
Alblas, H., 44, 83, 84, 92, 99, 102-104, 106
Alphen, S. van, 277
Alphen, W. van, 217, 219, 277-279, 369
Alpherts, ds. J., 235
Ananias, J.R., 190
Ancona, J.S. d', 369
Andel, A. van, 378
Andel, C. van, 70, 387
Andel, C.J. van, 397
Andel, J. van, 378
Andel, T. van, 18, 39, 42, 70, hoofdstuk 10, 14, 16 passim, 373, 374
Andel-Blankers, M. van, 39, 188

Anker, A. van den, 260
Anker, Chr. van den, 278, 279, 300
Anker, Maria van den, 258, 264, 265
Anker, Mien van den, 260
Anker, W. van den, 251, 382
Anrooij, J. van, 269
Appeltere, mr. A.W., 79, 87, 105, 144
Arend, J.O., 278
Asch, W. van, 102, 103, 162, 166, 327

Baalen, A. van, 251, 252, 295, 296, 376, 377, 382
Baalen, C. van, 33, 87, 214, 220-222, 250-252, 257, 258, 293-295, 302, 307-309, 376
Baalen, D. van, 251
Baalen, L. van, 251
Baalen, L.A. van, 249, 250
Baalen, M. van, 251
Baalen, S. van, 251
Baaij, ds. G., 121, 124, 125, 151, 165, 172, 205, 206, 208, 238, 284, 324, 326, 327, 342
Baaijense, Jacob, 218, 219, 277-279, 294, 298, 302, 303, 384, 391
Baaijense, Jasper, 278, 279
Baggerman,..., 387
Bakker, E.H., 230, 232, 233
Bakker, J.J., 395
Ballegooyen, A. (van), 260, 264, 265, 295, 298, 302, 309
Ballegooyen, C., 260
Balt, (ds.) P., 388
Barendrecht, H., 78, 151, 162, 165, 170, 401
Bastmeijer, J., 316
Bauman(n), H., 265
Bauman(n), H.H., 260, 261, 294
Bauman(n), K., 264, 265
Bavinck, dr. H., 339
Bax,..., 248
Beek, G.G. van der, 33
Begram, mr. P.L., 80-83, 86, 105, 108, 117-121
Begram, W.C.M., 81
Bekker (Bekkers, J.?),..., 351
Bekking, J., 346
Bel, W., 398
Bentem, J. van, 367
Bentem, W. van, 277
Benthem van Zante, A., 238, 245, 246,, 381
Berg, A. van den, 285
Berg, C. van den Jz., 44, 125
Bergeijk, A.M. van, 21, 25, 400
Bergeijk, C. van, 26, 27, 196, 202
Bergeijk, C.E. van, 188, 206, 207
Bergeijk, C.G. van, 188
Bergeijk, H. van, 400
Bergeijk, Laurens van, 21, 25, 39, 43, 89, 90, 92, 93 e.v., 165, 230, 304, 400, 401, 404, 421
Bergeijk, Laurens van Sr., 400
Bergeijk, Leendert van, 26, 39, 111, 178, 179, 188, 206, 400
Bergeijk, Leonardus van, 400
Bergeijk, M. van, 89, 95, 400

Bergeijk, M.A. van, 25, 400, 401, 404
Bergeijk, ‘dochter’ van, 88
Bergeijk, ‘nichten’ van, 89, 98
Bergeijk-Koejemans, J. van, 21, 25, 39, 89, 93 e.v., 197, 400, 401
Bergman, W., 170
Betten, (ds.) A.J., 165, 207, 319, 324, 327, 401
Beugen, A.M. van, 154
Beusekom, D. van, 236, 244-246
Bie, P. de, 248
Bison, S., 44, 162
Blaak, A., 78
Blaak, J., 78, 79, 161
Blackstone, G., 161

Blanke, C.W., 184, 206
Blanke(n), J., 401, 404
Blanke(n), J.M., 401, 404
Blankers, A., 70, 184, 188, 191, 197, 352, 373
Blankers, J., 70, 191, 208, 273
Blokland, H., 125
Blokland, P., 367
Blom, A., 396
Blom, D., 236, 246
Blom, E., 396
Blom, F., (of T.?), 381
Blom, G., 108
Blom,..., 360
Blom-van Baalen, J.M., 27
Bloot, A., 396-398
Bockel, A. van, 388
Bockel, J. van, 387-389
Bockel, J. van Bz., 285, 387
Boef, Cath.a. den, 26, 117, 178, 179, 188
Boef, Cornelis den, 26, 39, 41, 181, 188, 191, 196, 202
Boef, J.C. den, 26
Boef, M. d, 252
Boef-Hakkers, B. den, 26, 39, 182, 188
Boellaard, J.W., 240, 242
Boellaard, F.H., 378
Boer, A., 121
Boer, dr. J. den, 78, 124, 153, 326
Boer, P. den, 369, 379
Bok, A., 260, 266, 267
Bok, A.J., 257, 266, 267, 382
Bok, D., 267
Bok, G., 258
Bok, H., 260
Bok, J., 264, 265
Bok, Johan, 260
Bok, Johannes, 260
Bok, J.M. Wz., 259
Bok, K., 260
Bok, M., 267
Bok, M.H., 218, 258, 264, 265
Bok, M.J., 258
Bok, Wijnant, 33, 214, 218, 221, 223, 255-258, 260, 264, 265, 294, 302, 382, 383
Bok-Valkenburg, Joh.a, 266, 267
Boll, V.G.A., 76, 77
Bollée, J., 26, 39, 74, 77, 89, 185, 188, 191, 202, 208
Bömcke, (ds.), H.G., 206, 315, 324, 359-361

Boo, B. de, 325, 326
Boom, ds. M. van de, 378
Boon, M., 236
Boonza(a)ijer, J.C., 69
Booy, M. de, 328
Borcharen, J. van, 43, 187
Bordes, mr. A.J.T. de, 108, 112-115, 121
Bos, dr. F.L., 186, 377
Bos, dr. J., 380, 385, 390
Boss, ds. J., 380, 385, 390
Boterbloem, J., 378

Bouma, ds. H., 59, 368, 369
Bousquet, I.P.H., 279, 421
Bousquet, J., 280
Bouwman, dr. H., 137, 138, 157, 158, 371
Bouwmeester, J., 104
Brakel, W. à, 17, 194, 248, 313
Brakel, H. van, 269, 271, 278, 279
Brakel, K. van, 237
Brakel, R. van Az., 269
Brakel, W. van, 395
Brakel, Willemiena van, 269
Brakel, W.A. van, 269
Branderhorst, J., 33
Brandt, J.D., 18-20, 46 e.v., 67 e.v., 130, 132-134, hoofdstuk 10 passim, 312, 313, hoofdstuk 16 passim
Brandt, J.D. Sr., 47 e.v.
Brandt-Hasselman, W.L., 67-69, 175, 188
Brandt-Koopman, wed. J.D., 39, 42, 46 e.v., 60-63, 68
Brandt-van Tilborgh, J.C., 69
Bran(d)t, H., 231-233
Bran(d)t- den Boef, M., 232, 233
Brandwijk, P., 396
Bras, T., 112, 181
Bras, ‘weduwe’ H., 260
Breda, A. van, 93
Breda, ‘Heeren’ van, 111
Breda, ‘zoon van A.’ van, 89, 94
Breedveld, N., 248
Bremer, A. den, 351
Bresser, J., 352
Brienen, A., 260
Brienen, G., 260
Brienen, J., 260
Brink, A. van den, 339, 340
Brinkman, ds. R., 391
Brouwer, H., 327
Brugghen, mr. J.J.L. van der, 317
Bruin, J. de, 360, 361
Bruin, L. de, 26, 39, 43, 111 e.v., 176, 182, 185, 189, 191, 196, 202, 204, 208, 212, 313, 315, 316, 351, 357, 358
Bruin, W. de, 381
Bruin-Duppe, A.M. de, 26, 176, 178
Bruinswijk, A. van, 33, 76, 82-84, 89, 98, 106, 125, 327
Bruinswijk, C. van, 76, 83, 84, 89, 98, 106
Brummelkamp, ds. A., 14, 34, 35, 57, 137, 142, 151, 152, 168, 169, 173, 174, 199, 332, 338, 340, 343, 344, 366, 369, 370, 371
Brummen, G. van, 39

Bruygom, J., 267
Bruygom, W., 266
Bruyn, E. de, 217, 235, 236, 241, 242, 244-246
Bruyn, J. de, 238
Bruyn, K. de, 236, 238, 244-246
Bruyn, N. de, 236, 245, 246
Bruyn, Pieter de, 223, 235, 237, 240, 241, 244-246
Bruyn, Pieternella de, 236, 245, 246
Bruyn, W. de, 217, 223, 235, 236, 241-244
Budde, D.A., 150, 151, 338

Budding, ds. H.J., 62, 70, 77, 131, 136, 168, 170, 191, 303, 304, 315, 332 344, 366, 373-375
Bulens, Ds. J., 372
Burger, J.W., 288
Burger-van Asch, D., 288
Burggraaf, B., 125
Busch, A.J., 421
Buys Ballot, ds. A.J., 251, 253
Bijsterveld, K. van, 248, 250

Capelle, L., 248
Carlier, ds. J.A., 270
Chabot, H.M., 279, 284, 291
Christel, J., 219, 278, 300
Cloete, J.C., 82
Cock, (ds.) Helenius de, 140, 144, 190, 371
Cock, ds. Hendrik de, 14, 15, 35, 64, 87, 105, 138-140, 142, 148, 151, 154-156, 164, 169, 171, 172, 190, 193, 195, 196, 199, 302, 338, 340-342
Coever(r)ing, N. van de, 161
Colff, mr. J.J. van der, 82, 108
Colijn,..., 325
Comrie, A., 248
Conjong, J., 320
Crol, ds. W.J., 222, 251, 277

DaCosta, mr. I., 279, 280, 283
Dalen, P. van, 248
Dalen, R. van, 248
Dalm, D., 395
Dam van Brakel, W. van, 253-255
Darby, J.N., 137, 145, 178, 325
Davelaar, ds. G., 265
Deddens, ds. K., 18, 124, 326, 366
Dekker, Aagje den, 26, 112
Dekker, Adriana den, 112, 181
Dekker, B. den, 26
Dekker, C. den, 328
Dekker, H. den, 26, 112
Dekker, J. den, 18, 19, 26, 39, 43, 110 e.v., 121, 130, 134, hoofdstuk 10 passim, 312, 319, 320, hoofdstuk 16 passim, 421
Dekker, Willem den, 181
Dekker, Willemke den, 26, 112, 181
Dekker(s), E., 25
Dekkers, G., 285
Demper, A., 322
Demper, Gerrit, 33 44, 76, 83-85, 90, 93, 99, 102-104, 106, 161, 172, 173, 320, 322, 333

Deteleff, C., 47, 337, 338
Deventer, W. van, 26
Deventer, ‘Juffrouw’ van, 26
Diemer, ds. J., 383, 390, 391, 393
Dingemans, A., 395
Dingemans, A.A., 395
Dingemans, B.W., 395
Dingemans, G., 387
Dingemans, H., 387
Dingemans, H.G., 387
Dingemans, J., 395

Dingemans, J.P., 269
Dingemans, M.C., 395
Dingemans, P., 217, 268, 269, 271, 275, 294, 296-299, 302, 307, 308-310
Dingemans, P.J., 395
Dingemans, W.H., 294
Dingemans, W.J., 285, 387
Doesburg, A., 236
Doesburgh, ds. M.P. van, 286-288
Donker Curtius, ds. H.H., 13, 75
Donker Curtius, mr. D., 85
Donkers, A., 381
Doorn, M. van, 98
Doorne, M. van, 285
Doorne-de Klein, M. van, 285
Dor(d)t, J.H. van, 184, 188, 354
Dor(d)t, P.C. van, 184, 354
Dorresteijn, M., 39
Dorresteijn, W., 26, 41
Dorresteijn, 'Wed.' G., 190, 191, 193
Driel, A. van, 328
Driesse(n), P., 44, 161
Drimmelen, T. van, 238
Drost, H., 286, 287
Drost, I.J., 18, 44, 184, 188, 191, 202, 213, 286-288, 312-314, hoofdstuk 16 passim, 372, 375, 384
Drost, J., 33, 286, 288, 289,
Dudok Bousquet A.E., 229, 245, 278-285, 291, 293-295, 298, 303, 305, 309
Dudok, H.F., 280, 281
Dudok, H.L., 280, 281
Dudok, J.J., 280, 281, 291
Dudok, P.H., 280
Duhen, J., 99
Duim, J., 44
Duin, ds. R.W., 148, 151, 189-193
Dulst, D. van, 87, 139, 141, 214, 218, 222, 255-258, 264, 265, 294-297, 300, 302-307, 309, 316, 330, 366, 375-377, 382
Dulst, J. van, 217
Dulst, T. van, 377
Dunnen, W. den, 89, 95, 400
Dunnen-van Bergeijk, M. den, 89, 95, 400
Dusseldorp, Arie van, 168, 170, 172, 175, 215, 223, 236-238, 241-246, 289, 293, 294, 297, 320, 329, 381
Dusseldorp, C. van, 244-246
Dusseldorp, G. van, 238
Dusseldorp, H. van, 238
Dusseldorp, J. van, 223, 236-238, 245, 246, 294, 381
Dusseldorp, K. van, 381

Dusseldorp, M. van, 238
Dusseldorp, S. van, 244
Dusseldorp, T. van, 236, 238
Duuren, R.K. van, 26, 39, 188, 191, 202
Duyn van Maasdam, A.F.J.A. Graaf van der, 42, 82
Duyser, C., 294
Duyster, L. (ook wel: Duyser), 215, 269, 271, 278, 279, 294, 295, 302, 303, 306
Duyster, W., 278, 279
Dijckmeester, mr. J., 108, 117
Dijk,... van, 333

Dijksterhuis, ds. P.M., 151, 153, 157, 158, 203, 204, 238, 245, 312, hoofdstuk 15 passim, 330, 333, 343, 350, 358, 359

Eck A. van, 379
Eck, J. van, 219, 278, 279, 300
Eckhardt, J., 22, 25, 39, 88, 90, 93, 94, 134, 176, 179, 185, 188, 189, 191, 202, 354, 421
Eckhardt-Muilenburg, K., 41, 88, 188, 421
Eden, W. van, 88, 89, 110, 111
Ekhard, C., 26, 39
Elffers, ds. H., 380
Emmenes, E. van, 264, 265
Emmenes, J. van, 260, 264, 265, 267, 298, 302
Enge, N. van, 244
Engelenvaart, M., 183
Ent, A. van der, 275
Entingh, ds. A.S., 392
Erk, H. van, 44
Erkom, A. van, 287
Erkom, R. van, 287
Est, A. van, 25, 39, **114 e.v.**
Everwijn, ds. J., 226, 230, 231
Eysbergen, L. van, 320
Exalto, E., 225, 228, 230, 232, 233

Flesch, ds. S.M., 324
Flier, A., 303
Fokkert, A., 236
Fokkert, ‘weduwe’ A. de, 235, 236

Gameren, M. van, 231
Gardenier, (ds.) W., 165, 344
Gefken, mr. J.W., 85
Gelderen, M. van, 287
Genderen, A. van, 395
Genderen, W. van, 394, 395
Gent, W. van, 125
Gerretson, dr. C., 85
Geselschap, N.J., 203, 240
Geuchies, ds. H.B., 324
Gezelle Meerburg, ds. G.F., 14, 65, 67, 102, 103, 137, 142, 148, 163, 185, 201, 209, 211, 222, 259, 268, 271, 294, 296, 305, 307, 313, 315, 322, 323, 328, 329, 332, 370, 384
Giessen, G. van, 257
Giessen, M. van, 261
Giessen, Adrianus van de, 232, 233, 379
Giessen, Antonia van de, 231-233

Giessen, C. van de, 231
Giessen, D. van de, 232, 233
Giessen, G. van de, 231-233
Giessen, L. van de, 232, 233
Giessen, P. van de, 233
Giessen-van de Giessen, D. van de, 233
Giessen, A. van der, 379, 380
Giessen, E. van der, 236, 238
Goch, H.A. van, 64
Goes, Chr., 26
Goes, D., 39 93, 113 e.v., 185, 188, 191, 202

Goes, E., 112
Goes, J.V. (of F.), 39
Goes-van der Sterre, M., 41, 117
Goris, ds. R., 392
Gorter, J. de, 44, 161
Goslinga, dr. A., 85
Grafe, E.F., 401
Greuter,..., 345
Groe, Th. van der, 17, 194, 248
Groen van Prinsterer, mr. G., 85
Groenenberg, J., 185, 188, 191
Groot, A. de, 231
Groot, P. de, 389
Groot, ‘schipper’ de, 190
Groot-van de Giessen, A. de, 231
Gunnink, dr. J.H., 59, 62, 136, 373

Haaften, Catharina van, 278
Haaften, Cornelis van, 219, 277-279, 391
Haaften, J. van, 278
Haaften, Klaas van, 218
Haaften, Nicolaas van, 277, 278, 391, 392
Haaften, Rijk W. van, 388, 391
Haaften, W(m). van, 215, 219, 220, 277, 278, 293, 297, 302, 303, 306, 391
Haaften, Willem van Az., 277-279
Haaften, Willem van Cz., 277-279, 391, 392
Ha(a)len, H. van, 181
Ha(a)len, R. van, 25, 176, 178, 353
Ha(a)len-Spaan, M. (N.?) C. van, 25, 176, 178, 353
Haan, G., 152, 154
Haan, A. de, 333
Haan, D. de, 172
Haan, J. de, 401
Haan, ds. T.F. de, 151, 152, 199, 314, 315, 332, 344, 350, 370, 389
Haas, K. de, 109, 120
Haasakker, A., 246, 265, 278, 279
Haasakker, G. de, 265
Hagen, A.J. ten Jz., 83, 108
Hagen, A.J.C. ten, 21, 22, 25, 39, 88, 92-94, 191, 404, 421
Hak, H.M., 257, 264, 265
Hak, J., 217, 269, 270, 301, 310
Hak, W., 217
Hak, Z., 258
Hakkers, E., 188
Hakkert, H., 236, 238
Hakkesteeg, F., 367
Hall, mr. A.M.C. van, 79, 95, 99, 136, 142, 167, 223, 279

Halteren, B. van, 114 e.v.
Ham, J. van, 44, 78, 170
Hanegraaf, M., 278, 279
Hanegraaf, W., 269, 271, 278, 279
Hanegraaff-Verbeek, J., 252
Hanewinckel, ds. J.A., 260, 266
Harmeling, H., 125
Hartman, P., 320
Hartog, A. (Janus) den, 33, 75, 88, 90, 223, 286-290, 294
Hartog, Arie den, 360, 361, 396,

Hartog, C. den, 44, 102, 103, 162, 401
Hartog, M. den, 104
Hartog-Putters, A. den, 288
Hartogh, dr. G.M. den, 371
Hasselman, Aarnaut, 18, 22-25, 27, 28, 32, 39, 41, 42, 44, 46 e.v., 59 e.v., 63, 80, 83, 88, 93 e.v., 113, 133, 142, 161, 162, 165, 167, 170, 197, 229, 289, 294, 421
Hasselman, C.G., 262
Hasselman, C.J.P., 262
Hasselman, E.C., 262
Hasselman, E.D., 262
Hasselman, G., 260
Hasselman, G.N., 262
Hasselman, Jan, 58-60, 165, 173, 177, 178, 189, 194, 202, 257, 260-265, 269 275 297-300 302-306, 307, 309, 316, 329, 330, 343, 344, 382, 389
Hasselman, J.K., 22, 25
Hasselman, J.P., 262
Hasselman, Lourens, 262
Hasselman, L.W., 22, 25
Hasselman, Laurens Wilhelmi, 262
Hasselman, L.W. Hzn., 369
Hasselman, Wilhelmina Laurina (Aalst), 262, 389
Hasselman, Wilhelmina Laurina (Gorinchem), 22, 25, 46, 65, 88, 93
Hasselman-van den Boogaard, E., 22, 25, 39, 88, 93 e.v.
Havelaar, C., 113 e.v.
Havelaar-Versteeg, N., 113e.v.
Hazekamp, O.J., 314
Heeckeren van Kell, W.H.A.C. Baron van, 75
Heeckeren-Klop, C. van, 262, 269
Hees, H. van, 269, 270, 307
Hees, N. van, 266
Hees, W. van, 277-279
Heiden, G. van der, 328
Heidenreich, G.H., 398
Heitinga, E.J., 388, 389
Hellenbroek, A., 268, 337
Hello, H., 116
Helmich, A., 351
Hemert, T. van, 260
Henke, D. (‘weduwe J. Versteeg’), 231
Heringa, dr. J., 30
Herwaarden, G. van, 93
Herwaarden, ‘zoons van, 89, 94
Herwerden, ds. C.H. van, 255, 256
Herwerden, ds. S. Hondius van, 256-258
Herwijnen, A. van, 248
Herwijnen, D. van, 236, 238, 245, 246

Herwijnen, E. van, 238
Herwijnen, J. van, 238, 244
Herwijnen, T. van, 238
Heuvel, A. van den, 378
Heuvel, E.M. van den, 378
Heuvel, H. van den, 391, 392
Heuvel, J. van den, 378
Heuvel, Jannigje van den, 231
Heuvel, M. van den, 378
Heuvel, W. van den, 378

Heuvel, W.A. van den, 378
Heykoop, M., 125, 327
Heykoop, P., 124, 125
Heymans, A., 237
Heijmans, R., 27, 93, 95, 111 e.v.
Hobo, C. Jr., 382, 383
Hobo, K., 260
Hoed, Cs. Wm. den, 44
Hoek,... van, 388
Hoey, mr. A. van, 39, 42
Hoey, A. van J. Jzn., 187
Hof, A.M. van 't, 26
Hof, E. van 't, 26
Hof, G. van 't, 396
Hoff, C. van 't, 26, 39, 88, 98, 113 e.v., 188
Hoff, Cornelia van 't, 26, 39
Hoff-Stavast, T. van 't, 26, 39
Hofstede de Groot, dr. P., 30
Hoksbergen, D., 303
Holle, mr. J.H., 121
Holster, J., 369
Holt, ds. H. op 't, 392
Hoog, K. de, 162, 163, 401
Hoogbruin, W., 396
Hoogdalem, H. van, 421
Hoogendoorn, A., 369, 395
Hoogendoorn, D., 165
Hoolboom, C.J., 89
Horssen, P. van, 231-233
Horneer, T., 67
Horst, H., 25, 39, 88, 93, 94, 185, 188, 191, 196, 202
Horst, P., 325
Hospers, J., 284
Höveker, H. 150, 151, 338
Hoven, H. van der, 248
Huiser, (ds.) W.C., 358
Hulst, C.K. van, 27, 421
Hulsteijn, J.P.H. van, 260-263

Iperen-Versteeg, G. van, 44

Janssen,, J.D., 44, 226, 241, 257
Jong, A. de, 367
Jong, Abr. de, 88, 89, 95, 98, 110-114, 117
Jong, Arie de, 328
Jong, Koenraad de, 33, 83-85, 92, 99, 103, 104, 106, 142, 164, 165, 170, 171, 173, 324, 325, 401

Jongh, C. de, 236, 238, 245, 246
Jongh, H. de, 238
Jongh, K. de, 238
Jongh, T. de, 238
Jonkhoff, J.A., 373
Jonkman, ds. H.A., 368, 372, 382
Joode, C. de, 245, 246
Joode, G. de, 381

Kamans, R.G., 162

Kampen, E. van, 44
Kamper, I., 89, 91, 98
Kamsteeg, M., 378
Kant van Andel, J., 69, 183, 185, 188, 191, 196, 197, 200, 202, 205, 208-212, 312, 313, 316, 323, 352, 354, 359, 361-363, 397
Kapteyn, ds. K.J., 322
Kapteyn, W., 369
Kars, H., 125
Karsemeijer, W., 392
Kei, D., 244
Kei, N., 245, 246
Keizer, dr. G., 215, 217-219, 233, 241, 246, 268
Keja, J., 280
Kempff, ds. G.A., 390
Kentie, A., 350
Kerkhof(f), Aaltje, 269, 278, 279
Kerkhof(f), Antonie, 215, 269, 271, 278, 279, 297, 302
Kerkhof(f), H., 278, 279
Kerkhof(f), P., 278, 279
Kerkwijk, J. van, 218, 276, 279
Kersten, W., 264, 265
Kiep, P., 246
Killewinger, J., 33
Kleij, ds. W. van der, 346
Klop, E. (Brakel), 249
Klop, Egbert Jr., 269, 271
Klop, Egbert Sr., 269
Klop, G.N., 262, 264, 265, 269, 389
Klop, J.C., (Aalst), 261
Klop, J.C., (Zuilichem), 217, 269, 275
Kluit, dr. M.E., 279, 421
Kluyve, A.W. van, 81, 90, 317, 396, 397
Klijn, (ds). H.G., 34, 142, 148, 149, 165, 170, 172, 195, 280, 307, 411
Knol, (ds.) H., 190-192
Kock, K. (?), 387
Kock, Aart de, 235, 236, 238, 246
Kock, Arie de, 238
Kock, A.J.L. de, 238
Kock, D. de, 238, 244
Kock, E. de, 238, 244
Kock, H. de, 238
Kock, J. de, 235, 236, 246
Kock, L. de, 238
Kock, M. de, 238
Kock, Steepha(n) de, 245, 246
Kock, Stephanus de, 238
Kock, Stephen de, 239

Kock, Willem (de), 235, 236, 245, 246
Kock, Willem de, 235, 236, 245, 246
Koejemans, J., 21, 25, 39, 89, 93 e.v., 197, 400, 401
Koelman, P.A., 224, 251, 258, 264, 265, 302, 303
Koenen, mr. H.J., 85, 279, 280, 282, 283, 421
Koers, J., 44
Kok, A.F., 369
Kok, ds. F.A., 217, 219 247, 268, 271, 277, 328, 364, 366, 368-372, 374, 377, 379 382 384, 388, 391, 393-395
Kok, G.E., 395

Kok, J., 395
Kok, M. (H.?), 395
Kok, ds. W.A., 314, 344
Kolbach, K., 269
Kolijn, L., 89
Koning, G. de, 39
Koning, J. de, 369
Koning, ‘vrouw’ de, 113 e.v.
Koning-Sleeuwenhoek, N. de, 39
Koningsberger, V., 35
Kool, Anth., 44, 125, 142, 162, 164, 327
Koolhaas, A., 269
Koolhaas, C., 261
Koolhaas, E., 261
Koop, ds. E., 313
Koopman, ds. H.R., 324, 328, 371, 372, 382, 384, 391, 393
Koopmans, J.W., 387
Kooijwijk, C. (de), 328, 367
Korthof, J., 236, 244
Korthof, S.E., 246
Koutenberg, J., 356
Koutenberg Smits, J., 356
Kouwenberg, A., 93-96
Kouwenberg, Wannée, M., 27, 39, 89, 93, 94
Kraai, A., 215, 266, 297, 302, 303, 306, 384
Krantz, J.W.D., 56
Krayenbelt, ds. W., 263
Kreeft, A., 44
Kreuk, E., 26
Kreuk, H., 26
Kreuk, M., 26
Kreuk, Ph., 26, 41, 188
Kreuk-Boegheim, C., 26, 41, 188
Kreulen, (ds.) J.R., 195, 196
Kreijvelt, Geertrui, 26
Kreijvelt, George, 26
Kreijvelt, Gerrit, 22, 26, 39, 93, 185, 188, 191, 208
Kreijvelt, H., 26
Kreijvelt-Melgers, H., 22, 25, 26, 39, 188
Kristel, J., 219, 278, 300
Kromjongh, N., 396
Krugten, W. van, 163, 328
Kruijff, F.J. de, 123
Krijger, A., 367
Krijger, N. de, 367
Kuintjes, W., 250, 251
Kuiper, A.C., 172, 284, 401

Kuiper, T.H., 335
Kuiper, A. de, 238
Kuiper, Jakob de, 236, 238, 245, 246
Kuiper, Jakob de Jr., 238
Kuiper, Jantje de, 238
Kuijk, C. van, 325
Kuyntjes, J., 225, 230
Kuyper, dr. A., 140

Laan, G.S. van der, 87

Lacum, J. Th. van, 99
Lampen, ds. G., 380
Lang, (ds.) J.W. de, 367, 369, 370, 383, 391, 393
Lange, W.H. de, 369, 379
Ledan, A., 39, 176, 178, 352, 354
Ledan, H.P., 350, 353
Ledan-Metz, E., 39, 176, 178, 352, 353
Ledeboer, ds. L.G.C., 131, 154-156, 182, 219, 259, 332, 367
Leeman(s), J., 231-233
Leenders, L., 26
Leenders, N., 26, 39, 113 e.v., 185, 191, 196, 202, 208, 352
Leenders, W., 26, 350, 352, 353
Leenman, K., 103, 104
Leenmans, ds. H.A., 343
Leeuw, A. de, 320
Leeuwen, G. van, 267
Leeuwen,... van, 384
Leeuwen, ‘familie’ G. van, 266, 267
Lekkerkerk de Hoop, G., 104-106, 170, 172
Lent,... van, 370
Lepoeter, A.E., 261, 264, 265
Leur,... de, 351
Ley, M.W. van der, 184
Leijds, ds. J. Sr., 260, 261, 263
Lindeman, ds. E., 344
Linden, A. van der, 299, 280
Linden, Gerrit van der, 268
Linden, Gijsbert van der, 231, 268
Linden, H. van der, 395
Linden, Hendrik van der, 268
Linden, Hendrika van der, 231
Linden, J. van der, 395
Linden, Klaas van der, 33, 74, 87, 220, 223, 225, 228-230, 232, 233, 268, 294, 401
Linden, Leendert van der, 217, 268-271, 307, 309, 393-395
Linden, Lucas van der, 18, 22, 25, 27, 41, 42, 68, 88, 93, 94, 130, 133, 134, hoofdstuk 10 passim, 230, 268, 313, 401, 405, 421
Linden, Lucas van der Sr., 217, 223, 230, 231, 233, 268
Linden-van der Zalm, A. van der, 232, 233, 268
Lintner, J.F.C. (Naatje Lintenaar), 25, 39, 80, 83-85, 93-95, 97, 191, 421
Lip, J. van der, 39
Lip-van Mourik, G. van der, 39
Loch, J.P., 320
Loman, (ds) R., 267, 384-386, 394
Loo, J. van der, 351
Loon, A. van, 264, 265
Looy, F. de (van), 41, 89, 93, 94, 117, 421

Looyen, A., 258, 264, 265
Los, ds. O., 378
Los, ds. S.O., 158, 193-195, 259, 315, 343, 347
Lothes, P.W., 411
Loup, J.B. de, 158
Luthart, D., 132
Luyster, J. van de, 128, 168, 170, 172
Luijten, A.P., 397
Lijnden, mr. W. Baron van, 317
Lijsen, D., 150, 151, 338

Maanen, mr. C.F. van, 43, 144
Maaren, J. van, 246, 320, 372, 381
Maasdam, J., 165, 284, 401
Maas, J., 223, 235, 236, 240, 242, 245, 246
Macalester Loup, ds. R., 222, 226
Malsen, G. van, 387
Man, A. de, 26
Man, C. de, 26
Man, J.H. (soms J.K.), 26, 39, 111 e.v., 188, 189, 191, 196, 202
Man-Storm, J. de, 26, 39, 111 e.v., 188
Maren, J. van, 232, 233
Maren-van der Linden, A. van, 232, 233
Masselink, dr. E., 328
Mayers, A., 32
Meer van der Wiel, J. van der, 25, 259, 264, 265, 421
Meeuwen, B. van, 379
Meeuwen, H. van, 379
Meeuwen, J.P. van, 379, 380
Meeuwen, P. van, 231-233
Meeuwen-van Rooij, J. van, 232, 233
Merkom, J.E. van, 22, 25
Merkom, L. van, 22, 25
Merkom, M. van, 18, 19, 22, 25, 39, 43, hoofdstuk 10 passim, 312, 320, hoofdstuk 16 passim
Merkom, T.E. van, 22, 25
Merkom, ‘Betje’ van, 353
Merkom-Vastenouw, J.T. van, 22, 25, 39, 175, 176, 188
Merkt, J. van de(r), 264, 265
Merry, (Murray?), F., 278, 279
Mets, P.J., 390, 391
Meulen, (ds.) C. van der, 44, 121, 127-129, 142, 149, 151, 153, 162, 164, 165, 170-172, 174, 238, 307
Meulen-van de Roovaart, G. van der, 127, 128
Meveren, P. van, 328
Meijden, Geertje van der, 269, 270
Meijden, Geertrui van der, 261, 264, 265
Meijden, H. van der, 394
Meijer, A., 346
Meijer, Adr., 27
Meijer, C., 175
Meijer, E., 41, 175, 185, 188
Meijer, H., 378
Meijer, ds. J.H., 367, 368, 371
Meijer, ‘dochter’, 180
Meijer-Dekker(s), E., 41, 175, 188
Meijer, J.C. de, 26, 41
Michmerhuizen, J.J., 230

Middel, A.H., 337
Middel, H., 335, 348
Middel, (ds.) H.H., 153, 259, hoofdstuk 14 passim, 324, 327, 329, hoofdstuk 16 passim, 373
Middel, H.J., 335
Middel, I., 337, 334, 345
Middel, J., 337
Middel-Scholten, H., 337, 338, 347, 349
Middelkoop, G., 170
Middelkoop, K., 102, 103, 110, 142, 162, 165, 172, 200, 284

Middelkoop, H. (van), 44, 99
Mik, P. de, 104
Mill, C. van, 317
Mill, C.F., van, 317, 398
Mill, R. van, 317
Minnen, ds. M. van, 378
Moen, ds. C.G. de, 157
Moen(s), J.W., 378
Moeijen Leemans, mr. A. Der, 83, 108, 121
Mol(l)enaar, M., 378
Mombergen, P., 267
Monshouwer, A.M., 396
Mooren, H. van der Wz., 87, 223, 224, 256-258, 264, 265, 382, 383
Morgan, J., 121, 125, 126, 183
Mos, ds. G.B., 324, 329, 374, 384, 388
Mourik, P. van, 286, 289
Muilenburg, C., 231-233
Muilenburg, Huibert, 229
Muilenburg, J., 231-233
Muilenburg-Willemstijn H., 232, 233
Muilwijk, J.D., 396
Muilwijk,..., 360
Mulder, J., 236
Murray, D., 269, 271, 278, 279
Murray, (Morray?), M., 277
Mijden, P. van der, 264, 265

Nagell, Barones van, 385
Nierstrasz, mr. C.J., 82, 88, 97
Nieuwenhuizen, C., 87, 215, 223, 225, 227-231, 294
Nieuwland, J.A. van, 97, 112
Niezen, P., 152, 342
Noels, M., 77
Noordenne, G. van, 320
Noort, J. van, 352
Nijssen, A., 289

Obbes, N., 47, 337, 338
Oever, A. van den, 278, 279
Oever, (ds.) Cs. van den, 123, 377, 388
Oever, H. Melse van den, 277, 278, 299, 300
Oever, Jan van den, 231-233
Oever, Joost van den, 278, 279
Oever, N. van den, 231
Oever, P. van den, 278, 279
Oever, W. van den, 232, 233
Oggel, J.P., 170, 173

Ommeren, ‘de heer’ van, 97
Oort, ‘luitenant’ van, 276
Oostendorp, dr. L., 135 e.v.
Oosterhout, M., 102, 103
Oosterom, A., 44
Oost(e)rum, A. van, 237
Ophorst, M., 248
Os, A. van Wz., 214, 260-265, 295, 298, 302, 303, 308
Os, G. van, 261
Os, J. van Hz., 261, 262

Os, W. van, 395
Otter, T. de, 286
Otto,..., 347
(O)Verheul, T., 236, 245, 246
Overkamp, G.H., 33, 44, 90, 105, 106, 109, 124, 125, 161, 162, 170-172, 177, 289, 327, 401
Overkamp, I., 33, 45, 56, 83, 84, 89, 90, 105, 157, 160, 172, 199, 401
Overkamp-Kruyt, A., 45, 90
Owen, J., 155

Paarl, C., 248
Pallandt van Keppel, mr. F.W.F.T. Baron van, 43
Pape, ds. C.W., 36, 62, 65, 74, 76, 77, 141, 241, 257, 260, 294, 297
Pellikaan, B., 110
Pesselse, J., 142
Pesselse, K., 327
Picard, H., 404
Pietters, G., 264, 265
Pippel, A., 278
Plas, A. van der, 33, 103, 104
Pol, ‘vrouw’, 113 e.v.
Pol, A. van der, 196, 208
Pol, J. van der, 89
Postma, D., 314
Prins, P., 320
Putte, C. van de, 345
Pijl de Vries, R., 356, 360, 363, 364

Quick (Kwik), W., 262

Raalte, ds. A.C. van, 14, 129, 137, 142, 151, 152, 168, 169, 330, 332, 341-344
Rademaker,..., 325
Ras, D., 44
Ravenswaaij, M., 89, 94
Raijdt, ds. G.J., 152, 190, 238, 244, 259, 286, 313-315, 324, 331, 343, 359
Reijers, P., 89, 91
Reijmerink, P.H., 104, 105
Rhee, A. van, 83, 89, 98, 99
Rhee, ds. Joh. van, 161, 162, 222
Rhynsburger, A., 387
Rhynsburger, C., 387
Rhynsburger, D., 387
Rhynsburger,..., 388
Ridderus, F., 337
Rietveld, H., 328
Rietveld, J., 328
Ringeling, C., 401

Rombout, G., 33
Roobel, (ds.) C., 331, 397
Rookmaker, D.W., 20, 21
Roovaart, Jb. van de, 44, 165, 166
Roovaart, Joh. van de, 170, 171
Rossum, G. van, 285
Rouville, H.H. de, 22, 25, 39, 89, 92-94, 111 e.v., 185, 188, 191, 202, 421
Rouville, J.M.J. de, 18, 22-25, 27, 28, 32, 39, 41, 43, 64, 68, 89, 92-94, 111 e.v., 133, 161, 166, 167, 170, 197, 421
Rouville, J.M.J. de Jr., 25

Rouville, W.H. de, 25
Rouville-van Erp, W. de, 25, 41
Roza, D., 231-233
Roza, M., 230, 232, 233
Roza-Willemstijn, G., 232, 233
Rozenweig, E., 368, 369
Ruuk, mr. R.P. de, 108
Rijcke, D. de, 77
Ruimschoot, H., 32, 220, 278, 279
Ruiter, J. de, 248
Rüter, dr. A.J.C., 340
Rijmerink, J., 172
Rijnsberg,..., 388

Salm, N. van der, 277
Satter, H., 381, 391-393
Schaap, P., 152, 154
Schaik, Joh.a van, 269, 294
Schakel, L., 327
Schakel, M.W., 327, 328
Schalk, H., 258, 264, 265
Schalk, P., 89
Schalk, T., 232, 233
Schenk, A.F., 89
Schenk, J.C., 89, 98
Schild,... van der, 89, 113 e.v.
Schilder, dr. K., 140
Scholte, ds. Hendrik Peter, Passim
Scholte, J.A. 51, 52
Scholte, S.M., 280
Scholte-Brandt, S.M., 24, 25, 46 e.v., 94, 97, 276
Scholte-Krantz, M.H.E., 56, 57
Schouten, M., 258, 264, 265
Schouwenburg, H., 232, 233
Schouwenburg, J., 74, 87, 223, 225, 229, 230, 232, 233, 294
Schouwenburg-Muilwijk, M., 232, 233
Schrader, J., 184, 188, 191, 204, 350, 354-358, 360
Schreuder, K., 260
Schreuders, A.J., 265
Schreuders, C., 269
Schreuders, T., 261
Schrijvers-van der Gouw, G., 231
Schuur, ds. K. van der, 313, 314
Schwartz, ds...., 346
Sebel, G., 93
Sieders, ds. W., 380
Sipma, Sj. A., 404

Sizoo, D.M., 25, 39, 89, 93-95, 421
Sizoo-de Looy, wed. C., 89, 93
Sleijgel, H., 91
Slob W., 328
Sluiter, J.Ph., 369
Slijkoort, E., 225, 230, 232, 233
Smit, ds. E.F., 69, 372, 378, 382, 385, 389, 397
Smits, C., 350, 354, 356, 358-362, 375
Smits, E., 356

Smits, H., 20, 25, 39, 43, 175, 176, 185, 188, 190, 191, 195, 196, 202, 208, 421
Smits, P., 25
Smits, P. Sr., 356
Smits-Toepoel, P., 20, 21, 25, 41
Smytegeld, B., 268
Snel, ds. G.F., 266
Snoek, A., 421
Snoek, G., 18, 25, 39, 130, hoofdstuk 10, 14 passim, 318, 320, hoofdstuk 16 passim, 421
Snoek, J., 351
Snoek, Johanna, 421
Snoek, R., 421
Someren, H. van, 245, 246
Someren, J. van Az., 83, 84, 89, 98, 99, 106
Sonneveld,..., 351
Spaan, H., 225, 230
Stafford, W.W., 401
Stam, Hendrik, 361
Stam, Hillechien, 358
Stam, J.W., 181
Stavast, A., 232, 233
Stavast-van Zuidam, H., 232, 233
Stek, F., 44
Steketee, (ds.) A., 168, 170, 172, 347
Steketee, Chr., 165, 193
Stenis, L. van, 246
Sterk van de Weg, J., 325
Sterkenburg, B., 121-123, 178, 182
Sterkenburg, J., 25, 39, 93, 94, 188, 196, 202, 208, 354
Sterkenburg-van Duuren, A., 41
Sterrenburg, P., 378
Steyling, ‘weduwe’, 339-342
Stigt, C. van, 165, 172
Stigt, K. van, 284, 401
Stolk(er), C., 92, 99
Stoppelenburg, H.M., 121, 373, 392
Strang, P., 25, 27, 39
Straver, J., 33, 173, 215, 220, 221, 266, 293, 297-300, 302, 303, 384
Strubbe, E.H., 89, 121, 125, 126, 183
Struik, G., 111
Swets, A., 378
Swets, C., 378
Swets, H., 378
Swets, M., 378
Swets, T., 378
Swets, T. Hzn., 378
Swets, T. Pzn., 378

Swets, T. Wzn., 378
Swets, W.H., 378
Sijnhorst, J., 327

Taats, B., 241
Tadens,..., 248
Takken, E., 154, 184, 411
Taroe, D., 333
Teellinck, W., 17, 248
Terborg, J., 367, 368
Terlouw, ‘vrouw van’ K., 367

Teuling, C., 259
Theerds, W., 83-85, 92, 100
Tiel, Abr. van, 26
Timmer, Catrinus, 269, 270, 271, 275, 278, 279, 302, 304, 391, 393, 395, 396
Timmer van Asch, H., 289, 293, 294
Timmermans-Gerdessen, A.M., 328
Tjeenk, H., 116
Toet, J., 162
Tongerloo, D. van, 252, 376
Tongerloo, ‘weduwe’ van, 252, 376
Torenburg, A. van, 320
Tricht H. van, 286, 289
Tricht, ds. O. van, 59, 257
Trigt, W. van, 236
Tromp, G., 121
Tromp, Gijsbertje, 225, 230, 232, 233
Tromp, H., 121
Tuinman, C., 333
Tuyl, J. van, 391
Tuyl, O. van, 32, 220, 277
Tuyl, S. van, 266, 269, 271, 277-279
Twiss, mr. R., 121

Uijtermark Rietveld, mr. J.R.E., 82

Valk, A.B., 92
Valk(e), T., 351
Valke, Johanna, 188, 190
Valke, Johannes, 26, 39, 111 e.v., 188, 191, 202
Valkenburgh, A., 41
Valkenburgh-Goverts, A., 41
Valkhof, A., 316
Valkhof, C., 252
Veen, D.J., 39, 88, 93, 94, 191, 421
Veen, A. van, 269, 271
Veen, C. van, 269
Veen, G. van, 394
Veen, J. van, 260
Veen, Klaas van, 215, 224, 238, 269, 271, 295-299, 302, 307-309
Veen, ‘weduwe’ C. van, 395
Veenendaal, A.E. van, 251, 252
Veenendaal, K. van, 252
Veenhof, prof. C., 371
Velde, G. van der, 381
Velde(n), A. van der, 191, 351
Veldhuizen, J., 154
Velzen, A.C. van, 203

Velzen, ds. S. van, 14, 15, 48, 137, 142, 148-153, 155, 156, 158, 168, 199, 203, 206, 238, 244, 300, 301, 330, 332, 339-342
Velzen, S. van Sr., 203
Velzen-Geselschap, N.J. van, 203, 340
Verbeek, G., 269, 271, 277-279
Verbeek, Machiel, 269, 271-274, 278, 279, 295, 302
Verbeek, Maria, 269
Verbeek, P., 269, 271, 278, 279
Verbroek, ‘dogter van Carel’, 272
Verburg, H., 288, 289

Verburg, J., 287
Verhagen, J. Jr., 225, 226
Verheul, T., 236, 245, 246
Verhey, Dirk, 33, 109, 120, 158, 162, 320-322, 333
Verheij, S., 367
Verhoeve,..., 325
Verhoeven, J., 78
Verkuijl, A., 33
Verlaat, J. van 't, 103, 104
Vermeulen, N., 25, 39, 88, 93, 94, 185, 188, 191, 196, 202, 405
Vernooy, A., 264, 265
Vernooy, W., 261
Verploeg, C., 246
Verrips, C., 328
Versendaal, A., 236, 246
Versteeg, Aart, 33, 87, 168, 170, 172, 175, 176, 215, 220, 220, 223, 225, 228-230
232 233, 289, 293-295
Versteeg, G., 264, 265
Versteeg, Jacob, 225, 228-232, 378
Versteeg, Jan, 225, 228, 230
Versteeg, Jennigje, 248
Versteeg, Jilis, 248, 249
Versteeg, K., 225, 230, 232, 233, 378
Versteeg(h), ‘tuinman’, 301, 310, 311
Versteegh(h), ‘vrouw’, 309-311
Verveen, A.N., 368
Vervoorn, M., 252
Verwers, G., 275
Verwers, P.H., 285
Verwey, J.H., 68, 69
Viruly, M., 231
Visser, J.P., 320
Visser, Alex. (de), 142, 162, 164, 172, 174, 320, 323, 326, 333
Visser, (ds.) J.J. de, 369, 392
Visser, R. de, 325
Vissers, F.J., 390
Vissers, G., 285, 387
Vissers-Fok, ‘weduwe’ M., 285, 387
Vlies, W. van der, 103, 104, 161
Vlies, J. van der, 378
Vliet, A. van der, 236, 237, 245, 246
Vliet, gebroeders van der, 336, 338
Vliet van Zante, J. van der, 244
Vogel, A., 102, 103, 161, 162
Voorden, H.G. van, 278
Vos, A., 32
Vos, C., 237, 245, 246

Vos, D., 266
Vos, dr. G.J. Az., 338
Vos, H., 277, 285
Vos, Jantje, 266
Vos, Jenneke, 266
Vos, ds. H.A. de, 313
Vreede, mr. G.W., 132
Vries, Adrianus de, 26, 39, 89, 111 e.v., 185, 188, 191
Vries, Arie de, 26
Vries, C., 258, 264, 265

Vries, D. de, 26
Vries-van de Graaf, J. de, 26, 41
Vroeg, B., 235, 236, 244
Vroeg, G., 244
Vroom, C. 278
Vijgeboom, J.W., 21

Waal,... de, 325
Waardhuizen, A. van, 218, 258, 259, 264, 265
Wal, W. van der, 277-279
Walle, G. de, 391
Walraven, A., 379, 380
Walraven, J., 87, 223, 225, 228-233, 290, 378, 401
Walraven, K., 231-233
Wannée, M. 26, 27
Water, J. van de, 26, 39, 196, 202, 208
Watson, Th., 17, 248
Wedemeijer, N., 27, 39
Weelden, A. van, 236, 238, 244, 246
Weelden, E. van, 238
Weelden, W. van, 235, 236
Weerd, P. de, 267, 384
Weert, A. de, 264-266, 308, 310
Welle, Cornelia, 404, 421
Welle, Cornelis, 73, 404
Welle, D., 72, 404, 405
Welle, Geertrui, 421
Welle, Gijsbertje, 72, 404, 405, 421
Welle, Ietje (Jenneke), 404, 421
Welle, J., 72, 404, 405
Welle, K., 421
Welle, Mietje (Marretje), 404, 421
Welle, Pieter, 18, 25, 27, 39, 41, 43, 68, 72, 79 e.v., 82-84, 88, 93 e.v., 133, 134, hoofdstuk 10 passim, 313, 401, 404, 405, 421
Welle, T., 404
Welle-van Aalsburg, D., 39, 72, 404, 421
Werken, A. van de, 278, 279
Werken, H. van de, 218
Werken, Joh.a van de, 278
Werken, J.P. van de, 75, 218, 276-290
Werken, L. van de, 266, 295, 297
Werken, ‘vrouw van (de)’, 218
Werthers, J., 87
Wesseling, dr. J., 203, 373
Wessels, A.M., 373
Wessem, Anth. van, 41, 237
Wetering, H. van de, 236

Wiel, J. (van der Meer) van der, 25, 259, 264, 265, 421
Wielenga, ds. D.K., 385
Wiersma, ds. H., 324
Wigny, A.F. (de), 142, 172, 325, 326
Wilde, dr. W.J. de, 12, 13
Wildeboer, ds. K., 152, 193
Willemse, B., 237
Willekus, J., 236, 238, 245, 246
Willemstijn, F., 380
Willemstijn, G., 230

Willemstijn, J., 225, 228, 230
Willigen, H. van, 387
Willigen, J. van Mzn., 391, 392
Willigen, Jantje van, 250, 252
Willigen, M.P. van, 381
Winter, A.P. de, 39, 77, 191
Winter, C. de, 367
Wiske, C. van, 89
Wit, Jan de, 232, 233
Wit, Johannes de, 231-233
Wit, P.R. de, 64
Wit-Schouwenburg, M. de, 232, 233
Wit-de Wit, J. de, 232, 233
With, ds. Th. de, 389, 391-393
Witte, G. van (wed. R. Dorresteijn), 26, 39
Wolff, ds. I. de, 13
Wormser, J.A., 148, 150, 151, 155, 229, 338, 340
Wijgerden, A. van, 248
Wijgerden, Gijsbert van, 215, 217, 224, 237, 268-271, 273-275, 293-299, 307, 394
Wijgerden, J. van, 269
Wijgerden, P.J. van, 274, 383, 385
Wijgerden-Brouwers, J. van, 269, 274, 307, 395
Wijk, J. van, 369
Wijk, (ds.) Laurens van, 182, 259, 304, 315, 316, 332, 351
Wijnen, E. van, 264, 265

Zalm, A. van der, 230, 268
Zalm, A.J. van der, 264, 265
Zalm, L. van der, 236, 245, 246
Zalm, N. van der, 277
Zalm, P. van der, 384
Zandwijk, M. van, 236, 245, 246
Zante(n), Aaltje van, 238
Zante(n), Aart van, 244
Zante(n), Dielis van, 223, 235-238, 240-246
Zante(n), Dirkje van, 240
Zante(n), D.K. van, 231-234, 331
Zante(n), G. van, 238
Zante(n), H. van, 236, 238, 245, 246
Zante(n), J. van, 245, 246
Zante(n), W. van, 236
Zanten, J. van, 381
Zee, Annie van, 260
Zee, Anthonie van, 236, 245, 246
Zee, C. van, 238, 244-246
Zee, D. van, 238

Zee, Engel van, 238, 239
Zee, Engeltje van, 239
Zee, Gerrit van, 244
Zee, Govert van, 238, 239, 245, 246
Zee, G.S. van, 240
Zee, J. van, 381
Zee, Jan van, 256-258, 264, 265
Zee, Johannes van, 223, 236, 237, 240, 245, 246
Zee, K. van, 239
Zee, L. van, 381
Zee, M. van, 238, 244, 245

Zee, P. van, 238, 239
Zee, Steven van, 239
Zee, W. van, 260
Zee, ‘Mrs. Steven’ van, 239
Zeebuijth, J., 369
Zeebuijth, ds. J.F., 324, 366, 379, 380
Zeeuw, C. de, 231
Zessen, H. van, 83-85, 92, 99, 102, 103
Zomeren, E. van, 238
Zomeren Hendrika van, 238
Zomeren, Huibert van, 237, 238, 245, 246
Zondag, D., 287
Zondag, H., 250
Zonne, (ds.) P., 152, 153, 172-174
Zoomeren, D. van, 236, 244
Zouwe, L. van der, 103
Zouwe, M. van der, 103
Zouwe, P. van der, 103
Zwakhals, A., 269
Zwakhals, G., 246
Zwakhals, N., 236, 245, 246
Zwank, J. (P.?), 127, 328
Zwijnenburg, S., 328
Zijderveld, J., 267

[Kaarten]

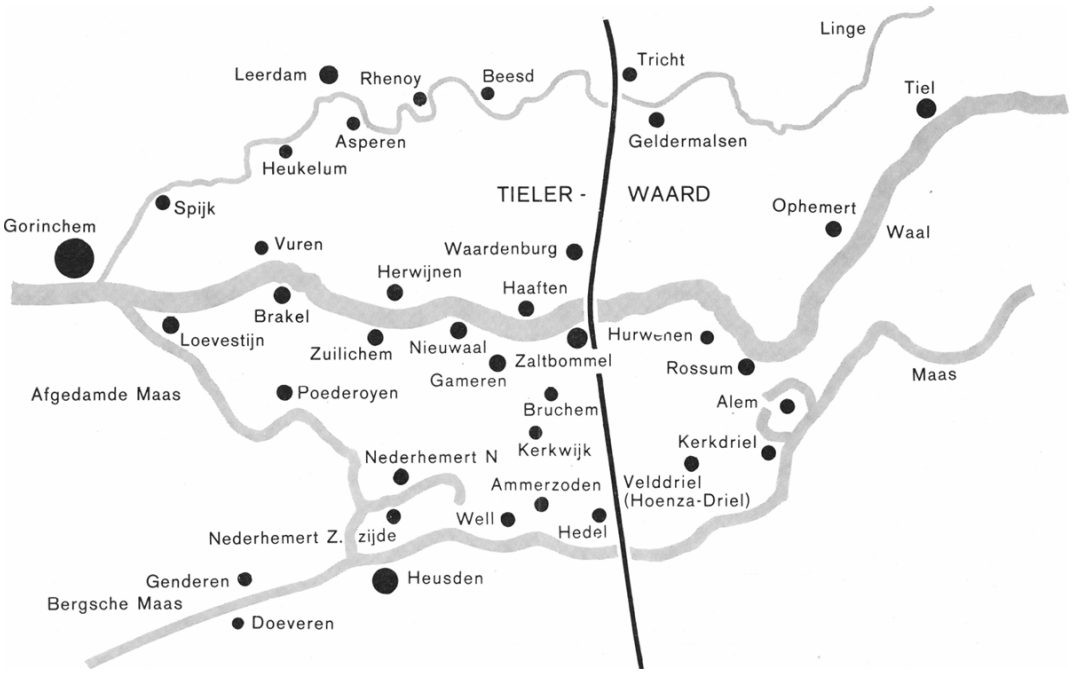

'Beneden-Gelderland' thans

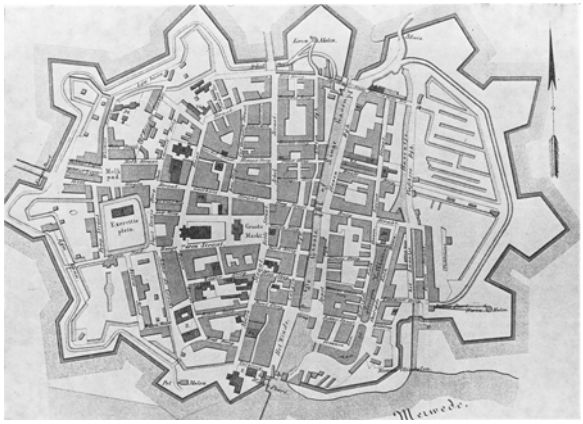

Plattegrond van Gorinchem 1870, schaal 1: 4000, bewerkt door G.F. Beumer